

UNIWERSYTET PAPIESKI JANA PAWŁA II W KRAKOWIE

ANNA NAJDA

**WSPÓŁCZESNA RODZINA KURPIOWSKA
I JEJ FUNKCJA RELIGIJNA**

STUDIUM ANALITYCZNO-BADAWCZE

Rozprawa doktorska

Dyscyplina: nauki socjologiczne

Promotor: Prof. dr hab. Elżbieta Osewska

Promotor pomocniczy: ks. dr Marcin Cholewa

Kraków 2022

OPIS BIBLIOGRAFICZNY

Autor: Anna Najda

Tytuł: Współczesna rodzina kurpiowska i jej funkcja religijna

Promotor: Prof. dr hab. Elżbieta Osewska

Promotor pomocniczy: ks. dr Marcin Cholewa

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Kraków 2022

Liczba stron: 398

Tabele 82, wykresy 68, ilustracje 8, aneksy 7

ABSTRAKT

Nauki socjologiczne ukazują rodzinę jako instytucję, która posiada swoją strukturę i realizuje funkcje zmieniając się pod wpływem zewnętrznych czynników. Celem niniejszej rozprawy jest ukazanie współczesnej rodziny kurpiowskiej mocno osadzonej w kulturze i religijności ludowej Kurpiowszczyzny oraz zbadanie jej funkcji religijnej, ze szczególnym uwzględnieniem globalnego stosunku do wiary, wiedzy religijnej, ideologii religijnej, doświadczenia religijnego, praktyk religijnych, wspólnoty religijnej i moralności religijnej. Aby odpowiedzieć na główne pytanie badawcze dokonano analizy danych pozyskanych w wyniku przeprowadzonych badań własnych jak również krytycznej analizy materiałów źródłowych: dokumentów Kościoła, publikacji naukowych, informacji zawartych na stronach internetowych diecezji łomżyńskiej oraz poszczególnych parafii.

Słowa kluczowe: współczesna rodzina kurpiowska, funkcja religijna, wspólnota religijna, dynamika religijności, kultura kurpiowska

ABSTRACT

The sociological sciences show the family as an institution, which has its own structure and performs its functions by changing under the influence of external factors. The aim of this dissertation is to present the contemporary Kurpie family, deeply rooted in the culture and religiosity of the Kurpie Region and to examine its religious function, with particular emphasis on the global attitude to faith, religious knowledge, religious ideology, religious experience, religious practices, religious community and religious morality. In order to answer the main question of the study, an analysis of the data obtained as a result of the research conducted by the author as well as a critical analysis of the source materials was performed i.e. the Church documents, scientific publications, information presented on the websites of the Lomza diocese and individual parishes.

Key words: the contemporary Kurpie Family, religious function, religious community, the dynamics of religiosity, the Kurpie culture.

SPIS TREŚCI

SPIS TREŚCI	4
WYKAZ SKRÓTÓW	7
WSTĘP	8

ROZDZIAŁ 1

Rodzina kurpiowska – uwarunkowania historyczne, społeczno-kulturowe

i religijne	22
1.1. Charakterystyka Kurpiów	24
1.1.1. Kurpie – geneza i pochodzenie	25
1.1.2. Kurpie w aspekcie społeczno-kulturowym	33
1.1.3. Tradycje i kultura chrześcijańska	39
1.2. Rodzina kurpiowska	42
1.2.1. Struktura i funkcje rodziny kurpiowskiej	44
1.2.2. Żywa kultura (język, sztuka)	52
1.2.3. Przywiązanie do religii (tradycja, religijność)	65
1.2.4. Podsumowanie	76

ROZDZIAŁ 2

Założenia metodologiczne, przyjęte w badaniu	78
2.1. Przedmiot i cel badania	78
2.2. Hipotezy badawcze	80
2.3. Metody badawcze, dobór próby	82
2.4. Realizacja badań	83
2.5. Charakterystyka religijno-społeczna parafii, w których podjęto badania	84
2.5.1. Rys historyczny omawianych parafii	84
2.5.2. Analiza statystyczna parafii objętych badaniem	90
2.6. Charakterystyka demograficzno-społeczna respondentów	94
2.7. Charakterystyka respondentów ze względu na przywiązanie do tradycji kurpiowskiej i kultury chrześcijańskiej	105
2.8. Podsumowanie	119

ROZDZIAŁ 3

Świadomość religijna, postawy moralno-obyczajowe i misyjność rodziny

kurpiowskiej na podstawie analizy przeprowadzonych badań	121
3.1. Wiedza, ideologia i doświadczenie religijne	121
3.1.1. Autodeklaracja wiary	123
3.1.2. Doświadczenie religijne i obraz Boga	132
3.1.3. Znajomość podstawowych prawdy wiary i ich akceptacja	143
3.2. Zachowanie norm moralno-religijnych	161
3.2.1. Podstawowe wartości	164
3.2.2. Realizacja przykazań	171
3.3. Aktywność misyjno-apostolska	198
3.3.1. Działalność apostolska wewnątrzrodzinna	200
3.3.2. Działania apostolskie na rzecz parafii i społeczeństwa	204
3.3.3. Podsumowanie	224

ROZDZIAŁ 4

Wymiar wspólnotowy i praktyki religijne rodziny kurpiowskiej na podstawie

analizy przeprowadzonych badań	229
4.1. Modlitwa indywidualna i wspólnotowa	230
4.1.1. Modlitwa w rodzinie	232
4.1.2. Modlitwa lokalnej wspólnoty	243
4.2. Udział w liturgii Kościoła	244
4.2.1. Praktyki sakramentalne, uczestnictwo we mszy świętej i w nabożeństwach	245
4.2.2. Procesje	265
4.2.3. Pielgrzymki	267
4.3. Wspólnotowy wymiar kultu świętych	273
4.3.1. Kult Maryi i św. Józefa	273
4.3.2. Kult Świętych Pańskich	280
4.4. Przeżywanie roku liturgicznego w rodzinie i we wspólnocie	290
4.4.1. Okres Adwentu i Bożego Narodzenia	290
4.4.2. Okres Wielkiego Postu i Wielkanocy	296
4.4.3. Okres zwykły	311
4.4.4. Podsumowanie	319

WNIOSKI	322
ZAKOŃCZENIE	332
BIBLIOGRAFIA	336
SPIS TABEL I WYKRESÓW	359
ANEKS	366

WYKAZ SKRÓTÓW

- AK** – „Ateneum Kapłańskie” Warszawa od 1909
- CBOS** – Centrum Badania Opinii Społecznej
- ChL** – *Christifideles laici* – adhortacja Jana Pawła II o powołaniu i misji świeckich w Kościele i świecie
- CT** – *Catechesi tradendae* – adhortacja apostolska Jana Pawła II o katechizacji w naszych czasach
- DA** – *Apostolicam actuositatem* – Sobór Watykański II, Dekret o apostołstwie świeckich
- DM** – *Ad gentes divinitus* – Sobór Watykański II, Dekret o działalności misyjnej Kościoła
- DV** – *Dominum et Vivificantem* – encyklika Jana Pawła II o Duchu Świętym w życiu Kościoła i świata
- DWCh** – *Gravissimum educationis* – Sobór Watykański II, Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim
- EE** – *Ecclesia in Europa* – adhortacja apostolska Ojca Świętego Jana Pawła II o Kościele w Europie (Jezusie Chrystusie, który żyje w Kościele, jako źródło nadziei dla Europy)
- EN** – *Evangelii nuntiandi* – adhortacja apostolska papieża Pawła VI o ewangelizacji w świecie współczesnym
- FC** – *Familiaris Consortio* – adhortacja apostolska Jana Pawła II o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym
- KK** – *Lumen gentium* – Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele
- KKK** – Katechizm Kościoła Katolickiego
- KL** – *Sacrosanctum Concilium* – Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej
- KPK** – *Kodeks Prawa Kanonicznego* – zbiór praw Kościelnych
- RM**s – *Redemptoris missio* – encyklika Jana Pawła II o stałej aktualności posłania misyjnego
- KDK** – *Gaudium et spes* – Sobór watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym.

WSTĘP

Początek XXI wieku to czas ogromnego postępu cywilizacji, rozwoju technologii informacyjno-komunikacyjnej oraz zmian społecznych, co wpływa pozytywnie na sytuację i codzienne życie polskiej rodziny. Niestety poprawa warunków materialnych nie wiąże się z rozwojem moralnym i religijnym człowieka. Daje się zauważyć zjawiska związane ze współczesną cywilizacją, które prowadzą do osłabienia rodziny i zagubienia człowieka. Coraz bardziej złożona sytuacja współczesnej rodziny, zwłaszcza jej struktury i podejmowanych przez nią funkcji wynika w znaczącym stopniu z cech obecnego wielokulturowego, wieloreligijnego, zmiennego i „płynnego społeczeństwa”, nieustannie poddawanego z jednej strony wpływom sił globalizacji, a z drugiej oczekiwaniom i potrzebom lokalnej społeczności¹. Rozwój ekonomiczny, gospodarczy, technologiczny i związane z nim gwałtowne przemiany polityczne, edukacyjne i społeczno-kulturowe spowodowały zanik tradycyjnego społeczeństwa opartego na powszechnie uznawanych wartościach wywodzących się z chrześcijaństwa i polegających na pielęgnowaniu dziedzictwa narodowego, dbaniu o pochodzenie i tożsamość narodową.

O ile wcześniej socjologowie podkreślali, że na rodzinę w skali makro wpłynęły głównie dwa procesy: industrializacja i urbanizacja. Obecnie przedstawiciele nauk społecznych wskazują również na nowe zjawiska, takie jak: mobilność terytorialna, globalizm, pluralizm ideologiczny, anomia moralna, indywidualizm, konsumpcjonizm, technologie informacyjno-komunikacyjne, zmiany kulturowe, ale przede wszystkim niszczenie klasycznych fundamentów cywilizacji łacińskiej opartej o grecką filozofię, rzymskie prawo i chrześcijaństwo. Współcześnie rodzina poszukując lepszego miejsca do życia, często zmienia miejsce swojego zamieszkania, zatem w konsekwencji spotyka się z innymi kulturami, religiami i stosuje odmienne style życia. Charakterystyczną cechą „płynnego społeczeństwa” jest pluralizm ideologiczny prowadzący do zmiany norm, zasad i wartości. Rodzina żyjąca w XXI wieku podlega silnej globalizacji, niejednokrotnie odrzucając znane wzory zachowań i tradycyjne normy życia i przyjmuje tzw. „poprawne politycznie poglądy”, prezentowane przez media propozycje. W aspekcie ekonomicznym nieustannie wzrasta automatyzacja i szybkość

¹ Por. E. Osewska, *Rodzina i szkoła w Polsce wobec współczesnych wyzwań wychowawczych*, Kraków 2020, s. 38.

produkcji, co wzbogaca asortyment różnorodnych dóbr i usług oraz podsyca chęć posiadania ogromnych środków finansowych. Umacniana sztucznie konsumpcja z jednej strony przyczynia się do nasilenia postaw hedonistycznych, zaś z drugiej znacznie osłabia pozycję społeczną rodziny ubogiej. Z kolei silny indywidualizm koncentrujący się na ludzkim „ja” niszczy relacje rodzinne i prowadzi do wynoszenia jednostkowych celów ponad cele wspólnoty rodzinnej². Gwałtowny rozwój technologii informacyjno-komunikacyjnych to nie tylko szybki przepływ wiadomości i nieograniczona komunikacja, ale także dostęp do zróżnicowanych źródeł informacji, łatwość przekazu nowych założeń, norm i wartości, sprawność promowania kultury popularnej. Trzeba jednak pamiętać, że podstawowym „korzeniem” ponowoczesnych zmian rodziny jest kryzys kultury i zaburzona antropologia³. Kolejne pokolenia zdają się na swój sposób dostosowywać się do zmian technologicznych i społeczno-kulturowych. Obok rodziny z dziećmi opartej mocno na fundamencie małżeństwa kobiety i mężczyzny pojawiają się nowe modele i alternatywne formy rodzinne⁴.

Uznając istnienie zaprezentowanych wyżej uwarunkowań, nauki społeczne starają się rozpoznawać zachodzące przemiany społeczeństwa, tendencje ekonomiczne, polityczne, kulturowe, edukacyjne i religijne⁵. Należy pamiętać, że współczesny kontekst życia rodzinnego nie ogranicza się tylko do najbliższego środowiska społecznego⁶, ale mają na niego wpływ czynniki globalne. Dlatego uznając powyższe zmiany Autorka niniejszej rozprawy doktorskiej pragnie przyjrzeć się, stosując naukową metodologię, współczesnej rodzinie kurpiowskiej i jej funkcji religijnej.

Przywołując rodzinę kurpiowską warto pamiętać, że zarówno w przeszłości, jak i dzisiaj rozwijała się na swoim terytorium, które traktowała jako własne i znane sobie, zawierające znaki kulturowo-religijne, podkreślające odrębność tej ziemi od innej. Ludność kurpiowska wyraźnie wprowadzała rozróżnienie między własnym terytorium, a zarazem przynależnym do nich miejscem a obcą przestrzenią. Najbliższe miejsce było i nadal jest traktowane jako bezpieczne, oswojone, stabilne i „nasze”. Dlatego zarówno

² Por. M. Ryś, *Psychologia rodziny*, w: *Rodzina. Bezcenny dar i zadanie*, red. J. Stala, E. Osewska, Radom 2006, s. 328-371.

³ Por. I. Mroczkowski, *Rodzina, gender i nowy feminizm*, Płock 2014, s. 14-39, E. Osewska, *Rodzina i szkoła w Polsce wobec współczesnych wyzwań wychowawczych*, Kraków 2020, s. 38-40.

⁴ Por. K. Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Kraków 2002, s. 85; Por. T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2011, s. 111; Por. P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 176-177;

⁵ Por. I. Copik, *Pedagogika miejsca – kultura lokalna a kształtowanie się tożsamości współczesnego człowieka*, w: *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, „Pedagogika” (2013), t. XXII, s. 183; A. Potocki, *Wychowanie religijne w polskich przemianach. Studium socjologiczno-pastoralne*, Warszawa 2007.

⁶ Por. A. Sawisz, *Szkoła a system społeczny: wokół problematyki „nowej socjologii oświaty”*, Warszawa 1989, s. 48.

dom, jak i jego najbliższe sąsiedztwo, świątynia oraz budynki wspólnej użyteczności są łączone z terminem „gniazda rodzinnego” lub „małej ojczyzny”, tworząc ważny punkt odniesienia w procesie formowania tożsamości indywidualnej, rodzinnej, sąsiedzkiej i narodowej.

Kurpie to członkowie grupy etnograficznej charakteryzującej się silną tożsamością regionalną, własnym językiem, symboliką, zasadami i normami. Obecnie zamieszkują tereny województwa mazowieckiego, podlaskiego i w niewielkim stopniu warmińsko-mazurskiego. Region ten, mimo że historycznie był i do dziś stanowi odrębną jednostkę kulturową i językową, administracyjnie nigdy nie tworzył osobnej części terytorialnej. Jednak wyraźnie odróżniał się od swoich sąsiadów. Społeczność kurpiowska odznacza się własnym systemem wartości powstałych na drodze wspólnego doświadczenia, gromadzenia, przechowywania i utrwalania. Pielęgnowanie tradycji, zwyczajów religijnych i ludowych, duma z faktu bycia Kurpiem w „płynnym społeczeństwie” są niezwykle ważne w tworzeniu spójności rodziny, w zachowaniu tożsamości narodowej i regionalnej⁷. Ważną rolę w domu kurpiowskim stanowił przekaz zwyczajów i tradycji. W tym środowisku dokonywała się socjalizacja religijna młodego pokolenia. Była to rodzina wielopokoleniowa, w której młodszy uczyli się od starszych jak wyznawać wiarę, żyć w zgodzie z nią na co dzień i zachowywać normy moralne⁸.

Opisane wcześniej globalne przemiany wpływają także na Kurpiów, zatem warto postawić pytania: czy ludność kurpiowska zachowała jeszcze swoją odrębność kulturową? Czy współczesna rodzina z tych rejonów dba o zachowanie, a nawet umacnianie swojej tożsamości kulturowo-religijnej? W jakim zakresie ją docenia i szanuje? Czy nadal podejmuje realizację funkcji religijnej, a jeśli tak to w jakim zakresie?

Temat niniejszej rozprawy doktorskiej „Współczesna rodzina kurpiowska i jej funkcja religijna. Studium analityczno-badawcze” wymaga przynajmniej krótkiego wyjaśnienia, bowiem wskazuje na rodzinę jako podstawową instytucję i wspólnotę realizującą prócz innych funkcji również funkcję religijną. Intencją badacza jest ustalenie: Czy i w jakim zakresie i formie współczesna rodzina kurpiowska realizuje funkcję religijną?

⁷ Por. A. Chętnik, *O Kurpiach*, Warszawa 1919; A. Chętnik, *Życie puszczańskie Kurpiów*, Warszawa 1971; Z. Niedziałkowska, *Kurpie. Bory Ostrołęckie*, Warszawa; W. Jemielity, *Parafie Puszczy Kurpiowskiej*, Łomża 2004; A. Chętnik, *Puszcza Kurpiowska*, Ostrołęka 2004.

⁸ Por. A. Zwoliński, *Społeczny wymiar życia rodzinnego*, w: T. Borutka, J. Mazur, A. Zwoliński, *Katolicka Nauka Społeczna*, Częstochowa-Jasna Góra 1999, s. 196; A. Chętnik, *Puszcza Kurpiowska*, Ostrołęka 2004, s. 97-99.

Trzeba pamiętać, że obecnie w kręgu cywilizacji północnoatlantyckiej są intensywnie popularyzowane zmiany rozumienia istoty, znaczenia, struktury i funkcji rodziny⁹, a spory o jej definicję i naturę niosą coraz więcej zamieszania¹⁰. Stąd pytania: w jakim zakresie obecne zmiany społeczno-kulturowe wpływają na wewnętrzne przeobrażenia rodziny? Które funkcje osłabia lub traci, które modyfikuje, a które zachowuje współczesna rodzina¹¹?

Można przyjąć, że do około połowy XVIII przyjmowano i uznawano, że pierwotną fazą rozwojową rodziny, określaną jako mała, jest wspólnota oparta o monogamiczne małżeństwo mężczyzny i kobiety. Rozwijające się badania zarówno kulturowe, etnograficzne, jak również społeczne, ekonomiczne, politologiczne i kulturowe zaczęły wprowadzać nowe ujęcia rodziny. Od XX wieku socjologowie budowali fundamenty pod kolejne, teoretyczno-badawcze ujęcia, do których należą m.in.: orientacja instytucjonalna, strukturalno-funkcjonalna, interakcyjna, wymiany, konfliktu i feministyczna. Aby nie wnikać szczegółowo w każdą z podanych teorii Autorka pragnie wyjaśnić, że w niniejszej rozprawie doktorskiej będzie odwoływać się do pierwszego ujęcia rodziny. Socjologiczna perspektywa rodziny jako instytucji zakłada, że to instytucja historyczna zaspokajająca podstawowe potrzeby społeczne, m.in. takie jak: prokreacja, socjalizacja, wychowanie. Społeczeństwo zawdzięcza prokreacji odradzanie się, zaś socjalizacja wdraża nowe pokolenie w modele kulturowo-społeczne, co znajduje dopełnienie w procesie wychowania. Niniejsze działania wymagają istnienia rodziny, która jest niezbędnym elementem życia społeczno-kulturowego i może być dopełniana, ale nie może być zastąpiona przez inne instytucje. Głównymi przedstawicielami tej koncepcji są m.in.: D. McKinley, F. Adamski, L. Dyczewski, L. Kocik, W. Majkowski, J. Młyński oraz W. Piwowarski¹².

W ujęciu socjologicznym przez instytucję społeczną rozumie się „względnie trwałą strukturę opartą na społecznych wzorach zachowań, rolach i stosunkach, za pomocą których jednostki ludzkie w ustalony, usankcjonowany i jednolity sposób zaspokajają

⁹ Por. A. Kwak, *Rodzina w dobie przemian*, Warszawa 2005; *Rodzina. Bezcenny dar i zadanie*, red. J. Stala, E. Osewska, Radom 2006; W. Świątkiewicz, *Rodzina współczesna w Polsce. Kondycja i kierunki przemian*, w: *Rodzina w społeczeństwie – relacje i wyzwania*, red. E. Osewska, J. Stala, Kraków 2019, s. 17-33.

¹⁰ Por. I. Janicka, *Kohabitacja a małżeństwo w perspektywie psychologicznej*, Łódź 2007; K. Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Kraków 2002;

¹¹ Por. E. Osewska, *Modele współczesnej rodziny: zagrożenia i szanse*, w: *Wychowanie w rodzinie: od bezradności ku możliwościom*, red. R. Chałupniak, T. Michalewski, E. Smak, Opole 2016; J. Mariański, *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Studium socjologiczne*, Toruń 2017.

¹² Por. F. Adamski, *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków 2002, s. 223; W. Majkowski, *Socjologia rodziny*, w: *Rodzina. Bezcenny dar i zadanie*, red. J. Stala, E. Osewska, Radom 2006, s. 379.

podstawowe potrzeby społeczne”¹³. Definicję tę można w pełni odnieść do rodziny, gdyż weryfikują się w niej wszystkie podstawowe elementy instytucji, a mianowicie:

1. Rodzina opiera się o stosunkowo trwałą strukturę, gdyż role takie jak: płci, wieku, pokoleniowa znajdują w niej swoje powiązanie oraz konfigurację.
2. Trwałość rodziny uwidacznia się również w tym, że w jej ramach są „przekazywane” z pokolenia na pokolenie fundamentalne wartości społeczeństwa oraz wzory zachowań regulowane przez tradycję i obyczaj. Wprawdzie następują zmiany rodziny przy przejściu z jednej kultury do innej, ale nie prowadzą one do zakwestionowania jej istotnych funkcji.
3. Rodzina stanowi mały i względnie zamknięty system. Wyróżnia się w niej pozycje i związane z nimi role: ojca, matki, syna, córki, brata i siostry. Poszczególne podmioty wzajemnie współdziałają w zakresie aktywności rodzinnej, dlatego rodzina osiąga wysoki stopień integracji jednostki w grupie oraz wytwarza pewien zakres bezpośrednich relacji „twarzą w twarz”.
4. Rodzina buduje bardzo dobre i oryginalne warunki umożliwiające każdej osobie spełnienie związanych z nią oczekiwań ze strony społeczeństw regulowanych albo prawem zwyczajowym albo stanowionym.
5. Rodzina umożliwia oraz ułatwia zaspokojenie podstawowych potrzeb m.in. takich jak: potrzeba obecności, bliskości, bezpieczeństwa, czułości, intymności, emocjonalności, wsparcia, akceptacji, afirmacji, seksualności, prokreacji¹⁴.

Rodzina jednakże jest nie tylko instytucją społeczną, ale również religijną. Obserwacje etnologiczne i socjologiczne poczynione w różnych kulturach ukazują liczne analogie między życiem religijnym i rodzinnym. Socjologowie zwracają uwagę na szczególnie rodzaj powiązań religii i życia rodzinnego niespotykany w przypadku innych układów instytucjonalnych¹⁵. Powiązania te znajdują wyraz w pewnych zachowaniach i symbolach religijnych i rodzinnych. Biorąc to pod uwagę, Autorka stwierdza, że rodzina jest nie tylko instytucją uzupełniającą lub równoległą w stosunku do religii, ale także posiada podobną strukturę, dzięki której, rodzina sama z siebie jest zdolna do pełnienia funkcji religijnej¹⁶.

¹³ W. Piwowarski, *Przemiany religijnej funkcji rodziny – problematyka i hipotezy*, „Studia Warmińskie” 11(1974), s. 407.

¹⁴ Por. tamże, s. 407-408.

¹⁵ Por. L. Dyczewski, *Rodzina, społeczeństwo, państwo*, Lublin 1994; W. Piwowarski, *Przemiany religijnej funkcji rodziny – problematyka i hipotezy*, Studia Warmińskie 11(1974), s. 407-408; J. Mariański, *Sekularyzacja i desekularyzacja we współczesnym świecie*, Lublin 2006; J. Mariański, *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Studium socjologiczne*, Toruń 2017.

¹⁶ W. Piwowarski, *Przemiany religijnej funkcji rodziny – problematyka i hipotezy*, dz. cyt., s. 408.

Należy jednak przypomnieć, że rodzina w ujęciu socjologicznym, pedagogicznym, psychologicznym, a zwłaszcza teologicznym pozostaje również wspólnotą życia i miłości, w której poprzez wiele relacji osoba włącza się do rodziny ludzkiej i Bożej¹⁷. Silna więź miłości męża i żony znajdująca się u podstaw małżeństwa i rodziny jest obrazem przymierza łączącego Boga z jego ludem. Komunia między samym Bogiem i ludźmi znajduje wypełnienie w Jezusie Chrystusie, który objawia prawdę o małżeństwie i samego Siebie składa na krzyżu w ofierze za swoją Oblubienicę – Kościół. Dlatego uzdalnia mężczyznę i kobietę do miłowania siebie, aż tak jak On sam ich umiłował i jak miłuje Kościół¹⁸. Każdy człowiek już przez sam fakt bycia osobą, jest zaproszony do jedności z Bogiem przez miłość, ale także ma miłować drugiego człowieka miłością samego Boga. Miłość Boga oraz miłość bliźnich i samego siebie wyrażają się czynnym zaangażowaniem na rzecz innych i własnego rozwoju oraz są ze sobą wewnętrznie nierozłączne. Poprzez miłość godną osoby w ujęciu chrześcijańskim należy rozumieć doznawanie i obdarowywanie, a więc służbę innym¹⁹.

Przymierze małżeńskie ma tak wielką wagę, że Kościół wynosi je do rangi sakramentu. „Rodzina chrześcijańska, wierna swemu sakramentalnemu przymierz, staje się autentycznym znakiem bezinteresownej i powszechnej miłości Boga do ludzi. Ta miłość Boga stanowi duchowe centrum rodziny i jej fundament. Poprzez taką miłość rodzina powstaje, rozwija się, dojrzewa i staje się źródłem pokoju i szczęścia dla rodziców i dla dzieci. Jest prawdziwym środowiskiem życia i miłości”²⁰. Niniejsze wskazanie Jana Pawła II podkreśla istotę oraz naturę wspólnoty rodzinnej, jak również wskazuje na jej etos. Odniesienie do ściśle związanych ze sobą wartości, którymi są życie i miłość, ukazuje rodzinę jako najważniejszą dla człowieka i jego rozwoju wspólnotę. Pojęcia „wspólnota”, „rodzina”, „miłość”, „communio personarum”, „życie” wracają nieustannie w dokumentach Kościoła, a zwłaszcza w encyklikach, adhortacjach, listach, katechezach, przemówieniach i homiliach papieża Jana Pawła II.

¹⁷ Adhortacja *Familiaris consortio*, nr 15.

¹⁸ Tamże, nr 12-13.

¹⁹ Por. W. Bołoz, *Promocja osoby w rodzinie*, Warszawa 1998, s. 71-72; J. Grześkowiak, *Centralne idee teologii małżeństwa*, w: *Małżeństwo i rodzina w świetle nauki Kościoła i współczesnej teologii*, red. A.L. Szafranski, Lublin 1985, s. 26-27; J. Bajda, *Rodzina miejscem Boga i człowieka. Wokół zagadnienia integralnego powołania rodziny*, Łomianki 2005, s. 307-323; E. Osewska, J. Stala, *W kierunku katechezy rodzinnej*, Kielce 2003, s. 183-194; T. Borutka, A. Świerczek, *Rodzina silna Bogiem. Teologiczno-duszpasterska refleksja na temat rodziny*, Kraków 2013; E. Osewska, *Jakość życia wspólnotowego rodziny jako podstawa skuteczności wychowania*, „Roczniki Nauk o Rodzinie” (2013), t. 5, s. 5-22; E. Osewska, *Rodzina i szkoła w Polsce wobec współczesnych wyzwań wychowawczych*, Kraków 2020.

²⁰ Jan Paweł, *Rodzina wspólnotą życia i miłości. Homilia podczas Mszy św. przed sanktuarium św. Józefa* (Kalisz, 4 VI 1997), 4, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_i/homilie/kalisz_04061997.html, [dostęp: 7.03.2022].

Miłość i życie znajdują swoje spełnienie w relacjach małżeńskiej i rodzinnej. Korzystając z osiągnięć chrześcijańskiej filozofii i teologii Kościół przedstawia rodzinę jako wspólnotę życia i miłości a także jako podstawowe środowisko rozwoju człowieka i wychowania²¹. Już podczas obrad a później w dokumentach Soboru Watykańskiego II przypomniano: „Niech, więc rodzice uprzytomnią sobie dobrze, jak wielkie znaczenie ma rodzina prawdziwie chrześcijańska dla życia i rozwoju samego Ludu Bożego”²². Dlatego nie tylko trzeba szukać właściwego miejsca dla rodziny w Ludzie Bożym, ale również kształtować pojęcie Ludu Bożego na wzór rodziny. Pomiedzy rodziną a Kościołem istnieją ścisłe związki. Kościół jest „rodziną dzieci Bożych”²³, a rodzina chrześcijańska jest Kościołem domowym²⁴. Dzięki silnemu, wzajemnemu powiązaniu rodziny z Kościołem dokonuje się integracja miłości, życia i wiary. Jak zauważa polski socjolog, W. Piwowarski rodzina zajmowała i zajmuje w chrześcijańskim systemie wartości centralne miejsce, bowiem Kościół przekazywał jej normy i wzory zachowań, które dzięki swej specyfice pozwalały na odróżnienie rodziny chrześcijańskiej od niechrześcijańskiej²⁵.

Zagadnienie przemian omawianej tu funkcji religijnej współczesnej rodziny budzi zainteresowanie wielu specjalistów, szczególnie socjologów religii, pedagogów chrześcijańskich i teologów pastoralistów. Stąd Autorka podjęła się badań nad realizacją funkcji religijnej przez rodziny kurpiowskie. Budzą się podstawowe pytania: w jaki sposób dawna rodzina pełniła, a w jaki sposób współczesna rodzina faktycznie pełni funkcję religijną? Jakie były i są obecnie jej treści, zakres i intensywność? Co uległo zanikowi, zmianie, a co z tej funkcji pozostało? Zarówno podejmowane badania, jak i codzienne obserwacje wykazują, że postawione pytania są bardzo zasadne. Bowiem badania realizowane przez polskich socjologów w ostatnich dziesięcioleciach wskazują na słabnięcie religijnej funkcji rodziny. Mówiąc o jakiejś postaci zmian religijnej funkcji rodziny, należałoby z kolei zapytać, jaki jest ich kierunek – perspektywa czy lepiej prospektywa²⁶? W niniejszej rozprawie zostanie podjęta próba udzielenia odpowiedzi na postawione wyżej pytania.

²¹ Por. *Kościół w życiu publicznym. Teologia polska i europejska wobec nowych wyzwań*, red. K. Gózdź, K. Klauza, C. Rychlicki, H. Słotwińska, P. Szczur, Lublin 2004.

²² *Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim II Soboru Watykańskiego* (28.10.1965) nr 3,

²³ *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym II Soboru Watykańskiego* (07.12.1965) nr 40.

²⁴ Por. tamże, nr 48.

²⁵ Por. W. Piwowarski, *Przemiany religijnej funkcji rodziny – problematyka i hipotezy*, dz. cyt., s. 408.

²⁶ W. Piwowarski, *Przemiany religijnej funkcji rodziny – problematyka i hipotezy*, dz. cyt. s. 405. „Perspektywa” polega na ukazaniu przemian, tzn. w jaki sposób zjawiska będą na siebie zachodzić, jeśli

W kontekście niniejszej rozprawy rodzi się też pytanie, w jaki sposób rodzina kurpiowska radzi sobie z pluralizmem religijnym? Dodatkowym problemem staje się powiązanie funkcji religijnej z różnorodnością perspektyw życiowych – zmieniających się wraz z propozycjami mediów – różnych członków rodziny, dorosłego, starszego dorosłego, dziecka czy młodego człowieka. Następne wyzwanie to odmiennosc chrześcijaństwa reprezentowanego przez nauczanie Kościoła od chrześcijaństwa osobistego prezentowanego przez członków Kościoła. Zaprezentowane wyżej zjawiska w dużym stopniu utrudniają, osłabiają i podważają socjalizację religijną związaną z chrześcijańską tradycją, nauczaniem i moralnością, stąd coraz bardziej wymagające staje się realizowanie przez rodzinę jej podstawowych funkcji. Trzeba także pamiętać, że współczesna rodzina funkcjonuje w społeczeństwie, w którym religia staje się jedynie prywatną kwestią. Religia jest bowiem przedstawiana współcześnie bardziej w kategorii wolnego i osobistego wyboru niż kontynuacji tradycji, stąd obecnie każdy człowiek i rodzina może poszukiwać swojej „duchowej, czy religijnej drogi”²⁷.

W tym kontekście ujawnia się główny cel rozprawy doktorskiej, którym jest ukazanie współczesnej rodziny kurpiowskiej i jej funkcji religijnej na podstawie literatury przedmiotu i badań własnych. Realizacja funkcji religijnej rodzin kurpiowskich zostanie zbadana za pomocą kwestionariusza ankiety opartego na siedmiu parametrach funkcji religijnej znanego socjologa Władysława Piwowarskiego: globalnego stosunku do wiary, wiedzy religijnej, ideologii religijnej, doświadczenia religijnego, praktyk religijnych, wspólnoty religijnej i moralności religijnej²⁸.

Aby zrealizować główny cel pracy doktorskiej, należy odpowiedzieć na szczegółowe pytania dotyczące rodziny kurpiowskiej i jej funkcji religijnej: W czym tkwi istota i oryginalność rodziny kurpiowskiej? Na jakich fundamentach bazuje? Z czego wynika jej szczególna wartość? Na jakie założenia funkcji religijnej w rodzinie kurpiowskiej należy zwrócić szczególną uwagę? Jakie aspekty funkcji religijnej w rodzinie kurpiowskiej są nadal zachowane, a jakie ulegają osłabieniu lub nawet zanikowi? Jaką rolę powinna pełnić funkcja religijna w rodzinie kurpiowskiej, aby w

nie dopuszcza się ingerencji czynników zewnętrznych; „prospektywa” polega również na ukazaniu przemian, jednakże przy ingerencji czynników zewnętrznych, np. planowane oddziaływanie Kościoła na rozwój życia religijnego.

²⁷ Por. H.-G. Ziebertz *Religious Education in a Plural Western Society. Problems and Challenges*, Munster – Hamburg – London 2003.

²⁸ Por. W. Piwowarski, *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji. Studium socjologiczne*, Warszawa 1971, s. 18 i nn. Wprawdzie niektórzy socjologowie uznają funkcję religijną tylko za aspekt funkcji socjalizacyjnej, to jednak przede wszystkim socjologowie związani z KUL w Lublinie, UKSW w Warszawie, UPJPII w Krakowie wskazują na funkcję religijną jako odrębną funkcję rodziny.

znaczący sposób formować członków rodziny we współczesnym kontekście społecznym, kulturowym i religijnym?

Co do zakresu przedmiotowego i podmiotowego, uznano że badanie powinno mieć charakter diagnostyczny z orientacją na określone problemy specyficzne dla rodzin kurpiowskich.

Kościół zawsze domagał się od rodziców i ich bliskich, aby umożliwiali dzieciom poznanie Jezusa Chrystusa, przekazywali swoim członkom chrześcijański system wartości oraz normy i wzory zachowań chrześcijańskich. W ramach rodziny dokonuje się nie tylko wdrażanie kulturowe, ale i stricte religijne, co wymaga od dorosłych domowników odpowiedniego przygotowania do jego realizacji²⁹. Szukając początków wychowania religijnego w rodzinie można odwołać się do Biblii oraz starożytności chrześcijańskiej. Zatem nie ma wątpliwości, że katechumenat rodzin chrześcijańskich nawiązuje do tradycji rodziny izraelskiej, nadając jej nowe ujęcie.

Współczesna rodzina kurpiowska, która stara się realizować swoją funkcję religijną natrafia na wiele trudności wynikających zarówno z przemian zewnętrznych, tj. globalnych i regionalnych, jak i wewnętrznych, a więc wynikających z przemian samej rodziny, zwłaszcza jej struktury i funkcji. Zmienia się droga przygotowania do małżeństwa i rodziny, przebieg jej tworzenia (m. in. wiek małżonków, długość trwania małżeństwa, liczba posiadanych dzieci oraz liczba pokoleń), zmiany ulegają wewnętrzne zasady i normy regulujące zachowania (np. rozdział ról, sprawowanie władzy, posiadanie autorytetu) oraz zmienia się styl życia (etapy życia, relacje między pokoleniami). Osłabieniu ulega również więź rodziny z wieloma instytucjami i wspólnotami, w tym wspólnotą eklezjalną. Zarysowana wyżej problematyka inspirowała Autorkę już od lat pięćdziesiątych, a zwłaszcza od 1997 roku, kiedy przeprowadziła badania własne na terenie Kurpiów dotyczące kultu świętych. W swojej pracy magisterskiej przedstawiła charakterystykę kultu świętych w różnych okresach roku kościelnego na terenie Kurpiowszczyzny³⁰. W obecnej pracy Autorka pragnie skupić się na funkcji religijnej współczesnej rodziny kurpiowskiej. Wymiar religijny rodziny posiada różne przejawy w zależności od czasu, miejsca, świadomości, sposobu i poziomu życia społecznego⁶. W powyższym kontekście teoretyczno-badawczym cenne mogą być badania prezentujące współczesną rodzinę kurpiowską i

²⁹ Por. L. Kocik, *Wzory małżeństwa i rodziny. Od tradycyjnej jednorodności do współczesnych skrajności*, Kraków 2002, s. 90; M. Madej-Babula, *Edukacja zintegrowana w dialogu z wychowaniem religijnym*, Kraków 2006, s. 79-80; W. Piwowski, *Przemiany religijnej funkcji rodziny*, dz. cyt., s. 415; A. Rynio, *Integralne wychowanie w myśli Jana Pawła II*, Lublin 2004.

³⁰ Por. A. Najda, *Kult świętych na Kurpiowszczyźnie na podstawie źródeł pisanych, literatury i wywiadów*, Warszawa 1997, mps.

realizowaną przez nią funkcję religijną. Dane uzyskane z realizowanych badań własnych pozwolą na szczegółowe ukazanie współczesnej rodziny kurpiowskiej i jej funkcji religijnej.

Źródłem niniejszej rozprawy doktorskiej jest nauczanie Kościoła soborowego i posoborowego, dostępna literatura przedmiotu zwłaszcza z zakresu nauk społecznych oraz badania własne. Powstało i nadal powstaje wiele opracowań dotyczących Kurpiów, przy czym zagadnienie funkcji religijnej w rodzinie kurpiowskiej nie było jeszcze podejmowane. Istnieją publikacje dotyczące regionu Kurpiowszczyzny w zakresie geograficznym, etnograficznym, socjologicznym, kulturowym czy językowym, gdyż ziemia kurpiowska wzbudzała żywe zainteresowanie nie tylko pisarzy, poetów, artystów, ale także wnikliwych badaczy profesjonalistów – historyków, socjologów, etnografów, jak również regionalistów. Do najbardziej znanych należą następujący badacze: W. Czajewski, J. Świeciński, A. Kościeszka-Załuski, W. H. Gawarecki, Z. Gloger, W. Pol, O. Kolberg, A. Połujański, A. Zakrzewski, K. Potkański, L. Krzywicki, K.W. Wójcicki, H. Syska, A. Kutrzeba-Pojnarowa, A. Kozłowski, I. Baranowski i Bernard Kielak, J. Chętnikowa, Z. Niedziałkowska, J. Olędzki i inni³¹. Nie sposób nie wspomnieć o A. Chętniku³², W. Skierkowskim³³ i W. Jemielitym³⁴, którzy rozwijali tematykę Kurpiowszczyzny i życia religijnego na tych terenach. Współcześnie także pojawiło się kilka opracowań poświęconych społeczeństwu i kulturze rejonu, np. w 2004 roku ukazała się praca zbiorowa pod redakcją M. Ozorowskiego³⁵, w 2008 roku została wydana publikacja dotycząca postaw społeczno-religijnych diecezji łomżyńskiej przygotowana przez Instytut Statystyki

³¹ Por. A. Kutrzeba-Pojnarowa, *Zagadnienie regionu*, w: *Kurpie. Puszcza Zielona*, red. A. Kutrzeba-Pojnarowa, t. 3. Wrocław-Warszawa-Kraków 1962, s. 33.

³² Uczony, działacz ludowy, badacz kultury mazowiecko-kurpiowskiej, założyciel Skansenu Kurpiowskiego w Nowogrodzie i Muzeum Regionalnego w Łomży. Za: *Adam Chętnik. Kurp i Polak*, red. A. Bobrow, Cz. Brodzicki, M. Mieszkowski, E. Ogrodnik, H. Wiśniewska, Łomża 1987, s. 11.

³³ „Muzyka kurpiowska została dla muzyki polskiej odkryta dzięki działalności ks. Władysława Skierkowskiego, który przez niecałe dwa lata (1913-1915) pracował jako wikary w parafii Myszyniec. Przeniesiony do kolejnych parafii, do roku 1939 wracał, kiedy tylko mógł, do Puszczy Myszynieckiej, by kopiającym ołówkiem zapisywać pieśni kurpiowskie (teksty w gwarze kurpiowskiej i melodie przy pomocy nut). Skierkowski miał absolutny słuch i był tytanem pracy. (...) Zapisał ponad dwa tysiące pieśni kurpiowskich”. Za: M. Olender, *Stołeczny Myszyniec. Miasto i Gmina. Wczoraj i dziś*, CharciaBałda 2021, s. 132.

³⁴ Ksiądz, autor publikacji naukowych, przedstawiających wydarzenia i dzieje zasłużonych ludzi z Ziemi Łomżyńskiej i Diecezji Łomżyńskiej, w tym wielu publikacji poświęconych Kurpiowszczyźnie. Otrzymał Nagrodę i Medal Zygmunta Glogera i nagrody za działalność wydawniczą. Por. M.R. Derewońko, *Ksiądz prof. Witold Jemielity – laureatem nagrody marszałka*, <https://4lomza.pl/index.php?wiad=30295>, [dostęp: 31.03.2022].

³⁵ Por. M. Ozorowski, *Kultura religijna Kurpiowszczyzny*, „Episteme” 38 (2004), Olecko 2004, s. 7-8.

Kościła katolickiego SAC³⁶, zaś w 2017 roku Z. Jaroszewski opublikował monografię: „Biblia w świadomości oraz żywej kulturze i tradycji Kurpiów”, przy czym jego badania dotyczą głównie parafii myszyńskiej³⁷. Socjolog T. Kowalewski również podejmował tematykę zwyczajów i obrzędowości kurpiowskiej w budowaniu tożsamości mieszkańców Myszyńca³⁸.

Istotne znaczenie dla każdej pracy badawczej mają źródła i przyjęta metoda pracy. Istotne są też: cel badawczy, problem badawczy, hipotezy robocze, określenie populacji, dobór próby badawczej, wybór metody lub metod, określenie techniki badawczej i narzędzia badawczego.

W opracowaniu niniejszej pracy uwzględniona została nie tylko literatura przedmiotu, ale także dane uzyskane podczas badań empirycznych zrealizowanych wśród mieszkańców Kurpiowszczyzny. Cenne przy przygotowaniu rozprawy stały się materiały źródłowe.

Warunkiem efektywnego zgłębienia postawionych problemów badawczych jest zastosowanie odpowiedniej metody badawczej. W niniejszej rozprawie została zastosowana przede wszystkim metoda krytycznej analizy literatury etnograficznej, socjologicznej, teologicznej i pedagogicznej, co pozwoli na wyznaczenie kontekstu i zakresu zagadnień niezbędnych dla potrzeb podejmowanego projektu badawczego, na określenie różnych aspektów głównego zagadnienia badawczego, ustalenie teoretycznego i metodologicznego wzoru postępowania, wykazanie luk poznawczych i możliwości wzbogacenia dotychczasowych ustaleń na temat rodziny kurpiowskiej i jej funkcji religijnej.

Na potrzeby rozprawy doktorskiej zostaną przeprowadzone badanie własne, w którym respondentami będą członkowie rodzin Kurpiowszczyzny. Przygotowany przez Autorkę kwestionariusz ankiety został zmodyfikowany w Katedrze Teorii Społecznych i Socjologii Rodziny Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie. W celu uzyskania danych dotyczących rodziny kurpiowskiej i jej funkcji religijnej Autorka zdecydowała się przeprowadzić badania empiryczne wśród

³⁶ W. Zdaniec, Sł. H. Zaręba, *Postawy społeczno-religijne diecezjan łomżyńskich*, Łomża 2005, s. 9; Instytut jest jedyną instytucją kościelną w Polsce, która realizuje takie badania w sposób profesjonalny od 1997 roku. Badania te opierają na dorobku teoretycznym i metodologicznym socjologii religii zapoczątkowanej na KUL-u przez ks. prof. W. Piwowarskiego

³⁷ Z. Jaroszewski, *Biblia w świadomości oraz żywej kulturze i tradycji Kurpiów*, Myszyńiec 2017, s. 10.

³⁸ T. Kowalewski, *Zwyczaje i obrzędowość kurpiowska w kształtowaniu i wzmacnianiu tożsamości mieszkańców Myszyńca*, w: *Małe miasta. Tożsamość*, red. M. Zemło, Lublin – Supraśl 2015.

mieszkańców dziewięciu parafii kurpiowskich na terenie czterech dekanatów diecezji łomżyńskiej.

W aspekcie przedłożonej rozprawy za główny problem badawczy należy uznać pytanie o realizację funkcji religijnej w rodzinie kurpiowskiej. W odniesieniu do tak ujętego problemu badawczego zostało sformułowane: W jakim zakresie i w jakiej formie współczesna rodzina kurpiowska realizuje funkcję religijną. Ważne dla niniejszej pracy jest zaprezentowanie rodziny kurpiowskiej mocno osadzonej w kulturze i religijności ludowej Kurpiowszczyzny oraz ukazanie jej funkcji religijnej, ze szczególnym uwzględnieniem świadomości religijnej, postaw moralnych, wspólnotowości, misyjności i praktyk religijnych. Aby wykazać prawdziwość postawionej hipotezy należało wykazać, czy i w jakim zakresie rodzina kurpiowska realizuje funkcję religijną. Istotną sprawą stało się zbadanie, jaki jest poziom wiedzy i świadomości religijnej członków rodziny kurpiowskiej. Bardzo ważne okazały się zagadnienia dotyczące praktyk religijnych rodziny kurpiowskiej oraz przestrzegania norm religijnych i moralnych przez jej członków. Duże znaczenie w zakresie opracowanego zagadnienia ma stopień zaangażowania rodziny kurpiowskiej w religijności, tradycji i żywej kulturze regionu oraz jej aktywność apostołska.

Podjęta problematyka zostanie ukazana w czterech rozdziałach. W pracy zostaną także zamieszczone wyniki badań empirycznych dotyczące rodziny kurpiowskiej i jej funkcji religijnej. Intencją badacza jest ustalenie: Czy i w jakim zakresie i w jakiej formie współczesna rodzina kurpiowska realizuje funkcję religijną. Zatem niniejsza rozprawa doktorska składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia oraz aneksu (materiał fotograficzny³⁹, zestawienie zbiorcze wyników). Integralną częścią pracy jest kwestionariusz ankiety.

W rozdziale pierwszym będzie ukazana geneza oraz pochodzenie Kurpiów. Zostaną uwzględnione następujące zagadnienia: położenie geograficzne, etymologia słowa „Kurp”, osadnictwo oraz rys historyczny (z uwzględnieniem istotnych cech codziennego życia Kurpiów, tradycji, kultury i patriotyzmu). Zostanie też przedstawiona przynależność Kurpiowszczyzny do struktury administracyjnej, kościelnej i państwowej oraz aspekt społeczno-kulturowy. Autorka podkreśli znaczenie tradycji i kultury chrześcijańskiej dla Kurpiów a także zaprezentuje strukturę i funkcje rodziny kurpiowskiej. Bowiem bez zaprezentowania wyżej wymienionych zagadnień nie można zrozumieć współczesnej rodziny kurpiowskiej i jej funkcji religijnej. Cenne

³⁹ Treść pracy uzupełniają zdjęcia dołączone do (aneksu nr 7) ilustrujące życie religijne badanej społeczności.

w tej kwestii okazały się: monografie regiony, regionu, rozprawy, studia i inne opracowania poświęcone Kurpiowszczyźnie.

Z kolei w rozdziale drugim zostanie przedstawiona metodologia podjętych przez Autorkę badań, w tym przedmiot i cel badań, problemy i hipotezy badawcze, metody badawcze oraz charakterystyka badanej grupy.

Rozdział trzeci i czwarty będzie zawierał prezentację i analizę materiału zebranego w toku badań własnych. Rozdział trzeci to odniesienie do wiedzy religijnej, świadomości religijnej oraz autodeklaracji wiary ze szczególnym podkreśleniem analizy zagadnień związanych z posiadaniem obrazem Boga, podstawowych prawd wiary, zachowania norm moralno-religijnych, uznania podstawowych wartości, realizacji przykazań, aktywność misyjno-apostolskiej, a także uczestnictwa w zrzeczeniach religijnych i w działaniach parafii.

W rozdziale czwartym zostaną ukazane zagadnienia związane z wymiarem wspólnotowym i praktykami religijnymi rodziny kurpiowskiej. Na podstawie dostępnej literatury Autorka pokaże jak wcześniej ludność kurpiowska wypełniała praktyki religijne i brała udział we wspólnotowym oddawaniu czci Bogu. Na podstawie badań empirycznych Autorka wykaże w jakim zakresie przejawy religijności niegdyś kultywowane zachowały się i są realizowane we współczesnych rodzinach kurpiowskich. Zwróci uwagę na wymiar modlitwy indywidualnej i rodzinnej, jak również modlitwy wspólnotowej, podejmowanej w lokalnej wspólnotie eklezjalnej. Ukaże również udział rodziny kurpiowskiej w liturgii Kościoła, życiu sakramentalnym, uczestnictwo we Mszy Świętej, nabożeństwach, procesjach i pielgrzymkach. Przedstawi również tak ważny dla rodziny kurpiowskiej kult świętych przejawiający się nie tylko w modlitwach i nabożeństwach, ale też w wytworach rąk ludzkich, takich jak przydrożne i przydomowe kapliczki, figury, obrazy. Ze względu na fakt, że Kurpiów łączą szczególne relacje z Matką Bożą i św. Józefem, to zagadnienie zostanie szczególnie wyeksponowane. Maryja, Matka Jezusa i Józef jako Jego opiekun są często prezentowani w wytworach sztuki ludowej, przypominając Kurpiom o wartości i świętości rodziny.

Rozprawę zamyka zakończenie zawierające podsumowanie wyników badań oraz wypływających z nich spostrzeżeń i wniosków, które mogą posłużyć do ewentualnych dalszych badań tej problematyki na przykładzie innego regionu.

W warunkach współczesnego społeczeństwa dokonało się przejście religii ze sfery publicznej do prywatnej, co zmienia jej funkcjonowanie w społeczeństwie, ale

paradoksalnie pozwala na wypracowanie nowych schematów kulturowo-religijnych w płaszczyźnie codziennej egzystencji. Współczesna rodzina, bardziej dziś świadoma swojej funkcji religijnej oraz siły oddziaływań socjalizacyjnych, jest w stanie podejmować funkcję religijną, ale pod warunkiem, że zrozumie jej wartość i świadomie ją podejmie. Dlatego niniejsza rozprawa może zachęcić nie tylko ekspertów z zakresu nauk socjologicznych, pedagogiki, nauk teologicznych, przyczyniając się do potwierdzenia potrzeby istnienia dyscypliny nauki o rodzinie, ale i członków rodziny, nauczycieli, wychowawców, duszpasterzy do podjęcia pogłębionej refleksji nad realizacją funkcji religijnej.

Rozdział I

Rodzina kurpiowska – uwarunkowania historyczne, społeczno-kulturowe i religijne

Kurpiowszczyzna jest jednym z najbardziej interesujących regionów Polski. Kurpie to dzisiaj członkowie grupy etnograficznej, zamieszkują rozległe tereny województwa mazowieckiego, podlaskiego i w mniejszym zakresie warmińsko-mazurskiego. Mimo że region od wieków stanowi odrębną jednostkę kulturową i językową, administracyjnie nie tworzył nigdy osobnego terytorium. Kurpiowszczyzna dzieli się na dwie części: Puszcę Białą i Zieloną. Tak jej podział opisuje Adam Chętnik, etnograf zachwycony bogactwem zwyczajów, tradycji i obrzędów kultury kurpiowskiej: „Puszcza Zielona, czyli Królewsczyzna i Biała, czyli Biskupsczyzna (własność biskupów w ekonomii Brok)¹. Kultura Puszczy Białej właściwie już zanikła, w związku z czym przez słowo Kurpiowszczyzna rozumie się obecnie Kurpie Zielone”². Obszar ten rozciąga się malowniczo między rzeką Narwią, Pisą i Orzycem. Północną granicę stanowi wielowiekowa granica między Prusami a Rzeczpospolitą. Kurpie to zarówno nazwa regionu, jak i osób mieszkających na terenie Puszczy Zielonej.

Adam Dobroński, zajmujący się dziejami północno-wschodniego Mazowsza potwierdza: „Pozostał bezspornie tylko region Kurpi Zielonych, ten na obszarze puszczy książęcej, zaś Kurpie Białe to już wspomnienie”³. Adam Chętnik pisał, że: „Ludność Kurpiowska w tych stronach przeważnie zatraciła swoją odrębność, a stroje Kurpiowskie spotyka się gdzieś tam, ale i to już na pół mieszane ze strojem miejskim”⁴.

Tradycje i kultura chrześcijańska to nieodłączny element polskiej kultury, wpisany także w historię ludu kurpiowskiego. W połowie XVII w. Puszcza Zielona wzbudziła zainteresowanie władz kościelnych, zaniepokojonych informacjami o aktywnej działalności pastorów protestanckich. Na ten teren została skierowana misja jezuicka. W wyniku podjętych przez jezuitów działań wpływy protestanckie szybko zanikły w Puszczy Zielonej, zaś utrwalił się wpływ Kościoła katolickiego, który wyrażał się

¹ A. Chętnik, *Puszcza Kurpiowska*, Ostrołęka 2004, s. 4.

² Por. tamże, s. 68.

³ S. Pajka, *Posłuszny nakazom ziemi rodzinnej*, (Wywiad z A. Dobrońskim), „Tygodnik Ostrołęcki” (1991) nr 51/52, s. 8.

⁴ A. Chętnik, *Puszcza Kurpiowska*, dz. cyt., s. 68.

w codziennym życiu Kurpiów. Ważnym ośrodkiem gospodarczym była wówczas osada Myszyniec, jedna z najstarszych na tym terenie, położona w głębi Puszczy⁵. Sam „Myszyniec” wyprowadza się od wyrazu „misja”, jakim określano miejsce, skąd jezuiti wyruszyli do puszczy głosić Słowo Boże. Król Jan Kazimierz użył tej nazwy już w 1650 r., figuruje też w spisach wiosek województwa mazowieckiego z 1660 roku. Początkiem tej osady była kaplica wystawiona przez jezuitów na mocy przywileju Jan Kazimierza z 1654 r., przy której utworzono ośrodek misyjny⁶.

Myszyniec, określane często mianem stolicy Kurpiowszczyzny, stał się ważnym ośrodkiem kultury i sztuki kurpiowskiej. To piękny region z bogatą tradycją i wszechobecnym folklorem. Przekaz zwyczajów i tradycji odgrywa ważną rolę w rodzinie kurpiowskiej. Zwyczaje i obrzędy religijne zachowane wiążą się z przeżywaniem roku kościelnego. Rodzina kurpiowska jest dla swych członków wspólnotą, która przekazuje czytelne wzory i wartości. Przodkowie z ogromną pieczołowitością dbali, aby wiara, obyczaje, tożsamość i inne wartości przekazywano z pokolenia na pokolenie. Kobiety wspólnie przygotowywały ozdoby bożonarodzeniowe i wielkanocne, przędły oraz wyszywały. Czynnościami tym zazwyczaj towarzyszył śpiew pieśni religijnych i wspólne rozmowy, często nawiązujące do żywotów świętych. Tego typu zajęcia zbliżały ludzi do siebie i tworzyły silne więzi społeczne. W razie problemów członkowie gromady otrzymywali niezbędne wsparcie, przyczyniające się do integracji rodzinnej i lokalnej.

Głównymi ośrodkami kultury kurpiowskiej są miejscowości: Łyse, Kadzidło i Myszyniec. To głównie na tych terenach z pietyzmem kultywuje się tradycje ludowe i zwyczaje, tak bardzo wyróżniające ten region. „Wyznacznikami odrębności regionalnej są różne wytwory miejscowej kultury ludowej. Kurpie od dawna posiadali poczucie swej odrębności, inności. Mając taką świadomość dawali temu wyraz m.in. przez odmienny sposób budowania i zdobienia domów, odrębny strój i tkaniny, odrębną sztukę ludową i obrzędy. Jedynie na Kurpiach wytworzyły się wycinanki w kształcie leluź drzewka życia, wota woskowe, pieczywo noworoczne nowe latka, czółka w stroju panien. Tu występowały swoiste krzyże żelazne, rzeźby świętych w przydrożnych kapliczkach, ozdoby snycerskie, kosze i dzbany wyplatane z korzeni sosny i nawet palmy wielkanocne, wieńce dożynkowe, pisanki, pająki zwane kiercami”⁷.

⁵ Por. W. Jemielity, *Rozwój sieci parafialnej w Puszczy Kurpiowskiej*, „Roczniki Humanistyczne” t. 23(1975) z. 2, s. 158.

⁶ Por. W. Jemielity, *Parafie Puszczy Kurpiowskiej*, Łomża 2004, s. 9.

⁷ P. Neis, *Muzeum Kurpiowskie Laury i Zdzisława Bziukiewiczów w Wachu (woj. mazowieckie). Skiela wzion się burstyn?*, <http://polaneis.pl/tagi/tag/kadzidlo>, [dostęp: 28.02.2022].

Kurpie to region, w którym na globalizację odpowiada się wzmocnieniem lokalnych tradycji. Kulturowanie zwyczajów stanowi bowiem istotną przestrzeń komunikacji we współczesnej rodzinie kurpiowskiej. Doroczne obrzędy religijne i ludowe, które są związane z rokiem kościelnym, stanowią cenną wartość w transmisji międzypokoleniowej.

Bogate życie duchowe Kurpiów rodzi się z ich puszczańskiego życia wspólnotowego i rodzinnego oraz z wierzeń tego ludu w szczególną moc i miłość Bożą. Przez wieki wiara scalała rodziny, jak również całą wspólnotę ludu kurpiowskiego. Miłość do Boga i szacunek okazywany ziemi traktowanej jako dar był cechą Kurpiów. Duchowość tej społeczności opiera się na wierze, tradycyjnych zasadach moralnych i przywiązaniu do Boga, Kościoła i ojczyzny. Zmieniające się warunki społeczno-gospodarcze sprawiły, że współczesna rodzina stała się mniej spójna i stabilna, w porównaniu do dawnej wspólnoty kurpiowskiej. Jednak rodzinne i liczne uczestnictwo w obrzędach religijnych oraz przywiązanie do rodzinnej i lokalnej tradycji nadal pozostają charakterystycznymi cechami Kurpiów.

Rodzina jako fundamentalna wspólnota również w przekazie wiary chrześcijańskiej straciła na znaczeniu w wyniku przemian współczesnej kultury. Jej roli w procesie transmisji wiary nie można jednak lekceważyć. Należy podkreślić, że wychowanie religijne i chrześcijańskie jest fundamentalnym i niezastąpionym zadaniem przede wszystkim rodziny⁸.

1.1. Charakterystyka Kurpiów

Ziemia kurpiowska ma bardzo bogatą historię. Obszar Puszczy Zielonej, zamieszkiwanej przez tzw. Puszczaków, czyli Kurpiów, budził zainteresowanie wielu badaczy m.in.: Zygmunta Glogera, Adama Chętnika, Anny Kutrzeby-Pojnarowej, Zofii Niedziałkowskiej, ks. Władysława Skierkowskiego czy ks. Witolda Jemielitego, którzy dostrzegali wyjątkowość, odrębność i niezależność ludności kurpiowskiej. Wśród czynników specyficznych dla badanego terenu eksperci wymieniają nie tylko położenie czy sąsiedztwo, ale przede wszystkim bogactwo, oryginalność i żywotność przejawów kultury puszczańskiej⁹, która stanowi swego rodzaju „konglomerat różnych tradycji

⁸ Por. K. Misiaszek, *Katecheza i kultura*, w: *Wybrane zagadnienia z katechetyki*, red. J. Stala, Tarnów 2003, s. 63-64.

⁹ „Hen gdzie piaski i moczary,
Gdzie zielone zawsze bory,
Gdzie zamieszkał ludek stary,

kulturowych”, jakie nakładały się na siebie w związku z kolejnymi falami osadnictwa na tym terytorium.

W celu przedstawienia współczesnej rodziny kurpiowskiej, trzeba najpierw ukazać zarys historii tego interesującego ludu, co pozwoli lepiej zrozumieć jego kulturę i religijność.

1.1.1. Kurpie – geneza i pochodzenie

Puszcza Kurpiowska zwana Zieloną zawdzięcza swoją nazwę zielonym lasom iglastym i bogactwu jałowca. Drugą zaś nazwę, „Zagajnica”, wzięła od bogatego podszycia tworzącego tak zwane gaje w niższych i podmokłych regionach¹⁰. Dzisiejsze pozostałości Puszczy stanowią otoczenie miast i miasteczek: Kolna, Myszyńca, Chorzel, Przasnysza, Ostrołęki i Nowogrodu, zajmując ogółem powierzchnię około 68 tys. hektarów¹¹. Region Kurpiowszczyzny izolowany od reszty kraju w sposób naturalny zachował do dziś cechy dawnego życia puszczańskiego i bywa nazywany „rezerwatem etnograficznym”¹². Tereny Puszczy Zielonej leżą w dorzeczu Dolnej Narwi, są częścią obszarów leśnych Mazowsza, Podlasia i Pojezierza Mazurskiego.

Obecnie Puszcza zajmuje 1/3 powierzchni dawnego lasu. Wytyczenie geograficznych granic Kurpi jest kłopotliwe, bowiem region nigdy nie stanowił wyodrębnionej jednostki terytorialnej. Jedyne północny kres Kurpi wyraźnie wyznacza dawna granica polsko-pruska. Kurpie obecnie są podzielone między trzy województwa: mazowieckie, podlaskie i warmińsko-mazurskie¹³. Głównym ośrodkiem jest liczące 3 tysiące mieszkańców miasteczko Myszyniec, uznawane za stolicę Kurpi, z którym o prymat konkuruje 4-tysięczna wieś Kadzidło. W regionie mieszka około 65 tysięcy osób (bez miast: Chorzele, Kolno, Nowogród i Ostrołęka)¹⁴. Powierzchnia ziemi kurpiowskiej zajmuje 180 tysięcy hektarów, w tym 60 tysięcy ha lasów¹⁵. Główne trasy

Dzielny, bitki, rześki, skory,
Gdzie junacze kwitły czasy,
Gdzie zwierz błąkał się w gęstwinie,
Tam „Zielonej Puszczy” lasy,

A przez puszcze Narew płynie”. Za: A. Chętnik, *Kurpie*, Kraków 1924, s. 5.

¹⁰ Por. S. Bystroń, *Kultura ludowa*, Warszawa 1936, s. 86.

¹¹ A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 8.

¹² H. Pikosz, *Szlakami kurpiowskimi po Puszczy Zielonej*, Ostrołęka 1995, s. 60.

¹³ <https://www.zwiazekkurpiow.pl/index.php/kurpie-region-i-ludzie>, [dostęp: 15.05.2022].

¹⁴ Por. M. Żerański, M. Bogdański, *Gmina Kadzidło w samym sercu Kurpiowszczyzny*, Cieszyń-Kadzidło 2011, s. 11.

¹⁵ Por. S. Kubel, *Krzyk o północy*, Massachusetts (USA) 1988, s. 7.

przecinające Puszcę to: Łomża – Nowogród – Myszyniec i druga prowadząca z Ostrołki przez Kadzidło do Myszyńca, w którym to obie trasy zbiegają się i prowadzą w kierunku Szczytno – Olsztyn lub do Przasnysza.

Tereny na północ od Narwi, od Przasnysza i Chorzel na zachodzie, a do Kolna i Łomży na wschodzie, stanowiły Puszcę Zieloną (Zagajnicę)¹⁶. Kurpiów zamieszkujących te ziemie zwano Zielonymi. Puszcza, którą tworzyły wielkie bory sosnowo-świerkowe później nazywana Puszcą Zieloną, leży w dorzeczu środkowej Narwi. Ograniczona jest od wschodu rzeką Pisą, od południa Narwią, na zachodzie środkowym biegiem rzeki Orzyc, na południowym zachodzie przekracza dolny bieg rzeki Omulwi, a na północy sięga do dawnej granicy Prus Wschodnich¹⁷. W XVIII wieku Puszcza Zielona nazywana także Myszyniecką i sąsiednia Puszcza Biała należąca do biskupów płockich uzyskały wspólną nazwę Puszczy Kurpiowskiej. Z czasem Puszcę Zieloną zaczęto identyfikować z Puszcą Kurpiowską¹⁸.

Poniższe rozważania dotyczą Puszczy Zielonej, która rozciągała się na terytoriach wchodzących w skład starostw ostrołęckiego i przasnyskiego¹⁹. Cała Puszcza Kurpiowska leżała na terenach podmokłych i piaszczystych z widocznymi wzniesieniami moreny czołowej. Mały spadek rzek generował szerokie rozlewiska, bagna i torfowiska²⁰.

Kiedyś Puszcza urzekła swoim pięknem oraz bogactwem borów sosnowo-świerkowych z domieszką dębu, grabu, brzozy, buku i olchy. W borach o bogatym runie z traw, kwiatów leśnych i jagód przebywało wiele zwierząt, w tym m.in.: tury, niedźwiedzie, żubry, łosie, rysie, wilki, dziki, jelenie, borsuki i sarny. W lokalnych rzekach i strugach żyła ogromna ilość ryb²¹, co wpływało na codzienne życie Kurpiów.

Nazwy geograficzne omawianego terenu zmieniały się również wielokrotnie w ciągu ostatnich stuleci. Od drugiej połowy XIX wieku nazywano ją najczęściej Puszcą Zieloną lub Myszyniecką. Wreszcie Puszcę Zieloną zaczęto identyfikować

¹⁶ W XVI-wiecznych wizytacjach biskupich i lustracjach dóbr królewskich dzielono niekiedy Zagajnicę na mniejsze jednostki, takie jak: Puszcza Nowogrodzka (od miasteczka Nowogród), Szkwańska (od rzeki Szkwa), Myszyniecka (pomiędzy Rozogą a Omulwią), Płodownicka (od rzeki Płodownicy, prawego dopływu Omulwi), Różańska, zwana też Rzaniecką (od osiedla Rzany Kąt lub Rzaniec) i Mazuch, czyli Puszcza Chorzelska. Zob. *Lustracja dóbr królewskich województwa mazowieckiego 1565*, cz. 2, wyd. I. Gieysztorowa, A. Żaboklicka, Warszawa 1968, s. 92; A. Chętnik, *Puszcza Kurpiowska*, dz. cyt., s. 10.

¹⁷ Por. A. Kutrzeba-Pojnarowa, *Kurpie Puszcza Zielona*, t. 1, Wrocław – Warszawa – Kraków 1962, s. 42; Por. M. Żerański, M. Bogdański, *Gmina Kadzidło...*, dz. cyt., s. 11.

¹⁸ Por. Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka dzieje miasta*, Wrocław 1967, s. 15.

¹⁹ Por. W. Majewski, *Kurpie w walkach o niepodległość od Potopu do Baru*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego”, Ostrołęka 12 (1998), s. 5.

²⁰ Por. Z. Niedziałkowska, *Puszcza Zielona. Bory Ostrołęckie*, Warszawa 1981, s. 21.

²¹ Por. Z. Niedziałkowska, *Puszcza Zielona...*, dz. cyt., s. 18.

z Puszcą Kurpiowską, stąd też używane dawniej nazwy: „Puszcza Kurpiowska”, „Kurpiowszczyzna Zielona”, „Puszcza Zielona” czy „Puszcza Myszyniecka” są sobie równoznaczne. Obszar Kurpiowszczyzny ma kształt nieforemnej, skrzywionej ósemki. Pod względem fizjograficznym jest to teren wyraźnie wyodrębniony²².

O dawnych losach Puszczy Zielonej, której nazwa wywodzi się prawdopodobnie od wyjątkowo soczystej roślinności, wiadomo że leżała na ziemiach udzielnego Mazowsza, a później Korony Polskiej. Była ona nie tylko własnością, ale i miejscem wypraw łowieckich książąt mazowieckich, a później królów polskich²³.

Puszcza Zielona zamieszkała jest przez lud zwany Kurpiami, Puszczakami, dawniej także bartnikami²⁴. Kurpie to lud mazowiecki, rdzennie polski z niewielką domieszką uciekinierów, którzy chronili się w niedostępnej puszczy przed pańszczyzną i germanizacją. Nazwa Kurpie pojawiła się po raz pierwszy w XVIII wieku, kiedy to mazowieccy i podlascy osadnicy szlacheccy zaczęli ludzi puszczy nazywać „Kurpsiami”²⁵. Sama nazwa „Kurp” jako mieszkańca nadnarwiańskich borów powstała od obuwia zwanego „kurpsiami”, „kurpiami” – łapci plecionych z lipowego łyka bądź korzeni jałowca czy sosny, a później wyrabianych ze skóry zwierzęcej, które noszone było przez tę ludność jeszcze przed kilkudziesięciu laty²⁶. Pisał o tym Józef Grejert w „Tygodniku Ilustrowanym” (1863): „Z łyka lipowego w ostrołęckim robią obuwie zwane kurpsiami”²⁷. Nazwa ta znalazła też odzwierciedlenie w pochodzącej z połowy XIX wieku kolędzie puszczańskiej, w której mieszkańcy borów myszynieckich wyrażają głęboki żal, że Chrystus nie narodził się w Puszczy, ale w dalekiej Palestynie:

„Miałbyś i pieluski z partu cieniutkiego;
Sukmanek do kolan z sukna puscańskiego.
Faworek niedrogi,
Kurpiki na nogi
Bylibyśwa zrzędzili”²⁸.

Mieszkańcy Puszczy Zielonej nazwę „Kurp” uważali długo za przezwisko, a nawet pogardę, bowiem używali jej ich sąsiedzi. Kurpie chętniej stosowali określenie

²² Por. L. Krzywicki, *Artykuły i rozprawy 1892. Kurpie*, Warszawa 1962, s. 506.

²³ Por. Z. Niedziałkowska, *Puszcza Zielona. Bory Ostrołęckie*, dz. cyt., s. 22.

²⁴ Por. A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 8.

²⁵ Por. A. Kutrzeba-Pojnarowa, *Kurpie Puszcza Zielona*, t. 1, dz. cyt., s. 64.

²⁶ A. Chętnik, *O Kurpiach*, Warszawa 1919, s. 10.

²⁷ Z. Niedziałkowska, *Kurpie. Bory Ostrołęckie*, Warszawa 1939, s. 23.

²⁸ A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 84.

„Puszczaki”, wiążące się z ich miejscem zamieszkania²⁹. Zagadnienie nazwy ludu kurpiowskiego trafnie wyjaśnił Zygmunt Gloger w rozprawce o dawnej ziemi łomżyńskiej, gdy pisał: „Nazwa Kurpiów występuje dopiero w dwu ostatnich wiekach. Powstała ona w czasach, kiedy okoliczny lud mazowiecki zrzuciwszy łyżane obuwie i zapomniawszy, że sam chodził w kurpiach, zaczął nimi przezywać mieszkańców puszczy, którzy mając pod dostatkiem łyka, do ostatnich czasów zachowywali stary zwyczaj”³⁰.

Kurpie – „Puszczaki” jako lud odcięty od reszty świata, mieszkający w borach, wytworzył z czasem swoistą odrębną kulturę leśną. Od samego początku byli ludźmi wolnymi, gdyż nie znali pańszczyzny, a rządili się jedynie własnym zwyczajowym prawem bartnym spisany w 1559 r. przez starostę przasnyskiego Krzysztofa Niszczycyckiego. Dzięki temu miejscowa ludność puszczańska, chłopskiego rodowodu, miała poczucie wolności i swobody życia, co dawało jej ogromne szanse na rozwój swoistej kultury tego regionu³¹.

Obecnie określenie „Kurp” utraciło swój negatywny charakter, a zaczęło się kojarzyć z takimi cechami jak odwaga, duma, umiłowanie wolności i utożsamiane jest z głębokim patriotyzmem, uzdolnieniami artystycznymi, pracowitością i bogactwem tradycji odziedziczonych przez mieszkańców regionu po swoich przodkach³². W Kurpiach zaczęto widzieć spadkobierców najlepszych tradycji narodowych, co ma swoje uzasadnienie³³.

Lud kurpiowski zawsze stawał w obronie ojczyzny i walczył w każdej sytuacji, kiedy Polska potrzebowała obrony. Sytuacja polityczna i ekonomiczna północno-wschodniego Mazowsza, zmieniająca się w różnych okresach historycznych, była ściśle uzależniona od ogólnej sytuacji w kraju. Nie można także pominąć znaczenia, jakie miały wojny toczące się na ziemiach polskich oraz walki powstańcze. We wszystkich tych działaniach militarnych, które obejmowały obszary Kurpiowszczyzny, ludność uczestniczyła bardzo aktywnie. Jednakże dla rozwoju tych terenów miało to często negatywne skutki w postaci zniszczeń i represji, które stosowali zwycięzcy wobec pokonanych.

²⁹ Por. W. Jemielity, *Dekanat Myszyniecki*, Łomża 1990, s. 4.

³⁰ O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 27, Mazowsze, cz. 4, Kraków 1888, s. 65.

³¹ Por. A. Kutrzeba-Pojnarowa, *Kurpie Puszcza Zielona*, dz. cyt., s. 64.

³² A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 24.

³³ J. Damrosz, *Zainteresowanie etnograficzne terenem Kurpiowskiej Puszczy Zielonej na tle historii regionu do czasów uwłaszczenia*, w: *Kurpie, Puszcza Zielona*, red. A. Kutrzeba-Pojnarowa, t. 1, Wrocław-Kraków 1962, s. 15.

Pierwsze tragiczne skutki działań wojennych miały miejsce na początku XVII stulecia w czasie wojny północnej. Kiedy w 1704 roku Szwedzi zażądali od Kurpiów zapłacenia kontrybucji, ci wystąpili przeciwko nim zbrojnie³⁴. W latach wojny północnej przez tereny Kurpiowszczyzny przechodziły wojska szwedzkie, rosyjskie, a także saskie i polskie. Kurpie w potyczkach z regularnym wojskiem odnosili niekiedy sukcesy dzięki specyfice placu boju, którym była puszcza. Szczególnie rok 1708 to czas zaciętego oporu Puszczaków przeciw wojskom szwedzkim Karola XII. Po spaleniu jezuickiej misji myszyńskiej przez Szwedów, Kurpie postanowili nie przepuścić przemierzających puszcę w drodze na Litwę wojsk Karola XII³⁵. W bitwie pod Kopańskim Mostem w pobliżu Myszyńca oddziały szwedzkie poniosły klęskę. „Kurpiami dowodził wówczas bohater ludowy, patriota i zdolny strzelec Stach Konwa, rodak puszczy nowogrodzkiej”³⁶.

Kurpie walczyli w obronie praw do tronu polskiego króla Stanisława Leszczyńskiego, który konkurował z Augustem II Sasem. Największa walka oddziałów kurpiowskich z wojskami saskimi i innymi sprzymierzeńcami Augusta II odbyła się w Lesie Jednaczewskim w pobliżu Łomży jesienią 1733 r. Dowódcą Kurpiów był i tu Stach Konwa. Po całodziennym bitwie i przejściu oddziałów szwedzkich na stronę nieprzyjacielską Kurpie zostali rozbici, wielu z nich zginęło. Umarł również i ich przywódca opiewany po tym wydarzeniu w opowieściach i piosenkach ludowych. W jednej z piosenek o Stachu – swym wodzu – Kurpie śpiewają:

„Boże daj mu zmiłowanie
Za Twą wiarę bił się Panie”³⁷.

U schyłku Rzeczypospolitej w obliczu całkowitego zagrożenia niepodległości Kurpie podjęli akcję zbrojną. Jeszcze przed wybuchem powstania kościuszkowskiego, 12 marca 1794 roku, grupa ochotników włączyła się do ruchu zbrojnego, wyruszając wraz z Pierwszą Brygadą Wielkopolskiej Kawalerii Narodowej w kierunku Krakowa³⁸. W tym samym czasie na teren puszczy weszły wojska pruskie i przebywały tam aż do upadku powstania. Warto dodać, że wyrządziły wiele szkód i zniszczeń. W czasie insurekcji kościuszkowskiej Kurpie bronili rzeki Narwi, stawiając czoło siłom pruskim, za co otrzymali pochwałę od samego Kościuszki³⁹.

³⁴ B. Baranowski, *Walka chłopów kurpiowskich*, Wrocław 1962, s. 77.

³⁵ Z. Niedziałkowska, *Puszcza Zielona...*, dz. cyt., s. 47.

³⁶ A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 38.

³⁷ Tamże, s. 41.

³⁸ W. Tokarz, *Marsz Madalińskiego*, Warszawa 1926, s. 41-45.

³⁹ A. Chętnik, *Kraj kurpiowski*, w: *Równina kurpiowska*, oprac. A. Dobroński, Ostrołęka 1992, s. 21.

Po II rozbiórce Polski Puszcza Zielona przeszła pod panowanie pruskie. Wolną ludność pozbawiono prawa swobodnego gospodarowania w lasach. Narzucono podatki, zwiększono świadczenia w naturze i robociźnie. Lasy zaś oddano pod zarząd państwowy i zabroniono korzystania z nich, co Kurpie odczuli bardzo boleśnie⁴⁰.

W powstałym w 1815 roku Królestwie Polskim powiat ostrołęcki administracyjnie był związany z Płockiem. W 1816 roku władze państwowe zabroniły Kurpiom posiadania broni, która była podstawą ich utrzymania⁴¹.

W związku z wybuchem powstania 29 listopada 1830 roku Rząd Tymczasowy powołał do walki samodzielny batalion strzelców kurpiowskich⁴². W bitwie stoczonyj pod Ostrołęką 26 maja 1831 roku pod dowództwem generała Jana Skrzyneckiego walczyli Kurpie uzbrojeni w kosy, dubeltówki i sztucery. Bitwa zakończyła się klęską wojsk polskich, a wsie kurpiowskie zostały splądrowane przez wojska carskie⁴³.

Po powstaniu listopadowym nadszedł niezwykle trudny czas dla Kurpiów. W 1836 roku Komisja Rządowa Skarbu w Łomży poleciła zlikwidować istniejące w puszczy barchie oraz zakłady przemysłowe. Surowo zabroniono też poszukiwania i kopania bursztynu⁴⁴.

W okresie Wiosny Ludów w 1848 roku Kurpie okazali się niezawodnymi przewodnikami, którzy przeprowadzali mężczyzn przedzierających się z Królestwa przez Prusy, aby zasilić szeregi powstańców walczących w Wielkopolsce. Szczególne znaczenie dla losów ludności kurpiowskiej miało powstanie styczniowe w 1863 roku. Udział licznych oddziałów w walkach zdecydował o późniejszych represjach na tutejszej ludności. Bronisław Deskur w swoich pamiętnikach pisał, że gdyby broni było więcej, cała ludność stanęłaby do walki – nie trzeba jej by werbować⁴⁵.

W 1866 roku powiat ostrołęcki wszedł w skład guberni łomżyńskiej. Uwłaszczenie Kurpiów poprawiło ich sytuację gospodarczą, bowiem każda rodzina dostawała tzw. nadziały od 5 do 8 morgów zależnie od liczebności rodziny i urodzajności gleb. Rodziny rozrastały się, a słabe gospodarstwa dzielono. Dochody z małych gospodarstw nie starczały nawet na najskromniejsze wyżywienie⁴⁶. Trudności życia Kurpiów

⁴⁰ A. Chętnik, *O Kurpiach*, dz. cyt., s. 36; Z. Niedziałkowska, *Kurpie. Bory Ostrołęckie*, Warszawa 1988, s. 68-70.

⁴¹ A. Chętnik, *Życie puszczańskie...*, dz. cyt., s. 55-56.

⁴² Por. Z. Niedziałkowska, *Puszcza Zielona...*, dz. cyt., s. 45.

⁴³ Por. Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka dzieje...*, dz. cyt., s. 163-166.

⁴⁴ Por. Z. Niedziałkowska, *Puszcza Zielona...*, dz. cyt., s. 45.

⁴⁵ B. Deskur, *Z pamiętników „Dla wnuków” materiały do historii powstania styczniowego 1863-1864*, Lwów 1890, s. 160-161.

⁴⁶ Por. H. Syska, *Nad błękitną moją Narwią*, Warszawa 1952, s. 210-211.

pogłębiały kataklizmy: epidemie, powodzie, gradobicie, pożary i nieurodzaje. Ludność zaczęła emigrować, najczęściej do USA i Kanady⁴⁷. W całym kraju organizowano akcje pomocy głodującym ludziom⁴⁸.

Warunki bytowe Kurpiów poprawiły się w wyniku przeprowadzonej tu na początku XX wieku komasacji gruntów oraz dzięki działalności oświaty rolniczej. W związku ze wzrostem gospodarki towarowo-pieniężnej zaczął rozwijać się handel zagraniczny. Powstawały też sklepy, w większości żydowskie⁴⁹.

W czasie wybuchu I wojny światowej wojska niemieckie naruszyły pas graniczny, atakując pobliskie wsie. Sytuacja uległa pogorszeniu, kiedy w sierpniu 1914 roku przez puszcę weszły na te tereny wojska rosyjskie. Społeczeństwo podlegało rekwizycjom żywego inwentarza, nakazom dostarczania kontyngentów i furmanek do celów wojennych oraz przewożenia zrabowanych rzeczy. W czasie wojny w 222 osadach kurpiowskich uległo zniszczeniu 15 770 budynków⁵⁰. W lasach okupanci prowadzili gospodarkę rabunkową – rąbali i wycinali drzewa, ściągali żywicę. Po zakończeniu wojny ludność przystąpiła do odbudowy swoich miejscowości, ale utrudniała to katastrofalna sytuacja gospodarcza kraju. Po odzyskaniu niepodległości Kurpiowszczyzna była tak zdewastowana, że puszcza praktycznie nie istniała. „Resztki starej puszczy zachowały się jeszcze w leśnictwie Czarnia, jednakże i tu żyły tylko małe zwierzęta”⁵¹.

Terenu Puszczy Zielonej nie ominęła również II wojna światowa, w której Kurpie brali czynny udział. Ludność organizowała się w oddziały partyzanckie przeciwko wrogowi. Okres okupacji przyniósł nowe zniszczenia, zarówno wskutek działań wojennych, jak i zorganizowanych form wyniszczenia narodu polskiego. Przyczyniło się to do zmniejszenia liczby mieszkańców. Należy też wspomnieć o barbarzyńskiej eksterminacji ludności żydowskiej, która przed 1939 rokiem stanowiła 41% ogółu mieszkańców⁵². Z Kurpiowszczyzny, włączonej w latach okupacji hitlerowskiej do Rzeszy, masowo wywożono ludność na przymusowe roboty do Prus i w głąb Niemiec.

⁴⁷ J. Szczepański, *Emigracja Zarobkowa z Kurpiowszczyzny: (do I wojny światowej)*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 7 (1993), s. 42.

⁴⁸ H. Syska, *A w Zielonej w Myszynieckiej*, Warszawa 1956, s. 13.

⁴⁹ Por. A. Chętnik, *Jak się lud budził. Wspomnienia z lat 1904-1906*, Warszawa 1919, s. 7; Z. Niedziałkowska, *Kurpie. Bory Ostrołęckie*, dz. cyt., s. 115-116.

⁵⁰ W. Paprocka, *Współczesne przemiany wsi kurpiowskiej*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975, s. 63.

⁵¹ A. Chętnik, *Krótki przewodnik po Kurpiach*, Warszawa 1932, s. 8.

⁵² Por. A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 41.

Pod byle pretekstem przeprowadzano aresztowania, rozstrzeliwano i wywożono do obozów koncentracyjnych.

Warto wspomnieć o bł. ks. Adamie Bargielskim (1903-1942), który stał się ofiarą hitlerizmu. Ksiądz Adam Bargielski jest jednym z błogosławionych wyniesionych na ołtarze w 1999 roku przez papieża Jana Pawła II. Był wikariuszem parafii Myszyniec na początku lat 40-tych XX wieku. Kiedy 9 kwietnia 1940 r. aresztowano proboszcza, udał się do Gestapo z prośbą, aby pozwolono mu zastąpić w więzieniu tego kapłana, wówczas 83-letniego starca. W ten sposób proboszcz wrócił do parafii, a ks. Bargielski został przewieziony najpierw do obozu koncentracyjnego w Działdowie, a następnie do Gusen i Dachau. W czasie prześladowania nie tracił wewnętrznego pokoju, pozostając zawsze gotowy, by służyć innym. Został zamordowany 8 września 1942 r. przez strażnika obozu⁵³.

Wyzwolenie wsi puszczańskich w 1945 r. nie oznaczało jeszcze zapanowania w nich spokoju i odbudowy, gdyż powojenne walki trwały w lasach kurpiowskich aż do końca 1948 roku⁵⁴. Po wojnie Kurpie zaczęli odbudowywać zniszczone tereny. Niestety początkowo budowano wsie żywiłowo, nie zwracając uwagi na niszczenie drzewostanu. Wkrótce służba leśna opanowała tę sytuację, zachęcając do zdobywania budulca w inny sposób. Podjęto również prace nad odchwaszczaniem i użyźnianiem zaniedbanej gleby, co przyczyniało się do poprawy jej jakości, wydajniejszej hodowli, a także rozwoju kultury wsi⁵⁵.

Istotę dziejów Kurpiów, ich kulturalną i społeczną odrębność widział już kilkadziesiąt lat temu Ludwik Krzywicki. Oto podana przez niego charakterystyka mieszkańców Puszczy Zielonej: „Jest to jedyny odłam spośród naszego ludu, który usiłował (...) robić i układać własnoręcznie swoją historię”⁵⁶. Podsumowując, Kurpie to lud, który odznaczył się niezwykłym patriotyzmem i umiłowaniem zarówno wielkiej ojczyzny – Polski, jak też i swej małej ojczyzny – Puszczy Zielonej. Był ludem, któremu nieobca była walka w obronie swego państwa, czemu dał dowód w czasie potopu szwedzkiego, wojny północnej oraz niepodległościowych powstań – kościuszkowskiego i listopadowego⁵⁷.

⁵³ Por. E. Bartkiewicz. *Biografie 108 męczenników z okresu 2 wojny światowej beatyfikowanych 13 czerwca 1999 w Warszawie przez Jana Pawła II*, https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TH/THW/bio_108_meczennikow.html, [dostęp: 04.11.2021].

⁵⁴ A. Kutrzeba-Pojnarowa, *Kultura ludowa i jej badacze*, Warszawa 1977, s. 196.

⁵⁵ D. Żebrowska, *Obraz Kościoła w kulturze kurpiowskiej na podstawie literatury ludowej i przeprowadzonych wywiadów*, Warszawa 1997, s. 15, mps.

⁵⁶ L. Krzywicki, *Kurpie*, „Biblioteka Warszawska” (1982), r. 52, t. 3, s. 530.

⁵⁷ Por. J. Kijowski, *A w Zielonej, w Myszynieckiej*, „Kurpie”, (2003) nr 2, s. 19.

1.1.2. Kurpie w aspekcie społeczno-kulturowym

Społeczność kurpiowska kształtowała się przez długi czas i uzyskała charakterystyczne rysy w aspekcie społeczno-kulturowym. Odwołanie się do nich przybliży do zrozumienia codziennego życia Kurpiów, bogatego świata obrzędowości, zarówno w wymiarze świeckim, jak i religijnym.

Kurpie do drugiej wojny światowej zachowali dużą odrębność regionalną. Wytworzyła się ona niegdyś w związku z trudnymi warunkami życia związanymi z życiem w puszczy, koniecznością podporządkowania się siłom przyrody oraz z położeniem geograficznym, wpływającym na pewne odseparowanie tego regionu od reszty ziem polskich. Duży wpływ na styl życia Kurpiów miał istniejący tu odmienny niż w innych częściach Polski układ stosunków społecznych. W związku z tą odrębnością na początku lat dwudziestych posłowie ziemi łomżyńskiej, a przede wszystkim Adam Chętnik (poseł w latach 1922–1927), wysuwali na forum sejmowym projekt wydzielania regionu kurpiowskiego w starostwo kurpiowskie. Projekt ten jednak nie uzyskał aprobaty⁵⁸.

W okresie międzywojennym tereny Puszczy Zielonej znalazły się w województwie białostockim, po drugiej wojnie światowej wcielono je głównie do warszawskiej jednostki administracyjnej. Od 1975 roku pozostawały w województwie ostrołęckim i łomżyńskim, aczkolwiek w tym ostatnim znalazła się jej tylko niewielka część⁵⁹. Obecny podział administracyjny kraju, który obowiązuje od 1999, zniósł województwa łomżyńskie i ostrołęckie, sprowadzając je do rangi powiatów. Ziemia ostrołęcka została włączona do województwa mazowieckiego, natomiast łomżyńska – podlaskiego. Większa część Kurpiowszczyzny należy jednak do województwa mazowieckiego⁶⁰.

Kurpiowszczyzna posiada pewne cechy, które odróżniają ją od pozostałych regionów Polski. Pośród czynników tożsamości kulturowej Kurpi niewątpliwie ważną rolę odgrywało wyznanie rzymskokatolickie⁶¹. Wiara w życiu mieszkańców miała istotne znaczenie. Parafia stanowiła ośrodek religijny i kulturalny. Teren Puszczy Kurpiowskiej należał do diecezji płockiej⁶². W 1818 roku starostwo łomżyńskie

⁵⁸ Por. H. Białobrzeski, *Adam Chętnik – badacz i obrońca Kurpiów*, w: *Adam Chętnik Kurp i Polak*, red. Cz. Brodzicki, Łomża 1987, s. 25.

⁵⁹ W. Jemielity, *Dekanat Myszyniecki*, dz. cyt., s. 4.

⁶⁰ Por. <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=opis-dialektow&l2=dialekt-mazowiecki&l3=kurpie&l4=kurpie-region-dzis>, [dostęp: 03.01.2022].

⁶¹ J. Łupiński, *Religia rzymskokatolicka na Kurpiowszczyźnie jako czynnik tożsamości kulturowej*, „*Studia Teologiczne*”, 22(2004), Białystok, Drohiczyn, Łomża, s. 455-456.

⁶² W. Lis, *Diecezja Płocka*, Płock 1978, s. 210.

znalazło się w diecezji augustowskiej, czyli sejneńskiej, do której włączono większość parafii kurpiowskich po erygowaniu w 1925 roku diecezji łomżyńskiej. Część pozostała nadal w diecezji płockiej, mianowicie według kolejności ich tworzenia: Zaręby, Baranowo, Brodowe Łąki, Parciaki, Drażdżewo i Olszewka. W diecezji łomżyńskiej na terenie Puszczy istnieją parafie według kolejności powstawania: Myszyniec, Kadzidło, Turośl, Lipniki, Łyse, Czarnia koło Myszyńca, Zbójna, Dąbrówka w powiecie ostrołęckim, Zalas, Leman, Dobrylas, Kuzie, Czarnia koło Lipnik, Obierwia i Wach⁶³. Należą one dzisiaj do czterech dekanatów: myszynieckiego, kolneńskiego, łomżyńskiego i ostrołęckiego. Tylko myszyniecki jest w całości na terenie Puszczy Kurpiowskiej⁶⁴.

W związku z nowym podziałem administracyjnym Kościoła w Polsce dokonany 25 marca 1992 roku przez papieża Jana Pawła II Bullą „Totus Tuus Poloniae Populus” do diecezji łomżyńskiej została przyłączona część diecezji płockiej. Mocą wyżej wymienionego dokumentu do diecezji łomżyńskiej przyłączono następujące dekanaty: różański, wyszkowski (bez parafii Rybienko) oraz z dekanatu chorzelskiego parafie: Brodowe Łąki, Chorzele, Olszewka, Parciaki i Zaręby, a także z dekanatu makowskiego: Gąsewo, Jaciążek, Krasnosielc, Płoniawy-Bramura i Sypniewo oraz z dekanatu przasnyskiego: Baranowo, Drażdżewo i Jednoróżec⁶⁵. Całość dołączonego terenu wchodzi w skład ziemi kurpiowskiej.

Obecnie cała Puszcza Kurpiowska jest w diecezji łomżyńskiej⁶⁶.

Religia rzymskokatolicka była dla rodzin kurpiowskich natchnieniem do kształtowania nie tylko postaw moralnych, ale też bodźcem do tworzenia własnej kultury i tożsamości. Znajduje to swoje wyraźne odbicie w kulturze i sztuce Kurpiowszczyzny. Liczne elementy codzienności Kurpiów przeniknięte są religijnością i relacją wobec Boga. Przeżywanie pór roku nacechowane jest odniesieniem do roku liturgicznego, zaś nawiązania do religii towarzyszą Kurpiom na każdym kroku: w sztuce, śpiewie, budownictwie i zwyczajach. Cechą charakterystyczną jest pobożność ludowa – wiara prostego ludu, która potrzebuje widzialnych znaków do jej umocnienia i wyrażenia w postaci licznych kapliczek, figur Świętych Pańskich, krzyży przydrożnych, domowych ołtarzyków czy obrazów. Religia miała też wymiar praktyczny wpływający na postawę Kurpi. Chętnik pisze tak: „Kurpie słynęli

⁶³ W. Jemielity, *Dekanat Myszyniecki*, dz. cyt., s. 5.

⁶⁴ Tamże, s. 5-6.

⁶⁵ T. Bronakowski, J. Myszkowski, T. Śliwowski, *Rocznik diecezji Łomżyńskiej*, Łomża 1994, s. 65.

⁶⁶ Por. W. Jemielity, *Parafie Puszczy...*, dz. cyt., s. 3.

z uczciwości. Stare przysłowie puszczańskie mówi: „*Kurp przewróci się przez co, a nie weźmie*”. Jednak znany etnograf nie pomija wad puszczańskiego ludu: „Za grzech nie uważają Kurpie wcale kradzieży leśnej, może jednak przy władzach leśnych polskich i to zmieni się na lepsze”⁶⁷.

Aleksandra Grodzka pisze:

„Na Kurpiach
ludziom żyło się niebogato,
ale za to
w spokoju, na łonie przyrody,
wiedli oni żywot błogi.
Nikt z nich nie biadolił.
Pewnie przywykli do tak ciężkiej doli.
Puszcza im mięso i miód dawała,
Z którego korzystała ludność
Na tych terenach zamieszkała.
Zawsze dziękowali Panu Bogu
Za udane polowanie,
A pierwsze w roku miodobranie
Traktowano jak święto na puszczy”⁶⁸.

Prawdziwym skarbem ziemi kurpiowskiej jest jej przyroda. Las nadawał szczególny charakter całej okolicy, tworząc odrębny krajobraz. W borach było dużo zwierzyny, w rzekach i jeziorach, a na drzewach gnieździły się roje pszczół, stąd mówiono „puszcza miodem płynąca”⁶⁹. Środowisko przyrodnicze wpływało również na życie ekonomiczne ludności i na jej usposobienie, zdolności i sposób życia. Pierwotni mieszkańcy Puszczy datują się od czasów co najmniej piastowskich i zajmowali się przeważnie myślistwem, bartnictwem, rybołówstwem, wytapianiem żelaza z miejscowej rudy darniowej oraz bursztyniarstwem⁷⁰. W pierwszym okresie rozwijającego się osadnictwa, ludność związana z puszczą tylko określonym zajęciem sezonowym, korzystała z usług rzemiosła skupiającego się we wsiach okolicznych, natomiast ludność osiadła w tym czasie w Puszczy na stałe była zmuszona w dużym stopniu do zaspokajania potrzeb w zakresie produkcji rzemieślniczej w ramach własnej

⁶⁷ Por. J. Łupiński, *Religia rzymskokatolicka na Kurpiowszczyźnie...*, dz. cyt., s. 462-463.

⁶⁸ A. Grodzka, *Jak to na Kurpiach bywało*, Łomża 2015, s. 14.

⁶⁹ A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 45.

⁷⁰ Por. J. Damrosz, *Zainteresowanie etnograficzne*, dz. cyt., s. 58; *Nowa Encyklopedia Powszechna*, t. 3, red. B. Petrozolin-Skowrońska, Warszawa 1996, s. 631.

gospodarki samowystarczalnej (płóciennictwo, garncarstwo, olejarstwo, ciesielstwo, bednarstwo, gontarstwo i sprzęty domowe)⁷¹.

Jednym z zajęć ludu puszczańskiego było łowiectwo, gdyż Puszcza Zielona obfitowała we wszelką zwierzynę. Naród ten mieszkający wiecznie w borach na tym rzemiośle znał się dobrze. Byli oni mistrzami, wybornymi strzelcami, do dziś słynne jest powiedzenie o dobrym strzelcu, że „strzela jak Kurp”. Puszcza, w której mieszkali i gospodarowali nie była ich własnością, zaś strzelcy często mówili „bór królewski i my królewscy”. Nieodłącznym towarzyszem była „dobra strzelba i myśliwska torba”, z którą nigdy się nie rozstawano⁷². Starsi strzelcy mieli dużą ambicję strzelecką i pragnęli, żeby ich synowie czy wnukowie nie gorzej strzelali od nich⁷³. Puszczaczy znali dobrze swoją puszcę, gdyż byli w niej wychowani. Często podczas łowów królewskich pełnili rolę przewodników, naganiaczy i łowców⁷⁴. Łowiectwo dostarczało mięsa i tłuszczu na wyżywienie i skóry na własny użytek i handel. Najczęściej polowano na olbrzymie łosie, żubry, niedźwiedzie i wilki⁷⁵.

Poważną grupę zawodową na obszarze Kurpiowskiej Puszczy Zielonej stanowili bartnicy (pszczelarze). Hodowali pszczoły w wydrążonych pniach sosen⁷⁶. Bartnictwem zajmowali się Kurpie z zamiłowania, obdarzeni ku temu specjalnymi zdolnościami. Kurp-bartnik pracę wykonywał z precyzyjną zręcznością, sprawnie wspinając się na desce po linie na wysokie drzewo, dębując barć⁷⁷. Bartnictwo uprawiano już w XV wieku, rozpowszechniło się w drugiej połowie XVI wieku, a w XVII wieku stało się podstawowym zajęciem ludności na tych terenach⁷⁸. Miało ono duże znaczenie w ogólnokrajowej gospodarce. Na miód i воск istniało duże zapotrzebowanie również na rynkach zagranicznych, wywożono je do Czech, Niemiec i innych krajów⁷⁹. Bartnicy stworzyli prawa bartne, zrzeszali się w towarzystwa, które wybierały starostę, sędziego, podsędka i pisarza, przed którymi składali przysięgę, że przestrzegać będą ustalonych przepisów⁸⁰. Członkowie bractwa bartnego musieli składać co roku daninę z miodu na dzień św. Michała. Była to dobra okazja do spotkań i zabawy. Starzy i młodzi ochoczo

⁷¹ W. Paprocka, *Przemysł domowy, rzemiosło i chałupnictwo wsi kurpiowskiej Puszczy Zielonej*, Wrocław 1967, s. 31.

⁷² Por. A. Chętnik, *Życie puszczańskie Kurpiów*, dz. cyt., s. 54-58.

⁷³ Tamże, s. 95.

⁷⁴ Por. A. Kutrzeba-Pojnarowa, *Kurpie Puszcza Zielona*, dz. cyt., s. 64.

⁷⁵ A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 25-26.

⁷⁶ Por. A. Chętnik, *Puszcza Kurpiowska*, Warszawa 1913, s. 17-36.

⁷⁷ Por. A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 27.

⁷⁸ Por. P. Piaścik, *Osadnictwo w puszczy kurpiowskiej*, Warszawa 1939, s. 23-25.

⁷⁹ Z. Niedziałkowski, *Puszcza Zielona...*, dz. cyt., s. 21.

⁸⁰ A. Chętnik, *O Kurpiach...*, dz. cyt., s. 12-13.

przybywali, by wspólnie bawić się i śpiewać różne pieśni. Po miód na barcie wchodził najdzielniejszy młody Kurp. Na dole młodzież śpiewała i tańczyła wesoło przy wiejskiej kapeli kurpiowskiej, a starsi popijali miodek i opowiadali swoje historie. Zabawa taka z okazji miodobrania kończyła się późno w nocy przy blasku rozpalonych ognisk i radosnym śpiewie⁸¹. Zabytki bartnictwa można obecnie podziwiać w Muzeum-Skansenie Kurpiowskim im. Adama Chętnika w Nowogrodzie w części bartniczo-pszczelarskiej ekspozycji plenerowej. W sposób interesujący opisuje ten skansen Urszula Kuczyńska⁸² oraz Pola Neis⁸³.

W okolicy Myszynca od 1976 r. w sierpniu każdego organizowane jest Miodobranie Kurpiowskie. Imprezę rozpoczyna uroczysta msza święta w bazylice myszyńskiej odprawiana częściowo w gwarze kurpiowskiej, z udziałem artystów ludowych w strojach regionalnych. Po nabożeństwie kolorowy korowód furmanek przejeżdża do oddalonego o ok. 5 km od Myszynca kompleksu „Kurpiowska Kraina” w Wykrocie, gdzie powstaje na jeden dzień gigantyczna miodowa osada. Na stoiskach można znaleźć miody i produkty pszczele, przede wszystkim miody kurpiowskie, ale także z pasiek na Podlasiu i Mazurach. Uczestnicy tej imprezy folklorystycznej mogą powędrować leśnym szlakiem dawnych bartników, jak też zwiedzić pięcionawową bazylikę w Myszyncu z kurpiowskim wystrojem⁸⁴.

Ważnym zajęciem Kurpiów było też rybołówstwo, gdyż teren pokryty był gęstą siecią rzek, jezior, strug, w których znajdowała się ogromna ilość ryb: szczupaków,

⁸¹ I. Choroszevska-Zyśk, *Oj, miodku kochany*, „Kurpie” nr 3 (2002), s. 3.

⁸² U. Kuczyńska, *Historia Skansenu Kurpiowskiego w Nowogrodzie*, http://www.historia.kurpie.com.pl/historia_skansenu_w_nowogrodzie, [dostęp: 04.11.2021]. Muzeum-Skansen Kurpiowski im. Adama Chętnika w Nowogrodzie jest jednym z dwóch najstarszych muzeów na wolnym powietrzu w Polsce, na niewielkim terenie zgromadzono obiekty reprezentatywne dla drewnianego budownictwa kurpiowskiej Puszczy Zielonej. Założycielem skansenu był etnograf i działacz społeczny Adam Chętnik, który w 1919 r. zakupił grunt na skarpie nad Narwią. Teren po dawnej cegielni został uporządkowany, w 1923 r. przeniesiono tu pierwszy budynek, który zaadaptowano do celów wystawienniczych. Uroczyste otwarcie muzeum nastąpiło 19 czerwca 1927 r., można było oglądać ponad 2000 eksponatów, głównie etnograficznych i przyrodniczych; U. Kuczyńska, *Skansen Kurpiowski im. Adama Chętnika w Nowogrodzie – nestor polskich muzeów na wolnym powietrzu*, „Studia Łomżyńskie” (1999) 10, s. 111. Skansen jest malowniczo położony na skarpie u ujścia Pisy do Narwi. W 1930 roku stanął wreszcie trzeci budynek muzealny oraz kilka obiektów tzw. małej architektury, tj. kapliczki, ule i altany. Przed budynkami ustawiono odrzynek 500-letniej barci sosnowej;

⁸³ P. Neis, *Zwyczaje bartnicze na Kurpiach (woj. mazowieckie). Surowe wyroki sądów bartnych*, w: *Poznaj Polskę i jej sąsiadów z Polą Neis*. Skansen jest malowniczo położony na skarpie u ujścia Pisy do Narwi. W 1930 roku stanął wreszcie trzeci budynek muzealny oraz kilka obiektów tzw. małej architektury, tj. kapliczki, ule i altany. Przed budynkami ustawiono odrzynek 500-letniej barci sosnowej. Tradycyjne barcie (4 pomniki przyrody – sosny bartne), jak podaje na swojej stronie Nadleśnictwo Myszyniec, można spotkać w rezerwacie Czarnia (szlak turystyczny „Barci kurpiowskich”), <http://polaneis.pl/miejsca/zwyczaje-bartnicze-na-kurpiach-woj-mazowieckie-surowe-wyroki-sadow-bartnych>, [dostęp 04.11.2021].

⁸⁴ M. Walusiak, *Miodobranie kurpiowskie pod Myszyncem*, <https://modanamazowsze.pl/miodobranie-kurpiowskie-pod-myszyncem/>, [dostęp: 04.11.2021].

sumów, leszczy, linów, karasi, miętusów, a nawet węgorzy i pstrągów. Złowione ryby przeznaczano głównie na spożycie⁸⁵.

Innym rozpowszechnionym na terenach puszczańskich zajęciem było bursztyniarstwo. Bursztyn, zwany „złotem kurpiowskim”, zbierano nad brzegami rzek i strumyków oraz na wydmach i leśnych „zaniżeniach”. Do 1914 było na Kurpiowszczyźnie jeszcze kilkunastu bursztyniarzy, obecnie pozostało ich kilku⁸⁶.

W drugiej połowie XVII wieku, okresie licznych wojen, na teren puszczy zaczęła napływać ludność pochodząca z Mazur, Prus Książęcych oraz Mazowsza, która z kolei zakładała stałe osady rolnicze. Od tego czasu uprawa roli i hodowla zwierząt stają się głównym zajęciem ludności puszczańskiej. Ciągłe wzrastające znaczenie rolnictwa powoduje zmiany w strukturze zajęć pozarolniczych. Rozwijają się te dziedziny rzemiosła, które pełniły funkcje usługowe w stosunku do rolnictwa, czyli stolarstwo, kowalstwo, bednarstwo, furmaństwo i handel⁸⁷.

Obcowanie z puszczą wpłynęło na uzdolnienia Kurpiów. Każdy bez specjalnej nauki zostaje cieślą, stolarzem lub koszykarzem. Ludność kurpiowska posiada wiele umiejętności, przejawiających się w wyrabianiu drewnianych ozdobnych łyżek, stołków, wyplataniu koszyków, robieniu mebli i krosien tkackich. Kurpianki zdolne są do tkactwa i handlu, są z nich skrzętne gospodynie, zdolne śpiewaczki i „tańcownicy”. Wykonują one ozdobne kilimy i piękne wycinanki⁸⁸. Mężczyźni mają zdolności do mechaniki, budują wiatraki i młyny, konstruują maszyny rolnicze, kieraty drewniane, wyrabiają instrumenty muzyczne, naprawiają zegary czy stroją organy w kościołach⁸⁹.

Obecnie podstawą utrzymania ludności regionu kurpiowskiego jest rolnictwo oraz zatrudnienie w przemysłowych zakładach pobliskiej Ostrołęki⁹⁰. Jednak aby przeciwdziałać zanikaniu zawodów jak: garncarstwo, plecionkarstwo, kowalstwo itp. są organizowane i popularyzowane, w szczególności wśród młodzieży szkolnej, spotkania z rękodzielnikami. Twórcy starają się przekazać wiedzę, jak dawniej wyrabiano przedmioty użyteczne w gospodarstwie domowym. Wpisywanie takich warsztatów do

⁸⁵ Por. A. Kutrzeba Pojnarowa, *Kurpie. Puszcza Zielona*, t. 1., dz. cyt., s. 147-148.

⁸⁶ A. Chętnik, *Kurpiowski jantar*, „Literatura Ludowa”, Warszawa, t. 5 (1961), nr 4-6, s. 34.

⁸⁷ J. Damrosz, *Zainteresowanie etnograficzne*, dz. cyt., s. 58; *Nowa Encyklopedia Powszechna*, t. 3, dz. cyt., s. 76.

⁸⁸ Por. O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 27, dz. cyt., s. 108.

⁸⁹ A. Chętnik, *Kraj kurpiowski*, w: *Równianka kurpiowska*, oprac. A. Dobroński, Ostrołęka 1992, s. 21.

⁹⁰ W. Jemielity, *Parafie Puszczy...*, dz. cyt., s. 75.

programów nauczania jest jedną z możliwości przekazywania wiedzy, doświadczeń i umiejętności młodemu pokoleniu⁹¹.

1.1.3. Tradycje i kultura chrześcijańska

Tradycja to przekazywanie z pokolenia na pokolenie dziedzictwa i treści kultury, takich jak: wierzenia, poglądy, sposoby myślenia i zachowania, obyczaje i normy społeczne, które są niezwykle ważne i stanowią fundament tożsamości w teraźniejszości i przyszłości. Burszta podaje: „To wszystkie dziedzictwo przeszłości materialne i niematerialne istniejące w przeszłości czy w danym momencie w życiu określonej zbiorowości czy grupy ludzkiej, z racji swego pochodzenia odpowiednio wartościowane. Stąd selektywnie przekazywane pokoleniom jest tradycja”⁹².

Jak zauważa Alina Rynio: „W chrześcijaństwie tradycja jest tak istotna, ponieważ stanowi swoisty «punkt wyjścia», strukturę wartości i znaczeń, w których przychodzi się na świat. W tym znaczeniu można powiedzieć, że tradycja jest dana. Zadana do przekazywania, poznania, krytycznej oceny i weryfikacji w teraźniejszości. Jeśli brakuje tego ostatniego elementu, to tradycja podlega wypaczeniu w postaci tradycjonalizmu, przed którym chrześcijanie powinni się bronić”⁹³.

W ujęciu antropologii i socjologii tradycja rozumiana jest jako przekaz, proces przenoszenia z pokolenia na pokolenie wartości, przekonań, wiedzy i umiejętności⁹⁴. Na skutek dokonujących się zmian, wynikających z dynamicznie przekształcających się kulturowych kontekstów, szczególnie istotne wydaje się pytanie o różne oblicza tradycji, jej trwałość i modyfikacje, jakim jest nieustannie poddawana.

Zachowywanie tradycji we współczesnej rodzinie kurpiowskiej jest niezwykle ważne, ponieważ tradycja to dialog przeszłości z teraźniejszością, to nacechowane emocjonalnie odnawianie dawnych treści we współczesnym życiu⁹⁵. Bowiem to, co przeszłe jest istotne, ważne i twórcze. Wartości tworzone przez daną lokalną społeczność nie tylko wzbogacają materialny dorobek regionu, ale w dużej mierze wpływają na zachowanie jej mieszkańców. Przekazywanie obyczajów, przekonań,

⁹¹ B. Kopczyńska-Jaworska, M. Niewiadomska-Rudnicka, *Piękno użyteczne czy piękno ginące*, Łódź 1997, s. 24-25.

⁹² J. Burszta, *Kultura ludowa – kultura narodowa*, Warszawa 1974, s. 342.

⁹³ A. Rynio, *Atrakcyjność wychowania chrześcijańskiego*, w: *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, red. A. Rynio, Lublin 2007, s. 675; Rynio A., *Integralne wychowanie w myśli Jana Pawła II*, Lublin 2004.

⁹⁴ Por. E. Nowina-Sroczyńska, S. Latocha, *Nowe czytanie tradycji. Z inspiracji Rokiem Kolbergowskim*, Łódź 2016, s. 8.

⁹⁵ Por. tamże, s. 9.

wierzeń, artystycznych wytworów oraz sposobów zabaw i myślenia innych jest właśnie tradycją⁹⁶.

Stosunek do innych ludzi i świata był w dawnej kulturze kurpiowskiej regulowany poprzez obrzędy, zwyczaje i wzory zachowań. Nawet produkcja rolnicza, hodowlana czy rzemieślnicza była normowana pewnymi obrzędami i zwyczajami. Kurp był świadomy, co ma kiedy robić i nikt nie musiał mu o tym przypominać. Podobnie stosunki międzyludzkie, najważniejsze sprawy życia, narodzin czy śmierci były ujednolicone dzięki utrwalonym obyczajom. Mieszkaniec regionu wiedział, jak powinien się oświadczyć i jak przygotować na śmierć. Wszystkie ważne kwestie były określone przez przyjęte normy i zasady. Kurpie zyskiwali spokój, ład i harmonię życia za cenę posłuszeństwa i podporządkowania się miejscowemu kanonowi. Kurp nie rozstrzygał wielu spraw, gdyż czyniła to za niego przyjęta kultura. Ciężar regulacji stosunków Kurpiów do siebie, innych i świata spoczywał nie na nim samym, lecz na całej społeczności. W oparciu o wartości własnej kultury byli w stanie wypracować swoje wzorce zachowania i odnoszenia się do innych. Tak było w rodzinie, społeczeństwie i Kościele⁹⁷.

W dobie zmian kulturowych człowiek coraz częściej zastanawia się nad sensem życia i wartościami. Stawia sobie pytania: czym jest kultura? Według Josepha Ratzingera jest ona „wyrosłą w procesie rozwoju historycznego wspólnotową formą wyrazu wyników poznania i wartości, które kształtują życie określonej wspólnoty”⁹⁸. W procesie tworzenia się kultury istotne jest poznawanie wartości i próba zrozumienia świata oraz człowieka w odniesieniu do kultury chrześcijańskiej. Religia dostarcza wartości, norm, jak i wyjaśnień, odnoszących się do całej ludzkiej egzystencji. Uważa się, że potrafi dać najpełniejsze i najgłębsze odpowiedzi na pytanie o sens życia ludzkiego i całego świata⁹⁹. Człowiek najczęściej wyznaje znaną od dzieciństwa religię, przyjętą w najbliższym otoczeniu. Jednak religia tak ugruntowana i ukształtowana, podlega często przeobrażeniom wraz z rozwojem człowieka i na tle zmian kulturowych.

Mieszkańcy Puszczy byli katolikami bądź protestantami. Pierwsi pochodzili z ziem polskich, drudzy napływali z sąsiednich Prus, gdzie luteranizm był powszechnym wyznaniem. Katolicy mogli korzystać z posług religijnych w parafiach przyległych:

⁹⁶ Por. J. Szacki, *Trzy pojęcia tradycji*, Warszawa 1970, s. 342.

⁹⁷ Por. J. Olędzki, *Kultura artystyczna ludności kurpiowskiej*, Wrocław 1971, s. 50-59.

⁹⁸ J. Ratzinger, *Wiara. Prawda. Tolerancja. Chrześcijaństwo a religia świata*, przeł. R. Zajączkowski, Kielce 2005, s. 50.

⁹⁹ Por. J. Mariański, *W poszukiwaniu sensu życia. Szkice socjologiczno-pastoralne*, Kraków 1990, s. 60.

Ostrołęce, Nowogrodzie, Kolnie, Łomży, Chorzelach i innych¹⁰⁰. Od połowy XVII wieku Puszcza Zielona budziła zainteresowanie władz kościelnych, do których docierały informacje o aktywnej działalności pastorów protestanckich¹⁰¹. Duża odległość do kościołów katolickich przy równoczesnym oddziaływaniu duchownych protestanckich stwarzały niebezpieczeństwo osłabienia religijności Kurpiów¹⁰². Z tego powodu zaistniała potrzeba utworzenia ośrodka misyjnego w samej Puszczy.

Na ten teren została skierowana misja jezuicka. W wyniku podjętej akcji wpływy protestanckie szybko zanikły w Puszczy Zielonej¹⁰³. Ważnym ośrodkiem gospodarczym była wówczas osada Myszyniec, jedna z najstarszych na tym terenie, położona w głębi Puszczy. Początkiem historii tego miejsca była kaplica wystawiona przez jezuitów na mocy przywileju Jan Kazimierza z 1654 r. Przy tej budowlu utworzono ośrodek misyjny¹⁰⁴. Do ożywienia życia religijnego na Kurpiach przyczyniła się misja zakonu Jezuitów¹⁰⁵. W 1651 roku biskup płocki Karol Ferdynand, brat króla, zlecił zakonnikom pieczę duszpasterską nad mieszkańcami Puszczy w starostwie łomżyńskim i ostrołęckim. W 1718 r. jezuita otrzymali od króla Augusta II pozwolenie na organizację jarmarków, z których dochód przeznaczono na budujący się wówczas kościół oraz utrzymanie zakonników i mieszkańców Myszyńca¹⁰⁶.

Jezuici przebywali w puszczy do likwidacji ich zakonu, co nastąpiło w 1773 roku i odegrali ważną rolę w życiu religijnym Kurpiów. Wpłynęli bowiem na utrwalenie się katolicyzmu wtedy, gdy szerzył się w Polsce protestantyzm¹⁰⁷. Po kasacie zakonu duszpasterstwo przejęli księża diecezjalni.

Szczególnie uroczysty charakter miały na Kurpiowszczyźnie odpusty. Pobożni Kurpie wędrowali wówczas licznymi grupami, zwanymi „kompanjami” do kościoła¹⁰⁸. Prawie każda wieś stanowiła rodzaj „bractwa kościelnego”¹⁰⁹, posiadała

¹⁰⁰ W. Jemielity, *Parafie Puszczy...*, dz. cyt., s. 7.

¹⁰¹ Por. A. Kutrzeba-Pojnarowa, *Kurpie Puszcza Zielona*, dz. cyt., s. 67. Największym – po Królewcu – ośrodkiem myśli protestanckiej, na północ od naszej granicy państwowej, była nadgraniczna miejscowość Kosinowo, leżąca po stronie pruskiej w prostej linii od Wizny. Z Kosinowa łatwy był dostęp do północno-wschodniego Mazowsza, toteż niewątpliwie emisariusze protestancy z tego właśnie ośrodka przenikali w XVII w. na tereny Puszczy Zielonej. *Historia Polski*, t. I, Warszawa 1958, cz. II, s. 271.

¹⁰² W. Jemielity, *Parafie Puszczy...*, dz. cyt., s. 7.

¹⁰³ Por. I. Baranowski, *Najstarszy opis Puszczy Kurpiowskiej*, „Ziemia” (1911), R. 2, nr 18, s. 278.

¹⁰⁴ A. Kutrzeba-Pojnarowa, *Kurpie Puszcza Zielona*, t. 1, dz. cyt., s. 69.

¹⁰⁵ E. Jabłońska-Deptuła, *W dobie wiosny ludów i powstania styczniowego*, w: „Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1945”, red. J. Kłoczowski, Lublin 1980, s. 240–242.

¹⁰⁶ Por. W. Jemielity, *Parafie Puszczy...*, dz. cyt., s. 13.

¹⁰⁷ A. Chętnik, *O Kurpiach*, dz. cyt., s. 28; Por. W. Jemielity, *Parafie Puszczy...*, dz. cyt., s. 14-15.

¹⁰⁸ Tamże, s. 28.

¹⁰⁹ O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 27, dz. cyt., s. 64.

własne chorągwie, obrazy i bębny, z którymi udawała się procesyjnie do kościoła z pieśnią na ustach.

Rodak Kurpi – ksiądz Stanisław Tworowski tak pisze o mieszkańcach Puszczy: „Duch wiary ożywiał lud mojej matki. Zagubione w borach wioski, o dachach krytych słomą skupiały ludność niezamożną, ale pracowitą, zdolną, przestrzegającą starych obyczajów. Lud był w większości niepiśmienny, urzędowe dokumenty podpisywał on krzyżykiem, ale właśnie krzyżyk uczył go, wychowywał i prowadził. Pan Jezus w swych tajemnicach Wcielenia i Odkupienia był Słońcem, naokoło którego obracało się całe życie kurpiowskiego ludu. Rok kościelny dominował nad cywilnym, wpływał na psychikę, urabiał światopogląd, nadawał tok wszystkim sprawom codziennego życia”¹¹⁰.

W tej części rozdziału pierwszego opisano Kurpiów ze szczególnym uwzględnieniem ich genezy i pochodzenia, życia społeczno-kulturowego oraz tradycji i zachowanej kultury chrześcijańskiej. W drugiej części rozprawy doktorskiej zostanie zaprezentowana rodzina kurpiowska.

1.2. Rodzina Kurpiowska

Socjologia definiuje rodzinę jako „podstawową komórkę społeczną, a więc fundamentalny, konstytutywny element każdego społeczeństwa”¹¹¹. Rodzina współczesna ujmowana jest jako: „Mała grupa społeczna, w ramach której występują bezpośrednie międzyludzkie kontakty społeczne, stosunki międzyosobnicze są bliskie i nasycone emocjami, a interakcja i związek osobowości przeważa nad organizacją i związkiem ról społecznych”¹¹². Nauki pedagogiczne ukazują rodzinę ze względu na podstawowe więzi łączące członków rodziny, która jest „zbiorowością ludzi powiązanych ze sobą więzią małżeństwa, pokrewieństwa, powinowactwa lub adopcji”¹¹³. Rozważając sposób definiowania rodziny na gruncie filozofii wyróżnia się kilka koncepcji filozoficznych: klasyczną, pozytywistyczną i neopoztywistyczną.

Według A. Krapca „wszystkie kierunki filozoficzne uznawały rodzinę za podstawową formę życia społecznego i zasadniczą «niszę» rozwojową dla

¹¹⁰ St. Tworowski, *Krzyż Dowbora. Pieśń o matce*, Kraków 1958, s. 129.

¹¹¹ Z. Bokszański, *Rodzina*, w: *Encyklopedia socjologii*, t. 3, Warszawa 2000, s. 312.

¹¹² J. Frątczak-Müller, *Rodzina, potrzeby, polityka społeczna*, Warszawa 2014, s. 13.

¹¹³ Por. J. Szymczak, *Definicje rodziny*, „Studia nad Rodziną” (2002) r.6, nr 2 (11), s. 155.

człowieka”¹¹⁴. Precyzując tak pojętą definicję o. M. Krąpiec wskazuje na dwa zasadnicze elementy rodziny: istotne dobro, którym jest „zrodzenie i wychowanie dzieci” oraz „strukturę osobowej miłości” jako współkonstituującą tę wspólnotę¹¹⁵. Chrześcijańska definicja określa małżeństwo i rodzinę jako wspólnotę życia i miłości; to najstarsza wspólnota na ziemi, która pochodzi od Boga (Rdz 2, 24)¹¹⁶. Według Jana Pawła II: „Rodzina chrześcijańska, wierna swemu sakramentalnemu przymierzu, staje się autentycznym znakiem bezinteresownej i powszechnej miłości Boga do ludzi. Ta miłość Boga stanowi duchowe centrum rodziny i jej fundament. Poprzez taką miłość rodzina powstaje, rozwija się, dojrzewa i staje się źródłem pokoju i szczęścia dla rodziców i dla dzieci. Jest prawdziwym środowiskiem życia i miłości”¹¹⁷.

Niniejsza myśl podkreśla znaczenie wspólnoty rodzinnej, osób, relacji, więzi i wartości, które scalają rodzinę. Jan Paweł II wskazuje, że: „Rodzina w czasach dzisiejszych znajduje się pod wpływem rozległych, głębokich i szybkich przemian społecznych i kulturowych. Wiele rodzin przeżywa ten stan rzeczy, dochowując wierności tym wartościom, które stanowią fundament instytucji rodzinnej”¹¹⁸.

Andrzej Zwoliński zwracając uwagę na rodzinę jako społeczność religijną, podkreśla, że: „Małżeństwo, a więc także i rodzina, ma charakter religijny, ponieważ zostało ustanowione przez Boga, powołane do uczestnictwa w dziele Bożym, korzysta z łask sakramentalnych, przez co może uczestniczyć w życiu mistycznego Ciała Chrystusa, jest symbolem tajemnicy wiary i ma do spełnienia zadanie religijne, jakimi są: uświęcenie osobowe małżonków i religijne wychowanie dzieci”¹¹⁹.

¹¹⁴ M. A. Krąpiec, *Człowiek i prawo naturalne*, Lublin 1986, s. 160-161; Por. K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 1986, s. 194.

¹¹⁵ Por. J. Szymczak, *Definicje rodziny*, dz. cyt., s. 157.

¹¹⁶ Por. T. Reroń, Rodzina, w *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielewski, Lublin – Kraków 2002, s. 753.

¹¹⁷ Jan Paweł II, *Rodzina wspólnotą życia i miłości*. Homilia podczas Mszy św. przed sanktuarium św. Józefa (Kalisz, 4 VI 1997), 4, <http://www.dobrynin.tarnow.opoka.org.pl/xv-dzie--papiieski.html>, [dostęp: 04.11.2021].

¹¹⁸ FC, nr 1.

¹¹⁹ A. Zwoliński, *Spoleczny wymiar życia rodzinnego*, w: T. Borutka, J. Mazur, A. Zwoliński, *Katolicka Nauka Społeczna*, Częstochowa-Jasna Góra 1999, s. 196.

1.2.1. Struktura i funkcje rodziny kurpiowskiej

Struktura rodziny to stałe ramy, nie zawsze sformalizowane, wewnątrz których przebiega życie i zachowania społeczno-rodzinne. Jest to zatem system modelowych zachowań zachodzących między członkami rodziny a siłami zewnętrznymi, które na nią oddziałują¹²⁰. Franciszek Adamski do struktury rodziny zalicza następujące elementy:

- formy instytucjonalne tworzące małżeństwo;
- wzory regulujące współżycie wewnątrz rodziny oraz wyznaczające hierarchię władzy i autorytetu;
- układ powiązanych ról (role małżonków oraz charakter związków zachodzących między rodzicami i dziećmi);
- struktura dziedziczenia majątku, władzy czy nazwiska;
- cykle czy też fazy życia małżeńsko-rodzinnego¹²¹.

Zatem strukturę rodziny wyznacza liczba i wiek członków, różne formy organizacyjne życia rodzinnego, charakter źródła utrzymania, środowiska zamieszkania oraz styl życia. Przez pojęcie funkcji rodziny rozumie się cele, do których zmierza życie i działalność rodzinna oraz zadania, jakie rodzina pełni na rzecz swoich członków, zaspokajając ich potrzeby¹²².

Franciszek Adamski wskazuje na dwie funkcje rodziny: instytucjonalne i osobowe. Instytucjonalne, to te, które dotyczą rodziny i małżeństwa jako instytucji społecznych (prokreacyjna, ekonomiczna, opiekuńcza, socjalizacyjna, stratyfikacyjna, integracyjna). Zadania osobowe obejmują role: małżeńską, rodzicielską oraz braterską. Adamski wskazuje, że religijna funkcja rodziny może być traktowana odrębnie albo jako część funkcji socjalizacyjnej, o ile w ramach ogólnego procesu socjalizacji rodzinnej dokonuje się też proces socjalizacji religijnej. Funkcja ta polega na przekazywaniu w ramach życia rodzinnego wartości, norm i wzorów zachowań religijnych oraz na uczeniu określonych ról i typu interakcji – obowiązujących w naszym chrześcijańskim kręgu kulturowym – uznawanych w grupie religijnej¹²³.

Jak podkreśla Władysław Piwowarski, rodzina jest instytucją społeczną, ale też i religijną. Obserwacje etnologiczne i socjologiczne poczynione w różnych kulturach i krajach wskazują na liczne analogie między życiem religijnym i rodzinnym.

¹²⁰ F. Adamski, *Rodzina...*, dz. cyt., s. 33.

¹²¹ Por. tamże, s. 33-34.

¹²² Por. tamże.

¹²³ Por. tamże, s. 43.

A. T. Boissen zwraca uwagę na szczególny rodzaj powiązań obydwu, niespotykany w przypadku innych układów instytucjonalnych. Relacje te znajdują wyraz w pewnych zachowaniach i symbolach religijnych i rodzinnych. Biorąc to pod uwagę, stwierdza się, że rodzina jest nie tylko instytucją paralelną w stosunku do religii, ale także posiada podobną strukturę. Dzięki niej, rodzina sama z siebie zdolna jest do wypełnienia religijnej funkcji; co więcej, można mówić o pewnego rodzaju symbiozie przynależności religijnej i rodzinnej¹²⁴.

„Rodzina w jej rozmaitych postaciach, strukturach i funkcjach stanowi uniwersalną zasadę kultury”¹²⁵. Udział człowieka w kulturze społeczeństw, formy i zakres tej partycypacji są warunkowane stopniem konsumpcji kultury w jego rodzinie¹²⁶. Preferencje kulturowe środowiska rodzinnego oferują dostęp – węższy lub szerszy – do świata wytworów duchowych i materialnych poprzednich pokoleń¹²⁷. W kurpiowskiej przestrzeni kulturowej tradycja, obyczajowość i normy religijne tworzyły naturalny świat życia społecznego.

Rodzina stanowi najbardziej naturalne środowisko wychowawcze, w którym przeszłość, teraźniejszość i przyszłość przekazywane są w ramach międzypokoleniowej transmisji. Przekaz ten dotyczy wartości, norm, wzorów zachowań, które przyjęte przez członków rodziny przekładają się na określone sposoby myślenia, postępowania oraz tworzenia właściwych relacji społecznych.

Między małżeństwem a rodziną zachodzi integralny związek, bowiem miłość i jedność małżeństw zakłada odniesienie do rodziny oraz tworzy jej podstawy. Zdrowa, stabilna, mocna i fundamentalna rodzina wzrasta i rozwija się na gruncie komunii małżeńskiej, a im silniejsze więzi między żoną i mężem, tym sprawniej rodzina radzi sobie z trudnościami, problemami i kryzysami życia rodzinnego¹²⁸. Przez sam fakt obecności bliskich i trwałych relacji międzyosobowych rodzina staje się pierwszą szkołą życia.

W przeszłości dominowały przede wszystkim rodziny wielopokoleniowe i wielodzietne, które zamieszkiwały w jednym domu, prowadząc wspólne gospodarstwo domowe. Głową rodziny stanowił mężczyzna – ojciec i mąż. Uważany był

¹²⁴ A. T. Boissen: *Religion in crisis and custom: a sociological and psychological study*. New York 1955 s. 35 nn.; W. Piwowarski, *Przemiany religijnej...*, dz. cyt., s. 408;

¹²⁵ W. Świątkiewicz, *Rodzina współczesna w Polsce. Kondycja i kierunki przemian*, w: *Rodzina w społeczeństwie – relacje i wyzwania*, red. E. Osewska, J. Stala, Kraków 2019, s. 17.

¹²⁶ Por. F. Adamski, *Rodzina...*, dz. cyt., s. 39.

¹²⁷ Por. tamże, s. 39.

¹²⁸ Por. J. Stala, Wprowadzenie, w: *Zdrowa i mocna rodzina fundamentem społeczeństwa*, red. J. Stala, Kraków 2019, s. 7.

za największy autorytet, darzono go ogromnym szacunkiem. Przeważnie był jedynym żywicielem, natomiast kobieta poświęcała się gospodarstwu domowemu i wychowywaniu dzieci. Środowisko rodzinne stanowiło ośrodek życia religijnego, patriotycznego, a także kulturalnego. Rodzice spędzali wiele czasu na wspólnych rozmowach z dziećmi, przekazując tym samym normy i wartości, stanowiąc jednocześnie źródło wychowania moralnego. Kluczową rolę w modelu rodziny tradycyjnej odgrywał Kościół katolicki. Przestrzegano jego zasad, wypełniano praktyki religijne, a młodemu pokoleniu wpajano normy obyczajowe¹²⁹.

Rodziny kurpiowskie to wspólnoty wielopokoleniowe, które żyły razem i rządziły się prawem patriarchalnym, tzn. że rządził w domu mężczyzna najstarszy z rodziny – ojciec lub dziadek, a wszyscy domownicy go słuchali i wykonywali jego rozkazy. Tak kształtowali swoją osobowość w rodzinie kurpiowskiej, w skromnej chacie, co czyniło ich otwartymi na innych.¹³⁰

Wiele zwyczajów i obrzędów na Kurpiach towarzyszyło zawarciu związku małżeńskiego. Koniecznym warunkiem trwałości i pomyślności przyszłego małżeństwa było poznanie narzeczonych. W poznaniu obu stron uczestniczył pośrednik (swat). Doprowadzał do połączenia młodej pary i stawał się pierwszym świadkiem podjętych zobowiązań rodzin mających w przyszłości ze sobą współdziałać. Poszukiwał kandydatki i kandydata o równej pozycji społecznej i majątkowej¹³¹. Przy zawieraniu małżeństwa wartością najwyższej rangi w środowisku wsi kurpiowskiej było przede wszystkim przetrwanie. Wartość tę ceniono bardziej niż miłość. Miłość stanowiła dodatkowy, pożądany walor, choć nie zawsze stawiano ją na pierwszym miejscu¹³². Narzeczeni od dnia zmówin mogli się spotkać w domu rodziców dziewczyny, koniecznie w obecności kogoś z dorosłych. Wspólne ich spotkania i zabawy służyć miały lepszemu poznaniu, żeby nie zawierać małżeństwa lekkomyślnie¹³³. Decyzja zawarcia małżeństwa musiała być podjęta świadomie i dojrzałe. Zatem okres narzeczeństwa uznawano za ważne przygotowanie do małżeństwa¹³⁴. Uwieńczeniem zawartego związku było wesele z bogatą obrzędowością. Kurpie uważali tę uroczystość

¹²⁹ J. Stala, *Implikacje pedagogiczno-katechetyczne przeobrażeń współczesnej rodziny*, „Perspectiva” (2008), nr 2, s. 211-212.

¹³⁰ Por. W. Nowacki, *Życie i dzieło Brata Zenona*, w: *Brat Zenon Żebrowski – kurpiowski Apostoł Japonii*, red. J. Aptacy, „Episteme” 48 (2005), Olecko 2005, s. 140.

¹³¹ Por. R. Benedict, *Wzory kultury*, Warszawa 1966, s. 30-35.

¹³² Por. M. Ozorowski, *Rozumienie prawd wiary w kulturze kurpiowskiej. Studium teologiczno-obrzędowe*, w: *Kultura religijna Kurpiowszczyzny*, „Episteme” 38 (2004), Olecko 2004, s. 42.

¹³³ Por. tamże, s. 45-46.

¹³⁴ Por. tamże, s. 46.

za dzień radosny dany od Boga. Wszyscy weselnicy cieszyli się i radowali, że panna młoda swoim postępowaniem nie zawstydziła swojej rodziny. Rodzice udzielali młodemu błogosławieństwa i powierzali ich Jezusowi i Matce Bożej, żeby żyli w zgodzie i miłości Bożej oraz wychowywali swoje potomstwo po chrześcijańsku. W zwyczaju miejscowym było to, że panna młoda dziękowała swoim rodzicom za wychowanie¹³⁵. Na Kurpiowszczyźnie małżeństwo uważano za rzecz świętą. Małżonkowie od tej pory włączeni w życie samego Boga mogli realizować swoje życiowe powołanie¹³⁶. Wiele pieśni i przyśpiewek kurpiowskich zawiera słowa o wytrwałej i wielkodusznej miłości zobowiązującej do wierności.

Miłość małżonków najbardziej wyraża się we wzajemnej pomocy – ogniwie i ostoi chrześcijańskiej więzi – przenikającej wszystkie obowiązki życia małżeńskiego. Towarzyszą jej różne normy i zwyczaje charakterystyczne dla tego regionu¹³⁷.

W tradycyjnej rodzinie wielopokoleniowej na Kurpiowszczyźnie podział pracy układał się według płci i sytuacji rodzinnej. Rządom teściowej, której domeną była zagroda i kuchnia, poddana była synowa i niezamężne córki. Młoda mężatka musiała w nowym środowisku pozyskać dla siebie sympatię i uznanie przez dokładne i sumienne wykonywanie poleceń głównej gospodyni. Od tego zależała harmonia w jej codziennym współżyciu w rodzinie i przyszłe zabezpieczenie materialne. Rodzice męża mogli wedle swojej woli odpisać ziemię tylko synowi lub też im dwojgu. Ta okoliczność motywowała młodą mężatkę do słuchania rodziny męża. Podobnie mężczyzna, gospodarz domu, współpracował z ojcem. Tak silne zespolenie osób i działań świadczy o wzajemnej posłudze i pomocy. Wspólna praca i wzajemna pomoc, której źródłem jest miłość, przyczynia się do pełniejszego rozwoju osobowości i dochowania wierności ślubowanej przy zawieraniu sakramentu małżeństwa¹³⁸. Dochowanie wierności cieszyło się powszechnym uznaniem w kulturze kurpiowskiej. Wzajemna miłość, pomoc i wierność pozwalała małżonkom na otwarcie na dar życia, a później wsparcie rozwoju i wychowania dziecka¹³⁹. Kurpie uznawali życie za dar Boga, który trzeba chronić i rozwijać swoje rodzicielstwo. Wychowanie potomstwa było zaszczytnym obowiązkiem małżonków i realizacją zamierzonego planu Bożego¹⁴⁰.

¹³⁵ A. Chętnik, *Puszcza Kurpiowska*, dz. cyt., s. 97-99.

¹³⁶ Por. M. Ozorowski, *Rozumienie prawd wiary...*, dz. cyt., s. 45-47.

¹³⁷ Tamże, s. 52-53.

¹³⁸ Por. tamże, s. 54-55.

¹³⁹ Por. J. Mariański, *Trwałość postaw religijnych*, Warszawa 1978, s. 50-58.

¹⁴⁰ Por. tamże, s. 58-60.

Kurpie pielęgowali model wychowania autorytarnego, opartego na posłuszeństwie. Dziewczęta na wsi kurpiowskiej wychowywane były do zamięłowania do porządku w izbie i obejściu. Chałupa, gdzie była dorastająca panna, wyróżniała się zwykle większym porządkiem i czystością. W środku izba była czysto umieciona, a na ścianach mnóstwo wycinanek¹⁴¹. Chłopak – puszczałak gdy miał 5 lub 6 lat – już był przez ojca zaznajamiany ze strzelbą. Mając niespełna 8 lat mógł już coś na siebie zarobić. Kurp zawsze brał ze sobą synów na polowanie, zaś po powrocie każdy z nich kładł przed ojcem to, co upolował. Ten, który więcej zwierzyny przyniósł, był lepszym strzelcem, za co dostawał po sprzedaniu łupów nowe ubranie lub nożyk¹⁴². Najszcześniejszym stawał się ten chłopiec w rodzinie kurpiowskiej, który otrzymał siekierkę do pasa – nagrodę za dobre strzelanie przed zgromadzeniem publicznym¹⁴³.

W sprawach rodzinnych prawo spadkobierstwa u Kurpiów opierało się na pojęciu własności osobistej. Dzieci dzieliły się spuścizną po ojcu w równych częściach. Córki spłacali ich bracia. Nad sierotami opiekę brał rząd bartny, wyznaczając im opiekuna, by wiernie przestrzegał i wypłacał należność dzieciom z ich boru aż dorosną¹⁴⁴. Gdy rodzice się zestarzel, swoje gospodarstwo przekazywali młodemu pokoleniu. Starsi „na dożywociu” ingerowali w sprawy gospodarcze i rodzinne przez swoje rady, a nie nakazy. Konwenans wiejski nakazywał, by zasięgać porady rodziców. Syn zawsze zwracał się o opinię w sprawach gospodarczych do ojca i zawsze szanował jego wolę aż do śmierci. Widać tu wielki szacunek dla starszych rodziców i przestrzeganie przykazania „czcij ojca swego i matkę swoją”¹⁴⁵.

Dawniej w rodzinie kurpiowskiej i społeczności wiejskiej duchowość przenikała każdą sferę życia powszedniego i świątecznego. Cała społeczność kurpiowska poprzez silne więzi społeczne i religijne stawała się jedną wielką rodziną. Spełniała ona wspólnotowo wszystkie praktyki religijne i zachowywała zwyczaje i obrzędy swoich ojców.

Współcześnie rodzina znajduje się pod wpływem głębokich przemian społecznych i kulturowych. Wiele rodzin kurpiowskich dochowuje wierności podstawowym wartościom, które scalają rodzinę, przede wszystkim zachowując kontakt z najstarszym pokoleniem, ale są też rodziny, które zagubiły i utraciły świadomość życia

¹⁴¹ Por. S. Czarnowski, *Kultura religijna wiejskiego ludu polskiego*, w: *Dzieła*, t. 1. Warszawa 1956, s. 96.

¹⁴² A. Chętnik, *Puszcza Kurpiowska*, dz. cyt., s. 87-88.

¹⁴³ Tamże, s. 89-90.

¹⁴⁴ Por. S. Czarnowski, *Kultura religijna...*, dz. cyt., s. 97-99.

¹⁴⁵ M. Ozorowski, *Rozumienie prawd wiary...*, dz. cyt., s. 114.

małżeńskiego i rodzinnego. Sytuacja matki staje się trudniejsza ze względu na to, że wiele kobiet pracuje dodatkowo na utrzymanie rodziny, co przyczynia się do zwiększania jej obowiązków. Często też trudno jest jej pogodzić pracę zawodową z obowiązkami domowymi¹⁴⁶.

Daje się też zauważyć niepokojące objawy degradacji podstawowych wartości, które dawniej scalały rodzinę kurpiowską. Błędne stało się pojmowanie w teorii i praktyce niezależności małżonków we wzajemnych odniesieniach, złe pojmowanie autorytetów rodziców i dzieci. U korzeni tych negatywnych objawów często leży skażone pojęcie przeżywania wolności, rozumianej nie jako zdolność do budowania wspólnoty, ale do szukania jedynie własnego dobra. Dobra rodzina jest wartością wymagającą dużego wysiłku i wszelkich starań ze strony jej członków. Rodzina kształtuje te cechy, które w przyszłości będą w dużej mierze decydowały o przyszłym losie każdego dziecka. Zaspokajają istotne potrzeby i dają poczucie sensu życia. Inspiruje do aktywności i ułatwia wzrastanie w świat kultury oraz przyswajanie obowiązujących w nim norm i wartości. Często chroni i wspomaga w chwilach trudnych¹⁴⁷.

Przemiany rodzin kurpiowskich zauważa się w wielu dziedzinach życia ludności, nie tylko w codziennym byciu. Przekształceniu ulega np. budownictwo czy rynek pracy. Wzrastające zatrudnienie pozarolnicze wywołuje zmiany we wzajemnym stosunku między gospodarstwem rolniczym i domowym. Tradycyjnie utrwalony układ polegający na przydzielaniu zakresu obowiązków w gospodarstwie domowym ulega przeobrażeniom ze względu na zróżnicowanie zawodowe członków rodzin. Obecnie, kiedy rolnictwo przestaje być głównym źródłem dochodu rodziny, gospodarstwo domowe zyskuje wyższą rangę. Proces tworzenia się nowych stosunków rodzinnych i zmian we wzajemnych relacjach między gospodarstwem domowym i rolnym jest zależny od szeregu czynników. Zaliczyć do nich należy przede wszystkim wysokość zarobków, ponieważ to one określają stopień niezależności ekonomicznej pracujących zawodowo oraz zmiany charakteru, jaki reprezentowała dawna tradycyjna rodzina chłopska¹⁴⁸. Wspólne gospodarowanie dwóch pokoleń łączyło się z prawem do wspólnego podejmowania decyzji, a dobra uzyskane z gospodarstwa stanowiły wspólną własność. Po II wojnie światowej wystąpiły pierwsze oznaki kryzysu rodziny wielopokoleniowej. Rozpoczął się proces indywidualizacji „małej rodziny” składającej

¹⁴⁶ Cz. Murawski, *Teologia małżeństwa i rodziny w nauczaniu biskupów polskich 1945-1980*, Sandomierz 1988, s. 46.

¹⁴⁷ J. Stala, *Współpraca rodziny, szkoły i parafii w dziele wychowania*, w: *Dydaktyka katechezy*, cz. I, red. J. Stala, Tarnów 2004, s. 345.

¹⁴⁸ W. Paprocka, *Współczesne przemiany...*, dz. cyt., s. 119.

się z rodziców i dzieci jako samodzielnej jednostki gospodarczej i nadal trwa. Ważnym czynnikiem wpływającym na tworzenie się nowych stosunków rodzinnych i zmian w gospodarstwie domowym jest wielkość zatrudnienia zawodowego w poszczególnych rodzinach. W rodzinie kurpiowskiej pracująca zawodowo młodzież poczuwała się do pomocy rodzicom w gospodarstwie rolnym, co było też wymagane przez głowę domu¹⁴⁹. Jeżeli była taka sytuacja, że ojciec pracował zawodowo, to wówczas większe było zaangażowanie w prace rolne pozostałych członków rodziny¹⁵⁰.

Bezpośrednio ze zmianami w rodzinie wiejskiej związane są przeobrażenia społeczności lokalnej Kurpiów, przede wszystkim w stosunkach sąsiedzkich. Dawniej więzi te stwarzały poczucie jedności i świadczenia odpowiednich usług na rzecz potrzebujących pomocy. W rodzinach dwuzawodowych ważnym czynnikiem stosunków rodzinnych i wzajemnych relacji są inwestycje dokonywane z dochodów pozarolniczych i z gospodarstwa na dom mieszkalny i zabudowania gospodarcze. Na terenach kurpiowskich istnieje nawyk wspólnego działania i zaangażowania całej rodziny w celu podniesienia standardu gospodarstwa rolnego¹⁵¹. Często indywidualizacja jednostki w obrębie rodziny wynikająca z jej ekonomicznego usamodzielnienia powoduje znaczne rozluźnianie więzi wewnątrz rodziny, zmniejszanie się zakresu spraw wspólnych, odejście od tradycyjnego wzoru rodzinnego i podziału pracy. Stopień zaawansowania tych procesów jest zależny od liczby członków rodzin zatrudnionych zawodowo¹⁵². Wielopokoleniowy charakter rodzin kurpiowskich miał wpływ na utrzymywanie bliskiego związku wszystkich członków rodzin niezależnie od ich zróżnicowania zawodowego¹⁵³.

Różnice obserwuje się przede wszystkim w pozycji kobiet, szczególnie w rodzinach, w których zarobkuje pozarolniczo głowa rodziny. Podjęcie przez męża pracy zawodowej spowodowało przejście przez kobiety kierownictwa w gospodarstwie. Ulega rozszerzeniu zakres jej kompetencji i podejmowanych przez nią decyzji¹⁵⁴. Widać wyraźnie na przykładzie sytuacji kobiety, że nowy model rodziny, jaki powstaje w rodzinach chłopsko-robotniczych, przez swój związek z gospodarstwem jest jeszcze

¹⁴⁹ W. Paprocka, *Współczesne przemiany...*, dz. cyt., s. 120-121.

¹⁵⁰ Tamże, s. 122.

¹⁵¹ J. Ziółkowski, *Kryzys wartości*, „Communio” 3 (1983), s. 25-40.

¹⁵² Por. W. Paprocka, *Współczesne przemiany...*, dz. cyt., s. 62-63.

¹⁵³ Por. J. Turowski, *Zróżnicowanie i przemiany rodziny w Polsce, a teorie rodziny nuklearnej*, „Zeszyty Naukowe KUL” (1973), z. 1, s. 51.

¹⁵⁴ Por. L. Dyczewski, *Rodzina polska i kierunki jej przemian*, Warszawa 1981, s. 231.

stale poddawany oddziaływaniu treści ukształtowanych w przeszłości tradycyjną pracą i życiem społeczności wiejskiej¹⁵⁵.

We współczesnej rodzinie kurpiowskiej zauważa się także transformację przeżywania spotkań towarzyskich, a także uroczystości rodzinnych o charakterze religijnym. Wśród uroczystości rodzinno-towarzyskich ewolucję przeszła uroczystość Pierwszej Komunii Świętej. Uroczystość o wymiarze czysto religijnym stopniowo ulegała przekształceniu w wielką imprezę rodzinno-towarzyską¹⁵⁶. Niektóre wydarzenia zachowały podwójny charakter – zarówno świecki, jak i religijny. Coraz powszechniejszy stał się zwyczaj obchodzenia rocznic ślubu, szczególnie złotych i srebrnych godów, z oprawą kościelną i świecką.

Przemiany społeczno-gospodarcze przyniosły wiele przeobrażeń także w rodzinach kurpiowskich. Emancypacja kobiet, uprzemysłowienie i związana z tym urbanizacja sprawiły, że wzorzec patriarchalnej rodziny stał się nieaktualny. Dodatkowo przemieszczanie ludności „za chlebem” powoduje zrywanie z tradycjami rodzinnymi i religią. Powodem jest słaba kontrola społeczna, która była silna w środowisku wiejskim Kurpiów. Migracja ludności powoduje głębokie przemiany wewnątrz rodziny. Rodziny wiejskie, mimo odrębności naśladują nowe modele. Dokonują się ogromne przemiany w samej strukturze i funkcjach rodziny. Załamał się tradycyjny podział czynności i ról. Rodzina z patriarchalnej staje się partnerska, z wielkiej – raczej mała i stopniowo traci funkcje historyczne i społeczne. Obecnie wydaje się, że znaczenia nabiera problem godzenia różnych ojczyzn, budowania tożsamości osobowej i społecznej, bez potrzeby rezygnacji z własnej indywidualności, a nawet z koniecznością jej zachowania jako fundamentu i rdzenia tożsamości rodzinnej¹⁵⁷.

Rodzina nadal pełni ważną, choć stale ograniczaną funkcję pośredniczenia w procesie transmisji kulturowej w okresie wczesnego dzieciństwa i młodości¹⁵⁸.

W dalszym ciągu mocną stroną religijności Kurpiów jest zakorzenienie w tradycji, nie tylko regionalnej, ale także religijnej, wreszcie rodzinnej. Mieszkańcy Puszczy Zielonej uznają wiarę za wielki skarb, której praktykowanie podejmują z osobistego przekonania wewnętrznego. Ich religijność uzyskuje wsparcie w parafii i w szkole poprzez nauczanie katechezy. Zarówno uczniowie, jak i rodzice angażują się w Szkolne

¹⁵⁵ Tamże, s. 147.

¹⁵⁶ Por. E. Ferenc-Szydełkowa, *Rok kościelny a polskie tradycje*, Poznań 1988, s. 118-119.

¹⁵⁷ J. Nikitorowicz, *Funkcja kulturowa rodziny w społeczeństwie wielokulturowym*, w: *Rodzina ludzka w nauce i kulturze*, red. J. M. Dołęga i J. W. Czartoszewski, „Episteme” 8 (2000), Olecko 2000, s. 235.

¹⁵⁸ Por. A. J. Omelaniuk, *Regionalizm współczesny – jego znaczenie i rola w procesie oddziaływania na młodzież u progu XXI wieku*, w: *Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w zreformowanej szkole*, red. S. Bednarek, Wrocław 1999, s. 58-60.

Koła Caritas, w działania wolontariatu i uroczystości religijne (jasełka, misteria wielkanocne itp.).

Dawniej rodzina i dom tworzyły podstawę życia społecznego, kulturalnego i religijnego. Człowiek mógł funkcjonować jedynie w rodzinie, która pełniła ważną rolę gospodarczą. Więzy rodzinne łączące nie tylko krewnych, ale także powinowatych były bardzo żywe i starannie podtrzymywane. Współcześnie więzy rodzinne uległy znacznemu rozluźnieniu. Środki masowego przekazu stały się poważnym zagrożeniem w rozwoju religijnym współczesnej rodziny, również kurpiowskiej.

Rodzina zmienia się z upływem czasu, w zależności od epoki, jednak zmiany te nie są spontaniczne. Przeobrażenia wewnątrz jej systemu mają przede wszystkim związek z procesami ekonomiczno-społecznymi oraz kulturowymi zachodzącymi w obrębie całego społeczeństwa¹⁵⁹.

1.2.2. Żywa kultura (język, sztuka)

Jerzy W. Gałkowski uważał, że nie ma nic bardziej dla człowieka naturalnego niż kultura¹⁶⁰, zaś Wojciech Świątkiewicz, uznaje że: „kultura jest zbiorem wartości, norm, symboli, a także powiązanych z nimi wzorów zachowań. Jako swoista całość podlega także wewnętrznemu przeobrażeniu, a ich znaczenie wzrasta wraz z nasilającymi się procesami dyfuzji kulturowej. Dyfuzja kulturowa, czyli przenikanie kultur, jest procesem wielorako uwarunkowanym, zawsze jednak przyczynia się do zmian w systemie społeczno-kulturowym”¹⁶¹. Takie postrzeganie kultury wynika z faktu, że posiada ona swe źródło i umocnienie w religii a „socjologiczna rzeczywistość wiary religijnej wymaga jej zdecydowanej obecności w kulturze”¹⁶².

Identyfikacja z kulturą przebiega na bardzo głębokim poziomie, do tego stopnia, że nie można bez groźby uszczerbku zastępować jednej kultury drugą. W sensie pozytywnym zachowanie człowieka zależy w dużej mierze od kultury, w której żyje – zwłaszcza ta przekazana w rodzinie ma fundamentalne znaczenie dla kształtowania ludzkiego zachowania. Tworzy podstawowe odniesienia życiowe, aby było możliwe przeżywanie sensu: w stosunku do kosmosu, do innych ludzi, do wartości etycznych

¹⁵⁹ A. Jarosz, *Polityka społeczna*, Jarosław 2003, s. 123.

¹⁶⁰ Por. J. W. Gałkowski, *Człowiek, praca, wartości*, Lublin 2012, s. 191.

¹⁶¹ W. Świątkiewicz, *Tradycja i wybór. Socjologiczne studium religijności na Górnym Śląsku*, Katowice – Wrocław 1997, s. 106.

¹⁶² Tamże, s. 203.

i symbolicznych, religijnych, do języka itp.¹⁶³. Te spostrzeżenia mają swoje znaczenie dla określonej kultury danego regionu, w którym człowiek żyje i z którym się identyfikuje.

Kultura regionalna jest wprawdzie jedna, ale zróżnicowana w swoich przejawach, formach i aspektach. Analiza kultury regionalnej pozwala wydobyć kilka jej podstawowych płaszczyzn, a mianowicie: materialną, intelektualną, religijną, moralną, techniczną i estetyczną. Wszystkie wzięte łącznie tworzą świat wartości kultury regionalnej. Są to wartości konkretne, stałe i sprawdzone wielowiekową „użytecznością”. Kultura ta swoimi wartościami obdarza osobę ludzką, która nie tylko styka się z nimi, ale w jakimś sensie otwiera na nie i je przyswaja¹⁶⁴. Osoba jest nosicielem regionalnych postaw społecznych wartości i innych cech ukształtowanych według obowiązującego regionalnego wzoru kulturowego. Kultura tworzy człowieka, doskonali oraz kształtuje go. Wartości kultury regionalnej są główną przyczyną rozwoju człowieka w zakresie integralnego i pełnego człowieczeństwa¹⁶⁵.

Nadto „kultura reprezentuje cały kompleks życia i myśli – sposoby zachowania, formy wiary, kategorie wartości, techniki, symbole i instytucje – kontynuujące życie społeczności¹⁶⁶”, o czym świadczy ocalona i nadal krzewiona tradycja kurpiowska.

Kurpi cechuje oryginalność stylu życia. Zadziwiali nie tylko swoistymi obrzędami, zwyczajami ludowymi, ale również religijnością¹⁶⁷, bowiem dbali o tradycję i religię¹⁶⁸. Do dziś poszczycić się mogą przede wszystkim bogatą kulturą materialną i duchową – odrębną od kultury mieszkańców innych ziem polskich – którą reprezentowały: charakterystyczny strój, tkactwo, hafciarstwo, zdobnictwo papierowe, rzeźbiarstwo, plecionkarstwo, ceramika, budownictwo, jak również muzyka, tańce, pieśni i gwara oraz przebogate zwyczaje i obyczaje ludowe¹⁶⁹.

Dzięki specyficznym warunkom życia i zajęć lud puszczański wykształcił na przestrzeni wieków własną kulturę tradycyjną. Piękna i bogata sztuka ludowa tego regionu znalazła swój wyraz przede wszystkim w budownictwie, rzeźbie, tkactwie,

¹⁶³ Por. K. Misiaszek, *Chrześcijańska formacja dzieci i młodzieży z punktu widzenia kulturowego. Próba poszukiwania zasad*, „Katecheta” (2007) nr 12, <https://www.katecheta.pl/Archiwum/2007/Katecheta-12-2007/VERBA-DOCENT/Chrześcijańska-formacja-dzieci-i-młodzieży-z-punktu-widzenia-kulturowego-Próba-poszukiwania-zasad>, [dostęp: 15.03.2022].

¹⁶⁴ Por. S. Bednarek, *Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w zreformowanej szkole*, Wrocław 1999, s. 48-50.

¹⁶⁵ Tamże, s. 51-52.

¹⁶⁶ Ch. Dawson, *Formowanie się chrześcijaństwa*, tłum. J. Marzęcki, Warszawa 1969, s. 31.

¹⁶⁷ S. Pajka, *Ku zjednoczeniu Kurpiów*, „Głos Katolicki” (1996) nr 27, s. 5.

¹⁶⁸ A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 13.

¹⁶⁹ Por. Z. Niedziałkowska, *Kurpie. Bory Ostrołęckie*, Warszawa 1988, s. 118-135.

wycinankarstwie i zdobnictwie. Kurpie jako lud pracowity i pobożny tworzyli kulturę, którą żyli na co dzień. Egzystencję społeczności normowały obyczaje i obrzędy. Były one związane z gospodarką rolną i hodowlaną, dorocznymi świętami i z różnymi okazjami do wspólnego świętowania¹⁷⁰.

Domy budowane przez miejscowych cieśli – samouków – posiadały wiele cech ludowego arcyzmu. Kiedyś Kurp budując chatę, wkładał część swojej duszy w każdą belkę – był to wyraz jego ambicji i dumy. Kurpie budowali przeważnie domy drewniane bez fundamentów, na węgiel z dylów (bali), z wysokim dwuspadowym słomianym dachem zakończonym na szczycie pomysłową ozdobą zwaną „sparogami” w kształcie rogów jeleni, końskich łbów czy ptaków wykonanymi z drewna. Okna chaty miały ornamentowe górne belki, a okiennice malowane na niebiesko. Drzwi wejściowe wykonywali z ułożonych symetrycznie desek, z motywem słońca na górze. Wnętrza chat, choć ubogie, odznaczały się czystością i przytulnością. Użyteczne sprzęty w domu były własnej roboty (skrzynie, kufry, stoły, stołki). Najważniejsze wyposażenie kurpiowskiego domostwa to krosno do tkania, kołowrotek do przędzenia lnu lub wełny oraz łóżko do spania dla wielu osób, z wysuwany bokiem, zasłane pięknym pasiakiem i stół z „pasją”. Na ścianach wisiało dużo obrazów świętych¹⁷¹. Za najważniejszy mebel uważano stół: „spośród sprzętów domowych, wyjątkowym szacunkiem ludu cieszył się stół, który w dawnej chacie stał zawsze w kącie obrzędowym (...). Na stole zasłanym obrusem leżał chleb, świadcząc o dostatku w chacie¹⁷². Stół utożsamiali ze świątynią i kojarzyli z ołtarzem, miejscem ofiary Chrystusa¹⁷³.

Chata kurpiowska składała się z następujących pomieszczeń: sieni, izby dużej, małej, alkierza oraz komory do przechowywania zbędnych rzeczy. Alkierz służył domownikom do spania i przechowywania lepszych ubrań zawieszanych na specjalnym drążku. Wnętrza izb pięknie dekorowano i przyozdabiano wycinankami, kiercami ze słomy i grochu nawlekanych na nitki i kwiatami z bibuły, własnoręcznie wykonanymi przez gospodynie. Artyści wykonywali wiele rzeczy nie tylko potrzebnych do życia, ale też i z potrzeby serca¹⁷⁴.

Przejawem regionalnej plastyki Kurpiów jest wycinankarstwo. Piękne wycinanki wykonywały kobiety kurpiowskie ciężkimi nożycami do strzyżenia owiec. Robiły to z wielką zręcznością, co pozwalało osiągnąć precyzję: wycinanki przypominały

¹⁷⁰ Por. B. Kielak, *Chata kurpiowska w zwyczaju i obyczaju*, „Kurpie” (2003) nr 1, s. 10.

¹⁷¹ Por. Z. Niedziałkowski, *Puszcza Zielona...*, dz. cyt., s. 113-116.

¹⁷² Por. S. Dworakowski, *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu*, Białystok 1964, s. 223.

¹⁷³ Por. M. Mróz, *Drugie życie przedmiotów: stół*, „Kurpie” (2007) nr 2, s. 8-9.

¹⁷⁴ Por. B. Kielak, *Artyści ludowi województwa ostrołęckiego*, Ostrołęka 1984, s. 24.

ażurowe koronki. Początkowo używały papieru zwykłego farbowanego w jednym kolorze, później z kolorowego glansowanego. Jedną z charakterystycznych form dla Kurpiów była wycinanka „leluja”. Inny typ rozpowszechniony na terenie Kurpiowszczyzny to gwiazda w formie koła. Głównym motywem były ptaki leśne i ptactwo „domowe” (koguty, pawie itp.). Zwyczaj przystrajania wycinankami wewnątrz izb występował niemal w każdym kurpiowskim domu¹⁷⁵. Wycinanka w społeczności kurpiowskiej była wyrazem artystycznych uzdolnień, upodobań i aspiracji tego ludu. Stanowiła niezwykle piękny i oryginalny wystrój izby kurpiowskiej¹⁷⁶. Mogła mieć również formę firanki.

Budowanie chat, jak i wykonywanie potrzebnych sprzętów w izbie należały do umiejętności mieszkańców ziemi puszczańskiej. Ludność kurpiowska przejawiała rozwinięte zdolności manualne. Zapotrzebowanie na narzędzia żelazne wytworzyło grupę kowali, którzy w specjalnych warsztatach wykonywali usługi kowalskie. Wytworem miejscowych były żelazne krzyże i „koruny” w kapliczkach oraz inne sprzęty potrzebne w gospodarce rolnej, jak radła czy sochy¹⁷⁷. Obecnie na Kurpiach upowszechniają się wzory miejskie w budowaniu budynków mieszkalnych, jak też wyposażenia wnętrza. Widać tendencję odchodzenia od tradycji przystrajania wewnątrz domów wycinankami i kiercami¹⁷⁸.

Dzięki domowemu tkactwu ciekawym wytworem kurpiowskiego rękodziela stał się malowniczy strój kurpiowski. Zarówno ubiór codzienny, używany do pracy, jak i ten odświętny był na Kurpiach szyty z samodziału tkanego przez Kurpianki na krosnach, a wyrabiany z własnego lnu lub wełny¹⁷⁹. Strój kobiecy był o wiele barwniejszy od męskiego. Składał się on z koszuli białej, lnianej ozdabianej koronką własnej roboty, kitla (spódnicy), fartucha i „zapaski” (narzuty na ramiona wiązanej pod szyją), kaftana i gorsetu (wystka). Kurpianki na nogi zakładały trepy – chodaki, a w zimie skórzane czarne trzewiki. Włosy splatały w dwa warkoczki na dole wiązane razem wstążeczką – robią to do dzisiaj, gdy zakładają strój ludowy. Starsze kobiety na głowie nosiły chustki złożone podwójnie i zaprasowane na dużą zakładkę. W czasie zimy nakrywały głowę i plecy wełnianą chustą w dużą kratkę. Zamożniejsze nosiły kożuchy, zwane baranami.

¹⁷⁵ Por. tamże.

¹⁷⁶ Por. B. Kielak, *Kurpiowskie zwyczaje i obrzędy doroczne*, Ostrołęka 1989, s. 6.

¹⁷⁷ Por. Z. Niedziałkowska, *Puszcza Zielona...*, dz. cyt., s. 119-120.

¹⁷⁸ Por. W. Paprocka, *Współczesne przemiany...*, dz. cyt., s. 145.

¹⁷⁹ Por. A. Chętnik, *Strój kurpiowski Puszczy Zielonej. Atlas polskich strojów ludowych.*, cz. 4. „Mazowsze”, z. 7, Wrocław 1961, s. 6.

Stroju dopełniały bursztyny¹⁸⁰. Ubiór panien był bogatszy, koszula miała strojnieszy haft na kołnierzyku i mankietach. Zamiast chustek nosiły czółka (wysokie stroiki wykonane z tektury i obszyte czarnym atlasem i ozdabiane cekinami). Na nogi zakładały trepy lub skórzane trzewiki sznurowane czerwoną tasiemką i białe pończochy. Strój uzupełniały sznury bursztynów¹⁸¹.

Tradycyjny strój męski składał się z sukmany samodziałowej pofałdowanej z tyłu, z małym granatowym stojącym kołnierzem i granatowymi klapami i mankietami, kamizelki, obcisłych wełnianych spodni koloru szarego lub białego, lnianej koszuli pod szyją wiązanej czerwonym „faworkiem” (wstążeczką). Zamiast sukmany nosili czasem krótką kurtkę („jakę”, „lejbik”). Na nogi mężczyźni zakładali chodaki – kurpsie, w zimie obuwie zakryte, a stopy i łydki owijali onucami. Nakrycie głowy stanowił bury kapelusz z pawim piórem, nazywany grzybkiem, a w zimie czapka z czterema rogami obłożona barankiem. Strój uzupełniała laska i „fefka” (fajka). Starsze Kurpianki w stroju regionalnym chodziły do kościoła, na odpusty i jarmarki. Na co dzień nosiły skromniejszy strój pozbawiony wszelkich ozdób¹⁸².

Stroje ludowe przetrwały m.in. dzięki Kościołowi. Obecnie zobaczyć je można głównie podczas uroczystości kościelnych, zwłaszcza procesji¹⁸³, a w Czarni również we wszystkie pierwsze niedziele miesiąca. Najwięcej kobiet w strojach ludowych przychodzi na procesję rezurekcyjną i w Boże Ciało¹⁸⁴. Poza tym w tym ubiorze występują członkowie zespołów ludowych podczas imprez folklorystycznych na występach a także w skansenach i muzeach.

Specjalnością artystyczną kobiet regionu kurpiowskiego było tkactwo oparte na surowcach pochodzących z własnych gospodarstw (wełny, lnu i konopi). Obróbki surowca dokonywały własnoręcznie domowe gospodynie. Z lnu tkano worki, sienniki, ręczniki i obrusy. Tkaniny wełniane posiadały znaczne walory artystyczne. Ogromnym powodzeniem cieszyły się narzuty (kapy) na łóżka, tak zwane „buronki”. Warsztatem do tkania było krosno. Tkano przeważnie na własny użytek, a sprzedawano jedynie płótno i chodniki¹⁸⁵.

¹⁸⁰ Z. Niedziałkowska, *Puszcza Zielona...*, dz. cyt., s. 119-120.

¹⁸¹ Por. A. Chętnik, *Kalendarzyk zwyczajów dorocznych obrzędów i niektórych wierzeń ludu kurpiowskiego*, Nowogród 1934, s. 20-35.

¹⁸² Por. tamże, s. 20-22.

¹⁸³ D. Żebrowska, *Obraz Kościoła...*, dz. cyt., s. 36.

¹⁸⁴ Tamże.

¹⁸⁵ Por. B. Kielak, *Artyści ludowi...*, dz. cyt., s. 16-17.

Tradycją kurpiowskich mężczyzn było rzeźbiarstwo. Rękodzieło to uprawiali miejscowi artyści ludowi zwani „bogorobami” ze względu na słynne rzeźby religijne, tak zwane kurpiowskie świątki (Jezusa Frasobliwego i świętych Jana Nepomucena, Rocha, Floriana), które stawiali w kapliczkach przydrożnych i przydomowych¹⁸⁶. Wsie kurpiowskie mają swój niepowtarzalny urok. W każdej można natrafić na przydrożne krzyże i kapliczki, które są nieodłącznym elementem krajobrazu kurpiowskiego, stoją przy drogach, w wiejskich ogródkach, nad rzekami czy w lesie. „Domy te stoją albo wzdłuż jednego gościńca, albo ulice rozchodzą się od środka, gdzie zwykle stoi krzyż lub ładna figura; podobne kapliczki lub figury malowane zwykle na niebiesko, stoją na krańcach wiosek i na wszystkich drogach rozstajnych”¹⁸⁷. Tak opisuje kurpiowską wioskę jej badacz Adam Chętnik.

Kapliczki przydrożne są dziełem artystów ludowych. U Kurpiów „kapliczkami” nazywano budynki o dość różnej architekturze. Wymiary kapliczek były takie, że i kilka osób mogło pomieścić się wewnątrz, a były i takie, że tylko jeden lub więcej świątków mogły zmieścić¹⁸⁸. Do dzisiaj przetrwały i można je obejrzeć w przydomowych ogródkach, na rozdrożach czy też w lesie.

Zbudowane są z różnego materiału: z drewna, te najstarsze, z cegły i kamienia, tynkowane, bielone wapnem, malowane farbą olejną i oszalowane listewkami. Kształty mają przeróżne: domkowe, skrzyniowe, otwarte i te najbardziej charakterystyczne dla Kurpiów, w starej sośnie bartniej¹⁸⁹. Niektóre posiadają wnęki, w których znajdują się współczesne dewocjonaalia lub świątki drewniane rzeźbione przez miejscową ludność.

Przy kapliczkach nie tylko odprawiano nabożeństwa majowe i czerwcowe, ale przystawały przy nich konduktu pogrzebowe i żegnano przy nich zmarłych¹⁹⁰. Budowane były najczęściej w podzięce Bogu za wysłuchane prośby, np. uratowanie okolicy od zarazy albo w miejscach tragicznej śmierci, skłaniając przechodniów do modlitwy za zmarłego. Informowały również o granicach wsi, parafii, wskazywały pod jakim wezwaniem jest parafia czy kościół. Wybierając miejsce postawienia kapliczki kierowano się dążeniem do zapewnienia sobie i najbliższemu otoczeniu opieki i bezpieczeństwa oraz pomyślności w domu i w gospodarstwie¹⁹¹. Fundatorzy tych obiektów bardzo często chcieli pozostawić po sobie trwałą pamiątkę, zapewniając

¹⁸⁶ Z. Niedziałkowska, *Puszcza Zielona...*, dz. cyt., s. 128.

¹⁸⁷ A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 13.

¹⁸⁸ A. Chętnik, *Krzyże i kapliczki kurpiowskie*, „*Polska Sztuka Ludowa*”, t. 31 (1977), z. 1, s. 39.

¹⁸⁹ T. Ciepiera, *Świątki bogorobów*, „*Kurpie*” (2002), nr 2, s. 16.

¹⁹⁰ Tamże.

¹⁹¹ M. Korolko, *Leksykon kultury religijnej w Polsce*, Warszawa 1999, s. 246.

jednocześnie modlitwę tak potrzebną dla zbawienia duszy. Kapliczki i krzyże były często opatrzone napisem z datą wystawienia. Dawne budowle ocalała pobożność ludu, tradycja i wartość zabytkowa. Dziś nowe pokolenie Polaków buduje krzyże i kapliczki głównie przy własnych domach, tylko dla rodziny.

W krajobrazie kurpiowskiej wsi stałe miejsce zajmują krzyże. Budowane są z głębokiej pobożności i przeświadczenia, że dopiero po postawieniu krzyża wieś nabiera cech chrześcijańskich¹⁹². Mieszkańcy skupiają się przy nich na poświęcenie pól, na wspólne modlitwy, szczególnie na nabożeństwa majowe i czerwcowe i zawsze przy pogrzebach. Do tego miejsca idzie kondukt żałobny, następuje pożegnanie i odwiezienie zmarłego do kościoła¹⁹³. Krzyż na placu wioskowym był ośrodkiem życia publicznego we wsi: zbierano się tu na modły podczas nieszczęść i na narady wioskowe. Krzyże przydrożne stawiane na rozstaju wskazywały podróżnym właściwy kierunek, stanowiły punkty orientacyjne. Ludzie przechodząc, zdejmują czapki i czynią znak krzyża. Podczas odpustów parafialnych mieszkańcy wsi zdobią krzyże kwiatami i wieńcami. Niektóre krzyże posiadają wartość zabytkową i artystyczną¹⁹⁴.

Krzyż był powszechnym znakiem wiary i religijności ludności kurpiowskiej. Najczęściej używanym materiałem do jego budowania było drzewo – sosnowe i dębowe, czasem brzozowe. Innym budulcem było żelazo, wytapiane dawniej w miejscowych kuźniach z lokalnej rudy¹⁹⁵. Nowe pokolenie Polaków buduje krzyże z innych materiałów, głównie z betonu i żelaza, czasem cegły, bardzo już rzadko z kamienia, ale pozostają one żywymi znakami pobożności. Na krzyżu zawsze był Chrystus Ukrzyżowany zwany „pasyja”, najczęściej wystrugany z drewna lub odlany z metalu. Innym surowcem wyrobu „pasyj” był ołów, używany przeważnie do krzyży cmentarnych. Na górze krzyża umieszczany był daszek dla ochrony „Jezusicka”¹⁹⁶.

Swoje odzwierciedlenie w rzeźbie ludowej znalazł także kult maryjny. Tradycja kurpiowska, która opierała się na samowystarczalności, sprawiła, że Kurpie wykonując czy zamawiając figurę Matki Bożej do kapliczki wioskowej czy domowego „ołtarzyka”, chcieli, by była wykonana ze szlachetnego drzewa¹⁹⁷. Rzeźba religijna miała dla Kurpiów dużą wartość¹⁹⁸.

¹⁹² A. Chętnik, *Krzyże i kapliczki...*, dz. cyt., s. 45.

¹⁹³ W. Jemielity, *Krzyże przydrożne*, „Głos Katolicki”, Łomża 12.03.1995, s. 4.

¹⁹⁴ A. Chętnik, *Krzyże i kapliczki ...*, dz. cyt., s. 43.

¹⁹⁵ Tamże.

¹⁹⁶ Por. A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 70-71.

¹⁹⁷ Por. A. Chętnik, *Krzyże i kapliczki...*, dz. cyt., s. 47.

¹⁹⁸ Por. Z. Niedziałkowska, *Puszcza Zielona. Bory Ostrolęckie*, dz. cyt., s. 128.

Do grupy artystów o dużych zdolnościach manualnych należeli kurpiowscy garncarze, bursztyniarze i plecionkarze. Garncarstwem trudnili się miejscowi ludzie, którzy wyrabiali przeważnie garnki, miski, dzbany i inne rzeczy¹⁹⁹. Bursztyniarzami byli miejscowi gospodarze. Samodzielnie poszukiwali i szlifowali bursztyn na przerobionych kołowrotkach. Zdolni mistrzowie wyrabiali piękne bursztynowe przedmioty: korale, wisiorki, różańce²⁰⁰. Ciekawym dodatkowym zajęciem Kurpiów było plecionkarstwo (wyplatanie różnych przedmiotów). Powszechność tego rzemiosła zawdzięczają bogactwu surowca miejscowego do produkcji. Lasy dostarczały korzeni, a rzeki i bagna wikliny. Wyrabiano przeważnie miski, dzbanki, koszyki i opałki itp. Za najtrwalsze uchodziły kosze z pasków z korzenia sosny. Rzemiosło to było bardzo opłacalne dla miejscowych gospodarzy.

Zwyczaje i sztuka ludowa Kurpiów łączą się zwłaszcza z okresem Bożego Narodzenia i Wielkanocą. Jednym z rodzajów twórczości w zakresie plastyki obrzędowej tego regionu były wypieki zwane „nowym latkiem”, pieczone z ciasta chlebowego. Wzór „nowego latka” to krąg z umieszczonymi wokół pasterza figurkami zwierząt. Lepiono też pojedyncze figurki zwierząt domowych i leśnych, które zwano „byśkami”. Zwyczaj wypiekania w pierwszym tygodniu nowego roku pieczywa obrzędowego w najpierwotniejszej postaci wiązał się z dobrym początkiem²⁰¹. Kurpianki po upieczeniu zawieszały te wyroby na nitce u pułapu (sufitu), co miało przynieść pomyślność. Występowały również „nowe latka” z postaciami z szopki (Maryja, Dzieciątko Jezus, Aniołowie oraz bydło). Figurki wyrażały też troskę o dzieci²⁰². „W zielijo na Nowy Rok toto robzili, to nowe latko”²⁰³.

Na Kurpiowszczyźnie święta Wielkanocne wiązano z robieniem palm na Niedzielę Palmową zwaną na Kurpiach „Kwietną” lub „Wierzbną”. Wspólne wyrabianie palm bardzo integrowało mieszkańców. Na terenie Puszczy Zielonej zachował się zwyczaj wykonywania bardzo wysokich, kolorowych palm wielkanocnych, ozdobionych różnokolorowymi kwiatami i wstążeczkami z bibuły, czub palmy ozdabiano zielenią (borówkami i gałązkami sosny). Poświęcone palmy gwarantować miały zdrowie i ochronę przed piorunami. Jeśli były wysokie, miały zapewnić długie życie, a dzieciom

¹⁹⁹ Por. Z. Niedziałkowska, *Puszcza Zielona. Bory Ostrolęckie*, dz. cyt., s. 131.

²⁰⁰ Por. B. Kielak, *Artyści ludowi...*, dz. cyt., s. 20.

²⁰¹ Por. J. Olędzki, *Kultura artystyczna*, dz. cyt., s. 55-56.

²⁰² Tamże, s. 67.

²⁰³ A. Skudrzyk, E. Rudnicka-Fira, *Dialektologia, Materiały pomocnicze. Konteksty socjolingwistyczne i etnolingwistyczne*, Katowice 2010, s. 54.

wysoki wzrost. Zwyczaj związany z palmami polegał na tym, że kto wcześniej wstał w Niedzielę Palmową, ten biegł z palmą budzić innych i bijąc nią wołał:

„Wierzba bije – nie zabije
za tydzień – wielki dzień
za sześć noc – Wielkanoc”.

Uderzenie kogoś poświęconą palmą po wyjściu z kościoła miało zapewnić mu zdrowie i pomyślność²⁰⁴. W tych rytach można dostrzec nawiązanie zarówno do zwyczajów chrześcijańskich, jak i lokalnych wierzeń.

Obecnie Niedziela Palmowa na Kurpiach stała się elementem dziedzictwa kulturowego regionu. Oprócz najważniejszego wymiaru uroczystości religijnej należy dodać aspekt integracyjny ludzi zamieszkujących część kurpiowskiej Puszczy Zielonej. Co roku środki masowego przekazu w Polsce podkreślają, że najpiękniejsze palmy wykonywane są na Kurpiach. Jest to powód do dumy, a zarazem wzmocnienie motywacji powrotu do tradycji Kurpiów²⁰⁵. Tradycyjne sposoby zdobienia palm, wyszukane rodzaje kwiatów z bibuły przekazywane są w wielu rodzinach z pokolenia na pokolenie²⁰⁶.

Bardzo starym zwyczajem na Kurpiowszczyźnie jest także wykonywanie pisanek. Uzdolnione artystycznie Kurpianki pięknie wykonywały i zdobiły jajka wielkanocne, które cechuje bogactwo wzoru przy jednoczesnej oszczędności kolorystyki. Na omawianym terenie pisanki wykonywane były w dwojaki sposób. Pierwszym z nich było tzw. pisanie woskiem, drugim – pisanki skrobane. Na Wielkanoc rodzice chrzestni dawali pisanki swoim chrześniakom, gdy przyszli z życzeniami świątecznymi, zaś panny obdarowywały nimi swoich kawalerów za „oblewek”²⁰⁷.

Wielki Tydzień poprzedzający święta wielkanocne był okresem, w którym dokonywano generalnych porządków i bielono chałupy (malowano ściany w domach). Dziewczęta stroiły chaty słomianymi kiercami wykonanymi ze słomy. Kierce przyozdabiano kolorowymi kwiatami i piórami, które pod wpływem ruchu ciepłego powietrza obracały się jakby tańczyły²⁰⁸. Kurpiowskie gospodynie wieszały nowe wycinanki na ścianach, robiły bukiety z bibuły i pięknie przyozdabiały nimi domowe ołtarzyki. Wykonywano też „pająka”, czyli kompozycję składającą się z dużej ilości papierowych wstążek podwieszonych u pułapu, rozchodzących się od środka

²⁰⁴ B. Kielak, *Kurpiowskie zwyczaje...*, dz. cyt., s. 6-7.

²⁰⁵ Por. M. Samsel, *Tradycje Niedzieli Palmowej*, „Kurpie” 1 (2002), s. 10.

²⁰⁶ Por. tamże, s. 11.

²⁰⁷ Por. B. Kielak, *Kurpiowskie zwyczaje...*, dz. cyt., s. 21.

²⁰⁸ Tamże, s. 22.

pomieszczenia w kierunku ścian. Duża powierzchnia falującej bibuły sprawiała wrażenie podwieszenia sufitu²⁰⁹.

Ważną częścią dziedzictwa kulturowego regionu kurpiowskiego są pieśni. Kurpie – młodszy i starszy – mimo trudnych warunków egzystencji, lubią zabawę i muzykę. Lud kurpiowski na ogół był wesoły i rozśpiewany: „Do muzyki Kurpie są bardzo zdolni, z natury są ludźmi wesołymi”²¹⁰. Dzięki wybitnym miłośnikom i zbieraczom ocalało około 2 tysiące pieśni skocznych, rzewnych, zalotnych i żartobliwych²¹¹. Pieśń kurpiowska ma wiele związków z mazowiecką i ogólnopolską. Nie bez znaczenia dla ogólnego wyrazu jest wolne tempo. Stare pieśni w wolnym tempie wykonuje się przy dużym napięciu głosu tak, „co by echo w borze odpoziedało”. Sami Kurpie nazywają te pieśni leśnymi. Ulubione utwory tego typu, np.: „A na borze sosna...”, „Leć głosie po rosie...”, „Wyrządzaj się dziewce...” weszły na stałe do repertuaru większości zespołów kurpiowskich²¹². Dzieci śpiewają od najmłodszych lat. Z biegiem lat chłopcy przestają śpiewać i pozostawiają śpiew dziewczętom, które swoje zdolności rozwijają do maksimum, aż do późnej starości²¹³. W zamian kobiety nie wtrącają się do muzyki instrumentalnej, pozostawiając tę gałąź sztuki wyłącznie mężczyznom, którzy zaczynają na fujarkach i piszczałkach jako mali chłopcy, przechodząc z czasem do instrumentów trudniejszych. Zdolności muzyczne nie opuszczają Kurpiów do późnej starości. Starsi mężczyźni zaczynają znowu śpiewać, ale już przeważnie pieśni nabożne w Kościele, na pogrzebach i kompaniach odpustowych²¹⁴. Kurpie śpiewają pieśni religijne w długie wieczory, przy pracy, w polu czy wykonywaniu palm wielkanocnych.

Wesela na wsi odbywały się w atmosferze radosnej i skocznej. Na Kurpiach tańczono powolniaka, obertasa, starą babę i „wyrwasy”. W tańcu w zwyczaju Kurpiów było „pohukiwanie”. Grali na skrzypcach, bassetli, klarnecie i bębenku z dzwoneczkami („brzękadefkami”). Z czasem bassetlę wyparła harmonia pedałowa, której miechy są pompowane nogami grającego. Duże znaczenie miało rozśpiewanie Kurpiów.

²⁰⁹ Skudrzyk A., Rudnicka-Fira E., *Dialektologia, Materiały pomocnicze. Konteksty socjolingwistyczne i etymologiczne*, Katowice 2010, s. 53. W materiałach pomocniczych A. Skudrzyk, E. Rudnicka-Firy z zakresu dialektologii jest fragment opisujący dekorowanie wnętrza chaty kurpiowskiej: „Kedyś to ludzie byli starowne, nieli duzo różniech łobrazof na ścianach. Na łobrazye to korunye robzili s papsiuru tégó marscónégó, s tech trutków takech. Na łokna żesali siéranki wyeciante z białégó papsieru. Byelye ładne, f śródku niałye wyeciante nozye cani różné dziórki. Abo na ściany znowus nawyecinali j i ponakléjali lelujki, a to gwiazdye, różné ptaki, kónie”.

²¹⁰ L. Jędrzejczyk, *Kult Chrystusa Króla w pobożności kurpiowskiej na podstawie literatury ludowej i przeprowadzonych wywiadów*, Warszawa 1999, s. 47, mps.

²¹¹ S. Pajka, *Wpisani w Kurpiowszczyznę i w życie moje*, Ostrołęka 2003, s. 132.

²¹² Por. H. Gadomski, *Kurpiowskie zespoły folklorystyczne*, Ostrołęka 1982, s. 15.

²¹³ A. Chętnik, *Zdolności muzyczne Kurpiów*, w: *Równianka kurpiowska*, oprac. A. Dobroński, Ostrołęka 1992, s. 31.

²¹⁴ Tamże.

Śpiewano przy każdej okazji, np. przy pracy, w polu, na weselu itp. W piosenkach Kurpianki najśmielej wyrażały swoje myśli i uczucia. Tworzyły piosenki poważne i żartobliwe, ale najczęściej śpiewano piosenek miłosnych i zalotnych²¹⁵. Wiele pieśni kurpiowskich nawiązuje do życia duchowego Kurpia. Jedną z ciekawszych, aktualnych imprez na Kurpiach jest Kurpiowskie Granie w Lelisie, czyli regionalny przegląd harmonistów i skrzypków ludowych. Radość Kurpiów wzbudza fakt, że to muzyczne wydarzenie cieszy się popularnością i to, że muzyków co roku przybywa²¹⁶. Śpiewacy z kolei przybywają na Kurpiowskie Prezentacje Artystyczne do Ostrołęki.

Do najbarwniejszych obrzędów rodzinnych należy wesele kurpiowskie. Widowisko zatytułowane „Wesele Kurpiowskie” odtwarzane jest co roku w trzecią niedzielę czerwca w Kadzidle i pokazuje żywe przywiązanie Kurpiów do tradycji. W oryginalnej scenografii miejscowi artyści ludowi odtwarzają sceny z autentycznego dawnego wesela. Stało się ono dziedzictwem kulturowym minionej epoki dla współczesnej ludności. W widowisku tym nie pominięto żadnego z rytuałów, takich jak: rajby (zaręczyny), „wybiór do ślubu”, przejazd bryczkami, uroczyste nabożeństwo w kościele św. Ducha w Kadzidle oraz oczepiny, toczenie chleba, zbieranie na czepek, „obtańcówka”, „gonienie po zastolu” oraz przyjęcie weselne²¹⁷. Na Weselu Kurpiowskim można posłuchać dawnych śpiewów, podziwiać oryginalny strój kurpiowski oraz uświadomić sobie potrzebę ciągłości pokoleń i swój kurpiowski rodowód²¹⁸. Inicjatorem inscenizacji wesela na Kurpiach był ks. Władysław Skierkowski, któremu zależało na utrwaleniu i rozpowszechnieniu tego ciekawego obrzędu. Skierkowski oparł kompozycję swego widowiska na autentycznym weselu. Dominującym elementem jest muzyka i pieśń kurpiowska. Dodatkowo ujawnia się odpowiedni nastrój, barwność i wizualność²¹⁹. Jedną z uroczystości regionalnych na Kurpiowszczyźnie są obchody zakończenia prac żniwnych pod nazwą „Dożynki na Kurpiach” w Lelisie. Uroczystości tej towarzyszy wręczenie gospodarzowi gminy wieńca dożynkowego symbolizującego roczny plon. Uroczystość poprzedza msza dziękczynna za owocne plony²²⁰.

Puszcza Kurpiowska jest urzekającym skrawkiem polskiej ziemi. Jej bogactwem są piękne lasy, rezerваты przyrody, skanseny i żywa kultura Kurpiów. Ważną rolę

²¹⁵ Z. Niedziałkowska, *Puszcza Zielona...*, s. 123-124.

²¹⁶ Por. M. Zielińska, *Wielkie granie w Lelisie*, „Kurpie” 4 (2002), s. 4.

²¹⁷ Por. H. Gadomski, *Kurpiowskie zespoły...*, dz. cyt., s. 15.

²¹⁸ Por. S. Pajka, *Wpisani w Kurpiowszczyznę...*, dz. cyt., s. 129.

²¹⁹ K. Bialik, *Obrzęd i teatr w „Weselu na Kurpiach”*, „Kurpie” 3 (2003), s. 10.

²²⁰ Por. I. Choroszevska-Zyśk, *Dożynki na Kurpiach*, „Kurpie” (2007) z. 2, s. 25.

w rodzinie kurpiowskiej stanowi przekaz zwyczajów i tradycji. Interesujący jest folklor kurpiowski, zwyczaje, pieśni, legendy, które do dziś przez wielu Kurpiów są kultywowane. Głównymi ośrodkami kultury kurpiowskiej pozostały do dziś miejscowości Łyse, Kadzidło i Myszyniec. Tam do dziś pielęgnuje się lokalne tradycje, stroje, hafty, style budowania chat, wycinanki i ozdobne palmy w Niedzielę Palmową.

Ludowa twórczość kurpiowska zawsze związana była z puszczańskim życiem, miejscową przyrodą i własnym regionem. Sztuka ludowa jest „potrzebą życiową tego ludu, który wyładowuje w niej wrodzone zdolności twórcze i tworzy od dawna wszystko to, na co mu pozwoli czas wolny, materiał jaki jest pod ręką, narzędzia jakim rozporządza, pomysł jaki mu przychodzi do głowy”²²¹. Dziedzictwo kulturowe to spuścizna dorobku kulturowego regionu w sferze materialnej i duchowej oraz wyraz stanu posiadania i stanu wyboru, poznania, ochrony i pomnażania²²². Wartości własnego kulturowego dziedzictwa umożliwiają człowiekowi poprzez zakorzenienie w kulturze odkrywanie osobowej tożsamości²²³. Szczególna rola w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego, aktywnego kultywowania tradycji kurpiowskiej przypada szczególnie twórcom i artystom ludowym tego regionu²²⁴. Kultura regionalna ulega ustawicznym przeobrażeniom. Dlatego też konieczną potrzebą staje się zachowanie i popularyzowanie najlepszych przykładów dawnej kultury regionalnej²²⁵.

Przetrwowało wiele przykładów dawnej plastyki, folkloru i obyczajowości: obrzędy, zwyczaje i twórczość wsi kurpiowskiej są dziedzictwem kulturowym. Można je podziwiać podczas letnich imprez folklorystycznych: konkurs na palmę kurpiowską w Łysych, Wesele Kurpiowskie i „Ginące zawody” w Kadzidle, Miodobranie Kurpiowskie w Wykrocie, „Na Łowy” w Czarni i Kurpiowskie Granie w Lelisie oraz dożynki²²⁶. Corocznie na terenie Muzeum-Skansenu Kurpiowskiego im. Adama Chętnika w Nowogrodzie odbywa się również impreza folklorystyczna pod nazwą „Niedziela św. Rocha” promująca muzykę, tańce i rękodzieło ludowe.

Po przedstawieniu kurpiowskich tradycji warto także zwrócić uwagę na ich specyficzny język. Lingwiści zwracają uwagę na fakt, że język, aby mógł spełniać funkcję komunikatywną nie może ulegać zbyt szybkim zmianom. Dlatego

²²¹ A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 60.

²²² H. Skorowski, *Znaczenie wartości kultury regionalnej w procesie rozwoju i wychowania młodego pokolenia*, w: *Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w zreformowanej szkole*, red. S. Bednarek, Warszawa 1999, s. 53.

²²³ Tamże.

²²⁴ Por. U. Łaszczych, *Śladem Kurpsiów cas wędrować...*, „Kurpie” 2 (2003), s. 4.

²²⁵ Por. tamże, s. 4.

²²⁶ M. Czajkowski, *Powiat Ostrołęcki – Perły Kurpiowszczyzny*, Bydgoszcz 2005, s. 59.

długo się utrzymuje i po osłabieniu całych ludów, pochłoniętych przez siły zaborcze, ślady słownictwa pokonanych żyją w tradycji, świadcząc o istniejącej kiedyś odrębności²²⁷. Na podstawie współczesnego stanu gwary mieszkańców danego regionu można zrekonstruować nie tylko dawne formy, ale również historię tego terenu²²⁸.

Analizując przekazywanie wartości w ramach religijnej funkcji rodziny, socjologowie zwracają również uwagę na rolę języka (mowy). Język bowiem służy do przekazywania systemu wartości i do „uczenia się” wzorów kulturowych²²⁹. Język odgrywa istotną rolę w identyfikacji systemu wartości i wzorów kultury. Jak uważa W. Piwowarski „rodzice mają decydujący wpływ na przyszłe orientacje i wybory dzieci. Dzięki czemu dziecko się uczy, jak zachowywać się w społeczeństwie²³⁰”.

Gwara kurpiowska „podobna nieco do mazurskiej” należy do ogólnego dialektu mazowieckiego, posiada jednak wiele odrębnych właściwości i sporo specyficznych wyrazów. W innych regionach na ziemiach polskich nie stosowano zmiękczenia spółgłosek (stawianych przed samogłoskami „z” lub „s”, np. „psiwo”, psić) oraz unikano w niej makaronizmów²³¹. Kurpie nie powiedzą na przykład „będzie, bęben”, lecz „bandzie, banben”, przy czym spółgłoski środkowe „n” i „m” wymawiają delikatnie, nieznacznie. Tzw. „Pochwalonkę” Kurpie mówią: „Niech bandzie pochwalony...”, a odpowiedź brzmi „Na zięki zięków”. Do wchodzącego sąsiada gospodarz mówi „Zitajcie do nas”, natomiast gość odpowiada „Bóg zapłać za zitackę”²³².

Przykładowe zwroty w gwarze kurpiowskiej, występujące w takich miejscowościach jak: Myszyniec²³³, Łączki, Piątkowizna, Zalas, Klenkor, Wyżega, Wejdo w gminie Łyse²³⁴ oraz powiecie ostrołęckim zamieszczono w **(aneksie nr 1)**. Tradycja gwary kurpiowskiej jest podtrzymywana i kultywowana przez współczesne rodziny omawianego terenu. Szczególnie widoczne jest to zarówno podczas świąt religijnych jak i uroczystości świeckich.

²²⁷ A. Kutrzeba-Pojnarowa, *Kurpie Puszcza Zielona*, t.1, dz. cyt., s. 465.

²²⁸ Tamże.

²²⁹ Por. W. Piwowarski, *Przemiany religijnej...*, dz. cyt., s. 408.

²³⁰ Tamże.

²³¹ A. Szyfer, *Uwagi o gwarze kurpiowskiej*, w: *Literatura ludowa. „Kurpie”*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1961, s. 15-16.

²³² M. Sobiech, *Mowa kurpiowska*, w: *Kultura religijna Kurpiowszczyzny*, red. M. Ozorowski, „Episteme” 38 (2004), Olecko 2004, s. 173; Por. A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 106-107.

²³³ Myszyniec – miasto w województwie mazowieckim, w powiecie ostrołęckim. Leży nad Rozogą. Siedziba gminy miejsko-wiejskiej Myszyniec.

²³⁴ Łyse – gmina wiejska w województwie mazowieckim, w powiecie ostrołęckim. W latach 1975–1998 gmina położona była w województwie ostrołęckim.

Typowe słownictwo gwarowe można usłyszeć w charakterystycznych dla tego regionu tzw. „gadkach kurpiowskich” opowiadanych podczas różnych spotkań rodzinnych czy sąsiedzkich.²³⁵ Jedną z nich jest gadka kurpiowska „Zielganocno palma” Leszka Czyży, która swoją treścią nawiązuje do zwyczajów i tradycji religijnych związanych z Wielkanocą:

„Poziem wom, ze nojziencej roboty, to je zawdy u nas przed śwentani Zielgejnocy. Cale oddychu ni ma. A to śwenconek przystrojeć, a to jojka umalować, a to znów ksiotkow z bzibziudy do palmy narobzić.

Nojprzod, to musiołem pomagać matce jek bzieliła ściany w alkerzu. Za sile znów ociec nakozoł ni pugrotki zagrabzić; i tyło tak lotołem z jedne w drugo. A nojlepsiej, to ni chyba te lotanie wychodziło.

Jek ociec przynios z zogajnika ten jeglijowy drążek do palmy, to z niejsca usiedlim ksiotki robzić. Trochę sie krzyziulem, bo to marudno robota, ale nie było retunku – mus to mus. Jek bułem u Joziokow, to godali, ze latoś nie bendo robzić takej duzej palmy, ale one same nie za duże, to i palmy robzio mniejsze.

Mamusia moziła, ze Pan Bog je wysoko, to maluśkej palmy nawet nie zauwozy. I dlatego nakozala ojcoziu wyciąć dluzso jeglijke”²³⁶.

1.2.3. Przywiązanie do religii (tradycja, religijność)

Niezależnie od stopnia rozwoju kulturowego „religia” jest rozległym terminem, który funkcjonuje w świadomości i życiu różnych społeczności. Literatura przedmiotu podaje różnorodne definicje religii w zależności od danej dyscypliny naukowej. Samo pojęcie religijności uznawane jest przez socjologów za nieostre, a przez to wieloznaczne. Tłumaczy to wielość podejść definiujących²³⁷. Spośród badaczy np. Władysław Piwowarski zwraca uwagę, że pojęcie religii wydaje się jednym z trudniejszych do zdefiniowania w twierdzeniach empirycznych²³⁸. Wynika to zapewne z faktu, iż „zjawiska religijne ze względu na pewną specyfikę znacznie trudniej niż inne zjawiska społeczne poddają się opisom, analizom i wyjaśnieniom socjologicznym”²³⁹.

²³⁵ Por. M. Sobiech, *Mowa kurpiowska*, dz. cyt., s. 173.

²³⁶ L. Czyż, *Zielganocno palma. Gadka kurpiowska*, http://www.gwara.kurpie.com.pl/zielganocno_palma/, [dostęp: 04.11.2021].

²³⁷ I. Borowik, *Religijność...*, dz. cyt., s. 334.

²³⁸ Por. W. Piwowarski, *Socjologia religii*, dz. cyt., s. 25.

²³⁹ Tamże, s. 16.

Rozpatrując zjawiska religijne w aspekcie społeczno-kulturowym według Władysława Piwowarskiego religia to: „system wierzeń, wartości oraz związanych z nimi czynności, podzielanych i spełnianych przez grupę ludzi, które wynikają z rozróżnienia rzeczywistości empirycznej i pozaempirycznej oraz przyporządkowania co do znaczenia spraw rzeczywistości empirycznej sprawom rzeczywistości pozaempirycznej. W myśl tej definicji religia w tradycji judeochrześcijańskiej stanowi dla socjologii zinstytucjonalizowany w społeczeństwach świeckich specyficzny system wartości kulturowych”²⁴⁰.

W opinii Janusza Mariańskiego, „religia – traktowana z socjologicznego punktu widzenia – wiąże się z systemem znaczeń, wartości, norm i wzorów zachowań, pełniących funkcje porządkujące, strukturalizujące rzeczywistość, objaśniające świat, w którym ludzie żyją, przez odwołanie się do tego, co przekracza rzeczywistość empiryczną. Jest to wiara w istnienie czegoś poza rzeczywistością codziennego doświadczenia i przeświadczenie, że ta rzeczywistość ma duże znaczenie dla ludzkiego życia”²⁴¹. Twierdzi, że „socjologia religii nie zajmuje się wprost wewnętrznymi przeżyciami religijnymi człowieka, lecz następstwami doświadczenia religijnego ujawniającymi się w relacjach i interakcjach społecznych oraz w określonym kontekście społeczno-kulturowym”²⁴².

Różnorodne pojmowanie religii oraz idące za nim próby stworzenia jej definicji były i są doniosłym elementem rozważań socjologów religii. W oparciu o socjologiczne rozumienie religii, najistotniejsze jest odniesienie do zjawisk społecznych i kulturowych. Każda religia zawiera swoisty pogląd na świat, ukazuje właściwą sobie hierarchię wartości wraz z wartością naczelną określaną jako świętość. Religia poszerza więc źródła poznania i tym samym perspektywy poznawcze człowieka. Dzięki niej dochodzą nowe czynniki oddziałujące na rozum ludzki, przyjęte na innej zasadzie niż te, które ludzki rozum sam dostrzeże, na zasadzie zaufania i wiary. Wraz z nowymi perspektywami poznawczymi i nowym systemem wartości człowiek zyskuje nowe horyzonty życiowe i nowy, doskonalszy, nieskończony i bardziej zobowiązujący wymiar²⁴³.

²⁴⁰ Por. W. Piwowarski, *Socjologiczna definicja religii*, „Studia Socjologiczne” (1974), nr 2 (53), Wrocław – Warszawa – Gdańsk, s. 217.

²⁴¹ J. Mariański, *Tożsamości religijne...*, dz. cyt., s. 31.

²⁴² Zob. M. Libiszowska-Żółtkowska, *Postawy inteligencji wobec religii. Studium socjologiczne*, Warszawa 1991, s. 23

²⁴³ Z. Zdybicka, *Człowiek i religia*, Lublin 1993, s. 370-371.

Więzi łączące człowieka z Bogiem kształtują się przez całe życie. Powstają one w okresie wczesnego dzieciństwa, a jednym z ich przejawów jest rozwijany przez dziecko obraz Stwórcy²⁴⁴. Relacja człowieka z Bogiem przekłada się na rozwój osobowości, na system wartości, poczucie sensu życia, na jakość relacji międzyludzkich, rodzaj podejmowanej aktywności oraz stosunek do siebie i otaczającego świata. Głównym czynnikiem wpływającym na kształtowanie więzi z Bogiem jest religijność domu rodzinnego i lokalnej wspólnoty Kościoła – obecność doświadczeń i praktyk religijnych w domu rodzinnym, postrzeganie rodziców jako osób wierzących, co kształtuje zaufanie do Boga.

Jak wykazują badania socjoreligijne, współczesna rodzina pełni funkcję religijną, zwłaszcza w społeczeństwach tradycyjnych²⁴⁵. Spośród wysuwanych przez socjologów hipotez warto zwrócić uwagę na cztery:

1. Funkcja religijna rodziny w społeczeństwie pluralistycznym nie jest powszechnym zjawiskiem. Dlatego niektóre rodziny wypełniają ją całkowicie, inne częściowo, a jeszcze inne wcale. Niemniej jednak religijność najmłodszego pokolenia zależy przede wszystkim od religijności rodziców. Niektórzy socjologowie wskazują na zjawisko „dziedziczenia życia religijnego”.
2. Oddziaływanie rodziny w zakresie przekazywania religijnych wartości i modeli zachowań dokonuje się w sposób selektywny. Rodzina świadoma z jednej strony swojej funkcji religijnej, z drugiej zaś siły oddziaływań socjalizacyjnych jest w stanie we własnym zakresie wpływać na system wartości i model zachowań swoich członków.
3. Wpływ rodziny jest silniejszy od innych podmiotów socjalizujących (szkoły, grup rówieśniczych, środków masowego przekazu), jednakże dotyczy on podstawowych orientacji religijnych.
4. Istnieją rodziny, które mimo że w zupełności wypełniają swą funkcję religijną, to jednak nie są w stanie zapewnić ciągłości życia religijnego swoich dzieci. Religijność młodego pokolenia w społeczeństwie pluralistycznym wymaga ustawicznego podtrzymywania przez środowisko społeczne²⁴⁶.

Z kolei religijność ludowa to typ religijności wielorako uwarunkowanej: ekonomicznie, społecznie, kulturowo i politycznie, funkcjonującej w konkretnych

²⁴⁴ M. Brzeziński, *Przekaz wiary i tradycji chrześcijańskiej w rodzinie wypełnieniem sakramentalnych zobowiązań małżonków i rodziców*, „Studia nad Rodziną” (2011) 15/1-2 (28-29), s. 165.

²⁴⁵ Por. D. Zakrzewski, *Socjalizacja religijna w rodzinie w obliczu współczesnych procesów społeczno-kulturowych*, „Studia nad Rodziną” 6(2002) nr 1(10), s. 107.

²⁴⁶ Por. tamże, s. 106.

środowiskach społecznych. W socjologii określa się ją jako religijność ludu²⁴⁷. Do jej elementów należą:

- pobożność ludowa, czyli praktyki religijne i zwyczajowe formy pobożności (np. kult świętych, pielgrzymki);
- religijne wyobrażenia i poglądy;
- zachowanie moralne;
- kultura ludowa, ściśle związana z religijnością ludową.

Religia w środowiskach wiejskich wtapia się w całość kultury, wzbogaca ją i przenika, a przez to wzmacnia więź społeczną określonych środowisk. Jako zrośnięta z życiem codziennym i potrzebami ludności wiejskiej staje się nieodzowną częścią tego systemu kulturowego, co można także dostrzec na Kurpiowszczyźnie. Dla rodzin kurpiowskich istotne są różnorodne praktyki i zwyczaje religijne, zaś to przekonanie sięga XVI-XVII wieku. Pierwsi osadnicy puszczy w XV-XVI wieku byli bartnikami, którzy otrzymując do eksploatacji odpowiednią liczbę drzew, w myśl zwyczajowego prawa bartnego²⁴⁸ ślubowali: „Ja NN przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu w Trójcy Świętej Jedynemu...”. Obecnie Kurpie uważają słowa tej przysięgi za fundament swej religijności i moralności. Kurpie z natury pobożni wyrażają swoje przekonania religijne także poprzez konstrukcje świątyń, kapliczek i figur świętych²⁴⁹. Etnografka Anna Kutrzeba-Pojnarowa dodaje: „Wszystkie stuletnie drewniane krzyże i figury są do siebie podobne”, a w starych kapliczkach „rozrzuconych po całej puszczy, stoją figury św. Jana Nepomucena”²⁵⁰, a oprócz nich „spotykamy po całej puszczy figury Chrystusa Frasobliwego, wykonane z drzewa, stojące w kapliczkach albo w przedsionkach kościołów, albo na słupach z daszkiem u góry”²⁵¹. Kapliczki i krzyże przydrożne nie są dla Kurpiów tylko odniesieniem do przeszłości, ale stanowią dla nich znak przynależności do wspólnoty Chrystusowej. Współcześnie młode pokolenie także buduje krzyże i kapliczki, głównie przy własnych domach. Z pokolenia na pokolenie przekazywany jest szacunek do krzyży, zaś opiekę nad nimi i kapliczkami Kurpie traktują bardzo poważnie. Starają się przekazać swoje

²⁴⁷ J. Mariański, *Religijność ludowa*, „Twórczość Ludowa” R. 7 (1992) nr 1-2, s. 16.

²⁴⁸ Zob. K. Braun, *Współczesna religijność ludowa – kasus Kurpiów*, „Znak”, maj 2008, <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/6362008krzysztof-braunwspolczesna-religijnosc-ludowa/> K. Braun, [dostęp: [05.11.2021].

²⁴⁹ Por. A. Chętnik, *Kurpie...*, dz. cyt., s. 14.

²⁵⁰ Zob. A. Kutrzeba-Pojnarowa, *Z Puszczy Zielonej*, wyboru pism dokonał i wstępem opatrzył H. Syska, Warszawa 1978, s. 31.

²⁵¹ Por. tamże, s. 63.

zobowiązania krewnym w rodzinie, aby zachować pamięć o przeszłości i ludziach, którzy budowali te znaki religijności.

Na Kurpiowszczyźnie istniał zwyczaj procesjonalnego udawania się mieszkańców poszczególnych wiosek do kościoła parafialnego na niedzielną mszę świętą. Każda wieś miała własną kapliczkę, a w niej krzyż procesjonalny, chorągwie i obrazy. Mieszkańcy zbierali się przed kapliczką, intonowali pieśń i udawali się wspólnie do kościoła. Na odpusty szli przy dźwięku bębna, który oznajmiał przybycie pątników. Kompanie posiadały własnych mówców, pełniących rolę kaznodziejów²⁵².

W przeszłości Kurpie zachowywali wszystkie posty nakazywane przez Kościół i oznaczane w kalendarzach. Poza tym były też posty parafialne, które miały na celu odwrócenie jakiejś klęski lub uproszenie łaski czy rodzinne, mające na celu ubłaganie swoich świętych patronów²⁵³. Kolberg tak pisze o poście u Kurpiów: „W adwencie jedzą same potrawy roślinne z mlekiem i masłem. W Wielki Post również te same z solą. A nadto w Wielki Piątek pieką chleb, który tylko w czasie postu i w wielkie święta używają”²⁵⁴. Kurpie także dzisiaj biorą udział w praktykach religijnych: w Wigilię dzielą się opłatkiem, idą na pasterkę, śpiewają kolędy i przyjmują kapłana w swoich domach. Na Matki Boskiej Gromnicznej dają do poświęcenia w kościołach świece gromnice, w Niedzielą Palmową święcą palmy wielkanocne, na Matki Boskiej Zielnej – zioła. Uczestniczą też w nabożeństwach ku czci Matki Boskiej w maju, w procesjach Bożego Ciała, czy pielgrzymkach do miejsc świętych.

Okres Bożego Narodzenia na Kurpiach obfitował w ciekawe zwyczaje i obrzędy. Wigilii przypisywano szczególną rangę ważności ze względu na powiązanie uczuć religijnych Kurpiów z działaniami gospodarczymi, próbami zabezpieczenia bytu rodzinie poprzez przepowiednie i prognozowanie przyszłości. Głęboko wierzyli, że przebieg dnia wigilijnego będzie miał duży wpływ na życie, pomyślność i dostatek w nadchodzącym roku.

Religijność człowieka ma różne przejawy w zależności od czasu, miejsca, świadomości, sposobu i poziomu życia społecznego. Interesująca wydaje się być głębia przeżyć religijnych ludu kurpiowskiego, który jak pisze Stefan Kubeł „był do tańca i do różańca – jak Polska długa i szeroka rozchodzi się głos pieśni ludowych”²⁵⁵. Kurpie

²⁵² W. Jemielity, *Sanktuaria maryjne w diecezji łomżyńskiej*, Łomża 1991, s. 238; W. Jemelity, *Życie religijne w parafiach Puszczy Kurpiowskiej*, T. 21, *Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego*, Ostrołęka 2007, s. 36

²⁵³ Por. A. Chętnik, *Pożywienie Kurpiów*, Kraków 1936, s. 84-85.

²⁵⁴ Tamże, s. 84-85.

²⁵⁵ S. Kubeł, *Krzyżak o północy*, dz. cyt., s. 7.

zachowali w sobie wiarę i piękne tradycje obchodów uroczystości świąt Bożego Narodzenia, chodzenia z gwiazdą, jasełka, „Herody”, czyli rodzaj przedstawienia o królu, który ścigał nowonarodzone Dzieciątko Boże, zaś na Wielkanoc trzy dni z rzędu lud kurpiowski zapelniał świątynie. W Wielki Piątek adorowano grób Pana Jezusa, a w dzień Zmartwychwstania Pańskiego o wschodzie wyruszała uroczysta procesja w pełnym stroju kurpiowskim z Hostią Przenajświętszą – trzy razy wokoło kościoła²⁵⁶. Każdy musiał obowiązkowo przybyć – kto nie przybył, uważano go za heretyka. W dawnej kurpiowskiej tradycji najważniejsza była suma, czyli msza święta południowa. Jeśli ktoś pozostawał w domu, obowiązkowo o godzinie 12.00 klękał do odmówienia różańca, by oddać cześć Bogu²⁵⁷. Wychodząc z kościoła i wracając pozdrawiano wszystkich „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”.

W religijności ludu kurpiowskiego centralne miejsce zajmują kult Najświętszej Maryi Panny, świętych oraz Chrystusa Króla. Praktyki i zwyczaje religijne są szanowane przez większość mieszkańców wsi. „Kurpiowska pobożność ludowa jest wciąż żywa w lokalnych środowiskach i nie traci swojego miejsca w najistotniejszych momentach ludzkiej egzystencji. Na podstawie wybranych uroczystości dostrzega się, że naród kurpiowski żył w atmosferze kultu i świętości również w tym świętym okresie kościelnym, zwanym „czasem zwykłym”²⁵⁸. Przeżywanie świąt we wspólnotach: w kręgach rodziny i sąsiedzkich, na wsi i w mieście, pogłębiało jedność wierzących i umacniało lokalną wspólnotę.

Od XIX wieku do chwili obecnej świadomość religijna społeczności kurpiowskiej jest kształtowana w różnorodny sposób. Sławne były podejmowane w XIX wieku zbiorowe akty skruchy, które zwano „wyrzeczykami”, polegające na uroczystym wyrzeczeniu się picia wódki²⁵⁹. Wielka dbałość o uroczystości i święta kościelne, a także organizowane z ich okazji procesje przyczyniły się do przemiany ludzi.

Tradycja jest nieodłącznym elementem kultury kurpiowskiej. Mieszkańcy Puszczy pieczolowiczej dbali, aby wiara, tradycje, obyczaje, wiedza i inne cenne wartości przekazywane były z pokolenia na pokolenie. Dokładano wszelkich starań, aby uchronić je przed zapomnieniem. Rodzina kurpiowska jest dla swych członków przestrzenią, w której dokonuje się przekaz wzorów i wartości. Kulturowane zwyczaje

²⁵⁶ Por. tamże, s. 8.

²⁵⁷ Por. A. Chętnik, *Z pieśni o Kurpiach*, Warszawa 1919, s. 14.

²⁵⁸ A. Zaremba, *Życie religijne rodziny kurpiowskiej w roku liturgicznym na podstawie literatury ludowej i wywiadów*, Warszawa 1997, s. 68, mps.

²⁵⁹ Por. A. Chętnik, *Równianka Kurpiowska. Wybór z prac Adama Chętnika*, Ostrołęka 1992, s. 68.

i tradycje lokalne sprzyjały komunikacji, która jest niezwykle ważna w budowaniu satysfakcjonujących relacji z bliskimi.

W domu każdej kurpiowskiej rodziny wisiał krzyż, był domowy ołtarzyk z figurą Matki Boskiej, na ścianach obrazy ze świętymi, często pamiątki z pielgrzymki na Jasną Górę, w które wyposażano później dzieci odchodzące „na swoje”²⁶⁰. Adam Chętnik podaje: „Na ścianach wisi pełno obrazów świętych, niekiedy dwoma szeregami – jeden nad drugim, na stole zaś urządzony jest często ołtarzyk z figurami świętych, ładnym krzyżem i palmami z kwiatów papierowych”²⁶¹, a „obrazy zwykle ubierane są firankami wycinanymi z bibułki; także firanki znajdują się i w oknach”²⁶². Na stołach izb gościnnych stały drewniane lub metalowe „pasyjki” czy też małe szafkowe kapliczki lub figury Matki Boskiej jako tak zwane „ołtarzyki” z drewna. By podkreślić religijny charakter tego miejsca ozdabiano je bukietami sztucznych kwiatów. Przy tym stole, wokół którego gromadzono się na modlitwę, nie jadano posiłków i nie wykonywano żadnych prac domowych²⁶³. Miejsca te były przeznaczone do modlitwy rodzinnej.

Współcześnie zmienia się wystrój wnętrza mieszkań rodzin kurpiowskich. U starszego pokolenia jeszcze zachowały się pewne elementy, chociażby „kąciki religijne” zgodnie z tradycją. Jednak większość współczesnych rodzin kurpiowskich pozostawiła przestrzeń sacrum w swoich domach w postaci obrazów o tematyce religijnej, krucyfiksu i figur. Kultura doznaje przeobrażenia. Jest to proces niewątpliwie dynamiczny, jednakże na terenach Kurpiowszczyzny obserwuje się zachowanie kulturowej ciągłości, choć ulegającej pewnej transformacji.

Kurpie kojarzą się z Niedzielą Palmową i konkursem palm wielkanocnych – jest to uroczystość na skalę ogólnopolską. Na Kurpiowszczyźnie święta Wielkanocne wiązano z robieniem palm na Niedzielę Palmową zwaną na Kurpiach „Kwietną” lub „Wierzbną”. W wiosce Łyse odbywa się każdego roku konkurs palm, do którego mieszkańcy regionu przygotowują się tygodniami. Samo wicie kilkumetrowej palmy zaczyna się w listopadzie a przygotowuje się ją stodołe. Uroczystość regionalna zwana „Palmą Kurpiowską” w Łysych to jedna z największych imprez etnograficznych na Kurpiach. Jej obchody zapoczątkowała inicjatywa Jadwigi Chętnikowej i księdza Adolfa Pogorzelskiego, „łysoziańskiego probosca” w latach 1969-1970. Intencją

²⁶⁰ E. Samsel, *Wpływ religijności kurpiowskiej na duchowość Brata Zenona*, w: *Brat Zenon Żebrowski – kurpiowski Apostoł Japonii*, red. J. Aptacy, „Episteme” 48 (2005), Olecko 2005, s. 30.

²⁶¹ A. Chętnik, *Z Puszczy Zielonej*, Warszawa 1978, s. 55; Por. E. Korułka, *Przemiany upodobań estetycznych ludności kurpiowskiej na przykładzie sposobu urządzania wnętrza mieszkalnego*, w: *Adam Chętnik a współczesne badania wsi kurpiowskiej*, red. M. Drozd Piasecka, Warszawa 1988, s. 54.

²⁶² A. Chętnik, *Puszcza Kurpiowska*, dz. cyt., s. 82.

²⁶³ A. Chętnik, *Krzyże i kapliczki...*, dz. cyt., s. 47.

Chętnikowej było uhonorowanie pamięci zmarłego męża, natomiast pasją księdza Pogorzelskiego było propagowanie kurpiowskiej kultury. Założeniem imprezy było łączenie konkursu na najdłuższą i najpiękniejszą palmę (w sobotę) z prezentacją palm w kościele podczas sumy i procesją dookoła kościoła²⁶⁴.

Święta wielkanocne tradycja kurpiowska wzbogaciła o wiele interesujących zwyczajów i obrzędów. Obok przeżyć religijnych zmartwychwstania Pańskiego, główna uwaga skupiona była na zapewnieniu bezpieczeństwa, pomyślności i bytu rodziny oraz gospodarstwu. W kurpiowskim zwyczaju było, że każdy powszedni dzień rozpoczynali od pozdrowienia Boga słowami tzw. „pochwalonki” – „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus” – codzienny, wspólny pacierz i śpiewanie godzin. W niedzielę obowiązkiem rodziny było wspólne odmawianie różańca. W Puszczy Kurpiowskiej zachował się zwyczaj gromadnego modlenia się za dusze zmarłych połączonych z posiłkiem i śpiewem. Zwyczaj ten nosił nazwę „Boże obiady”, które odbywały się w Adwencie i w Wielkim Poście. Zamawiano za zmarłych mszę świętą, w której lud kurpiowski gorliwie uczestniczył²⁶⁵.

O bogatym życiu religijnym Kurpiów świadczą doroczne zwyczaje i obrzędy. Do najbardziej istotnych należą te, które odnoszą się do różnych dziedzin życia i gospodarki rolnej i hodowlanej oraz budownictwa. Kurpie do prac żniwnych przystępowali w czystych białych ubraniach. Żniwa stawały się swoistym świętem. Do pracy wychodziła cała wspólnota wiejska, starzy i młodzi. Pracę poprzedzała krótka modlitwa pod krzyżem stojącym najbliżej pól. Oprócz wspólnej modlitwy każdy z gospodarzy przed rozpoczęciem pracy na własnym polu żegnał się znakiem krzyża, a często robił znak krzyża na polu.

Kurpie jako naród, który przez wiele wieków musiał radzić sobie w trudnych sytuacjach, zmagał się z pierwotną przyrodą, w której przyszło mu żyć, często wydzierając po skrawku ziemi dzikiej puszczy. To lud, który bohatercko walczył o przestrzeń i wolność dla swoich rodzin. Wszystko to ukazuje Kurpiów jako ludzi silnych, wiernych Bogu, tradycji i swojej ziemi.

Utrzymywanie się zwyczajów religijnych jest dowodem ciągłości kulturowej społeczeństwa kurpiowskiego. Świadczy o zakorzenieniu teraźniejszości religijnej w kulturowym bogactwie przeszłości, a także o znacznym oddziaływaniu rodziny w zakresie kształtowania praktyk religijnych.

²⁶⁴ Por. K. Braun, *Niedziela Palmowa na Kurpiach*, Warszawa 2000, s. 16.

²⁶⁵ Por. A. Galek, *Praktyki religijne jako przejaw pobożności ludowej*, Warszawa 1979, s. 69-78.

Badacze Kurpiowszczyzny w swoich opracowaniach wykazywali cenne wartości duchowo-kulturowe ludu kurpiowskiego. Zasadniczą ich cechą jest religijność, pracowitość i wiara. Podstawowym warunkiem zachowania własnej kultury i jej trwania jest atrakcyjny przekaz dziedzictwa kulturowego wśród młodych ludzi. To on decyduje o sile tradycji i więzach międzypokoleniowych. Dlatego też cenne są imprezy folklorystyczne organizowane na terenie Kurpiowszczyzny, które umożliwiają dzieciom i młodzieży poznanie własnego dziedzictwa i środowiska, w którym żyją i rozwijają się. Zadaniem wielu współczesnych wychowawców i regionalistów jest przekazywanie młodym wiedzy o regionalnej kulturze własnego regionu poprzez organizowanie różnych konkursów, imprez i spotkań z artystami „ginących zawodów”, by mogli poznać i zrozumieć te cenne wartości swoich przodków.

Popularyzowanie kultury regionalnej w dzisiejszych czasach przybiera różne formy np. kiermasze sztuki ludowej, przeglądy pieśni obrzędowych, występów artystycznych w strojach ludowych różnorodnych zespołów. Takie przedsięwzięcia wyzwalają aktywność twórczą, stwarzają możliwości zaprezentowania umiejętności, powodują także możliwość wydobywania z pamięci zapomnianych pieśni czy zwyczajów. Zdaje się, że tak wszechstronne działania instytucji kultury na rzecz poszerzenia wiedzy ogółu społeczeństwa o kulturze ludowej daje zamierzone efekty. Młodzież wychowywana w duchu poszanowania wiary i tradycji, a jednocześnie otwarta na wyzwania współczesności, będzie świadoma swojego dziedzictwa i stanie się gwarantem budowania własnej małej ojczyzny.

Między religijnością rodziców i dzieci istnieje silna zależność. Na tej podstawie można mówić o ciągłości życia religijnego w rodzinie w następnych pokoleniach. Fakt ten odnosi się jednak do tych rodzin, które troszczą się o wychowanie religijne²⁶⁶. Badania socjologów pokazują, że pomimo zmian, jakie się dokonały w społeczeństwie polskim, podstawowe treści tradycyjnej kultury ludowej pozostają nadal żywotne. W narodzie polskim począwszy od XVII w. ukształtował się specyficzny typ religijności ludowej, w której specjalnego znaczenia nabierają: głębokie i emocjonalne zakorzenienie w tradycji, masowe uczestnictwo w praktykach religijnych oraz silne powiązanie z parafią jako wspólnotą lokalną, Kościołem „narodowym” oraz

²⁶⁶ Por. D. Zakrzewski, *Socjalizacja religijna...*, dz. cyt. s. 105-111; K. Ryczan, *Ciągłość i zmiana tradycji religijnej. Studium socjologiczne na przykładzie wybranej społeczności miejskiej*, Lublin 1978, mps; W. Świątkiewicz, *Rodzina współczesna...*, dz. cyt., s. 17.

z duszpasterzami. Wskazane cechy religijności kultywowane są dzięki wartości, którą jest silna więź wewnątrzrodzinną²⁶⁷.

We wspólnotach kurpiowskich przetrwała silna więź rodzinna, przywiązanie do religii oraz przekonanie o niezmienności i stałości zasad moralnych. Współczesna rodzina kurpiowska pomimo wielu przemian, jakie w niej i wokół niej się dokonują, przekazuje młodemu pokoleniu wartości chrześcijańskie i kulturowe²⁶⁸. Jak zauważa Jan Kochel „dziecko nie może być pozbawione pełnej inicjacji, nauczania i wychowania w wierze”²⁶⁹.

Jan Paweł II dostrzegał wiele zagrożeń wobec życia religijnego współczesnej rodziny, które niesie transformacja społeczno-kulturowa w Europie, w tym także w Polsce, dlatego pisał: „Wielu ludzi nie potrafi już łączyć ewangelicznego przesłania z codziennym doświadczeniem; wzrasta trudność przeżywania osobistej wiary w Jezusa w takim kontekście społecznym i kulturowym, w którym chrześcijańska koncepcja życia jest stale wystawiana na próbę i zagrożona; w wielu sferach publicznych łatwiej jest deklarować się jako agnostycy, niż jako wierzący; odnosi się wrażenie, że niewiara jest czymś naturalnym, podczas gdy wiara wymaga uwierzytelnienia społecznego, które nie jest ani oczywiste, ani przewidywalne. Z tą utratą chrześcijańskiej pamięci wiąże się swego rodzaju *lęk przed przyszłością*. Obraz jutra jest często bezbarwny i niepewny. Bardziej się boimy przyszłości, niż jej pragniemy. Niepokojącą oznaką tego jest między innymi wewnętrzna pustka dręcząca wielu ludzi i utrata sensu życia. Jednym z wyrazów i owoców tej egzystencjalnej udręki jest zwłaszcza dramatyczny spadek liczby urodzeń, zmniejszenie liczby powołań do kapłaństwa i życia konsekrowanego, trudności w podejmowaniu definitywnych wyborów życiowych – jeśli nie wprost rezygnacja – również w małżeństwie. Jesteśmy świadkami rozpowszechnionej *fragmentaryzacji egzystencji*; dominuje poczucie osamotnienia; mnożą się podziały i kontrasty. Wśród innych przejawów tego stanu rzeczy w dzisiejszej sytuacji w Europie *zauważa się* niebezpieczne zjawisko kryzysów rodzinnych i słabości samej koncepcji rodziny (...) egocentryzm izolujący jednostki i grupy od innych, narastanie powszechnej obojętności etycznej oraz gorączkowe zabieganie o własne interesy i przywileje. Wielu ludzi obawia się, że trwająca obecnie globalizacja zamiast prowadzić ku większej jedności rodzaju

²⁶⁷ W. Piwowarski, *Podstawowe wartości społeczeństwa polskiego*, w: *Liberalizm i katolicyzm dzisiaj*, Lublin 10-12 XI 1992, Warszawa 1994, s. 1-10.

²⁶⁸ Por. Z. Jaroszewski, *Biblia w świadomości...*, dz. cyt., 10.

²⁶⁹ J. Kochel, *Dziecko w pedagogii biblijnej*, „Roczniki Pedagogiczne”, 13 (2021) nr 4, s. 6;

Por. Osewska E., Stala J.: *Katecheza rodzinna*, w: *Wokół katechezy posoborowej*, red. R. Chałupniak, J. Kochel, J. Kostorz, W. Spyra. Opole 2004 s. 214-223.

ludzkiego, pójdzie za logiką, która spycha najsłabszych na margines i zwiększa liczbę ubogich na ziemi. W powiązaniu z szerzącym się coraz powszechniejszym indywidualizmem dostrzega się coraz mniej przejawów solidarności międzyludzkiej: podczas gdy instytucje opieki pełnią godną uznania funkcję, zauważa się zanik poczucia solidarności, co powoduje że ludzie – choć nie brakuje im tego, co konieczne pod względem materialnym – czują się bardziej osamotnieni, pozostawieni samym sobie, pozbawieni uczuciowego oparcia”²⁷⁰. Papież z Polski podkreśla odejście Europy od swojego dziedzictwa chrześcijańskiego, co powoduje osłabienie sensu życia Europejczyków, ale czy ten proces dokonuje się także w Polsce, a jeśli tak to w jakim wymiarze? Czy także we współczesnych rodzinach kurpiowskich następuje umacnianie się egocentryzmu, który w konsekwencji doprowadza do osamotnienia osoby oraz osłabia szanowane dotychczas wspólnoty? Czy siła indywidualizmu, relatywizmu, utilitaryzmu, materializmu i agnostycyzmu wpływa na rodzinę kurpiowską i zmienia jej funkcjonowanie? A może rodzina kurpiowska przeciwstawia się obecnym ideologicznym wpływom, które nie chcą przyjąć istnienia kultury chrześcijańskiej? Czy i w jakim zakresie współczesna rodzina kurpiowska podejmuje i realizuje funkcję religijną w sytuacji zagrożenia zewnętrznego? Odpowiedzi na powyższe pytania badawcze zostaną przeanalizowane w kolejnych rozdziałach.

²⁷⁰ *Ecclesia in Europa*, nr 7-8.

1.2.4. Podsumowanie

Podsumowując, należy jednoznacznie stwierdzić, że religia rzymskokatolicka miała dogłębny wpływ na ludność Kurpiowszczyzny w takim stopniu, że była impulsem do kształtowania nie tylko postaw moralnych, ale także do tworzenia własnej kultury i tożsamości.

Kurpie to region Polski, który od dawna fascynował swoją kulturą i odmiennością. Styl życia, swoiste obrzędy, zwyczaje ludowe, a także szczególna religijność Kurpiów urzeka również współczesnych ludzi. Wielu badaczy kultury kurpiowskiej, między innymi Chętnik, Gloger, Kolberg i Kutrzeba-Pojnarowa, to ludzie którzy dzięki swojej wnikliwości docierali do najdawniejszych kart historii kurpiowskiej, by pokazać, że „kultura ludowa jest wielką skarbnicą największych i najpiękniejszych tradycji narodowych”²⁷¹. Adam Chętnik, najbardziej znany badacz tej kultury ludowej, w Kurpiach widział lud pełen męstwa i odwagi, miłujący nade wszystko wolność, odznaczający się gościnnością, pracowitością i prawością i pobożnością. Kurpie to lud śmiały i prawdomówny, posiadający wrodzoną przebiegłość, ciekawość i spryt. W życiu towarzyskim są serdeczni i gościnni, a nade wszystko pobożni i religijni²⁷².

Kurpie mogą poszczycić się charakterystycznym strojem, tkactwem, zdobnictwem papierowym, rzeźbiarstwem, plecionkarstwem, ceramiką, budownictwem, a także muzyką, tańcem, pieśnią i gwarą²⁷³. Przez obrzędy i zwyczaje wyrażają swoją wiarę w Boga. Folklor kurpiowski jest odbiciem życia ludu puszczańskiego, jak również przejawem ustosunkowania się „prostych ludzi” do otaczającego świata. Adam Chętnik pojmował folklor szeroko, zaliczał do niego: tradycję, zwyczaje, obrzędy, muzykę, taniec, wierzenia i wiedzę tradycyjną, jak też reliktowe formy religii, magię i prawo zwyczajowe. Wszystkie zaś obrzędy i zwyczaje – pisze Adam Chętnik – „miały i mają jeszcze swój dziwny urok, swoją historię i swoje głębsze znaczenie, zajmujące szmat życia w kulturze ludu kurpiowskiego (...)”²⁷⁴.

Obecnie zmienia się obraz wsi kurpiowskiej, nie tylko w sensie architektonicznym, ale także w zakresie zachowywanych obyczajów. Dawna tradycyjna muzyka i pieśń zaczyna ulegać pewnym zmianom. Gwara kurpiowska charakterystyczna dla tego regionu powoli się spolszcza. Obecnie mniej mówi się gadek, rzadziej śpiewa się dawne

²⁷¹ A. Chętnik, *Życie puszczańskie...*, dz. cyt., s. 8.

²⁷² A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 12-15.

²⁷³ Tamże, s. 13.

²⁷⁴ A. Chętnik, *Ostatni Kurpie*, Łomża 1987, s. 78-79.

pieśni, a zwyczaje i obrzędy są coraz mniej starannie zachowywane. Duże zmiany zaszły w kobiecych zajęciach, np. w tkactwie. Kobiety kurpiowskie używają do tkania ulepszonych warsztatów, na których wyrabiają piękne kilimy i chodniki – pasiaki. Pszczelnictwo dawne, prowadzone w barciach nie istnieje, kłody dawnych barci stoją bez pszczół, poza kilkoma pokazowymi, np. w Łodziskach. Od XIX w. zaczęto budować i prowadzić gospodarkę pszczelniczą w ulach ramowych²⁷⁵.

Dbłość o święta kościelne i organizowanie z ich okazji uroczystych procesji np. w Boże Ciało wpłynęły na przemianę tutejszych ludzi przede wszystkim w poszukiwaniu przeżyć religijnych. Jak pisał J. Olędzki w wypadku Kurpiów ich zaangażowanie polega na manifestacji wyrażonej np. w dostąpieniu zaszczytu dźwigania w procesjach i pielgrzymkach chorągwi i feretronów, a wreszcie pokazania się przed własną społecznością w dawnym kurpiowskim stroju²⁷⁶. Puszcza Kurpiowska z własną bogatą kulturą ludową stanowi jeden z zwracających uwagę regionów Polski. Mimo nieuniknionych zmian cywilizacyjnych mieszkańcy wytworzyli i zachowali wiele swoich zwyczajów, które sprzyjają realizacji funkcji religijnej w rodzinie.

²⁷⁵ A. Chętnik, *Puszcza Kurpiowska*, dz. cyt., s. 119-122.

²⁷⁶ Por. J. Olędzki, *Sztuka Kurpiów*, dz. cyt., s. 26.

ROZDZIAŁ II

ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE PRZYJĘTE W BADANIU

Drugi rozdział stanowi opis metodologii badań własnych. Zostanie przedstawiony przedmiot i cel badania oraz nasuwające się w związku z nimi pytania. Zostanie zaprezentowany przebieg badań, jak również opis metody badawczej, kwestionariusz ankiety oraz dobór próby. Rozdział II zawiera także charakterystykę terenu badań i analizę statystyczną parafii, na terenie których zebrano materiał empiryczny wśród rodzin kurpiowskich. W tej części będzie także ukazana krótka charakterystyka demograficzna i społeczna badanych. Zebrany materiał empiryczny ukaże obraz funkcji religijnej współczesnych rodzin kurpiowskich.

2.1. Przedmiot i cel badania

Przedmiotem niniejszej rozprawy jest prezentacja modelu współczesnej rodziny zamieszkującej tereny Puszczy Kurpiowskiej ze szczególnym uwzględnieniem roli religii i tradycji w jej codziennym funkcjonowaniu. Zostanie podkreślony aspekt tożsamości kurpiowskiej, religijności i kultury ludowej. Czy i w jakim zakresie i w jakiej formie współczesna rodzina kurpiowska realizuje swoją funkcję religijną?

Motywacją do przeprowadzenia badań stały się osobiste doświadczenia autorki, która od wielu lat interesowała się kulturą kurpiowską. W 1997 roku przeprowadziła badania empiryczne dotyczące kultu świętych. Wyniki i analizy badań zamieściła w pracy magisterskiej: „Kult świętych na Kurpiowszczyźnie na podstawie źródeł pisanych, literatury i wywiadów”.

Obecnie, przeprowadzona analiza pozyskanych danych, jak również kwerenda dostępnych publikacji naukowych oraz informacji zawartych na stronach internetowych parafii, dała odpowiedź na pytanie o realizację funkcji religijnej w rodzinie kurpiowskiej.

Przeprowadzona analiza umożliwiła rozstrzygnięcie następujących kwestii szczegółowych, które zostały podzielone na trzy grupy:

Pytania badawcze dotyczące stanu wiedzy, świadomości religijnej i przywiązania do tradycji kurpiowskiej:

- P1. Jaki jest poziom wiedzy, świadomości religijnej oraz autodeklaracji wiary członków rodziny kurpiowskiej?
- P2. Czy wiernym badanego terenu przywiązaniu do religii towarzyszy powszechna wiara podstawowe dogmaty chrystologiczne i trynitarze?
- P3. Czy rodziny kurpiowskie wierzą we wcielenie, śmierć na krzyżu i zmartwychwstanie Chrystusa dla naszego zbawienia?
- P4. Czy rodziny kurpiowskie znają i postępują według prawdy wiary?
- P5. Z jakich źródeł wiedzy religijnej badani najczęściej korzystają?
- P6. Czy w rodzinach podejmowane są rozmowy na tematy religijne?
- P7. Czy rodziny kurpiowskie posiadają w swoich domach Biblię, Katechizm Kościoła Katolickiego i czasopisma religijne?
- P8. Jak kształtuje się dynamika religijności wśród mieszkańców Kurpiowszczyzny?
- P9. Jaki obraz Boga posiadają rodziny kurpiowskie?
- P10. Kto miał wpływ na kształtowanie się obrazu Boga?
- P11. Jak Kurpie postrzegają osobę Jezusa Chrystusa?
- P12. Jaki jest poziom przywiązania rodzin kurpiowskich do swojej wiary i tradycji?
- P13. Którzy święci są istotni dla mieszkańców Kurpiowszczyzny (kult Maryi, św. Józefa. Św. Roch, św. Bartłomiej, św. Nepomucen, św. Piotr i Paweł, św. Stanisław Kostka i inni święci)? Czy współcześnie Kurpie podtrzymują kult świętych (których)?
- P14. Jakie aspekty funkcji religijnej w rodzinie kurpiowskiej są nadal zachowane, a jakie ulegają osłabieniu lub nawet zanikowi?

Pytania badawcze dotyczące uczestnictwa w obrzędach religijnych:

- P1. W jakim stopniu rodzina kurpiowska uczestniczy w zrzeczeniach religijnych?
- P2. Na czym polega aktywność apostołska rodziny kurpiowskiej?
- P3. W jakim stopniu rodzina kurpiowska uczestniczy w religijności, tradycji i żywej kulturze regionu?
- P4. W jakim zakresie przejawy religijności – niegdyś kultywowane – zachowały się i są realizowane we współczesnych rodzinach kurpiowskich?

- P5. Jaki jest stosunek rodzin kurpiowskich do liturgii Kościoła (udział w życiu sakramentalnym, przystępowanie do sakramentu pokuty i do Komunii Świętej, uczestnictwo we mszy świętej, nabożeństwach, procesjach i pielgrzymkach)?
- P6. Jak przedstawia się więź członków rodzin z parafią i na ile angażują się oni w działania parafii?
- P7. Jaki jest udział w ruchach, wspólnotach religijnych oraz stowarzyszeniach parafialnych?
- P8. Jaka forma modlitwy dominuje w rodzinach kurpiowskich (modlitwa indywidualna, modlitwa w rodzinie czy wspólnotowa)?
- P9. Jak kształtuje się realizacja praktyk religijnych w wymiarze indywidualnym i wspólnotowym członków rodzin kurpiowskich?
- P10. Na czym polega aktywność apostołska rodziny kurpiowskiej?

Pytania badawcze dotyczące przestrzegania akceptowanych norm i wartości:

- P1. W jakim zakresie realizowane są normy moralno-religijne: podstawowe wartości oraz realizacja przykazań?
- P2. Jakie znaczenie w życiu Kurpiów mają następujące wartości: rodzina, dzieci, wiara religijna, zbawienie, życie we wspólnocie religijnej, zwyczaje, tradycja, przyjaciele, sąsiedzi, Ojczyzna, majątek, pieniądze, zainteresowania?
- P3. Które normy moralne są przestrzegane w rodzinie kurpiowskiej i jakie jest nastawienie badanych do wybranych wskaźników moralności subiektywnej, społecznej, rodzinnej, małżeńskiej?
- P4. Jaką wagę przywiązują Kurpie do sakramentu małżeństwa?
- P5. Na ile mieszkańcy Kurpiowszczyzny są dumni z bycia Kurpiem/Kurpianką?
- P6. W czym tkwi istota i oryginalność rodziny kurpiowskiej?

2.2. Hipotezy badawcze

Hipoteza główna weryfikowana w badaniu brzmi: Rodzina kurpiowska to wspólnota, która dba o realizację funkcji religijnej zarówno wewnątrz rodziny, jak i we współpracy z lokalną wspólnotą eklezjalną jako instytucja społeczna. Ponadto przyjęto następujące hipotezy badawcze, które pozwoliły stwierdzić, czy wskazane przypuszczenia są trafne czy fałszywe.

- H1. Mieszkańcy Kurpiowszczyzny deklarują się jako wierzący i praktykujący katolicy.
- H2. Osoby pozostające w związku małżeńskim częściej deklarują się jako osoby wierzące i praktykujące.
- H3. Kobiety są bardziej religijne.
- H4. Wyższa religijność występuje w starszych grupach wiekowych.
- H5. Wiedza religijna respondentów z najmłodszej kategorii wiekowej jest na wyższym poziomie niż w innych kategoriach wiekowych.
- H6. Osoby z wyższym wykształceniem charakteryzują się większą świadomością religijną.
- H7. Kurpie pozytywnie postrzegają Osobę Boga.
- H8. Rodzice mają wpływ na kształtowanie się obrazu Boga u dzieci.
- H9. Najbardziej cenione w rodzinach kurpiowskich wartości to: rodzina, dzieci i wiara.
- H10. Akceptacja Dekalogu jest wyższa u kobiet niż u mężczyzn oraz u osób starszych i będących w sakramentalnym związku małżeńskim.
- H11. Osoby będące w związku małżeńskim są mniej tolerancyjne wobec zdrady małżeńskiej, eutanazji czy aborcji, w przeciwieństwie do osób młodszych i niebędących w związku małżeńskim.
- H12. Osoby starsze są silniej związane z parafią i bardziej zaangażowane w jej życie.
- H13. Deklarowana więź z parafią jest spójna z zaangażowaniem się w konkretne działania na rzecz parafii.
- H14. Deklarowany udział w niedzielnej mszy świętej, częstotliwość przystępowania do Komunii Świętej i spowiedzi u osób starszych jest wyższa niż u młodszych.
- H15. Członkowie rodzin kurpiowskich preferują wspólnotowe uczestnictwo w uroczystościach i zwyczajach związanych z rokiem liturgicznym.
- H16. Respondenci badanego regionu dość licznie uczestniczą w procesjach oraz odpustach.
- H17. Kult świętych odgrywa ważną rolę w życiu rodzin kurpiowskich.
- H18. Mieszkańcy zamieszkujący tereny Puszczy Kurpiowskiej są dumni z bycia Kurpiem/Kurpianką.
- H19. Mieszkańcy Kurpiowszczyzny są przywiązani do swojej tradycji.
- H20. Kultura ludowa i religijność w rodzinach kurpiowskich wzajemnie się uzupełniają.

2.3. Metody badawcze, dobór próby

Materiał empiryczny do analiz uzyskano za pomocą badań ankietowych, którym poddano mieszkańców dziewięciu parafii należących do czterech dekanatów¹. Wszystkie omawiane parafie leżą w obrębie Puszczy Kurpiowskiej². Administracyjnie omawiany teren znajduje się na obszarze trzech województw: mazowieckiego, podlaskiego i warmińsko-mazurskiego.

Dobór jednostek do próby badawczej miał charakter celowy, ponieważ według subiektywnej oceny badacza miały być one najbardziej użyteczne i reprezentatywne³. Ponadto wynikał z faktu uwzględniania przynależności etnograficznej parafii oraz poparcia inicjatywy wśród proboszczów zachęcających wiernych do udziału w ankiecie.

Badania prowadzono przy użyciu metody ilościowej, jak i jakościowej. Narzędziem, którym posłużono się w badaniu, był kwestionariusz ankiety. Został on dołączony do pracy.

Ważne dla uzupełnienia badań było przeprowadzenie 25 wywiadów telefonicznych z osobami, które je dystrybuowały.

Przy opracowaniu wyników zastosowano również analizę badań zastanych (sprawozdania parafii, strony internetowe, prasa, kroniki parafialne, publikacje etnograficzne odnoszące się do Kurpiowszczyzny).

Kwestionariusz ankiety zawierał 36 pytań⁴. Pośród nich 23 pytania były zamknięte i dotyczyły faktów oraz stanu wiedzy respondentów. W 13 pytaniach półotwartych badani mieli możliwość wypowiedzenia własnych opinii. Odpowiedzi zostały przedstawione w postaci kafeterii, gdzie zastosowano skale nominalne i ilorazowe. Pytania otwarte dotyczyły zaś opinii i poglądów ankietowanych. W nich też zastosowano skalę porządkową.

Integralną częścią kwestionariusza była metryczka zawierająca 7 pytań, obejmujących następujące dane: płeć, wiek, stan cywilny, wykształcenie, zawód, miejsce zamieszkania, liczebność rodziny.

¹ Z Dekanatu Myszyniec do badań wybrano następujące parafie: Myszyniec, Łyse, Zalas, Dąbrowy; z dekanatu Kadzidło – parafie: Kadzidło, Lipniki; z dekanatu Chorzele – parafię Zaręby; oraz z dekanatu św. Brunona – parafie: Nowogród i Dobrylas. Za: Rocznik Diecezji Łomżyńskiej, Łomża 2022, ss. 65-67; 69-70.

² Puszcza Kurpiowska – inaczej zwana również Zagajnicą, Puszcza Zieloną, Puszcza Myszyniecką i Puszcza Północną. Jej granice wyznaczają rzeki: od wschodu -Pisa, od południa Narew, i od zachodu – Orzyc. Jej północne granice sięgają dawnej granicy Prus Wschodnich, za: *Encyklopedia kurpiowska. Fakty i ciekawostki*, I. Choroszevska-Zyśk (red.), Związek Kurpiów, Ostrołęka 2021, s. 147.

³ E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 550.

⁴ Kwestionariusz ankiety załączony w (aneksie 6).

Pytania dotyczyły następujących zagadnień: wiara, przekonania religijne i autodeklaracje, podstawowa wiedza religijna, podejmowanie rozmów na tematy religijne, wierzenia religijne, praktyki religijne, doświadczenie religijne, misyjność rodziny, stosunek do parafii, religijność indywidualna, rodzinna, wspólnotowa i duchowość, postawy moralne i światopoglądowe.

Powyższe zagadnienia będą też wyznaczać ramy niniejszego opracowania.

W badaniach empirycznych posłużono się parametrami religijności opracowanymi przez W. Piwowarskiego, który zestawił pięć podstawowych parametrów religijności: globalny stosunek do wiary, doktrynę religijną, kult, moralność oraz wspólnotę religijną, a następnie dalej rozszerzył do siedmiu: globalnego stosunku do wiary, wiedzy religijnej, ideologii religijnej, doświadczenia religijnego, praktyk religijnych, wspólnoty religijnej i moralności religijnej⁵.

Przygotowany kwestionariusz ankiety został sprawdzony i zmodyfikowany w Katedrze Teorii Społecznych i Socjologii Rodziny Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie.

2.4. Realizacja badań

Badanie poprzedzone zostało pilotażem. Narzędzie badawcze sprawdzono na małej grupie mieszkańców Kurpiowszczyzny i dopiero po jego standaryzacji skierowano do grupy docelowej. Pilotażem objęto 20 osób, w tym 10 kobiet i 10 mężczyzn. Czas jego trwania to 1-31 października 2021 r. Wynik pilotażu potwierdził poprawność narzędzia badawczego, co pozwoliło na przeprowadzenie badania na wytypowanej grupie respondentów.

Badanie to zostało przeprowadzone w okresie od 01 stycznia do 28 lutego 2022 roku i skierowane było do pełnoletnich wiernych wskazanych wcześniej parafii.

Kwestionariusz ankiety przekazywany był poprzez:

1. Kapłanów (proboszczów, wikariuszów) – trafiały one do wiernych aktywnie działających w grupach parafialnych oraz uczestniczących w nabożeństwach
2. Katecheci poprzez uczniów przekazywali ankietę dla ich członków rodzin.

Współpraca z proboszczami badanych parafii, katechetami i doradcą życia rodzinnego pozwoliła dobrać do badań ankietowych prawidłową, reprezentatywną liczbę respondentów.

⁵ Zob. W. Piwowarski, *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji. Studium socjologiczne*, Warszawa 1971, s. 18 i nn.; Zob. W. Piwowarski, *Socjologia religii*, Lublin 1996, s. 65-66.

Przekazano 450 ankiet, z czego wróciło 370 wypełnionych, co stanowi 82,2%.

Zwrot ankiet nastąpił poprzez osobisty odbiór w wyznaczonym terminie.

Po realizacji badań przeprowadzono 25 rozmów telefonicznych z osobami przekazującymi ankietę. Wywiady te dotyczyły opinii, chęci zaangażowania, reakcji, uwag dotyczących kwestionariusza i celowości badania.

Po zebraniu materiału badawczego przeprowadzono kodowanie pytań. Po zakodowaniu materiału badawczego przystąpiono do analizy statystycznej danych. Istotność zależności pomiędzy dwiema zmiennymi nominalnymi sprawdzano za pomocą testu niezależności chi kwadrat. Istotność zależności pomiędzy zmiennymi rangowymi sprawdzano za pomocą współczynnika korelacji rang Spearmana. Różnicę w średnich wynikach pomiędzy dwiema grupami sprawdzano za pomocą testu t Studenta dla prób niezależnych. W analizach statystycznych przyjęto poziom istotności $p = 0,05$. Analiz dokonywano za pomocą programu SPSS.

2.5. Charakterystyka religijno-społeczna parafii, w których podjęto badania

Badane parafie administracyjnie przynależą do trzech województw: mazowieckiego (Myszyniec, Łyse, Zalas, Kadzidło, Lipniki, Zaręby k. Chorzel), podlaskiego (Dobrylas, Nowogród) i warmińsko-mazurskiego (Dąbrowy). Wśród nich znalazły się: 2 miasta, 2 wsie gminne i 5 wsi.

2.5.1. Rys historyczny omawianych parafii

W dalszej części pracy przedstawiony zostanie krótki rys historyczny uwzględniający najważniejsze wydarzenia z życia omawianych parafii.

Parafia pw. Trójcy Przenajświętszej w Myszyńcu

Pierwszym ośrodkiem duszpasterskim w Puszczy Kurpiowskiej był Myszyniec.

Mieszkańcy Puszczy byli katolikami bądź protestantami. Pierwsi pochodzili z ziem polskich, drudzy przybywali z sąsiednich Prus, gdzie luteranizm był powszechny. Głównym po Królewcu ośrodkiem myśli protestanckiej była nadgraniczna miejscowość Kosinowo, leżąca po stronie pruskiej w prostej linii od Wizny. Stąd był łatwy dostęp do

północno-wschodniego Mazowsza i duchowni protestanczy w XVII wieku przenikali na tereny Puszczy⁶.

W tym okresie istniały jedynie parafie w Ostrołęce, Nowogrodzie, Kolnie i Łomży. Jednakże duże odległości od tych kościołów uniemożliwiały ludności uczestniczenie w życiu religijnym parafii i stwarzały niebezpieczeństwo zubożenia w wierze. Zaistniała pilna potrzeba zorganizowania ośrodka religijnego w samej Puszczy. Specyficzne warunki fizjograficzne, słaba sieć osiedleńcza, potrzeba objęcia działalnością duszpasterską znacznego obszaru skłoniły diecezję płocką, której ten obszar podlegał, do powołania misji. Jej utworzenie powierzono zakonowi jezuitów⁷.

Sprowadzeni w 1564 roku przez kardynała Stanisława Hozjusza, biskupa warmińskiego, na Warmię dla utworzenia seminarium duchownego, w krótkim czasie jezuita objęli swoją działalnością inne tereny, m. in. okolice Pułtusza i Łomży. W 1609 roku założyli w Łomży kolegium dla nauczania młodzieży. Swoją działalnością duszpasterską objęli również tereny Puszczy⁸. Częste dojazdy z Łomży okazały się zbyt uciążliwe. Na miejsce stałego pobytu ojcowie wybrali dogodny punkt komunikacyjny, obecny Myszyniec. Przebiegał tędy trakt do Ostrołęki i Kolna, stąd szła droga na północ do Prus, przez Rozogi do Szczytna⁹.

Na wybudowanie kościoła na terenie Puszczy, będącej królewszczyzną, należało uzyskać zgodę króla. Jezuita znaleźli protektorkę w osobie Marii Ludwiki Gonzagi, żony króla Jana Kazimierza. Pierwszy dokument władcy Polski i jednocześnie pierwsza wiadomość o Myszyńcu pochodzi z 22 grudnia 1650 roku. Jan Kazimierz nadał wiosce „Myszyniec” przywilej na trzy targi: w święto Zwiastowania NMP, w wigilię Trójcy Świętej i w wigilię św. Marcina. Dochód z tych wydarzeń miał stanowić uposażenie nowo zbudowanej kaplicy¹⁰. W tym dokumencie po raz pierwszy występuje nazwa Myszyniec, która jak powszechnie się uważa, pochodzi od słowa „misja”. Misja myszyniecka podlegała bezpośrednio kolegium jezuickiemu w Łomży¹¹.

Ośrodkiem parafii myszynieckiej w najwcześniejszych okresach zasiedlania Puszczy była kaplica, następnie drewniany, a później murowany kościół. Pierwsza drewniana świątynia, obok której w 1694 roku założono cmentarz, istniała do 1698

⁶ J. Damrosz, *Zainteresowanie etnograficzne...*, dz. cyt., s. 67.

⁷ W. Jemielity, *Parafie Puszczy Kurpiowskiej*, Łomża 1975, s. 8.

⁸ Tamże, s. 8-9

⁹ M. Pokropek, *Transport i komunikacja na Kurpiach*, w: *Kurpie. Puszcza Zielona*, t. 3. red. A. Kutrzeba-Pojnarowa, Wrocław 1965, s. 23.

¹⁰ W. Paprocka, *Myszyniec*, Warszawa 1993, s. 14

¹¹ W. Jemielity, *Parafie Puszczy*, dz. cyt., s. 10

roku. Wówczas pobudowano nową, głównie dzięki staraniom ojców misjonarzy, daninie mieszkańców Puszczy i poparciu starosty ostrołęckiego Jana Kosa. Powiększono także cmentarz i wystawiono dom mieszkalny dla zakonników. Do nowo wybudowanego kościoła przeniesiono część wyposażenia z Łomży. Opis kościoła z 1701 roku świadczy już o znacznie bogatszym wyposażeniu wnętrza i wyglądzie zewnętrznym. W sprawozdaniach przełożonego łomżyńskiego kościoła ten nazwany był „bazyliką”. Został zniszczony w 1708 roku podczas wojen szwedzkich¹².

Charakterystyczny element kompleksu kościelnego stanowiła wzniesiona około 1754 roku dzwonnica. Znajdująca się w niej brama wejściowa i przylegające do niej z obu stron przybudówki dawały prawdopodobnie schronienie wiernym, którzy w czasie większych uroczystości religijnych nie mogli pomieścić się w kościele. Wieża myszyńska była również miejscem odbywania kar, o czym świadczą wmurowane po obu stronach bramy żelazne kuny oraz znajdujące się pod nią lochy¹³.

Budowę nowej świątyni jezuiti zakończyli około 1723 roku. Konsekracja kościoła pod wezwaniem Trójcy Przenajświętszej dokonana przez biskupa Józefa Eustachego Szembeka nastąpiła 22 października 1755 roku. Fakt, że kościół ten miał pomieścić trzy tysiące osób świadczy o wielkości zgromadzeń ludności kurpiowskiej z okazji świąt. Przetrwał on do początku naszego stulecia¹⁴.

Budowę obecnego, murowanego kościoła rozpoczęto w 1908 roku, ukończono zaś w 1922. Stał on na miejscu dawnej drewnianej świątyni. Należy do największych kościołów w diecezji łomżyńskiej¹⁵.

Po kasacie zakonu jezuitów dekretem Stanisława Augusta z dnia 13 stycznia 1774 roku zamieniono misję myszyńską na probostwo, a jezuiti w Myszyńcu pozostali jako księża diecezjalni. Biskup płocki Michał Jerzy Poniatowski zobowiązał proboszcza, by utrzymywał stale czterech wikariuszów. Księża mieli nauczać lud nie tylko w kościele, ale i w wioskach. W skład parafii myszyńskiej w 1735 roku wchodziły 34 wioski. Część tych miejscowości w 1740 roku weszła do nowo powstałej parafii Kadzidło¹⁶.

¹² W. Paprocka, *Myszyniec...*, dz. cyt., s. 16.

¹³ W. Jemielity, *Rozwój sieci...*, dz. cyt., s. 164.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ W. Jemielity, *Dekanat...*, dz. cyt., s. 19.

¹⁶ W. Paprocka, *Myszyniec...*, dz. cyt., s. 19.

Parafia pw. Chrystusa Króla Wszechświata w Łysych

Wieś Łyse leżała przy dawnym gościńcu Myszyniec – Kolno. W 1789 roku wybudowano w Łysych kaplicę. Księża z Myszyńca przybywali tutaj głównie na odpust św. Anny i spowiedź wielkanocną, rzadko przy innych okazjach. Od 1870 roku w Łysych zamieszkał ksiądz – wikariusz z Myszyńca. Dopiero 16 listopada 1884 r. biskup płocki Kacper Borowski wydał dekret o utworzeniu samodzielnej parafii w Łysych, do której przyłączono okoliczne wioski¹⁷.

Parafia pw. Św. Stanisława Kostki w Zalasie

Zalas to wieś kurpiowska w Polsce położona w województwie mazowieckim w powiecie ostrołęckim w gminie Łyse. W latach 1975–1998 miejscowość należała administracyjnie do województwa ostrołęckiego. Znajduje się tam kościół, który jest siedzibą parafii św. Stanisława Kostki. Wieś Zalas należała do parafii Myszyniec, a od 1884 roku do parafii Łyse¹⁸. Parafia pw. Św. Stanisława Kostki została erygowana 1 kwietnia 1903 roku przez Biskupa płockiego Jerzego Józefa Szembeka. Obecny kościół murowany w stylu neogotyckim został wybudowany w latach 1908–1913 staraniem ks. Teodora Babicha. Budynek pobłogosławił 16 listopada 1913 r. dziekan kolneński, a konsekrował 18 maja 1914 roku biskup płocki Antoni Julian Nowowiejski¹⁹. W strukturze kościoła rzymskokatolickiego parafia należy do metropolii białostockiej, diecezji łomżyńskiej i dekanatu Myszyniec.

Parafia pw. św. Józefa Oblubieńca w Dąbrowach

Parafia pw. św. Józefa Oblubieńca w Dąbrowach została erygowana 25 lipca 1999 roku przez biskupa łomżyńskiego Stanisława Stefanka. Powstała z terytorium parafii Myszyniec. W latach 1992–1999 staraniem proboszcza w Myszyńcu ks. Zdzisława Mikołajczyka został zbudowany i wyposażony kościół murowany pw. św. Józefa Oblubieńca w Dąbrowach. Do 1999 r. jako kościół filialny był obsługiwany przez

¹⁷ Cyfry określają liczbę mieszkańców: Dęby 400, Ksepki 787, Łączki 809, Łyse 1442, Pupkowizna 436, Tyczek 250, Wejdo 638 i Zalas 696. Dęby i Łączki chciały nadal pozostać przy Myszyńcu, ale nie uwzględniono ich życzenia. Łącznie mieszkało w nich 5458 parafian. Za: W. Jemielity, *Parafie Puszczy*, dz. cyt., s. 54.

¹⁷ Por. W. Jemielity, *Parafie Puszczy*, dz. cyt., s. 68;

¹⁸ Por. tamże, s. 68; 10http://www.infopolska.com.pl/polska/wojewodztwo_mazowieckie_7,powiat_ostrolecki_156,miejscowosc_zalas_19226, [dostęp: 23.03.2022].

¹⁹ <https://diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/zalas-parafia-pw-sw-stanislawakostki,173>, [dostęp: 23.03.2022].

duszpasterzy z macierzystej parafii Myszyniec. Kościół został konsekrowany 25 lipca 1999 roku przez biskupa Stanisława Stefanka²⁰.

Parafia pw. Ducha Świętego w Kadzidle

Kolejnym po Myszyńcu ośrodkiem Kurpiów znanym ogółowi Polaków jest Kadzidło²¹.

Parafia pw. Ducha Świętego została erygowana w 1740 roku z fundacji starosty Jana Małachowskiego i biskupa płockiego Antoniego Dembowskiego. W 1987 roku z terytorium parafii Kadzidło została utworzona parafia Wach, w 1993 r. parafia Lelis, a w 2005 r. parafia Dylewo²².

W historii parafii istniało kilka kościołów drewnianych. Obecny kościół murowany w stylu neobarokowym pw. Ducha Świętego został zbudowany w latach 1883–1886 staraniem ks. Konstantego Rejchla; konsekrowany w 1887 r. przez biskupa H. Kossowskiego z Płocka. We wsi Gleba na terenie parafii adaptowano część budynku szkolnego na kaplicę²³.

Tak jak w Myszyńcu w zachowaniu kultury mieli udział księża, tak i w Kadzidle to właśnie oni byli i wciąż są inicjatorami działań społecznych i kulturalnych. Właśnie tu działał od lipca 1945 roku ksiądz Mieczysław Mieszko, który do samej śmierci troszczył się nie tylko o świątynię i życie duchowe parafian, lecz także o zachowanie starej ludowej tradycji związanej z ubiorem, pieśniami i sztuką²⁴. Po II wojnie światowej ks. M. Mieszko wybudował kilka kaplic w otoczeniu kościoła²⁵.

Sama nazwa miejscowości pochodzi od czynności liturgicznej kadzenia. Wydobywano tu bursztyn, który zmielony na maleńkie drobiny i sypany na rozpalone węgle wydaje przyjemny zapach²⁶.

Odpusty w parafii są przeżywane w uroczystość Zesłania Ducha Św., w dzień Matki Bożej Anielskiej oraz we wspomnienie św. Rocha²⁷.

²⁰ <https://diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/dabrowy-parafia-pw-sw-jozefa-oblubienca,25>, [dostęp: 23.03.2022].

²¹ M. Przytocka, *Dzieje parafii i kościoła pod wezwaniem Ducha Świętego w Kadzidle*, Kadzidło 2012, s. 7.

²² <https://diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/kadzidlo-parafia-pw-ducha-swietego,50>, [dostęp: 24.03.2022].

²³ Tamże, [dostęp: 23.03.2022].

²⁴ M. Przytocka, *Dzieje parafii i kościoła pod wezwaniem Ducha Świętego w Kadzidle*, Kadzidło 2012, s. 7.

²⁵ Por. W. Jemielity, *Parafie Puszczy...*, s. 34

²⁶ Por. H. Syska, *A w Zielonej...*, dz. cyt., s. 72.

²⁷ <https://www.diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/kadzidlo-parafia-pw-ducha-swietego,50>, [dostęp: 23.03.2022].

Parafia pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Lipnikach

Wieś Lipniki założono krótko przed 1673 rokiem. Należała do parafii Nowogród, później do Kadzidła²⁸. Jej mieszkańcy zajmowali się głównie bartnictwem.

Parafia pw. Najświętszego Serca Jezusowego została erygowana 20 maja 1838 r. przez biskupa sejneńskiego Pawła Straszynskiego. Powstała z terytorium parafii Kadzidło i Myszyńiec.

Kaplica drewniana zbudowana w 1775 r. służyła wiernym do 1844 r. W latach 1841–1844 wybudowany został kościół murowany pw. Najświętszego Serca Jezusowego. Kościół został pobłogosławiony w listopadzie 1844 r. przez ks. Kuderkiewicza i w 1866 r. przez ks. Dziekońskiego²⁹.

Parafia pw. Św. Wawrzyńca Zaręby k. Chorzel

Parafia pw. św. Wawrzyńca prawdopodobnie została erygowana w XVII w. W spisie wizytacyjnym z roku 1817 podano, że istnieją księgi metrykalne począwszy od 1686 r. W 1912 r. parafia Zaręby zmniejszyła się przez odłączenie trzech wsi do parafii Brodowe Łąki, a w 1992 r. z następnych czterech wsi utworzono samodzielną placówkę duszpasterską w Krukowie. Bullą *Totus Tuus Poloniae Populus* papieża Jana Pawła II z 25 marca 1992 roku parafia Zaręby została włączona do diecezji łomżyńskiej z diecezji płockiej. Kościół został wybudowany staraniem starosty ciechanowskiego Jana Zielińskiego. W 1705 r. kościół został spalony przez Szwedów. Około 1730 r. wzniesiono następną świątynię drewnianą. W 1775 roku ukończono budowę nowego drewnianego istniejącego do dziś kościoła pw. św. Wawrzyńca, którego fundatorem był Antoni Zieliński, chorąży zawkrzański³⁰.

Parafia pw. Narodzenia NMP w Nowogrodzie

Parafia w Nowogrodzie przynależy do dekanatu łomżyńskiego z siedzibą w parafii pw. Św. Brunona. Parafia pw. Narodzenia NMP została erygowana w 1409 roku z fundacji księcia mazowieckiego Janusza. Pierwotne terytorium obejmowało obecne parafie: Dobrylas, Kuzie, Miastkowo, Zbójna i częściowo Turośl. Kościół murowany pw. Narodzenia NMP zbudowany w 1409 roku spłonął w 1788 roku. Pobudowano

²⁸ Por. W. Jemielity, *Parafie Puszczy...*, dz. cyt., s. 45-46.

²⁹ <https://www.diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/lipniki-parafia-pw-najswiet-szego-serca-jezusowego,72>, [dostęp: 23.03.2022].

³⁰ <https://www.diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/zareby-parafia-pw-sw-waw-rynca,177>, [dostęp: 23.03.2022].

wówczas drewnianą kaplicę, a w 1821 roku restaurowano dawny kościół, który rozbudowano w 1865 roku. Konsekrowany przez biskupa sejneńskiego w 1874 roku. Zniszczony całkowicie w 1915 roku podczas działań wojennych, odbudowany w latach 1922–1926 staraniem ks. Witolda Supińskiego, a podczas ostatniej wojny znowu całkowicie zburzony. Odbudowano go w latach 1946–1956 staraniem proboszczów: ks. Stanisława Prószyńskiego i Stanisława Miklaszewicza³¹.

Parafia pw. Najświętszego Sakramentu Dobrylas

Ostatnia faza osadnictwa kurpiowskiego na przełomie XVIII i XIX wieku objęła grunty najsłabsze, leżące pomiędzy Szkwą i Pisą. Do powstałych wówczas wiosek należy Dobrylas. Wieś ta należała do parafii Nowogród, a następnie Zbójna³². Parafia pw. Najświętszego Sakramentu została erygowana w 1918 roku przez biskupa Romualda Jałbrzykowskiego. Kościół drewniany pw. Najświętszego Sakramentu zbudowany w 1920 r. staraniem ks. Wacława Budrewicza był pobłogosławiony w 1920 r. przez biskupa R. Jałbrzykowskiego³³.

2.5.2. Analiza statystyczna parafii objętych badaniem

Najstarszą parafią, na terenie której przeprowadzono badania rodzin kurpiowskich jest Nowogród (erygowana w 1409 roku), najmłodszą zaś parafia Dąbrowy (erygowana w 1999 roku). Największą liczebnie parafią jest parafia Myszyniec – 7218 wiernych, a najmniejszą – Dobrylas licząca 600 wiernych.

Z parafii Myszyniec pochodziło też najwięcej respondentów – 110 osób, co dało (29,7%) badanych oraz z parafii Łyse – 76 osób, dając wynik (20,5%). Najmniej danych zebrano z parafii Nowogród oraz Dąbrowy (14 osób, czyli 3,8% badanych). Szczegółowe dane dotyczące parafii zebrano w (**tabelach 1, 2 i 3**).

³¹ <https://diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/nowogrod-parafia-pw-narodzenia-nmp,98>, [dostęp: 06.03.2022].

³² W. Jemielity, *Parafie Puszczy...*, dz. cyt., s. 79.

³³ <https://www.diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/dobrylas-parafia-pw-najswietszego-sakramentu,29>, [dostęp: 23.03.2022].

Tabela 1. Zestawienie danych badanych parafii³⁴

Woje-wództwo	Dekanat	Badana Parafia	Przynależność administracyjna	Liczba wiernych	Odpusty parafialne
Mazowieckie	Myszyniec	Myszyniec	miasto i gm. pow. ostrołęcki	7218	Trójcy Przenajświętszej, św. Marcina, Przemienienia Pańskiego
		Łyse	wieś i gm. Łyse, pow. ostrołęcki	3590	św. Anny, Chrystusa Króla Wszechświata
		Zalas	wieś w gm. Łyse, pow. ostrołęcki	2200	św. św. Ap. Piotra i Pawła, Narodzenia NMP, św. Stanisława Kostki
Warmińsko-mazurskie		Dąbrowy	wieś w gm. Rozogi, pow. szczycieński,	964	Józefa Oblubieńca, Wniebowzięcia NMP
Mazowieckie	Kadzidło	Kadzidło	wieś i gm. Kadzidło, pow. ostrołęcki	7410	Zesłania Ducha Świętego, MB Anielskiej, św. Rocha
		Lipniki	wieś w gm. Łyse, pow. Ostrołęcki	1611	Najświętszego Serca Jezusowego, Przemienienia Pańskiego, św. Rocha
	Chorzele	Zaręby k. Chorzel	wieś w gm. Chorzele, pow. przasnyski	937	św. Wawrzyńca, MB Różańcowej
Podlaskie	Św. Brunona Łomża	Nowogród	miasto i gm. Nowogród, pow. łomżyński	3280	Narodzenia NMP, św. Rocha
		Dobrylas	wieś w gm. Zbójna, pow. łomżyński,	600	Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa (Boże Ciało), NMP Częstochowskiej, św. Apostołów Piotra i Pawła

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: A. Szurawski, J. Krupka, G. Suchta, *Rocznik Diecezji Łomżyńskiej*, Łomża 2022.

Wszystkie omawiane parafie, na terenie których przeprowadzono badania należą do diecezji łomżyńskiej. Diecezja natomiast podzielona jest na dekanaty³⁵. Przynależność omawianych w badaniu parafii do dekanatu oraz dostępne na ich temat dane statystyczne zawiera (tabela 2).

³⁴ A. Szurawski, J. Krupka, G. Suchta, *Rocznik Diecezji Łomżyńskiej*, Łomża 2022.

³⁵ Ogólna Statystyka diecezji łomżyńskiej (stan na dzień 31 grudnia 2021 r.): 24 dekanaty; 183 parafie, w tym parafii diecezjalnych 179, parafii zakonnych 4; samodzielny ośrodek duszpasterski 1. Za: A. Szurawski, J. Krupka, G. Suchta, *Rocznik Diecezji Łomżyńskiej*, Łomża 2022, s. 17.

Tabela 2. Charakterystyka wybranych dekanatów diecezji łomżyńskiej

Dekanat	Liczba parafii	Liczba wiernych ogółem	Liczba księży diecezjalnych
myszyniecki	7	17363	13
kadzidłański	8	19967	11
Chorzelski	8	12537	13
Św. Brunona	9	25898	17

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: A. Szurawski, J. Krupka, G. Suchta, *Rocznik Diecezji Łomżyńskiej*, Łomża 2022, s. 70.

Tabela 3. Dane na temat parafii objętych badaniem

Strona www	Face-book	Liczba księży	Grupy parafialne	Obszar administracyjny (przynależne miejscowości)
Parafia pw. Trójcy Przenajświętszej w Myszyńcu³⁶				
Tak	Tak	4	Rycerze Kolumba, schola, chór, ministranci i lektorzy, Seminarium Odnowy Wiary, Wspólnota Przyjaciele Oblubieńca ³⁷ , koła różańcowe ³⁸	Myszyniec, Białusny Lasek, Browary, Charcibałda, Cięćk, Drężek, Gadomskie, Koryta, Niedźwiedź, Pełty, Myszyniec Stary, Świdwiborek, Wolkowe, Wydmusy, Wykrot, Zalas, Zdunek ³⁹
Parafia pw. Chrystusa Króla Wszechświata w Łysych⁴⁰				
Tak	Tak	2	Kościół Domowy (2 kręgi), koła różańcowe (15 kół), ministranci	Łyse, Dęby, Pupkowizna, Serafin, Tyczek, Wejdo ⁴¹
Parafia pw. św. Stanisława Kostki w Zalasi				
Brak	Tak	2	koła różańcowe (20 kół)	Zalas, Antonia, Dudy Puszczańskie, Klenkor, Ksebki, Łączki, Piątkowizna, Warmiak, Wyżega ⁴²

³⁶ Z relacji ks. proboszcza i dziekana Zbigniewa Jaroszewskiego: w bazylice myszyńskiejkiej odprawiana jest msza święta w gwarze kurpiowskiej w pierwszą niedzielę miesiąca o godz. 12.00.

³⁷ <http://www.parafia.myszyniec.pl/>, [dostęp: 31 maja 2022].

³⁸ Z relacji ks. Zbigniewa Jaroszewskiego: istnieje 150 kół różańcowych.

³⁹ <https://www.diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/myszyniec-parafia-pw-trojcy-przenajswietszej,95>, [dostęp: 15.05.2022].

⁴⁰ W. Jemielity, *Parafie Puszczy...*, dz. cyt., s. 44-54.

⁴¹ <https://www.diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/lyse-parafia-pw-chrystusa-krola-wszechswiata,90>, [dostęp: 16.05.2022].

⁴² <https://www.diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/zalas-parafia-pw-sw-stanislaw-kostki,173>, [dostęp: 23.03.2022].

Strona www	Face- book	Liczba księży	Grupy parafialne	Obszar administracyjny (przynależne miejscowości)
Parafia pw. św. Józefa Oblubieńca w Dąbrowach				
Brak	Brak	1	koła różańcowe (10 kół), ministranci	Dąbrowy ⁴³
Parafia pw. Ducha Świętego w Kadzidle				
Tak	Tak	5	Caritas, Domowy Kościół, Franciszkański Zakon Świeckich, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej i Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej, koła różańcowe, Liturgiczna Służba Ołtarza, Oaza Dzieci Bożych, Odnowa w Duchu Świętym, orkiestra parafialna, schola dziecięca „Boże Nutki”, schola młodzieżowa „Emmanuel” ⁴⁴	Kadzidło, Brzozówka, Długi Kąt /część/, Gleba, Golanka, Grale, Jazgarka, Jeglijowiec, Kierzek, Klimki, Krobia, Kuczyńskie, Piasecznia, Podtatarze, Rososz, Siarcza Łąka, Strzałki, Sul, Tatary, Todzia ⁴⁵
Parafia pw. Najświętszego Sakramentu Dobrylas				
Brak	Brak	1	Ministranci, koła różańcowe (5 kół), grupa adoracyjna	Dobrylas, Piasutno Żelazne, Poredy, Rudka Skroda, Siwiki ⁴⁶
Parafia pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Lipnikach				
Tak	Brak	1	Ministranci, koła różańcowe (17 kół), asysta procesyjna ⁴⁷	Lipniki, Baba – część wsi, Dawia, Szafranki, Tartak ⁴⁸
Parafia pw. Św. Wawrzyńca w Zarębach k/Chorzels				
Tak gazetka para- fialna	Tak	1	Ministranci, koła różańcowe (3 koła) ⁴⁹	Zaręby, Kwiatkowo, Mącice ⁵⁰ .

⁴³ <https://diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/dabrowy-parafia-pw-sw-jozefa-oblubienca,25>, [dostęp: 27.03.2022].

⁴⁴ <http://parafiakadzidlo.pl/?wspolnoty-parafialne,39>, [dostęp: 29.05.2022].

⁴⁵ <https://www.diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/kadzidlo-parafia-pw-ducha-swietego,50>, [dostęp: 23.03.2022].

⁴⁶ <https://www.diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/dobrylas-parafia-pw-najswi-etszego-sakramentu,29>, [dostęp: 23.03.2022].

⁴⁷ Z relacji ks. proboszcza Waldemara Krzywińskiego: W pierwszą sobotę miesiąca odbywa się w kościele parafialnym w Lipnikach 2-godzinna modlitwa różańcowa z wystawieniem Najświętszego Sakramentu oraz w pierwszą niedzielę miesiąca procesja eucharystyczna wokół kościoła, w której uczestniczy ok. 40 członków grupy asysty procesyjnej.

⁴⁸ <https://diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/lipniki-parafia-pw-najswietszego-serca-jezusowego,72>, [dostęp: 25.03.2022].

⁴⁹ Z relacji ks. proboszcza Zbigniewa Prószyńskiego.

⁵⁰ <https://diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/zareby-parafia-pw-sw-wawrzyn-ca,177>, [dostęp: 24.03.2022].

Strona www	Face-book	Liczba księży	Grupy parafialne	Obszar administracyjny (przynależne miejscowości)
Parafia pw. Nawiedzenia NMP w Nowogrodzie				
Brak	Brak	2	Ministranci, koła różańcowe (10 kół), chór, schola dziecięca ⁵¹	Nowogród, Baliki Ptaki, Chmielewo, Dzierzgi, Grądy, Grzymały, Jankowo-Młodzianowo, Jankowo-Skarbowo, Jurki, Kolonie Nowogrodzkie, Mątewica, Morgowniki, Serwatki, Sławiec Dwór, Sławiec Wieś, Sulimy, Szablak ⁵²

Źródło: Opracowanie własne

Jak przedstawiono w powyższej tabeli, parafie korzystają nie tylko z tradycyjnych form kontaktu z wiernymi z rodzin kurpiowskich, ale też nowoczesnych, tj.: strony internetowe, facebook, gdzie wierni mogą pozyskać informacje duszpasterskie. Warto odnotowania jest również fakt, że w każdej parafii działają wspólnoty parafialne, które kierują swoją ofertą do wszystkich grup wiekowych. Najprężniej działają te przy parafii w Myszyńcu i Kadzidle. Warto podkreślić jest to, że w rodzinach kurpiowskich różaniec jest powszechną modlitwą⁵³. Te same parafie organizują wspólnie z rodzinami również pikniki i wspólne pielgrzymki, co wzmacnia więź między parafianami i duchownymi, jak również zaangażowanie w pracę na rzecz społeczności.

2.6. Charakterystyka demograficzno-społeczna respondentów

Kurpie to region, którego mieszkańcy posiadają swoisty sposób myślenia, wartościowania, realizowania praktyk religijnych oraz postrzegania własnej tradycji lokalnej. Rodziny kurpiowskie są na ogół wielopokoleniowe. Trwają na jednym miejscu od lat i dawniej rządziły się prawem patriarchalnym. Przemiany tradycyjno-kulturowe zauważa się w wielu dziedzinach życia ludności, nie tylko na polu gospodarczym, ale również w budownictwie i zatrudnieniu pozarolniczym. Analiza badań zastanych

⁵¹ Z relacji ks. proboszcza Remigiusza Krajewskiego.

⁵² <https://www.diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/nowogrod-parafia-pw-narodzenia-nmp,98>, [dostęp: 24.03.2022].

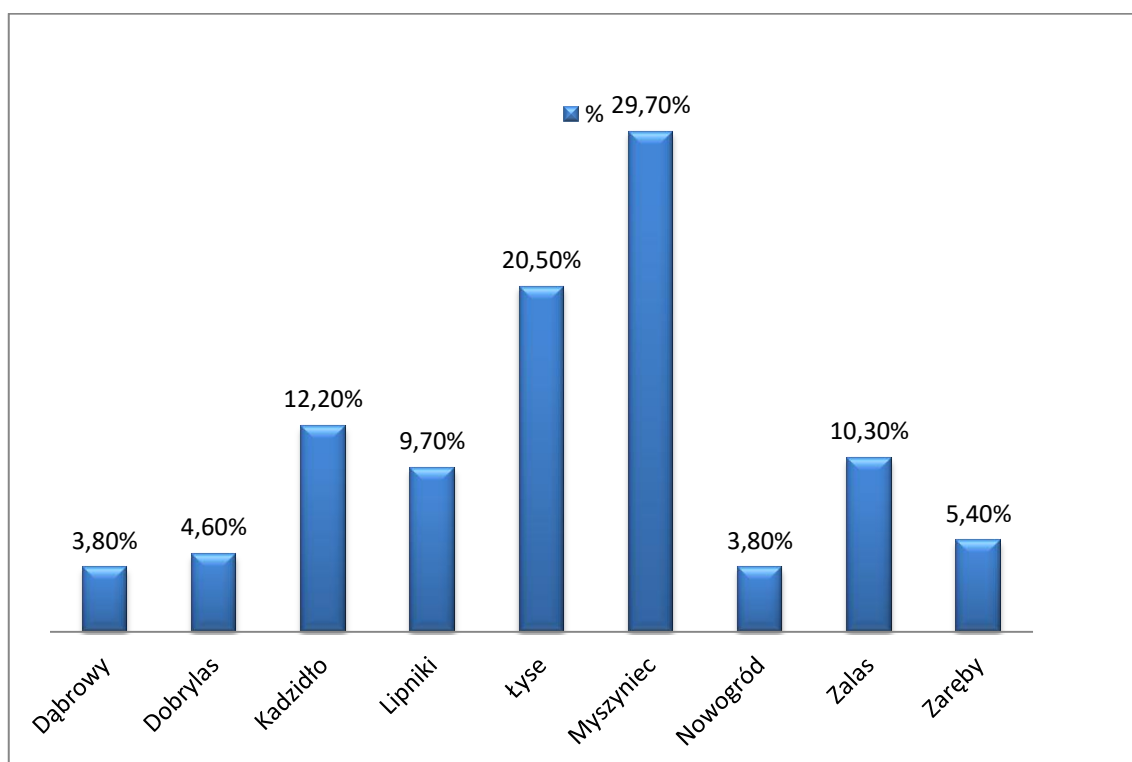
⁵³ Tylko w samym Myszyńcu funkcjonuje 150 kół różańcowych, za: relacja ks. Zbigniewa Jaroszewskiego.

ukazuje, jak charakterystyczne i silne są przejawy religijności ludowej, zachowane wśród społeczności kurpiowskiej⁵⁴.

Rodzina kurpiowska jest dla swych członków wspólnotą, utworzoną dzięki przekazywanym wzorom i wartościom.

Szczegółowa charakterystyka respondentów przedstawiona została poniżej (**wykres 1**):

Wykres 1. Przynależność respondentów do poszczególnych parafii⁵⁵

Źródło: Opracowanie własne

Zmienne niezależne w badaniach, które wzięto pod uwagę w analizie uzyskanych odpowiedzi, to przede wszystkim cechy społeczne i demograficzne respondentów. Autorkę na tym etapie badań interesowały: płeć, wiek i uwarunkowania społeczne, takie jak: wykształcenie, stan cywilny i rodzinny, miejsce zamieszkania respondenta (miasto/wieś) i wykonywany zawód.

Zmienne zależne w badaniach, to przede wszystkim deklaracja znajomości prawd wiary, zasad moralnych, częstość praktyk religijnych i angażowanie się w życie parafii.

⁵⁴ Badania ankietowe i obserwacja zostały przeprowadzone na terenie Puszczy Kurpiowskiej, która administracyjnie znajduje się na obszarze trzech województw: mazowieckiego, podlaskiego i warmińsko-mazurskiego. W przeprowadzonych badaniach uczestniczyło 370 osób z 9 parafii.

⁵⁵ Ankiety wypełniło 370 respondentów z 9 parafii. Najwięcej ankietowanych było z parafii Myszyniec (29,7%), Łyse (20,5%), Kadzidło (12,2%), Zalas (10,3%) i Lipniki (9,7%). Pozostali respondenci byli z parafii Zareby (5,4%), Dobrylas (4,6%), Nowogród (3,8%) i Dąbrowy (3,8%).

Wśród ankietowanych przeważały kobiety (68,1%), odsetek mężczyzn wynosił (31,9%). W wieku od 18 do 25 lat było (21,2%) respondentów, w wieku od 26 do 35 lat – 11,7% ankietowanych. Najwięcej osób było w wieku od 36 do 50 lat (32,1%), duży odsetek także w wieku od 51 do 70 lat (27,7%), a pozostali respondenci mieli powyżej 70 lat (7,3%). Większość osób była w związku małżeńskim (63,5%), a wolnego stanu (27,5%), zaś pozostali ankietowani zaliczali się do stanu wdowiego (6,0%), rozwiedli się (2,7%) albo byli w separacji (0,3%). Najwięcej ankietowanych posiadało wykształcenie wyższe (41,7%), nieco mniej osób średnie (27,3%), a reszta podstawowe i gimnazjalne (16,6%) oraz zasadnicze zawodowe (14,4%). Wśród ankietowanych najczęściej było pracowników umysłowych (48,4%) oraz rolników (26,5%), pozostali ankietowani to rzemieślnicy (5,4%) lub wykonawcy innych zawodów (11,6%). Większość respondentów to mieszkańcy wsi (61,7%), reszta mieszkała w miastach (14,7%) lub w miejscowościach gminnych (23,6%). Średnio rodzina ankietowanego liczyła 4,8 osób. Co najmniej połowa respondentów miała rodzinę liczącą nie więcej niż 5 osób. Najliczniejsza rodzina składała się z czternastu osób (**tabela 4**).

Tabela 4. Parafia, płeć, wiek, stan cywilny, wykształcenie, zawód, miejsce zamieszkania, liczebność rodziny ankietowanego

Parafia	Myszyniec	29,7%
	Łyse	20,5%
	Kadzidło	12,2%
	Zalas	10,3%
	Lipniki	9,7%
	Zaręby	5,4%
	Dobrylas	4,6%
	Nowogród	3,8%
	Dąbrowy	3,8%
Płeć	Kobieta	68,1%
	Mężczyzna	31,9%
Wiek	18-25 lat	21,2%
	26-35 lat	11,7%
	36-50 lat	32,1%
	51-70 lat	27,7%
	Powyżej 70 lat	7,3%

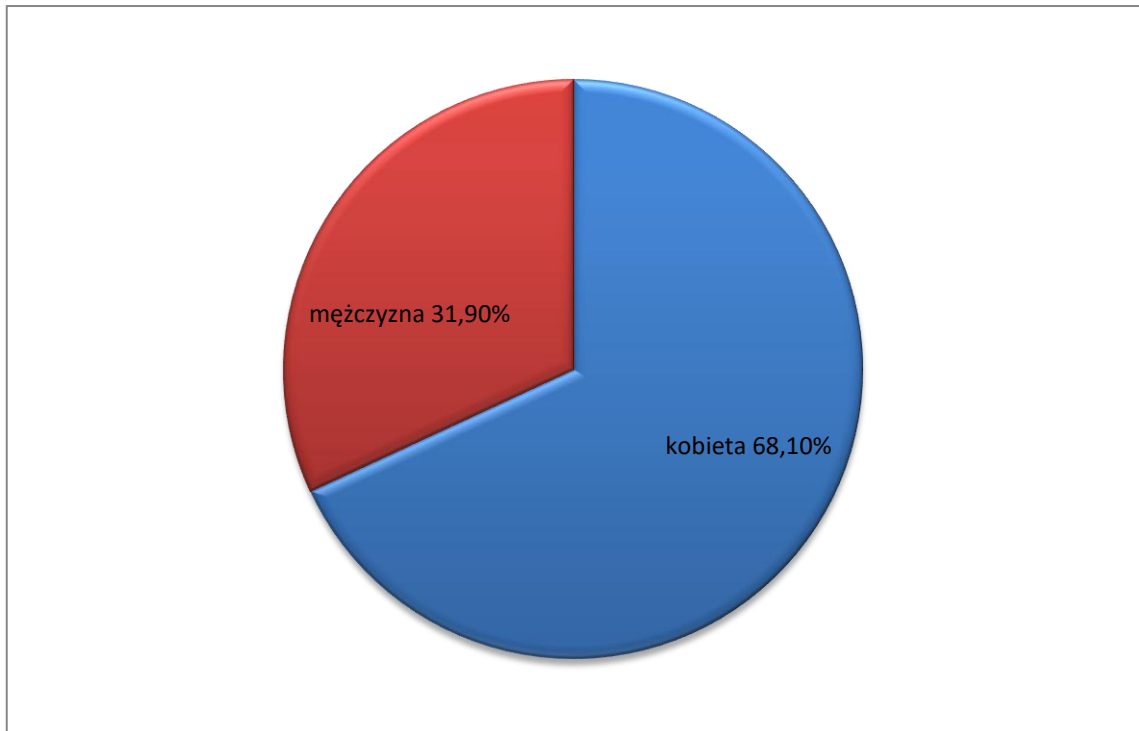
Stan cywilny	Panna/kawaler	27,5%
	Żonaty/zamężna	63,5%
	Wdowa/wdowiec	6,0%
	Rozwiedziony/rozwiedziona	2,7%
	W separacji	0,3%
Wykształcenie	Podstawowe/gimnazjalne	16,6%
	Zasadnicze zawodowe	14,4%
	Średnie	27,3%
	Wyższe	41,7%
Zawód	Rolnik	26,5%
	Rzemieślnik	5,4%
	Pracownik umysłowy	48,4%
	Inny	11,6%
	Brak odpowiedzi	8,1%
Miejsce zamieszkania	Miasto	14,7%
	Miejscowość gminna	23,6%
	Wieś	61,7%
Liczebność rodziny	Średnia	4,8
	Odchylenie standardowe	2,00
	Mediana	5,0
	Minimum	1
	Maksimum	14

Źródło: Opracowanie własne

Struktura badanej próby według płci

Zebrane dane wskazują, że znaczącą większość badanych tworzą kobiety. Ilustruje ten fakt poniższy wykres (**wykres 2**).

Wykres 18. Struktura badanej próby według płci

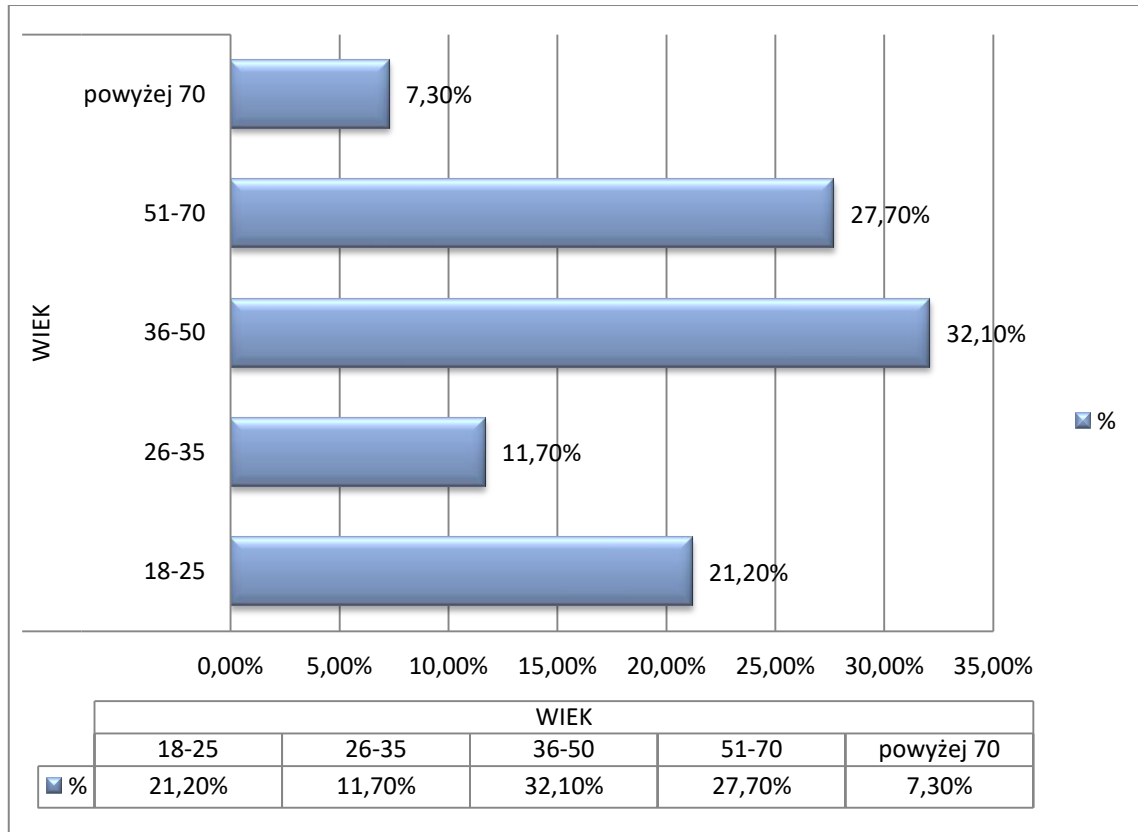
Źródło: Opracowanie własne

Z wykresu wynika, że 68,1% (252 osoby) w badanej próbie stanowiły kobiety, a 31,9% (118 osób) to mężczyźni.

Struktura badanej próby według wieku⁵⁶

Uzyskane dane prezentuje dotyczące wieku respondentów ilustruje wykres (wykres 3).

Wykres 3. Struktura badanej próby według wieku

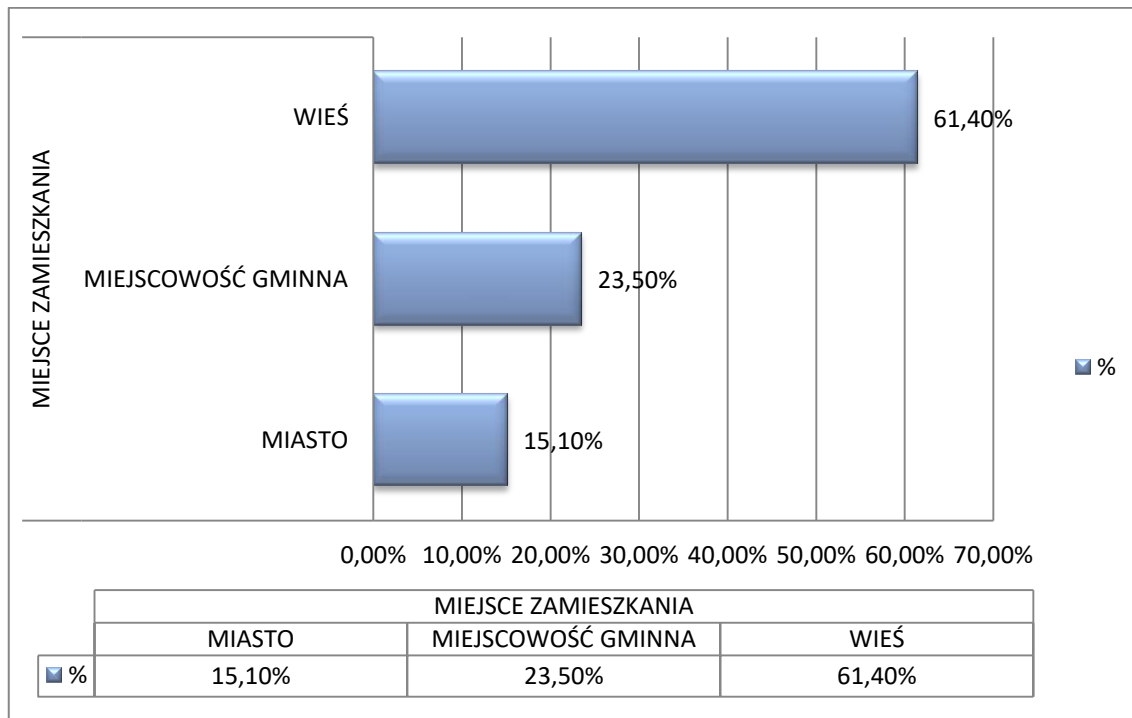
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych ankiet.

Wśród respondentów najliczniejszą grupę w próbie stanowią osoby w wieku najwyższej aktywności zawodowej, mające od 36-50 lat (32,1% ogółu), co stanowi 119 osób, następną liczebnie grupą to respondenci w wieku 51-70 lat (27,7%) – 102 osoby, kolejną kategorią wiekową to młodzież od 18 do 25 lat (21,2%), czyli 79 osób. Mniejszą liczebnie grupę stanowią 43 osoby w wieku 26-35 lat (11,7% ogółu). Najmniej liczną kategorię wiekową stanowią osoby najstarsze, mające powyżej 70 lat (7,3% ogółu), czyli 27 osób.

⁵⁶ Pytanie o wiek ma bardzo duże znaczenie dla przedstawionego problemu. Również wiek ma wpływ na aktywność religijną i postrzeganie religii jako wartości. Należy dodać, że badaniem objęte były osoby w wieku 18 i więcej lat.

Wśród respondentów przeważali mieszkańcy wsi, kolejno miejscowości gminnych, a najmniejszy odsetek respondentów pochodził z miast (**wykres 4**).

Wykres 4. Struktura badanej próby według pochodzenia terytorialnego

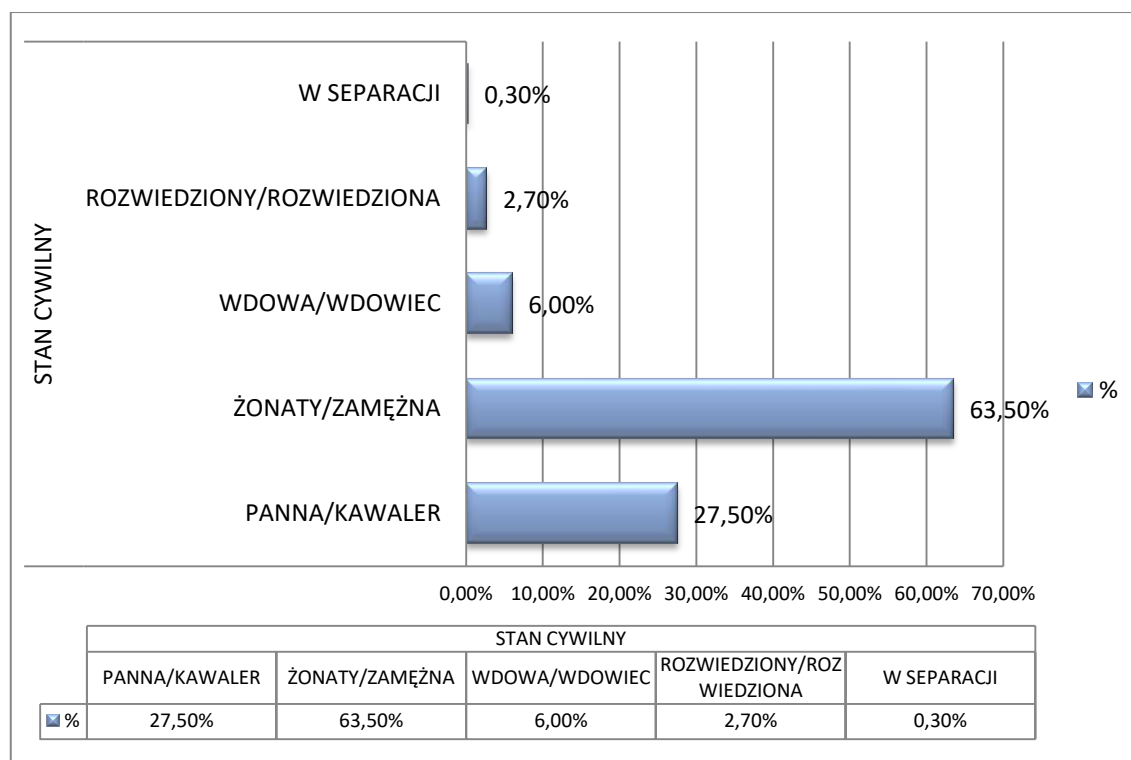
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych ankiet.

Pochodzenie terytorialne badanej grupy wiernych określone zostało przez miejsce zamieszkania. Zamieszkanie na wsi zadeklarowało 61,7% (228 osób) spośród badanej grupy, w miejscowości gminnej 23,6% (87 osób), a w mieście 14,7% (55 osób).

Struktura badanej próby według stanu cywilnego⁵⁷

Strukturę badanej zbiorowości z punktu widzenia stanu cywilnego przedstawia (wykres 5).

Wykres 5. Struktura badanej próby według stanu cywilnego

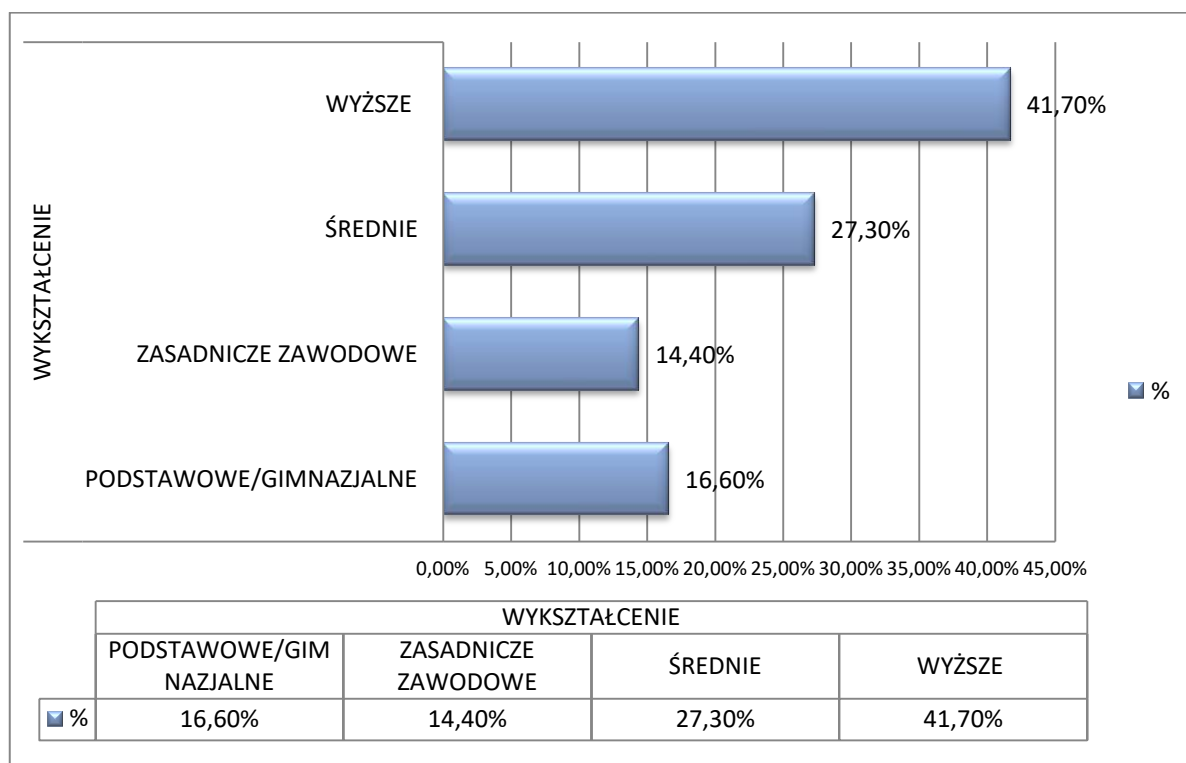
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych ankiet.

Analizując stan cywilny respondentów biorących udział w ankietach dostrzegamy, że badani najczęściej wskazują stan cywilny żonaty/zamężna – 63,5% (235 osób), co oznacza, że najliczniejszą z badanej próby jest kategoria osób w stanie małżeńskim. Ponad 1/4 osób biorących udział w badaniu wskazuje stan kawaler/panna – 27,5% (102 osoby). W stanie wdowim znajduje się 6,0% (22 osoby), a rozwiedzionych jest 2,7% (10 osób). W badaniu wzięła udział 1 osoba (0,3%) w separacji.

⁵⁷ Pytania o stan cywilny są istotne, bo pozwalają poznać, w jakim stopniu pewne poglądy są rzeczywiście realizowane w życiu codziennym. Szczególnie dotyczy to pytań o wartości rodzinne i akceptacje norm moralnych, wartość sakramentu małżeństwa, rozwody, eutanazje, aborcje; również przywiązywanie do wartości rodzinnych, uczestnictwo w praktykach religijnych.

Struktura badanej próby według wykształcenia⁵⁸

Wykres 6. Struktura badanej próby według wykształcenia

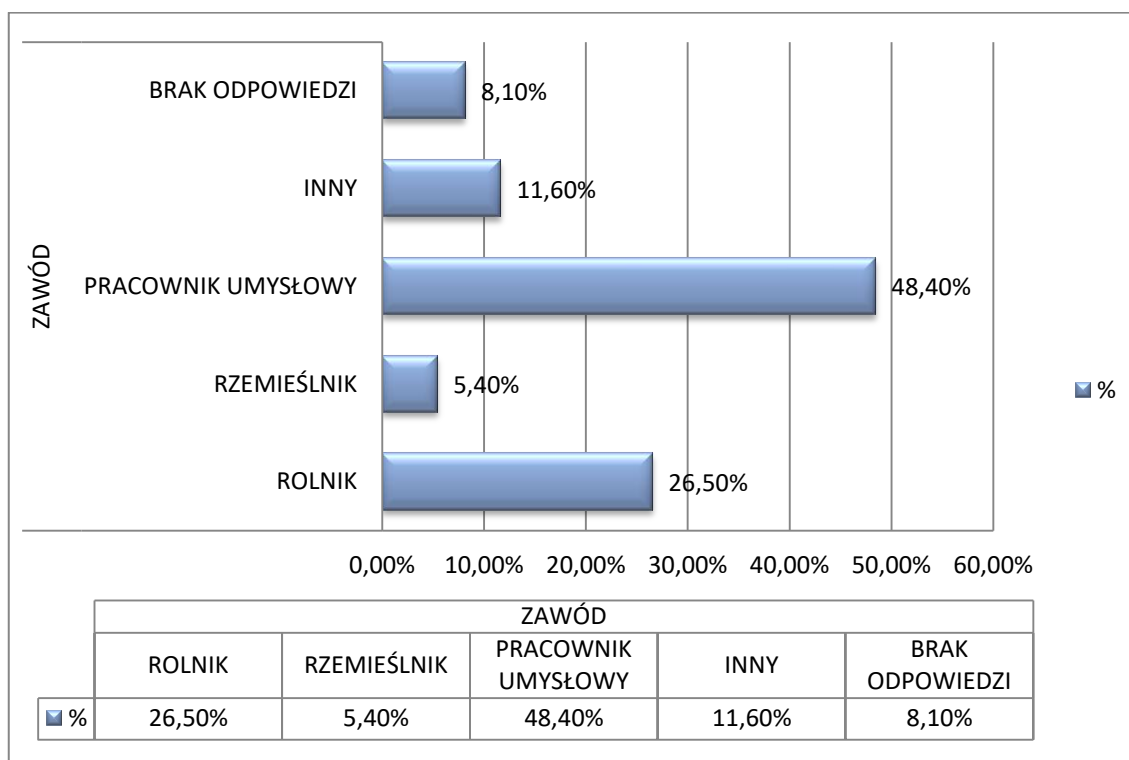
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych ankiet.

Z uzyskanych danych wynika, że najliczniejszą grupę spośród ankietowanych stanowią osoby z wykształceniem wyższym – 41,7% ogółu (154 osoby). Osób z wykształceniem średnim jest wśród respondentów – 27,3% (101 osób), natomiast z podstawowym/ gimnazjalnym 16,6% (62 osoby). Osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym stanowią 14,4% (53 osoby) zbiorowości.

⁵⁸ Rola wykształcenia w kształtowaniu poglądów jednostki ma fundamentalne znaczenie. Wpływa ono na określone zachowania jednostek i grup, styl życia, postawy, orientacje, aspiracje dotyczące przyszłości dzieci. W badaniach socjologicznych wykształcenie stanowi ważny standard metodologiczny służący do opisu różnych zachowań i postaw grup oraz jednostek.

Struktura badanej próby według sytuacji zawodowej

Wykres 7. Struktura badanej próby według sytuacji zawodowej

Źródło: badanie własne.

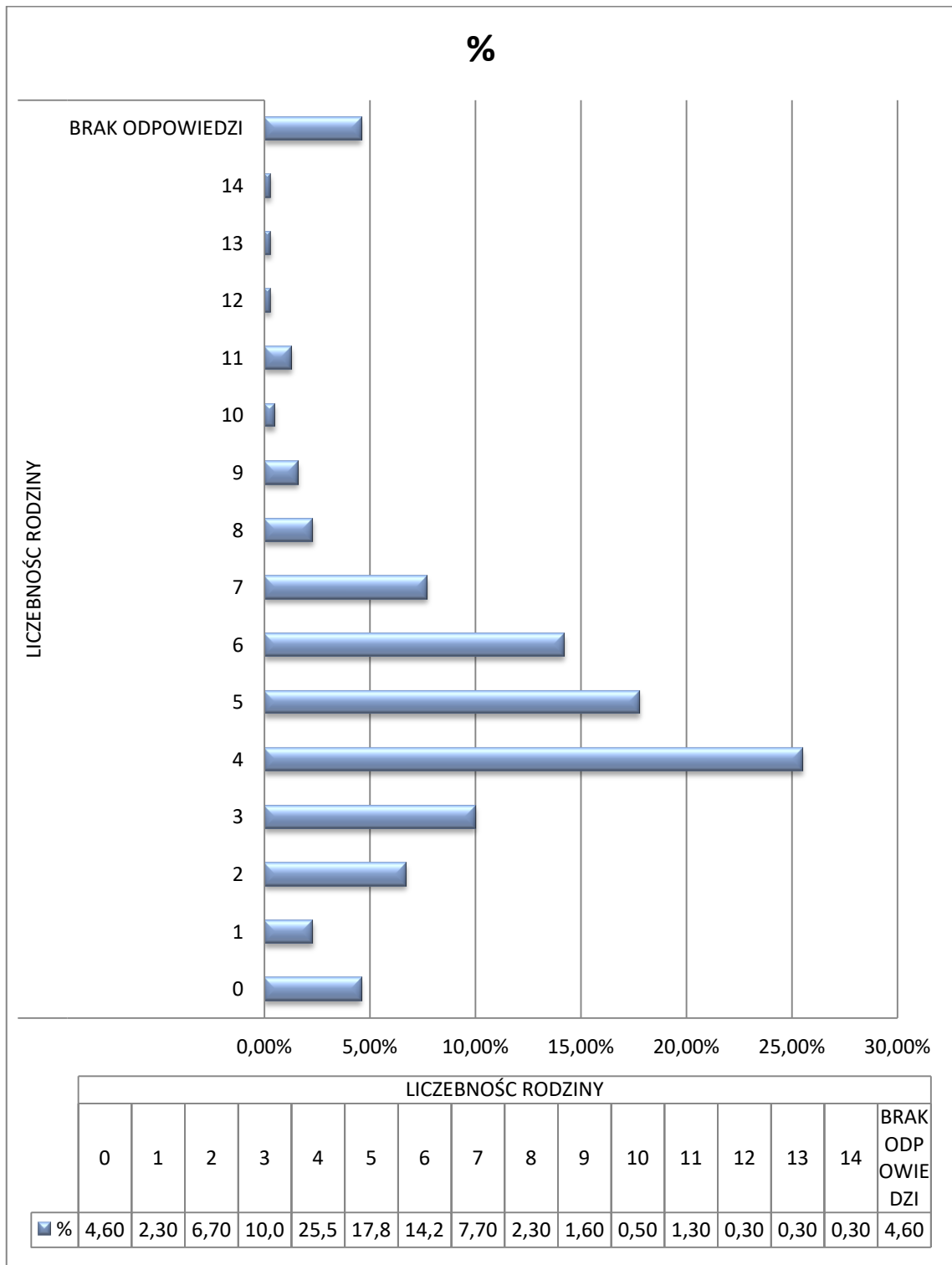
Respondenci zapytani w ankietach o zawód najczęściej wskazują na „pracownik umysłowy” – 48,4% (179 osób). Rolnicy stanowią 26,5% (98 osób), a rzemieślnicy 5,4% (20 osób). Łącznie na zawody wymienione w pytaniu wskazało 90,8% (336 osób), a na „inne” 11,6% (43 osoby)⁵⁹.

⁵⁹ Pełną listę pozostałych zawodów wymienionych przez respondentów umieszczono w (aneksie nr 5).

Lista innych zawodów: cukiernik, działalność gospodarcza, gospodyni domowa, informatyk, kierowca, kucharz, mechanik samochodowy, murarz, piekarz, pracownik biurowy, pracownik fizyczny, przedsiębiorca, sprzedawca, stolarz, technik ekonomista, technik kosmetyczny, technolog żywności, tokarz, kierowca.

W badaniu uzyskano dane dotyczące liczebności badanych rodzin (wykres 8).

Wykres 8. Respondenci według stanu rodzinnego

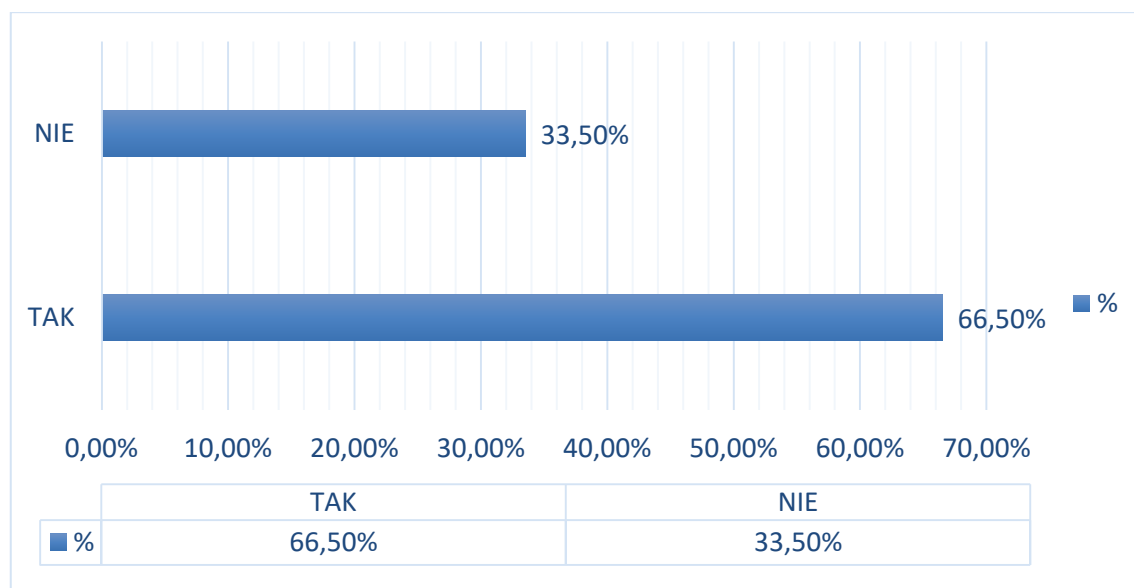
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych ankiet.

Średnio rodzina ankietowanego liczyła 4,8 osób. Co najmniej połowa respondentów miała rodzinę liczącą nie więcej niż 5 osób. Najliczniejsza rodzina to rodzina czternastoosobowa⁶⁰.

2.7. Charakterystyka respondentów ze względu na przywiązanie do tradycji kurpiowskiej i kultury chrześcijańskiej

Dla Kurpi niezwykle ważna jest tradycja, która stanowi o tożsamości regionalnej. Ponad połowa respondentów zapytanych przez Autorkę⁶¹ wskazuje na przywiązanie do swojej tradycji oraz na dumę z bycia Kurpiem/Kurpianką. Mieszkańcom badanych parafii kurpiowskich postawiono pytanie: Czy Pan/Pani zachowuje tradycję kurpiowską i dlaczego? W badaniu uzyskano ciekawe odpowiedzi dotyczące tradycji kurpiowskiej. Odpowiedzi respondentów na powyższe pytania ilustruje (wykres 9).

Wykres 9. Czy Pan/Pani zachowuje tradycję kurpiowską?

Źródło: badanie własne

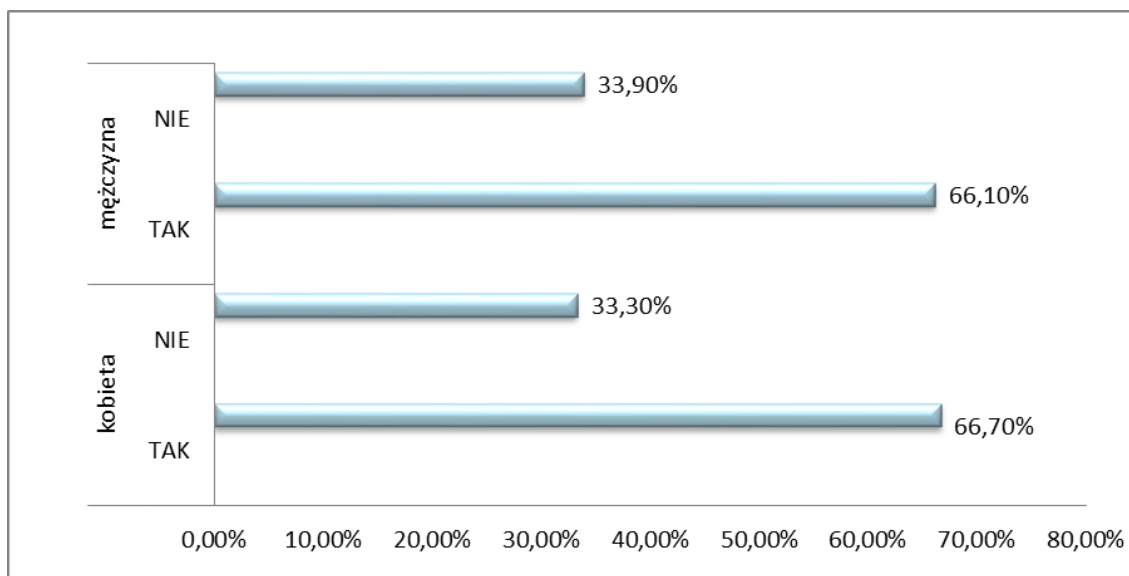
Analiza odpowiedzi respondentów wskazuje, że rodziny kurpiowskie są przywiązane do tradycji. Potwierdziło to 246 badanych, co daje (66,5%) wszystkich odpowiedzi. Tylko 124 respondentów (33,5%) badanego terenu Kurpi podaje, że nie zachowuje tradycji kurpiowskiej.

⁶⁰ Respondenci zapytani w ankietach o stan rodzinny wskazali, że najczęściej żyją w rodzinach liczących 4 osoby (25,5%), 5-osobowych (17,8%) i 6-osobowych (14,2%).

⁶¹ Na potrzeby opracowania omawianego zagadnienia wykorzystano fragment badań, które szerzej zostały opisane łącznie z metodologią w kolejnych rozdziałach pracy.

Zbiorcza analiza wyników dotycząca deklaracji w zakresie zachowywania tradycji kurpiowskiej zawarta została w (aneksie 2 oraz na wykresach 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16).

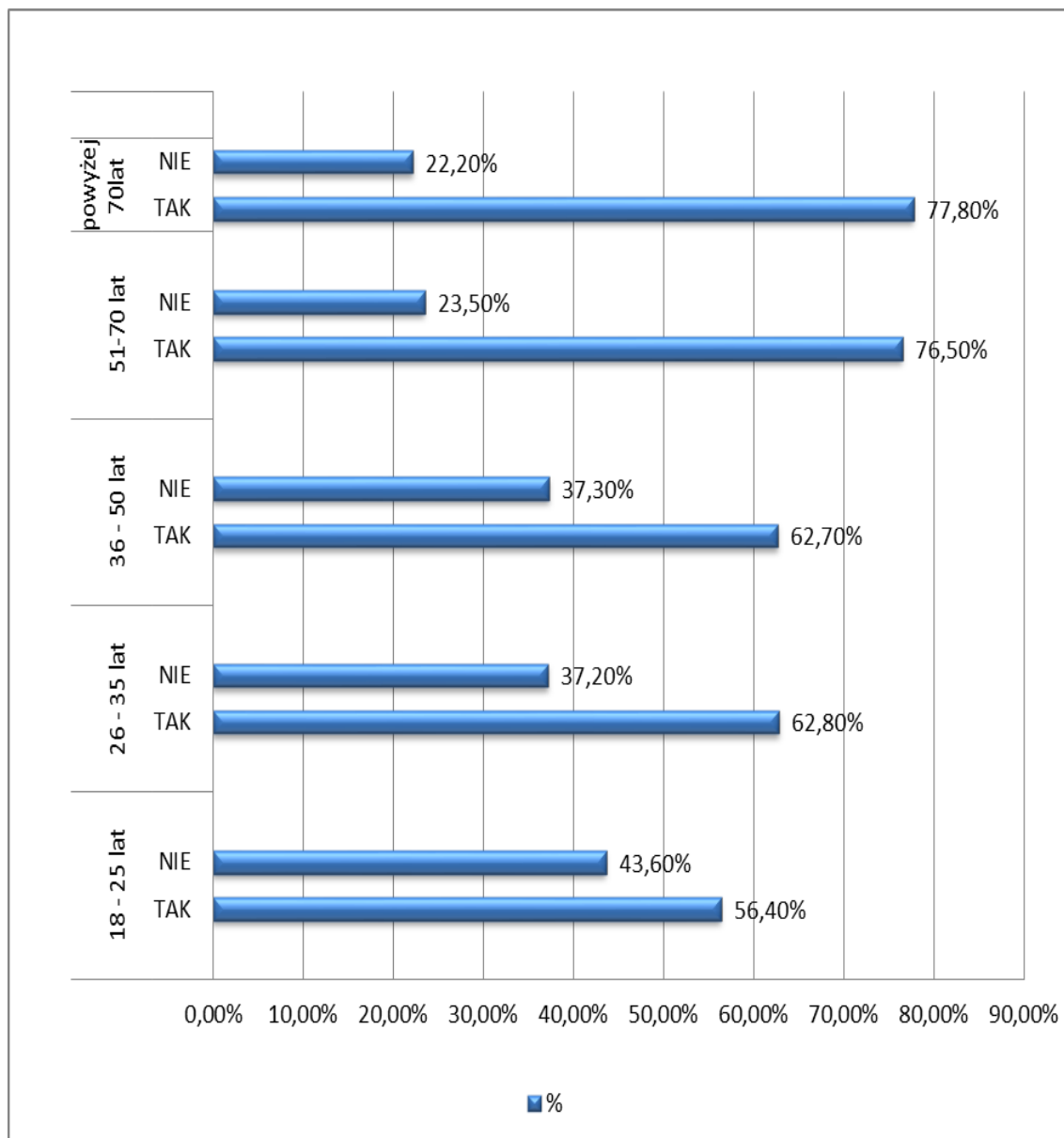
Wykres 10. Zachowywanie tradycji kurpiowskiej wg płci

Źródło: badanie własne

Okazuje się, że płeć nie różnicuje badanych w kwestii zachowywania tradycji kurpiowskiej. Zdecydowane przywiązane do swojej tradycji niemalże na równym poziomie deklarują kobiety (66,7%) jak i mężczyźni (66,1%).

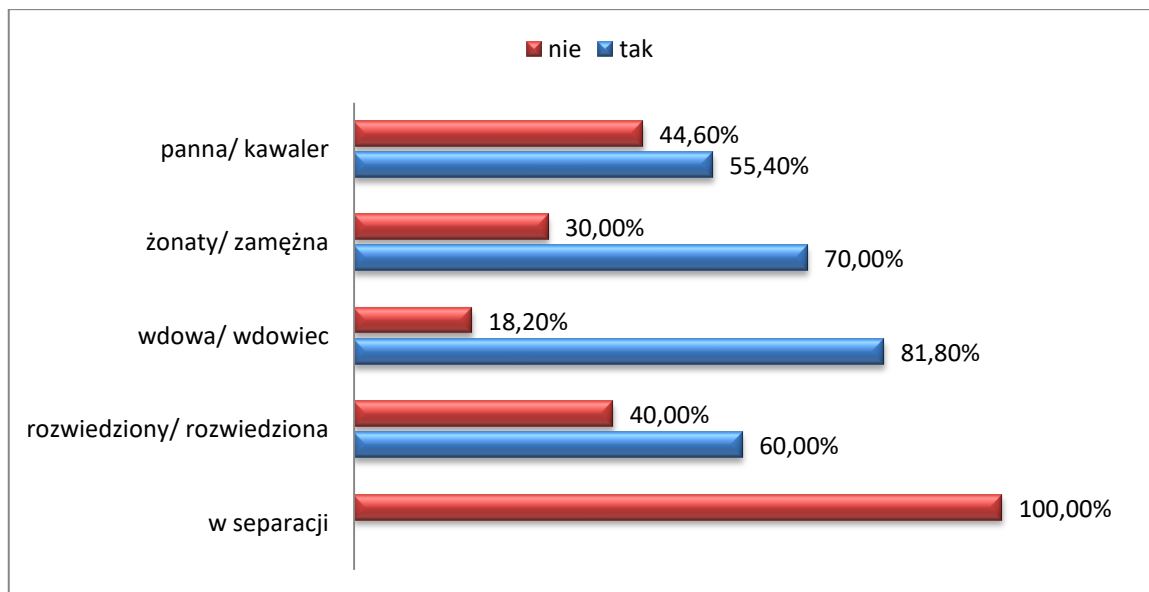
Wykres 11. Zachowywanie tradycji kurpiowskiej wg wieku

Źródło: badanie własne

Wiek różnicuje stopień zachowywania tradycji przez respondentów. Okazuje się, że u najstarszych badanych z rodzin kurpiowskich obserwujemy najwyższy wskaźnik w zakresie zachowywania tradycji – powyżej 70 lat (77,8%), podobnie w grupie wiekowej 51-70 lat (76,5%), niższy u badanych w wieku 36-50 lat (62,7%) oraz 26-35 lat (62,8%) i najniższy w najmłodszej grupie badanych 18-25 lat (56,4%).

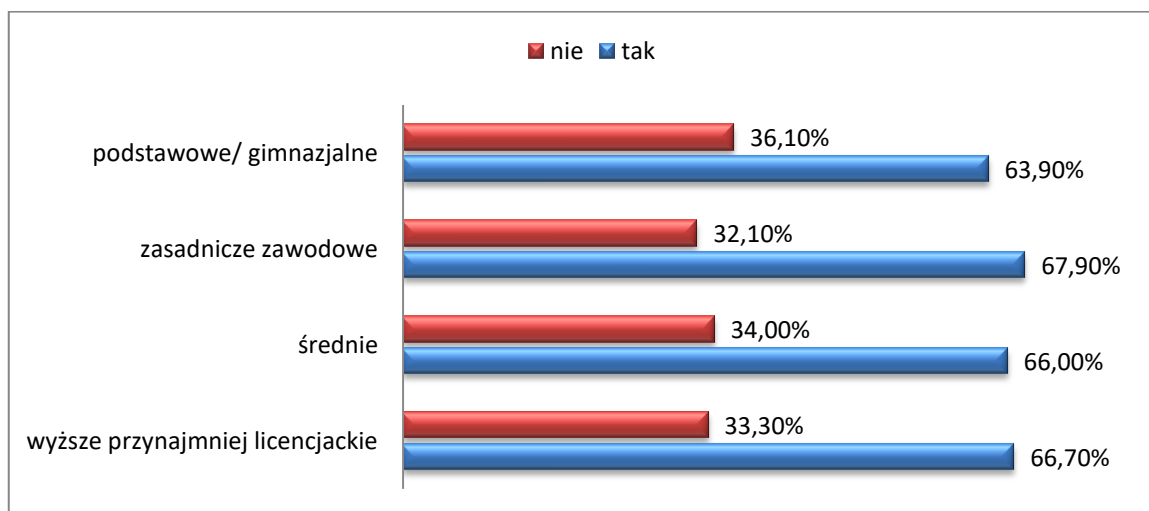
Wykres 12. Zachowywanie tradycji kurpiowskiej wg stanu cywilnego

Źródło: badanie własne

Ze względu na stan cywilny najwyższy wskaźnik obserwujemy u badanych w stanie wdowim (81,8%), kolejno u osób żyjących w małżeństwach (70,0%), i najniższy u osób w stanie wolnym (60,0%) i rozwiedzionych (60,0%).

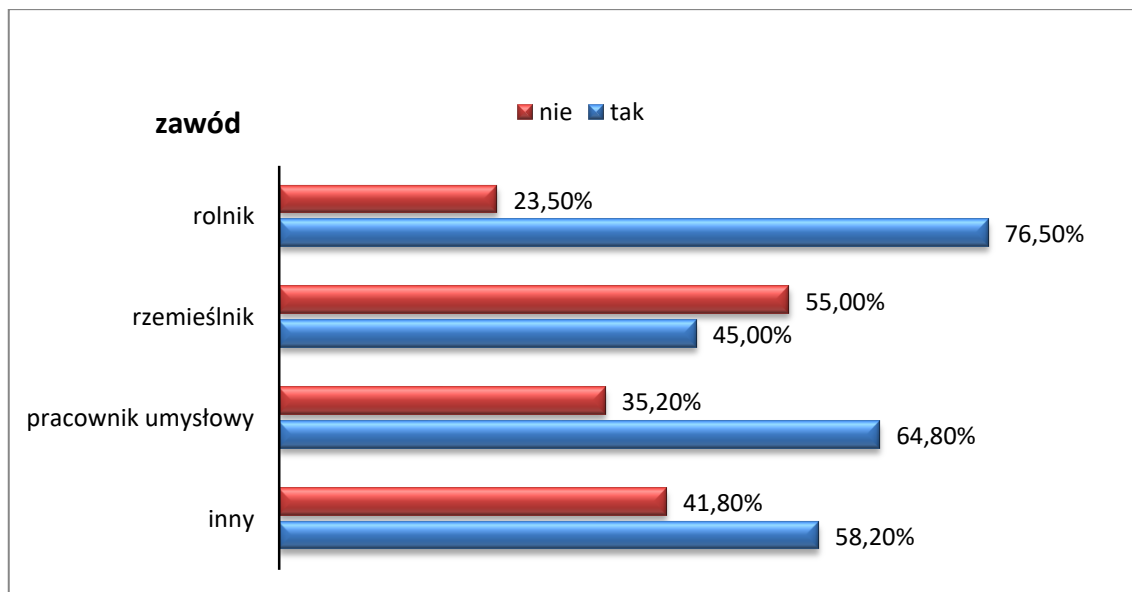
Wykres 13. Zachowywanie tradycji kurpiowskiej wg wykształcenia

Źródło: badanie własne

Wykształcenie nie różnicuje zasadniczo w kwestii przywiązania do tradycji, niemniej jednak najwyższy wskaźnik obserwujemy u osób z wykształceniem zasadniczym (67,9%), a w pozostałych grupach ten wskaźnik utrzymuje się na nieco niższym poziomie, ale też powyżej (60 %).

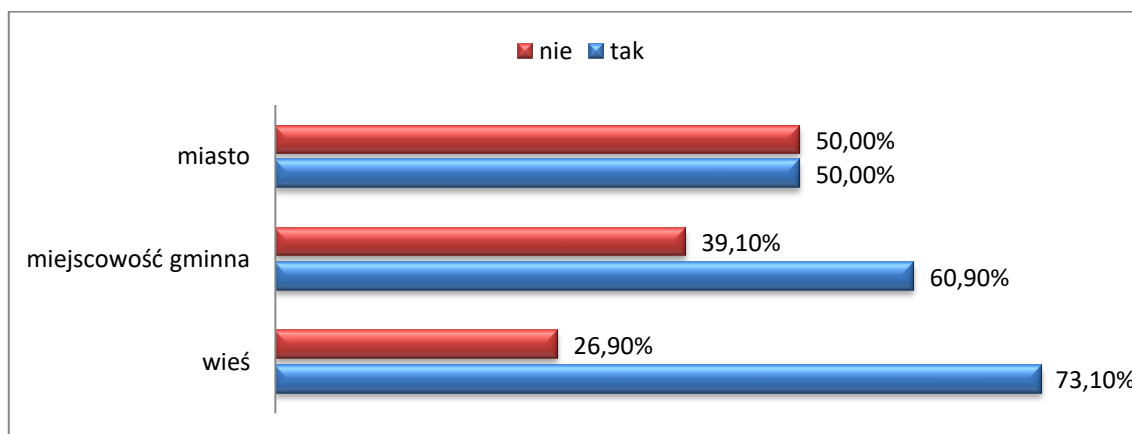
Wykres 14. Zachowywanie tradycji kurpiowskiej wg sytuacji zawodowej

Źródło: badanie własne

Ze względu na wykonywany zawód najbardziej przywiązana do tradycji jest grupa badanych rolników (76,5%), na kolejnym miejscu pracownicy umysłowi (64,8%), a najmniejszą wagę do tradycji przywiązują rzemieślnicy (45,0%).

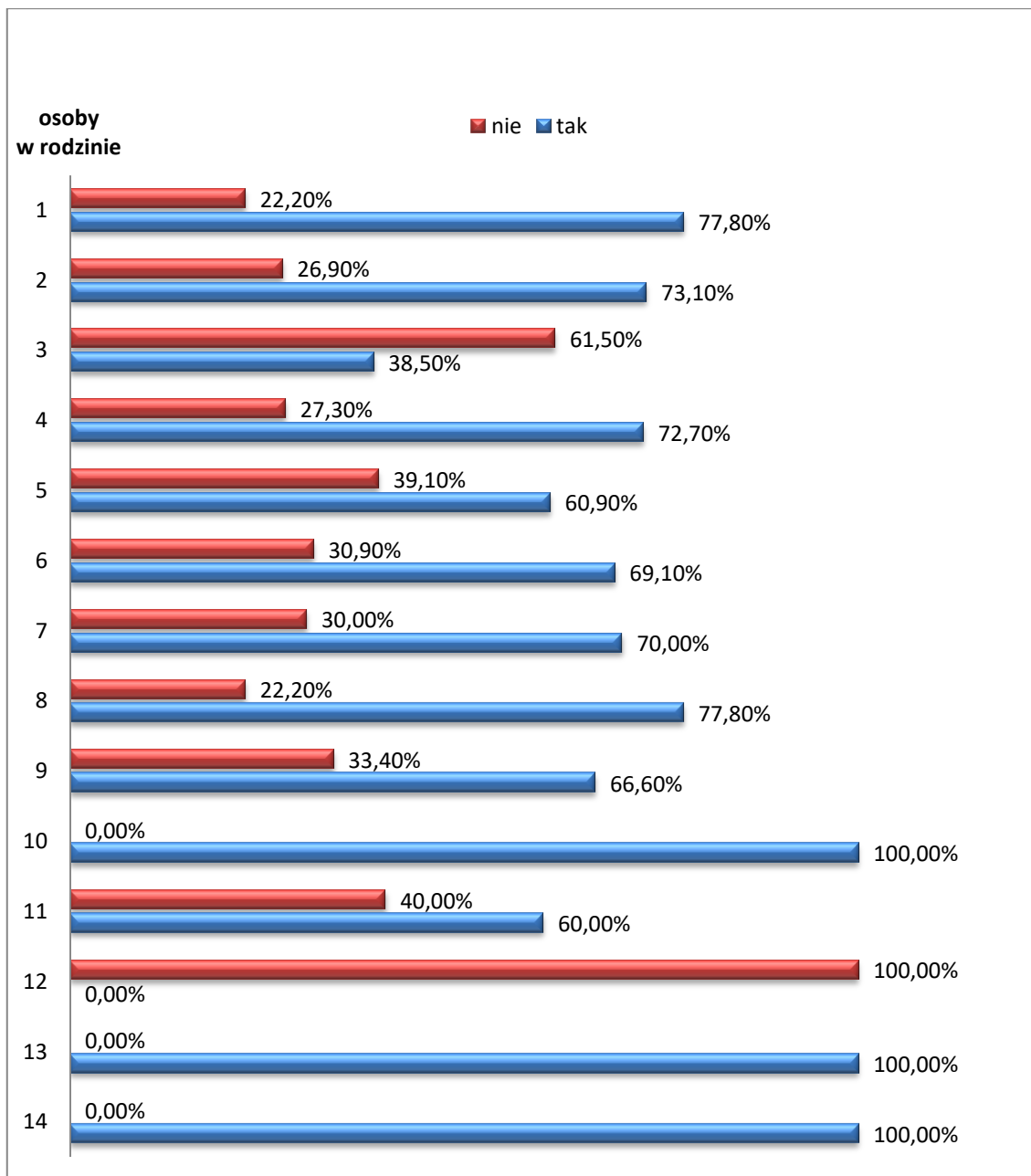
Wykres 15. Zachowywanie tradycji kurpiowskiej wg miejsca zamieszkania

Źródło: badanie własne

Mieszkańcy wsi są bardziej przywiązani do tradycji (73,1%) niż miejscowości gminnych (60,9%) czy miast (50,0%).

Wykres 16. Zachowywanie tradycji kurpiowskiej wg liczebności rodziny

Źródło: badanie własne

Ze względu na liczebność rodziny zdecydowanie większą wagę do zachowywania tradycji przywiązują rodziny wielodzietne (10-, 13-, 14-osobowe), u których wskaźnik jest na poziomie 100%. Badani udzielili obszernych odpowiedzi, aby potwierdzić dlaczego tak istotne jest podtrzymywanie tradycji regionalnej. Najczęściej wymieniane odpowiedzi respondentów⁶², a pełny obraz odpowiedzi znajduje się w (aneksie 2).

⁶² Respondenci najczęściej przytaczali następujące odpowiedzi: „bo jestem Kurpiem/Kurpianką”, „wychowałam się w rodzinie kurpiowskiej”, „aby przekazywać ją następnym pokoleniom”, „bardzo piękny zwyczaj, budujący, powinniśmy kultywować takie zachowania”, „bo tak było w mojej rodzinie, przekazana była ta tradycja”, „część tradycji zachowuje się w ramach wymiany pokoleniowej”, „uważam to za ważne, bo tu się urodziłam”, „jestem związana z tym regionem”, „czuję głęboką więź z tą ziemią

Podsumowując, jak pokazują badania, tradycja jest istotnym elementem w codziennym życiu Kurpiów.

Do respondentów skierowano pytanie: Czy jest Pan/Pani dumny/a z bycia Kurpiem/ Kurpianką? Badania potwierdziły postawioną hipotezę badawczą: „Kurpie są dumni z swojej przynależności regionalnej”. Dane z badań empirycznych w zakresie poczucia dumy z bycia Kurpiem/Kurpianką zawiera (**wykres 17**).

Wykres 17. Poczucie dumy respondentów z bycia Kurpiem / Kurpianką

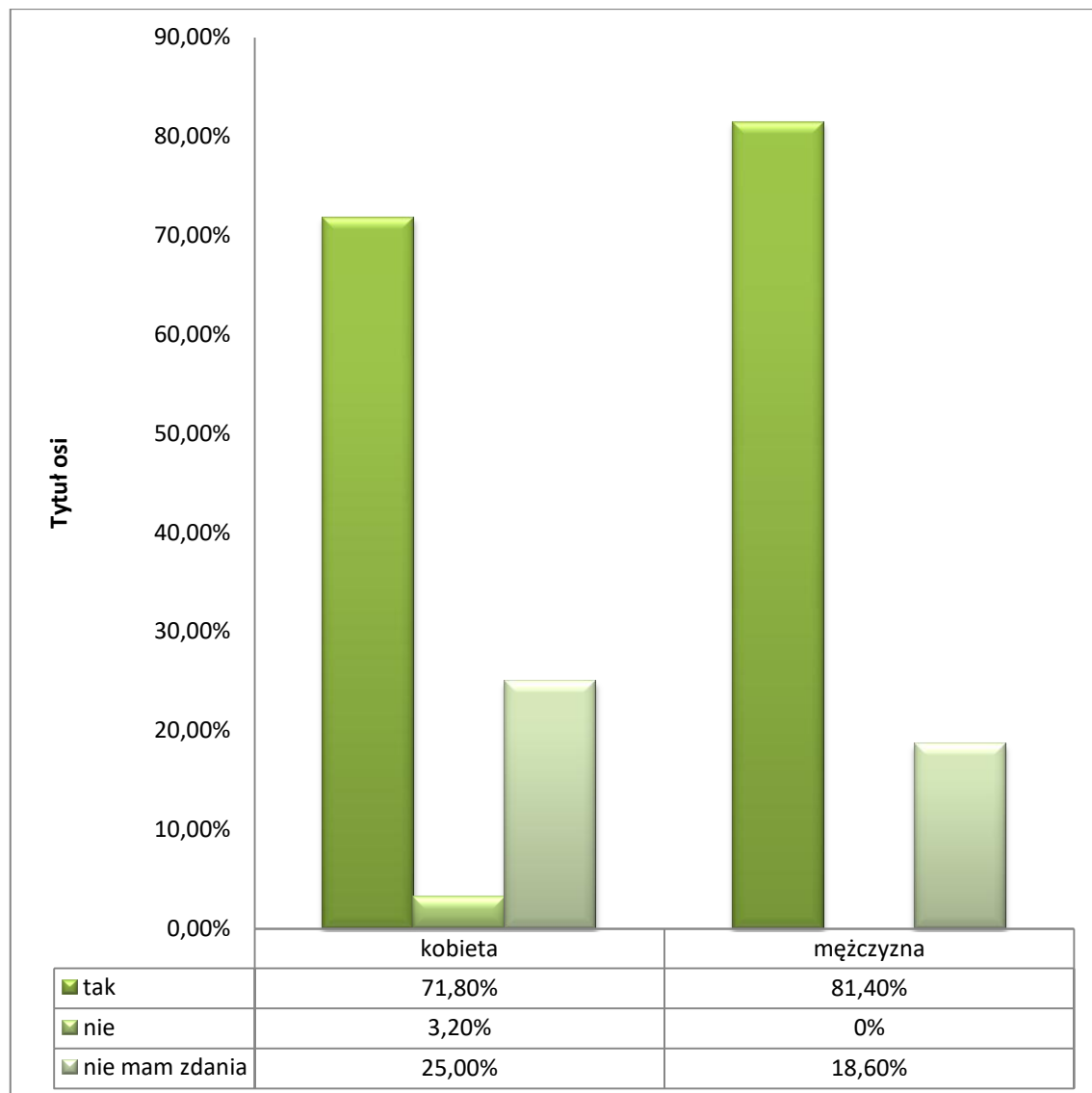
Źródło: badanie własne

Jak pokazuje (**wykres 17**) 277 respondentów (74,87%) badanego terenu potwierdzili, że są dumni z bycia Kurpiem/Kurpianką), a (22,97%) – 85 badanych nie ma zdania na ten temat i (2,16%) – 8 osób, jednoznacznie stwierdza, że bycie Kurpiem/Kurpianką nie jest dla nich powodem do dumy.

Poczucie dumy z bycia Kurpiem z uwzględnieniem cech społeczno-demograficznych zawierają (**wykresy 18-24**) oraz (**aneks 4**).

i ludźmi, jest w niej bardzo dużo mądrości i wartości rodzinnych, szacunku do przyrody”, „ważne jest, by pokazywać dorobek naszej kultury i kultywować piękne zwyczaje oraz tradycję”, „Kurpie są ludźmi wierzącymi, szczerymi, otwartymi na innych ludzi”, „ze względu na moich przodków i miejsce, w którym mieszkam”, „to moja mała ojczyzna, wyróżnia mnie, jestem z tego dumna”, „bo to moje korzenie, element kultury, wartości”. Pozostałe odpowiedzi zawiera (**aneks 3**).

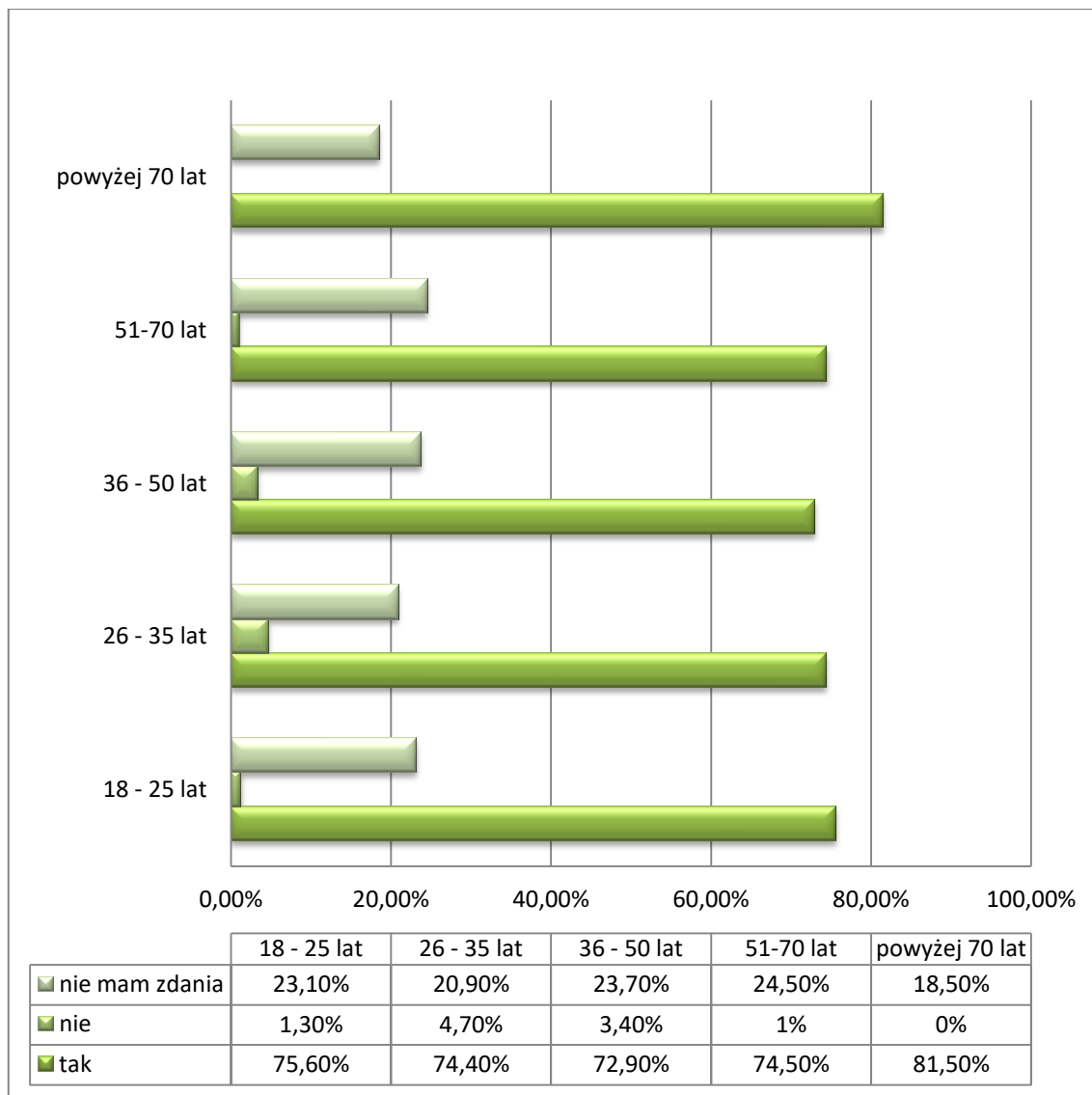
Wykres 18. Poczucie dumy z bycia Kurpiem z względu na płeć

Źródło: badanie własne

Okazuje się, że więcej mężczyzn jest dumnych z bycia Kurpiem (81,4%) niż kobiet (71,8%).

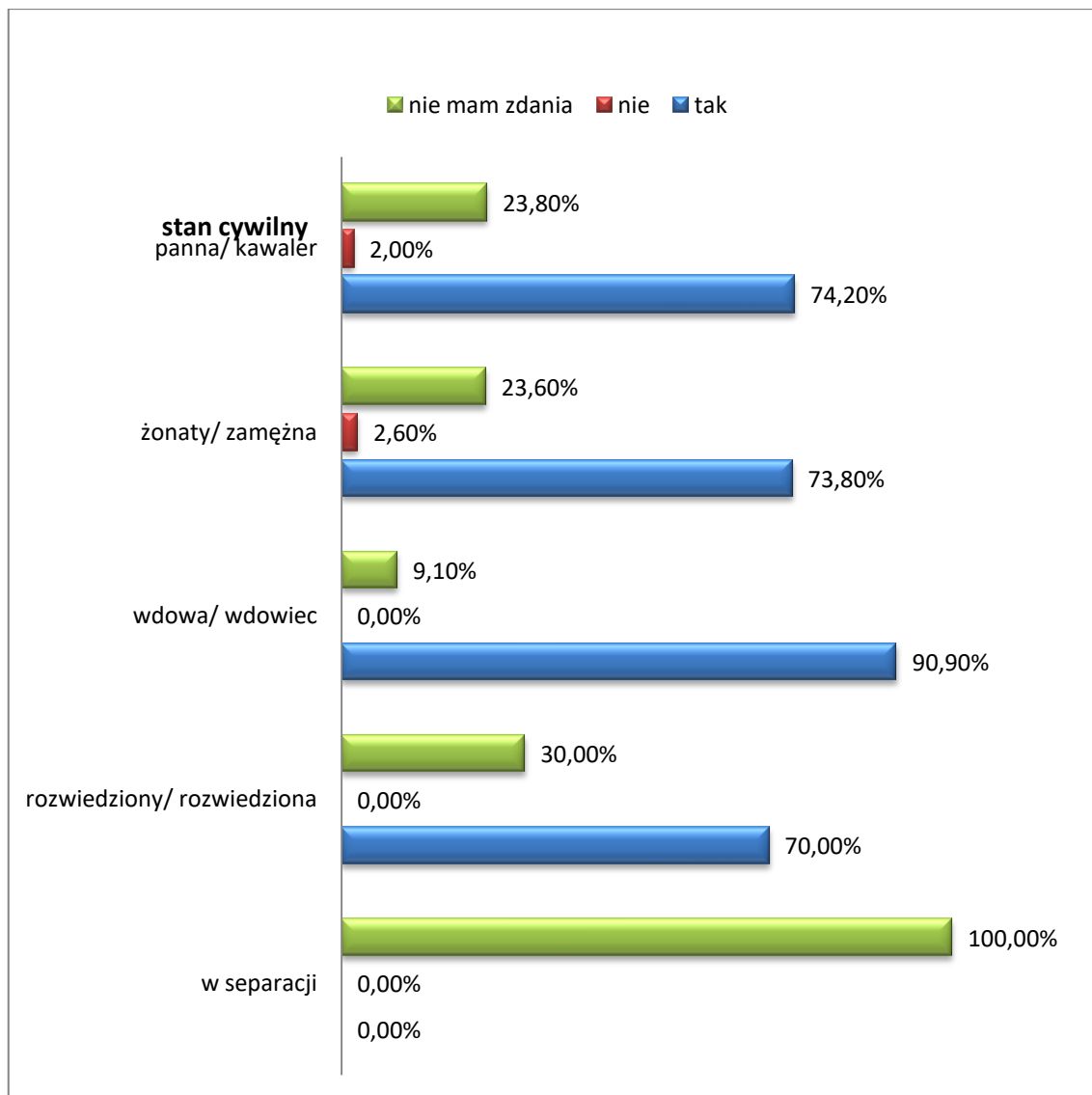
Wykres 19. Poczucie dumy z bycia Kurpiem z względu na wiek

Źródło: badanie własne

Wiek różnicuje stopień poczucia dumy z powodu przynależności regionalnej do Kurpi. Najbardziej dumne osoby z bycia Kurpiem/Kurpianką to osoby w wieku 70 lat (81,55%). Najniższe poczucie dumy mają respondenci w wieku najwyższej aktywności zawodowej (36-50 lat) – 74,5%.

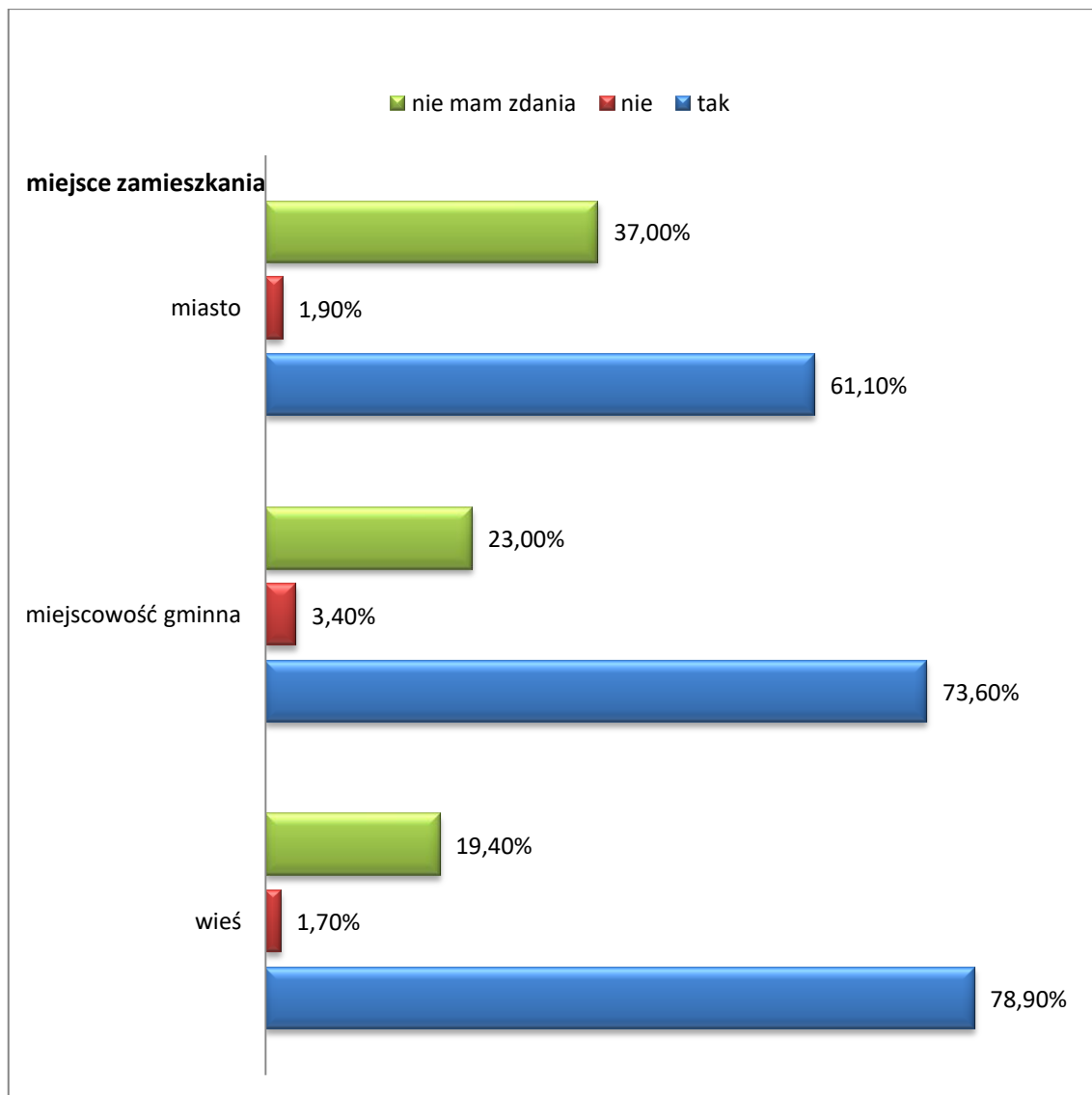
Wykres 20. Poczucie dumy z bycia Kurpiem z względu na stan cywilny

Źródło: badanie własne

Ze względu na stan cywilny najwyższy wskaźnik obserwujemy u badanych w stanie wdowim (90,9%), nieco mniej dumy wykazują osoby w stanie wolnym w (74,2%) w następnej kolejności u osób żyjących w małżeństwach (73,8%), a nieco niższy u osób rozwiedzionych (70,0%).

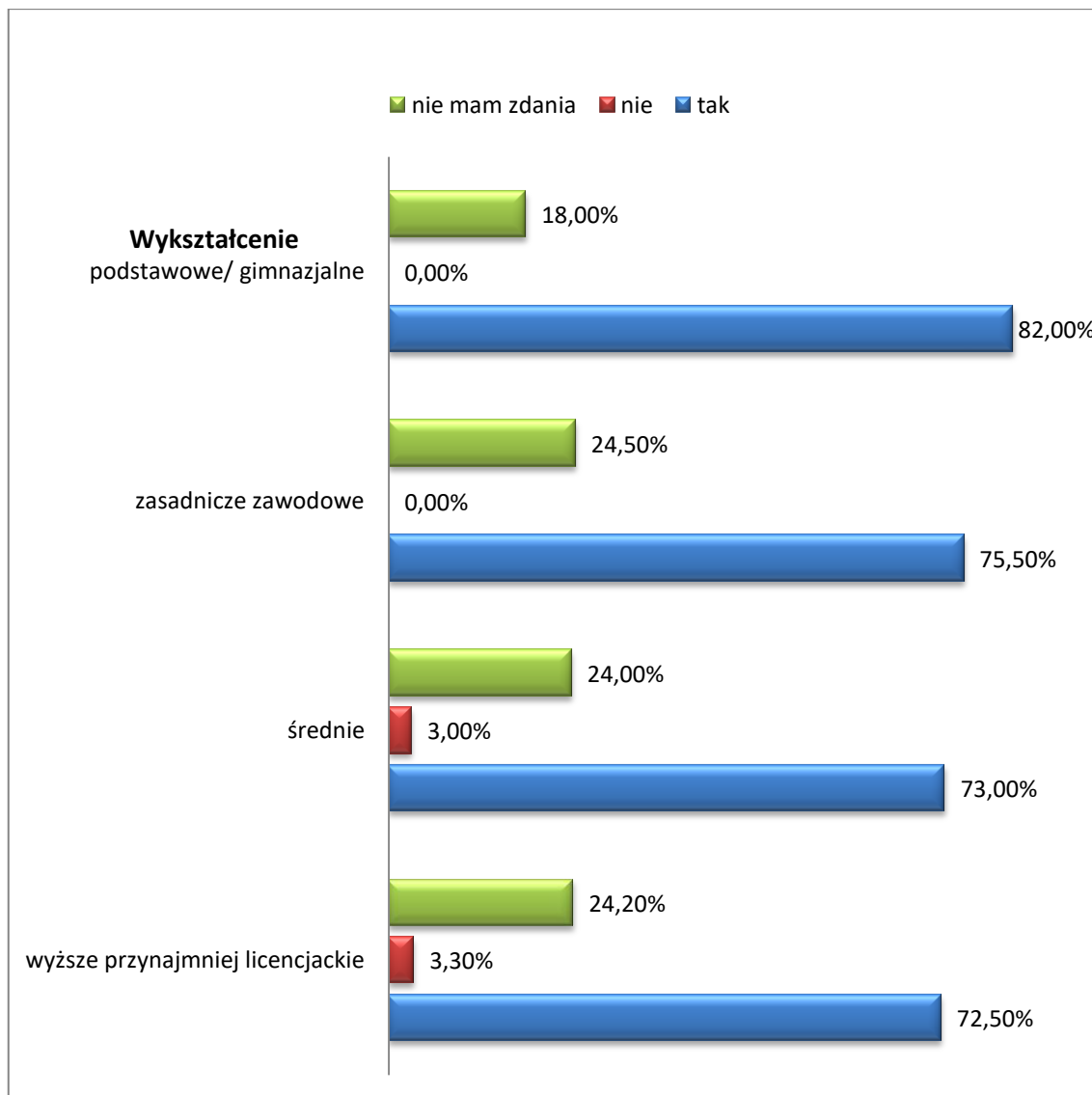
Wykres 21. Poczucie dumy z bycia Kurpiem z względu na miejsce zamieszkania

Źródło: badanie własne

Analogicznie, jak w zakresie zachowywania tradycji kurpiowskiej mieszkańcy wsi, są najbardziej dumni z bycia Kurpiem/Kurpianką (78,9%), w następnej kolejności to osoby pochodzące z miejscowości gminnych (73,6%), a respondenci z miast deklarują swoją dumę z bycia Kurpiem (61,1%).

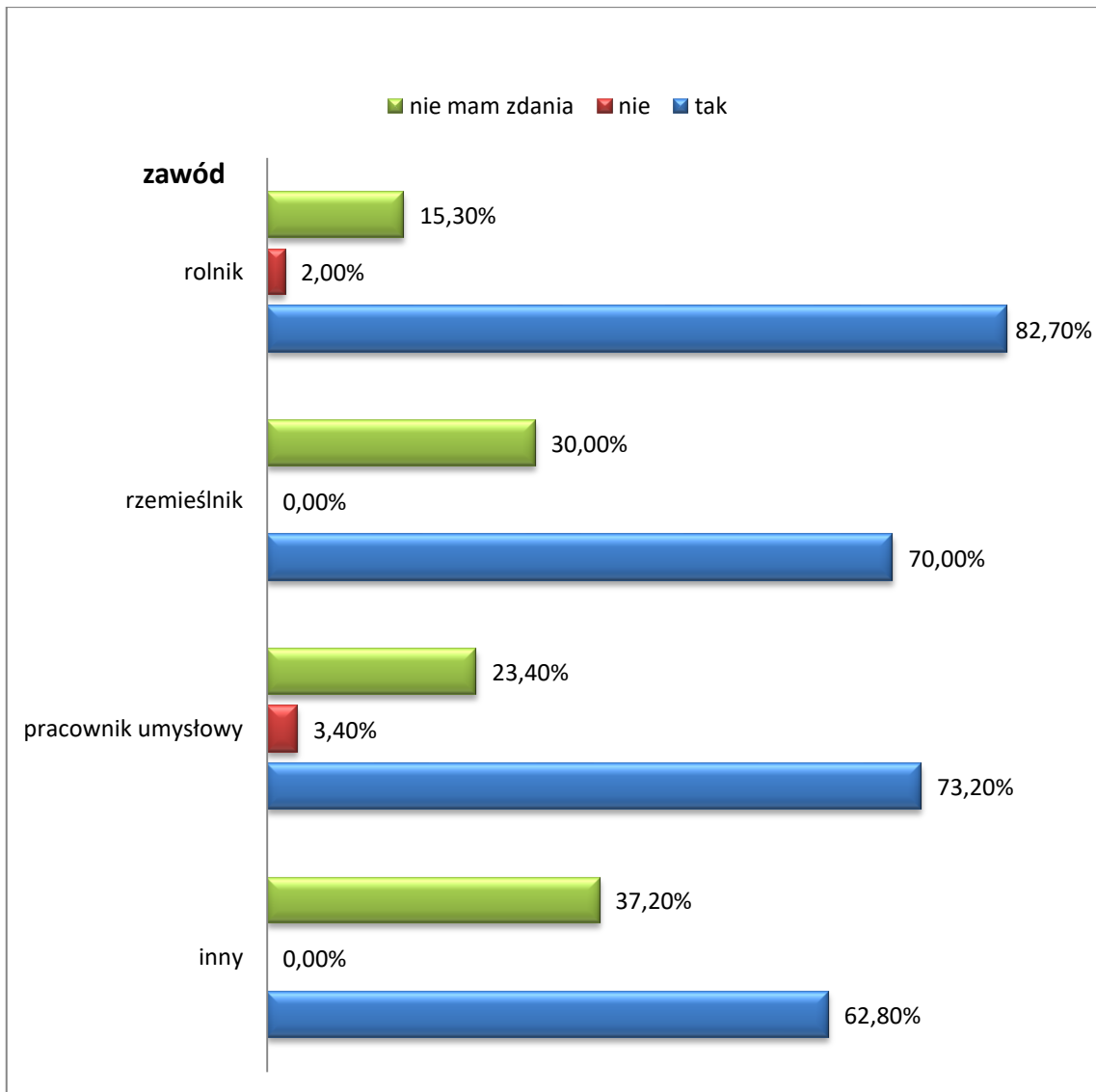
Wykres 22. Poczucie dumy z bycia Kurpiem z względu na wykształcenie.

Źródło: badanie własne

Wykształcenie nie różnicuje zasadniczo w kwestii przywiązania do tradycji, niemniej jednak najwyższy wskaźnik obserwujemy u osób z wykształceniem podstawowym (82,0%), kolejno respondenci z wykształceniem zasadniczym zawodowym (75,5%), nieco mniejsze poczucie dumy z bycia Kurpiem posiadają badani z wykształceniem średnim (73,0%), a najniższe poczucie dumy deklarują osoby z wykształceniem wyższym (72,5%).

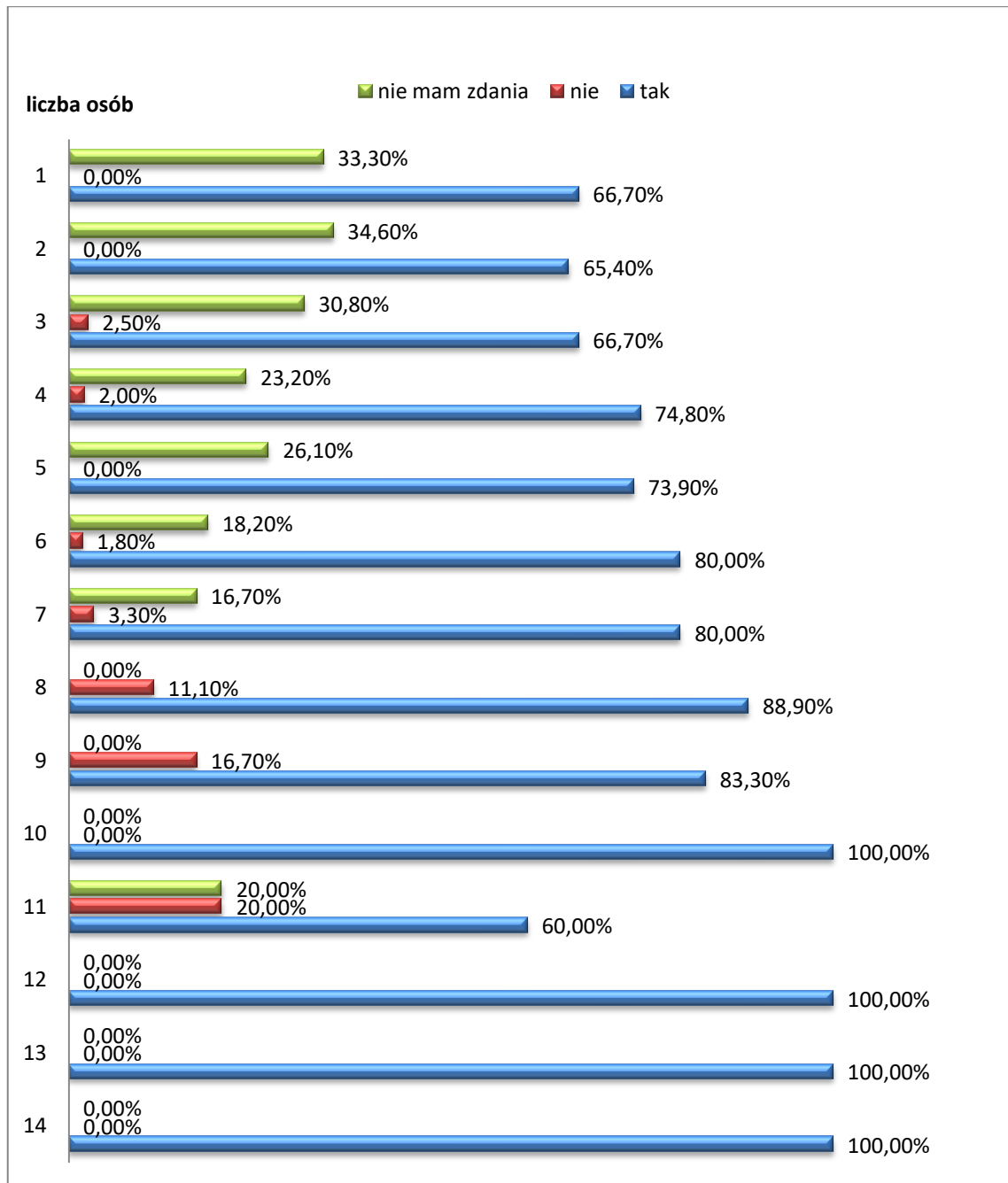
Wykres 23. Poczucie dumy z bycia Kurpiem z wzgledu na wykonywany zawód

Źródło: badanie własne

Podobnie, jak w zakresie zachowywania tradycji ze względu na wykonywany zawód najbardziej przywiązana do Kurpi, jest grupa badanych rolników (82,7%), na kolejnym miejscu pracownicy umysłowi (73,2%), a najmniejszą wagę do dumy bycia Kurpiem przywiązują rzemieślnicy (70,0%).

Wykres 24. Poczucie dumy z bycia Kurpiem z względu na liczebność rodziny

Źródło: badanie własne

Ze względu na liczebność rodziny zdecydowanie najbardziej dumne z przynależności do swojego regionu są rodziny wielodzietne, a najmniejsze poczucie dumy posiadają respondenci z rodzin 1-, 2- i 3-osobowych.

2.8. Podsumowanie

W rozdziale przybliżono założenia teoretyczne i metodologiczne. W założeniach metodologicznych autorka dokładnie opisała poszczególne kroki metodologiczne i procedury badawcze, które zastosowała we własnych badaniach empirycznych.

Dokonany tu przegląd informacji charakteryzujących badaną populację pod względem demograficznym, społecznym i ekonomicznym wskazuje, że zamierzenia badawcze, czyli uzyskanie reprezentatywnych danych dla rodzin kurpiowskich, zostały zrealizowane z dostateczną dokładnością. Uzyskane wyniki mogą więc stanowić podstawę do opisu i analizy wyników badania.

Dokonano analizy wyników badań dotyczących przywiązania do tradycji kurpiowskiej i kultury chrześcijańskiej. Uzyskano interesujące dane dotyczące deklaracji o zachowywaniu tradycji i poczucia dumy z bycia Kurpiem/Kurpianką.

Hipoteza: „Badania potwierdzają, że respondenci są dumni z bycia Kurpiem/Kurpianką oraz są przywiązani do swojej tradycji”, odnalazła swoje potwierdzenie w badaniach empirycznych.

Tradycja kurpiowska nierozzerwalnie łączy się z kulturą chrześcijańską. Członkowie rodzin kurpiowskich w zdecydowanej większości (74,86%) są dumni z bycia Kurpiem/Kurpianką.

Wiek różnicuje stopień poczucia dumy z powodu przynależności regionalnej do Kurpi. Najbardziej dumne osoby z bycia Kurpiem/Kurpianką to osoby w wieku 70 lat i powyżej (81,55%). W pozostałych grupach wiekowych ok $\frac{3}{4}$ badanych rodzin wyrażają poczucie dumy z przynależności do Kurpi.

Mieszkańcy Kurpiowszczyzny są bardzo przywiązani do tradycji regionalnej. Na zachowywanie tradycji przez rodziny zamieszkujące te tereny wskazuje (66,5%) respondentów. Okazuje się, że zdecydowane przywiązane do swojej tradycji niemalże na równym poziomie deklarują kobiety (66,7%) jak i mężczyźni (66,1%). Wiek różnicuje stopień zachowywania tradycji przez respondentów, badanie wykazało, że u najstarszych badanych obserwujemy najwyższy wskaźnik w zakresie zachowywania tradycji – powyżej 70 lat (77,8%), a najniższy w najmłodszej grupie badanych 18-25 lat (56,4%). Mieszkańcy wsi są bardziej przywiązani do tradycji (73,1%) niż respondenci z miejscowości gminnych (60,9%) czy z miast (50,0%).

Na podstawie badań empirycznych z całą pewnością można uznać, iż dla mieszkańców Kurpi tradycja jest nieodłącznym elementem życia (**por. aneks 3**).

Po przeanalizowaniu i dokładnej weryfikacji danych stwierdzono, że zdecydowaną większość respondentów stanowią osoby, które są dumne z bycia Kurpiem/Kurpianką **(por. aneks 4)** i przynależność regionalna, ponadto tradycja ma dla nich istotną wartość.

ROZDZIAŁ III

ŚWIADOMOŚĆ RELIGIJNA, POSTAWY MORALNO-OBYCZAJOWE I MISYJNOŚĆ RODZINY KURPIOWSKIEJ NA PODSTAWIE ANALIZY PRZEPROWADZONYCH BADAŃ

W kulturze judeochrześcijańskiej zawsze ceniono nabywanie wiedzy religijnej i jej przekazywanie oraz zachowywanie określonych postaw moralno-obyczajowych. Czy rodzina kurpiowska żyjąca w ponowoczesnym świecie zachowuje te założenia? Czy poznając prawdy religijne, pozostaje im wierna oraz „rządzona” siłą przyjętej przez siebie prawdy? Zaakceptowana i przyjęta prawda zobowiązuje człowieka do wewnętrznego sądu, gdyż nie może negować tego, co poznaje¹. Ponowoczesne odrzucenie prawdy prowadzi w konsekwencji także do odrzucenia moralności, często w imię źle rozumianej wolności.

Należy również zauważyć, że funkcji religijnej nie da się oddzielić od całokształtu bardzo szeroko rozumianych procesów oraz działań socjalizacyjnych i wychowawczych podejmowanych w rodzinie². Dlatego w rozdziale trzecim zaprezentowano parametry funkcji religijnej w rodzinie kurpiowskiej. Najpierw zostanie przedstawiona świadomość religijna rodziny z tego regionu i jej postawy moralne, zaś w ostatniej części wspólnota z Kurpiowszczyzny będzie ukazana jako uprzywilejowane miejsce podejmowania działań apostołsko-misyjnych.

3.1. Wiedza, ideologia i doświadczenie religijne

W socjologii religii rejestruje się dyferencje pomiędzy deklaracją wiary, jej ideologią a wiedzą o niej samej. Władysław Piwowarski proponuje stosować następujące siedem parametrów: globalny stosunek do wiary, wiedza religijna, ideologia religijna, doświadczenie religijne, praktyki religijne, wspólnota religijna i moralność religijna³. Wysokim współczynnikiem autodeklaracji wiary oraz uznania jej

¹ Por. W. Chudy, *Filozofia kłamstwa. Kłamstwo jako fenomen zła w świecie osób i społeczeństw*, Warszawa 2003, s. 315.

² Por. J. Majka, *Wychowanie chrześcijańskie – wychowaniem personalistycznym*, w: *Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej*, red. F. Adamski, Kraków 1984, s. 50-52.

³ Zob. W. Piwowarski, *Socjologia religii*, dz. cyt., s. 65-67.

prawd nie musi zawsze towarzyszyć adekwatny poziom wiedzy religijnej. Wskazywałoby to na pewną dwutorowość postaw religijnych wśród badanych społeczności. Piwowarski wyjaśnia, że łatwiej jest deklarować wiarę w Boga niż uznać „hierarchię prawd nauki katolickiej”⁴. Wyrażają to socjologiczne badania postaw religijnych, przeprowadzane na próbach ogólnopolskich, jak również na terenie wybranych diecezji rzymskokatolickich w Polsce⁵.

Zdobywanie wiedzy, rozwój umiejętności i pogłębienie zrozumienia w procesie edukacji religijnej jest zaprezentowane jako „learning about religion” oraz „learning from religion”. Pierwsze ujęcie zakłada zdobywanie obiektywnej wiedzy o fakcie religii, jej naturze, źródłach, praktykach i formach wyrazu oraz doskonalenie umiejętności interpretacji, analizy i wyjaśnienia religii z zastosowaniem specjalistycznego słownictwa. Natomiast drugie – odwołuje się do subiektywnych przeżyć i doświadczeń uczniów, umożliwiając im komunikację oraz odniesienie do fundamentalnych pytań dotyczących ich przynależności, tożsamości, poszukiwania wartości oraz sensu życia⁶.

Wiedza budowana tylko na poziomie ludzkiego rozumu (racjonalna), różni się od wiedzy religijnej przede wszystkim źródłem poznania. Pierwsza swym zasięgiem obejmuje twierdzenia sformułowane przez człowieka. Z kolei, podstawą wiedzy religijnej, w ujęciu niniejszej rozprawy doktorskiej są prawdy objawione, ujęte w dogmaty wiary, które dotyczą głównie wiedzy biblijnej, teologicznej oraz katolickiej nauki społecznej⁷. W ujęciu wiedzy religijnej, zazwyczaj przyjmuje się za prawdziwe takie stwierdzenia, które wyrażają tajemnicę i których nie można zastąpić równoznacznymi, nie wyrażającymi tajemnicy. Wymaga to uznania Boga jako niekwestionowanego autorytetu⁸.

Z punktu widzenia nauczania Kościoła rzymskokatolickiego istnieje założenie, że człowiek wierzy wtedy, kiedy nie tylko uznaje prawdy objawione (akt wiary), ale według nich postępuje (postawa wiary). Kreśląc odniesienia do połączenia wiedzy i postawy wiary można sięgnąć do słów Jana Pawła II, który przypomina: „Kto przez

⁴ Tamże, s. 90.

⁵ Por. J. Mariański, *Wiedza i wierzenia religijne Polaków*, w: *Kościół katolicki na początku trzeciego tysiąclecia w opinii Polaków*, red. W. Zdaniewicz i S.H. Zaręba, Warszawa 2004, s. 33-59.

⁶ Por. E. Osewska, *Edukacja religijna w szkole katolickiej w Anglii i Walii w świetle „Living and Sharing Our Faith. A National Project of Catechesis and Religious Education”*, Tarnów 2008, s. 93.

„Learning about religion” – „Uczenie się/edukacja o religii”.

„Learning from religion” – „Uczenie się/edukacja pochodząca z religii”.

⁷ Tamże, s. 22.

⁸ Por. Katechizm Kościoła Katolickiego 156-157.

wiarę złączył się z Jezusem Chrystusem i stara się umocnić tę wiarę przez katechezę, ten powinien żyć we wspólnocie z tymi, którzy idą tą samą drogą (...). Wspólnota więc kościelna, jakiegokolwiek stopnia, ma podwójne zadanie do spełnienia w zakresie katechezy: zadbać o nauczanie swych członków i przyjąć ich, zapewniając im takie warunki, by mogli żyć jak najpełniej tym, czego się nauczyli”⁹. Można stwierdzić, że wiedza zwykle odnosi się do przedmiotu poznawczego, wiara zaś do osoby. Bowiem wiara pozwala na stwierdzenie „wierzę Tobie”, natomiast wiedza racjonalna twierdzi: „wiem, że tak jest; rozumiem to zjawisko”¹⁰. Nie sposób oddzielać wiary od wiedzy, dlatego człowiek wierzący powinien troszczyć się o dostateczny poziom swojej wiedzy religijnej.

Pojęcie „wiedza religijna” nie jest stosowane przez socjologów religii w znaczeniu wartościującym, lecz opisowym. Określa ono integralny element religijności, ponieważ stanowi wstępny warunek identyfikacji ze wspólnotą religijną oraz głoszonym przez nią systemem prawd. Wprawdzie, jak uważają niektórzy teoretycy, pogłębiona wiedza religijna nie jest niezbędnym warunkiem wiary religijnej¹¹.

Rodziny z terenu Kurpiowszczyzny przez wieki ufały Bogu jako swemu Stwórcy. Wiara i zawierzenie Bogu pomimo trudności i cierpień na ziemi, dawały Kurpiom poczucie pewności, że wszystko, co doczesne prowadzi do spotkania i zjednoczenia ze Wszchemogącym. W niniejszym rozdziale rozprawy Autorka zaprezentuje funkcję religijną rodziny kurpiowskiej ze szczególnym uwzględnieniem wiedzy, przekonań doświadczeń religijnych, moralności oraz misyjności rodziny kurpiowskiej.

3.1.1. Autodeklaracja wiary

Wiara i doświadczenie stanowią dwa podstawowe parametry religijności. W badaniach nad religijnością, wiara należy do globalnych wyznań wiary. We wskaźniku tym zawierają się, obok autodeklaracji wiary, autodeklaracja dotycząca własnych praktyk religijnych, motywacje religijności i przemiany religijności w świadomości badanych. W ramach parametru związanego z wiarą postawiono pytanie

⁹ CT, nr 24.

¹⁰ J. Prejzner, *Wiedza religijna objęta katechezą a umiejętności pokonywania trudności szkolnych u młodzieży niepełnosprawnej ruchowo w wieku dorastania. Studium empiryczno-analityczne*, Wrocław 2008, s. 23.

¹¹ Por. J. Mariański, *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej*, Kraków 2004, s. 250-251; D. Tułowiecki, *Bez Boga, Kościoła i zasad? Studium socjologiczne nad religijnością młodzieży*, Kraków 2012, s. 100.

nawiązujące do: wiarę w nadnaturalną istotę, Trójcę Świętą, Bóstwo Chrystusa, stworzenie świata przez Boga, Opatrzność Boska i zmartwychwstanie ciał¹².

Wiara badana jest tutaj jako nieodłączny element życia chrześcijańskiego jednostek i wspólnot. Ponieważ rozumiana jest jako deklaracja przynależności wyznaniowej, świadczy także o chęci zaliczenia się do określonej grupy wyznaniowej. Obejmuje zatem nie tylko autoidentyfikację religijną, ale również samoocenę religijności w perspektywie jej rozwoju zależną m.in. od wspólnoty¹³.

Deklaracje o własnym stosunku do religii obrazują jedynie przybliżony obraz znaczenia i roli religii w życiu jednostek i rodzin. Informują jedynie w sposób ogólny o charakterze i intensywności postaw wobec religii, nie odzwierciedlając całej religijności człowieka¹⁴. W badaniu intensywności wiary posługując się wskaźnikiem globalnym, uzyskuje się informację na temat identyfikacji jednostki z określoną grupą wyznaniową, związku jednostki z religią i z wiarą w Boga.

Aby móc analizować zjawisko wiary i jej dynamikę trzeba pamiętać, że może ona różnie umiejscawiać się w hierarchii wartości poszczególnych ludzi. Jej ranga, począwszy od miejsca naczelnego po miejsce marginalne, nierzadko uwarunkowana bywa czynnikami osobowościowymi, intelektualnymi, środowiskowymi, a także oddziaływaniem tzw. kultury masowej. Podobnie środowisko zamieszkania, a więc społeczność lokalna, grupy sąsiedzkie i dom rodzinny, gdzie rozpoczyna się wychowanie do wiary od wczesnego dzieciństwa mogą sprawić, że wartość, jaką jest religia, na trwałe umiejscowi się w świadomości człowieka. Jeszcze do niedawna środowisko zamieszkania, zwłaszcza w społeczeństwie o cechach tradycyjnych, w którym obyczaje i zwyczaje stanowiły trwałe elementy tradycji, kształtowało specyficzną, zabarwioną lokalnymi cechami, świadomość religijną. Z czasem, co potwierdzają badania socjologiczne, stosunek do wiary religijnej ulega pewnej zmianie, ukazując jej dynamikę¹⁵.

¹² Por. W. Piwowarski, *Socjologia religii*, Lublin 2000, s. 65.

¹³ Por. D. Tułowicki, *Postawy społeczno-religijne mieszkańców archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej. Studium porównawcze*, „Studia Teologiczne Białystok, Drohiczyn, Łomża” 21 (2003), s. 252; E. Jarmoch, *Wiara i wierzenia*, w: *Postawy społeczno-religijne diecezjan tarnowskich*, red. W. Zdaniewicz, T. Zemrzuski, Warszawa 2001, s. 15-16.

¹⁴ Por. E. Jarmoch, *Globalne postawy Polaków wobec religii*, w: *Religijność Polaków 1991-1998*, red. W. Zdaniewicz, Warszawa 2001, s. 16.

¹⁵ Por. S. H. Zaręba, *Wiara i wiedza religijna jako wymiary religijności*, w: *Postawy społeczno-religijne diecezji łomżyńskiej*, red. W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba, Łomża 2005, s. 38; W. Piwowarski, *Przemiany religijnej...*, dz. cyt., s. 408-414.

Aby dokonać diagnozy religijności członków rodzin kurpiowskich odniesiono się w badaniu do parametru określanego jako globalny stosunek do wiary, którego znaczenie jest o tyle duże, że ukazuje „krytyczną refleksję nad własną religijnością”¹⁶.

Analizowana autodeklaracja religijności jest kategorią subiektywną badanych, ilustrującą samoświadomość badanych, lecz nieodzwierciedlającą całokształtu religijności badanych osób. Nie określa stanu faktycznego na podstawie obiektywnych, intersubiektywnie sprawdzalnych kryteriów, lecz bardzo zindywidualizowany pogląd na samego siebie¹⁷. Władysław Piwowarski wyrażał wprost opinię, że autodeklaracje religijności należy traktować jako wprowadzenie do gromadzenia informacji o pozostałych parametrach życia religijnego, a ich wartość jest pośrednio zależna od ewentualnego potwierdzenia w deklaracjach ankietowych, co do ideologii religijnej, praktyk, moralności oraz wspólnot¹⁸.

Subiektywny parametr religijności, jakim jest autodeklaracja wiary (...), został już dawno przychylnie przyjęty przez socjologów. Jako początkowa miara religijności daje on wstępny obraz naszkicowany przez samego respondenta i noszony w jego wyobraźni¹⁹.

W badaniach własnych realizowanych w rodzinach kurpiowskich zamieszkujących cztery dekanaty Myszyniec, Kadzidło, Chorzele i dekanat św. Brunona w Łomży poproszono dorosłych katolików o określenie poziomu osobistej wiary religijnej według wskazanych kategorii. Respondent mógł wybrać tylko jedną, najlepiej go określającą kategorię. Odpowiedzi badanych ilustruje (**wykres 25**).

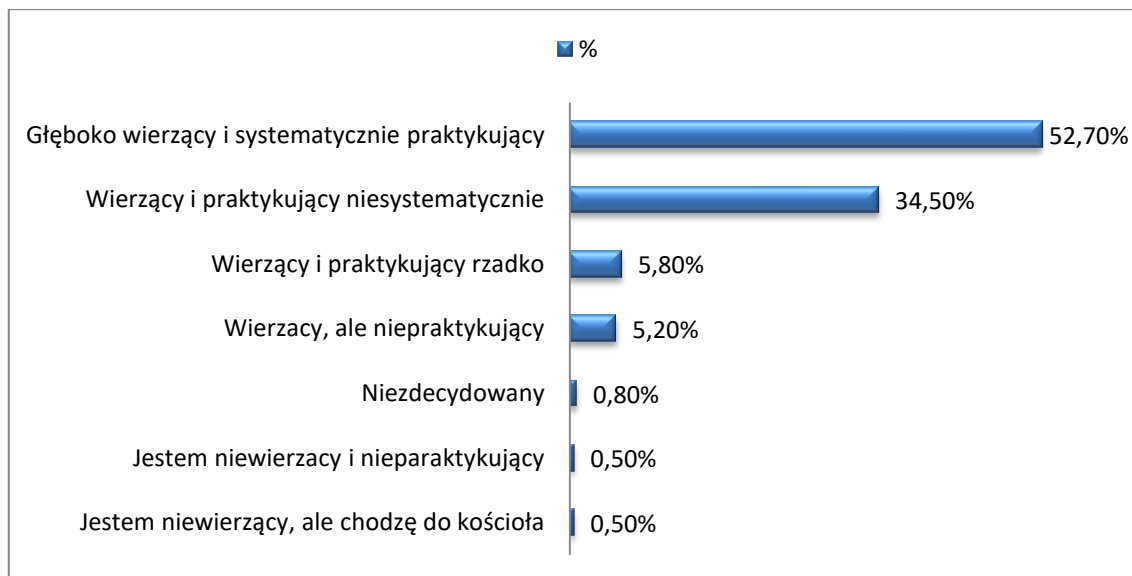
¹⁶ W. Piwowarski, *Socjologia religii*, dz. cyt., s. 62-63.

¹⁷ D. Tułowiecki, *Bez Boga, Kościoła...*, dz. cyt., s. 150.

¹⁸ Por. W. Piwowarski, *Religijność miejska w warunkach uprzemysłowienia (na przykładzie Puław)*, „Studia Warmińskie” (1973), nr 10, s. 413-414.

¹⁹ D. Tułowiecki, *Bez Boga, Kościoła...*, dz. cyt., s. 150.

Wykres 25. Autodeklaracja wiary i praktyk religijnych

Źródło: badania własne

Na pytanie o identyfikację, określenie swojej postawy religijnej otrzymano następujące wskaźniki procentowe. Respondenci z rodzin kurpiowskich własny stosunek do wiary i deklaracje uczestnictwa w praktykach religijnych wyrazili w następujących kategoriach odpowiedzi: głęboko wierzący i systematycznie praktykujący – 52,7% (195 osób), wierzący i praktykujący niesystematycznie 34,5% (128 osób), wierzący i rzadko praktykujący 5,8% (21 osób), wierzący, ale niepraktykujący 5,2% (19 osób), niewierzący, ale chodzący do kościoła 0,5% (2 osoby), niewierzący i niepraktykujący stanowią 0,5% (2 osoby), a niezdecydowanych jest 0,8% (3 osoby). Można uznać, że wskaźnik: głęboko wierzący i systematycznie praktykujący jest wysoki – 52,7%. Autodeklaracje ukazują, że ponad połowa respondentów deklaruje się jako głęboko wierzący i systematycznie praktykujący.

Widać, że aż 98,2%, czyli 363 osoby (łącznie wskaźnik głęboko wierzących i wierzących) mieszkańców rodzin kurpiowskich to osoby określające się jako religijne. W badanej grupie mieszkańców Kurpiowszczyzny niewielki procent stanowią osoby niewierzące lub niezdecydowane. Można uznać, że dane potwierdzają opis ludności z tego terenu dokonany w rozdziale pierwszym.

Wcześniej opracowanie dotyczące autodeklaracji wiary i praktyk religijnych mieszkańców Kurpiowszczyzny nie przedstawiło jeszcze zależności między typami postaw wobec wiary a cechami demograficznymi i społecznymi respondentów, co zostanie ukazane w kolejnych tabelach. Autorka posłuży się wskaźnikami procentowymi w korelacjach między autodeklaracją wiary i praktyk religijnych a płcią,

wiekem, ze względu na fakt bycia w związku małżeńskim, poziomem wykształcenia, miejscem zamieszkania i liczebnością rodziny.

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie swoich postaw religijnych pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na płeć respondenta ($p = 0,983$) (tabela 5).

Tabela 5. Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na płeć

		Płeć		
		Kobieta	Mężczyzna	
Jak ankietowany określa swoją postawę religijną?	Wierzący i systematycznie praktykujący	Liczebność %	131 52,6%	61 52,6%
	Wierzący i praktykujący niesystematycznie rzadko, niepraktykujący	Liczebność %	113 45,4%	53 45,7%
	Niewierzący i niezdecydowany	Liczebność %	5 2,0%	2 1,7%
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 0,035; p = 0,983$		

Źródło: badanie własne

Najczęściej osobami wierzącymi i systematycznie praktykującymi byli ankietowani w wieku powyżej 50 lat (68,8%) oraz osoby w wieku od 36 do 50 lat (55,2%), rzadziej ankietowani w wieku poniżej 35 roku życia (33,6%). Omawiana różnica jest istotna statystycznie ($p < 0,001$) (tabela 6).

Tabela 6. Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wiek

			Wiek		
			≤ 35lat	36-50 lat	> 50 lat
Jak ankietyowany określa swoją postawę religijną?	Wierzący i systematycznie praktykujący	Liczebność %	40 33,6%	64 55,2%	88 68,8%
	Wierzący i praktykujący niesystematycznie, rzadko, niepraktykujący	Liczebność %	74 62,2%	52 44,8%	38 29,7%
	Niewierzący i niezdecydowany	Liczebność %	5 4,2%	0 0,0%	2 1,6%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 34,50; p < 0,001$		

Źródło: badanie własne

Najczęściej osobami wierzącymi i systematycznie praktykującymi były osoby będące w związku małżeńskim (58,2% z nich), rzadziej ankietyowani nie żyjące w małżeństwie (42%). Omawiana różnica jest istotna statystycznie ($p = 0,009$) (tabela 7). Należy pamiętać, że do osób poza związkiem małżeńskim zalicza się: ludzi stanu wolnego, w separacji, rozwiedzionych oraz wdowców.

Tabela 7. Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim

			W związku małżeńskim	
			Tak	Nie
Jak ankietyowany określa swoją postawę religijną?	Wierzący i systematycznie praktykujący	Liczebność %	135 58,2%	55 42,0%
	Wierzący i praktykujący niesystematycznie, rzadko, niepraktykujący	Liczebność %	94 40,5%	72 55,0%
	Niewierzący i niezdecydowany	Liczebność %	3 1,3%	4 3,1%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 9,37; p = 0,009$	

Źródło: badanie własne

Największy odsetek osób wierzących i systematycznie praktykujących był wśród respondentów z wykształceniem wyższym (60,7%), nieco rzadziej osoby z wykształceniem podstawowym i zawodowym (50,9%), najrzadziej osoby posiadające wykształcenie średnie (41,0%). Analiza statystyczna wykonana za pomocą testu

niezależności chi kwadrat wykazała, że omawiana różnica jest istotna statystycznie ($p = 0,043$) (**tabela 8**).

Tabela 8. Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wykształcenie

			Wykształcenie		
			Podstawowe i zawodowe	Średnie	Wyższe
Jak ankietaowany określa swoją postawę religijną?	Wierzący i systematycznie praktykujący	Liczebność	57	41	91
		%	50,9%	41,0%	60,7%
	Wierzący i praktykujący niesystematycznie, rzadko, niepraktykujący	Liczebność	52	57	57
		%	46,4%	57,0%	38,0%
	Niewierzący i niezdecydowany	Liczebność	3	2	2
		%	2,7%	2,0%	1,3%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 9,84; p = 0,043$		

Źródło: badanie własne

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie swoich postaw religijnych pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na miejsce zamieszkania respondenta ($p = 0,172$) (**tabela 9**).

Tabela 9. Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na miejsce zamieszkania

			Miejsce zamieszkania		
			Miasto	Miejscowość gminna	Wieś
Jak ankietaowany określa swoją postawę religijną?	Wierzący i systematycznie praktykujący	Liczebność	26	51	115
		%	48,1%	60,0%	51,1%
	Wierzący i praktykujący niesystematycznie, rzadko, niepraktykujący	Liczebność	26	31	108
		%	48,1%	36,5%	48,0%
	Niewierzący i niezdecydowany	Liczebność	2	3	2
		%	3,7%	3,5%	0,9%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 6,38; p = 0,172$		

Źródło: badanie własne

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie postaw religijnych pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na wielkość rodziny ($p = 0,734$) (**tabela 10**).

Tabela 10. Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wielkość rodziny

		Wielkość rodziny		
			≤ 5 osób	> 5 osób
	Wierzący i systematycznie praktykujący	Liczebność	127	56
		%	52,9%	52,3%
Jak ankietowany określa swoją postawę religijną?	Wierzący i praktykujący niesystematycznie, rzadko, niepraktykujący	Liczebność	108	50
		%	45,0%	46,7%
	Niewierzący i niezdecydowany	Liczebność	5	1
		%	2,1%	0,9%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 0,62; p = 0,734$	

Źródło: badanie własne

Podsumowanie

Otrzymany materiał empiryczny pozwala na sformułowanie następujących wniosków końcowych dotyczących autodeklaracji wiary respondentów z rodzin Kurpiowszczyzny:

1. Wśród mieszkańców ziemi kurpiowskiej stwierdza się wysoki wskaźnik identyfikacji z wiarą, co można tłumaczyć faktem, że religia nadal posiada znaczący wpływ na życie codzienne, kształtuje je i wyznacza jego rytm. Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że wiara badanych, przynajmniej na poziomie autodeklaracji, jest na wysokim poziomie, co potwierdza wysoki odsetek deklaracji wiary. Widać, że aż (98,2%), czyli 363 osoby to łączny wskaźnik głęboko wierzących i wierzących mieszkańców Kurpiowszczyzny. Zaledwie (1,8%) badanych deklaruje się jako niewierzący albo niezdecydowani²⁰.
2. Najliczniejszą grupę głęboko wierzących i systematycznie praktykujących stanowią respondenci w wieku powyżej 50 lat (68,8%) oraz osoby w wieku od 36 do 50 lat (55,2%), rzadziej ankietowani w wieku poniżej 35 lat (33,6%). Różnice ilościowe badanych w poszczególnych kategoriach wiekowych nie pozwalają na precyzyjne ustalenie wpływu wieku na autodeklaracje wiary respondentów. Można jedynie bardzo ogólnie stwierdzić, że wraz ze wzrostem wieku wzrasta odsetek wierzących, a zarazem maleje lub zanika odsetek obojętnych religijnie, wątpliwych i niewierzących.

²⁰ Podobne badania socjologiczne poziomu autodeklaracji wiary przeprowadził Sławomir H. Zaręba (opublikowane w 2005 r.), wtedy wskaźnik głęboko wierzących i wierzących wyniósł (97,4%). Por. za: S. H. Zaręba, *Wiara i wiedza...*, dz. cyt., s. 38.

3. Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie swoich postaw religijnych pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na płeć respondenta. Można zatem stwierdzić, że na Kurpiowszczyźnie zarówno kobiety (52,6%), jak i mężczyźni (52,6%) w równym stopniu deklarują się jako głęboko wierzący i systematycznie praktykujący.
4. Biorąc pod uwagę wykształcenie respondentów, najliczniejszą grupę głęboko wierzących i systematycznie praktykujących stanowią respondenci z wykształceniem wyższym (60,7%), nieco rzadziej osoby z wykształceniem podstawowym i zawodowym (50,9%), najrzadziej osoby posiadające wykształcenie średnie (41,0%). Co nie potwierdza stereotypów głoszących, że najbardziej zaangażowane religijnie są osoby z niższym wykształceniem. Analiza statystyczna wykonana za pomocą testu niezależności chi kwadrat wykazała, że omawiana różnica jest istotna statystycznie ($p = 0,043$).
5. Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie swoich postaw religijnych pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na wielkość miejsca zamieszkania respondenta ($p = 0,172$).
6. Przy analizie stanu cywilnego i autodeklaracji wiary, okazuje się, że najczęściej osobami wierzącymi i systematycznie praktykującymi były osoby będące w związku małżeńskim (58,2% z nich), rzadziej ankietowani niepozostający w związku małżeńskim (42%). Omawiana różnica jest istotna statystycznie ($p = 0,009$).

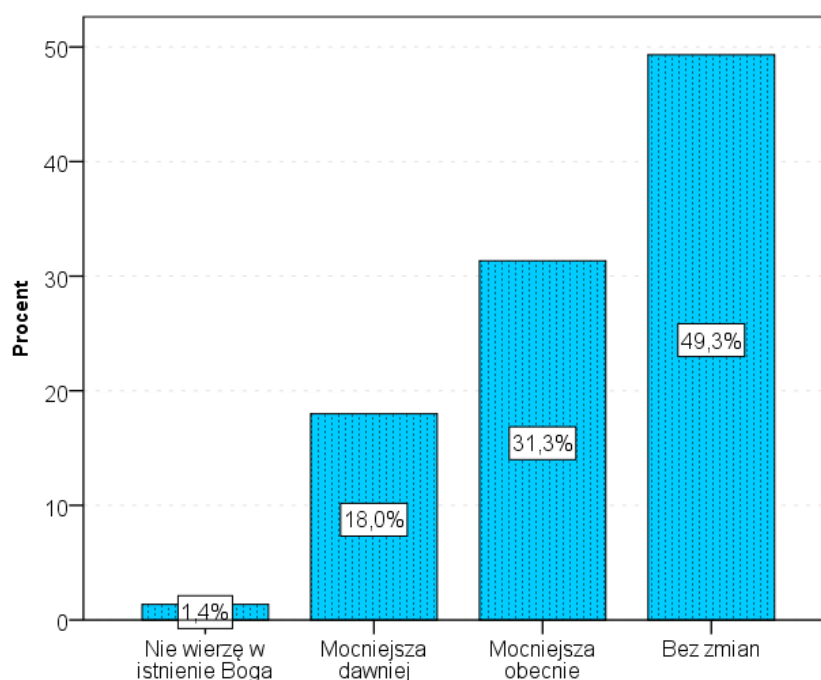
Tylko dwie osoby wskazały, co jest dość zaskakujące, że są niewierzący, ale chodzą do kościoła (co może świadczyć o przystosowaniu się do grupy społecznej) oraz dwie osoby określiły się jako niewierzące i niepraktykujące, a trzy jako niezdecydowane.

3.1.2. Doświadczenie religijne i obraz Boga

W społeczeństwie pluralistycznym, w którym oferta wartości jest niezwykle szeroka, stosunek do religii, jak również do innych wartości początkowo wysoko cenionych, może po pewnym czasie ulec zmianie.

Ważną kwestią w analizie globalnych wyznań wiary i praktyk religijnych badanych są również przemiany w ich religijności w przyjętym okresie, czy szerzej rzecz ujmując, ich świadomość dotycząca tych zmian. Ważną rolę odgrywa przy tym samoocena transformacji własnej religijności²¹. W zrealizowanym badaniu postawiono następujące pytanie: Jak ocenia Pan/Pani swoją religijność na przestrzeni lat? Odpowiedzi respondentów przedstawia (wykres 26).

Wykres 26. Ocena własnej religijności na przestrzeni lat

Źródło: badanie własne

W rodzinach kurpiowskich (49,3%) ankietowanych nie dostrzega zmian w swojej religijności i tyle samo (49,3%) wskazuje, że na przestrzeni lat zaszły przemiany w przeżywaniu wiary. Przy czym (31,3%) respondentów określa obecną

²¹ J. Baniak, *Globalne deklaracje wiary, praktyk religijnych i niewiary młodzieży polskiej. Studium socjologiczne na przykładzie badań w Kaliszu i w Poznaniu*, „Humaniora”(2013) nr 4, s. 25.

religijność jako mocniejszą niż kiedyś. (18,0%) ankietowanych ocenia się dziś jako mniej religijnych niż dawniej, a (1,4%) podaje, że nie wierzy w istnienie Boga.

Analizę badań dotyczącą dynamiki mieszkańców Kurpiowszczyzny przeprowadzono w oparciu o wskaźniki demograficzno-społeczne, takie jak: płeć, wiek, stan cywilny, wykształcenie i miejsce zamieszkania.

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie własnej religijności na przestrzeni lat pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na płeć ($p = 0,529$) (tabela 11).

Tabela 11. Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na płeć

		Płeć		
		Kobieta	Mężczyzna	
Ocena własnej religijności na przestrzeni lat	Mocniejsza dawniej	Liczebność	45	21
		%	18,1%	17,8%
	Mocniejsza obecnie	Liczebność	81	34
		%	32,5%	28,8%
	Bez zmian	Liczebność	121	60
		%	48,6%	50,8%
	Nie wierzę w istnienie Boga	Liczebność	2	3
		%	0,8%	2,5%
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 2,22; p = 0,529$		

Źródło: badanie własne

Podobnie nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie własnej religijności na przestrzeni lat pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na wiek respondenta ($p = 0,329$) (tabela 12).

Tabela 12. Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wiek

		Wiek				
		≤ 35lat	36-50 lat	> 50 lat		
Ocena własnej religijności na przestrzeni lat	Mocniejsza dawniej	Liczebność	27	20	17	
		%	22,3%	17,2%	13,3%	
	Mocniejsza obecnie	Liczebność	34	40	41	
		%	28,1%	34,5%	32,0%	
	Bez zmian	Liczebność	57	56	68	
		%	47,1%	48,3%	53,1%	
	Nie wierzę w istnienie Boga	Liczebność	3	0	2	
		%	2,5%	0,0%	1,6%	
	Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 6,91; p = 0,329$		

Źródło: badanie własne

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie własnej religijności na przestrzeni lat pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na fakt bycia w związku małżeńskim ($p = 0,093$) (tabela 13).

Tabela 13. Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim

		W związku małżeńskim			
		Tak	Nie		
Ocena własnej religijności na przestrzeni lat	Mocniejsza dawniej	Liczebność	36	30	
		%	15,7%	22,4%	
	Mocniejsza obecnie	Liczebność	81	33	
		%	35,2%	24,6%	
	Bez zmian	Liczebność	111	68	
		%	48,3%	50,7%	
	Nie wierzę w istnienie Boga	Liczebność	2	3	
		%	0,9%	2,2%	
	Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 6,41; p = 0,093$	

Źródło: badanie własne

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie własnej religijności na przestrzeni lat pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na wykształcenie ankietowanego ($p = 0,315$) (tabela 14).

Tabela 14. Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wykształcenie

			Wykształcenie		
			Podstawowe i zawodowe	Średnie	Wyższe
Ocena własnej religijności na przestrzeni lat	Mocniejsza dawniej	Liczebność	26	19	21
		%	23,0%	19,2%	13,8%
	Mocniejsza obecnie	Liczebność	31	28	54
		%	27,4%	28,3%	35,5%
	Bez zmian	Liczebność	53	51	76
		%	46,9%	51,5%	50,0%
	Nie wierzę w istnienie Boga	Liczebność	3	1	1
		%	2,7%	1,0%	0,7%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 7,06; p = 0,315$		

Źródło: badanie własne

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie własnej religijności na przestrzeni lat pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na miejsce zamieszkania ($p = 0,102$) (tabela 15).

Tabela 15. Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na miejsce zamieszkania

			Miejsce zamieszkania		
			Miasto	Miejscowość gminna	Wieś
Ocena własnej religijności na przestrzeni lat	Mocniejsza dawniej	Liczebność	9	13	43
		%	17,0%	15,1%	19,0%
	Mocniejsza obecnie	Liczebność	19	23	73
		%	35,8%	26,7%	32,3%
	Bez zmian	Liczebność	23	47	110
		%	43,4%	54,7%	48,7%
	Nie wierzę w istnienie Boga	Liczebność	2	3	0
		%	3,8%	3,5%	0,0%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 10,58; p = 0,102$		

Źródło: badanie własne

Podsumowanie

1. Kurpie nie dostrzegają zmian w swojej religijności, tak deklaruje (49,3%) ankietowanych, co ciekawe identyczny wskaźnik (49,3%) badanych wskazuje, że na przestrzeni lat zaszły zmiany w przeżywaniu ich religijności.
2. Większy odsetek (31,3%) respondentów deklaruje dzisiejszą religijność jako mocniejszą niż kiedyś, zaś (18,0%) badanych ocenia się dziś jako mniej religijnych niż dawniej. Tylko (1,4%) podaje, że nie wierzy w istnienie Boga.
3. Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie własnej religijności na przestrzeni lat pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na płeć ($p = 0,529$).
4. Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie własnej religijności na przestrzeni lat pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na wiek respondenta ($p = 0,329$). Jednak największy wzrost religijności wskazują najstarsi respondenci – powyżej 71 lat (33,3%). Najbardziej stabilna religijność utrzymuje się u respondentów w grupach wiekowych powyżej 51 lat.
5. Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie własnej religijności na przestrzeni lat pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na fakt bycia w związku małżeńskim ($p = 0,093$). Największą stabilność religijną wskazują wdowa/wdowiec (59,1%). Tylko panna/ kawaler podają, że ich religijność jest słabsza obecnie.
6. Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie własnej religijności na przestrzeni lat między grupami wydzielonymi ze względu na wykształcenie ankietowanych ($p = 0,315$).
7. Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie własnej religijności na przestrzeni lat pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na miejsce zamieszkania ($p = 0,102$). Zauważa się, że respondenci zarówno z miast, miejscowości gminnych, jak i wsi mają poczucie „mocniejszej” religijności obecnie niż wcześniej.

Obraz Boga

Bóg stanowi centralną rzeczywistość religii. W oparciu o swoją rozumną naturę człowiek jest w stanie zdobyć wiedzę o Bogu na drodze poznania przed naukowego i filozoficznego. Poznanie przednaukowe, zwane też poznaniem zdroworozsądkowym, związane jest ze spontanicznym, naturalnym, powszechnym oraz fundamentalnym

ludzkim doświadczeniem siebie i otaczającego świata²². Efektem refleksji o konieczności istnienia istoty wyższej i doskonalszej od człowieka, jest często uznanie Boga za źródło i ostateczny cel życia człowieka²³.

Jako podstawowy element religijności człowieka stale wskazuje się na obraz Boga, „jako konstrukt, wokół którego tworzy się religijność, a zarazem jako podstawowy element pozwalający na dokonanie oceny wpływu na osobowościowe funkcjonowanie człowieka”²⁴. Kształtowaniem się obrazu Boga w życiu człowieka interesuje się głównie psychologia.

Do czynników kształtujących obraz Boga można zaliczyć: środowisko, kulturę religijną oraz nauczanie, praktykę religijną, relacje rodzinne, jak również poczucie własnej wartości²⁵. Obraz Boga stanowi stosunkowo trwałe struktury poznawcze. Jak zaznacza Bernhard Grom, przekazywane i zarazem potwierdzane są one poprzez nauczanie religijne, teksty modlitw, przepowiadanie, a także praktykę życia religijnego²⁶. Postrzeganie Boga kształtuje się również poprzez katechezę parafialną, nauczanie religii w szkole, praktyki religijne, ale przede wszystkim przez kontakt z osobami znaczącymi emocjonalnie w rodzinie.

Chrześcijaństwo ukazuje Osobę Boga poprzez Jego przymioty wydobyte na podstawie objawienia. Bóg objawia się nie tylko jako Stworzyciel świata i człowieka, ale Ten, który zbawia, uświęca, sprawiedliwie karze i nagradza, okazuje miłosierdzie i pozostaje we wspólnocie osób jako Trójjedyny²⁷. Specyfika chrześcijaństwa to przede wszystkim odwołanie do Jezusa Chrystusa, który jako «jednorodzony od Ojca, pełen łaski i prawdy», który cierpiał i umarł za nas i który teraz, ponieważ zmartwychwstał, żyje z nami na zawsze. On właśnie jest «Drogą, Prawdą i Życiem»²⁸. Stąd socjalizacja religijna w rodzinie winna być przede wszystkim ukierunkowana na dogłębne poznanie i przyjęcie Jezusa Chrystusa. Jezus jest prawdziwym człowiekiem poprzez fakt Wcielenia²⁹, ale też Wcielony Bóg Jezus staje się „obrazem Boga”. Z trynitarnym

²² Por. Z. J. Zdybicka, *Filozofia a koncepcja i afirmacja Boga*, „Roczniki Filozoficzne” 33-34 (1985-1986), z. 2, s. 16-19. Na temat przednaukowego poznania Boga pisze również: M. A. Krąpiec, *Jaczący człowiek. Zarys antropologii filozoficznej*, Lublin 1974, s. 412.

²³ Por. Z. J. Zdybicka, *Jak dzisiejszemu człowiekowi mówić o Bogu*, red. B. Bejze, Warszawa 1993, s. 279-282.

²⁴ S. Tokarski, *Obraz Boga a dojrzałość osobowościowa*, Warszawa 2011, s. 14.

²⁵ Por. A. Jasnos, *Obraz Boga u młodzieży. Studium przypadku na podstawie badań maturzystów w diecezji tarnowskiej*, Lublin 2019, s. 11.

²⁶ Por. tamże, s. 13; Por. B. Grom, *Psychologia religii*, Kraków 2009, s. 185

²⁷ Tamże, s. 41.

²⁸ CT, nr 5.

²⁹ Por. KKK, nr 470.

pojęciem Boga jest także związane pojęcie Ducha Świętego jako „współistotnego Ojcu i Synowi”³⁰.

Jednym z głównych czynników mających wpływ na kształtowanie się obrazu Boga u człowieka są uwarunkowania społeczno-kulturowe, w których żyje człowiek. Liczy się również wiedza religijna i sposób jej przekazywania. W rozważaniach na temat znaczenia religii w życiu społeczeństw i jednostek, zmieniającej się jej siły oddziaływania i kształtowania świata, jednym z istotnych w obecnych czasach problemów rozważanych przez socjologów religii jest sekularyzacja. Jednak oprócz globalnych uwarunkowań, które wpływają na religijność człowieka, występują także czynniki regionalne, środowiskowe. Przybliżone zostaną one w kontekście badań podjętych na Kurpiowszczyźnie.

Istota ludzka rodzi się, wzrasta i jest kształtowana w określonym środowisku, z których pierwszorzędym i niezbywalnym jest rodzina³¹, dlatego zagadnienie posiadanego obrazu Boga przez członków współczesnej rodziny wydaje się szczególnie aktualne – z uwagi na zmiany społeczno-kulturowe i religijne.

Obraz Boga kształtuje się pod wpływem wielu czynników m.in. społeczno-kulturowych. Można więc przypuszczać, że współczesna kultura będzie miała wpływ na wyobrażenie Stwórcy. Młode pokolenie jako aktywna grupa społeczeństwa, którą charakteryzuje chęć zdobywania nowych doświadczeń, poznawania kultur czy ludzi, spotyka się z wielością propozycji kulturowych. Bunt przeciwko temu, co tradycyjne i przekazywane przez wcześniejsze pokolenia, to również cecha charakterystyczna młodego wieku. Stąd interesujące jest zaprezentowanie obrazu Boga, który posiadają członkowie współczesnej rodziny kurpiowskiej. W tym celu zapytano zarówno o przymioty Boga, jak i o osoby znaczące mające wpływ na formowanie wizerunku Wszechmogącego.

Respondentom postawiono pytanie: Kim dla Pana/Pani jest Bóg? Możliwe było wskazanie kilku odpowiedzi. Uzyskane dane empiryczne zostały przedstawione w **(tabeli 16)**.

³⁰ Por. KKK, nr 685.

³¹ Por. J. Dziedzic, *Religijność a postawy moralne polskiej młodzieży. Refleksja psychologiczno-pastoralna*, „Polonia Sacra” 20 (2016) nr 4 (45), s. 78.

Tabela 16. Przymioty Boga

Bóg jest dla mnie:	Wskazanie	
	Ilość odpowiedzi	%
Dobrym Ojcem	253	68,38
Wszchemogącym Bogiem	233	62,97
Stworzycielem	298	80,54
Sędzią Sprawiedliwym	220	59,46
Trójjedynym Bogiem	169	45,68
Miłosiernym Ojcem	245	66,22
Inne	7	1,89

Źródło: badanie własne

Łącznie na 370 badanych udzielono 1425 odpowiedzi. Najczęściej odwoływano się do wskazania na Boga jako Stworzyciela. Przekonanie respondentów, że Bóg jest Stworzycielem w całej zbiorowości badanych prezentuje aż 298 osób (80,54%), co podkreśla fakt bliskiego kontaktu z naturą i dostrzegania w jej pięknie aktu stworzenia. W następnej kolejności, bo 253 badanych Kurpiów (68,38%) wskazało, że Bóg jest Dobrym Ojcem. W nauczaniu Kościoła katolickiego Bóg jest często nazywany Ojcem, już sam Jezus Chrystus wskazuje na Niego jako swojego Ojca, przekonując, że jest nim dla każdego człowieka. Kultura kurpiowska, niejednokrotnie czerpiąc z Ewangelii, odnosi się do obrazu Boga jako Dobrego Ojca. Częste wskazywanie na Boga jako dobrego Ojca podkreśla osobisty charakter relacji z Bogiem. Wśród 245 ankietowanych (66,22%) panuje przekonanie, że Bóg jest Miłosiernym Ojcem, co może wiązać się z faktem, że w wielu parafiach kurpiowskich znajdują się obrazy Jezusa Miłosiernego i relikwii św. Jana Pawła II i św. siostry Faustyny. Można stwierdzić, że zdecydowana większość mieszkańców Kurpiowszczyzny ma świadomość miłości Boga skierowanej do człowieka. Kolejnym przymiotem Boga, wyznawanym w *Credo*, jest Jego wszechmoc. Mieszkańcy omawianego terenu zgadzają się z twierdzeniem, że Bóg jest Wszchemogący – twierdzi tak (63%) badanych. Prawdy wiary ukazują także Boga jako Sędziego Sprawiedliwego, „który za dobre wynagradza, a za złe karze”. Współcześnie, w powszechnym rozumieniu, idea sprawiedliwości Boga jest zdominowana przez aspekt nagrody i kary. W całej zbiorowości badanych – 220 osób (59,46%) postrzega Boga jako Sędziego Sprawiedliwego. Trzeba jednak zaznaczyć, że taki obraz Boga jest w większości nacechowany ludzkim pojmowaniem sprawiedliwości.

Dane historyczne wskazują, że ludność kurpiowska postrzegała Boga jako żywego, obecnego w życiu człowieka, bliskiego i otaczającego opieką. Najdoskonalszym obrazem Boga jest Jego Syn, Jezus Chrystus. Pomiędzy Chrystusem, a niewidzialnym Bogiem istnieje jedność tak ścisła, że kto zobaczył Chrystusa, zobaczył także Ojca (por. J 14, 9). Stąd przybliżanie wiernym ewangelicznej postaci Jezusa Chrystusa jest drogą prowadzącą do poznawania tajemnicy Trójjedynego Boga. W całej zbiorowości badanych – 169 ankietowanych (45,68%) postrzega Boga jako Trójjedynego.

Respondenci wskazują też inne określenia Boga, takie jak: „Alfa i Omega”, „Drogowskaz w moim życiu”, „Nadzieja”, „Najwyższe Dobro”, „Postać religijna”, „Przyjaciół” oraz „Wsparcie”. Powyższe określenia wskazują na zróżnicowane podejście respondentów do Boga. Ujawniają się zarówno bardzo osobiste odniesienia, np. „Przyjaciół” jak i abstrakcyjne ujęcia wskazujące na zachowanie dystansu wobec Boga.

„Obraz Boga” kształtuje się stopniowo w świadomości człowieka w procesie socjalizacji i wychowania religijnego. Analiza literatury przedmiotu pozwala stwierdzić, że na posiadanie określonego obrazu Boga mają wpływ: środowisko rodzinne, rówieśnicze, społeczno-kulturowe, szeroko pojęta socjalizacja i edukacja, w tym także religijna. Rodzicom przypisuje się główną rolę w procesie kształtowania się obrazu Boga³². Proces ten jest także zależny od świadectwa życia rodziców, codziennych doświadczeń, zdobywania wiedzy dotyczącej wiary, a także doświadczeń płynących z praktyk religijnych³³. Znaczącym aspektem wyróżniającym człowieka jest jego dążenie do Boga, aż po osiągnięcie stałej i głębokiej relacji z Nim. Tak ujęta funkcja religijna domaga się wsparcia dziecka przez najbliższych: rodziców, opiekunów, rodziców chrzestnych i dziadków. U jego początku znajduje się doświadczenie z jednej strony niewystarczalności człowieka, z drugiej zaś bezpieczeństwa i odkrycia własnej wartości³⁴.

W badaniach własnych realizowanych w rodzinach kurpiowskich poproszono katolików o udzielenie odpowiedzi na pytanie: Kto ma lub miał wpływ na kształtowanie się Pana/Pani obrazu Boga? Respondent mógł wybrać kilka odpowiedzi. Uzyskane dane

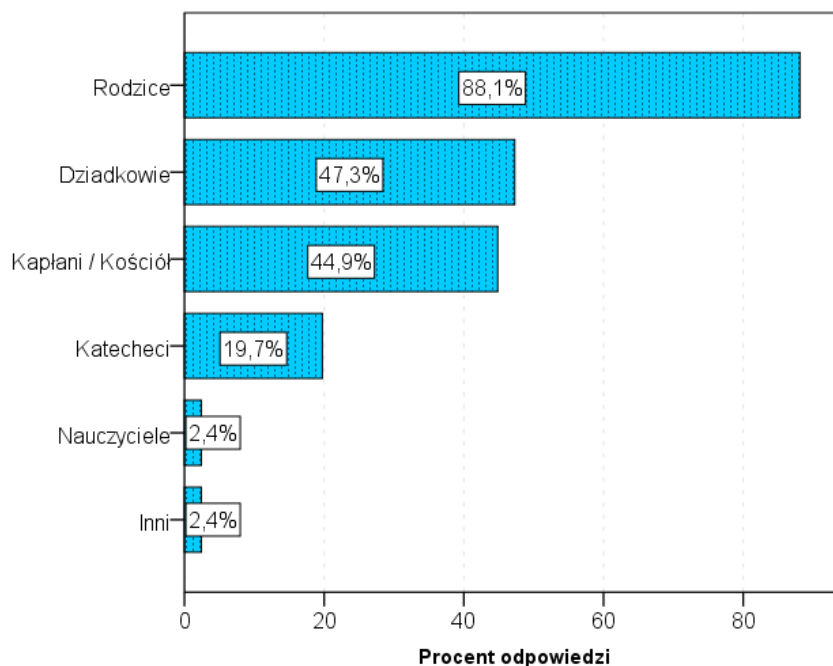
³² Por. J. Gielas, S. Głaz, *Udział rodziców w kształtowaniu obrazu Boga u dzieci*, w: *Człowiek i jego życie religijne*, red. S. Głaz, Kraków 2009, s. 51.

³³ Por. J. Król, *Obraz ojca a pojęcie Boga u dzieci*, w: *Psychologia religii*, red. Z. Chlewiński, Lublin 1982, s. 182.

³⁴ Por. E. Osewska, *Natura, treść, cele i zdania katechezy dzieci w wieku przedszkolnym*, w: *Wychowanie dzieci w wieku przedszkolnym*, red. J. Stala, Tarnów 2005, s. 298-302.

empiryczne na temat wpływu danej osoby na kształtowanie się obrazu Boga – prezentuje (wykres 27).

Wykres 27. Kto ma lub miał wpływ na kształtowanie się obrazu Boga? Możliwość wielokrotnych odpowiedzi.

Źródło: badanie własne

Najwięcej wskazań 326 osób ankietowanych (88,1%) podaje rodziców jako tych, którzy mają wpływ na kształtowanie się obrazu Boga. Na drugim miejscu badani wskazują dziadków – 175 osób badanych (47,3%), na trzecim kapłanów lub inne osoby reprezentujące Kościół – 166 respondentów (44,9%), na czwartym miejscu wymieniani są katecheci – 73 osoby (19,7%), na nauczycieli wskazuje tylko 9 osób (2,4%). Respondenci wymieniają też inne osoby (2,4%), które mają wpływ na kształtowanie się obrazu Boga: animatorzy, świadectwa ludzi, żona, pątnicy na pielgrzymkach, rodzeństwo, osoby ze wspólnoty Theoforos, znajomi czy koledzy ze studiów.

Podsumowanie

1. Podsumowując, uzyskane dane empiryczne od mieszkańców Kurpiowszczyzny na temat obrazu Boga, można stwierdzić, że najczęściej badanych postrzega Boga jako Stworzyciela – 298 osób (80,54%), następnie dla 253 osób (68,38%) Bóg jest Dobrym Ojcem, a 245 badanych uważa, że Bóg to Miłosierny Ojciec. Mieszkańcy omawianego terenu zgadzają się również z twierdzeniem, że Bóg jest Wszechmogący – 233 osoby (62,97%). W całej zbiorowości badanych – 220 osób (59,46%) postrzega Boga jako Sędziego Sprawiedliwego oraz 169 osób (45,68%) postrzega Boga jako Trójjedynego Boga.
2. Członkowie rodzin kurpiowskich posiadają jakościowo pozytywny obraz podmiotowy Boga. Obraz Boga badanych osób jest związany z postrzeganiem obojgiem rodziców, przez co posiada matczyne i ojcowskie cechy. Najwięcej wskazań – 326 osób (88,1%) otrzymują rodzice jako osoby, które mają wpływ na kształtowanie się obrazu Boga. Na drugim miejscu badani wskazują dziadków – 175 osób (47,3%), na trzecim kapłanów – 166 osób (44,9%), a na czwartym plasują się katecheci – 73 osoby (19,7%). Pojawiają się również pojedyncze wskazania innych osób.

Realizacja funkcji religijnej w rodzinie wymaga jasnej i prawidłowej prezentacji obrazu Boga. Nie ulega wątpliwości, że to rodzice są w całym procesie religijnego wychowania dziecka pierwszymi nauczycielami i to przede wszystkim oni przekazują dziecku obraz Boga. Posiadane doświadczenie z własnej rodziny, postrzeganie obrazu ojca i matki, są podstawową płaszczyzną odniesienia (wzorcem lub antywzorcem), na której budowany jest obraz Boga. Badania wykazały, że dorośli członkowie rodzin kurpiowskich mają poprawny teologiczny obraz Boga, który mogą przekazać młodszemu pokoleniu. Obraz Boga w głównej mierze uzależniony jest od prawidłowego przekazu chrześcijańskiego i nauczania rodziców. W badanej grupie widoczne są także wskazania na inne ważne osoby, do których należą: dziadkowie, kapłani, katecheci, nauczyciele.

3.1.3. Znajomość podstawowych prawdy wiary i ich akceptacja

Intelektualny parametr religijności obejmuje kilka wskaźników, których wykorzystanie w badaniu pozwala ocenić poziom wiedzy respondenta. Elementy poznawcze, jak podaje Janusz Mariański, wchodzi w skład każdego aktu religijnego, ale wiedza nie musi wpływać bezpośrednio na zachowania religijne ani wiązać się bezwarunkowo z wiarą religijną, ani z innymi wymiarami postawy religijnej³⁵. Niemniej jednak uważa się, że osoby religijne wykażą się przynajmniej minimum wiedzy religijnej, która jest nieodzownym warunkiem do zaakceptowania wiary. Jednak jak podkreślają socjologowie religii – wiara może również istnieć, bazując tylko na niewielkiej wiedzy³⁶.

W społeczeństwie o cechach tradycyjnych, takich jak mieszkańcy Kurpiowszczyzny, wiedza religijna przekazywana była w trakcie wychowywania religijnego w domu, następnie podczas katechezy parafialnej i nauczania religii w szkole. Współcześnie socjologowie i katechetyce zgodnie wskazują na konieczność permanentnej edukacji religijnej. Parametr prawd wiary obejmuje 10 wskaźników: wiarę w nadnaturalną istotę, Trójcę Świętą, Bóstwo Chrystusa, stworzenie świata przez Boga, Opatrzność Boską, prawdziwość Biblii, odpuszczenie grzechów, życie pozagrobowe, nagrodę lub karę po śmierci i zmartwychwstanie ciał³⁷.

Podejmując próbę rozpoznania stanu wiedzy religijnej mieszkańców Kurpiowszczyzny, należy sprawdzić ich znajomość prawd wiary, rozpoczynając od źródeł wiedzy. Mogą to być zarówno źródła pisane: Pismo Święte, Katechizm Kościoła Katolickiego, prasa katolicka, książki i czasopisma o tematyce religijnej czy wreszcie strony internetowe o tematyce religijnej. Dodatkowym źródłem wiedzy mogą być także rodzinne rozmowy na tematy religijne.

Do respondentów skierowano pytanie o posiadanie w domu źródeł wiedzy oraz znaków religijnych, takich jak: krzyż, obrazy religijne, Pismo Święte, książki i czasopisma religijne, Katechizm Kościoła Katolickiego, „ołtarzyk”, „kącik religijny”, krzyż lub kapliczka Matki Bożej w ogrodzie.

Odpowiedzi respondentów ilustruje (**tabela 17 oraz wykres 28**).

³⁵ Por. S. H. Zaręba, *Wiara i wiedza...*, dz. cyt., s. 38; J. Mariański, *Religijność w procesie przemian*, Warszawa 1991, s. 20.

³⁶ Por. Tamże, s. 43.

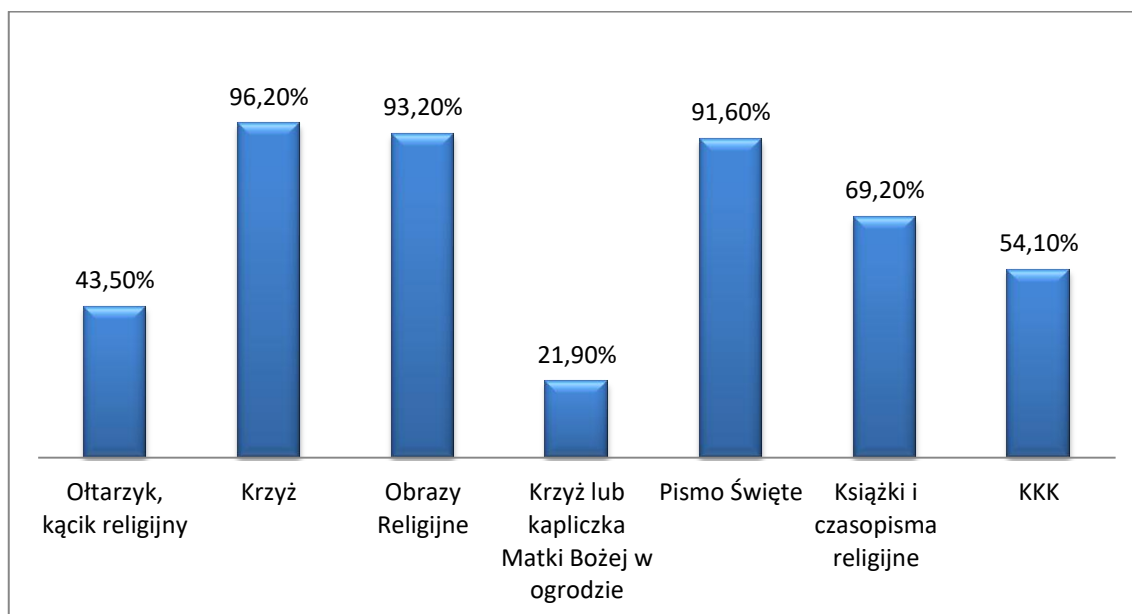
³⁷ W. Piwowarski, *Socjologia religii*, dz. cyt., s. 65.

Tabela 17. Znaki religijne w domu ankietowanego. Możliwość wielokrotnych odpowiedzi

	Tak	Nie
Krzyż	96,2%	3,8%
Obrazy religijne	93,2%	6,8%
Pismo Święte	91,6%	8,4%
Książki i czasopisma religijne	69,2%	30,8%
Katechizm Kościoła katolickiego	54,1%	45,9%
„Ołtarzyk”, „kącik religijny”	43,5%	56,5%
Krzyż lub kapliczka Matki Bożej w ogrodzie	21,9%	78,1%

Źródło: badanie własne

Wykres 28. Źródła wiedzy i znaków religijnych w domu ankietowanego. Możliwość wielokrotnych odpowiedzi

Źródło: badanie własne.

Najwięcej badanych przedstawicieli rodzin kurpiowskich wskazało na posiadanie krzyża w swoim domu (96,2%), następnie obrazów religijnych (93,2%) oraz Pisma Świętego (91,6%), znacznie mniej osób wymieniło książki i czasopisma religijne (69,20%), a Katechizm Kościoła Katolickiego posiada (54,1%). Zatem prawie (46%) badanych nie wskazuje na obecność Katechizmu Kościoła Katolickiego w domu. U (43,5%) badanych znajduje się w domu „ołtarzyk”, „kącik religijny” z figur i obrazów przedstawiających wizerunki świętych i przyozdobionych kwiatami, a (56,5%)

zaniechało praktykowania tego zwyczaju. Ponad jedna piąta respondentów (21,9%) posiada w ogrodzie krzyż lub kapliczkę Matki Bożej.

Stwierdzono, że istotnie częściej obrazy religijne miały kobiety (96,0%), rzadziej mężczyźni (87,3%) ($p = 0,002$). Krzyż lub kapliczkę w ogrodzie (28,8% z nich) zazwyczaj posiadali mężczyźni, rzadziej kobiety (18,7%) ($p = 0,028$). Nie stwierdzono więcej statystycznie istotnych różnic (**tabela 18**).

Tabela 18. Źródła wiedzy i znaków religijnych. Rozkład odpowiedzi twierdzących z podziałem na płeć

% wskazań	Płeć		<i>p</i>
	Kobieta	Mężczyzna	
„Ołtarzyk”, „kącik religijny”	43,3%	44,1%	0,883
Krzyż	96,8%	94,9%	0,369
Obrazy religijne	96,0%	87,3%	0,002
Krzyż lub kapliczka Matki Bożej w ogrodzie	18,7%	28,8%	0,028
Pismo Święte	92,9%	89,0%	0,210
Katechizm Kościoła katolickiego	54,8%	52,5%	0,690
Książki i czasopisma religijne	69,4%	68,6%	0,877

Źródło: badanie własne

Ołtarzyk i kącik religijny najczęściej miały osoby w wieku powyżej 50 lat (52,7%), rzadziej osoby w wieku od 36 do 50 lat (44,9%), najrzadziej osoby w wieku do 35 lat (33,1%) ($p = 0,007$). Książki i czasopisma religijne najczęściej należały do osób w wieku powyżej 50 lat (78,3%) i od 36 do 50 lat (68,6%), a najrzadziej do ankietowanych w wieku poniżej 35 lat (61,2%) ($p = 0,013$). Nie stwierdzono więcej statystycznie istotnych różnic (**tabela 19**).

Tabela 19. Źródła wiedzy i znaków religijnych. Rozkład odpowiedzi twierdzących z podziałem na wiek

% wskazań	Wiek			<i>p</i>
	≤ 35lat	36-50 lat	> 50 lat	
„Ołtarzyk”, „kącik religijny”	33,1%	44,9%	52,7%	0,007
Krzyż	95,0%	95,8%	97,7%	0,529
Obrazy religijne	90,1%	95,8%	93,8%	0,207
Krzyż lub kapliczka Matki Bożej w ogrodzie	20,7%	24,6%	20,9%	0,716
Pismo Święte	88,4%	95,8%	90,7%	0,113
Katechizm Kościoła Katolickiego	52,9%	50,0%	58,1%	0,427
Książki i czasopisma religijne	61,2%	68,6%	78,3%	0,013

Źródło: badanie własne

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na fakt bycia w związku małżeńskim (**tabela 20**).

Tabela 20. Źródła wiedzy i znaków religijnych. Rozkład odpowiedzi twierdzących z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim

% wskazań	Związek małżeński		<i>p</i>
	Tak	Nie	
„Ołtarzyk”, „kącik religijny”	44,2%	41,8%	0,653
Krzyż	96,6%	95,5%	0,615
Obrazy religijne	93,6%	92,5%	0,708
Krzyż lub kapliczka Matki Bożej w ogrodzie	21,5%	22,4%	0,836
Pismo Święte	92,7%	90,3%	0,418
Katechizm Kościoła Katolickiego	51,1%	59,0%	0,145
Książki i czasopisma religijne	70,0%	67,2%	0,578

Źródło: badanie własne

Krzyż lub kapliczkę w ogrodzie miały najczęściej osoby posiadające wykształcenie podstawowe i zawodowe (28,9%), rzadziej osoby posiadające wykształcenie średnie (22%), najrzadziej osoby posiadające wykształcenie wyższe (16,3%) ($p = 0,047$). Pismo Święte najczęściej miały osoby z wykształceniem wyższym (96,1%) oraz średnim

(92%), rzadziej osoby z wykształceniem podstawowym lub zawodowym (85,1%). Książki i czasopisma religijne najczęściej mieli ankietowani posiadający wykształcenie wyższe (75,8%) i średnie (70%), rzadziej osoby z wykształceniem podstawowym lub zawodowym (58,8%). Omawiana różnica jest istotna statystycznie ($p = 0,011$) (**tabela 21**).

Tabela 21. Źródła wiedzy i znaków religijnych. Rozkład odpowiedzi twierdzących z podziałem na wykształcenie

% wskazań	Wykształcenie			<i>p</i>
	Podstawowe i zawodowe	Średnie	Wyższe	
„Ołtarzyk”, „kącik religijny”	49,1%	40,0%	40,5%	0,288
Krzyż	93,0%	98,0%	97,4%	0,096
Obrazy religijne	89,5%	95,0%	94,8%	0,165
Krzyż lub kapliczka Matki Bożej w ogrodzie	28,9%	22,0%	16,3%	0,047
Pismo Święte	85,1%	92,0%	96,1%	0,006
Katechizm Kościoła Katolickiego	47,4%	53,0%	59,5%	0,142
Książki i czasopisma religijne	58,8%	70,0%	75,8%	0,011

Źródło: badanie własne

Obrazy religijne najczęściej posiadali ankietowani mieszkający na wsi (94,7%) oraz w miejscowościach gminnych (95,4%), rzadziej mieszkańcy miast (83,3%) ($p = 0,007$). Krzyż lub kapliczkę w ogrodzie najczęściej miały osoby mieszkające na wsi (24,7%) lub w miejscowościach gminnych (23%), rzadziej osoby mieszkające w miastach (9,3%) ($p = 0,047$). Nie stwierdzono więcej statystycznie istotnych różnic (**tabela 22**).

Tabela 22. Źródła wiedzy i znaków religijnych. Rozkład odpowiedzi twierdzących z podziałem na miejsce zamieszkania

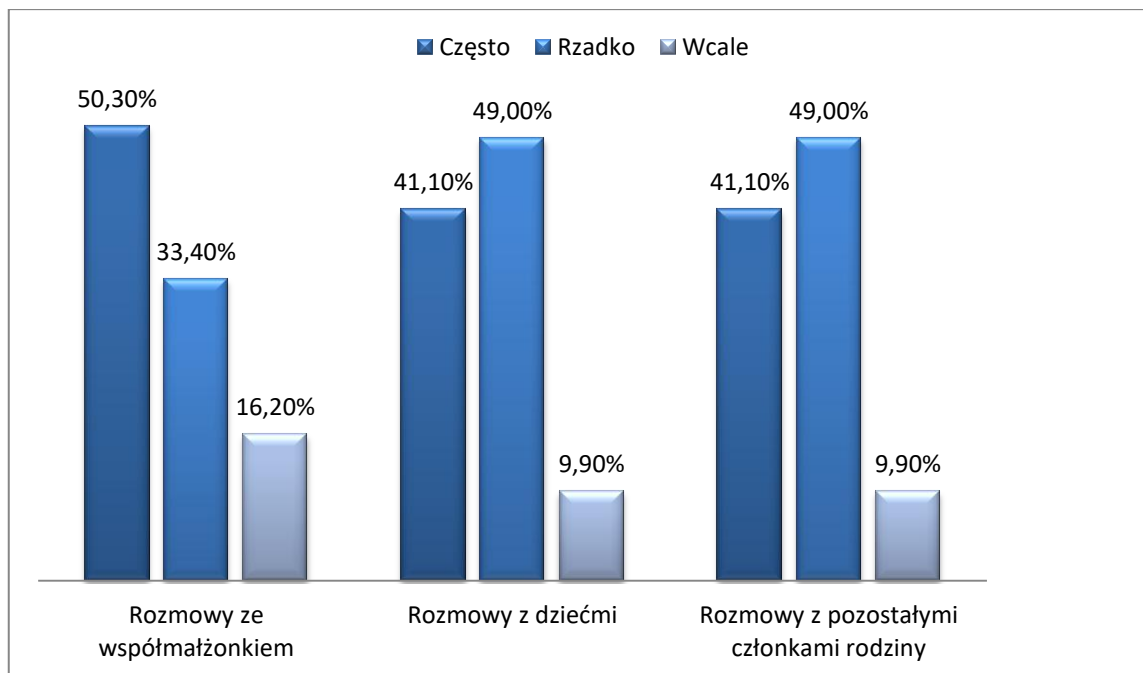
% wskazań	Miejsce zamieszkania			<i>p</i>
	Miasto	Miejscowość gminna	Wieś	
„Ołtarzyk”, „kącik religijny”	31,5%	40,2%	48,0%	0,067
Krzyż	94,4%	94,3%	97,4%	0,335
Obrazy religijne	83,3%	95,4%	94,7%	0,007
Krzyż lub kapliczka Matki Bożej w ogrodzie	9,3%	23,0%	24,7%	0,047
Pismo Święte	88,9%	92,0%	92,1%	0,743
Katechizm Kościoła katolickiego	50,0%	54,0%	55,1%	0,798
Książki i czasopisma religijne	70,4%	69,0%	68,7%	0,973

Źródło: badanie własne

Podsumowując, respondenci z rodzin kurpiowskich pozyskują i utrwalają swoją wiedzę religijną, korzystając zarówno z tradycyjnych źródeł, np. Pisma Świętego czy książek religijnych, prasy katolickiej i w znacznie mniejszym stopniu Katechizmu Kościoła Katolickiego. Najwięcej badanych wskazuje na posiadanie w domu Pisma Świętego, na drugim miejscu książek i czasopism religijnych, a najmniej osób posiada Katechizm Kościoła Katolickiego. Książki i czasopisma religijne najczęściej miały osoby w wieku powyżej 50 lat (78,3%) i od 36 do 50 lat (68,6%), najrzadziej ankietowani w wieku poniżej 35 lat (61,2%) oraz osoby posiadające wykształcenie wyższe oraz zawodowe. Pismo Święte najczęściej miały również osoby posiadające wykształcenie wyższe oraz średnie i osoby powyżej 36 lat.

Źródłem wiedzy religijnej dla katolika, mogą być także rozmowy na tematy religijne z bliskimi w domu rodzinnym. Badani katolicy zostali poproszeni o wskazanie, czy w ich domach poruszane są takie tematy. Do respondentów zostało skierowane pytanie: Czy w Pana/Pani rodzinie podejmowane są rozmowy na tematy religijne? Odpowiedzi badanych członków rodzin kurpiowskich zawiera (**wykres 29**).

Wykres 29. Rozmowy na tematy religijne w rodzinie

Źródło: badania własne

Rozmowy na tematy religijne podejmują najczęściej małżonkowie między sobą, tak stwierdza połowa respondentów (50,3%), a wcale nie rozmawia na ten temat (16,2%) respondentów. Na drugim miejscu według wskazań respondentów podejmowane są takie rozmowy z dziećmi (41,1%) co może stanowić dla nich źródło wiedzy. Wcale nie rozmawia z dziećmi na tematy religijne (9,9%) ankietowanych. Czyli prawie 10% dorosłych nie podejmuje rozmów z dziećmi o tematyce religijnej. Respondenci (41,1%) wskazują, że rozmawia na tematy religijne z pozostałymi członkami rodziny.

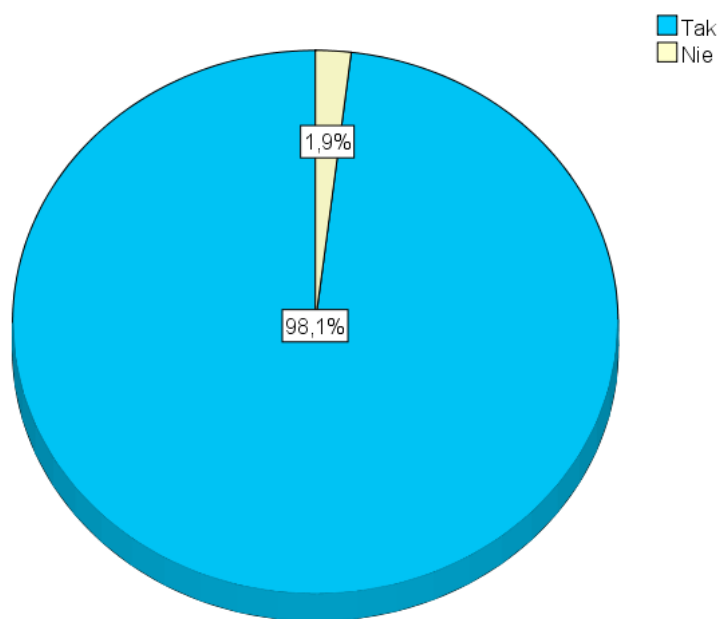
Aby określić głębię wiedzy religijnej respondentów odwołano się do najczęściej podawanych wskaźników wiedzy. Wskaźnik to pewna cecha, zdarzenie lub zjawisko, na podstawie którego zajścia wnioskuje się z pewnością bądź z określonym prawdopodobieństwem, bądź wreszcie z prawdopodobieństwem wyższym od przeciętnego, że zachodzi zjawisko, jakie interesuje badacza³⁸. W badaniach własnych wybrano podstawowe wskaźniki wiedzy religijnej katolików odnoszące się do prawdy wiary w Jednego Boga w Trzech Osobach oraz znajomości dogmatów chrystocentrycznych.

W Katechizmie Kościoła Katolickiego: „tajemnica Trójcy Świętej stanowi centrum wiary i życia chrześcijańskiego. Tajemnica ta jest najbardziej podstawowym

³⁸ Por. S. Nowak, *Metodologia badań socjologicznych. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1970, s. 103.

i istotnym nauczaniem w „hierarchii prawd wiary”³⁹. W badaniu poproszono katolików o określenie swojej wiary w Jednego Boga w Trzech Osobach. Uzyskane dane empiryczne prezentuje (wykres 30).

Wykres 30. Wiara w Trójjedynego Boga

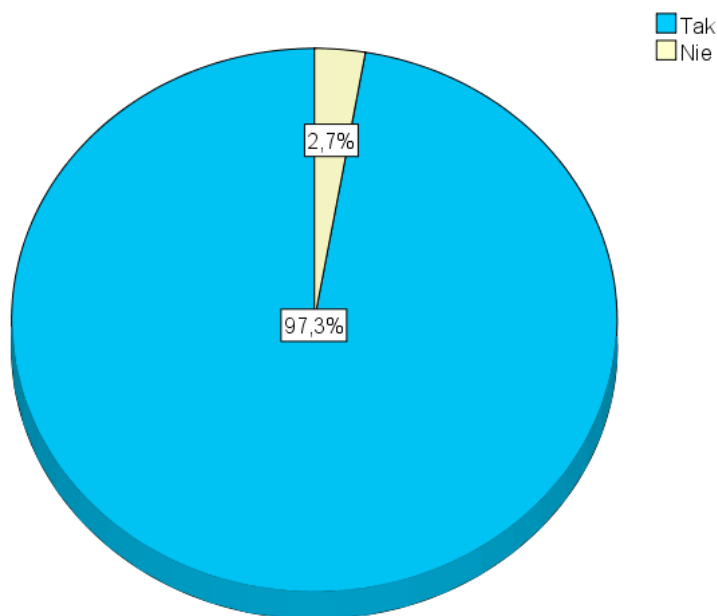

Źródło: badania własne

Prawie wszyscy respondenci 98,1% (363 osoby) wierzą, że Bóg jest Jeden w Trzech Osobach. W całej zbiorowości badanych tylko ok. 1,9% (7 osób) nie wierzy w Boga Trójosobowego, co potwierdza że członkowie rodzin kurpiowskich przyjmują jedną z podstawowych prawd wiary. Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w zakresie deklarowanej wiary w Trójjedynego Boga. Teologiczne postawy chrześcijaństwa stanowią prawdy wiary odnoszące się do Jezusa Chrystusa, w tym do Jego wcielenia, męki i śmierci oraz zmartwychwstania. Nauczanie Kościoła katolickiego czerpie ze źródła Misterium Paschalnego Jezusa Chrystusa. Do ankietowanych skierowano pytanie: Czy wierzą w to, że Bóg stał się człowiekiem, umarł na krzyżu i zmartwychwstał dla naszego zbawienia? Odpowiedzi ukazują (wykres 31).

³⁹ KKK, nr 234.

Wykres 31. Przyjęcie chrystologicznych prawd wiary

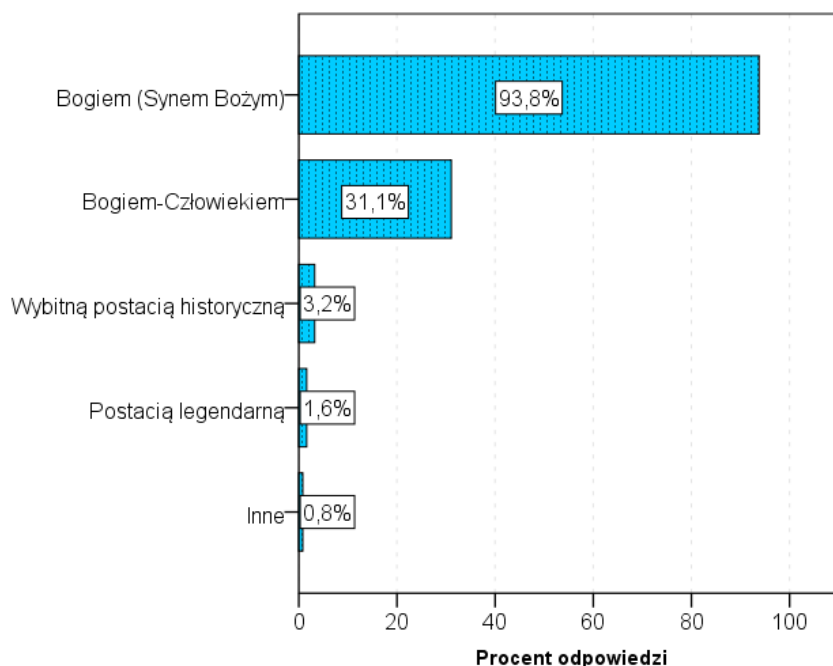

Źródło: badania własne

Wiarę we wcielenie, śmierć na krzyżu i zmartwychwstanie Chrystusa zadeklarowało 97,3% (360 badanych) z parafii kurpiowskich. Nie akceptuje tej prawdy 2,7% (10 ankieterów). Przytoczone dane wskazują, że prawdy wiary o wcieleniu, śmierci za wszystkich ludzi i zmartwychwstaniu Jezusa, uznała większość respondentów. Ze względu na to, że jedynie niewielki procent badanych nie przyjmuje prawdy dotyczącej wcielenia Syna Bożego, Jego zbawczej śmierci oraz zmartwychwstania nie dokonano zestawienia według cech demograficzno-społecznych.

Mimo że Jezus Chrystus pozostaje jedną z najbardziej rozpoznawanych osób na świecie, to pytanie „Kim jest Jezus Chrystus?” nadal jest aktualne, a odpowiedź na nie jest uzależniona nie tylko od wiedzy, ale i od posiadanej wiary. Jednak najważniejsze z perspektywy niniejszej pracy jest poproszenie respondenta o określenie, kim dla niego jest Jezus Chrystus. Niniejsze pytanie pozostało otwarte, co umożliwiło uzyskanie zróżnicowanych odpowiedzi (**wykres 32**).

Wykres 32. Kim jest dla ankiowanego Jezus Chrystus? Możliwość wielokrotnych odpowiedzi

Źródło: badania własne

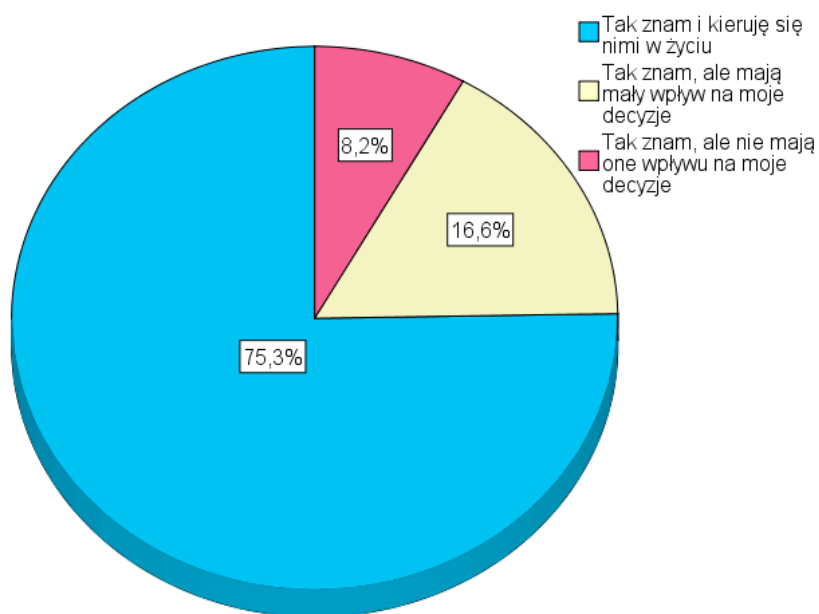
Większość badanych wybrała odpowiedź, że Jezus jest Synem Bożym – 347 badanych – co daje (93,8%). Za Boga, a zarazem Człowieka uznaje Go (31,1%); za wybitną postać historyczną –(3,2%) respondentów zaś (1,6%) postrzega Jezusa jako postać legendarną. Tylko 3 osoby (0,8%) podają inne określenia: „Droga”, „Prawda” i „Życie”, „filozof”, „Zbawiciel”, „Odkupiciel”, „Prawda”, „Pan nad panami” i „Król”.

Jak ukazują badania, respondenci z Kurpiów nie mają problemu z określeniem, kim jest dla nich Jezus Chrystus, inną kwestią pozostaje ich postrzeganie Jezusa Chrystusa w odniesieniu do dogmatów uznawanych przez Kościół, które nie ukazują Go jako zwykłego człowieka, czy tym bardziej nie uznają za postać mityczną.

Ocena własnej wiedzy religijnej dokonana przez respondentów

Świadomy katolik powinien umieć ocenić własną wiedzę religijną. Po zbadaniu wybranych elementów wspomnianej wiedzy, zwrócono się do respondentów o ocenę własnej religijności. Uzyskane dane empiryczne przedstawia (**wykres 33**).

Wykres 33. Autodeklaracja znajomości prawdy wiary i ich zastosowania w życiu

Źródło: badania własne

Spośród badanych (75,3%) stwierdza, że zna prawdy wiary i kieruje się nimi w życiu, (16,6%) respondentów deklaruje, że zna prawdy wiary, ale mają mały wpływ na ich wybory. Tylko (8,2 %) badanych podaje, że również zna prawdy wiary, ale nie mają one wpływu na ich decyzje.

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie znajomości prawd wiary i ich stosowania pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na płeć respondenta ($p = 0,057$) (tabela 23).

Znajomość prawd wiary u kobiet w ich własnej ocenie i kierowanie się nimi w życiu jest według autodeklaracji na nieco wyższym poziomie (78,8%) niż u mężczyzn (67,8%). Zatem kobiety częściej niż mężczyźni deklarują przyjęcie prawd wiary i kierowanie się nimi w życiu.

Tabela 23. Autodeklaracja znajomości prawd wiary i ich zastosowania w życiu.

Rozkład odpowiedzi z podziałem na płeć

		Płeć	
		Kobieta	Mężczyzna
Czy ankietaowany uważa, że zna prawdy wiary i według nich postępuje?	Tak znam i kieruję się nimi w życiu	Liczebność 197 %	80 67,8%
	Tak znam, ale mają mały wpływ na moje decyzje	Liczebność 34 %	27 22,9%
	Tak znam, ale nie mają one wpływu na moje decyzje	Liczebność 19 %	11 9,3%
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 5,75; p = 0,057$	

Źródło: badania własne

Najczęściej prawdy wiary znały i kierowały się nimi w życiu osoby w wieku powyżej 50 lat (92,2%), nieco rzadziej osoby w wieku od 36 do 50 lat (81,2%), najrzadziej osoby w wieku poniżej 35 lat (52,9%). Omawiana różnica jest istotna statystycznie ($p < 0,001$) (tabela 24).

Tabela 24. Autodeklaracja znajomości prawd wiary i ich zastosowania w życiu.

Rozkład odpowiedzi z podziałem na wiek

		Wiek		
		≤ 35 lat	36-50 lat	> 50 lat
Czy ankietaowany uważa, że zna prawdy wiary i według nich postępuje?	Tak znam i kieruję się nimi w życiu	Liczebność 64 %	95 81,2%	118 92,2%
	Tak znam, ale mają mały wpływ na moje decyzje	Liczebność 41 %	13 11,1%	5 3,9%
	Tak znam, ale nie mają one wpływu na moje decyzje	Liczebność 16 %	9 7,7%	5 3,9%
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 57,38; p < 0,001$		

Źródło: badania własne

Częściej prawdy wiary znali i postępowali według nich ankietowani będący w związku małżeńskim (85,7% z nich), rzadziej osoby niebędące w takim związku (56,7%). Omawiana różnica jest istotna statystycznie ($p < 0,001$) (**tabela 25**).

Analiza stanu cywilnego wskazuje, że wdowy/wdowcy w największym stopniu (95,45%) (w ich ocenie) w zestawieniu z respondentami z innych stanów cywilnych znają prawdy wiary i kierują się nimi w życiu. Najniższy wskaźnik znajomości prawd wiary i kierowania się nimi w życiu wskazują badani stanu wolnego – (47,52%).

Tabela 25. Autodeklaracja znajomości prawd wiary i ich zastosowania w życiu.

Rozkład odpowiedzi z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim

			W związku małżeńskim	
			Tak	Nie
Czy ankietowany uważa, że zna prawdy wiary i według nich postępuje?	Tak znam i kieruję się nimi w życiu	Liczebność %	198 85,7%	76 56,7%
	Tak znam, ale mają mały wpływ na moje decyzje	Liczebność %	20 8,7%	41 30,6%
	Tak znam, ale nie mają one wpływu na moje decyzje	Liczebność %	13 5,6%	17 12,7%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 39,07; p < 0,001$	

Źródło: badania własne

Najczęściej prawdy wiary znały i stosowały się do nich osoby posiadające wykształcenie wyższe (88,8%), rzadziej osoby z wykształceniem średnim (63,6%) i podstawowym lub zawodowym (66,7%). Omawiana różnica jest istotna statystycznie ($p < 0,001$) (**tabela 26**).

Tabela 26. Autodeklaracja znajomości prawd wiary i ich zastosowania w życiu.

Rozkład odpowiedzi z podziałem na wykształcenie

			Wykształcenie		
			Podstawowe i zawodowe	Średnie	Wyższe
Czy ankietaowany uważa, że zna prawdy wiary i według nich postępuje?	Tak znam i kieruję się nimi w życiu	Liczebność	76	63	135
		%	66,7%	63,6%	88,8%
	Tak znam, ale mają mały wpływ na moje decyzje	Liczebność	24	22	15
		%	21,1%	22,2%	9,9%
	Tak znam, ale nie mają one wpływu na moje decyzje	Liczebność	14	14	2
		%	12,3%	14,1%	1,3%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 29,29; p < 0,001$		

Źródło: badania własne

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie znajomości prawd wiary i ich stosowania pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na miejsce zamieszkania ($p = 0,300$) (tabela 27).

W niewielkim stopniu większą znajomość prawd wiary i stosowania się do nich w życiu deklarowali mieszkańcy wsi kurpiowskich (77,3%) niż mieszkańcy miast (66,7%).

Tabela 27. Autodeklaracja znajomości prawd wiary i ich zastosowania w życiu. Rozkład odpowiedzi z podziałem na miejsce zamieszkania

			Miejsce zamieszkania		
			Miasto	Miejscowość gminna	Wieś
Czy ankietaowany uważa, że zna prawdy wiary i według nich postępuje?	Tak znam i kieruję się nimi w życiu	Liczebność	36	66	174
		%	66,7%	75,9%	77,3%
	Tak znam, ale mają mały wpływ na moje decyzje	Liczebność	12	17	32
		%	22,2%	19,5%	14,2%
	Tak znam, ale nie mają one wpływu na moje decyzje	Liczebność	6	4	19
		%	11,1%	4,6%	8,4%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 4,88; p = 0,300$		

Źródło: badania własne

Najczęściej prawdy wiary znali i kierowali się nimi w życiu respondenci w wieku powyżej 50 lat, nieco rzadziej osoby w wieku od 36 do 50 lat, najrzadziej ludzie poniżej 35 lat. Częściej prawdy wiary znali i postępowali według nich ankietowani będący w związku małżeńskim. Najczęściej prawdy wiary znały i stosowały się do nich osoby posiadające wykształcenie wyższe. Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie znajomości prawd wiary i ich stosowania pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na miejsce zamieszkania oraz ze względu na płeć respondenta.

Podsumowanie

W podrozdziale omówiono zagadnienie świadomości religijnej badanych katolików parafii kurpiowskich. Ukazano także z jakich źródeł wiedzy religijnej badani najczęściej korzystają. Odniesiono się też do rozmów w rodzinach na tematy religijne. W badaniach zapytano o znajomość prawd wiary i kierowanie się nimi w życiu.

Analiza empiryczna uzyskanych wyników pozwala na sformułowanie następujących wniosków końcowych:

1. W badanych rodzinach kurpiowskich stwierdza się wysoki wskaźnik identyfikacji z wiarą i praktykami religijnymi – twierdzi tak (98,2%)⁴⁰. Ponad połowa mieszkańców badanych parafii kurpiowskich to osoby określające się jako głęboko wierzący i systematycznie praktykujący (52,7%). Niewierzący i niepraktykujący stanowią (0,5%), a niewierzący, ale chodzący do kościoła (0,5%), a niezdecydowanych jest (0,8%).

Najczęściej osobami wierzącymi i systematycznie praktykującymi byli ankietowani w wieku powyżej 50 lat (68,8%) oraz osoby w wieku od 36 do 50 lat (55,2%), rzadziej ankietowani w wieku poniżej 35 lat (33,6%). Najczęściej osobami wierzącymi i systematycznie praktykującymi były osoby w związku małżeńskim (58,2% z nich), a rzadziej ankietowani niebędący w związku małżeńskim (42%). Omawiana różnica jest istotna statystycznie.

Najwyższy odsetek osób wierzących i systematycznie praktykujących był wśród respondentów z wykształceniem wyższym (60,7%), nieco niższy u osób z wykształceniem podstawowym i zawodowym (50,9%), najniższy u osób posiadających wykształcenie średnie (41,0%). Analiza statystyczna wykonana za

⁴⁰ Wartość (98,2%) to łączny wskaźnik głęboko wierzących i wierzących.

pomocą testu niezależności chi kwadrat wykazała, że omawiana różnica jest istotna statystycznie.

2. Z autodeklaracją wiary łączy się wskaźnik samooceny własnej religijności.

W parafiach kurpiowskich (49,3%) ankietowanych nie dostrzega zmian w swojej religijności i tyle samo (49,3%) wskazuje, że na przestrzeni lat zaszły zmiany w przeżywaniu ich religijności. Większy odsetek (31,3%) respondentów deklaruje dzisiejszą religijność jako większą niż kiedyś, a 18,0% badanych ocenia się dziś jako mniej religijnych niż dawniej. Tylko (1,4%) podaje, że nie wierzy w istnienie Boga. Największą stabilność religijną wskazują wdowa/wdowiec (59,1%).

3. Podsumowując powyższe analizy uzyskanych danych empirycznych podczas przeprowadzonych badań na temat obrazu Boga, można stwierdzić, że najczęściej badanych mieszkańców Kurpiowszczyzny postrzega Boga jako Stworzyciela, Dobrego i Miłosiernego Ojca. Mieszkańcy omawianego terenu zgadzają się również

z twierdzeniem, że Bóg jest Wszechmogący i jest Sędzią Sprawiedliwym. Najmniej respondentów postrzega Boga jako Trójjedynego. Respondenci wskazują też inne określenia Boga, takie jak: „Alfa i Omega”, „Drogowskaz w moim życiu”, „Nadzieja”, „Najwyższe Dobro”, „Postać religijna”, „Przyjaciel” oraz „Wsparcie”.

4. Podmiotowy obraz Boga w rodzinach kurpiowskich jest związany z postrzeganiem Go przez rodziców. Najwięcej wskazań (88,1%) otrzymują rodzice jako ci, którzy mają wpływ na kształtowanie się obrazu Boga. Na drugim miejscu badani wskazują dziadków (47,3%), na trzecim kapłanów (44,9%), a na czwartym – katechetów (19,7%). Respondenci wymieniają też inne osoby (2,4%), które mają wpływ na kształtowanie się obrazu Boga: „animatorzy”, „świadectwa ludzi”, „żona”, „pątnicy na pielgrzymkach”, „rodzeństwo”, „osoby ze wspólnoty Theoforos”, „znajomi i koledzy ze studiów”.
5. Najczęściej osoby powyżej 50 roku życia (52,7%), posiadają w domu „ołtarzyk”, tzw. „kącik religijny”, a najniższy odsetek widoczny jest u najmłodszych badanych (33,1%). Krzyż posiada prawie każda rodzina kurpiowska, wskazuje tak (95%)⁴¹.

Obrazy religijne również znajdują się w większości kurpiowskich domów. Stwierdzono, że istotnie częściej obrazy religijne posiadały kobiety oraz ankietowani mieszkańcy wsi oraz miejscowości gminnych, a rzadziej respondenci mieszkający w miastach. Mężczyźni natomiast posiadający wykształcenie

⁴¹ Wynik ten utrzymuje się na podobnym poziomie w każdej grupie wiekowej (95%).

podstawowe i zawodowe oraz mieszkańcy wsi i miejscowości gminnych częściej wskazywali na posiadanie krzyża lub kapliczki w ogrodzie, do czego najrzadziej przyznawały się osoby posiadające wyższe wykształcenie oraz mieszkające w miastach⁴².

6. Ogólnie okazuje się, że badani respondenci pozyskują i utrwalają swoją wiedzę religijną, korzystając zarówno z tradycyjnych i piśmienniczych źródeł (np. Pisma Świętego, Katechizmu Kościoła Katolickiego, książek religijnych czy prasy katolickiej). Najwięcej badanych wskazuje na posiadanie w domu Pisma Świętego, na kolejnym miejscu wskazują na książki i czasopisma religijne, a najmniej osób posiada Katechizm Kościoła Katolickiego. Pismo Święte posiadały najczęściej osoby z wykształceniem wyższym oraz średnim i osoby powyżej 36 lat.
7. W rodzinach zamieszkujących badane tereny Kurpiowszczyzny tematy religijne nie należą do wiodących w podejmowanych rozmowach w kręgu rodzinnym i wśród znajomych. Najczęściej tematy religijne podejmują małżonkowie między sobą, tak stwierdza połowa respondentów (50,3%). Na drugim miejscu według wskazań respondentów podejmowane są takie rozmowy z dziećmi (41,1%) i w takim samym stopniu (41,1%) z innymi członkami rodziny.
8. Wiernym badanego terenu przywiązaniu do religii towarzyszy powszechna wiara w podstawowe dogmaty chrystologiczne i trynitarnie. Prawie wszyscy respondenci (98,1%) wierzą, że Bóg jest Jeden w Trzech Osobach. Wiarę we wcielenie, śmierć na krzyżu i zmartwychwstanie Chrystusa zadeklarowało (97,3%) badanych z miejscowości kurpiowskich. Uzyskane dane empiryczne wskazują, że prawie wszystkie rodziny kurpiowskie przyjmują prawdy wiary o wcieleniu, śmierci za wszystkich ludzi i zmartwychwstaniu Jezusa. Trudno stwierdzić, czym spowodowany jest brak wiary we Wcielenie i śmierć na krzyżu i zmartwychwstanie Chrystusa niewielkiej grupy badanych respondentów (2,7%). Widoczna jest tu pewna zbieżność wyników uznająca Osobę Jezusa tylko za postać historyczną i legendarną (1,6%) badanych.
9. Najczęściej prawdy wiary znali i kierowali się nimi w życiu respondenci w wieku powyżej 50 lat (92% z nich), nieco rzadziej osoby w wieku od 36 do 50 lat (81%), najrzadziej osoby w wieku poniżej 35 lat (53%). Omawiana różnica jest istotna statystycznie. Częściej prawdy wiary znali i postępowali według nich ankietowani będący w związku małżeńskim (86% z nich), rzadziej osoby niebędące w takim

⁴² Szczegółową analizę zawierają tabele 17 i 18.

związku (57%). Omawiana różnica jest istotna statystycznie. Najczęściej prawdy wiary znały i stosowały się do nich osoby posiadające wykształcenie wyższe (89%), rzadziej z wykształceniem średnim (64%) i podstawowym lub zawodowym (67%). Omawiana różnica jest istotna statystycznie.

Po subiektywnych ocenach badanych widać, że respondenci mają świadomość braków swojej wiedzy. Większość badanych (93,8%) uważa Jezusa za Boga (Syna Bożego), (75,3%) badanych stwierdza, że zna prawdy wiary i kieruje się nimi w życiu. Możemy zatem stwierdzić, że akceptacja prawd religijnych nie jest tylko zależna od znajomości tych prawd. Zauważamy, że wskaźnik wiary Jezusa Syna Bożego jest wyższy od wskaźnika deklaracji znajomości prawd wiary.

Przed właściwymi badaniami wysunięto hipotezę: wiedza religijna respondentów z najmłodszej kategorii wiekowej jest na wyższym poziomie niż w innych kategoriach wiekowych i osób z wyższym wykształceniem będzie na wyższym poziomie niż pozostałych respondentów. Jak wskazują badania, znajomość prawd wiary w grupach wiekowych w ich własnej ocenie i kierowanie się nimi w życiu jest na najwyższym poziomie występuje u badanych w wieku powyżej 50 lat, nieco rzadziej u osób w wieku od 36 do 50 lat, a najrzadziej u osób w wieku poniżej 35 lat. Okazuje się, że najmłodszy respondenci pomimo uczestniczenia w katechezie szkolnej najniżej oceniają swoją znajomość prawd wiary, zatem nie potwierdziła się hipoteza zakładająca, że najmłodszy respondenci posiadają wysoką znajomość prawd wiary.

Badania własne potwierdziły hipotezę, że wiedza religijna osób z wyższym wykształceniem będzie na wyższym poziomie niż pozostałych respondentów.

3.2. Zachowanie norm moralno-religijnych

W rozumieniu semantycznym, za Wincentym Granatem, można wyróżnić kilka znaczeń pojęcia „moralność”:

- a) zbiór obyczajów danej społeczności lub jednostki, ujemnych lub dodatnich (np. moralność narodu polskiego);
- b) zasady głoszone przez jakiś system etyczny (np. moralność hedonistyczna, chrześcijańska);
- c) zbiór obyczajów lub zasad etycznych odnoszących się do ograniczonych sfer działania (moralność lekarska, kupiecka);
- d) charakterystyczny przymiot czynów ludzkich;

- e) moralność w znaczeniu dodatnim, równoznaczna z dobrocią moralną lub w znaczeniu ujemnym, równoznaczna ze złem moralnym;
- f) pewne dobro idealne, które pozytywnie wpływa na osobę ludzką;
- g) moralność jako równoznacznik wolności⁴³.

Z socjologicznego punktu widzenia pierwszoplanowa jest ewaluacja moralności mająca bezpośrednie nawiązanie do społeczeństwa. Taką definicję podaje Thomas Luckmann, ukazując, że moralność to: „relatywnie spójny zbiór wyobrażeń o tym, co słuszne, a co nie, wyobrażeń o przyzwoitym życiu, które wyprowadzają ludzkie działanie poza doraźne zaspokajanie pragnień i wymogów chwili”⁴⁴. Luckmann zakłada wielkie poczucie jednostki odnoszące się do jej czynów, zarówno tych słusznych, jak i niesłusznych. Janusz Mariański podaje, że moralność w ujęciu socjologicznym to: „zespół przekonań, postaw i zachowań funkcjonujących w grupie społecznej, który ma swoje wyraźne lub domniemane odniesienie do godności osobowej człowieka”⁴⁵. Mariański zwraca też uwagę, że definicje moralności w rozumieniu socjologicznym są liczne, niektóre ujmują ją w sensie neutralnym, inne w normatywnym, gdzie: „w znaczeniu neutralnym moralność obejmuje wszelkie istniejące wartości, normy i oceny regulujące zachowania ludzi oraz same zachowanie ujmowane z punktu widzenia dobra i zła. W znaczeniu wartościującym (normatywnym) moralność odnosi się natomiast do określonego zespołu wartości, norm i wzorów zachowań uznawanych za właściwe z punktu widzenia określonego ideału etycznego czy systemu normatywnego. W tym sensie moralność funkcjonuje w binarnym schemacie tego, co właściwe i niewłaściwe, dobre i złe”⁴⁶.

W rozumieniu teologicznym wiara i moralność są ze sobą nieodłącznie związane. Szczególny charakter porządku, jaki zakłada moralność chrześcijańska wskazuje, że nakazy i zakazy moralne są traktowane jako włączone w porządek sacrum⁴⁷. W ujęciu teologicznym życie zgodne z normami moralnymi jest odpowiedzią na inicjatywę miłości Boga, zatem jest współdziałaniem z zamysłem, który Bóg przeprowadza w historii⁴⁸.

⁴³ Por. W. Granat, *Personalizm chrześcijański. Teologia osoby ludzkiej*, Poznań 1985, s. 316.

⁴⁴ T. Luckmann, *Komunikacja moralna w nowoczesnych społeczeństwach*, w: A. Jasińska-Kania, L.M.Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski (wybór i oprac.), *Współczesne teorie socjologiczne*, Warszawa 2006, t. 2, s. 939.

⁴⁵ J. Mariański, *Moralność w procesie przemian. Szkice socjologiczne*, Warszawa 1990, s. 20.

⁴⁶ J. Mariański, *Moralność jako fakt społeczny*, w: J. Baniak (red.), *Moralność współczesnego społeczeństwa polskiego. Założenia i rzeczywistość*, Poznań 2008, s. 13.

⁴⁷ Por. J. Mariański, *Religia i Kościół w społeczeństwie pluralistycznym. Polska lat dziewięćdziesiątych*, Lublin 1993, s. 163.

⁴⁸ KKK, nr 2062.

W badaniu funkcji religijnej współczesnej rodziny kurpiowskiej problematyka moralna stanowi jeden z podstawowych parametrów. Zachowania moralne stanowią tzw. parametr konsekwencyjny, czyli przedstawiający przejawy religijności w życiu chrześcijańskim⁴⁹.

Rodzina jest grupą społeczną, która przekazuje dzieciom mniej lub bardziej zwarty system reguł i norm etycznych, określających co wolno a czego nie wolno, co jest dobre a co złe⁵⁰.

Rolę czynnika kształtującego świadomość i praktykę moralną pełni przede wszystkim najbliższe środowisko. Świadomość obowiązywania reguł i norm moralnych jest uzależniona od autorytetu osób dorosłych i wzorów kulturowych czy szerzej – opinii środowiska społecznego⁵¹. Religia jest czynnikiem, który odgrywa ważną rolę w zakresie wychowania moralnego, pomaga w przyjęciu właściwej linii postępowania⁵².

W przeprowadzonych badaniach uwzględniono następujące wskaźniki:

- 1) Postawy wobec wartości
- 2) Znaczenie Dziesięciorga przykazań
- 3) Opinie na temat sakramentu małżeństwa ślubu kościelnego i cywilnego
- 4) Akceptacja wybranych norm moralnych

Można postawić pytanie: czy takie wskaźniki dają szansę adekwatnego odtworzenia stanu moralności chrześcijańskiej wśród rodzin Kurpiowszczyzny? Będzie to obraz wprawdzie niewyczerpujący, ale prawdziwy. Pozwala to na poszukiwanie prawdopodobnych odpowiedzi na następujące pytania: Czy członkowie rodzin kurpiowskich znają model moralności chrześcijańskiej? Czy interpretują go religijnie? Czy w wątpliwościach szukają pomocy w zakresie religijnym? Na ile akceptują wybrane normy moralne⁵³?

⁴⁹ Por. W. Piwowarski, *Przemiany religijnej...*, dz.. cyt., s. 449-450.

⁵⁰ J. Mariański, *Wprowadzenie do socjologii moralności*, Lublin 1989, s. 190.

⁵¹ Tamże, s. 191.

⁵² Tamże, s. 199.

⁵³ Por. W. Zdaniewicz, *Wybrane problemy moralne*, w: *Postawy społeczno religijne...*, dz. cyt., s. 71.

3.2.1. Podstawowe wartości

Wśród zagadnień poruszanych w badaniu znalazły się także te związane z postawą wobec wartości. Człowiek w swoim życiu dokonuje wyboru, co jest dla niego i jego rodziny ważne, cenne i co będzie stanowiło dla niego cel. Uznany przez człowieka system wartości stanowi istotę jego życia.

Wartości to przede wszystkim: idee, zjawiska, przedmioty i osoby, które są przez jednostki czy grupy oceniane, aprobowane bądź odrzucane. Stają się one głównymi wyznacznikami działalności ludzi i grup⁵⁴.

Rodzina stanowi ośrodek kultury życia oraz odgrywa decydującą i niezastąpioną rolę w kształtowaniu wartości i norm. Jest powołana do tego, aby spełniać swoje zadania w ciągu życia swoich członków od narodzin do śmierci. Szybkie zmiany społeczno-kulturowe przyczyniają się jednak na ogół do destabilizacji tradycyjnych wartości i norm życia rodzinnego, do utraty, a przynajmniej przekształceń niektórych funkcji rodziny. Jak zauważa Janusz Mariański pewne wartości i normy transmitowane z pokolenia na pokolenie są przyjmowane, inne spośród nich ulegają modyfikacjom, wreszcie pojawiają się nowe wartości i normy⁵⁵.

Warto zatem zastanowić się, dokonując analizy wyników badań, jakie wartości są obecnie najważniejsze dla członków rodzin kurpiowskich. Czy współczesne rodziny z tego regionu zachowują wartości wskazywane przez Kościół, czy raczej hołdują etyce indywidualistycznej, którą promuje ponowoczesna kultura medialna? Odrzucenie klasycznej hierarchii wartości prowadzi do akcentowania wszelkich form indywidualizmu, takich jak: niezależność, swoboda, samowola, samostanowienie, kariera, istnienie i funkcjonowanie wyłącznie dla siebie i wybiórczość sumienia. Radykalny indywidualizm prowadzi także do zwiększenia opcji i wyborów jednostki, a tym samym nieustannego wybierania, przebudowywania indywidualnych planów, działań, postaw, co wpływa także na funkcję religijną, gdyż nadmierne oczekiwania jednostki powodują odrzucenie postaw wspólnotowych promowanych przez chrześcijaństwo⁵⁶.

⁵⁴ Por. K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 1997, s. 239.

⁵⁵ J. Mariański, *Kryzys moralny czy transformacja wartości? Studium socjologiczne*, Lublin 2001, s. 298.

⁵⁶ Por. J. Mariański, *Typy postaw wobec religii w Polsce*, w: *Z badań nad religijnością polską*, red. J. Piwowarski, W. Zdaniewicz, Poznań-Warszawa 1996, s. 136-138; J. Mariański, *Kryzys moralny...*, dz. cyt., s. 79-85; W. Piwowarski, *Wartości życia codziennego*, w: *Religijność Polaków 1991-1998*, red. W. Zdaniewicz, Warszawa 2001, s. 58-61.

W tradycyjnych społecznościach lokalnych dominował system wychowawczy z ustalonymi celami wychowawczymi, hierarchią wartości i stałymi normami. W rodzinie kurpiowskiej dziadkowie i rodzice byli dla dzieci uosobieniem wartości, które były przekazywane z pokolenia na pokolenie⁵⁷. Współcześnie wielość różnorodnych hierarchii wartości promowanych przez media oraz brak możliwości wskazania na jeden akceptowany przez wszystkich układ wartości, a nawet prawdy prowadzi do usunięcia uniwersalnie uzasadnianej hierarchii wartości, moralności i religijności⁵⁸, a tym samym utrudnia ich przekaz i skłania do poszukiwania nowych modeli wychowania dzieci i młodzieży⁵⁹.

Dlatego w realizowanych badaniach własnych znajduje się pytanie dotyczące wyboru wartości i określenia stopnia ich znaczenia dla respondentów. W kwestionariuszu ankiety zawarto zestaw 10 wartości wraz z możliwością wpisania innych, niewymienionych w ankiecie. Zostały one wyszczególnione w następujący sposób: 1 – rodzina, 2 – dzieci, 3 – wiara religijna, 4 – zbawienie, 5 – życie we wspólnocie religijnej, 6 – zwyczaje, tradycja, 7 – przyjaciele, sąsiedzi, 8 – Ojczyzna, 9 – majątek, pieniądze, 10 – zainteresowania (**tabela 28**) przedstawia rozkład procentowy odpowiedzi określających znaczenie poszczególnych wartości w życiu respondentów.

W celu określenia, które wartości są najważniejsze dla ankietowanego, poszczególnym odpowiedziom przyznano rangi według układu: 1 – duże znaczenie, 2 – średnie znaczenie, 3 – małe znaczenie, 4 – brak znaczenia. Następnie rangi uśredniono, a na tej podstawie stwierdzono, że dla ankietowanych najważniejsze wartości to: rodzina (średnia ocena 1,02), dzieci (1,12), zbawienie (1,20), ojczyzna (1,21), wiara religijna (1,22). W mniejszym stopniu były ważne zwyczaje, tradycja (1,34), życie we wspólnocie religijnej (1,42), przyjaciele, sąsiedzi (1,45). Najmniej istotne dla ankietowanych były takie wartości, jak zainteresowania (1,61) i majątek oraz pieniądze (1,95) (**tabela 28**).

⁵⁷ Por. J. Mariański, *Wprowadzenie do socjologii...*, dz. cyt., s. 190.

⁵⁸ Por. T. Styczeń, *Etyka niezależna*, red. K. Krajewski, Lublin 2012, s. 317–320.

⁵⁹ Por. E. Osewska, *W poszukiwaniu modeli wychowania młodzieży ku wartościom*, w: *Katechizować dzisiaj. Problemy i wyzwania*, red. J. Stala, Kielce 2004, s. 193–209; E. Osewska, *Value education in the Polish family*, w: *Strengthening Families*, red. J. Stala, J. Garmaz, Kraków 2016, s. 303–316.

Tabela 28. Znaczenie wartości

	Duże znaczenie	Średnie znaczenie	Małe znaczenie	Brak znaczenia	Średnia
	1	2	3	4	
Rodzina	98,4%	1,4%	0,3%	0,0%	1,02
Dzieci	92,6%	4,7%	0,8%	1,9%	1,12
Zbawienie	85,9%	10,1%	2,3%	1,7%	1,20
Ojczyzna	82,1%	15,4%	1,7%	0,8%	1,21
Wiara religijna	83,9%	10,9%	4,6%	0,5%	1,22
Zwyczaje, tradycja	68,8%	28,1%	3,1%	0,0%	1,34
Życie we wspólnocie religijnej	67,2%	25,7%	5,1%	2,0%	1,42
Przyjaciele, sąsiedzi	59,2%	36,9%	3,3%	0,6%	1,45
Zainteresowania	49,0%	43,1%	5,7%	2,3%	1,61
Majątek, pieniądze	20,0%	66,2%	12,1%	1,7%	1,95

Źródło: badania własne

Tabela 28 przedstawia rozkład procentowy odpowiedzi określających znaczenie poszczególnych wartości. Badani największe znaczenie przyznali rodzinie – (98,40%) stwierdziło, że odgrywa dużą rolę, a tylko (1,40%) uznało, że średnie. Na drugim miejscu wskazali na dzieci – (92,6%) przypisało im duże znaczenie, a (4,7%) średnie. W życiu respondentów bardzo ważne okazało się zbawienie (85,9%), tylko (2,30%) podało, że zbawienie ma małe znaczenie. Dużą wagę badani przyznali też wierze religijnej – (83,9%) przypisuje jej duże znaczenie, (10,9%) średnie, tylko (4,60%) podało, że małe. W dalszej kolejności znalazła się Ojczyzna (82,1%), zwyczaje, tradycja (68,8%), życie we wspólnocie religijnej (67,2%), przyjaciele i sąsiedzi (59,2%) oraz zainteresowania (49,0%). Najmniej ważnymi wartościami, które wskazują respondenci są majątek i pieniądze (19,20%).

Analizując dane empiryczne należy stwierdzić, że badani przedstawiciele rodzin kurpiowskich za wartości posiadające najważniejsze w ich życiu znaczenie uznali najpierw rodzinę (98,40%), na drugim miejscu wskazali dzieci (92,6%), na trzecim zbawienie (85,9%), a na czwartym wiarę (83,9%). Na uwagę zasługuje podkreślenie, że dla mieszkańców Kurpiowszczyzny duże znaczenie ma Ojczyzna (82,1%), jak również zwyczaje i tradycja (68,8%). Na dalszym miejscu znalazły się: życie we wspólnocie religijnej, przyjaciele i sąsiedzi. Dostyc istotne okazały się także

zainteresowania. Najmniejszą wagę (co piąty badany) mieszkańcy Kurpiowszczyzny przywiązywali do wartości materialnych (majątek, pieniądze).

Stwierdzono statystycznie istotne różnice w ocenie znaczenia poszczególnych wartości pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na cechy społeczno-demograficzne.

Stwierdzono, że dla kobiet istotnie częściej niż dla mężczyzn znaczenie miały takie wartości jak zbawienie ($p = 0,009$). Dla mężczyzn natomiast częściej były ważne takie wartości jak majątek, pieniądze ($p = 0,027$) i zainteresowania ($p = 0,028$) (tabela 29). Może to dowodzić, że kobiety częściej niż mężczyźni podkreślają znaczenie zbawienia w procesie wychowania.

Tabela 29. Ocena znaczenia poszczególnych wartości z podziałem na płeć

Płeć	Kobieta		Mężczyzna		<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	
Rodzina	1,0	0,17	1,0	0,13	0,867
Dzieci	1,1	0,50	1,1	0,46	0,996
Wiara religijna	1,2	0,51	1,3	0,60	0,081
Zbawienie	1,1	0,45	1,3	0,72	0,009
Życie we wspólnocie religijnej	1,4	0,65	1,5	0,75	0,149
Zwyczaje, tradycja	1,3	0,54	1,4	0,53	0,123
Przyjaciele, sąsiedzi	1,4	0,57	1,5	0,63	0,648
Ojczyzna	1,2	0,45	1,2	0,59	0,758
Majątek, pieniądze	2,0	0,60	1,8	0,66	0,027
Zainteresowania	1,7	0,71	1,5	0,66	0,028

M – średnia, *SD* – odchylenie standardowe, *p* – poziom istotności

Źródło: badania własne

Dla osób będących w związku małżeńskim istotnie częściej niż dla osób niebędących w związku były ważne takie wartości jak dzieci ($p < 0,001$), wiara religijna ($p < 0,001$), zbawienie ($p < 0,001$), życie we wspólnocie religijnej ($p < 0,001$), zwyczaje, tradycje ($p = 0,002$) i ojczyzna ($p < 0,001$). Natomiast dla osób niebędących w związku ważniejszą rolę odgrywały takie wartości jak majątek, pieniądze ($p < 0,001$) czy zainteresowania ($p < 0,001$) (tabela 30).

Tabela 30. Ocena znaczenia poszczególnych wartości z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim

Związek małżeński	Tak		Nie		<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	
Rodzina	1,0	0,15	1,0	0,17	0,315
Dzieci	1,0	0,16	1,3	0,76	<0,001
Wiara religijna	1,1	0,31	1,5	0,75	<0,001
Zbawienie	1,1	0,40	1,4	0,72	<0,001
Życie we wspólnocie religijnej	1,3	0,53	1,7	0,85	<0,001
Zwyczaje, tradycja	1,3	0,48	1,5	0,61	0,002
Przyjaciele, sąsiedzi	1,4	0,56	1,5	0,65	0,407
Ojczyzna	1,1	0,36	1,3	0,67	<0,001
Majątek, pieniądze	2,0	0,57	1,8	0,67	0,001
Zainteresowania	1,7	0,71	1,5	0,66	0,005

M – średnia, *SD* – odchylenie standardowe, *p* – poziom istotności

Źródło: badania własne

Starsi respondenci istotnie wyżej niż młodsi ankietowani cenili takie wartości, jak: dzieci ($p < 0,001$), wiara religijna ($p < 0,001$), zbawienie ($p < 0,001$), życie we wspólnocie religijnej ($p < 0,001$), zwyczaje, tradycja ($p = 0,015$), ojczyzna ($p < 0,001$), natomiast mniej ważne były takie wartości jak majątek, pieniądze ($p = 0,001$) i zainteresowania ($p < 0,001$).

Ankietowani posiadający wyższe stopnie wykształcenia wyżej cenili takie wartości jak dzieci ($p = 0,003$), wiara religijna ($p < 0,001$), zbawienie ($p = 0,001$), życie we wspólnocie religijnej ($p = 0,006$) czy zwyczaje i tradycja ($p = 0,016$).

Badani mający mniejsze rodziny wyżej cenili zbawienie ($p = 0,049$) (**tabela 31**).

Tabela 31. Wartości współczynnika korelacji rang Spearmana. Związek między wiekiem, wykształceniem, liczebnością rodziny, a oceną znaczenia poszczególnych wartości

		Wiek	Wykształcenie	Liczebność rodziny
Rodzina	Współczynnik korelacji	-0,05	-0,06	0,09
	Istotność (dwustronna)	0,338	0,277	0,087
Dzieci	Współczynnik korelacji	-0,27	-0,15	0,05
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,003	0,334
Wiara religijna	Współczynnik korelacji	-0,37	-0,22	-0,03
	Istotność (dwustronna)	<0,001	<0,001	0,585
Zbawienie	Współczynnik korelacji	-0,33	-0,18	0,11
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,001	0,049
Życie we wspólnocie religijnej	Współczynnik korelacji	-0,28	-0,15	-0,04
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,006	0,506
Zwyczaje, tradycja	Współczynnik korelacji	-0,13	-0,13	-0,01
	Istotność (dwustronna)	0,015	0,016	0,867
Przyjaciele, sąsiedzi	Współczynnik korelacji	0,01	-0,03	0,04
	Istotność (dwustronna)	0,803	0,553	0,420
Ojczyzna	Współczynnik korelacji	-0,21	-0,04	0,07
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,430	0,171
Majątek, pieniądze	Współczynnik korelacji	0,17	-0,03	0,07
	Istotność (dwustronna)	0,001	0,620	0,213
Zainteresowania	Współczynnik korelacji	0,19	-0,07	0,05
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,214	0,340

Źródło: badania własne

Wiara jest najważniejsza dla osób wierzących głęboko i systematycznie praktykujących (95,9%), ten wskaźnik spada dla osób wierzących i praktykujących rzadko (38,1%), a dla niewierzących ma małe znaczenie. Podobnie zbawienie jest ważniejsze dla osób wierzących głęboko i systematycznie praktykujących (95,3%) niż dla osób wierzących i praktykujących rzadko (52,4%) (ale należy zauważyć, że zbawienie jest nieco wyżej cenione od wiary).

Majątek i pieniądze stanowią największą wartość dla osób niewierzących i niepraktykujących (100%), a najmniejszą dla osób wierzących głęboko i systematycznie praktykujących (16,1%).

Podsumowanie

Powyższe analizy, które dokonano na zebranych materiale pozwalają na sformułowanie kilku spostrzeżeń w zakresie postaw respondentów względem określonych tu wartości. Mieszkańcy Kurpiowszczyzny za wartości posiadające najważniejsze w ich życiu znaczenie uznali kolejno: rodzinę, dzieci, zbawienie i wiarę. W dalszej kolejności znalazła się Ojczyzna, zwyczaje, tradycja, życie we wspólnocie religijnej, przyjaciele i sąsiedzi czy zainteresowania. Najmniejsze znaczenie respondenci przypisują wartościom materialnym.

Stwierdzono, że dla kobiet większą wartość ma zbawienie, zaś dla mężczyzn istotnie częściej określane jako ważne były takie wartości, jak: majątek, pieniądze i zainteresowania.

Osoby będące w związku małżeńskim istotnie częściej uznawały znaczenie wartości, takich jak: dzieci, wiara religijna, zbawienie, życie we wspólnocie religijnej, zwyczaje, tradycje i ojczyzna. Natomiast dla osób niebędących w związku ważniejsze były majątek, pieniądze oraz zainteresowania.

Starsi respondenci istotnie wyżej niż młodsi ankietowani cenili takie wartości, jak: dzieci, wiara religijna, zbawienie, życie we wspólnocie religijnej, zwyczaje, tradycja, ojczyzna, natomiast mniej ważne były majątek, pieniądze i zainteresowania.

Ankietowani posiadający wyższe stopnie wykształcenia wyżej cenili takie wartości jak dzieci, wiara religijna, zbawienie, życie we wspólnocie religijnej, zwyczaje, tradycja. Ankietowani mający mniejsze rodziny wyżej cenili zbawienie.

Wiara religijna i zbawienie to wartości, które są najważniejsze dla osób głęboko wierzących oraz systematycznie praktykujących. Dla respondentów określających się jako niewierzący i niepraktykujący największe znaczenie mają majątek i pieniądze.

Z analizy badań wynika, że przynajmniej w sferze deklaracji dla członków rodzin Kurpiowszczyzny fundamentalnymi wartościami są rodzina i wiara, co daje podstawy do realizacji funkcji religijnej w rodzinie.

Rodzina kurpiowska posiada swoje dziedzictwo i jest miejscem formowania postaw moralnych dzieci i młodzieży. Nie jest jednak odizolowana od kultury szerszej, która modeluje jej oblicze duchowe i moralne, co daje określone szanse, ale i

zagrożenia. Współcześnie przekazywana przez środki społecznego przekazu tzw. kultura masowa wyraźnie relatywizuje tradycyjne wartości i normy życia chrześcijańskiego⁶⁰, stąd pytanie o Dekalog, którego przestrzeganie lub nieprzestrzeganie w rodzinie ukazuje jej odniesienie do moralności.

3.2.2. Realizacja przykazań

Według Janusza Mariańskiego Dekalog pozostaje „zwięzłą syntezą zasad wszelkiej ludzkiej moralności. Przykazania Dekalogu, będące jednocześnie pierwszorzędnymi normami prawa naturalnego, obowiązują wszystkich w ten sam sposób. Jakkolwiek zostały one sformułowane w pojęciach i języku określonej kultury, stanowią także i dzisiaj zapewnienie przestrzeni wolności dla wszystkich, chronią wartości i dobro ludzi,

a przez to umożliwiają wszystkim życie prawdziwie ludzkie. Przykazania Dekalogu są sformułowane ogólnie, można je wyrazić bardziej konkretnie w postaci szczegółowego kodeksu norm postępowania. Stanowią one etyczny fundament życia indywidualnego i społecznego”⁶¹.

Dekalog nie skupia się wyłącznie na sferze moralności, ale wyraża także ewangeliczne wymagania miłości Boga i bliźniego. Trzy pierwsze przykazania odnoszą się bardziej do miłości Boga, a siedem pozostałych do miłości bliźniego⁶². Tematyka Dziesięciu przykazań stanowi znaczącą część Katechizmu Kościoła Katolickiego⁶³

W przeszłości duszpasterstwo jezuickie na terenie Kurpiów przyniosło efekty w postaci postaw moralnych Puszczaków zgodnych z Dekalogiem⁶⁴. Prawo bartne regulujące życie puszczy wyrażało głębokie poczucie sprawiedliwości. Przysługiwało i stosowane było na równi wobec wszystkich bartników korzystających z „borów”, nie znało różnic społecznych⁶⁵.

Dominik Staszewski, autor publikacji „Moralność i umoralnienie Kurpiów”, stwierdza jednoznacznie, że „moralną istotę Kurpia urobił Kościół”⁶⁶. Chociaż

⁶⁰ Por. Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce, Kraków 2001, nr 7.

⁶¹ J. Mariański, *Postawy katolików wobec dekalogu i norm moralności małżeńsko-rodzinnej*, w: W. Zdaniewicz, S. Zaręba, *Postawy społeczno-religijne mieszkańców Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej*, Szczecin 2006, s. 99.

⁶² KKK, nr 2067.

⁶³ KKK, nr 2052-2557.

⁶⁴ Por. A. Chętnik, *Puszcza Kurpiowska*, dz. cyt. s. 54.

⁶⁵ Por. Z. Niedziałkowska, *Puszcza Zielona. Bory Ostrołęckie*, dz. cyt., s. 36.

⁶⁶ D. Staszewski, *Moralność i umoralnienie Kurpiów*, Płock 1903, s. 9; J. Olędzki, *Sztuka Kurpiów*, Wrocław 1970, s. 24.

wymienia wiele grzechów popełnianych przez Kurpiów, zarzucając im przede wszystkim grzechy nieczystości i złe obchodzenie się ze starszymi w rodzinie⁶⁷, to uznaje że: „religijność Kurpiów zewnętrznie ujawnia się w wielkiej ich pobożności, obserwowaniu wszelkich przepisów Kościoła, częstych i dalekich pielgrzymkach na odpusty i do świętych miejsc i w wielkiej ofiarności na cele religijne”⁶⁸.

Czy współcześnie rodziny kurpiowskie przyjmują i zachowują Dekalog? Na to pytanie starano się odpowiedzieć w dalszej części badań własnych. Dlatego do respondentów skierowano pytanie: „Proszę określić, na ile zachowuje Pan/Pani przykazane zawarte w Dekalogu?”. Uzyskane wyniki ukazują (**tabele 32 – 35 oraz wykres 34**).

Tabela 32. Autodeklaracja zachowania przykazań

	Zdecydowanie zachowuje	Częściowo zachowuje	Nie zachowuje
Nie zabijaj.	95,8%	3,3%	0,8%
Nie kradnij.	93,8%	5,0%	1,1%
Nie cudzołóż.	93,0%	6,1%	0,8%
Nie pożądaj żony bliźniego swego.	92,4%	6,7%	0,8%
Nie będziesz miał bogów cudzych przede mną.	91,0%	7,9%	1,1%
Czczij ojca swego i matkę swoją.	88,1%	11,1%	0,8%
Ani żadnej rzeczy, która jego jest.	86,0%	12,8%	1,1%
Pamiętaj, abyś dzień święty święcił.	75,6%	20,5%	3,9%
Nie mów fałszywego świadectwa przeciw bliźniemu swemu.	65,6%	33,5%	0,8%
Nie będziesz wzywał imienia Boga twego nadaremnie.	58,4%	38,0%	3,6%

Źródło: badania własne

Ogólny rozkład odpowiedzi respondentów dotyczących autodeklaracji zachowania norm Dekalogu przedstawia się następująco: odpowiedzi „zdecydowanie zachowuję” zamykają się w przedziale (58,4% – 95,8%), „częściowo zachowuję” (3,3% – 38,0%), „nie zachowuję” (0,8% – 3,9%).

⁶⁷ Tamże, s. 17-21, 77, 98, 99.

⁶⁸ Tamże, s. 5.

Badani Kurpie najczęściej wskazują, że zdecydowanie zachowują następujące przykazania: „Nie zabijaj” (95,8%), „Nie kradnij” (93,8%), „ Nie cudzołóż” (93,0%), „Nie pożądaj żony bliźniego swego” (92,4%). Dla członków rodzin kurpiowskich istotne też są przykazania: pierwsze – „Nie będziesz miał bogów cudzych przede mną” (91,1%), oraz czwarte – „ Czcij Ojca swego i matkę swoją” (88,1%).

Najniższą autodeklarację akceptacji wykazują dwa przykazania: drugie – „Nie będziesz brał imienia Pana Boga Twego nadaremnie” (58,4%) i ósme – „Nie mów fałszywego świadectwa przeciw bliźniemu swemu” (65,6%). Najwyższy wskaźnik akceptacji ma przykazanie piąte o treści „Nie zabijaj” (95,8%).

Aby stwierdzić, czy istnieją statystycznie istotne różnice między grupami wydzielonymi ze względu na dane socjodemograficzne, odpowiedziom przyznano rangi według następującego schematu 1 – odpowiedź zdecydowanie zachowuje, 2 – częściowo zachowuje, 3 – nie zachowuje. Rangi następnie uśredniono.

Kontynuując analizę można stwierdzić, że wprowadzenie zmiennej w postaci płci różnicuje stopień zachowywania przykazań Dekalogu. Stwierdzono, że kobiety istotnie częściej niż mężczyźni stosowały się do przykazania VI ($p < 0,001$), VII ($p = 0,001$), IX ($p < 0,001$) i X ($p = 0,001$) (**tabela 33**). W odniesieniu do VI przykazania widać wyraźną różnicę pomiędzy zachowywaniem tego przykazania przez kobiety (93,7%) i mężczyzn (82,2%). Podobnie w odniesieniu do przykazania VII – kobiety (94,0%), a mężczyźni (83,1%). Jeśli chodzi o przykazanie IX: kobiety – (92,9%), mężczyźni – (81,4%). Zachowywanie przykazania X różni się w przypadku kobiet (87,3%) oraz mężczyzn (74,6%).

Tabela 33. Zachowania przykazań zawartych w Dekalogu z podziałem na płeć
(1 – zdecydowanie zachowuje, 2 – częściowo zachowuje, 3 – nie zachowuje)

Płeć	Kobieta		Mężczyzna		<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	
Nie będziesz miał bogów cudzych przede mną.	1,1	0,28	1,2	0,43	0,039
Nie będziesz wzywał imienia Boga twego nadaremnie.	1,5	0,57	1,4	0,56	0,238
Pamiętaj, abyś dzień święty święcił.	1,3	0,49	1,3	0,60	0,217
Czcij ojca swego i matkę swoją.	1,1	0,31	1,2	0,44	0,137
Nie zabijaj.	1,0	0,21	1,1	0,33	0,143
Nie cudzołóż.	1,0	0,19	1,2	0,44	<0,001
Nie kradnij.	1,0	0,21	1,2	0,43	0,001
Nie mów fałszywego świadectwa przeciw bliźniemu swemu.	1,3	0,49	1,4	0,52	0,833
Nie pożądaj żony bliźniego swego.	1,0	0,20	1,2	0,45	<0,001
Ani żadnej rzeczy, która jego jest.	1,1	0,32	1,2	0,49	0,001

M – średnia, *SD* – odchylenie standardowe, *p* – poziom istotności

Źródło: badania własne

Ankietowani będący w związku istotnie częściej niż osoby niebędące w związku małżeńskim stosowali się do przykazań: I ($p = 0,024$), II ($p < 0,001$), III ($p < 0,001$), IV ($p < 0,001$), V ($p = 0,001$), VI ($p < 0,001$), VII ($p < 0,001$), VIII ($p < 0,001$), IX ($p < 0,001$), X ($p < 0,001$) przykazania (**tabela 34**).

Tabela 34. Zachowania przykazań zawartych w Dekalogu z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim (1 – zdecydowanie zachowuje, 2 – częściowo zachowuje, 3 – nie zachowuje)

W związku małżeńskim	Tak		Nie		<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	
Nie będziesz miał bogów cudzych przede mną.	1,1	0,27	1,2	0,42	0,024
Nie będziesz wzywał imienia Boga twego nadaremnie.	1,4	0,50	1,6	0,64	<0,001
Pamiętaj, abys dzień święty święcił.	1,2	0,41	1,5	0,66	<0,001
Czcij ojca swego i matkę swoją.	1,1	0,26	1,2	0,47	<0,001
Nie zabijaj.	1,0	0,11	1,1	0,38	0,001
Nie cudzołóż.	1,0	0,13	1,2	0,44	<0,001
Nie kradnij.	1,0	0,16	1,1	0,43	<0,001
Nie mów fałszywego świadectwa przeciw bliźniemu swemu.	1,3	0,44	1,5	0,55	<0,001
Nie pożądaj żony bliźniego swego.	1,0	0,17	1,2	0,44	<0,001
Ani żadnej rzeczy, która jego jest.	1,1	0,26	1,3	0,52	<0,001

M – średnia, *SD* – odchylenie standardowe, *p* – poziom istotności

Źródło: badania własne

Analiza korelacyjna wykazała, że ankietowani w starszym wieku częściej stosowali się do wszystkich przykazań ($p < 0,001$) niż młodszy. III przykazanie wśród najmłodszych (18-25 lat) zachowywane jest przez co drugiego z nich (50%). Ankietowani powyżej 71 roku życia aż w (92,6%) realizują to przykazanie. Przykazanie VI w największym stopniu przestrzega grupa ankietowanych w wieku 36-50 i 51-70 lat (odpowiednio 94,1% oraz 95,1%). Najmniej przykazanie to przestrzega ponownie najmłodsza grupa wiekowa – 79,5%. Przykazanie VII również w największym stopniu jest respektowane przez ludzi w wieku 51-70 lat (95,1%). Najmniej przykazanie to przestrzega najmłodsza grupa wiekowa – 80,8%. Przestrzeganie VIII wykazuje tendencję wzrostową w kolejnych grupach wiekowych, jednak podkreślić należy, że tylko (35,9%) najmłodszych badanych je zachowuje. Przykazanie IX najpilniej wypełniają osoby w wieku 36-70 lat. Ostatnie przykazanie zasadniczo coraz bardziej przestrzegane jest wraz z wiekiem – przestrzega je (93,1%) ankietowanych w wieku 51-70 lat, jednak u osób najstarszych wskaźnik zachowywania tego przykazania spada (88,9%).

Stwierdzono też, że ankietowani posiadający wyższe wykształcenie częściej stosowali się do III ($p = 0,031$), IV ($p = 0,012$), VIII ($p = 0,003$), X ($p = 0,004$)

przykazania. Ankietowani posiadający mniejszą rodzinę częściej stosowali się do I ($p = 0,019$) i II ($p = 0,042$) (tabela 35). Gdy analizie podlega wpływ autodeklaracji wiary, okazuje się, że ogólnie większość katolików głęboko wierzących i systematycznie praktykujących z badanego terenu zachowuje przykazania zawarte w Dekalogu. Wierzący zaś, ale niepraktykujący przestrzegają przykazań w znacznie mniejszym stopniu, a najniższy wskaźnik obserwujemy u tej grupy w zakresie przestrzegania III przykazania (21,1%).

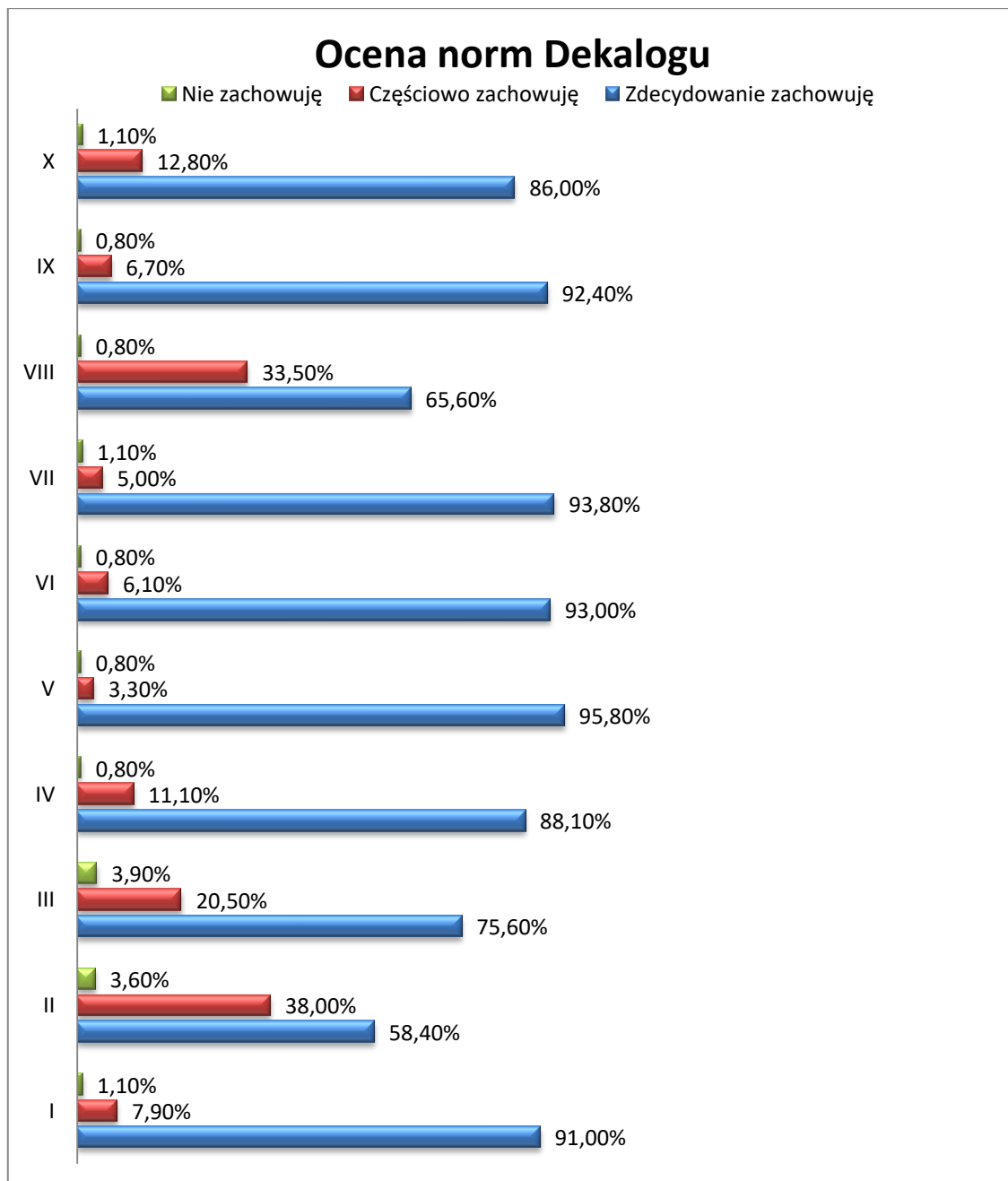
Zaskakujący może się wydawać fakt, że deklarujący się jako niewierzący i niezdecydowani również deklarują, że zachowują przykazania.

Tabela 35. Wartości współczynnika korelacji rang Spearmana. Związek między wiekiem, wykształceniem, liczebnością rodziny, a stosowaniem przykazań Dekalogu

		Wiek	Wykształcenie	Liczebność rodziny
Nie będziesz miał bogów cudzych przede mną.	Współczynnik korelacji	-0,21	-0,09	0,13
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,094	0,019
Nie będziesz wzywał imienia Boga twego nadaremnie.	Współczynnik korelacji	-0,40	-0,09	0,11
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,080	0,042
Pamiętaj, abyś dzień święty święcił.	Współczynnik korelacji	-0,32	-0,11	0,06
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,031	0,285
Czcij ojca swego i matkę swoją.	Współczynnik korelacji	-0,25	-0,13	0,09
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,012	0,094
Nie zabijaj.	Współczynnik korelacji	-0,15	-0,09	0,09
	Istotność (dwustronna)	0,005	0,090	0,095
Nie cudzołóż.	Współczynnik korelacji	-0,25	-0,09	0,03
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,103	0,531
Nie kradnij.	Współczynnik korelacji	-0,20	-0,09	0,08
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,093	0,163
Nie mów fałszywego świadectwa przeciw bliźniemu swemu.	Współczynnik korelacji	-0,31	-0,16	0,06
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,003	0,249
Nie pożądaj żony bliźniego swego.	Współczynnik korelacji	-0,16	-0,10	0,03
	Istotność (dwustronna)	0,002	0,061	0,566
Ani żadnej rzeczy, która jego jest.	Współczynnik korelacji	-0,28	-0,15	0,09
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,004	0,089

Źródło: badania własne

Wykres nr 34. Autodeklaracja zachowania przykazań

Źródło: badania własne

Z badań wynika, że mieszkańcy Kurpiowszczyzny mają świadomość zobowiązań zawartych w przykazaniach. Można stwierdzić, że ankietowani ogólnie akceptują Dekalog. Różnice w jego uznawaniu są niewielkie, chociaż rozbieżność między krańcowymi wartościami sięga około (37%).

Przestrzeganie przykazań przez członków rodziny kurpiowskiej jest praktyczną realizacją funkcji religijnej, co koresponduje z wizją Boga, która kładzie nacisk na Jego czynną, potężną i zbawczą obecność⁶⁹.

I przykazanie „Nie będziesz miał bogów cudzych przede mną”.

W badaniach empirycznych nad religijnością współczesnej rodziny kurpiowskiej otrzymano wskaźnik głęboko wierzących i systematycznie praktykujących (52,7%). Autodeklaracje pokazują jasno, że ponad połowa respondentów deklaruje się jako głęboko wierzący i systematycznie praktykujący. W badanych rodzinach kurpiowskich zauważa się wysoki wskaźnik identyfikacji z wiarą i praktykami religijnymi – (98,2%) to łączny wskaźnik głęboko wierzących i wierzących. W badanej grupie mieszkańców Kurpiowszczyzny niewielki procent stanowią osoby niewierzące lub niezdecydowane. Niewierzący i niepraktykujący stanowią (0,5%), a niezdecydowanych jest (0,8%). Można uznać, że dane potwierdzają, że rodziny kurpiowskie wierzą w Boga.

Wierni Kurpiowszczyzny postrzegają Boga jako Stworzyciela (80,54%), przy czym (68,38%) podaje, że Bóg jest Dobrym Ojcem, a (66,2%) badanych uważa, że Bóg jest Miłosiernym Ojcem. Mieszkańcy omawianego terenu zgadzają się również z twierdzeniami, że Bóg jest: Wszechmogący (62,97%), Sędzią Sprawiedliwym (59,5%) oraz (45,68 %) Trójjedynym Bogiem. Ponadto (75,3%) badanych stwierdza, że zna prawdy wiary i kieruje się nimi w życiu.

Obrazy święte, krzyż, „ołtarzyki domowe” jako symbole religijne przybliżają wierzącym obecność Boga. Krzyż posiada prawie każda rodzina kurpiowska (wskaźniki 95% i powyżej w każdej z badanych grup wiekowych). Obrazy religijne również znajdują się w większości kurpiowskich domów. „Ołtarzyki”, tzw. „kąciki religijne” można dostrzec najczęściej w domach starszych respondentów. Pismo Święte, które jest istotnym Źródłem wiedzy o Bogu, posiada (91,6%) respondentów.

Prawie wszyscy badani (98,1%) wierzą, że Bóg jest Jeden w Trzech Osobach. Wiarę we wcielenie, śmierć na krzyżu i zmartwychwstanie Chrystusa zadeklarowało (97,3%) ankietowanych. Uzyskane dane empiryczne potwierdzają, że prawie wszyscy wierni Kurpiowszczyzny przyjmują prawdy wiary.

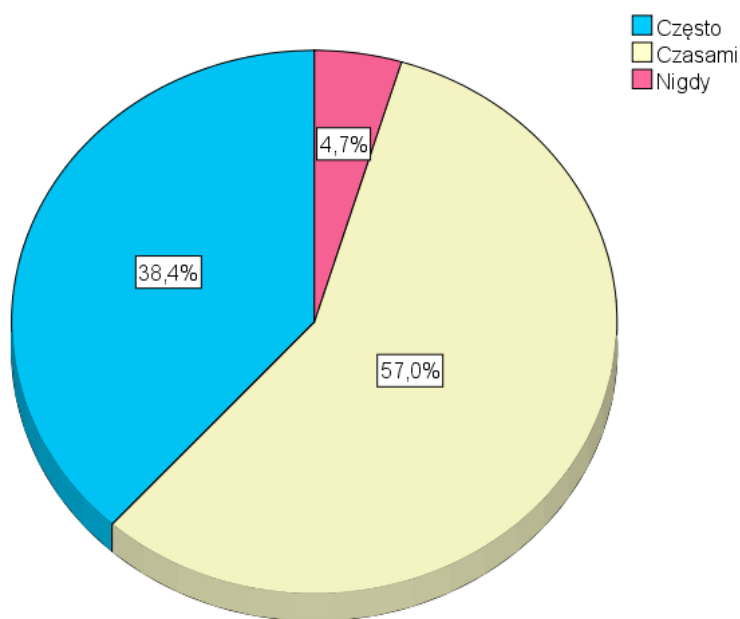
⁶⁹ Por. M. Wojciechowski, *Etyka Biblii*, Kraków 2009, s. 241-242.

II. Nie będziesz brał Imienia Pana Boga twego nadaremnie.

Drugie przykazanie „zdecydowanie zachowuje” (58,4%) badanych. Respektowanie tego przykazania mówi też o naszej wierze i o szacunku dla samego Boga⁷⁰. Chrześcijańskie pozdrowienie: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus” przypomina nam o przynależności do Chrystusa, jak również jest odważnym wyznaniem i świadectwem wiary.

Respondentów zapytano o używanie pozdrowień chrześcijańskich – „Jak często używa Pan/Pani pozdrowień chrześcijańskich, takich jak: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”, „Szczęść Boże”, „Z Bogiem”, „Daj Boże”, „Boże błogosław”, itp. Wyniki badań przedstawia (wykres 35, oraz tabele 36, 37, 38, 39, 40).

Wykres 35. Częstość używania pozdrowień chrześcijańskich, takich jak: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”, „Szczęść Boże”, „Z Bogiem”, „Daj Boże”, „Boże błogosław”, itp.

Źródło: badania własne

Na pytanie o częstość używania pozdrowień chrześcijańskich, takich jak: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”, „Szczęść Boże”, „Z Bogiem”, „Daj Boże”, „Boże błogosław”, (38,4%) respondentów podaje, że często używa wyżej wymienionych pozdrowień, czasami –ponad połowa badanych (57,0%), a (4,7%) ankietowanych nie używa nigdy pozdrowień chrześcijańskich.

⁷⁰ Por. KKK, nr 2142.

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w częstości używania pozdrowień chrześcijańskich pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na płeć ($p = 0,716$) (tabela 36).

Tabela 36. Częstość używania pozdrowień chrześcijańskich. Rozkład odpowiedzi z podziałem na płeć

		Płeć		
		Kobieta	Mężczyzna	
Częstość używania pozdrowień chrześcijańskich	Często	Liczebność	93	47
		%	37,2%	40,9%
	Czasami	Liczebność	146	62
		%	58,4%	53,9%
	Nigdy	Liczebność	11	6
		%	4,4%	5,2%
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 0,67; p = 0,716$		

Źródło: badania własne

Częściej pozdrowień chrześcijańskich używały osoby w wieku powyżej 50 lat (52%) z nich używało ich często, rzadziej osoby w wieku od 36 do 50 lat (35%) i najmłodsi respondenci (27%). Omawiana różnica jest istotna statystycznie ($p < 0,001$) (tabela 37).

Tabela 37. Częstość używania pozdrowień chrześcijańskich. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wiek

		Wiek			
		≤ 35 lat	36-50 lat	> 50 lat	
Częstość używania pozdrowień chrześcijańskich	Często	Liczebność	32	41	67
		%	26,9%	35,0%	51,9%
	Czasami	Liczebność	76	73	59
		%	63,9%	62,4%	45,7%
	Nigdy	Liczebność	11	3	3
		%	9,2%	2,6%	2,3%
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 23,05; p < 0,001$			

Źródło: badania własne

Częściej pozdrowień chrześcijańskich używały osoby będące w związku małżeńskim (42% używała ich często), rzadziej osoby niebędące w związku małżeńskim (32%). Omawiana różnica jest istotna statystycznie ($p = 0,017$) (**tabela 38**).

Tabela 38. Częstość używania pozdrowień chrześcijańskich. Rozkład odpowiedzi z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim

		W związku małżeńskim		
		Tak	Nie	
Częstość używania pozdrowień chrześcijańskich	Często	Liczebność	96	42
		%	41,6%	32,1%
	Czasami	Liczebność	129	78
		%	55,8%	59,5%
	Nigdy	Liczebność	6	11
		%	2,6%	8,4%
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 8,17; p = 0,017$		

Źródło: badania własne

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w częstości używania pozdrowień chrześcijańskich pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na wykształcenie ankietowanego ($p = 0,415$) (**tabela 39**).

Tabela 39. Częstość używania pozdrowień chrześcijańskich. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wykształcenie

		Wykształcenie			
		Podstawowe i zawodowe	Średnie	Wyższe	
Częstość używania pozdrowień chrześcijańskich	Często	Liczebność	40	38	61
		%	36,0%	38,0%	40,4%
	Czasami	Liczebność	67	54	85
		%	60,4%	54,0%	56,3%
	Nigdy	Liczebność	4	8	5
		%	3,6%	8,0%	3,3%
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 3,94; p = 0,415$			

Źródło: badania własne

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w częstości używania pozdrowień chrześcijańskich pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na miejsce zamieszkania ankietowanego ($p = 0,124$) (tabela 40).

Tabela 40. Częstość używania pozdrowień chrześcijańskich. Rozkład odpowiedzi z podziałem na miejsce zamieszkania

		Miejsce zamieszkania			
		Miasto	Miejscowość gminna	Wieś	
Częstość używania pozdrowień chrześcijańskich	Często	Liczebność	17	37	86
		%	32,1%	42,5%	38,6%
	Czasami	Liczebność	30	48	128
		%	56,6%	55,2%	57,4%
	Nigdy	Liczebność	6	2	9
		%	11,3%	2,3%	4,0%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 7,23; p = 0,124$		

Źródło: badania własne

Jak wynika z badań respondenci, którzy często używają pozdrowień chrześcijańskich stanowią (38,4%) osób badanych. Badania ukazują, że tradycja używania pozdrowień chrześcijańskich jest ciągle żywa w rodzinach kurpiowskich, gdyż przywiązanie do niej deklaruje (38,4%) ankietowanych.

III. Pamiętaj, abyś dzień święty święcił.

Trzecie przykazanie zdecydowanie zachowuje (75,6%) badanych.

Katechizm Kościoła katolickiego przypomina, że w niedzielę (jak i w inne uroczystości nakazane) wierni są zobowiązani uczestniczyć we mszy świętej i powstrzymać się od prac, które mogłyby przeszkadzać święcić te dni⁷¹.

Jedną z zasadniczych cech określających poziom zachowywania III przykazania jest uczestnictwo we Mszy. Więcej niż co drugi badany z parafii kurpiowskich (56,3%) dopełnia tego obowiązku w każdą niedzielę lub sobotę wieczorem.

Rozkład uczestnictwa we mszy świętej pokrywa się zatem zasadniczo z autodeklaracją respondentów w zakresie praktyk religijnych, ponieważ (52,6%) badanych deklaruje się jako osoby głęboko wierzące i systematycznie praktykujące.

⁷¹ KKK, nr 2042.

Kobiety najczęściej uczestniczyły we mszy świętej w każdą niedzielę albo sobotę wieczorem (59,4%). Mężczyźni rzadziej dopełniali tego obowiązku (49,6%), a (28,2%) z nich uczestniczyło w Eucharystii 2-3 razy w miesiącu.

Najczęściej na mszy świętej w każdą niedzielę albo sobotę wieczorem uczestniczyły osoby w wieku powyżej 50 lat (68,8%) i od 36 do 50 lat (62,9%), rzadziej ludzie w wieku poniżej 35 lat (37,5%). Częściej w każdą niedzielę albo sobotę wieczorem we mszy świętej uczestniczyły osoby będące w związku małżeńskim (65,7%), rzadziej – niebędące w związku małżeńskim (40,6%). Częściej do kościoła chodzili ludzie posiadający wykształcenie wyższe (67,8%), a rzadziej z wykształceniem średnim (48,5%) i podstawowym lub zawodowym (46,4%).

Wierni z rodzin kurpiowskich podkreślają, że uczestnictwo we mszy świętej jest przede wszystkim eucharystycznym spotkaniem z Bogiem, tak uważa (79,3%) respondentów. Postrzeganie przez badanych mszy świętej w kategorii wypełnienia obowiązku wobec Kościoła oraz jako spełnienie nakazu sumienia rozkłada się na podobnym poziomie procentowym (odpowiednio (28,5%) oraz (28,8%).

IV. Czcij ojca twego i matkę swoją.

Moralność jest oparta na szacunku dla autorytetu osób starszych, dzieci przyjmują od dorosłych nakazy zewnętrzne, które starają się zachowywać na zasadzie szacunku wobec rodziców⁷².

Model stosunków istniejący między małżonkami przekłada się na układ rodzice-dzieci. W rodzinie tradycyjnej istniał bardzo duży dystans w relacji ojciec – dziecko (dzieci), a rola rodzicielska realizowana była w oparciu o ojcowską władzę i autorytet⁷³.

Informacje zawarte w pieśniach i literaturze ludowej ukazują atmosferę życia rodzin kurpiowskich⁷⁴. W tradycyjnej rodzinie podczas uroczystości weselnych jest

⁷² Por. J. Mariański, *Wprowadzenie do socjologii*, dz. cyt., s. 193.

⁷³ W. Muszyński, *Rodzina jako wartość: wzory – modele – redefinicje*, Toruń 2015, s. 425.

⁷⁴ A. Kutrzeba-Pojnarowa, *Kurpie Puszcza Zielona*, t. 3, Kraków 1965, s. 142. Słowa pieśni kurpiowskiej pouczają nas o szacunku wobec rodziców oraz są przestrogą, co może spotkać kogoś, kto zamiast słuchać rodziców, zajmie się plotkarstwem czy też słuchaniem rad innych:

„Oj nie odstępuj ojca, matki
oj nie wdawaj się w ludzkie gadki.
Bo ludzkie gadki nic dobrego,
bo przeredziły niejednego.
Oj przeredziły siostry moje
a jo się sama tygo boje”.

moment, w którym młodzi dziękują rodzicom za wychowanie, troskę, opiekę⁷⁵. Dzieci mają obowiązek troszczyć się o rodziców i strzec gospodarstwa, które zostało przekazane⁷⁶.

Z przeprowadzonych badań wynika, że czwarte przykazanie „zdecydowanie zachowuje” (88,1%) badanych, a (11,1%) respondentów stwierdza, że tylko „częściowo zachowuje” i tylko (0,8%) nie przestrzega tego przykazania. Jak ukazują badania empiryczne we współczesnych rodzinach kurpiowskich to przykazanie jest zachowywane.

V. Nie zabijaj.

Z ogółu odpowiedzi badanych wynika, że (95,8%) respondentów „zdecydowanie zachowuje” piąte przykazanie, (3,3%) stwierdza, że tylko „częściowo zachowuje”, a (0,8%) go nie przestrzega.

Adam Chętnik pisał: „Puszczaki, wychowawcy lasów są śmiali i prawdomówni. W życiu towarzyskim są serdeczni i gościnni, ale mimo tych cech pozytywnych, łatwo wpadają w złość i mściwość. Przez długie lata były w użyciu „krwiny”, czyli krwawe zemsty za wyrządzone krzywdy. Zdarzały się pobicia a nawet zabójstwa urzędników leśnych w lasach państwowych, a sądy gminne były prawie zawsze przepełnione”⁷⁷. „Dziś charakter ludności o wiele złagodniał. Obecnie takie przypadki nie mają miejsca, nie są spotykane. Zabójstwa z zemsty nie spotykają się”⁷⁸.

Respondentów zapytano o ich stosunek do zachowań moralnych odnoszących się do V przykazania (stosowanie środków antykoncepcyjnych, przerywanie ciąży, eutanazja).

⁷⁵ O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 28, Mazowsze, Wrocław – Poznań 1890, s. 210.

„Już wyjeżdżam matulinku z domu twojego,

(...)za wychowanie dziękuję matulu moja”

(...) Nie będę jeszcze siadała, bom panu ojcu nie dziękowała.

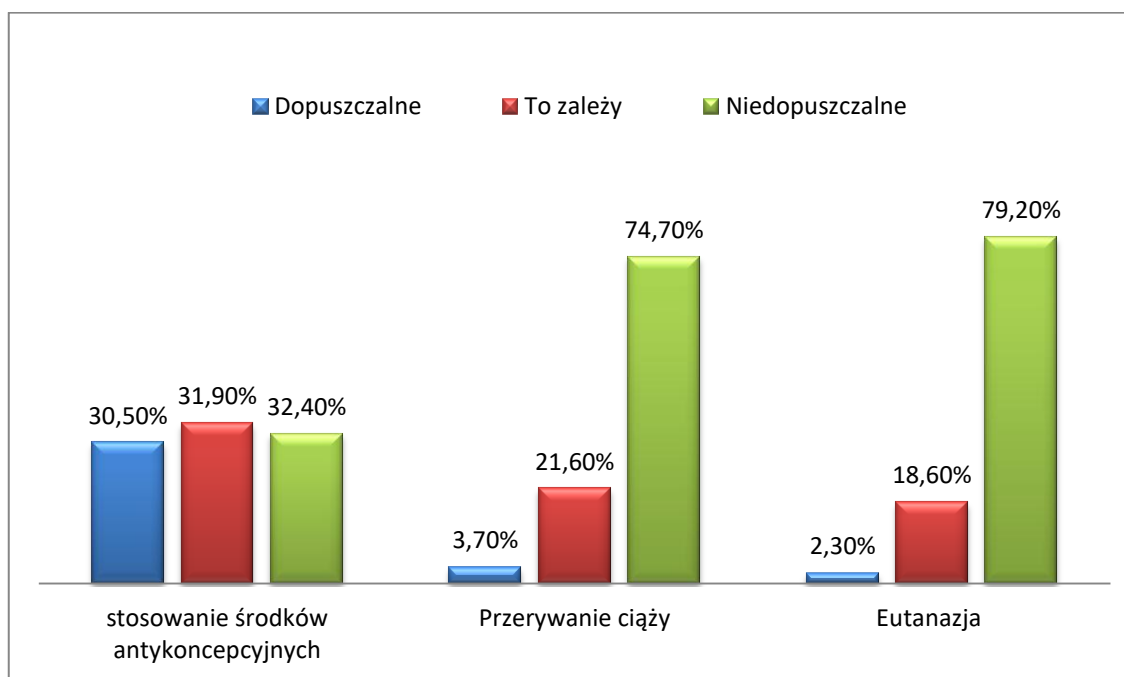
Dziękuję ci Panie Ojcze, wychowałeś mnie jako dziecię.

⁷⁶ Z relacji respondentów badań własnych.

⁷⁷ A. Chętnik, *Z Puszczy Zielonej*, dz. cyt., s. 66.

⁷⁸ M. Ozorowski, *Kultura religijna Kurpiowszczyzny*, dz. cyt., s. 100.

Wykres 36. Ocena zachowań moralnych

Źródło: badania własne

Jak ukazuje to (wykres 36) badani w większości akceptują wybrane normy moralne, uważając że sprzeczne z nimi zachowania są niedopuszczalne. Procent respondentów nieakceptujących takich zachowań moralnych przedstawia się następująco: eutanazja (79,2%), przerywanie ciąży (74,7%), stosowanie środków antykoncepcyjnych (32,4%).

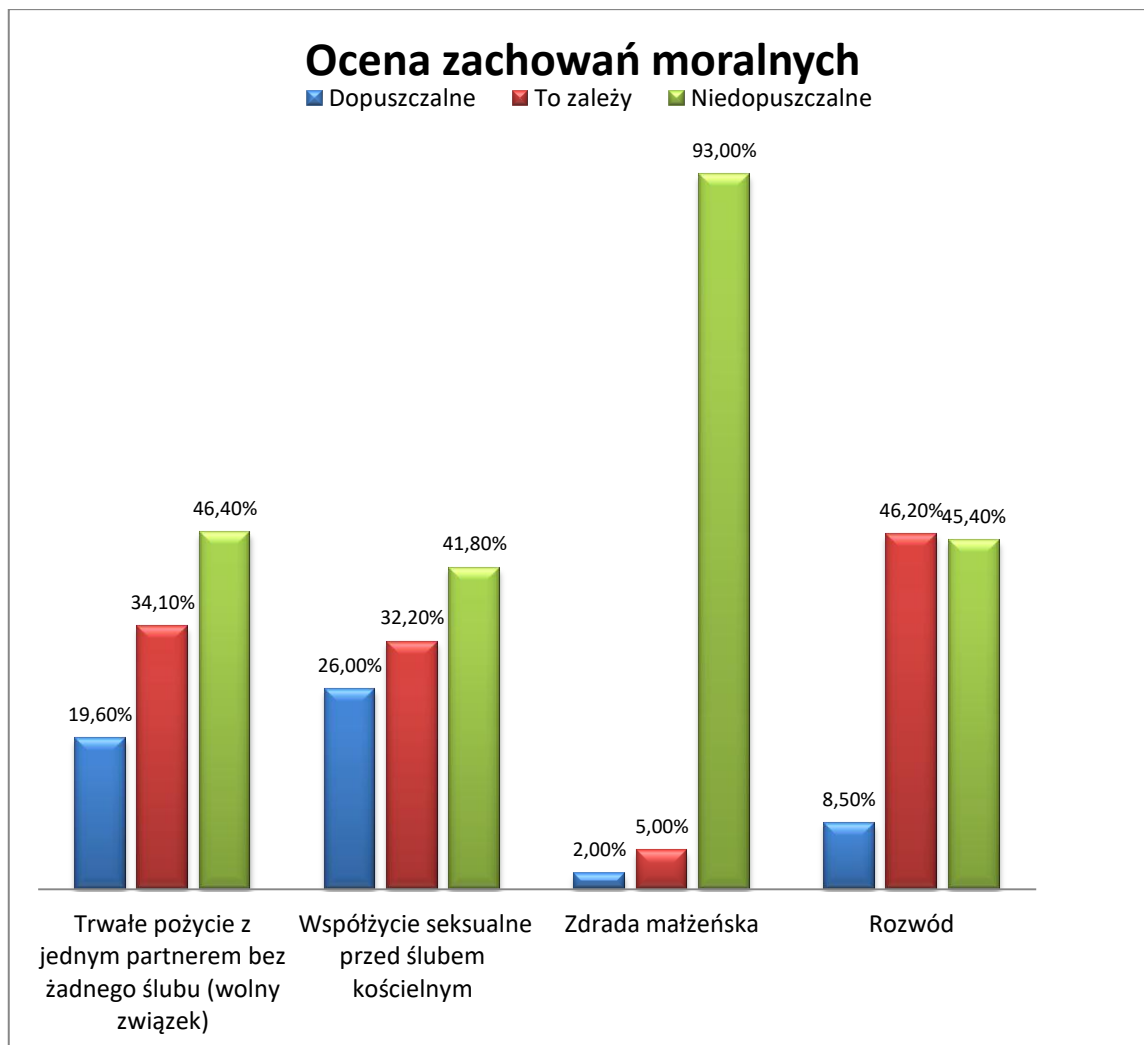
VI przykazanie „ Nie cudzołóż” , IX „Nie pożądaj żony bliźniego swego”.

Z przeprowadzonych badań wynika, że (93%) respondentów podaje, że „zdecydowanie zachowuje” VI przykazanie, (6,1%) stwierdza, że tylko „częściowo zachowuje”, a tylko (0,8 %) badanych nie zachowuje tego przykazania.

IX przykazanie „zdecydowanie zachowuje” (92,4%) badanych, a (6,7%) stwierdza, że tylko „częściowo zachowuje” i tylko (0,8 %) „nie zachowuje” tego przykazania.

Respondentów zapytano o ich stosunek do zachowań moralnych odnoszących do VI i IX przykazania (współżycie seksualne przed ślubem kościelnym, trwałe pożycie z jednym partnerem bez żadnego ślubu tzw. wolny związek, zdrada małżeńska, rozwód).

Wykres 37. Ocena zachowań moralnych w zakresie zachowywania VI i IX przykazania.

Źródło: badania własne

Jak ukazuje to (**wykres 37**) respondenci w większości akceptują wybrane normy moralne, uważając, że sprzeczne z nimi zachowania są niedopuszczalne. Procent opinii nie akceptujących takich zachowań moralnych przedstawia się następująco: zdrada małżeńska – (93,0%), trwałe pożycie z jednym partnerem bez żadnego ślubu (wolny związek) – (46,4%), rozwód – (45,4%), współżycie seksualne przed ślubem kościelnym – (41,8%).

Wybierając odpowiedź „to zależy” wskazali na takie zachowania moralne jak: rozwód (46,2%), trwałe pożycie z jednym partnerem bez żadnego ślubu (wolny związek) (34,1%), współżycie seksualne przed ślubem kościelnym (32,2%), zdrada małżeńska (5,0%).

Współżycie seksualne przed ślubem dopuszcza młodsze pokolenie, a starsi ankietowani uważają je za niedopuszczalne. Respondenci wszystkich grup wiekowych

nie akceptują zdrady małżeńskiej ani rozwodów. Ankietowani deklarujący się jako głęboko wierzący w znacznie większym stopniu zachowują w swoim życiu normy moralne.

VII przykazanie „Nie kradnij”.

Kradzież na Kurpiach w XVII-XVIII w. występowała bardzo rzadko. A. Jankowski w 1905 r. pisał „Kurp prawie nigdy nie kradnie”⁷⁹. Zaświadcza także o tym znany etnograf Kurpiowszczyzny Adam Chętnik: „Do niedawna na Kurpiach nie znano złodziei i nie zamykano budynków na żadne zamki, obecnie się to znacznie popsulo, ale z winy osobników napływowych, którzy radzi wykorzystywali niezamykane chaty i obory”⁸⁰.

Jak wynika z przeprowadzonych badań VII przykazanie „zdecydowanie zachowuje”(93,8%), a (5,0%) stwierdza, że tylko „częściowo zachowuje” i tylko (1,1%) badanych „nie zachowuje” tego przykazania.

Respondentom postawiono pytanie w celu oceny akceptacji kradzieży mienia społecznego.

Tabela 41. Kradzież mienia społecznego

	Dopuszczalne	To zależy	Niedopuszczalne
Kradzież mienia społecznego	1,1%	6,5%	92,4%

Źródło: badania własne

Z przeprowadzonych badań wynika, że (92,4%) respondentów uznaje za „niedopuszczalne” kradzież mienia społecznego, a (6,5%) uważa, że „to zależy” i tylko (1,1%) stwierdza, że to „dopuszczalne”. Badanie potwierdza, że Kurpie zachowują VII przykazanie, Fakt ten nie zmienia się od lat, teza ta jest ciągle aktualna.

Jeśli chodzi o różnice płciowe, można zauważyć, że mężczyźni istotnie częściej niż kobiety dopuszczali kradzież mienia społecznego ($p = 0,008$). Natomiast ankietowani niebędący w związku małżeńskim istotnie częściej niż respondenci będący w związku aprobowali kradzieży mienia społecznego ($p = 0,017$).

VIII przykazanie „ Nie mów fałszywego świadectwa przeciw bliźniemu swemu”

⁷⁹ A. Jankowski, *Opis ziem zamieszkałych przez Polaków*, t. 2, Warszawa 1905, s. 108.

⁸⁰ A. Chętnik, *Kurpie. Polska ziemia i człowiek*, t. 4, Kraków 1924, s. 14-15.

VIII przykazanie „zdecydowanie zachowuje” (65,6%), a (33,5%) stwierdza, że „częściowo zachowuje” i tylko (0,8%) badanych „nie zachowuje” tego przykazania.

Henryk Syska badacz dziejów oraz kultury ludowej Kurpiowszczyzny zwracał uwagę na to, iż Kurpie dopuszczają się kłamstwa⁸¹.

X przykazanie „Ani żadnej rzeczy, która jego jest”

Z przeprowadzonych badań wynika, że (86,0%) respondentów podaje, że „zdecydowanie zachowuje” X przykazanie, (12,8%) stwierdza, że tylko „częściowo zachowuje”, a tylko (1,1%) nie zachowują tego przykazania.

Z badań wynika, że większość ludzi wierzących opiera się na zawartych w Dekalogu normach moralnych i mają one wielkie znaczenie przy określaniu, co jest dobrem, a co złem w codziennym życiu.

Podsumowanie oceny wybranych problemów moralnych

Uwzględnione zachowania odnoszące się do norm moralnych, to znaczy akceptacja danego zachowania („dopuszczalne”) łączy się z brakiem akceptacji normy moralnej, która do takiego zachowania się odnosi lub brak akceptacji takiego zachowania („niedopuszczalne”) odpowiada akceptacji danej normy moralnej.

Do respondentów skierowano następujące pytanie: „Jak ocenia Pan/Pani następujące zachowania moralne?” Ankietowani mieli wybór odpowiedzi: „dopuszczalne”, „to zależy”, „niedopuszczalne”.

⁸¹ H. Syska, *W dolinie Orza*, Białystok 1982, s. 52. Kurpie są łagodni i czujni, ale też zawzięci, gdy pojawia się kwestia walki o byt. Często okłamują się wzajemnie, chwając się zebranych plonami. Przed zawarciem związku małżeńskiego rodzice pana młodego dopuszczają się kłamstwa. Oszukują pannę młodą, co do majątku, by pokazać młodej paninie i jej rodzinie, jacy są bogaci. Znoszą od sąsiadów słoninę, przyganiają bydło, snopy zboża ustawiają tak, by było ich więcej widać. Wszystko po to, by ją wprowadzić w błąd, co do ich zamożności.

Tabela 42. Ocena wybranych zachowań moralnych

	Dopuszczalne	To zależy	Niedopuszczalne
Stosowanie środków antykoncepcyjnych	32,2%	33,6%	34,2%
Współżycie seksualne przed ślubem kościelnym	26,0%	32,2%	41,8%
Trwałe pożycie z jednym partnerem bez żadnego ślubu(wolny związek)	19,6%	34,1%	46,4%
Rozwód	8,5%	46,2%	45,4%
Przerywanie ciąży	3,7%	21,6%	74,7%
Eutanazja	2,3%	18,6%	79,2%
Zdrada małżeńska	2,0%	5,0%	93,0%
Kradzież mienia społecznego	1,1%	6,5%	92,4%

Źródło: badania własne

Aby stwierdzić czy istnieją statystycznie istotne różnicę pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na dane socjodemograficzne, odpowiedziom przyznano rangi wg następującego schematu 1 – odpowiedź dopuszczalne, 2 – to zależy, 3 – niedopuszczalne. Rangi następnie uśredniono.

Na tej podstawie stwierdzono, że mężczyźni istotnie częściej niż kobiety dopuszczali kradzież mienia społecznego ($p = 0,008$). Nie stwierdzono więcej statystycznie istotnych różnic (**tabela 43**).

Tabela 43. Ocena zachowań moralnych z podziałem na płeć
(1 – dopuszczalne, 2 – to zależy, 3 – niedopuszczalne)

Płeć	Kobieta		Mężczyzna		<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	
Trwale pożycie z jednym partnerem bez żadnego ślubu(wolny związek)	2,3	0,75	2,2	0,80	0,705
Współżycie seksualne przed ślubem kościelnym	2,2	0,80	2,1	0,83	0,702
Zdrada małżeńska	2,9	0,31	2,9	0,42	0,333
Rozwód	2,4	0,65	2,4	0,61	0,799
Stosowanie środków antykoncepcyjnych	2,0	0,79	2,0	0,87	0,797
Przerywanie ciąży	2,7	0,55	2,7	0,49	0,858
Eutanazja	2,8	0,48	2,8	0,45	0,652
Kradzież mienia społecznego	2,9	0,25	2,8	0,43	0,008

M – średnia, *SD* – odchylenie standardowe, *p* – poziom istotności

Źródło: badania własne

Ankietowani niebędący w związku małżeńskim istotnie częściej niż respondenci będący w związku dopuszczali takie zachowania moralne jak: wolne związki ($p < 0,001$), współżycie seksualne przed ślubem kościelnym ($p = 0,002$), zdrada małżeńska ($p = 0,022$), rozwód ($p < 0,001$), stosowanie środków antykoncepcyjnych ($p < 0,001$), przerywanie ciąży ($p < 0,001$), eutanazja ($p < 0,001$), kradzież mienia społecznego ($p = 0,017$) (tabela 44).

Tabela 44. Ocena zachowań moralnych z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim (1 – dopuszczalne, 2 – to zależy, 3 – niedopuszczalne)

W związku małżeńskim	Tak		Nie		<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	
Trwałe pożycie z jednym partnerem bez żadnego ślubu(wolny związek)	2,4	0,71	2,0	0,81	<0,001
Współzycie seksualne przed ślubem kościelnym	2,3	0,76	2,0	0,86	0,002
Zdrada małżeńska	2,9	0,27	2,9	0,45	0,022
Rozwód	2,5	0,59	2,2	0,67	<0,001
Stosowanie środków antykoncepcyjnych	2,1	0,77	1,8	0,85	<0,001
Przerywanie ciąży	2,8	0,45	2,6	0,63	<0,001
Eutanazja	2,9	0,35	2,6	0,59	<0,001
Kradzież mienia społecznego	2,9	0,25	2,9	0,41	0,017

M – średnia, *SD* – odchylenie standardowe, *p* – poziom istotności

Źródło: badania własne

Ankietowani w młodszym wieku istotnie częściej niż starsi respondenci dopuszczali takie zachowania moralne jak: wolne związki ($p < 0,001$), współzycie seksualne przed ślubem kościelnym ($p < 0,001$), rozwód ($p < 0,001$), stosowanie środków antykoncepcyjnych ($p < 0,001$), przerywanie ciąży ($p < 0,001$) i eutanazję ($p < 0,001$). Ankietowani posiadający niższe stopnie wykształcenia częściej dopuszczali takie zachowania jak zdrada małżeńska ($p = 0,011$), eutanazja ($p = 0,001$) czy kradzież mienia społecznego ($p = 0,038$) (tabela 45).

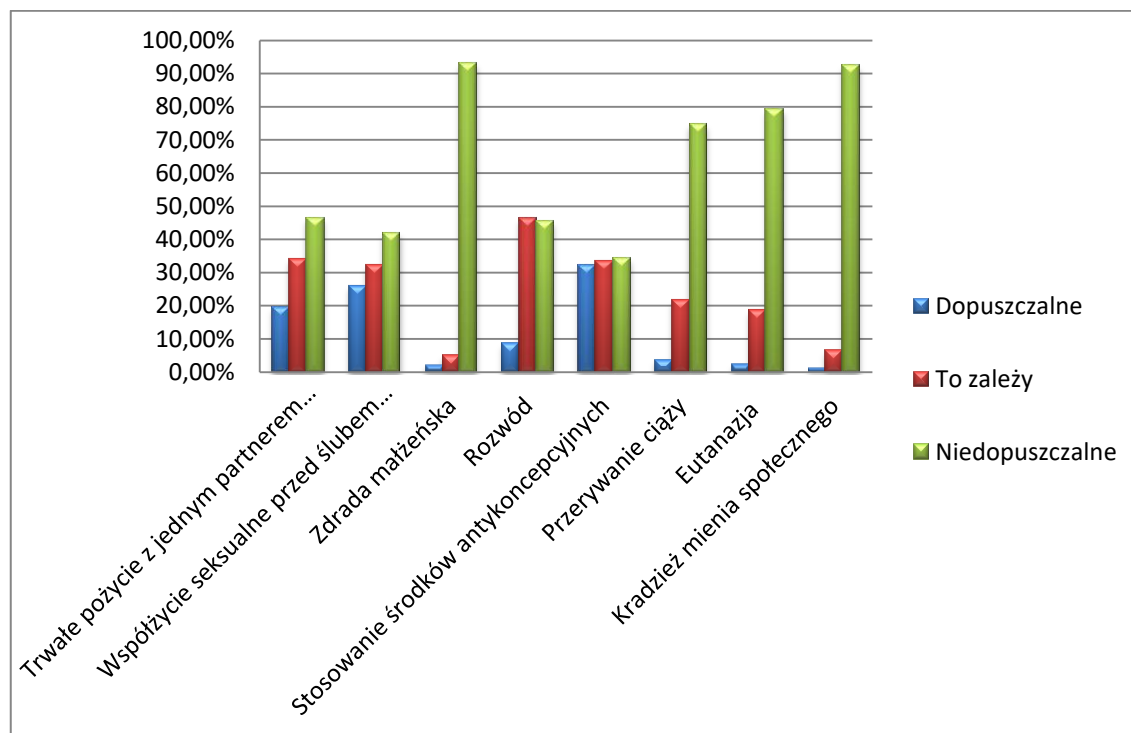
Tabela 45. Wartości współczynnika korelacji rang Spearmana. Związek między wiekiem, wykształceniem, liczebnością rodziny, a ocena zachowań moralnych

		Wiek	Wykształcenie	Liczebność rodziny
Trwałe pożycie z jednym partnerem bez żadnego ślubu(wolny związek)	Współczynnik korelacji	0,37	0,07	-0,04
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,222	0,447
Współżycie seksualne przed ślubem kościelnym	Współczynnik korelacji	0,33	-0,01	0,04
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,812	0,504
Zdrada małżeńska	Współczynnik korelacji	0,04	0,14	-0,03
	Istotność (dwustronna)	0,420	0,011	0,554
Rozwód	Współczynnik korelacji	0,21	0,04	0,03
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,447	0,644
Stosowanie środków antykoncepcyjnych	Współczynnik korelacji	0,33	-0,04	-0,02
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,441	0,712
Przerywanie ciąży	Współczynnik korelacji	0,27	0,09	-0,01
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,091	0,793
Eutanazja	Współczynnik korelacji	0,29	0,18	0,03
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,001	0,522
Kradzież mienia społecznego	Współczynnik korelacji	0,04	0,11	0,04
	Istotność (dwustronna)	0,400	0,038	0,443

Źródło: badania własne

Wykres 38. przedstawia rozkład procentowy odpowiedzi określających ocenę poszczególnych norm moralnych.

Wykres 38. Ocena zachowań moralnych

Źródło: badania własne

Jak ukazuje to (**wykres 38**) respondenci w większości akceptują wybrane normy moralne, uważając, że sprzeczne z nimi zachowania są niedopuszczalne. Procent opinii nieakceptujących takich zachowań moralnych, rozpoczynając od największego, przedstawia się następująco: zdrada małżeńska (93,0%), kradzież mienia społecznego (92,4%), eutanazja (79,2%), przerywanie ciąży (74,7%) i rozwód (45,4%). Znacznie mniejszy procent opinii nieakceptujących pojawia się w takich zachowaniach moralnych, jak: trwałe pożycie z jednym partnerem bez żadnego ślubu (wolny związek) (46,4%), współżycie seksualne przed ślubem kościelnym (41,8%) i stosowanie środków antykoncepcyjnych (34,2%).

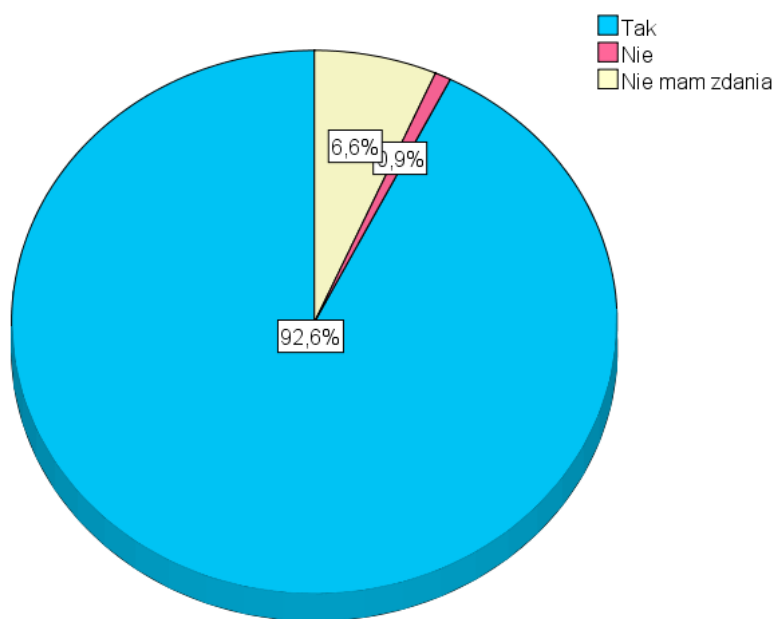
Respondenci wahający się, co do wyboru właściwej odpowiedzi (wybierający „to zależy”), mogą świadczyć o religijności poszukującej i kształtującej się. Wydaje się, że opinie niezdecydowanych mogą i na pewno przekształcać się w pozytywnym lub negatywnym kierunku, z punktu widzenia katolickiego modelu etyki⁸².

⁸² Por. W. Zdaniewicz, Wybrane problemy moralne..., dz. cyt., s. 79.

Opinie na temat sakramentu małżeństwa

Respondentów zapytano o wagę sakramentu małżeństwa w ich życiu. Postawiono im pytanie: „Czy uważa Pan/Pani, że sakrament małżeństwa jest ważny w życiu?”. Dane empiryczne ukazują (wykres 39).

Wykres 39. Czy ankietowany uważa, że sakrament małżeństwa jest ważny w życiu?

Źródło: badania własne

Stawiając respondentom pytanie o wagę sakramentu małżeństwa przedstawiono trzy możliwe odpowiedzi, prosząc o wybranie jednej z nich: „tak”, „nie”, „nie mam zdania”.

Większość respondentów wskazała odpowiedź „tak”, co oznacza, że uznają sakrament małżeństwa za ważny (92,6%). Respondenci, którzy wybrali „nie” to tylko (0,9%), a „nie ma zdania” (6,6%) ankietowanych.

Najniższy wskaźnik wagi sakramentu małżeństwa występuje w wieku 18-25 lat (75,6%), a najwyższy w wieku 36-50 lat (94,1%). Jeśli chodzi o rozbieżność odpowiedzi ze względu na płeć odpowiadających, to nieco więcej kobiet (88,1%) od mężczyzn (87,3%) uznaje sakrament małżeństwa za ważny.

Najwyższy procent wagi sakramentu małżeństwa występuje wśród wdów/wdowców (100%) i respondentów żonatych/zamężnych (93,6%).

Podsumowanie

Analiza badań empirycznych, których dokonano na zebranych tu materiale, pozwala na sformułowanie kilku wniosków dotyczących przestrzegania norm Dekalogu. Ma on charakter religijny i zawiera chrześcijański model moralności. Wyniki badań przedstawiają się następująco:

1. Respondenci najczęściej zachowują przykazania: V „Nie zabijaj” (95,8%), VII „Nie kradnij” (93,8%), VI „Nie cudzołóż” (93,0%), IX „Nie pożądaj żony bliźniego twego” (92,4%). Dla członków rodzin kurpiowskich istotne też są przykazania: I „Nie będziesz miał bogów cudzych przede Mną” (91,1%) i IV „Czcij ojca swego i matkę swoją” (88,1%). Prawie w 60% zachowywane są następujące przykazania: II (58,4%) i VIII „Nie mów fałszywego świadectwa przeciw bliźniemu swemu” (65,6%). Ponadto stwierdzono, że kobiety istotnie częściej niż mężczyźni stosowały się do przykazania VI „Nie cudzołóż”, VII „Nie kradnij”, IX „Nie pożądaj żony bliźniego twego” i X „Ani żadnej rzeczy, która jego jest”. Ankietowani w starszym wieku częściej przestrzegali wszystkich przykazań. Zauważono też, że osoby posiadające wyższe wykształcenie częściej stosowali się do III „Pamiętaj, abyś dzień święty święcił”, IV „Czcij ojca swego i matkę swoją”, VIII „Nie mów fałszywego świadectwa przeciw bliźniemu swemu” i X przykazania „Ani żadnej rzeczy, która jego jest”. Natomiast badani posiadający mniejszą rodzinę częściej stosowali się do I „Nie będziesz miał bogów cudzych przede Mną” i II „Nie będziesz brał imienia Pana Boga Twego nadaremnie”.

Ogólnopolskie badania relacji Polaków do Dekalogu wykazały, iż w kategorii „zdecydowanie wiążące” najbardziej zobowiązującymi przykazaniem są przykazania „moralne”: „Nie zabijaj” – (82,6%), „czcij ojca i matkę” – (78,5%), „Nie kradnij” – (77,3%). Jako mniej wiążące w sumieniu postrzegane są przykazania „seksualne”: „Nie cudzołóż” – (73,8%), „nie pożądaj żony bliźniego” – (70,8%). Najmniejszy stopień aprobaty zyskały przykazania „religijne”: „Nie będziesz brał imienia Pana Boga nadaremnie” – (59,3%) i „Pamiętaj, aby dzień święty święcić” – (65,8%). Przykazania I, X i VIII zyskały status pośredni – (72,7%), (71,3%) i (68,9%)⁸³. W diecezji łomżyńskiej w badaniach z 2003 r., rozkład odpowiedzi kształtował się podobnie w kategorii „zdecydowanie wiążące”: przykazanie „Nie zabijaj” – (97,7%), „Czcij ojca swego i matkę swoją” – (96,5%), „Nie będziesz miał bogów cudzych przede Mną – (96,0%), „Nie kradnij” –

⁸³ D. Tułowicki, *Bez Boga, Kościoła...*, dz. cyt., 330-331; J. Mariański, *Religijność społeczeństwa...*, dz. cyt., s. 334.

(95,6%), „Nie pożądaj żony bliźniego swego” – (94,0%), „Nie cudzołóż” – (93,6%), „ Nie pożądaj żadnej rzeczy bliźniego swego” – (93,4%), „Pamiętaj, abyś dzień święty święcił” – (90,2%), „Nie będziesz brał imienia Pana Boga Twego nadaremnie” – (88,2%), „Nie mów fałszywego świadectwa przeciw bliźniemu swemu” – (87,9%)⁸⁴.

Porównując niniejsze badania można wnioskować, że wśród mieszkańców Kurpiowszczyzny jest większa akceptacja Dekalogu niż w skali kraju. Zestawienie uzyskanych wyników z ankiety z badaniami przeprowadzonymi w diecezji łomżyńskiej w 2003 r. pozwala na wyciągnięcie następujących wniosków:

- Postawa Kurpi deklarujących „ zdecydowanie zachowuję” wobec przykazań: „Nie zabijaj”, „Nie kradnij”, „Nie cudzołóż”, „Nie pożądaj żony bliźniego swego” jest porównywalna do badań z 2003 r. w diecezji łomżyńskiej (choć w niewielkim stopniu wskaźniki procentowe spadły).
- W stosunku do pozostałych przykazań w zakresie ich zachowywania wskaźniki procentowe spadły w większym stopniu. Obecnie na Kurpiach jak wykazały badania, przykazanie „Pamiętaj, abyś dzień święty świecił „zdecydowanie zachowuje” – (75,6%) badanych, a w 2003 r. w diecezji łomżyńskiej za „zdecydowanie wiążące” uważało to przykazanie (90,2%) badanych., czy przykazanie „Czcij ojca swego i matkę swoją”: obecne badania (88,1%), a w 2003 r. (96,5%). Warto podkreślić, że wskaźniki akceptacji norm Dekalogu są jednak nadal wyższe niż w Polsce.

Większość katolików głęboko wierzących i systematycznie praktykujących z badanego terenu zachowuje przykazania zawarte w Dekalogu.

2. Respondenci w większości akceptują wybrane normy moralne, uważając, że sprzeczne z nimi zachowania są niedopuszczalne. Badani najbardziej nie akceptują: zdrady małżeńskiej (93,0%), kradzieży mienia społecznego (92,4%), eutanazji (79,2%), przerywania ciąży (74,7%), rozwodu (45,4%). Znacznie mniejszy procent opinii nieakceptujących pojawia się w ocenie takich zachowań moralnych, jak: trwałe pożycie z jednym partnerem bez żadnego ślubu (wolny związek) (46,4%), współżycie seksualne przed ślubem kościelnym (41,8%), stosowanie środków antykoncepcyjnych (34,2%).

Ankietowani deklarujący się jako głęboko wierzący w znacznie większym stopniu zachowują w swoim życiu normy moralne.

⁸⁴ W. Zdaniewicz, *Wybrane problemy moralne...*, dz. cyt., s. 72.

Badania ogólnopolskie przeprowadzone w 1988 roku przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC wykazały, iż zdrada małżeńska jest akceptowana przez (3,2%) Polaków, zaś rozwody – (23,1%). Brak akceptacji wymienionych zachowań kształtował się na poziomie (77,4%) i (42,7%)⁸⁵. Badania przeprowadzone w diecezji łomżyńskiej w 2005 r. ukazują, że zdradę uznało za dopuszczalną (2,3%), zaś za niedopuszczalną (90,9%). W kwestii rozwodu wartości te kształtowały się następująco: (dopuszczalne – 8,4%, niedopuszczalne – 65,0%)⁸⁶.

Niniejsze wyniki badań odnośnie zdrady małżeńskiej, i rozwodu są zbliżone do badań przeprowadzonych w diecezji łomżyńskiej z 2005 r. Natomiast dane (por. **tabela 46**) prezentujące brak akceptacji wybranych norm moralnych wśród respondentów rodzin kurpiowskich są o wiele mniejsze niż takie dane przedstawiające średnią całej Polski⁸⁷.

W kwestii eutanazji z ogólnopolskich badań CBOS z 2005 r. wynika, iż (29,0%) Polaków zdecydowanie jej nie popiera, a (13,0%) – zdecydowanie popiera⁸⁸. Badania przeprowadzone w diecezji łomżyńskiej w 2005 r. wskazują, że eutanazję aprobuje w diecezji łomżyńskiej (5,5%), a w Polsce (11,8%). Badania przeprowadzone przez Autorkę niniejszej rozprawy wskazują, że mniejszy jest odsetek uznających eutanazję za dopuszczalną (2,3%). Natomiast wypowiedzi: „to zależy”, w zakresie „rozvodu” są większe w przeprowadzonych badaniach (46,2%) niż w diecezji łomżyńskiej (22,9%) i ogólnopolskich (26,8%). Niniejsze badania przeprowadzone wśród rodzin kurpiowskich w zakresie wybranych problemów moralnych ukazują, iż Kurpie na tle danych przedstawiających średnią całej Polski⁸⁹, w większym stopniu nie akceptują zachowań niezgodnych z normami moralnymi.

3. Jak wykazują badania, dla wiernych parafii kurpiowskich ważne jest posiadanie znaków religijnych (obrazy święte, krzyż, „ołtarzyki domowe”), które przybliżają ich do Boga. Krzyż ma prawie każda rodzina kurpiowska, obrazy religijne również znajdują się w większości kurpiowskich domów, podobnie „ołtarzyki”, tzw. „kąciki religijne”. Można je dostrzec najczęściej w domach starszych respondentów

⁸⁵ D. Tułowiecki, *Bez Boga, Kościoła...*, dz. cyt., s. 374.

⁸⁶ Por. W. Zdaniewicz, *Wybrane problemy moralne...*, dz. cyt., s. 76-77.

⁸⁷ Por. tamże, s. 78.

⁸⁸ Por. D. Tułowiecki, *Bez Boga, Kościoła...*, dz. cyt., s. 374.

⁸⁹ Por. W. Zdaniewicz, *Wybrane problemy moralne...*, dz. cyt., s. 78.

4. Jak wynika z badań nadal występuje zwyczaj pozdrowień chrześcijańskich („często” używa – 38,4% badanych), takich jak: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”, „Szczęść Boże”, „Z Bogiem”, „Daj Boże”, „Boże błogosław”.

3.3. Aktywność misyjno-apostolska

Rodzina i wspólne jej życie powinno stać się praktyczną szkołą apostołstwa⁹⁰, troszczącą się o potrzeby innych ludzi. „Nigdy bowiem nie może zabraknąć w Kościele apostołstwa rodzin i małżonków, które to apostołstwo wypływa z samego ich powołania chrześcijańskiego”⁹¹.

Należy przypomnieć, że funkcji religijnej nie da się oddzielić od całokształtu bardzo szeroko rozumianych procesów, a także działań apostolskich i misyjnych podejmowanych w rodzinie, na rzecz rodziny oraz przez rodzinę. Rozdział taki mógłby sprawić, że w rodzinie kurpiowskiej realizującej działania socjalizacyjne i religijne, nastąpiłoby zamknięcie wyłącznie do własnych kwestii bez odniesienia do świata zewnętrznego⁹². Bez tego aspektu realizacji funkcji religijnej, pełny rozwój osoby byłby bowiem utrudniony, a nawet niemożliwy⁹³. Dlatego w tej części rozdziału zostaną zaprezentowane założenia realizacji funkcji religijnej w rodzinie w wymiarze apostołstwa i misyjności rodziny, co jest zgodne ze wskazaniem zawartymi w „Familiaris Consortio”: „do zasadniczych zadań rodziny chrześcijańskiej należy również zadanie kościelne: jest ona powołana do budowania Królestwa Bożego w dziejach, poprzez udział w życiu i posłannictwie Kościoła”⁹⁴.

Zatem apostołat współczesnej rodziny kurpiowskiej nie może być ograniczony do działań wewnątrzrodzinnych, ale musi obejmować jej działania na rzecz innych rodzin oraz apostołat wspólnoty rodzinnej na rzecz społeczeństwa i parafii. Apostołstwo to miłość bliźniego, uczucie i postawa przyjęta wobec każdego człowieka. Działalność apostołska natomiast zaczyna się od samej rodziny. Miłość między małżonkami sprawia, że Jezus Chrystus staje się obecny w rodzinie. Postawa otwartości, szacunku, ofiarności, poświęcenia na rzecz członków rodziny, wraz z miłością do dzieci, oparta na głębokiej wierze pozwala na prawidłowe kształtowanie ich osobowości i religijności.

⁹⁰ Por. DA, nr 30; Por. DM, nr 19.

⁹¹ DA, nr 1.

⁹² Por. H. Lombaerts, *The Management and Leadership of Christian Schools*, Groot Bijgaarden 1998; E. Osewska, *Value education...*, dz. cyt., s. 303-316.

⁹³ Por. J. Majka, *Wychowanie chrześcijańskie...*, dz. cyt., s. 50-52.

⁹⁴ FC, nr 49.

Rodzice są pierwszymi osobami czyniącymi misję apostołską wobec swoich dzieci, co realizują we własnym imieniu, jak również w imieniu Kościoła, ponieważ „posługa ewangelizacyjna i katechetyczna Kościoła domowego wyrasta i pochodzi z jedyne go posłannictwa Kościoła i jest podporządkowana budowaniu jednego Ciała Chrystusowego”⁹⁵. Liturgia zawarcia małżeństwa często akcentuje ewangelizacyjne posłannictwo małżonków. Kościół modli się: „...aby nowożeńcy złączeni przez sakrament małżeństwa wiernie trwali przy Tobie [Chrystusie] i głosili ludziom Twoje imię”. Apostolska posługa rodziny powinna mieć charakter misyjny, gdyż istotnie przez swą misyjność rodzina ukazuje katolicką, czyli powszechną misyjność Kościoła. Jan Paweł II napisał: „Sakrament małżeństwa (...) czyni małżonków i rodziców chrześcijańskich świadkami Chrystusa «aż po krańce ziemi» (Dz 1,8), prawdziwymi i właściwymi misjonarzami miłości i życia”⁹⁶.

Najpełniejszym zaś wyrazem apostołstwa rodzinnego jest wykonywanie czynów miłosierdzia. Są one bowiem dowodem obecności Jezusa Chrystusa żyjącego w rodzinie oraz prawdziwej religijności członków rodziny⁹⁷. Rodzina spełnia swoje zadanie, gdy podejmuje działalność misyjną i jako żywa komórka Kościoła jest otwarta na potrzeby innych rodzin, wspólnot, parafii.

Warto zwrócić uwagę na wzajemne odniesienia zachodzące między rodziną jako Kościołem domowym a innymi wspólnotami parafialnymi prowadzące do włączenia wspólnoty Kościoła domowego w inne, większe wspólnoty kościelne. Główne znaczenia terminu „ecclesia”: Kościół powszechny, parafia i zgromadzenie liturgiczne wzajemnie się dopełniają, gdyż każda parafia jest konkretnym przedstawieniem Kościoła powszechnego, zaś rodzina w ujęciu Soboru Watykańskiego II pozostaje Kościołem domowym⁹⁸.

Po dopełnieniu działań wewnątrz, rodzina otwiera się na inne rodziny, sąsiedztwo podejmuje działalność misyjną i jako żywa komórka Kościoła jest otwarta na potrzeby innych rodzin i wspólnot. Rodzina kurpiowska pozostaje otwarta na inne rodziny, zwłaszcza rodzinę pochodzenia, co znalazło potwierdzenie w wypowiedziach respondentów.

⁹⁵ FC, nr 53.

⁹⁶ FC, nr54.

⁹⁷ *Komisja Apostolstwa Świeckich*, Dyrektorium apostołstwa świeckich, Kraków 1969, nr 3, s. 14 i n.

⁹⁸ Por. E. i M. Marczewscy, „*Kościół domowy*”. *Ocena pojęcia*, s. 249-250, w: A. L. Szafrński, *Małżeństwo i rodzina w świetle nauki Kościoła i współczesnej teologii*, Lublin 1985, s. 249-250.

Pierwszą i zasadniczą płaszczyzną apostołstwa katolików świeckich jest małżeństwo i rodzina⁹⁹. Dlatego każda matka i ojciec podejmujący realizację funkcji religijnej w rodzinie, uczestniczy nie tylko w realizacji swego powołania małżeńskiego i rodzinnego, ale również staje się apostołem względem swojego współmałżonka i innych członków rodziny. Prawidłowa realizacja funkcji religijnej wewnątrz rodziny w aspekcie apostołskim oznacza apostołstwo czynem i słowem, gdyż wówczas staje się ono uwierzytelnione i przynosi owoce.

3.3.1. Działalność apostołska wewnątrzrodzinna

Apostołstwo wewnątrzrodzinne daje konkretne efekty, owoce nie tylko dla samej rodziny, ale dla całego społeczeństwa oraz Kościoła, gdyż prawidłowo przygotowani młodzi ludzie wchodzą w struktury społeczne, zawodowe i eklezjalne, reprezentując wszystko, co nabyli w rodzinie. To wejście jest zazwyczaj związane z odniesieniem do parafii jako najbliższej wspólnoty eklezjalnej.

W Kodeksie Prawa Kanonicznego znajduje się określenie, iż parafia: „jest określoną wspólnotą wiernych utworzoną na sposób stały w Kościele partykularnym, nad którą pasterską pieczę pod władzą biskupa diecezjalnego powierza się proboszczowi jako jej własnemu pasterzowi”¹⁰⁰. Z kolei Katechizm Kościoła Katolickiego podkreśla niezastąpioną rolę parafii: „jest ona miejscem, gdzie wszyscy wierni mogą się zgromadzić na niedzielną celebrację Eucharystii. Parafia wprowadza lud chrześcijański do uczestnictwa w życiu liturgicznym i gromadzi go podczas tej celebracji; głosi zbawczą naukę Chrystusa; praktykuje miłość Pana w dobrych i braterskich uczynkach”¹⁰¹.

W praktyce socjologicznej przyjęto badać Kościół i parafię w ramach tzw. parametru wspólnotowego (eklezjalnego). Socjologów interesował zawsze problem, jak Kościół i parafia wpisują się w kulturę społeczeństwa, w jego życie organizacyjne, w stosunki międzyludzkie, w strukturę życia publicznego, a także złożony system kontroli społecznej sprzyjający kształtowaniu się więzi parafian z Kościołem i parafią. Takie ukierunkowanie praktyki badawczej jest zrozumiałe, jedną bowiem z ważnych cech polskiej religijności jest przywiązanie ludzi wierzących w naszym kraju do instytucji

⁹⁹ Por. DA, nr 34-40.

¹⁰⁰ Kodeks Prawa Kanonicznego, kan. 515.

¹⁰¹ KKK, nr 497.

kościelnych, przede wszystkim do parafii¹⁰². W niniejszej rozprawie doktorskiej zostanie uwzględniony zarówno parametr wspólnotowy (IV rozdział), jak i apostolski – w znaczeniu działań apostolskich na rzecz parafii¹⁰³, co ma szczególne znaczenie na terenie Kurpiowszczyzny, gdzie parafia pozostaje istotnym centrum życia religijnego, sercem praktyk religijnych, centrum opiniotwórczym i wychowawczym¹⁰⁴. Kościół parafialny na Kurpiach w ujęciu historycznym odgrywał dużą rolę w życiu rodziny kurpiowskiej, która gromadziła się w nim na nabożeństwa, msze święte, śpiewy, spotkania modlitewne, ale także podejmowała działania społeczne inicjowane lub umacniane przez kapłanów, zwłaszcza w okresach zagrożonej niepodległości Polski lub ucisku.

Lud kurpiowski już pod koniec XVIII wieku stanowił zwartą zbiorowość terytorialną. Więź społeczna grupy kształtowała się pod wpływem różnych czynników. Najważniejsze z nich to: stosunkowo jednolity rodowód osiedleńców, budowanie podstaw życia w niełatwych warunkach, walki z wrogami i osiągnięte sukcesy. To wszystko jednoczyło silnie ludzi przybyłych z różnych stron. Kurpie byli więc zwartą wspólnotą w sensie świeckim¹⁰⁵ oraz religijnym.

Rodzina kurpiowska włączała się we wspólnotę lokalną w kościołach parafialnych, uczestnicząc w uroczystościach religijnych, przyjmując sakramenty, słuchając Słowa Bożego. Od początku życia człowieka rodzina kurpiowska potwierdzała jego związek ze wspólnotą eklezjalną poprzez sakrament chrztu i kolejno przyjmowane sakramenty, aż po namaszczenie chorych. Dobrym przykładem są wesela, chrzciny i pogrzeby przeżywane nie indywidualnie, ale wspólnotowo. Rozpowszechnione było też wspólne odmawianie litanii, udział w Gorzkich Żalach, Drodze Krzyżowej, czterdziestogodzinnym nabożeństwie, procesjach¹⁰⁶.

¹⁰² J. Mariański, *Więź z parafią katolików diecezji łomżyńskiej*, w: W. Zdaniewicz, Sł. H. Zaręba, *Postawy społeczno-religijne diecezjan łomżyńskich*, Łomża 2005, s. 127.

¹⁰³ Zoperacjonalizowane pojęcie parafii zawiera następujące elementy składowe: księża pełniący funkcje duszpasterskie i administracyjno-kierownicze, parafianie związani z parafią, miejscem zamieszkania i praktykami religijnymi oraz świadomą przynależnością, miejsce funkcjonowania, ośrodki kultu, materialna baza parafii, rady parafialne, wspólnoty parafialne i system kontroli. Janusz Mariański dostrzega funkcje, jakie parafia spełnia w społeczeństwie, podkreślając, iż zadania parafii są zgodne z misją, jaką wypełnia Kościół. Głównie są to funkcje religijne, czyli: a) funkcja przepowiadania, czyli nauczania słowa Bożego; b) funkcja liturgiczno-kultowa, czyli sprawowanie Eucharystii, udzielanie sakramentów i inne praktyki religijne; c) funkcja służenia, posługiwania w miłości oraz świadectwo życia chrześcijańskiego. Oprócz funkcji religijnych, parafia spełnia funkcje uzupełniające, które można określić jako społeczno-kulturalne. Por. J. Mariański, *Kościół Katolicki w społeczeństwie obywatelskim*, Lublin 1998, s. 146.

¹⁰⁴ Por. J. Bystron, *Kultura Ludowa*, Warszawa 1936.

¹⁰⁵ Por. J. Olędzki, *Kultura artystyczna...*, dz. cyt., s. 34.

¹⁰⁶ Por. D. Olszewski, *Z zagadnień religijności w diecezji płockiej w XIX wieku*, „*Studia Płockie*”, t. 3, (1975), s. 345.

Na Kurpiowszczyźnie długo istniał zwyczaj procesjonalnego udawania się mieszkańców poszczególnych wiosek do kościoła parafialnego na niedzielną mszę świętą. Dodatkowo każda wieś miała własną kapliczkę, a w niej krzyż procesjonalny, chorągwie i obrazy. Mieszkańcy zbierali się całymi rodzinami przed kapliczką, intonowali pieśń i udawali się wspólnie do kościoła¹⁰⁷. Podobnie na odpusty chodzili kompaniami przy dźwiękach bębna. Kompanie posiadały własnych mówców, pełniących rolę kaznodziejów.

Do dzisiaj w Myszyńcu wspomina się mężczyznę, który prowadził grupy nawet spoza własnej parafii¹⁰⁸. Zapisy dotyczące wspólnotowego chodzenia do kościoła zostały utrwalone¹⁰⁹. Obecnie ludność omawianego regionu do kościoła parafialnego udaje się w gronie rodzinnym, raczej korzystając ze środków transportu niż idąc pieszo.

Mieszkańcy badanych miejscowości, w tym całe rodziny, spotykają się na nabożeństwie majowym przy krzyżu lub kapliczce, a także podczas procesji związanych ze świętami (Boże Ciało, św. Rocha, Matki Boskiej Siewnej)¹¹⁰. Nieco mniej niż co drugi (48,9%) ankietowany mieszkaniec badanego terenu wskazuje, że wspólnie z rodziną uczestniczy w nabożeństwie majowym.

Kościół nazywany jest „Bożą budowlą” (1 Kor 3,9). Chrystus siebie samego porównał do kamienia odrzuconego przez budujących, który jednak stał się kamieniem węgielnym. Na fundamencie tym apostołowie zbudowali Kościół (por. 1 Kor 3,11). Budowla ta jest ozdabiana różnymi określeniami: „jest domem Boga”, w którym mieszka Jego „rodzina”; jest mieszkaniem Boga w Duchu (por. 1 Tm 3,15; Ef 2,19-20); „przybytkiem Boga z ludźmi” (Ap 21,3). Katolicy z terenu Kurpiów ciągle budują Kościół, zarówno w wymiarze wspólnotowym¹¹¹, jak i materialnym.

¹⁰⁷ W. Jemielity, *Sanktuaria Maryjne...*, dz. cyt., s. 238.

¹⁰⁸ Tamże, s. 238.

¹⁰⁹ Przykład wspólnego udawania się do kościoła parafialnego w Myszyńcu opisuje ks. Wł. Skierkowski. Wydarzenie to zapewne miało miejsce w XVIII wieku, kiedy to sieć parafialna w Puszczy była słabo rozwinięta. „To wej opoziedali ni nieboscyk ociec, co (...) kościołów tyz nie buło na pusczy tyła, co dziś. Naso parasija mysaniecko ciungnena sie z jekie osiem nil (...). Downi Kurpś nianskoł w boru jak jaki dźwyrz i najwyzy roz do roku na Zielgonocsed do kościoła. Zrešto bul ciamny, cytać nie ujnioł, to nieroz nawet i nie ziedział, kiedy jekie śwanto psypadnie”. Por. Wł. Skierkowski, *Wesele na Kurpiach*, Płock 1933, s. 81.

¹¹⁰ B. Kielak, *Rok obrzędowy Puszczy Zielonej*, Ostrołęka 1984, s. 7-9; z relacji respondentów.

¹¹⁰ J. Sikora, *Myszyniec na Kurpiach*. „Głos Katolicki” (1997) nr 8 (170), s. 8-9.

¹¹¹ Por. *Teksty Pisma Świętego ukazują niezastąpioną rolę Chrystusa w Kościele – jest On fundamentem Kościoła. Ludzie mogą Chrystusa jedynie uobecniać, działać w Jego imieniu i Jego mocą. Tę prawdę teologiczną wyraża pieśń pt. „Kościół Chrystusa”. Oto jej fragment: „Na mocny skale został postaziuny Kościół Chrystusa niczem nie zwalcóny Swyj opieki nigdy Bóg mu nie odbiera, Prawde mu oddoł, na prawdzie sie wspiera”. Podczas uroczystości poświęcania kościołów śpiewano następującą pieśń (pochodzącą prawdopodobnie z pierwszej połowy XIX wieku):*

„Niasto Jeruzalem śwente
pokojem słodkiem zaniente
Co sie kaniieniami sweni

Kurpie przejawiali ogromną troskę o to, by ich świątynie były jak najpiękniejsze¹¹², co jednocześnie było zewnętrznym znakiem ich przynależności do Kościoła oraz działaniem apostołskim wobec swoich i przybyszów. Dawne kościoły puszczańskie były drewniane i budowano je w stylu kurpiowskim. Prawie wszystkie posiadały po dwie wyniosłe wieżyczki z kopułami. Dzwonnice stały osobno i posiadały na szczycie krzyż wykuty z blachy¹¹³.

Współcześnie również związek z Kościołem diecezjalnym zostaje zachowany dzięki udziałowi ludności kurpiowskiej w uroczystościach w nim organizowanych. Obecnie na Kurpiach w parafii Łyse pw. Chrystusa Króla Wszechświata w Niedzielę Palmową odbywa się jedna z najbarwniejszych uroczystości kraju. Charakter diecezjalny tych uroczystości przekroczył granicę Kościoła partykularnego dzięki transmisji prowadzonej przez TV. Na Niedzielę Palmową do Łysych przybywają mieszkańcy różnych zakątków kraju. Z kościoła pw. Św. Anny w Łysych wychodzi barwna procesja z pięknymi palmami kurpiowskimi, w której mieszkańcy Kurpiowszczyzny oddają część Bogu, a zarazem prezentują swoją przynależność do Niego i Kościoła rzymskokatolickiego.

Współczesna cywilizacja stawia przede wszystkim na postęp, naukę, technikę i produkcję¹¹⁴. Smutnym efektem destrukcji życia religijnego staje się sprowadzenie religii do sfery prywatnej, co niewątpliwie niszczy samego człowieka, jak również prowadzi do rozbicia wspólnoty rodzinnej. Współczesne, tzw. „postępowe programy cywilizacyjne” oraz podlegająca hybrydyzacji kultura¹¹⁵, wykorzystują wady człowieka, czyniąc go coraz słabszym, niekiedy zawstydzonym faktem własnej religijności. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera postawa Kurpiów, którzy dumni ze swej

Znosisz do niebzios iyweni.

Twe kanienie ociosane

na cel śwontyni wydane

A z sobom ziecnie spojone

Nom za przykład wystazióne”. Za: M. Ozorowski, *Kultura religijna Kurpiowszczyzny*, dz. cyt., s. 147.

¹¹² Por. A. Chętnik, Kurpie, dz. cyt., s. 14, 65-67; D. Staszewski, *Moralność i umoralnienie...*, dz. cyt., s. 6.

¹¹³ A. Chętnik, tamże, s. 65-67. *Do dziś kościoły w stylu kurpiowskim zachowały się w parafiach: Turośl, Brodowe Łąki, Łyse, Dąbrówka, Leman, Parciaki, Drążdżewo, Dobrylas, Kuzie, Czarnia koło Lipnik.*

¹¹⁴ Por. A. Napiórkowski, *Kościół wobec wyzwań współczesności*, w: *Kościół w czasach Jana Pawła II*, red. M. Rusecki, K. Kaucha, J. Mastej, Lublin 2005, s. 155; J. Szymczak, *Troska Kościoła o współczesną rodzinę*, w: *Małżeństwo i rodzina w panoramie współczesnych systemów*, red. A. Offmański, Szczecin 2006, s. 156-157.

¹¹⁵ Por. K. Chrostowska, *Problem z określeniem własnej tożsamości w społeczeństwie postindustrialnym*, w: *Gospodarka i społeczeństwo w dobie globalizacji*, red. A. Bączkiewicz, Warszawa 2000, s. 220.

przynależności do Jezusa Chrystusa i Jego Kościoła, ciągle przedstawiając ten fakt wobec wszystkich przybywających na ich teren.

O identyfikowaniu się z własną parafią świadczy też piękny i barwny strój kurpiowski kobiet. Po jego kolorze, obszyciach i ozdobach można było rozpoznać, z jakiej parafii jest dana kobieta czy dziewczyna¹¹⁶. Stroje ludowe przetrwały m.in. dzięki Kościołowi. Obecnie zobaczyć je można głównie podczas uroczystości kościelnych. Poza tym w strojach tych występują członkowie zespołów ludowych podczas imprez folklorystycznych¹¹⁷.

3.3.2. Działania apostołskie na rzecz parafii i społeczeństwa

Apostolstwo w środowisku społecznym mniej wiąże się z zaangażowaniem w partie polityczne, czy apostołowaniem w sensie ewangelicznym, a raczej ujawnia się dziś w rodzinach kurpiowskich jako przypominanie oraz podkreślanie znaczenia przynależności do Kościoła katolickiego. Świeccy chrześcijanie nie tyle apostołują w sensie ścisłym między ludźmi podobnymi do siebie, dopełniając świadectwo życia świadectwem słowa, ile biorą udział w wydarzeniach lokalnych świeckich i eklezjalnych, pokazując się w stroju kurpiowskim. Apostolstwo obejmuje ich codzienne środowisko życia i nie odrzuca żadnego dobra: duchowego lub doczesnego.

Aby realizować dobro duchowe i doczesne, członkowie rodzin kurpiowskich włączają się w ruchy religijne i stowarzyszenia katolickie, które wymagają od nich większego zaangażowania, apostołowania oraz określenia tożsamości religijnej¹¹⁸. Odwołując się do Kodeksu Prawa Kanonicznego (kan. 298) oraz na Dekretu o apostołstwie świeckich (nr 19) można wyliczyć siedem głównych celów zakładania stowarzyszeń: popieranie doskonalenia życia chrześcijańskiego, wspieranie form publicznego kultu religijnego, wspieranie nauczania chrześcijańskiego, podjęcie inicjatyw ewangelizacyjnych, praktykowanie dzieła miłosierdzia, realizacja dzieł chrześcijańskiej miłości (tzw. doczesne dzieła miłosierdzia), przepojenie porządku doczesnego duchem chrześcijańskim¹¹⁹. Formy apostołowania podejmują też grupy religijne, czyli zespoły czy zrzeszenia nieformalne, które opierając się na osobistej znajomości i przyjaźni gromadzą się we wspólnoty, działając bez określonych form

¹¹⁶ A. Kutrzeba-Pojarowa, *Kultura ludowa...*, dz. cyt., s. 201.

¹¹⁷ Z relacji respondentów i własnych obserwacji.

¹¹⁸ Por. T. Doktor, *Orientalne ruchy religijne i parareligijne w Polsce*, „Więź” R. 35 (1992) nr 5, s. 52; E. Barker *Nowe ruchy religijne*, Kraków 2012.

¹¹⁹ Por. E. Górecki, *Prawo zrzeszania się w Kościele*, „Colloquium Salutis” 20 (1988), s. 258.

organizacyjnych¹²⁰. Członkowie ruchów religijnych spotykają się regularnie, aby sprawować wspólnie Eucharystię, czytać Pismo Święte, modlić się i ewangelizować. Poszczególni chrześcijanie w tych grupach nabierają potrzebnych sił i otrzymują pomoc duchową do pokonywania trudów życia oraz dzięki wymianie doświadczeń podtrzymują zapał apostołski¹²¹.

Członkowie rodzin kurpiowskich, angażując się w ruchach, stowarzyszeniach, grupach i wspólnotach religijnych, uobecniają Kościół w różnorodnych środowiskach ludzkiego życia.

Zrzeszenia religijne, często różne pod względem organizacji i metod wychowawczych oraz obszaru działalności, łączy zbieżność celu, którym jest „odpowiedzialne uczestnictwo w misji Kościoła głoszącego Ewangelię jako źródło ludzkiej nadziei i odnowy społecznej”¹²². W ten sposób matki, ojcowie, dziadkowie, kuzynostwo nie tylko są adresatami Ewangelii, ale również przyjmują, że Ewangelia została im powierzona do głoszenia sobie i innym; codziennie wzrastają w gorliwości apostołskiej, w troskliwości i aktywności misyjnej wobec innych ludzi¹²³.

Właściwy rozwój stowarzyszeń i grup w lokalnym Kościele otwiera przed rodzinami kurpiowskimi nowe szanse. Działalność świeckich w różnych ruchach, wspólnotach i stowarzyszeniach apostołskich jest konieczna, aby mogli wzrastać w wierze zarówno sami, jaki i inni ludzie. W ten sposób wspólnota eklezjalna staje się środowiskiem apostołstwa świeckich.

W tym znaczeniu pojawiają się pytania: Czy i w jakim zakresie członkowie rodzin kurpiowskich włączają się w apostołowanie na terenie parafii? Jaki jest udział w ruchach, wspólnotach religijnych oraz stowarzyszeniach kościelnych? Jak przedstawia się więź członków rodzin z parafią i na ile angażują się oni w działania parafii?

Celem, który postawiono sobie w niniejszych badaniach socjologicznych przeprowadzonych wśród mieszkańców Kurpiowszczyzny z wybranych parafii należących do czterech dekanatów, było zwrócenie uwagi na następujące elementy:

- a) poczucie przynależności do parafii (subiektywny wymiar więzi parafialnej);
- b) deklarowane działania i zachowania parafian wobec i na rzecz parafii;

¹²⁰ Por. A. Skreczko, *Zrzeszenia eklezjalne jako pomoc życia wiary*, „Rocznik Teologii Katolickiej” (2011) T. 10, s. 134.

¹²¹ Por. E. Weron, *Apostolstwo katolickie. Zarys teologii apostołstwa*, Poznań 1987, s. 37.

¹²² DA, nr 29.

¹²³ Por. A. Skreczko, *Zrzeszenia eklezjalne...*, dz. cyt., s. 141.

- c) gotowość udziału w podejmowaniu decyzji odnoszących się do parafii. Pytamy, jak silne są związki wiernych z ich parafiami? Czy i w jakim zakresie włączają się oni w inicjatywy na terenie parafii?

Współczesna parafia podlega przemianom idącym w kierunku przekształcania się parafii, jako sformalizowanej instytucji reprezentatywnej dla „Kościoła ludu”, w parafię jako wspólnotę lub wspólnotę wspólnot realizującą model „Kościoła wyboru”, otwartą na warunki ponowoczesnego świata, ale i nie wyrzekającą się własnej misji zbawiania człowieka¹²⁴. Katolicy przynależąc do parafii, czują się mniej lub bardziej związani ze swoją wspólnotą, wspierają jej inicjatywy, biorą udział w jej działaniach i przedsięwzięciach.

Mówiąc o więzi z parafią mamy na myśli „nastawienie emocjonalno-afektywne (różne poziomy poczucia związku emocjonalnego z parafią), zdolność do formułowania ocen na temat parafii, pewna wiedza o jej działalności jako instytucji, o strukturach parafialnych, o działaniach wspólnotowych w parafii oraz dyspozycje do zachowania się (bądź bezpośrednio obserwowalne zachowania i działania) w określony sposób względem parafii”¹²⁵.

Socjologowie stawiają pytania: Jak kształtuje się na płaszczyźnie psychospołecznej identyfikacja z grupą, czyli jak przedstawia się utożsamianie parafian z parafią? Czy angażują się w życie parafialne? Czy i w jakim stopniu swoje cele oraz dążenia życiowe identyfikują z celami, a także z dążeniami grupy religijnej?

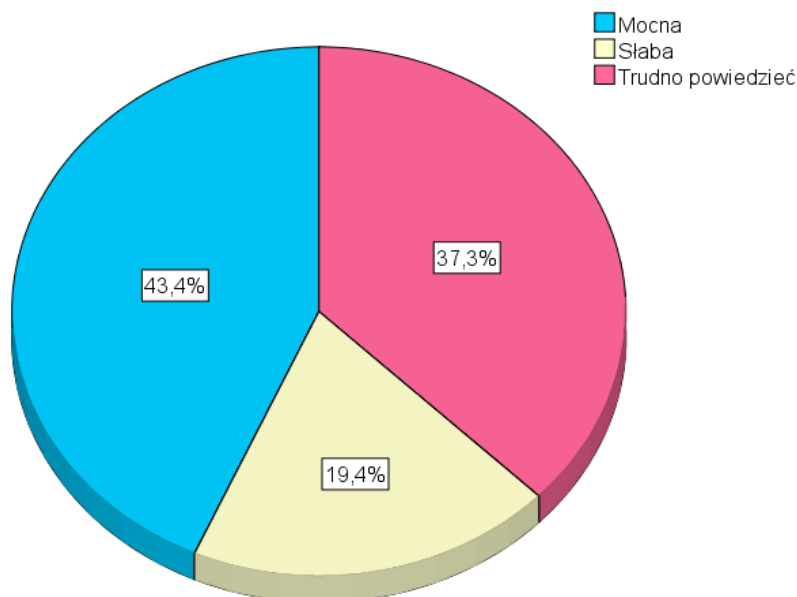
Wyniki badań własnych na temat udziału współczesnej rodziny kurpiowskiej w życiu parafii

W badanych parafiach kurpiowskich w 2022 r. mieszkańcom parafii z 4 dekanatów postawiono pytanie: Jak ocenia Pan/Pani swoją więź ze swoją wspólnotą parafialną? Respondenci swój stosunek do więzi z parafią określali mając do dyspozycji trzy odpowiedzi: a) „mocna”, b) „słaba”, c) „trudno powiedzieć”. Wyniki prezentuje **(wykres 40)**.

¹²⁴ Por. W. Świątkiewicz, *Parafia*, w: *Religia. Encyklopedia PWN*, red. T. Gadacz, B. Milewski, t. 7, Warszawa 2003, s. 513.

¹²⁵ Por. E. Firlit, *Przemiany społecznej roli parafii*, w: *Kościół katolicki w przededniu wejścia Polski do Unii Europejskiej*, Warszawa 2003, s. 173.

Wykres 40. Ocena więzi ze swoją wspólnotą parafialną

Źródło: badanie własne

Identyfikuje się z parafią (43,4%) respondentów w sposób wyraźny („mocna”), (19,4%) określa swoją relację z parafią jako „słabą”, a „trudno powiedzieć” – (37,3%). Wskaźnik katolików, którym trudno określić swoją więź z parafią jest dość wysoki.

Więź z parafią – mniej lub bardziej ścisła – jest swoistą kulturową oczywistością wśród badanych mieszkańców Kurpiowszczyzny.

W badaniach zwrócono uwagę na związek wiernych z parafią ze względu na takie cechy demograficzno-społeczne, jak: płeć, wiek, stan cywilny, wykształcenie, miejsce zamieszkania, zawód, wskaźnik autodeklaracji wiary oraz liczebność rodziny. Dane empiryczne na temat więzi mieszkańców Kurpiowszczyzny z parafią wg cech społeczno-demograficznych ukazują poniższe analizy (**tabele: 46, 47, 48, 49, 50**).

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie związku z parafią pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na płeć ($p = 0,429$) (**tabela 46**).

Mocna więź z parafią występuje u mężczyzn (48,6%), a u kobiet (41,1%). Biorąc pod uwagę wskaźnik pełnej identyfikacji z parafią pod względem płci, można powiedzieć, że jest on podobny, tylko nieznacznie wyższy jest u mężczyzn.

Tabela 46. Ocena więzi z parafią. Rozkład odpowiedzi z podziałem na płeć

		Płeć		
		Kobieta	Mężczyzna	
Ocena więzi z parafią	Mocna	Liczebność	99	51
		%	41,1%	48,6%
	Słaba	Liczebność	49	18
		%	20,3%	17,1%
	Trudno powiedzieć	Liczebność	93	36
		%	38,6%	34,3%
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 1,69; p = 0,429$		

Źródło: badanie własne

Częściej z parafią związani byli ankietowani w wieku powyżej 50 lat (52,1%) oraz w wieku od 36 do 50 lat (47,8%), rzadziej ankietowani w wieku poniżej 35 lat (30,7%). Różnica jest istotna statystycznie ($p = 0,015$) (**tabela 47**).

Tabela 47. Ocena więzi z parafią. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wiek

		Wiek			
		≤ 35 lat	36-50 lat	> 50 lat	
Ocena więzi z parafią	Mocna	Liczebność	35	54	61
		%	30,7%	47,8%	52,1%
	Słaba	Liczebność	29	19	19
		%	25,4%	16,8%	16,2%
	Trudno powiedzieć	Liczebność	50	40	37
		%	43,9%	35,4%	31,6%
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 12,33; p = 0,015$			

Źródło: badanie własne

Nie stwierdzono natomiast statystycznie istotnych różnic w ocenie więzi z parafią pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na fakt bycia w związku małżeńskim ($p = 0,063$) (**tabela 48**).

Tabela 48. Ocena więzi z parafią. Rozkład odpowiedzi z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim

		W związku małżeńskim		
		Tak	Nie	
Ocena więzi z parafią	Mocna	Liczebność	100	49
		%	45,0%	40,2%
	Słaba	Liczebność	35	32
		%	15,8%	26,2%
	Trudno powiedzieć	Liczebność	87	41
		%	39,2%	33,6%
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 5,52; p = 0,063$		

Źródło: badanie własne

Najmocniej z parafią były związane osoby posiadające wykształcenie wyższe (49,3%) oraz posiadające wykształcenie podstawowe i zawodowe (43,7%), rzadziej osoby posiadające wykształcenie średnie (31,5%). Analiza statystyczna wykazała, że omawiane różnice są istotne statystycznie ($p = 0,013$) (**tabela 49**).

Tabela 49. Ocena więzi z parafią. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wykształcenie

		Wykształcenie			
		Podstawowe i zawodowe	Średnie	Wyższe	
Ocena więzi z parafią	Mocna	Liczebność	45	29	73
		%	43,7%	31,5%	49,3%
	Słaba	Liczebność	26	22	19
		%	25,2%	23,9%	12,8%
	Trudno powiedzieć	Liczebność	32	41	56
		%	31,1%	44,6%	37,8%
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 12,60; p = 0,013$			

Źródło: badanie własne

Nie stwierdzono zaś statystycznie istotnych różnic w ocenie więzi z parafią pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na miejsce zamieszkania ($p = 0,475$) (**tabela 50**).

Tabela 50. Ocena więzi z parafią. Rozkład odpowiedzi z podziałem na miejsce zamieszkania

		Miejsce zamieszkania			
		Miasto	Miejscowość gminna	Wieś	
Ocena więzi z parafią	Mocna	Liczebność	19	38	93
		%	38,0%	45,8%	44,1%
	Słaba	Liczebność	7	18	41
		%	14,0%	21,7%	19,4%
	Trudno powiedzieć	Liczebność	24	27	77
		%	48,0%	32,5%	36,5%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 3,52; p = 0,475$		

Źródło: badanie własne

Głęboko wierzący i systematycznie praktykujący (62,2%) oraz wierzący i praktykujący niesystematycznie (20%) wyraźnie częściej deklarują swój związek z parafią niż wierzący, ale praktykujący rzadko (14,3%) czy wierzący, lecz niepraktykujący (5,3%). Niezdecydowanych w sprawach wiary deklaruje swój związek z parafią (33,3%), a niewierzący i praktykujący określają swoją więź „słaba” (50%), podobnie niewierzący i niepraktykujący „słaba” (50%).

Można zauważyć, że głęboko wierzący i systematycznie praktykujący wykazują największy związek z parafią, co stanowi potwierdzenie ich autodeklaracji.

W kurpiowskich rodzinach wieloosobowych wskaźnik więzi z parafią jest wyższy (od 66,7% do 55,6%) niż w rodzinach małych (ok. 30%).

Analiza deklarowanej więzi z parafią mieszkańców Kurpiowszczyzny potwierdza parafialny charakter polskiego katolicyzmu. Parafia stanowi pewnego rodzaju wielką rodzinę, której członków jednoczy wspólnota duchowych i moralnych interesów¹²⁶.

Działania na rzecz parafii

W prawidłowym funkcjonowaniu parafii niezwykle istotny jest aktywny udział wiernych świeckich. Jak czytamy w dekrecie o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem*: «Parafia dostarcza wyraźnego przykładu wspólnotowego apostołstwa, gromadząc w jedno wszelką, występującą w niej różnorodną aktywność ludzką

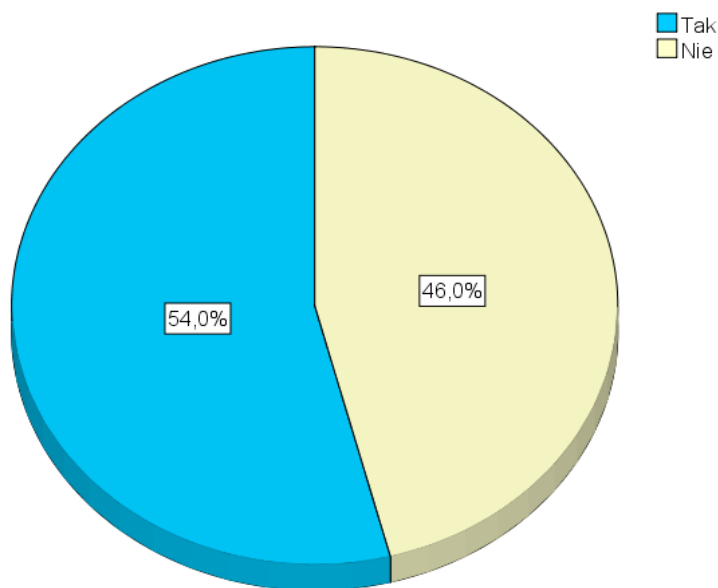
¹²⁶ Por. J. Mariański, Więź z parafią katolików diecezji łomżyńskiej, w: *Postawy społeczno-religijne diecezjan łomżyńskich*, red. W. Zdaniewicz, S. H. Zręba, Łomża 2005, s. 132.

i wszczepiając ją w powszechność Kościoła. Niech świeccy przyzwyczajają się działać w parafii w ścisłej jedności ze swoimi kapłanami, przedkładając wspólnocie kościelnej problemy własne i świata oraz sprawy dotyczące zbawienia, celem wspólnego ich omówienia i rozwiązania, a także w miarę sił brać udział we wszelkich inicjatywach apostołskich i misyjnych swojej kościelnej rodziny» (n. 10).

W niniejszych badaniach (43,4%) deklaruje w swoją więź z parafią, określając ją jako „mocna”. Deklarowana więź ze wspólnotą parafialną przez badanych mieszkańców Kurpiowszczyzny powinna znaleźć potwierdzenie w działaniach na rzecz parafii.

Członkom rodzin kurpiowskich postawiono pytanie: „Czy Pan/Pani angażuje się w życie parafialne?” Badani, określając swoje zaangażowanie w życie parafii, mieli do dyspozycji dwie jednoznaczne odpowiedzi: a) tak, b) nie. Wyniki badań empirycznych nad tym zagadnieniem ukazuje (**wykres nr 41**).

Wykres 41. Czy ankietowany angażuje się w życie parafialne?

Źródło: badanie własne

Na pytanie o zaangażowanie się w życie parafialne (54,0%) badanych odpowiedziało wyraźnie pozytywnie (tak), a (46%) stwierdziło, że nie wykazuje zainteresowania życiem parafialnym. Co drugi ankietowany potwierdził zatem swoje zaangażowanie w życie parafii.

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w angażowaniu się w życie parafialne pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na płeć ($p = 0,503$) (**tabela 51**).

Tabela 51. Angażowanie się w życie parafialne. Rozkład odpowiedzi z podziałem na płeć

			Płeć	
			Kobieta	Mężczyzna
Angażowanie się w życie parafialne	Tak	Liczebność	132	56
		%	55,2%	51,4%
	Nie	Liczebność	107	53
		%	44,8%	48,6%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 0,45; p = 0,503$	

Źródło: badanie własne

W życie parafialne najczęściej angażowali się ankietowani w wieku powyżej 50 lat (67%) oraz w wieku od 36 do 50 lat (56%), rzadziej ankietowani w wieku do 35 lat (40%). Omawiana różnica jest istotna statystycznie ($p < 0,001$) (**tabela 52**).

Tabela 52. Angażowanie się w życie parafialne. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wiek

			Wiek		
			≤ 35 lat	36-50 lat	> 50 lat
Angażowanie się w życie parafialne	Tak	Liczebność	46	63	79
		%	40,0%	55,8%	66,9%
	Nie	Liczebność	69	50	39
		%	60,0%	44,2%	33,1%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 17,18; p < 0,001$		

Źródło: badanie własne

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w angażowaniu się w życie parafialne pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na fakt bycia w związku małżeńskim ($p = 0,477$) (**tabela 53**).

Tabela 53. Angażowanie się w życie parafialne. Rozkład odpowiedzi z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim

		W związku małżeńskim		
		Tak	Nie	
Angażowanie się w życie parafialne	Tak	Liczebność	121	66
		%	55,5%	51,6%
	Nie	Liczebność	97	62
		%	44,5%	48,4%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 0,51; p = 0,477$	

Źródło: badanie własne

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w angażowaniu się w życie parafialne pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na poziom wykształcenia ($p = 0,328$) (tabela 54).

Ponad połowa respondentów (58,6%) wykształceniem wyższym wyraża swoje zainteresowanie życiem parafii. Następnie podobne zaangażowanie deklarują 3 grupy: osoby z wykształceniem podstawowym i zawodowym (50,5%) i średnim (50,5%).

Tabela 54. Angażowanie się w życie parafialne. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wykształcenie

		Wykształcenie			
		Podstawowe i zawodowe	Średnie	Wyższe	
Angażowanie się w życie parafialne	Tak	Liczebność	54	47	85
		%	50,5%	50,5%	58,6%
	Nie	Liczebność	53	46	60
		%	49,5%	49,5%	41,4%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 2,23; p = 0,328$		

Źródło: badanie własne

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w angażowaniu się w życie parafialne pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na miejsce zamieszkania ($p = 0,276$) (tabela 55).

Tabela 55. Angażowanie się w życie parafialne. Rozkład odpowiedzi z podziałem na miejsce zamieszkania

		Miejsce zamieszkania			
		Miasto	Miejscowość gminna	Wieś	
Angażowanie się w życie parafialne	Tak	Liczebność	23	50	115
		%	46,0%	60,2%	54,0%
	Nie	Liczebność	27	33	98
		%	54,0%	39,8%	46,0%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 2,58; p = 0,276$		

Źródło: badanie własne

Ponad połowa respondentów (55,6%) wykształceniem wyższym wyraża swoje zainteresowanie życiem parafii. Następnie podobne zaangażowanie deklarują 3 grupy: osoby z wykształceniem zasadniczym (49,1%), średnim (47%), podstawowym/gimnazjalnym (45,9%). Biorąc zaś pod uwagę status zawodowy, ponad połowa rzemieślników (55%) i pracowników umysłowych (54,7%) podobnie rolników (50%) deklaruje swoje zainteresowanie życiem parafii.

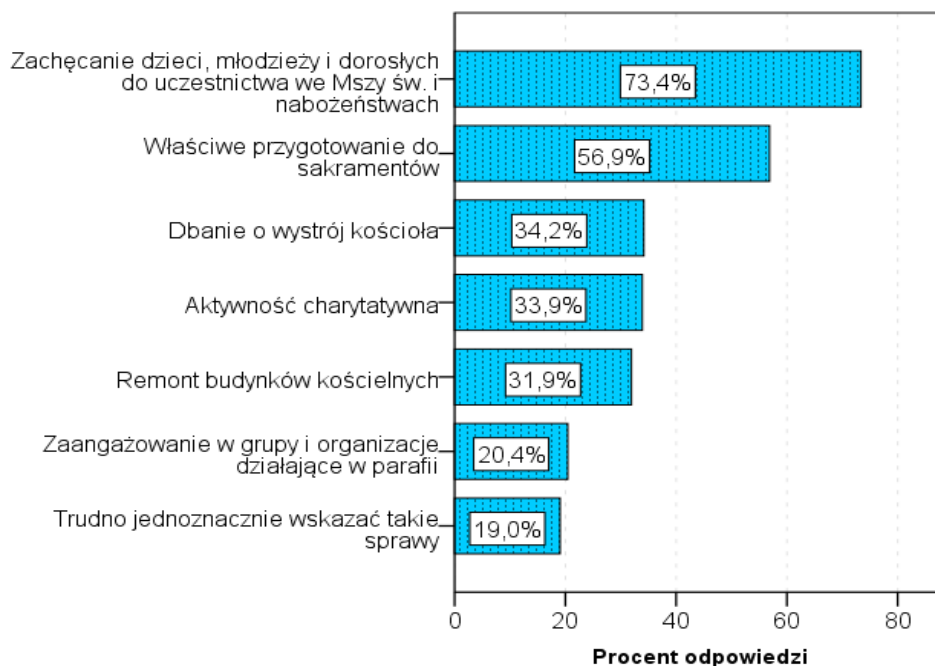
Cechy religijne, jak również zmienna niezależna „wiara i praktyki religijne” najbardziej różnicują deklaracje ankietowanych na temat zaangażowania w życie parafialne. Głęboko wierzący i systematycznie praktykujący najbardziej angażują się w życie parafialne – (67,4%), wierzący i praktykujący niesystematycznie – (38,4%), wierzący i praktykujący rzadko – (33,3%), wierzący, ale niepraktykujący – (10,5%), niewierzący i niepraktykujący – (0%) oraz niezdecydowani w sprawach wiary – (0 %).

Osoby żyjące w rodzinach wieloosobowych (7-14 osób) częściej się angażują w życie parafii (56,7% – 100%) niż z rodzin mniej licznych (1-6 osób) – (44,4% – 45,5%).

Angażowanie się wiernych w sprawy parafii może efektywnie wspierać duszpasterzy w rozeznaniu potrzeb wspólnoty i w określeniu adekwatnych sposobów wychodzenia im naprzeciw. Wszystkich badanych zapytano również: „Jakie są Pana/Pani zdaniem najpilniejsze sprawy do rozwiązania w parafii?”. Respondenci mieli możliwość kilku odpowiedzi. Udział wiernych parafii kurpiowskich w wybranych działaniach parafialnych ilustrują dane na (**wykresie 42**) i (**tabela 56**) zawierające odpowiedzi tych, którzy zadeklarowali związek z parafią.

Wykres 42. Jakie są najpilniejsze sprawy do rozwiązania w parafii przynależności?

Możliwość wielokrotnych odpowiedzi

Źródło: badanie własne

Tabela 56 Działania na rzecz parafii

Jakie są Pana/Pani zdaniem najpilniejsze sprawy do rozwiązania w parafii?	Ilość odpowiedzi	%
Remont budynków kościelnych	118	31,9
Dbanie o wystrój kościoła	127	34,2
Zachęcanie dzieci, młodzieży i dorosłych do uczestnictwa we mszy św. i nabożeństwach	272	73,4
Właściwe przygotowanie do sakramentów	210	56,9
Aktywność charytatywna	125	33,9
Zaangażowanie w grupy i organizacje działające w parafii	75	20,4
Trudno jednoznacznie wskazać takie sprawy	70	19,0

Źródło: badanie własne

Respondenci na pierwszym miejscu wskazują na zachęcanie dzieci, młodzieży i dorosłych do uczestnictwa we mszy św. i nabożeństwach (73,4%), na drugim miejscu – właściwe przygotowanie do sakramentów (56,9%), następnie dostrzegają potrzebę dbania o wystrój kościoła (34,2%), zwracają uwagę na akcje charytatywne (33,9%), konieczność remontu budynków kościelnych (31,9%) badanych, (19,0%) nie dostrzegają potrzeby podejmowania działań na rzecz parafii.

Respondenci wskazali również na inne sprawy niewymienione w ankiecie:

- „nie zniechęcanie ludzi, dawanie nadziei, mówienie o miłości Boga do ludzi”
- „organizacja czasu wolnego dla dzieci i młodzieży”
- „porządek, alejki na cmentarzu parafialnym”

Respondenci będący w wieku powyżej 71 lat zadeklarowali największe zaangażowanie na rzecz parafii (66,7%), kolejno (59,8%) z grupy wiekowej 51-70 lat, następnie w grupie wiekowej 36-50 lat (53,4%), najmłodszy respondenci 18-25 lat (43,6%), a najmniejsze zaangażowanie wyrażają respondenci w wieku 26-35 lat (27,9%).

Kawalerowie i panny (40,6%) rzadziej niż osoby żonate/zamężne (51,9%), będące w stanie wdowim (77%), a także osoby rozwiedzione (70%) i osoby w separacji (100%) ujawniali chęć działania na rzecz wspólnoty parafialnej. Warto także podkreślić, że najczęściej osób spośród badanych wg stanu cywilnego deklarujących swoje zaangażowanie w życie parafii to osoby żonate/zamężne.

Ponad połowa respondentów (55,6%) z wykształceniem wyższym wyraża swoje zainteresowanie życiem parafii. Następnie podobne zaangażowanie deklarują 3 grupy: osoby z wykształceniem zasadniczym (49,1%), średnim (47%), podstawowym/gimnazjalnym (45,9%). Ponad połowa rzemieślników (55%) i pracowników umysłowych (54,7%), podobnie rolników (50%) deklaruje swoje zainteresowanie życiem parafii. Najmniejsze zainteresowanie taką działalnością przejawiają inne grupy (34,9%).

Cechy religijne, jak również zmienna niezależna „wiara i praktyki religijne” najbardziej różnicują deklaracje ankietowanych na temat zaangażowania w życie parafialne. Głęboko wierzący i systematycznie praktykujący najmocniej angażują się w życie parafialne – (67,4%), wierzący i praktykujący niesystematycznie – (38,4%), wierzący i praktykujący rzadko – (33,3%), wierzący, ale niepraktykujący – (10,5%). Całkowity brak działań w tej sferze przejawiają niewierzący i niepraktykujący oraz niezdecydowani w sprawach wiary.

Osoby żyjące w rodzinach wieloosobowych (7-14 osób) częściej się angażują w życie parafii niż z rodzin mniej licznych (1-6 osób).

Można przyjąć, że rodziny z terenów Puszczy Kurpiowskiej na przestrzeni lat, jak też obecnie, czują się odpowiedzialni za Kościół i angażują się w życie parafialne.

Uczestnictwo w zrzeczeniach religijnych

W nauczaniu społecznym Kościoła wskazuje się parafię jako miejsce, gdzie wyzwała się wspólnota różnych ruchów, grup, stowarzyszeń i zrzeczeń apostołskich, które w niej znajdują wsparcie duchowe w służbie ewangelizacji. Parafia jest prymarną przestrzenią apostołstwa świeckich w obrębie wspólnoty kościelnej.

Kościół współczesny stanął przed rzeczywistością nowych stowarzyszeń, grup, wspólnot i ruchów, które można określić jako zrzeczenia religijne. Skala i rozwój zjawiska zrzeczeń katolików świeckich, ich nowa jakość i treść, wielość i różnorodność form, zarówno w strukturach formalnych jak i nieformalnych, wskazują na istnienie nowej epoki zrzeczeń katolików świeckich¹²⁷.

W encyklice *Redemptoris Missio* św. Jan Paweł II akcentował wartość wspólnot i stowarzyszeń, które „dzielą na mniejsze grupy parafię i ożywiają ją, pozostając z nią na zawsze w jedności; zapuszczają korzenie w miejskie i wiejskie środowiska ludzi prostych, stają się zaczynem życia chrześcijańskiego, poświęcają uwagę tym, którzy zajmują ostatnie miejsce, angażują się w przekształcanie społeczeństwa”¹²⁸. Papież z Polski podkreślał również, że efektywna służba Kościołowi ruchów i stowarzyszeń będzie możliwa, kiedy „w swym sposobie działania przeznaczą dużo miejsca na poważną formację religijną swych członków”¹²⁹. W adhortacji apostołskiej *Catechesi Tradendae* wymienia miejsca działalności ewangelizacyjnej, takie jak kręgi biblijne, grupy młodzieżowe, grupy charytatywne oraz grupy wspólnej modlitwy¹³⁰. Ze względu na fakt, że współczesna rodzina kurpiowska jest narażona na wiele niebezpieczeństw zewnętrznych, żywa działalność ruchów, stowarzyszeń, wspólnot i grup religijnych służy wspieraniu rodziny w rozwoju życia zgodnego z wyznawaną wiarą.

Właściwy rozwój stowarzyszeń i grup w ramach Kościoła otwiera przed duszpasterskim działaniem nowe szanse. Działalność świeckich w różnych ruchach, wspólnotach i stowarzyszeniach apostołskich jest konieczna, aby duszpasterstwo mogło być w pełni skuteczne. Parafia staje się „przestrzenią” apostołstwa świeckich.

W badaniu własnym respondentom z rodzin kurpiowskich postawiono pytanie: Czy bierze Pan/Pani aktywny udział w życiu wspólnoty parafialnej, należąc do jakiejś grupy?

¹²⁷ DA, nr 29.

¹²⁸ RMs, nr 51.

¹²⁹ CT, nr 70.

¹³⁰ Por. tamże, nr 47.

Uzyskane odpowiedzi badanych zawiera (tabela 57).

Tabela 57. Czy ankietaowany bierze aktywny udział w życiu wspólnoty parafialnej, należąc do jakiejś grupy? Możliwość wielokrotnej odpowiedzi.

	Tak	Nie
Koło Różańcowe	40,0%	60,0%
Rodzina Radia Maryja	10,0%	90,0%
Kościół Domowy	8,1%	91,9%
Liturgiczna Służba Ołtarza	7,8%	92,2%
Parafialne Koło Caritas	7,6%	92,4%
Chór, schola	7,6%	92,4%
Rada parafialna	4,6%	95,4%
Akcja Katolicka	4,6%	95,4%
Odnowa w Duchu Świętym	3,0%	97,0%
Krucjata Wyzwolenia Człowieka	2,7%	97,3%
Bractwo Trzeźwości	2,7%	97,3%
Ruch Światło-Życie, Oaza	1,9%	98,1%

Źródło: badanie własne

Inne niewskazane w kwestionariuszu stowarzyszenia wymienione przez respondentów to: „Moc w słabości – Youtube”, „Różaniec Cudów z Królową Pokoju z Medjugorje – udział wspólnoty z całego świata”, lektor podczas mszy św., „Przyjaciele Oblubieńca”, „Rycerze Kolumba”, tworzenie kroniki parafialnej, wsparcie misji, wspólnota „Przyjaciele Oblubieńca” „Krag Biblijny”.

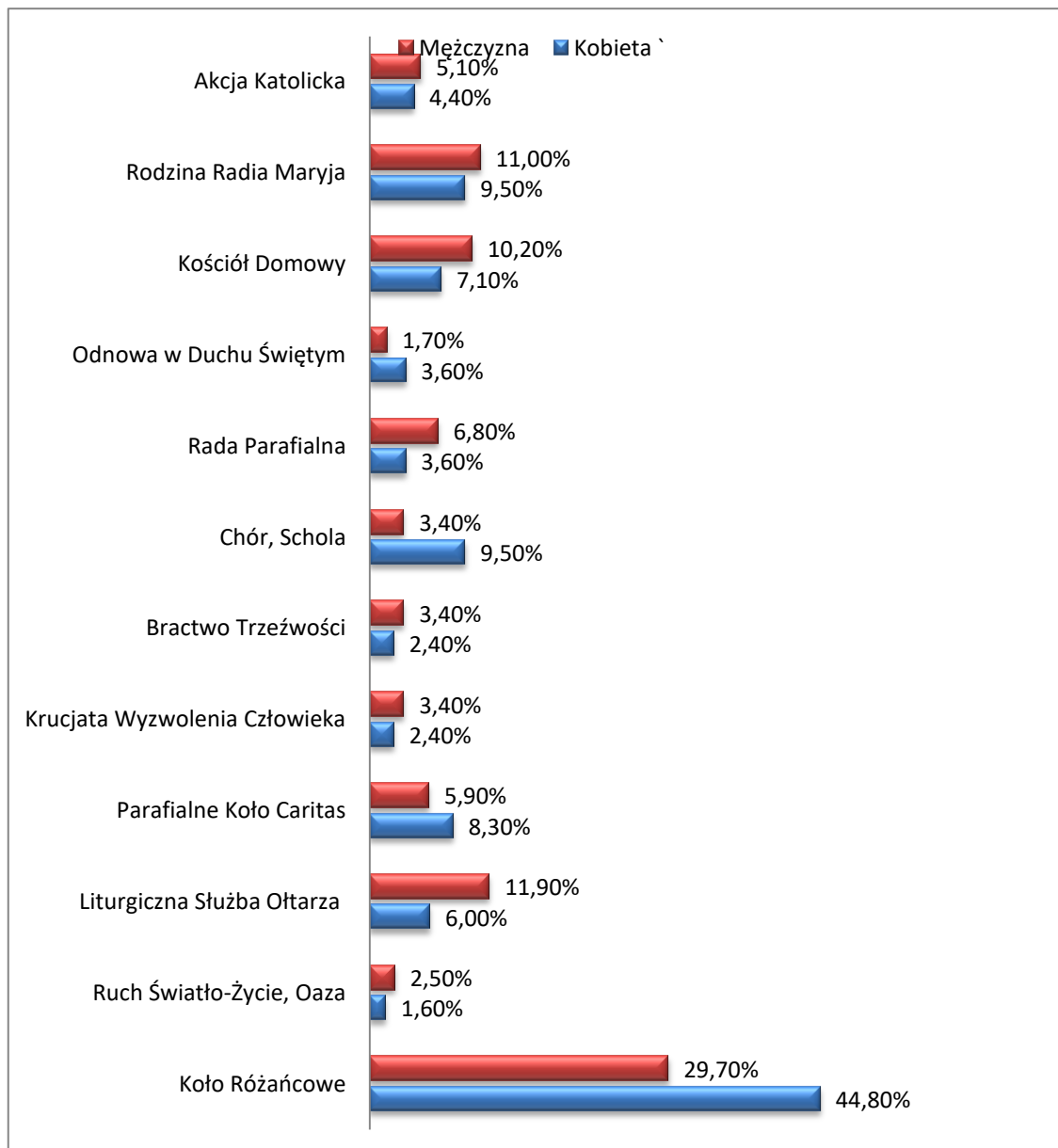
Spośród ogółu badanych 40,0% wskazało swój udział w kołach różańcowych, co potwierdza fakt, że Maryja Matka Boża w sposób szczególny jest czczona przez Kurpiów¹³¹. Warto podkreślić, że rodziny kurpiowskie często odmawiają różaniec w domu, ale są również licznie zaangażowane są w udział w kołach różańcowych¹³².

Zaangażowanie badanych we wspólnoty religijne wg płci przedstawia (wykres 43) a wg wieku (tabela 58).

¹³¹ Z relacji respondentów: *Dla Kurpia bowiem, jeśli ktoś kocha i wierzy w Jezusa, to z całą pewnością przyjmie Jego Matkę oraz płynące z tego zobowiązanie. Słynne są na Kurpiach Bractwa Różańcowe, a przynależność do takiego, to dla Kurpi wyróżnienie, stąd przechodzi ono z pokolenia na pokolenie.*

¹³² Z relacji ks. Zbigniewa Jaroszewskiego – w samym Myszyńcu działa 150 Kół Różańcowych.

Wykres 43. Zaangażowanie we wspólnoty religijne wg płci

Źródło: badanie własne

Zarówno kobiety, jak i mężczyźni najbardziej aktywni są w kołach różańcowych. Odpowiednio (44,8%) kobiety i (29,7%) mężczyźni. Kobiety również często należą do chóru, jak również wspierają Rodzinę Radia Maryja. Natomiast mężczyźni do liturgicznej służby ołtarza, Rodziny Radia Maryja i Domowego Kościoła.

Tabela 58. Zaangażowanie we wspólnoty religijne wg wieku

wiek	18-25	26-35	36-50	51-70	71>
Koło Różańcowe	16,7%	20,9%	45,8%	52,0%	70,4%
Ruch Światło-Życie, Oaza	3,8%	2,3%	1,7%	1,0%	0%
Liturgiczna Służba Ołtarza	11,5%	2,3%	8,5%	6,9%	7,4%
Parafialne Koło Caritas	16,7%	9,3%	4,2%	4,9%	3,7%
Krucjata Wyzwolenia Człowieka	5,1%	4,7%	2,5%	1,0%	0%
Bractwo Trzeźwości	6,4%	0	2,5%	2,0%	0%
Chór, schola	11,5%	7,0%	10,2%	3,9%	0%
Rada Parafialna	7,7%	4,7%	3,4%	4,9%	0%
Odnowa w Duchu Świętym	6,4%	0%	2,5%	1,0%	7,4%
Kościół Domowy	12,8%	4,7%	9,3%	5,9%	3,7%
Rodzina Radia Maryja	12,8%	4,7%	4,2%	12,7%	25,9%
Akcja Katolicka	10,3%	2,3%	4,2%	2,9%	0%

Źródło: badanie własne

Analizując kategorię wiekową, najmłodszy respondenci w wieku 18-25 lat najczęściej zaangażowani są w koła różańcowe, Parafialne Koła Caritas, dość często należą do Kościoła Domowego, Rodziny Radia Maryja, liturgicznej służby ołtarza oraz chóru.

W wieku 26-35 lat najwięcej osób należy również do kół różańcowych, jak również wspierają Parafialne Koło Caritas. W wieku 36-50 lat większość należy do Kół Różańcowych, następnie przynależą również do chóru, jak i Kościoła Domowego. W grupie wiekowej 51-70 lat zdecydowana większość to członkowie kół różańcowych oraz osoby wspierające Rodzinę Radia Maryja. Najwięcej najstarszych respondentów (powyżej 71 lat) należy do kół różańcowych (aż 70,4%), a także w dużej mierze przynależą do Kół Radia Maryja. Ze względu na stan cywilny: osoby będące w stanie wolnym najczęściej wymieniali swoją przynależność do następujących wspólnot: Koło Różańcowe, Parafialne Koło Caritas, Rodzina Radia Maryja, Liturgiczna Służba Ołtarza, Kościół Domowy, chór, schola oraz Rada Parafialna. Osoby zamężne najczęściej deklarują swoją przynależność do: kół różańcowych, Rodziny Radia Maryja, Kościoła Domowego, chóru, scholi i liturgicznej służby ołtarza. Osoby w stanie wdowim bardzo licznie (90,9%) należą do kół różańcowych, jak również Parafialnego

Koło Caritas, Rodziny Radia Maryja, Odnowy w Duchu Świętym oraz Bractwo Trzeźwości. Osoby rozwiedzione najczęściej należą do kół różańcowych (40%), Parafialnych Kół Caritas, Ruchu Światło-Życie, Krucjaty Wyzwolenia Człowieka.

Respondenci z wykształceniem zawodowym w najczęściej spośród badanych należą do kół różańcowych (aż 56,6% ogółu respondentów). Osoby z wykształceniem średnim przede wszystkim deklarowali swoją przynależność do Parafialnych Kół Caritas i Kościoła Domowego, ankietowani o wykształceniu wyższym najczęściej należą do chóru i Liturgicznej Służby Ołtarza, a badani z wykształceniem podstawowym/gimnazjalnym wymieniają najczęściej Akcję Katolicką.

Najczęściej wśród badanej grupy respondentów członkami ruchów religijnych wg zawodów byli rzemieślnicy i rolnicy. Pracownicy umysłowi najliczniej należą do chóru lub scholi.

Mieszkańcy wsi należą do kół różańcowych i akcji Katolickiej. Mieszkańcy gmin przynależą do Rodziny Radia Maryja, Parafialnych Kół Caritas, Kościoła Domowego, Odnowy w Duchu Świętym, Ruchu Światło-Życie. Respondenci zamieszkujący w mieście wskazywali swoją przynależność do takich wspólnot, jak: Liturgiczna Służba Ołtarza, Krucjata Wyzwolenia Człowieka, Bractwo Trzeźwości, chór, schola, Rada Parafialna.

Przeprowadzone badania wyraźnie wskazują zatem, że większość respondentów należy do kół różańcowych, chóru oraz Kościoła Domowego.

Podsumowanie

Członkowie rodzin kurpiowskich deklarują przynależność do ruchów, wspólnot religijnych oraz stowarzyszeń katolickich i dobroczynnych w parafiach. Badania empiryczne całej zbiorowości ukazują, iż co drugi ankietowany potwierdził swoje zaangażowanie w życie parafii (54%). Należy zwrócić uwagę, że aż (46%) respondentów nie wykazuje zainteresowania życiem parafialnym. Spośród ogółu badanych najwięcej osób (40,0%) wymieniło koła różańcowe, na drugim miejscu Rodzina Radia Maryja (10%), Kościół Domowy (8,1%) i inne wskazane przez siebie. Zarówno kobiety, jak i mężczyźni najbardziej aktywni są w kołach różańcowych. Odpowiednio: (44,8%) – kobiety, (29,7%) – mężczyźni. Kobiety również często należą do chóru, jak również wspierają Rodzinę Radia Maryja i Parafialne Koła Caritas. Natomiast mężczyźni należą

do Liturgicznej Służby Ołtarza (11,9%), a także do Rodziny Radia Maryja i Domowego Kościoła.

Najmłodszy respondenci w wieku 18-25 lat najczęściej zaangażowani są koła różańcowe, Parafialne Koła Caritas, dość często należą do Kościoła Domowego, Rodziny Radia Maryja, Liturgicznej Służby Ołtarza oraz chóru. Osoby w wieku (26-50) angażują się najczęściej w działalność kół różańcowych, Parafialnych Kół Caritas, przynależą również do chóru, jak i Kościoła Domowego. W grupie wiekowej 51 i powyżej 71 lat zdecydowana większość należy do kół różańcowych oraz wspiera Rodzinę Radia Maryja.

Osoby będące w stanie wolnym najczęściej wymieniali swoją przynależność do następujących wspólnot: Liturgiczna Służba Ołtarza, Kościół Domowy, Akcja Katolicka oraz Rada Parafialna. Osoby zamężne, w stanie wdowim, jak również osoby rozwiedzione najczęściej deklarują swoją przynależność do kół różańcowych.

Respondenci z wykształceniem zawodowym w największym stopniu należą do kół różańcowych (aż 56,6% ogółu respondentów). Osoby z wykształceniem średnim najczęściej wymieniają Parafialne Koło Caritas i Kościół Domowy, ankietowani o wykształceniu wyższym najczęściej należą do chóru i Liturgicznej Służby Ołtarza, a badani z wykształceniem podstawowym/gimnazjalnym wymieniają najczęściej Akcję Katolicką.

Najczęściej wśród badanej grupy respondentów członkami ruchów religijnych wg grup zawodowych byli rzemieślnicy i rolnicy. Pracownicy umysłowi najliczniej należą do chóru, scholi.

Mieszkańcy wsi należą do Kół Różańcowych i akcji Katolickiej. Mieszkańcy gmin przynależą do Rodziny Radia Maryja, Parafialnych Kół Caritas, Kościoła Domowego, Odnowy w Duchu Świętym, Ruchu Światło-Życie, oaza. Respondenci zamieszkujący w mieście deklarują swoją przynależność do takich wspólnot jak: Liturgiczna Służba Ołtarza, Krucjata Wyzwolenia Człowieka, Bractwo Trzeźwości, chór, schola, Rada Parafialna.

Należy podkreślić, że najwięcej osób głęboko wierzących i systematycznie praktykujących angażuje się we wspólnoty religijne, a zwłaszcza takie jak: Koła Różańcowe, Ruch Światło – Życie, Liturgiczna Służba Ołtarza. Jednak do Parafialnych Kół Caritas należą częściej osoby wierzące i praktykujące niesystematycznie i rzadko.

Większość respondentów należy do kół różańcowych, Rodziny Radia Maryja, a także przynależą do chóru, jak i Kościoła Domowego. Poprzez udział w ruchach

kościelnych wierni świeccy włączają się w dzieło ewangelizacji i czują się coraz bardziej świadomi swojej roli w Kościele (samoświadomość eklezjalna).

W religijności mieszkańców Kurpiowszczyzny związek z parafią jest znaczący, co uwidacznia się w uczestnictwie w zbiorowych praktykach religijnych, nabożeństwach, procesjach, odpustach parafialnych, a zarazem pozwala mówić o pewnego rodzaju duchowej rodzinie, której członków jednoczy wspólnota moralnych przedsięwzięć.

W ten sposób potwierdza się pośrednio wniosek z badań ogólnopolskich, że „w przejawach więzi z parafią rzymskokatolicką w Polsce zdecydowanie dominują elementy ciągłości i kontynuacji dotychczasowych wzorów zachowań nad elementami związanym ze zmianą i innowacją”¹³³.

Współczesne rodziny kurpiowskie z badanych parafii czują się odpowiedzialne za Kościół i angażują się w życie parafialne. Co drugi ankietowany (54%) potwierdził swoje zaangażowanie w życie parafii.

Członkowie współczesnej rodziny kurpiowskiej zaangażowani są w aktywność misyjno-apostolską poprzez udział w różnych zrzeczeniach religijnych.

Ogólnie można powiedzieć, że w rodziny kurpiowskie charakteryzują się niewystarczającą – choć rosnącą – przynależnością do ruchów, wspólnot religijnych i stowarzyszeń katolickich, te zaś z wymienionych, które charakteryzują się największą popularnością, mają charakter modlitewno-formacyjny i są związane raczej z tradycyjnym nurtem polskiego katolicyzmu.

Należy zwrócić uwagę na dość wysoki wskaźnik w przynależności do Parafialnych Kół Caritas. Świadczy to o postawie życzliwości mieszkańców Kurpi wobec tego, kto znajduje się w potrzebie. Miłosierdzie jest czytelnym świadectwem wiary oraz skutecznym sposobem apostołowania w świecie. Miłość ma moc uwiarygodniania Ewangelii¹³⁴.

Współczesna parafia ulega transformacji w kierunku przekształcania ze sformalizowanej instytucji we wspólnotę wspólnot, otwartą na współczesne rodziny żyjące w warunkach ponowoczesnej rzeczywistości społeczno-kulturowej. Wspólnota eklezjalna, w której funkcjonują rodziny kurpiowskie, nadal jest zachowana w Kurpiowskiej Puszczy Zielonej. Liczne pieśni, ciekawe zwyczaje i obrzędy tego

¹³³ E. Firlit, *Poczucie i przejawy więzi parafialnej w latach dziewięćdziesiątych*, w: *Religijność Polaków 1991-1998*, red. W. Zdaniewicz, Warszawa 2001, s. 133.

¹³⁴ Por. A. Najda, *Nowe formy okazywania miłosierdzia*, w: J. Sołowianiuk, *Perygrynacja Obrazu Jezusa Miłosiernego w diecezji łomżyńskiej. Jezu Ufam Tobie*. Pomoce duszpasterskie, Łomża 2008, s. 201.

regionu, które przetrwały i są do dziś praktykowane, ukazują urzeczywistnianie się wspólnoty oraz świadomość potrzeby umacniania tej wspólnoty. Wspólnoty istniejące na terenie parafii kurpiowskich, przyczyniają się do budowania więzi lokalnej i podtrzymywania tradycji, a więc odgrywają ważną rolę w Kościele. Stają się też czynnymi uczestnikami bezpośredniej ewangelizacji, apostołowaniu oraz współtwórcami odnowy moralnej w społeczeństwie. Owocem pracy ruchów i wspólnot oraz stowarzyszeń jest pogłębiona religijność, a także misyjne i silne duszpasterstwo w parafii.

3.3.3. Podsumowanie rozdziału

W niniejszym rozdziale omówiono zagadnienie świadomości religijnej, zachowania norm moralno-obyczajowych i misyjności rodziny kurpiowskiej. Celem badań było ustalenie poziomu świadomości religijnej, respektowania norm moralnych i misyjności członków rodziny kurpiowskiej i przedstawienie ich na tle uwarunkowań demograficzno-społecznych, a także w kontekście zachodzących globalnych przemian we współczesnych rodzinach.

Analiza empiryczna uzyskanych wyników pozwala na sformułowanie następujących wniosków końcowych dotyczących funkcji religijnej rodziny kurpiowskiej:

1. Mimo że deklaracja o stosunku do wiary religijnej ukazuje jedynie przybliżony obraz znaczenia i roli religii w życiu człowieka, to jest ona jedną z najbardziej powszechnych miar religijności nazywaną globalnym wyznaniem wiary¹³⁵. Należy zwrócić uwagę, iż w sytuacji, gdy poziom autodeklaracji religijności od kilkunastu lat systematycznie spada w skali ogólnopolskiej¹³⁶, to w rodzinach kurpiowskich, stwierdza się wysoki wskaźnik identyfikacji z wiarą i praktykami religijnymi, aż (98,2%) – łączny wskaźnik głęboko wierzących i wierzących. To wskaźnik wyższy niż uzyskany w ogólnopolskich badaniach¹³⁷ i wyższy od uzyskanego

¹³⁵ Por. Życie religijne w Polsce. Wyniki Badania spójności społecznej 2018, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/wyznania-religijne/zycie-religijne-w-polsce-wyniki-badania-spojnosci-spolecznej-2018,8,1.html> [dostęp: 22.08.2022].

¹³⁶ Por. D. Tułowiecki, *Bez Boga, Kościoła...*, dz. cyt., s. 199.

¹³⁷ Por. Życie religijne w Polsce. Wyniki Badania spójności społecznej 2018, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/wyznania-religijne/zycie-religijne-w-polsce-wyniki-badania-spojnosci-spolecznej-2018,8,1.html> [dostęp: 22.08.2022]. Jak wykazały wyniki badania, w pierwszej połowie 2018 r. niespełna 81% mieszkańców Polski określiło się jako osoby wierzące albo głęboko wierzące, natomiast 3% jako niewierzące.

w diecezji łomżyńskiej w 2003 r. (ok. 97,4% – łączny wskaźnik głęboko wierzących i wierzących)¹³⁸.

Ponad połowa mieszkańców badanych parafii kurpiowskich to osoby określające się jako głęboko wierzący i systematycznie praktykujący (52,7%). Należy zwrócić uwagę, iż wskaźnik głęboko wierzących jest wyższy niż w diecezji łomżyńskiej (33,3% głęboko wierzący) w stosunku do badań przeprowadzonych przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego w 2003 r. (badania prowadzone były w 4 regionach; Podlasie, rejon łomżyński, Kurpie, Mazowsze)¹³⁹, natomiast wskaźnik praktykujących systematycznie wynosi (52,7%) i jest niższy w porównaniu do badań przeprowadzonych przez Instytut statystyki Kościoła Katolickiego SAC w Warszawie w 2003 r. – (59,7% praktykujący systematycznie)¹⁴⁰. Niewierzący i niepraktykujący stanowią (0,5%), a niezdecydowanych jest (0,8%). Najlicniejszą grupę głęboko wierzących i systematycznie praktykujących stanowią respondenci w wieku powyżej 50 lat (68,8%) oraz osoby w wieku od 36 do 50 lat (55,2%), rzadziej ankietowani w wieku poniżej 35 lat (33,6%). Przy analizie stanu cywilnego i autodeklaracji wiary, okazuje się, że najczęściej osobami wierzącymi i systematycznie praktykującymi są osoby będące w związku małżeńskim (58,2% z nich), rzadziej ankietowani niebędący w związku małżeńskim (42%). Omawiana różnica jest istotna statystycznie

($p = 0,009$). Uzyskane wyniki badań empirycznych pozwalają stwierdzić, że wraz z wiekiem wzrasta odsetek wierzących, a zarazem maleje lub zanika odsetek obojętnych religijnie, wątpiących i niewierzących.

Wzrósł wskaźnik osób praktykujących niesystematycznie – obecnie wynosi (34,5%), w stosunku do badań przeprowadzonych przez porównaniu do badań przeprowadzonych przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC w Warszawie w 2003 r. (36,1% na Kurpiach)¹⁴¹. Wskaźnik badanych, którzy podają, że nie uczestniczą w praktykach religijnych, to (5,2%), jest to wyższy wskaźnik w stosunku do wspomnianych badań w diecezji łomżyńskiej (1,4%)¹⁴².

2. Z autodeklaracją wiary łączy się wskaźnik: samooceny własnej religijności.

¹³⁸ S. H. Zaręba, *Wiara i wiedza...*, dz. cyt, s. 38-39.

¹³⁹ S. H. Zaręba, *Wiara i wiedza...*, dz. cyt, s. 38.

¹⁴⁰ Tamże, s. 54.

¹⁴¹ Por. R. Stępisiewicz, *Praktyki religijne*, w: *Postawy społeczno-obyczajowe diecezjan łomżyńskich*, red. W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba, Łomża 2005, s. 54.

¹⁴² Por. tamże, s. 54.

Z samooceny dynamiki własnej religijności wynika, że ankietowani z rodzin kurpiowskich (49,3%) nie dostrzegają zmian w swojej religijności. Badania empiryczne wykazały, iż w rodzinach kurpiowskich (31,3%) respondentów deklaruje dzisiejszą religijność jako mocniejszą niż kiedyś. Wskaźnik ten jest wyższy w stosunku do badań z 2003 roku (20,9%)¹⁴³. (18,0%) badanych ocenia się dziś jako mniej religijnych niż dawniej. Największą stabilność religijną wskazują wdowa/wdowiec (59,1%). Tylko panna/ kawaler podają, że ich religijność obecnie jest słabsza. Najbardziej stabilna religijność utrzymuje się u respondentów w grupach wiekowych powyżej 51 lat.

3. Rodziny z badanych terenów Kurpi postrzegają Boga jako Stworzyciela, Dobrego i Miłosiernego Ojca, ale również jako Wszechmogącego, Sędziego Sprawiedliwego oraz Trójjedynego Boga, co przekazują w swoich rodzinach.
4. Na podstawie przeprowadzonych badań największy wpływ na kształtowanie się obrazu Boga w rodzinach kurpiowskich mają rodzice (88,1%), kolejno dziadkowie (47,3%), kapłani (44,9%), katecheci (19,7%).
5. W tradycji rodzin kurpiowskich zachowało się posiadanie „ołtarzyka”, tzw. „kącika religijnego”, można go zauważyć najczęściej w domach starszych respondentów – najwyższy wskaźnik występuje u osób powyżej 50 roku życia. Krzyż posiada prawie każda rodzina kurpiowska (wskaźniki 95% i powyżej w każdej z badanych grup wiekowych). Obrazy o tematyce religijnej również znajdują się w większości rodzin badanego terenu. Przy domach respondentów można także spotkać krzyże i kapliczki w ogrodzie.

Pozdrowień chrześcijańskich, takie jak: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”, „Szczęść Boże”, „Z Bogiem”, „Daj Boże”, „Boże błogosław”, używa nadal (38,4%) badanych.

6. Wyniki badań na temat źródeł wiedzy religijnej wskazują na to, że największy odsetek badanych czerpie ją z posiadanego w domu Pisma Świętego.
7. W co drugiej rodzinie kurpiowskiej podejmowane są tematy religijne między małżonkami, nieco mniej respondentów podejmuje je z dziećmi i innymi osobami.
8. Rodziny kurpiowskie deklarują wiarę w podstawowe dogmaty chrystologiczne i trynitarnie (np. aż 98,1% respondentów wierzy, że Bóg jest Jeden w Trzech Osobach).

¹⁴³ Por. S. H. Zaręba, *Wiara i wiedza...*, dz. cyt., s. 40.

9. Najczęściej prawdy wiary znały i kierowały się nimi w życiu respondenci w wieku powyżej 50 lat, rzadziej osoby w wieku od 36 do 50, jeszcze mniej osoby w wieku poniżej 35 lat oraz ankietowani będący w związku małżeńskim oraz osoby posiadające wykształcenie wyższe. Znajomość prawd wiary i kierowania się nimi w życiu potwierdza $\frac{3}{4}$ badanych. Wyniki badań socjologicznych z zakresu moralności chrześcijańskiej wskazują, że respondenci w większości aprobują wybrane normy moralne. Badani najbardziej zdecydowanie nie akceptują naruszenia norm moralnych takich jak: zdrada małżeńska, kradzież mienia społecznego, eutanazja, aborcja, rozwód. Porównując do ogólnopolskich badań religijności przeprowadzonych w 2002 r. można stwierdzić, iż w rodzinach kurpiowskich jest większa akceptacja badanych norm moralnych¹⁴⁴.
10. Respondenci z Kurpi za wartości posiadające najważniejsze w ich życiu znaczenie uznali kolejno: rodzinę, dzieci, zbawienie, wiarę religijną, Ojczyznę, zwyczaje, tradycje, życie we wspólnocie religijnej, przyjaciół i sąsiadów, zainteresowania. Uzyskane dane empiryczne są podobne do badań przeprowadzonych przez porównaniu do badań przeprowadzonych przez Instytut statystyki Kościoła Katolickiego SAC w Warszawie w 2003 r.¹⁴⁵.
11. Najwyższy wskaźnik akceptacji w rodzinach z Kurpiowszczyzny mają kolejno następujące przykazania z Dekalogu: V (95,8%), VII (93,8%), VI (93,0%), IX (92,4%). Dla respondentów są również istotne przykazania I (91,1%) i IV (88,1%). Natomiast II (58,4%) i VIII (65,6%) mają mniejszy poziom akceptacji. Wyniki badań z 2003 r. pozostają na podobnym poziomie¹⁴⁶.
12. W odniesieniu do przeprowadzonych badań (43,4%) respondentów deklaruje swoją więź z parafią, określając ją jako „mocną”. Głęboko wierzący i systematycznie praktykujący (62,2%) wyraźnie częściej deklarują swój związek z parafią niż wierzący i praktykujący rzadko. W rodzinach wieloosobowych wskaźnik relacji z parafią jest wyższy niż w rodzinach małych. Deklarowana więź ze wspólnotą parafialną przez badanych mieszkańców Kurpiowszczyzny znajduje potwierdzenie w działaniach na rzecz parafii. Głęboko wierzący i systematycznie praktykujący najbardziej angażują się w życie parafialne.

¹⁴⁴ Por. W. Zdaniewicz, *Wybrane problemy moralne*, dz. cyt., s. 77.

¹⁴⁵ Por. P. Ciecieląg, *Postawy wobec wartości*, w: *Postawy społeczno-obyczajowe diecezjan łomżyńskich*, red. W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba, Łomża 2005, s. 119.

¹⁴⁶ Por. W. Zdaniewicz, *Wybrane problemy moralne*, dz. cyt., s. 72-73.

Do najistotniejszych spraw do rozwiązania w parafii wg respondentów należy: zachęcanie dzieci, młodzieży i dorosłych do uczestnictwa we mszach św. i nabożeństwach, następnie właściwe przygotowanie do sakramentów, respondenci dostrzegają również potrzebę dbania o wystrój kościoła, jak też zwracają uwagę na akcje charytatywne oraz konieczność remontu budynków kościelnych.

Respondenci, będący w wieku powyżej 71 lat, zadeklarowali największe zaangażowanie na rzecz parafii. Najmniej chętni do działania w tej sferze są respondenci w wieku 26-35 lat.

Najwięcej osób spośród badanych wg stanu cywilnego deklarujących swoje zaangażowanie w życie parafii to osoby żonate/zamężne.

Okazuje się także, że ważnym kryterium decydującym o chęci zaangażowania się w działalność na rzecz wspólnoty parafialnej jest poziom i częstotliwość deklarowanej wiary. Z przeprowadzonych badań wynika zatem, że głęboko wierzący i systematycznie praktykujący najbardziej angażują się w życie parafialne (67,4%).

Członkowie rodzin kurpiowskich deklarują również przynależność do ruchów, wspólnot religijnych oraz stowarzyszeń katolickich i dobroczynnych w parafiach. Najwięcej spośród badanych wymieniło koła różańcowe, na drugim miejscu Rodzinę Radia Maryja, następnie Kościół Domowy i inne ugrupowania (Liturgiczną Służbę Ołtarza, Parafialne Koło Caritas, chór, scholę, Radę Parafialną, Akcję Katolicką, Odnowę w Duchu Świętym, Krucjatę Wyzwolenia Człowieka, Bractwo Trzeźwości, Ruch Światło-Życie, Oazę. Zarówno kobiety, jak i mężczyźni najbardziej aktywni są w Kołach Różańcowych. Odpowiednio:(44,8%) – kobiety, (29,7%) – mężczyźni. Z uwagi na deklarowaną więź z parafią w wymiarze autoidentyfikacyjnym katolików w badanych rodzinach kurpiowskich zdaje się potwierdzać parafialny charakter polskiego katolicyzmu.

Na podstawie uzyskanych danych z badań własnych można stwierdzić, że rodzina kurpiowska zachowuje świadomość religijną, przyjmuje silniej niż statystyczna polska rodzina postawę moralną wyraźnie odrzucając naruszenia norm moralno-obyczajowych i podejmuje działania apostołsko-misyjne zwłaszcza w kręgu rodziny i wspólnoty eklezjalnej, zatem we wskazanych parametrach realizuje funkcje religijną.

ROZDZIAŁ IV.

WYMIAR WSPÓLNOTOWY I PRAKTYKI RELIGIJNE RODZINY

KURPIOWSKIEJ NA PODSTAWIE ANALIZY

PRZEPROWADZONYCH BADAŃ

Rodzina jest instytucją społeczną, wspólnotą, ale w ujęciu pedagogicznym także pierwszym, niezastąpionym środowiskiem wychowawczym, w którym stopniowo kolejne pokolenia są wdrażane w rzeczywistość wiary. Dzieje się tak, ponieważ: wspólnota rodzinna jest podstawowym podmiotem i środowiskiem socjalizacji, wychowania oraz wprowadzenia do kultury i religii, zaś jej oryginalność wynika z codziennego życia¹. To co teologowie określają wdrażaniem do wiary, katechezą rodzinną, wychowaniem w wierze, socjologowie nazwą realizacją funkcji socjalizacyjnej i religijnej². Odpowiedzialne realizowanie funkcji religijnej w rodzinie wymaga płaszczyzny miłości, dialogu, otwartości i wzajemnego zrozumienia starszych i młodszych członków rodziny.

Sobór Watykański II podkreśla niezwykle ważną funkcję rodziny: „Niech więc rodzice uprzytomnią sobie dobrze, jak wielkie znaczenie ma rodzina prawdziwie chrześcijańska dla życia i rozwoju samego Ludu Bożego”³. Dokumenty soborowe podkreślają, że „rodzice ponieważ dali życie dzieciom, w najwyższym stopniu są obowiązani do wychowania potomstwa i dlatego muszą być uznani za pierwszych i głównych jego wychowawców. To zadanie wychowawcze jest tak wielkiej wagi, że jego ewentualny brak z trudnością dałby się zastąpić. Do rodziców bowiem należy stworzyć taką atmosferę rodzinną, przepojoną szacunkiem i miłością do Boga i ludzi, aby sprzyjała całemu osobistemu i społecznemu wychowaniu dzieci. Dlatego rodzina jest pierwszą szkołą cnót społecznych, potrzebnych wszelkim społecznościom”⁴. Analiza dokumentów soborowych uprawnia do podkreślenia znaczenia rodziny i rodziców w procesie budowania wspólnoty i religijnego wychowania młodego pokolenia. Podobnie w innych dokumentach Soboru Watykańskiego II istnieją

¹ Por. S. Stefanek, *Słowo wstępne*, w: E. Osewska, J. Stala, *W kierunku katechezy rodzinnej*, Kielce 2003, s. 5.

² Por. W. Piwowarski, *Socjologia religii*, dz. cyt., 214.; W. Piwowarski, *Przemiany religijnej...*, dz. cyt., s. 405-451.

³ DWCH, nr 3.

⁴ Tamże.

wskazania dotyczące wspólnoty rodzinnej (Konstytucja Dogmatyczna o Kościele, Konstytucja Pastoralna o Kościele w świecie współczesnym, Dekret o apostołstwie świeckich), które choć rozproszone tworzą wieloaspektową całość⁵. Dlatego rodzice mają prawo i obowiązek realizowania funkcji religijnej obejmującej wychowanie do wspólnoty oraz wdrażanie swoich dzieci do praktyk religijnych.

Kurpiowszczyzna posiada swoją określoną specyfikę, która wyróżnia się wyjątkowym przywiązaniem do tradycji i religii. Region ten ma bogatą historię, tradycję i dzieje, które kształtowały życie kolejnych pokoleń, także przez liturgię domową i udział w praktykach religijnych.

Dlatego treścią niniejszego rozdziału będzie opis i analiza wyników badań dotyczących dwóch parametrów funkcji religijnej: wspólnotowości i praktyk religijnych, ze szczególnym uwzględnieniem znaczenia modlitwy w życiu rodziny kurpiowskiej, praktyk sakramentalnych, udziału we mszy świętej i w nabożeństwach, procesji, pielgrzymek, jak również wspólnotowego wymiaru kultu świętych i przeżywania roku liturgicznego.

4.1. Modlitwa indywidualna i wspólnotowa

Modlitwa pozostaje z jednej strony wyrazem ludzkiej religijności, a z drugiej jej potwierdzeniem i ugruntowaniem⁶. Jest też wykładnikiem religijnego życia człowieka⁷. O powszechności modlitwy świadczy fakt, że wiąże się z szeroko rozumianym doświadczeniem ludzkim niezależnie od zmieniających się czasów, cywilizacji i kultur⁸. Współcześnie są liczne możliwości spędzania czasu, poprzez organizowanie zajęć dla rodzin i dzieci (zabawy, konkursy, koncerty, wystawy) oferują np. galerie handlowe. Rodzina często szuka możliwości wspólnego przebywania w tych „nowych miejscach konsumpcji”, by mieć odczucie udziału w nowej, innej ciekawszej rzeczywistości⁹. Czy zatem podejmując funkcję religijną rodzina kurpiowska, która posiada możliwość korzystania z wielu opcji spędzania wolnego czasu, będzie starała się podejmować

⁵ Por. J. Bajda, *Rodzina w nauczaniu magisterium Kościoła*, w: *Rodzina na przełomie wieków*, red. K. Majdański, Łomianki 2000, s. 53; *Wokół katechezy posoborowej*, red. R. Chałupniak, J. Kochel, J. Kostorz, W. Spyra, Opole 2004; E. Osewska, B. Simonič, *A Civilization of Love according to John*

Paul II, „The Person and the Challenges“ 9 (2019) nr 1, s. 23-32.

⁶ J. Mariański, *Modlitwa indywidualna jako przedmiot badań socjologicznych*, „Collectanea Theologica” 55 (1985) z. 3, s. 133.

⁷ Por. J. Pastuszka, *Modlitwa. Refleksje filozoficzno-psychologiczne*, „Ateneum Kapłańskie”, r. 55, t. 66 (1963), z. 5/328, s. 296.

⁸ B. Steczek, *Modlitwa współczesnych chrześcijan*, „Studia Theologica Varsaviensia”, 18 (1980), nr 2, s. 197.

⁹ Por. W. Świątkiewicz, *Rodzina współczesna...*, dz. cyt., s. 28-30.

modlitwę? Przez wieki polska rodzina była silnie zakorzeniona w kulturze chrześcijańskiej poprzez codzienne zachowania, słowa, gesty czy wspólne obchody rodzinnych uroczystości mocno nawiązujące do *sacrum*¹⁰. Powstaje pytanie, czy współczesne opcje kulturalne odrywają rodzinę od rzeczywistości chrześcijańskiej, czy raczej nie przeszkadzają jej w szukaniu kontaktu z Absolutem za pośrednictwem modlitwy i inne religijnych działań wspólnotowych.

Modlitewny dialog rodziny z Bogiem posiada ogromne znaczenie zarówno w zachowaniu więzi rodzinnych, jak i wzmocnieniu funkcji religijnej rodziny¹¹. Katechizm Kościoła Katolickiego definiuje modlitwę jako „wzniesienie duszy do Boga lub prośbę skierowaną do Niego (Boga) o stosowanie dobra”¹².

Ze względu na adresata modlitwy, podmiot i jego sposób modlenia się wyróżnia się następujące rodzaje modlitwy:

1. Ze względu na adresata, czyli do kogo jest ona kierowana, wyróżnia się modlitwę: uwielbienia, dziękczynienia, prześlągania lub przeproszenia oraz prośby.
2. Mając na uwadze podmiot modlitwy, można mówić o modlitwie:
 - a) indywidualnej, która jest osobistym kontaktem człowieka z osobowym Bogiem
 - b) wspólnotowej, realizowanej we wspólnocie, która może realizować się w ramach liturgii i poza nią.
3. Z uwagi na sposób modlenia się podmiotu wyróżnia się modlitwę: ustną, myślą, która posiada charakter trójstopniowy – rozmyślanie, medytacja i kontemplacja¹³.

Modlitwę chrześcijańską charakteryzuje współzależność z indywidualnym rozwojem religijnym każdego chrześcijanina, ale i odniesienie do wymiaru wspólnotowego, rodziny i całego Ludu Bożego. Modlitwa ustna indywidualna lub wspólnotowa pozostaje w łączności z całą wspólnotą eklezjalną¹⁴.

¹⁰ Por. J. Wilk, *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*, Lublin 2016, s. 93-94.

¹¹ Por. H. Wejman, Modlitwa, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielewski, Lublin-Kraków 2002, s. 545-549.

¹² KKK, nr 2559.

¹³ Por. tamże, nr 2699.

¹⁴ Por. tamże, nr 2700.

4.1.1. Modlitwa w rodzinie

W rodzinie, wspólnocie dzieci Bożych dokonuje się kształtowanie człowieka, jego dojrzewanie i wzrastanie w wierze. Jan Paweł II przypomina: „Misja wychowawcza wymaga, ażeby rodzice chrześcijańscy ukazali dzieciom wszystkie te treści, które są konieczne do stopniowego dojrzewania ich osobowości z punktu widzenia chrześcijańskiego”¹⁵. W modlitwie jako akcie religijnym pojawia się przede wszystkim stosunek człowieka do Boga, ale zaznacza się również postawa jednostki wobec samej siebie i otaczającej rzeczywistości społecznej¹⁶.

Współcześnie wiele rodzin doświadcza kryzysu modlitwy, a zwłaszcza modlitwy tradycyjnej. W świetle niekorzystnych przemian zauważa się podejmowane poszukiwania nowych form modlitwy, gdyż człowiek pragnie bezpośredniego kontaktu z sacrum¹⁷. Nowa cywilizacja dynamicznie przenikająca różne obszary życia człowieka, niejednokrotnie stwarza niekorzystne warunki dla praktyk religijnych, także dla modlitwy. Szybki rozwój techniczny w głównej mierze stał się powodem zmian porządku społeczno-kulturowego. Takie zjawiska, jak: spadek praktyk religijnych, zanik tradycyjnych form religijności, pobożności i religijnych zwyczajów ludowych, kryzys instytucji religijnych, subiektywizacja wiary, spadek powołań kapłańskich i zakonnych są interpretowane jako „znaki czasu” społeczeństwa postindustrialnego¹⁸.

Kościół i rodzina przenikają się wzajemnie i są od siebie zależne¹⁹. Kościół zawsze bardzo wysoko cenił rodzinę i stawiał ją w centrum uwagi całego Ludu Bożego jako wspólnotę miłości i naturalne środowisko rodzenia się i wychowania nowych pokoleń, dostrzegając w niej również wspólnotę zbawczą²⁰.

Sobór Watykański II nazwał rodzinę „domowym kościołem”²¹ czy też „domowym sanktuarium Kościoła”²², odwołując się nie tylko do tradycji starochrześcijańskiej, co raczej do obietnicy Chrystusa: „Gdzie są dwaj albo trzej zebrani w imię moje, tam jestem pośród nich” (Mt 18,20). Kościół jest więc wszędzie

¹⁵ FC, nr 39.

¹⁶ J. Mariański, *Modlitwa indywidualna...*, dz. cyt., s. 133.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Por. J. Majka, *Przemiany społeczne a religijność*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, t. 4, Warszawa 1970, s. 163-172.

¹⁹ Cz. Murawski, *Teologia małżeństwa...*, dz. cyt., s. 191.

²⁰ St. Olejnik, *Teologia moralna. Dar. Wezwanie. Odpowiedź. Moralność życia społecznego*, t. 7, Warszawa 1993, s. 201-202.

²¹ KK, nr 11.

²² DA, nr 11.

tam, gdzie ochrzczeni gromadzą się w imię Pana, tym bardziej, gdy są złączeni ze sobą w sakramentalnym małżeństwie czy rodzinie²³.

Pośród zmian i różnych zawirowań społecznych rodzina pozostawała zawsze czynnikiem stabilizacyjnym oraz miejscem oparcia duchowego i materialnego dla jednostek²⁴. Rodzina jest głównym składnikiem społeczeństwa, inicjalnym ośrodkiem wychowania i uspołecznienia. Jak zauważa socjolog Wojciech Świątkiewicz: „Od rodziny i jej kulturowych właściwości, postaw i osobowości społecznej jej członków, wyznawanych systemów wartości zależy w ostateczności kształt społeczeństw lokalnych, regionalnych, a nawet globalnych. Jest też «soczewką», w perspektywie której makrospołeczne cele, właściwości i trendy rozwojowe się przenikają, wpływają na jej wewnętrzną strukturę ról, na sposób realizacji społecznych funkcji, na trwałość i demograficzną dynamikę»²⁵.

Rodzina jest miejscem przekazywania norm, wartości, wzorów zachowań oraz ośrodkiem przekazu wiary. Wyrażenie „przekaz wiary” stało się dzisiaj jednym z kluczowych w katechezie. Oznacza ono całość procesów związanych z doświadczeniem chrześcijańskim, formacją katechetyczną, poprzez którą współcześni chrześcijanie, a na pierwszym miejscu rodzice, poszukują sposobów transmisji wiary młodemu pokoleniu. W znaczeniu szerszym pojęcie to oznacza przekazywanie wiary jednemu pokoleniu przez drugie²⁶. Rodzina niejako pośredniczy pomiędzy jednostką i społeczeństwem w przekazywaniu treści kulturowych, także religijnych²⁷. Wspólnota rodzinna zawsze była tym mocniejsza i stabilniejsza, im bardziej potrafiła bronić się przed szybkimi zmianami społeczeństwa²⁸. Zmiany cywilizacyjne tak w wymiarach globalnych, jak lokalnych, w nieunikniony sposób odciskają swe piętno na rodzinie²⁹.

Rodzina, będąc wspólnotą, oddziałuje na życie społeczności większych, nie tylko słowem, ile przykładem i bodźcem dla samych kontaktów społecznych w duchu szacunku, sprawiedliwości, dialogu i miłości. Przekazuje też nowym członkom społeczeństwa pewne wzory wartości, norm i wzory zachowań oraz uczy określonych

²³ Cz. Murawski, *Teologia małżeństwa...*, dz. cyt., s. 192.

²⁴ F. Adamski, *Rodzina. Wymiar...*, dz. cyt., s. 14.

²⁵ W. Świątkiewicz, *Rodzina wobec Kościoła*, w: *Kościół instytucjonalny a rodzina. Problem relacji i więzi wzajemnych*, w: *Socjologia religii*, t. 5, red. J. Baniak, Poznań 2007, s. 127.

²⁶ J. Stala, *Wybrane zagadnienia z katechetyki*, Tarnów 2003, s. 55.

²⁷ J. Mariański, *Przekaz wartości moralnych w rodzinie*, w: *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*, red. P. Kryczka, Lublin 1997, s. 188.

²⁸ Por. M. Ogryzko-Wiewiórska, *Rodzina polska u progu nowego wieku*, w: *Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunek przemian*, red. Z. Tyszka, Poznań 2001, s. 37.

²⁹ P. Kryczka, *Zmiana ról rodzinnych w rodzinach bezrobotnych*, w: *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*, red. P. Kryczka, Lublin 1997, s. 209-210.

ról i interakcji uznawanych w grupie społecznej. To właśnie rodzina tworzy społeczeństwo, jest jego podstawą i bardzo ważną wartością w życiu każdego człowieka, jak i w życiu społeczeństwa³⁰. Rodzina to środowisko przekazywania wartości i postaw społecznych, sposobów etycznych i społecznych zachowań i dowartościowań kulturowych³¹. W ten sposób człowiek uczy się z jednej strony wychodzić poza zakres własnych jednostkowych spraw i problemów, z drugiej – aktywnie bytować w społeczności³². Dokonuje się to w szczególny sposób poprzez wychowanie w rodzinie do poszanowania praw człowieka, co przekłada się także na życie społeczne. Rodzina stanowi naturalną wspólnotę osób i z tego względu w jej środowisku człowiek uczy się tej postawy w sposób naturalny³³.

Rodzina powinna stawać się domem modlitwy. W rodzinie powinno być miejsce na modlitwę osobistą, małżeńską i rodzinną. Te swoiste modlitwy dopełniają się, a nawet warunkują. W *Familiaris Consortio* Jan Paweł II wskazuje, że „zasadniczym i niezastąpionym elementem wychowania do modlitwy jest konkretny przykład, żywe świadectwo rodziców: tylko modląc się wspólnie z dziećmi, wypełniając swoje królewskie kapłaństwo, ojciec i matka zstępują w głąb serc dzieci, pozostawiając ślady, których nie zdołają zatrzeć późniejsze wydarzenia życiowe”³⁴. Modlitwa to autentyczny dar dla jedności wspólnoty małżeńskiej i rodzinnej.

E. Osewska i J. Stala w swojej autorskiej koncepcji katechezy dzieci w wieku przedszkolnym mocno podkreślają, że „u podstaw rozwoju wiary dziecka (...) winny znaleźć się codzienne doświadczenia osadzone w życiu rodziny, przedszkola, podwórka, parafii”³⁵. Autorzy zwracają uwagę na doniosłość modlitwy rodzinnej, obecności znaków religijnych, doświadczeń związanych z domem i najbliższym otoczeniem, poprzez które dziecko stopniowo odkrywa rzeczywistość chrześcijańską i nawiązuje kontakt z Bogiem: „Jeśli w domu na centralnym miejscu znajdzie się telewizor lub komputer, dziecko nabierze przekonania, że to jest najważniejsze dla dorosłych. Natomiast jeśli w domu centralnym miejscem będzie stół, do którego zasiadają wszyscy domownicy rozpoczynając i kończąc posiłek modlitwą, dziecko odkryje, że dla otaczających je dorosłych najważniejsze jest wspólne przebywanie,

³⁰ J. Koperek, *Rodzina Europejska*, Lublin 2011, s. 28.

³¹ Por. tamże, s. 29.

³² H. Skorowski, *Człowiek. Kultura. Świat. Refleksje etyczno-społeczne nad współczesną rzeczywistością*, Warszawa 2002, s. 169.

³³ J. Koperek, *Rodzina...*, dz. cyt., s. 29.

³⁴ FC, nr 60.

³⁵ Por. J. Stala, E. Osewska, *Doświadczenia dziecka związane ze światem zewnętrznym wyrażone w modlitwie*, „Studia nad Rodziną” 12/1-2 (22-23) (2008), s. 275-288.

poświęcanie sobie czasu, obdarowywanie siebie i odnoszenie wszystkiego do Boga. Tym bardziej, jeśli w znaczącym miejscu w domu znajdzie się obraz, krzyż lub inny znak religijny, wokół którego będzie gromadzić się rodzina na modlitwie³⁶. Modlitwa jest ważnym aktem kultu, wyrazem czci i miłości względem Boga³⁷.

Adam Chętnik, badacz Kurpiowszczyzny, podkreślał „Kurpie są pobożni i religijni”³⁸. Życie rodziny Puszczy Kurpiowskiej przeniknięte było modlitwą. Od niej zaczynał się i kończył każdy dzień³⁹. Wieczorem mówiono pacierz, przy czym jeszcze pod koniec XIX wieku po piątym przykazaniu Kościelnym dodawano: „I dziesięciny Kościołowi wiernie oddawać”⁴⁰.

Rodzina kurpiowska prowadziła tryb życia działający integrująco na jej członków. Domownicy gromadzili się na modlitwę w specjalnie wydzielonym miejscu o przeznaczeniu kultowym. Miejszem tym był kąć przy ścianie szczytowej⁴¹. Znajdował się tam stół-ołtarzyk nakryty białym płótnem, na którym ustawiano krzyż z wizerunkiem Chrystusa, a także figury np. Chrystusa Frasobliwego, Matki Boskiej i świętych. W kącie tym zawieszano też okolicznościowe wianuszki, plony, palmę wielkanocną, gromnice, a w wigilię nowego roku również „nowe latko”. Stół upiększano kwiatami z kolorowego papieru i bibułki. Na ścianach wieszano dużo obrazów świętych, niekiedy dwoma rzędami⁴². Te symbole, rzeźby i obrazy wyrażały wiarę wspólnoty rodzinnej i pomagały żyć nią na co dzień. Opisane zwyczaje przetrwały do dziś⁴³.

Czesław Murawski wskazuje, że: „Liturgia rodzinna rozjaśnia dom, gdy są w nim przeżywane poszczególne okresy i święta roku kościelnego, zwłaszcza Boże Narodzenie, Wielki Post jak również ważniejsze wydarzenia w życiu Kościoła”.

³⁶ Por. J. Stala, E. Osewska, *Doświadczenia dziecka...*, dz. cyt., s. 275-288.

³⁷ Por. J. Przybyłowski, *Jak modli się Polska młodzież*, Warszawa 2013, s. 35.

³⁸ A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 14.

³⁹ Jedna z informaterek wspomina swoją mamę, która znała na pamięć „godzinki” i codziennie śpiewała (koniec XIX w.): „Zacnijcie wargi nase chwalić Panne śfento, zacnijcie łopowiadać ceść jej niepojętą...”

Respondentka dodaje, że „godzinki były ranne i wieczorowe – boć te godzinki anieli śpiewali, jek Matke Bosko w niebo wprowadzali...”. Za: D. Żebrowska, *Obraz Kościoła...*, dz. cyt., s. 111.

⁴⁰ Tamże, s. 111-112.

⁴¹ J. Olędzki, *Przemiany funkcji mieszkania w życiu ludności Kurpiowskiej Puszczy Zielonej od połowy XIX do połowy XX wieku*, w: *Kurpie, Puszcza Zielona*, red. A. Kutrzeba-Pojarowa, T. 3, dz. cyt., s. 256.

⁴² A. Chętnik, *Chata kurpiowska*, Warszawa 1915, s. 89.

⁴³ Jedna z informaterek podaje: „W kąciku zawsze był i jest ołtarzyk. Ja tak jestem wychowana w domu, urosłam przy takiej tradycji. Dzisiaj jest i segment, ale już tak po dawnemu jesce robzie”, za: D. Żebrowska, *Obraz Kościoła...*, dz. cyt., s. 112.

W rodzinie kurpiowskiej niezwykle uroczyste przeżywano święta roku kościelnego. Ze względu na wielość i różnorodność, święta i zwyczaje zostaną przedstawione w możliwie syntetyczny sposób.

Okres Bożego Narodzenia na Kurpiach nazywał się „godami”. Tydzień przedświąteczny był okresem przygotowań do świąt. Poza robieniem porządków, rodzina w szczególny sposób zdobiła „izbę”: dekorowano obrazy, na stole-ołtarzyku umieszczano nowe bukiety z bibuły, zawieszano nowe „kierce” (konstrukcje w typie żyrandola), w wigilię wnoszono choinkę, którą trzymano do chwili przybycia księdza „po kolędzie”. Przed pierwszą wojną światową ustawiano w „izbie” zamiast choinki duży snop zboża⁴⁴. Najważniejszym wydarzeniem w „ziliję” była uroczysta kolacja. Na stole pod obrus, na którym spożywano wieczerzę, kładziono siano. Kolację rozpoczynano od dzielenia się opłatkiem. Po posiłku gospodarz dawał opłatek krowom i owcom, co wiązano z faktem, że były one przy narodzinach Pana Jezusa. Rodzina udawała się do kościoła na pasterkę. W pierwszy dzień świąt istniał zwyczaj rzucania z chóru grochem na modlących się – na dobry urodzaj. W kościołach wystawiano „jasełka”, ustawiano też szopki. Na przełomie wieków w Myszyncu przygotowywano szopkę, w której wszystkie postacie (łącznie z Matką Bożą) przybrane były w ludowe stroje kurpiowskie⁴⁵. W okresie świątecznym urządzano też kolędowanie. Przebrana młodzież przedstawiała króla Heroda⁴⁶. W gronie rodzinnym śpiewano różne pieśni religijne, a wśród nich kolędy z kantyczek, a także kolędy kurpiowskie. Na Mszę św. udawano się też trzeciego dnia świąt. W niektórych parafiach ksiądz częstował zebranych winem z kielicha, a na chórze śpiewano „Gody w Kanie Galilejskiej”⁴⁷.

Uroczyste obchodzono w Puszczy Zielonej Święto Trzech Króli. Po przyjściu z kościoła poświęconą kredą wykonywano na drzwiach wejściowych domu znany w Polsce napis K+M+B i aktualny rok⁴⁸. Święcono też gałazki jałowcowe, które w domu spalano i okadzano dymem dom i oborę, co miało zabezpieczać przed chorobami i nieszczęściami⁴⁹.

Okres Wielkiego Postu rozpoczynała Środa Popielcowa. Ustawiały na Kurpiach zabawy i muzyka, a ludzie udawali się do kościoła⁵⁰. Jeszcze w połowie XIX wieku

⁴⁴ Por. B. Kielak, *Rok obrzędowy...*, dz. cyt., s. 1.

⁴⁵ Por. A. Chętnik, *Kurpie...*, dz. cyt., s. 79-81;

⁴⁶ Por. Z. Niedziałkowska, *Kurpie...*, dz. cyt., s. 138.

⁴⁷ A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 82.

⁴⁸ *Tamże*, s. 83.

⁴⁹ A. Chętnik, *Jałowiec w życiu, obrzędach i wierzeniach Kurpiów*, „Ziemia” R. 13 (1928) nr 7, s. 269.

⁵⁰ Por. B. Kielak, *Rok obrzędowy...*, dz. cyt., s. 4.

zgodnie ze zwyczajem kurpiowskim do domów wjeżdżał „zapust” – młody Kurp na przybranym koniu z lnianym ogonem. Posypywał on obecnych popiołem i wywracał naczynia z potrawami na znak, że zaczyna się post⁵¹. Kurpie zachowywali z najwyższą ścisłością wszystkie posty, nakazane przez Kościół, ale znane też były tzw. posty rodzinne do określonych patronów⁵².

Pierwszym z obrzędów wiosennych było święcenie palm. Na terenie Puszczy Zielonej zachował się dawny zwyczaj wykonywania bardzo wysokich, barwnych palm wielkanocnych, osiągających niekiedy kilka metrów. Takie palmy były niesione do kościoła czasami przez całą rodzinę⁵³.

Najważniejszym dniem Wielkiego Tygodnia dla Kurpiów był Piątek. W tym dniu milkły w parafiach dzwony, a ich czynności spełniały drewniane grzechotki. W tym dniu również zaciągano straż zwaną „Turkami” przy urządzonym w kościele grobie Chrystusa. Przy grobie czuwały też dziewczęta w strojach regionalnych. W tym dniu żaden gospodarz nie prowadził prac polowych⁵⁴. W Wielką Sobotę przygotowywano „święcone”, które poświęcał ksiądz objeżdżający parafię⁵⁵.

Wielkanoc jest najważniejszym świętem w Kościele i centrum wszystkich tajemnic związanych z życiem i posłannictwem Chrystusa. Jest słońcem roku liturgicznego⁵⁶. Ten radosny dzień rodzina kurpiowska rozpoczynała od rezurekcji. Dniowi temu również towarzyszyły liczne zwyczaje. Przy kościele strzelano z moździerzy wiwatowych, aby dać znać, że nadeszła Wielkanoc⁵⁷. Po rezurekcji składano sobie życzenia, dzieląc się święconym jajkiem. Dzień ten spędzano w gronie rodziny. W drugi dzień świąt malowano pisanki i oblewano się wodą⁵⁸.

Wzajemna miłość, wychowanie potomstwa, wspólna modlitwa i wspólne przeżywanie tajemnic roku liturgicznego sprawiały, że rodziny kurpiowskie stawały się „znakiem”, czyli sakramentem – Kościołem domowym i ten Kościół objawiały.

Wierni zamieszkujący tereny Puszczy Kurpiowskiej w ciągu dnia często wznosili swojego ducha, a przede wszystkim swoje serce do Boga. Ludność starała się patrzeć na wszystko w świetle wiary i widzieć Boga wszędzie i we wszystkim.

⁵¹ Por. A. Chętnik, *Kurpie...*, s. 86.

⁵² Por. A. Chętnik, *Pożywienie Kurpiów...*, s. 84.

⁵³ Por. A. Chętnik, *Kurpie...*, s. 86-87.

⁵⁴ *Tamże*, s. 87; B. Kielak, *Rok obrzędowy...*, dz. cyt., s. 5.

⁵⁵ A. Chętnik, *Kurpie...*, dz. cyt., s. 87.

⁵⁶ Por. W. Zaleski, *Rok kościelny, Warszawa 1989*, s. 229.

⁵⁷ Por. A. Chętnik, *Życie puszczańskie...*, dz. cyt., s. 103, 158.

⁵⁸ Por. A. Chętnik, *Kurpie...*, dz. cyt., s. 87-89.

Deklaracje modlitwy współczesnych rodzin kurpiowskich

W badaniach własnych zapytano respondentów, jak często się modlą oraz czy modlą się indywidualnie, czy wspólnie z rodziną. Wyniki badań własnych prezentuje (tabela 59).

Modlitwa	Tak, ale bez członków mojej rodziny		Tak z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)		Braki wskazań	
	N	%	N	%	N	%
Codziennie rano i wieczorem	157	42,4%	42	11,4%	171	46,2%
Codziennie tylko rano	17	4,6%	17	4,6%	336	90,8%
Codziennie tylko wieczorem	71	19,2%	42	11,4%	257	69,4%
Raz w tygodniu (głównie w niedzielę)	15	4,1%	18	4,9%	337	91,1%
Raz w miesiącu	5	1,4%	8	2,2%	357	96,5%
Kilka razy w roku	7	1,9%	20	5,4%	343	92,7%
Nie modlą się	13	3,5%	0	0,0%	357	96,5%

Tabela 59. Częstotliwość modlitwy rodzin kurpiowskich

N – liczebność

Źródło: badanie własne

Respondenci niechętnie udzielali odpowiedzi na pytanie dotyczące modlitwy indywidualnej, jak też rodzinnej. Wskazuje na to wysoki odsetek badanych, którzy nie udzielili odpowiedzi (46,2%). Modlitwa należy do codziennych obowiązków chrześcijanina. Jednakże nie wszyscy badani wypełniają systematycznie tę praktykę⁵⁹. Codzienną modlitwę deklaruje (93,6%) badanych, którzy udzielili odpowiedzi na pytanie. Ponad połowa respondentów (53,8%) modli się codziennie rano i wieczorem (w tym (42,4%) modli się indywidualnie, a (11,4%) wypełnia tę praktykę religijną z rodziną). Z kolei (9%) badanych, czyni to przynajmniej raz w tygodniu, a (3,6%) – raz w miesiącu, a (7,3%) badanych wskazuje, że modli się kilka razy w roku. Natomiast (3,5%) respondentów nie modli się w ogóle. Jeden na pięciu badanych, modli się codziennie tylko wieczorem (19,2%), a rano (4,6%). Członkowie rodzin kurpiowskich

⁵⁹ Analiza dostępnych źródeł o przywarach i charakterze Kurpi, wskazuje że są to ludzie są z natury uparci oraz trudno im się przyznać do własnych słabości. Stąd też może wynikać fakt, że jest wysoki procent braku odpowiedzi niż wskazania, że się nie modlą.

częściej modlą się wspólnie wieczorem (11,4%), a rano wspólnie z rodziną modli się tylko (4,6%) (tabela 59).

Szczegółowe wyniki badań empirycznych, ukazujące częstotliwość modlitwy w rozróżnieniu na wiek i płeć pokazuje (tabela 60).

Tabela 60. Częstotliwość modlitwy przez badanych według płci i wieku.

Wartości liczbowe i procentowe

Wyszczególnienia	Modlitwa	Codziennie rano i wieczorem	Codziennie tylko rano	Codziennie tylko wieczorem	Raz w tygodniu (głównie w niedzielę)	Raz w miesiącu	Kilka razy w roku	Nie modlą się
Podział ze względu na płeć ankietowanych								
Kobiety	Tak, ale bez członków mojej rodziny	112	13	52	9	4	4	8
	Tak, z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)	23	8	34	15	7	14	0
	brak odpowiedzi	117	231	166	228	241	234	244
Mężczyźni	Tak, ale bez członków mojej rodziny	45	4	19	6	1	3	5
	Tak, z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)	19	2	8	3	1	6	0
	brak odpowiedzi	54	112	91	109	116	109	113
Podział ze względu na wiek ankietowanych								
18-25 lat	Tak, ale bez członków mojej rodziny	21	1	17	9	4	6	11
	Tak, z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)	2	0	2	8	3	6	0
	brak odpowiedzi	55	77	59	61	71	66	67
26-35 lat	Tak, ale bez członków mojej rodziny	15	3	7	2	1	0	0
	Tak, z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)	7	4	6	0	1	1	0
	brak odpowiedzi	21	36	30	41	41	42	43

Wyszczególnienia	Modlitwa	Codziennie rano i wieczorem	Codziennie tylko rano	Codziennie tylko wieczorem	Raz w tygodniu (głównie w niedzielę)	Raz w miesiącu	Kilka razy w roku	Nie modłę się
36-50 lat	Tak, ale bez członków mojej rodziny	46	7	25	2	0	1	0
	Tak, z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)	15	5	24	6	0	6	0
	brak odpowiedzi	57	106	69	110	114	111	118
51-70 lat	Tak, ale bez członków mojej rodziny	60	5	21	2		6	1
	Tak, z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)	8	1	9	4	4	0	0
	brak odpowiedzi	34	96	72	96	102	96	101
powyżej 71 lat	Tak, ale bez członków mojej rodziny	15	1	1	0	0	0	1
	Tak, z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)	10	0	1	0	0	1	0
	brak odpowiedzi	2	26	25	27	27	26	26
Brak odpowiedzi	Tak, ale bez członków mojej rodziny	0	0	0	0	0	0	0
	Tak, z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)	0	0	0	0	0	0	0
	Brak odpowiedzi	2	2	2	2	2	2	2

Częstotliwość modlitwy przez badanych wg płci i wieku w %

Wyszczególnienia	Modlitwa	Codziennie rano i wieczorem	Codziennie tylko rano	Codziennie tylko wieczorem	Raz w tygodniu (głównie w niedzielę)	Raz w miesiącu	Kilka razy w roku	Nie modlą się
Podział ze względu na płeć ankietowanych								
Kobiety	Tak, ale bez członków mojej rodziny	44,4	5,2	20,6	3,6	1,6	1,6	3,2
	Tak, z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)	9,1	3,2	13,5	6,0	2,8	5,6	0,0
	brak odpowiedzi	46,4	91,7	65,9	90,5	95,6	92,9	96,8
Mężczyźni	Tak, ale bez członków mojej rodziny	38,1	3,4	16,1	5,1	0,8	2,5	4,2
	Tak, z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)	16,1	1,7	6,8	2,5	0,8	5,1	0,0
	brak odpowiedzi	45,8	94,9	77,1	92,4	98,3	92,4	95,8
Podział ze względu na wiek ankietowanych								
18 – 25 lat	Tak, ale bez członków mojej rodziny	26,9	1,3	21,8	11,5	5,1	7,7	14,1
	Tak, z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)	2,6	0,0	2,6	10,3	3,8	7,7	0,0
	brak odpowiedzi	70,5	98,7	75,6	78,2	91,0	84,6	85,9
26 – 35 lat	Tak, ale bez członków mojej rodziny	34,9	7,0	16,3	4,7	2,3	0,0	0,0
	Tak, z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)	16,3	9,3	14,0	0,0	2,3	2,3	0,0
	brak odpowiedzi	48,8	83,7	69,8	95,3	95,3	97,7	100,0
36 – 50 lat	Tak, ale bez członków mojej rodziny	39,0	5,9	21,2	1,7	0,0	0,8	0,0
	Tak, z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)	12,7	4,2	20,3	5,1	0,0	5,1	0,0
	brak odpowiedzi	48,3	89,8	58,5	93,2	96,6	94,1	100,0

Wyszczególnienia	Modlitwa	Codziennie rano i wieczorem	Codziennie tylko rano	Codziennie tylko wieczorem	Raz w tygodniu (głównie w niedzielę)	Raz w miesiącu	Kilka razy w roku	Nie modlą się
51-70 lat	Tak, ale bez członków mojej rodziny	58,8	4,9	20,6	2,0	0,0	5,9	1,0
	Tak, z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)	7,8	1,0	8,8	3,9	3,9	0,0	0,0
	brak odpowiedzi	33,3	94,1	70,6	94,1	100,0	94,1	99,0
powyżej 71 lat	Tak, ale bez członków mojej rodziny	55,6	3,7	3,7	0,0	0,0	0,0	3,7
	Tak, z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)	37,0	0,0	3,7	0,0	0,0	3,7	0,0
	brak odpowiedzi	7,4	96,3	92,6	100,0	100,0	96,3	96,3

Źródło: badanie własne

Pomiędzy częstotliwością podejmowania modlitwy a płcią zachodzi statystyczny związek. Otóż kobiety w stosunku do mężczyzn modlą się częściej. Codziennie rano i wieczorem indywidualnie modli się (44,4%) kobiet, a mniej mężczyzn (38,1%). Mężczyźni wskazują, że częściej niż kobiety modlą się codziennie rano i wieczorem z rodziną (16,1% – mężczyźni, 9,1% kobiety).

Ponad (50%) respondentów w wieku powyżej 51 lat modli się indywidualnie – codziennie rano i wieczorem. Wspólnie z rodziną modli się najstarsza grupa respondentów – codziennie rano i wieczorem (37,0%). Warto podkreślić, że najmłodszy respondenci nie modlą się wspólnie z rodziną (taką modlitwę deklaruje tylko (2,6%) badanych). Najmłodszy ankietowani wskazują, że nie modlą się w ogóle. Twierdzi tak (14,1%). Analiza pod względem stanu cywilnego wykazała, że codziennie rano i wieczorem modli się osoba w separacji, także (77,3%) respondentów w stanie wdowim, a najniższy wskaźnik obserwujemy u osób w stanie wolnym (31,7%).

Podsumowując, prawie co drugi badany modli się codziennie rano i wieczorem bez członków swojej rodziny, a tylko co dziewiąty badany modli się wspólnie z rodziną, co oznacza, że co dziewiąta rodzina kurpiowska codziennie modli się wspólnie.

Ze względu na cechy społeczno-demograficzne można zauważyć różnice w praktyce modlitwy zarówno indywidualnej, jak też wspólnotowej.

Porównując do badań przeprowadzonych w diecezji łomżyńskiej przez Ośrodek Sondaży Społecznych ISKK w Warszawie na przełomie czerwca i lipca 2003 r. należy podkreślić, że rejon Kurpi wypada zdecydowanie lepiej na tle diecezji. W roku 2003 (73,4%) badanych diecezji łomżyńskiej zadeklarowało codzienną lub prawie codzienną modlitwę⁶⁰. W badaniach przeprowadzonych przez Autorkę niniejszej rozprawy, modlitwę codzienną deklaruje (93,6%) badanych członków. Należy dodać, że wynik ten jest sumą modlących się indywidualnie, jak też z rodziną (codziennie rano i wieczorem, codziennie tylko rano, codziennie tylko wieczorem) – (tabela 59). Z przeprowadzonych badań wynika, że kobiety w stosunku do mężczyzn modlą się częściej.

4.1.2. Modlitwa lokalnej wspólnoty

Istotną funkcją rodziny, tak samo jak Kościoła, jest kult Boży. Rodzina sprawuje go głównie przez wspólną modlitwę, a także przeżywanie okresów roku liturgicznego i związane z tym życie sakramentalne⁶¹.

„Wprawdzie wszystkie teksty Nowego Testamentu, mówiące o Kościele, wskazują nań jako na wspólnotę, ale niektóre z nich posiadają znaczenie szczególne, niemal techniczne”⁶². Należą do nich te, w których występuje termin *koinonia* wskazujący na związek ludzi z Bogiem i pomiędzy nimi samymi w Kościele, realizowany głównie przez uczestnictwo w sakramentach (zwłaszcza w Eucharystii), miłość i uczynki miłosierdzia⁶³. Lud kurpiowski już pod koniec XVIII wieku stanowił zwartą zbiorowość terytorialną. Więź społeczna grupy kształtowała się pod wpływem różnych czynników. Najważniejsze z nich to: stosunkowo jednolity rodowód osiedleńców, budowanie podstaw życia w niełatwych warunkach, walki z wrogami i osiągnięte sukcesy. Kurpie byli zwartą wspólnotą w sensie świeckim i religijnym⁶⁴. Wierni zamieszkujący tereny Puszczy tworzyli również zwartą wspólnotę religijną identyfikując się z Kościołem katolickim.

⁶⁰ Por. W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba, *Postawy społeczno-religijne...*, dz. cyt., s. 68-69.

⁶¹ Por. Cz. Murawski, *Teologia małżeństwa...*, dz. cyt., s. 191.

⁶² E. Ozorowski, *Kościół. Zarys eklezjologii katolickiej*, Wrocław 1984, s. 59.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Por. J. Olędzki, *Kultura artystyczna...*, dz. cyt., s. 34.

Pojęcie wspólnoty w odniesieniu do Kościoła uwzględnia wymiar wertykalny (wspólnota z Bogiem) i horyzontalny (wspólnota między ludźmi)⁶⁵. W tym pierwszym znaczeniu można mówić o wspólnocie poszczególnych ludzi – członków Kościoła – z Bogiem. Typowym przykładem są kurpiowskie pieśni wielkopostne, które podkreślają zjednoczenie z cierpiącym Jezusem Chrystusem⁶⁶. Wspólnota eklezjalna umacniała relacje rodziny z Bogiem, bowiem rozpowszechnione było wspólne odmawianie litanii, udział w gorzkich żalach, drodze krzyżowej, czterdziestogodzinnym nabożeństwie, procesjach⁶⁷.

Obecnie ludność omawianego regionu do kościoła parafialnego udaje się w gronie rodzinnym. Poza tym mieszkańcy poszczególnych miejscowości spotykają się wspólnie na nabożeństwie majowym przy krzyżu lub kapliczce, a także podczas procesji związanych ze świętami (rezurekcja, Matki Boskiej Siewnej, Boże Ciało, św. Rocha).

Wydarzeniem godnym uwagi jest udział rodzin kurpiowskich we mszy świętej sprawowanej w każdą pierwszą niedzielę miesiąca w bazylice kolegiackiej Trójcy Przenajświętszej w Myszyńcu. Oprawę liturgiczną przygotowuje w każdym miesiącu inna wioska w gwarze kurpiowskiej⁶⁸.

Znaczna część praktyk religijnych jest nadal kontynuowana w rodzinach kurpiowskich. Przeżywanie roku liturgicznego przez współczesne wspólnoty rodzinne zostanie ukazane szerzej w dalszej części rozdziału.

4.2. Udział w liturgii Kościoła

Jak zauważa A. Zwoliński: „Rodzina jest pierwszym, naturalnym i koniecznym środowiskiem wychowania. (...) Chociaż rodzina ma przywilej pierwszeństwa w wychowaniu, to będąc społecznością niedoskonałą, czyli nie mogącą zaspokoić wszystkich potrzeb swych członków, potrzebuje pomocy społeczności nadprzyrodzonej, jaką jest Kościół”⁶⁹. Kościół jest autentycznym miejscem spotkania Boga z ludźmi i narzędziem zbawienia świata⁷⁰. W środowisku eklezjalnym istotna jest rodzina, w której dokonuje się liturgia rodzinna obejmująca całą międzypokoleniową wspólnotę.

⁶⁵ Por. E. Ozorowski, *Kościół...*, dz. cyt., s. 59.

⁶⁶ Por. D. Żebrowska, *Obraz Kościoła...*, dz. cyt., s. 46, mps.

⁶⁷ Por. D. Olszewski, *Z zagadnień religijności...*, dz. cyt., s. 345.

⁶⁸ Z relacji Zbigniewa Jaroszewskiego, proboszcza parafii pw. Trójcy Przenajświętszej w Myszyńcu, udzielonej autorowi.

⁶⁹ A. Zwoliński, *Spoleczny wymiar...*, dz. cyt., s. 196.

⁷⁰ Por. E. Ozorowski, *Kościół...*, dz. cyt., s. 26.

Wspólnota z Chrystusem rzutowała na kształt wspólnoty pomiędzy ludźmi. Lud kurpiowski często wspólnie uczestniczył w uroczystościach religijnych, jak też przyjmowanych przez poszczególnych członków wspólnoty sakramentach. Przykładem mogą być wesela, chrzciny i pogrzeby.

4.2.1. Praktyki sakramentalne, uczestnictwo we Mszy Świętej i w nabożeństwach

Sakramenty Święte to według Katechizmu Kościoła Katolickiego skuteczne znaki łaski, ustanowione przez Chrystusa i powierzone Kościołowi. Przez te znaki jest nam udzielane życie Boże. Obrzędy widzialne, w których celebryje się sakramenty, oznaczają i urzeczywistniają łaski właściwe każdemu sakramentowi⁷¹. Siedem sakramentów (chrzest, bierzmowanie, Eucharystia, pokuta, namaszczenie chorych, kapłaństwo, małżeństwo) obejmuje wszystkie etapy i najważniejsze momenty z życia chrześcijanina. Przyjmowanie sakramentów na Kurpiach łączyło się z bogatą obrzędowością ludową.

Chrzcziny – jako uroczystość rodzinna

Pierwszym i najważniejszym wśród sakramentów jest chrzest. Jest on fundamentem życia w wierze i źródłem cnoty wiary. Nawiązana przez chrzest więź z Chrystusem daje moc i uzdolnienie do życia na Jego wzór⁷².

Człowiek przez chrzest zostaje włączony do wspólnoty Kościoła, aby w niej rozwijać swoją wiarę w pełni dojrzałą. W wierze kościelnej dojrzewa osobista wiara jednostki. Rzeczywistość chrztu świętego była i jest obecna w życiu Kurpiów.

Wydarzeniem wielkiej wagi w życiu każdego człowieka jest moment narodzin dziecka. Radość z powodu narodzin dziecka musiała być zmanifestowana w wystarczająco godny sposób⁷³.

Podsumowując, należy stwierdzić, że na Kurpiach zachował się schemat obrzędu chrztu, lecz wydatnie zmalał krąg osób uczestniczących, ograniczając się do najbliższej rodziny, chrzestnych i przyjaciół. Jest to nadal piękna, wspólnotowa i rodzinna uroczystość.

⁷¹ Por. KKK, nr 1131.

⁷² Por. St. Olejnik, *Teologia moralna...*, dz. cyt., s. 17-18.

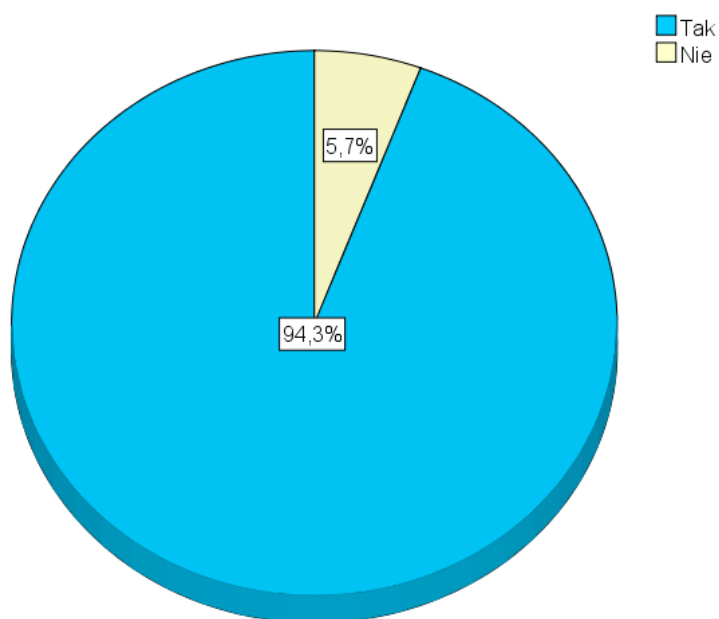
⁷³ Por. B. Krzywobłocka, *Rodzina i dom. Stare i nowe obyczaje*, Warszawa 1981, s. 56.

Pokuta i pojednanie

Drogą pojednania grzesznika z Bogiem i ludźmi jest sakrament pojednania⁷⁴. Potrzebują go także członkowie społeczności Kościoła mieszkający na Kurpiach.

Respondentom z omawianego terenu postawiono pytanie: Czy przystępuje Pan/Pani do nakazanej przez Kościół spowiedzi wielkanocnej? Uzyskane odpowiedzi przedstawia (wykres 44 oraz tabele 57, 58, 59, 60, 61).

Wykres 44. Czy ankietowany przystępuje do nakazanej przez Kościół spowiedzi wielkanocnej?

Źródło: badanie własne

Zdecydowana większość wiernych z rodzin kurpiowskich przystępuje do spowiedzi wielkanocnej (94,3% ankietowanych). Znikoma część mieszkańców tego regionu (5,7%) nie spowiada się w tym okresie.

Częściej do spowiedzi wielkanocnej przystępowały kobiety (96%), rzadziej mężczyźni (90,7%). Różnica jest istotna statystycznie ($p = 0,040$) (tabela 61).

⁷⁴ Por. K. Konecki, Symbolika krzyża w odnowionej liturgii sakramentów, „Ateneum Kapłańskie” R. 79 (1987), t. 109, nr 470, z 1/470, s. 73.

Tabela 61. Przystępowanie do spowiedzi wielkanocnej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na płeć

		Płeć	
		Kobieta	Mężczyzna
Tak	Liczebność	240	107
	%	96,0%	90,7%
Nie	Liczebność	10	11
	%	4,0%	9,3%
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 4,22; p = 0,040$	

Źródło: badanie własne

Najczęściej do spowiedzi wielkanocnej przystępowały osoby w wieku od 36 do 50 lat (99,1%) oraz powyżej 50 lat (96,9%), rzadziej ankietowani w wieku poniżej 35 lat (87%). Analiza statystyczna wykonana za pomocą testu niezależności chi kwadrat wykazała, że omawiane różnicę są istotne statystycznie ($p < 0,001$) (**tabela 62**).

Tabela 62. Przystępowanie do spowiedzi wielkanocnej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wiek

		Wiek			
		≤ 35 lat	36-50 lat	> 50 lat	
Przystępowanie do spowiedzi wielkanocnej	Tak	Liczebność	105	116	124
		%	86,8%	99,1%	96,9%
	Nie	Liczebność	16	1	4
		%	13,2%	0,9%	3,1%
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 19,31; p < 0,001$			

Źródło: badanie własne

Najczęściej do spowiedzi wielkanocnej przystępowały osoby będące w związku małżeńskim (97,4%), rzadziej osoby niebędące w związku małżeńskim (88,8%) Analiza statystyczna wykonana za pomocą testu niezależności chi kwadrat wykazała, że omawiane różnicę są istotne statystycznie ($p = 0,001$) (**tabela 63**).

Tabela 63. Przystępowanie do spowiedzi wielkanocnej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim

		W związku małżeńskim		
		Tak	Nie	
Przystępowanie do spowiedzi wielkanocnej	Tak	Liczebność	226	119
		%	97,4%	88,8%
	Nie	Liczebność	6	15
		%	2,6%	11,2%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 11,64; p = 0,001$	

Źródło: badanie własne

Najczęściej do spowiedzi wielkanocnej uczęszczwały osoby z wykształceniem wyższym (97,4%) i średnim (95%), rzadziej osoby z niższym stopniem wykształcenia (89%). Różnica jest istotna statystycznie ($p = 0,021$) (**tabela 64**).

Tabela 64. Przystępowanie do spowiedzi wielkanocnej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wykształcenie

		Wykształcenie			
		Podstawowe i zawodowe	Średnie	Wyższe	
Przystępowanie do spowiedzi wielkanocnej	Tak	Liczebność	101	95	148
		%	89,4%	95,0%	97,4%
	Nie	Liczebność	12	5	4
		%	10,6%	5,0%	2,6%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 7,77; p = 0,021$		

Źródło: badanie własne

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na miejsce zamieszkania pod względem przystępowania do spowiedzi wielkanocnej ($p = 0,384$) (**tabela 65**).

Tabela 65. Przystępowanie do spowiedzi wielkanocnej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na miejsce zamieszkania

		Miejsce zamieszkania			
		Miasto	Miejscowość gminna	Wieś	
Przystępowanie do spowiedzi wielkanocnej	Tak	Liczebność	50	79	216
		%	92,6%	91,9%	95,6%
	Nie	Liczebność	4	7	10
		%	7,4%	8,1%	4,4%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 1,92; p = 0,384$		

Źródło: badanie własne

Uczestnictwo we mszy świętej

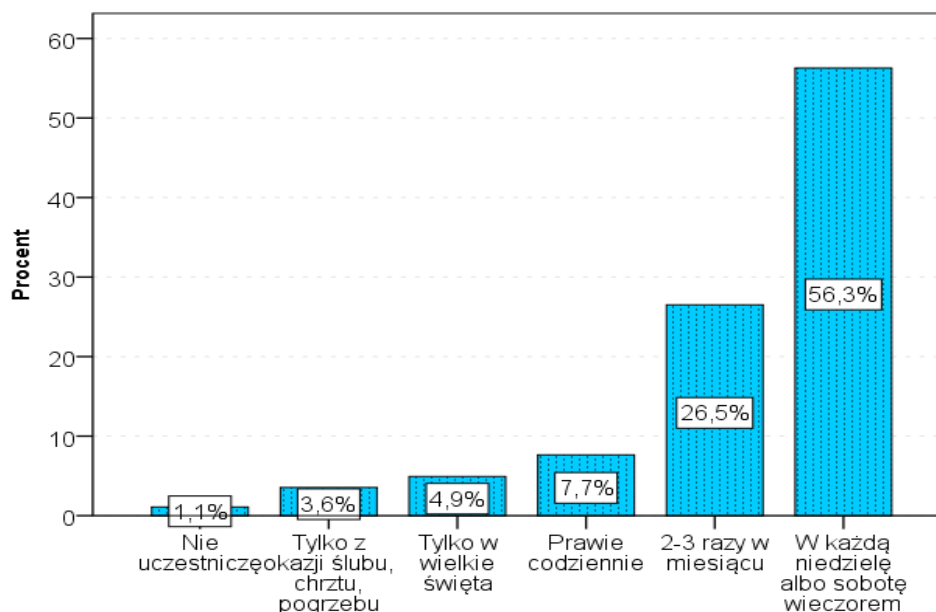
Msza Święta jest ofiarą Jezusa Chrystusa i Ludu Bożego składaną Bogu Ojcu. Łączy ją wewnętrzny związek z ofiarą Chrystusa na Krzyżu. Eucharystia jest „źródłem i zarazem szczytem całego życia chrześcijańskiego”⁷⁵, stąd ma ona ogromne znaczenie dla funkcji religijnej rodziny kurpiowskiej

Jedną z zasadniczych cech określających poziom praktyk religijnych jest uczestnictwo we mszy świętej. W badaniach nad religijnością rodzin kurpiowskich zapytano respondentów o częstotliwość uczestnictwa we mszy świętej.

Odpowiedzi przedstawia (wykres 45 oraz tabele 66-70).

⁷⁵ KKK, nr 1324.

Wykres 45. Jak często ankietowany uczestniczy we mszy świętej?

Źródło: badanie własne

Więcej niż co drugi badany z parafii kurpiowskich (56,3%) uczestniczy we mszy świętej, czyniąc to w każdą niedzielę albo sobotę wieczorem. Prawie codziennie uczestniczy tylko (7,7%) ankietowanych.

Co czwarty wierny (26,5%) uczęszcza na mszę 2-3 razy w miesiącu, natomiast jeden na dwudziestu czyni to jedynie okazjonalnie w wielkie święta.

Tylko z uwagi na wydarzenia, takie jak: ślub, chrzest czy pogrzeb we mszy bierze udział (3,6%) badanych, a (1,1%) badanych deklaruje, że nie uczestniczy w tym nabożeństwie w ogóle.

Rozkład uczestnictwa we mszy św. pokrywa się zatem zasadniczo z rozkładem autodeklaracji respondentów w zakresie praktyk religijnych, ponieważ (52,6%) badanych deklaruje się jako osoby głęboko wierzące i systematycznie praktykujące.

Kobiety najczęściej w Eucharystii uczestniczyły w każdą niedzielę albo sobotę wieczorem (59,4%), rzadziej uczestniczyły 2-3 razy w miesiącu (25,7%). Mężczyźni rzadziej uczestniczyli we mszy świętej w każdą niedzielę albo sobotę wieczorem (49,6%), (28,2%) z nich uczestniczyło 2-3 razy w miesiącu. Analiza statystyczna wykonana za pomocą testu niezależności chi kwadrat wykazała, że omawiane różnice są istotne statystycznie ($p = 0,007$) (tabela 66).

Tabela 66. Częstość uczestniczenia we mszy świętej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na płeć

		Płeć		
		Kobieta	Mężczyzna	
Częstość uczestniczenia we mszy świętej	Prawie codziennie	Liczebność	19	9
		%	7,6%	7,7%
	W każdą niedzielę albo sobotę wieczorem	Liczebność	148	58
		%	59,4%	49,6%
	2-3 razy w miesiącu	Liczebność	64	33
		%	25,7%	28,2%
	Tylko w wielkie święta	Liczebność	11	7
		%	4,4%	6,0%
	Tylko z okazji ślubu, chrztu, pogrzebu	Liczebność	3	10
		%	1,2%	8,5%
	Nie uczestniczę	Liczebność	4	0
		%	1,6%	0,0%
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 15,92; p = 0,007$		

Źródło: badanie własne

Najczęściej w każdą niedzielę albo sobotę wieczorem uczestniczyły osoby w wieku powyżej 50 lat (68,8%) i osoby w wieku od 36 do 50 lat (62,9%), rzadziej osoby w wieku poniżej 35 lat (37,5%). Analiza statystyczna wykonana za pomocą testu niezależności chi kwadrat wykazała, że omawiane różnice są istotne statystycznie ($p < 0,001$) (tabela 67).

Tabela 67. Częstość uczestniczenia we mszy świętej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wiek

		Wiek			
		≤ 35 lat	36-50 lat	> 50 lat	
Częstość uczestniczenia we mszy świętej.	Prawie codziennie	Liczebność	5	6	17
		%	4,2%	5,2%	13,3%
	W każdą niedzielę albo sobotę wieczorem	Liczebność	45	73	88
		%	37,5%	62,9%	68,8%
	2-3 razy w miesiącu	Liczebność	45	35	17
		%	37,5%	30,2%	13,3%
	Tylko w wielkie święta	Liczebność	12	2	4
		%	10,0%	1,7%	3,1%
	Tylko z okazji ślubu, chrztu, pogrzebu	Liczebność	9	0	2
		%	7,5%	0,0%	1,6%
	Nie uczestniczę	Liczebność	4	0	0
		%	3,3%	0,0%	0,0%
	Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 64,41; p < 0,001$		

Źródło: badanie własne

Częściej w każdą niedzielę albo sobotę wieczorem we mszy świętej uczestniczyły osoby będące w związku małżeńskim (65,7%), rzadziej osoby niebędące w związku małżeńskim (40,6%). Analiza statystyczna wykonana za pomocą testu niezależności chi kwadrat wykazała, że omawiane różnice są istotne statystycznie ($p < 0,001$) (tabela 68).

Tabela 68. Rozkład odpowiedzi z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim

		Związek małżeński		
		Tak	Nie	
Częstość uczestniczenia we mszy świętej	Prawie codziennie	Liczebność	15	13
		%	6,5%	9,8%
	W każdą niedzielę albo sobotą wieczorem	Liczebność	151	54
		%	65,7%	40,6%
	2-3 razy w miesiącu	Liczebność	53	42
		%	23,0%	31,6%
	Tylko w wielkie święta	Liczebność	8	10
		%	3,5%	7,5%
	Tylko z okazji ślubu, chrztu, pogrzebu	Liczebność	3	10
		%	1,3%	7,5%
	Nie uczestniczę	Liczebność	0	4
		%	0,0%	3,0%
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 31,65; p < 0,001$		

Źródło: badanie własne

Częściej w każdą niedzielę albo sobotą wieczorem we mszy świętej uczestniczyły osoby posiadające wykształcenie wyższe (67,8%), rzadziej osoby posiadające wykształcenie średnie (48,5%) i podstawowe lub zawodowe (46,4%). Analiza statystyczna wykonana za pomocą testu niezależności chi kwadrat wykazała, że omawiane różnice są istotne statystycznie ($p = 0,003$) – (tabela 69).

**Tabela 69. Częstość uczestniczenia we mszy świętej.
Rozkład odpowiedzi z podziałem na wykształcenie**

		Wykształcenie			
		Podstawowe i zawodowe	Średnie	Wyższe	
Częstość uczestniczenia we mszy świętej	Prawie codziennie	Liczebność	9	10	9
		%	8,0%	10,1%	5,9%
	W każdą niedzielę albo sobotę wieczorem	Liczebność	52	48	103
		%	46,4%	48,5%	67,8%
	2-3 razy w miesiącu	Liczebność	37	28	32
		%	33,0%	28,3%	21,1%
	Tylko w wielkie święta	Liczebność	3	9	6
		%	2,7%	9,1%	3,9%
	Tylko z okazji ślubu, chrztu, pogrzebu	Liczebność	8	3	2
		%	7,1%	3,0%	1,3%
	Nie uczestniczę	Liczebność	3	1	0
		%	2,7%	1,0%	0,0%
Test niezależności chi kwadrat			$\chi^2 = 26,90; p = 0,003$		

Źródło: badanie własne

Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w częstości uczestniczenia we mszy świętej pomiędzy grupami wydzielonymi ze względu na miejsce zamieszkania ($p = 0,912$) (tabela 70).

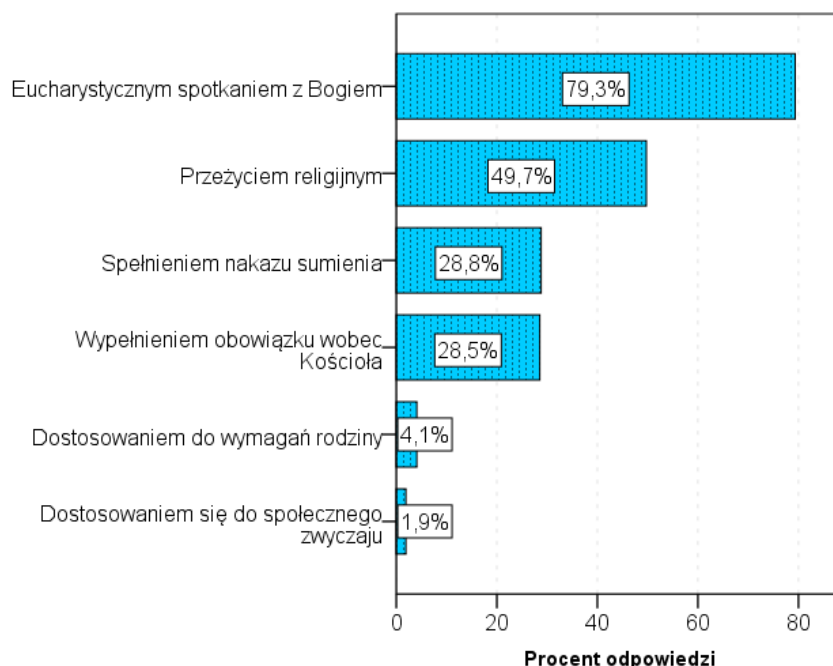
Tabela 70. Częstość uczestniczenia we mszy świętej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na miejsce zamieszkania

		Miejsce zamieszkania			
		Miasto	Gmina	Wieś	
Częstość uczestniczenia we mszy świętej.	Prawie codziennie	Liczebność	6	5	17
		%	11,3%	5,9%	7,5%
	W każdą niedzielę albo sobotą wieczorem	Liczebność	28	52	125
		%	52,8%	61,2%	55,3%
	2-3 razy w miesiącu	Liczebność	15	18	63
		%	28,3%	21,2%	27,9%
	Tylko w wielkie święta	Liczebność	2	6	10
		%	3,8%	7,1%	4,4%
	Tylko z okazji ślubu, chrztu, pogrzebu	Liczebność	2	3	8
		%	3,8%	3,5%	3,5%
	Nie uczestniczę	Liczebność	0	1	3
		%	0,0%	1,2%	1,3%
Test niezależności chi kwadrat		$\chi^2 = 4,67; p = 0,912$			

Źródło: badanie własne

Respondenci na pytanie: Czym dla Pan/Pani jest msza święta? Mieli możliwość wyboru kilku odpowiedzi. Uzyskane wyniki badań ukazuje **(wykres 46)**.

Wykres 46. Czym dla ankietowanego jest msza święta? Możliwość wielokrotnych odpowiedzi

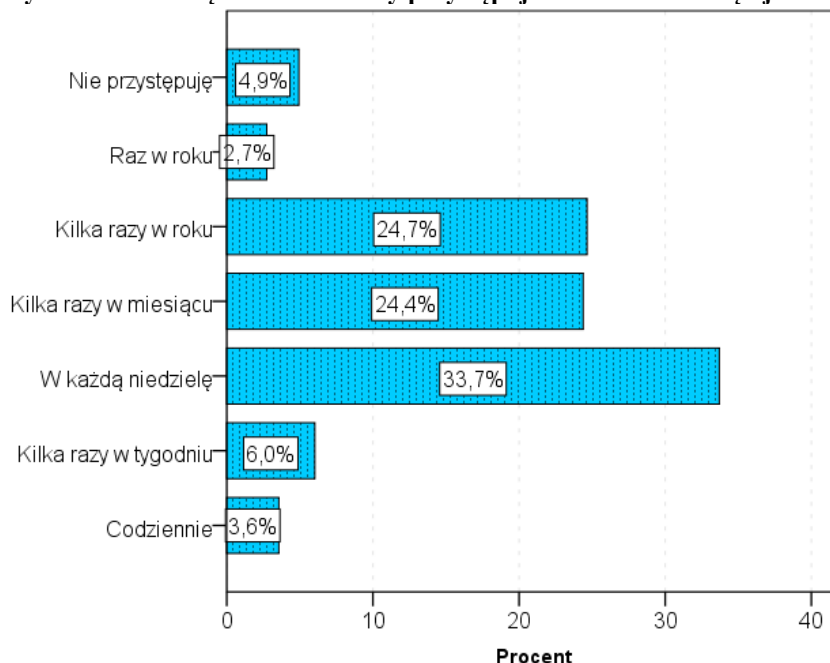
Źródło: badanie własne

W zdecydowanej mierze wierni parafii kurpiowskich postrzegają mszę św. w kategoriach indywidualnych. Podkreślają, że uczestnictwo jest przede wszystkim eucharystycznym spotkaniem z Bogiem, tak uważa (79,3%) respondentów. Postrzeganie mszy św. w kategorii wypełnienia obowiązku wobec Kościoła oraz jako spełnienie nakazu sumienia rozkłada się na podobnym poziomie (odpowiednio 28,5% oraz 28,8%). Nieznaczny procent badanych postrzega to uczestnictwo jako dostosowanie do wymagań rodziny czy do społecznego zwyczaju.

Przystępowanie do Komunii Świętej

Częste przystępowanie do Stołu Pańskiego jest bardzo ważne w życiu chrześcijańskim, gdyż Chleb Eucharystyczny umacnia nas do czynienia dobra, pokonywania trudności, gładzi lekkie grzechy, pomnaża łaskę sakramentalną, pomaga zbawiać i uświęcać.

Wykres 47. Jak często ankietowany przystępuje do Komunii Świętej?

Źródło: badanie własne

Jak wykazują badania (**wykres 47**), co trzeci mieszkaniec Kurpiowszczyzny (33,7%) ankietowanych przystępuje do sakramentu Eucharystii w każdą niedzielę. Można zauważyć jednak grupę badanych, którzy czynią to rzadko (raz w roku – 2,7%) lub nie przystępują nigdy (4,9%). Kilka razy w miesiącu do Komunii Św. przystępuje prawie co czwarty badany (24,4%). Kilka razy w roku do Komunii Św. przystępuje (24,7%) ankietowanych. Codziennie Komunię przyjmuje tylko (3,6%) badanych wiernych, a kilka razy w tygodniu (6,0%).

Analiza korelacyjna wykazała statystycznie istotne zależności między wiekiem, a częstością przystępowania do Komunii Świętej ($p < 0,001$). Ankietowani w starszym wieku częściej przystępowali do Komunii Świętej. Nie stwierdzono natomiast statystycznie istotnych zależności między poziomem wykształcenia a częstotliwością przystępowania do Komunii Świętej ($p = 0,300$) (**tabela 71**).

Tabela 71. Wartości współczynnika korelacji rang Spearmana. Związek między wiekiem, wykształceniem a częstością przystępowania do Komunii Świętej.

		Wiek	Wykształcenie
Częstość przystępowania do Komunii Świętej	Współczynnik korelacji	-0,33	-0,06
	Istotność (dwustronna)	<0,001	0,300

Źródło: badanie własne

Tabele 72 (wartości liczbowe) oraz **tabela 73** (w %) ukazują wyniki badań odnoszące się do częstotliwości przystępowania do Komunii świętej wg płci i wieku.

Tabela 72. Częstotliwość przystępowania do Komunii świętej wg płci i wieku (wartości liczbowe).

Kryteria wyszczególnienia	Codziennie	Kilka razy w tygodniu	W każdą niedzielę	Kilka razy w miesiącu	Kilka razy w roku	Raz w roku	Nie przystępuję	Brak odpowiedzi	Suma ankietowanych
Podział ze względu na płeć ankietowanych									
Kobieta	6	13	86	68	55	7	9	8	252
Mężczyzna	7	8	37	19	35	3	9		118
Podział ze względu na wiek ankietowanych									
18-25 lat	3	3	11	20	26	6	9	0	78
26-35 lat	1	2	13	6	13	1	6	1	43
36-50 lat	3	2	45	37	26	1	1	3	118
51-70 lat	4	6	42	20	22	2	2	4	102
Powyżej 71 lat	2	8	12	4	1	0	0	0	27
Brak odpowiedzi	0	0	0	0	2	0	0	0	2

Źródło: badanie własne

Tabela 73. Częstotliwość przystępowania do Komunii świętej wg płci i wieku w (%).

Kryteria wyszczególnienia	Codziennie	Kilka razy w tygodniu	W każdą niedzielę	Kilka razy w miesiącu	Kilka razy w roku	Raz w roku	Nie przystępuję	Brak odpowiedzi	Suma ankietowanych
Podział ze względu na płeć ankietowanych									
Kobieta	2,4	5,2	34,1	27,0	21,8	2,8	3,6	3,2	100,0
Mężczyzna	5,9	6,8	31,4	16,1	29,7	2,5	7,6	0,0	100,0
Podział ze względu na wiek ankietowanych									
18-25 lat	3,8	3,8	14,1	25,6	33,3	7,7	11,5	0,0	100,0
26-35 lat	2,3	4,7	30,2	14,0	30,2	2,3	14,0	2,3	100,0
36-50 lat	2,5	1,7	38,1	31,4	22,0	0,8	0,8	2,5	100,0
51-70 lat	3,9	5,9	41,2	19,6	21,6	2,0	2,0	3,9	100,0
powyżej 71 lat	7,4	29,6	44,4	14,8	3,7	0,0	0,0	0,0	100,0
Brak odpowiedzi	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0

Źródło: badanie własne

Z danych empirycznych wynika, że w każdą niedzielę do Komunii Świętej przystępuje (34,1%) kobiet i nieco mniej (31,4%) ankietowanych mężczyzn. Jak podają badani 3,6% kobiet i ponad dwukrotnie więcej (7,6%) mężczyzn nie przystępuje do Komunii Świętej. W każdą niedzielę najczęściej Komunię Świętą przyjmują respondenci powyżej 71 lat (44,4%), kolejno badani w wieku 51-70 lat (41,2%), 36-50 lat (38,1%), 26-35 lat (30,2%), a najrzadziej najmłodszy respondenci (14,1%). Najliczniejszą grupę, która podaje, że nie przystępuje do Komunii Świętej, stanowią respondenci w wieku 26-35 lat (14,0%) oraz najmłodszy badani 18-25 lat (11,5%).

Sakrament bierzmowania

Wierni „przez sakrament bierzmowania jeszcze ściślej jednoczą się z Kościołem, otrzymują szczególną moc Ducha Świętego i w ten sposób jeszcze mocniej związani są, jako prawdziwi świadkowie Chrystusowi, do szerzenia wiary słowem i uczynkiem oraz do bronięcia jej”⁷⁶. Tę prawdę wyraża znak krzyża kreślony na czole bierzmowanego w czasie namaszczenia.

Wierni z Puszczy Zielonej do bierzmowania przystępowali zazwyczaj w czternastym roku życia. Do przyjęcia tego sakramentu kandydaci byli przygotowywani przez księży. Kandydaci mieli obowiązek znać katechizm. Świadkiem chłopca był mężczyzna, dziewczyny – kobieta. Przed przyjęciem sakramentu tak dzieci jak i ich rodzice przystępowali do spowiedzi i Komunii Świętej. Obecnie jest podobnie, z tą tylko różnicą, że młodzież przygotowuje się do przyjęcia sakramentu dojrzałości chrześcijańskiej w grupach pod kierunkiem animatorów. Kandydaci uczestniczą w niedzielnej mszy świętej z katechezą dla młodzieży. W niektórych parafiach kurpiowskich wprowadzony został wymowny zwyczaj trzymania przez młodzież krzyża w czasie składania przyrzeczenia. Gest ten wyraża gotowość i obowiązek świadczenia życiem i słowem o Chrystusie, bez względu na okoliczności.

Sakrament małżeństwa

Kolejnym przyjmowanym przez Kurpiów sakramentem jest małżeństwo.

A. Rynio, odwołując się do nauczania Prymasa Wyszyńskiego wskazuje na małżeństwo jako podstawowy sposób społecznego życia i zdecydowanie podkreśla sakramentalny jego charakter⁷⁷. Prymas przyznając rodzinie jako wspólnocie osób, główne miejsce w wychowaniu dzieci i młodzieży wskazywał na religijny, służebny i sakramentalny charakter małżeństwa. Pragnął, aby rodzina chrześcijańska zachowała swą sakramentalną godność⁷⁸.

Świadomość ludności kurpiowskiej o udziale małżonków w tajemnicy zbawienia potwierdza zwyczaj związany z zawarciem sakramentalnego małżeństwa⁷⁹. Kurpie

⁷⁶ KK, nr 11.

⁷⁷ A. Rynio, *Znaczenie rodziny w chrześcijańskim wychowaniu dzieci i młodzieży w nauczaniu Stefana Kardynała Wyszyńskiego*, w: *Rodzina – historia i współczesność*, red. B. Kiereś, M. Gromek, K. Hryszan, Lublin 2018, s. 139.

⁷⁸ Por. tamże, s. 140

⁷⁹ Przed wyjazdem do kościoła młodzi otrzymywali błogosławieństwo z rąk rodziców. Odbywało się ono w izbie weselnej, pośrodku której ustawiony był stół z krucyfiksem, przykryty białym obrusem.

Słowa błogosławieństwa są potwierdzeniem niniejszych rozważań: „Jadźta z Bogiem moje dzieci: Niech woju Pan Jezus i ta Matka Bosko Canstochosko scansłizie prowadzi i błogosłazi”, za: Wł. Skierkowski, *Wesele na Kurpiach*, Płock 1933, s. 75.

zwracali się do Pana Boga z prośbą o opiekę i potrzebne łaski na wspólne życie rodzinne. Świadczą o tym słowa jednej z pieśni weselnych⁸⁰.

Badanych zapytano o wagę sakramentu małżeństwa w ich życiu. Większość respondentów wskazała, że uznaje sakrament małżeństwa za ważny (92,6%)⁸¹. Jak wynika z badań, najniższy wskaźnik wagi sakramentu małżeństwa występuje u najmłodszych respondentów (75,6%), a najwyższy wśród wdów/wdowców (100%) oraz respondentów żonatych/zamężnych (93,6%). Co świadczy, że młode pokolenie przywiązuje mniejszą wagę do sakramentu małżeństwa.

Jak ukazują badania, starsi respondenci, jak również ci w średnim wieku, mają świadomość, że sakrament małżeństwa tworzy ścisłą więź między małżonkami a Chrystusem. Wzajemna przynależność, która tworzy się na mocy nierozrwalnego węzła małżeńskiego, daje możliwość utrwalania wspólnoty i miłości małżeńskiej.

Sakrament namaszczenia chorych

Wśród ludności kurpiowskiej świadomość, dotycząca źródła cierpienia i chorób oraz ich znaczenia, obejmuje różne ujęcia, ale dominuje zgodność z nauką Kościoła. Przez cierpienie przyjęte w zgodzie z wolą Bożą Kurpie starają się zasłużyć na zbawienie własne lub innych. Dzięki nim człowiek może lepiej poznać Jezusa Chrystusa i zrozumieć cel życia. Może je ofiarować jako zadośćuczynienie za własne lub czyjeś grzechy. Kurpie modlą się za cierpiących, a rodziny proszą o odprawienie mszy świętej w intencji wyzdrowienia.

Śmierć i pogrzeb

Pragnieniem Kurpi było przejść na tamten świat w zgodzie z otoczeniem i sąsiadami. Gdy czuli, że nadeszła ostatnia godzina, wzywali ich do siebie i prosząc o wybaczenie mówili: „Ostuńta się z Bogiem, a darujta mi, com woma zaziuniul”. Jeżeli umierający bardzo się męczył i długo konał, mówili, że umiera śmiercią Pana Jezusa, jeśli miał śmierć lekką, to jest to śmierć Matki Bożej⁸². Rodzina konającego robiła wszystko, by ten mógł osiągnąć zbawienie. W jedną rękę wkładano mu gromnicę (co obecnie też Kurpie zachowują, jeśli chory umiera w domu) z wiarą, że Pan Jezus

⁸⁰ „Niech ona jidzie, niech ju Bóg prowadzi, Najśwantso Pani niech jej błogostawi”. Za: G. Dąbrowska, *Wesele kurpiowskie*, Kraków 1985, s. 80.

⁸¹ Wyniki badań empirycznych na temat sakramentu małżeństwa zostały zaprezentowane w rozdziale III, zob. wykres 39.

⁸² Wł. Skierkowski, *Zwyczaj i obrzędy pogrzebowe na Kurpiach w: Puszcza Kurpiowska w pieśni*, t. 3, red. H. Gadomski, Ostrołęka 2003, s. 129

zapewni umierającemu niebo. W drugą rękę wsuwano obrazem z patronem. Miał dać duszy obronę na sądzie Bożym⁸³.

Śmierć w rodzinach kurpiowskich jest uważana za wydarzenie, o którym wszyscy powinni wiedzieć, aby mogli wziąć udział w pogrzebie. Poinformowani o śmierci Kurpie pozostawiali na krótko swoje zajęcia i szli do domu żałoby, gdzie chwilę się modlili, po czym wracali do swoich zajęć. Dopiero wieczorem w przeddzień pogrzebu, po wieczerzy, wszyscy zdążali, by przebywać ostatni raz razem ze zmarłym i pomodlić się za jego duszę. Śpiewy i modlitwy żałobne, które czasami trwały aż do rana, nazywano „ciemnymi nocami”⁸⁴.

Zwyczaj śpiewania pieśni pogrzebowych zachował się do dziś, z tą różnicą, że śpiewa je grupa kobiet w czasie, gdy ciało zmarłego znajduje się w domu. Odmawiane są kolejne części różańca w intencji zmarłego. W Kadzidle w najbliższą niedzielę po pogrzebie krewni i znajomi zmarłego gromadzą się na różaniec.

Rodziny kurpiowskie poszczególnych wsi udają się też wspólnie do kościoła w ramach organizowanych tzw. „Bożych obiadów”. Jest to stary zwyczaj, który na omawianym terenie kultywowany jest do dziś⁸⁵. Świadczy on również o pojmowaniu Kościoła jako wspólnoty. Polega on na gromadzeniu się ludności z danej wsi na modlitwie za dusze zmarłych. Jego nazwa nawiązuje do faktu, że to modlitewne spotkanie jest połączone „z posiłkiem i śpiewem”⁸⁶. „Boży obiad” oznacza zaproszenie do swego domu Jezusa Chrystusa. Zaczyna go msza św., na którą przychodzą mieszkańcy wioski, a także osoby zamieszkujące inne, czasem bardzo oddalone miejscowości. Po nabożeństwie osoba, która urządza „Boży obiad” niesie w procesji krzyż do swojego domu. Idący śpiewają pieśni. Przed wejściem do domu, w którym odbędą się Boży Obiad uczestnicy całują krzyż. Później krzyż towarzyszy całej uroczystości, stojąc za stołem, przy którym Kurpie modlą się, śpiewają pieśni i spożywają posiłek⁸⁷.

Uroczystość ta przebiega na podstawie scenariusza pod przewodnictwem tak zwanego prowadnika. Zebrani zanoszą modlitwy do Boga, odmawiając „Ojcze nas”, „Zdrowaś Maryjo” i „Wieczny odpoczynek” za dusze w czyścicu cierpiące. Podczas „Bożych obiadów” śpiewane są pieśni, w których wzywa się osobę Chrystusa, jego

⁸³ Wł. Skierkowski, *Zwyczaje i obrzędy pogrzebowe...*, dz. cyt., s. 17.

⁸⁴ Tamże, s. 30.

⁸⁵ „Boże Obiady” związane były z modlitwą za zmarłych i odbywały się w adwencie, bądź w Wielkim Poście. Por. Wł. Skierkowski, *Zwyczaje i obrzędy pogrzebowe...*, dz. cyt., s. 170.

⁸⁶ Por. Z. Jaroszewski, *Biblia w świadomości...*, dz. cyt., s. 175.

⁸⁷ Por. Wł. Skierkowski, *Zwyczaje i obrzędy pogrzebowe...*, dz. cyt., s. 170.

mękę, czyściec i krzyż święty⁸⁸. Uczestnicy intonują pieśni związane z obrzędami pogrzebowymi. W czasie modlitwy wszyscy klęczą. Następnie spożywa się posiłek. Po czym znów zebrani się modlą i śpiewają pieśni, które są przeplatane śpiewanym tekstem modlitwy „Wieczny odpoczynek”. W trakcie tych modlitw są przerwy na rozmowy, a także na spisanie na kartkach imion zmarłych członków rodziny goszczącej modlących się na „Bożych Obiadach”, za których zgromadzeni również odmawiają modlitwy. Na koniec jest też modlitwa za wszystkie dusze w czyśćcu cierpiące⁸⁹. Opisany zwyczaj, w nieco zmienionej formie, znajduje swoją kontynuację także współcześnie⁹⁰, np. w Dąbrówce w gminie Lelis. Współcześnie parafianie z Myszyńca wspólnie modlą się za zmarłych podczas trzydniowej modlitwy różańcowej. Na tej modlitwie spotykają się sąsiedzi zmarłego, wkrótce po jego śmierci. Podczas czuwania organizowany jest poczęstunek.

Ukazane zwyczaje podkreślają świadomość ludności kurpiowskiej przyjmowania śmierci w zjednoczeniu z Chrystusem. Obrzędy pogrzebowe, duch modlitwy, obrazują też zawierzenie, miłość wobec Boga i duszy zmarłego. Obrzędy kończące życie człowieka wyłączają go ze świata żyjących, jednocześnie ukazując jego ostateczny cel. Społeczność kurpiowska, świadoma grzeszności człowieka wspomaga modlitwą umarłych dając świadectwo wiary, że Chrystus jest „życiem i zmartwychwstaniem” (J 11,25) i dał wszystkim ludziom możliwość zbawienia.

Mieszkańców Kurpiowszczyzny zapytano, czy w ich miejscowościach i parafiach istnieje jeszcze zwyczaj modlitw za zmarłych, tzw. Boże Obiady.

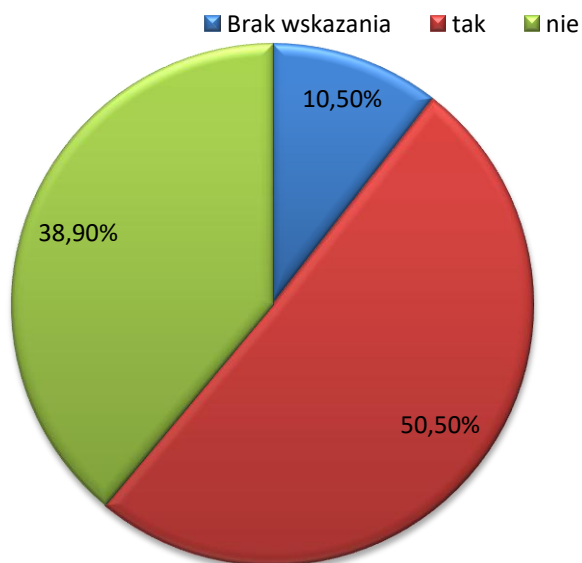
Wykres 48 zawiera dane wskazane przez ankietowanych w zakresie zachowywania zwyczaju modlitwy za zmarłych, tzw. Bożych Obiadów.

⁸⁸ Por. Z. Jaroszewski, *Biblia w świadomości...*, dz. cyt., s. 175-176.

⁸⁹ Tamże, s. 176.

⁹⁰ Tamże.

Wykres 48. Zachowywanie zwyczaju Bożych Obiadów

Źródło: badanie własne

Spośród ankietowanych (50,5%) wskazuje, że zwyczaj Bożych Obiadów jest nadal kultywowany. Wśród badanych mieszkańców Kurpiowszczyzny (38,9%) podaje, że ten zwyczaj już nie istnieje. Brak wskazania – (10,5%). W Bożych Obiadach w porównaniu do kobiet (48,8%) częściej uczestniczą mężczyźni (54,2%). Najmłodszy respondenci podają, że nadal istnieje zwyczaj modlitwy za zmarłych, tzw. Boże Obiady, tak stwierdza aż (60,3%). W pozostałych grupach wiekowych wiedza na temat tego rodzaju praktyk waha się w granicach (ok. 50%). Ze względu na miejsce zamieszkania nie dostrzega się istotnych różnic statystycznych.

4.2.2. Procesje

Procesja jest wyrażeniem pobożności ludowej. Niesiony na czele procesji krzyż ma wymowę paschalną⁹¹. Taka postać procesji jako wyraz czci oraz przynależności do wspólnoty Kościoła jest znana i kultywowana przez wiernych ludu kurpiowskiego. Procesje od zawsze są liczne i zawierają różnorodne elementy folkloru regionalnego.

Procesja z palmami w Niedzielę Palmową

Niedziela Palmowa na Kurpiach to wyjątkowy dzień, różniący się od innych uroczystości roku liturgicznego. Procesja z palmami wokół kościoła przypomina wszystkim wiernym triumfalny wjazd Chrystusa Króla do Jerozolimy. Niedziela Palmowa na Kurpiach, zwana też Kwietną, nawiązuje właśnie do tych wydarzeń z Jerozolimy, które miały miejsce przed dwoma tysiącami lat. W powyższych uroczystościach wierni biorą bardzo czynny udział. Kto żyw zdąża do kościoła, niosąc w rękę palmę⁹². Ludność miejscowa oraz z innych wsi przynosi na procesję piękne, wysokie palmy. Przybierają je kwiatkami i kokardkami z bibułki. Palmy mają wysokość od jednego do czterech metrów. Adam Chętnik wzmiankuje o procesji Niedzieli Palmowej: „Takie palmy – olbrzymy noszą dorosłe dziewczyny, kobiety, księża i ich asysta w czasie procesji przy kościele. Palemki małe są noszone przez dzieci. Po poświęceniu palmy małe niesiono do domów, a następnie zatykano je za obrazy lub stawiano w okna, gdzie spełniać miały rolę piorunochronów. W razie choroby domowników dymem z palmy „kadzono” cierpiących. Pomagało...”⁹³.

W miejscowości Łyse na Kurpiach, co roku w Niedzielę Palmową odbywa się niezwykle barwna procesja z palmami⁹⁴. Tradycja upamiętniająca tryumfalny wjazd Jezusa do Jerozolimy zyskała na Kurpiach nowy koloryt⁹⁵. Mieszkańcy zakładają na ten

⁹¹ Por. T. Sinka, *Zarys liturgiki*, Kraków 1994, s. 79.

⁹² K. Szymanek, *Wykład Pisma Świętego Nowego Testamentu*, Poznań 1990, s. 144.

⁹³ Por. J. Czyżmański, *Dorobek badawczo-pisarski Adama Chętnika związany z regionem mazowiecko-kurpiowskim*, w: Adam Chętnik. *Kurp i Polak*, red. A. Bobrow, Cz. Brodzicki, M. Mieszkowski, E. Ogrodnik, H. Wiśniewska, Łomża 1987, s. 69-70.

⁹⁴ W Łysych palmy są szczególnie efektowne i kolorowe, przypominają słupy na całej długości pokryte kolorowymi kwiatami z bibuły. W konkursach palm co roku biorą udział gospodarze z okolicznych wsi, a także młodzież ze szkół, które pielęgnują tę wyjątkową tradycję. Kilkometrowe palmy niesione są do kościoła wczesnym rankiem. Potem biorą udział w uroczystej procesji. Przejście z barwnymi słupami górującymi nad tłumem wiernych jest niezwykle widowiskiem. Wierni ubrani w stroje ludowe mieszkańcy prezentują przybyłym całymi autokarami turystom swoje palmy, udzielają wywiadów telewizjom. Palmy są wystawiane w kościele św. Anny.

⁹⁵ Por. M. Pinkwart, *Łyse na Kurpiach. Wyjątkowa Niedziela Palmowa*. <https://keepcalmandtravel.pl/lyse-na-kurpiach-jak-wyglada-tradycyjna-niedziela-palmowa/>, [dostęp: 12.12.2021].

dzień tradycyjne stroje kurpiowskie⁹⁶. W jednych parafiach zwyczaj ten zachował swoją ciągłość, w innych osłabł.

Procesja rezurekcyjna

Niedzielę Wielkanocną rozpoczynała msza święta zwana Rezurekcją, w której uczestniczyła większość parafian, nawet z odległych od kościoła wiosek. W pierwszym dniu Świąt Wielkanocnych, zgodnie z tradycją, całe rodziny tłumnie podążały wczesnym rankiem do kościoła na Rezurekcję. Do staropolskich tradycji, kontynuowanych niegdyś w regionie kurpiowskim, należało strzelanie z moździerzy, strzelb, samopałów itp. podczas procesji rezurekcyjnej⁹⁷.

Procesje Bożego Ciała

W religijności ludu kurpiowskiego przywiązuje się dużą wagę do Świąta Bożego Ciała. Należy ono do najbardziej uroczystych. W przeddzień tej uroczystości wykonywane są we wsi parafialnej cztery ołtarze, przybrane bogato zielenią, głównie gałązkami brzoźowymi. Cała uroczystość połączona jest z procesją ludności niosącej chorągwie i obrazy kościelne⁹⁸.

Na zakończenie oktawy Bożego Ciała, zwanym ostatnim nieszporem, czyli w 7 dni po tym święcie (w następny czwartek), według respondentów wykonuje się małe wianuszki z ziół: rozchodnika, krwawnika i innych roślin. Niesie się je do kościoła, gdzie zostają poświęcone, a następnie przyniesione do domu i zawieszane w mieszkaniach pod obrazami oraz w budynkach gospodarczych, aby chroniły domowników przed chorobami i nieszczęściami.

Współcześnie w rodzinach kurpiowskich podczas procesji kościelnych kobiety również zakładają kolorowe spódnice, gorsety oraz czółka (panny) i chusty (mężatki)⁹⁹. Wiernych parafii kurpiowskich zapytano, czy uczestniczą w stroju regionalnym podczas różnych uroczystości. Odpowiedzi badanych zawiera (**wykres 49**).

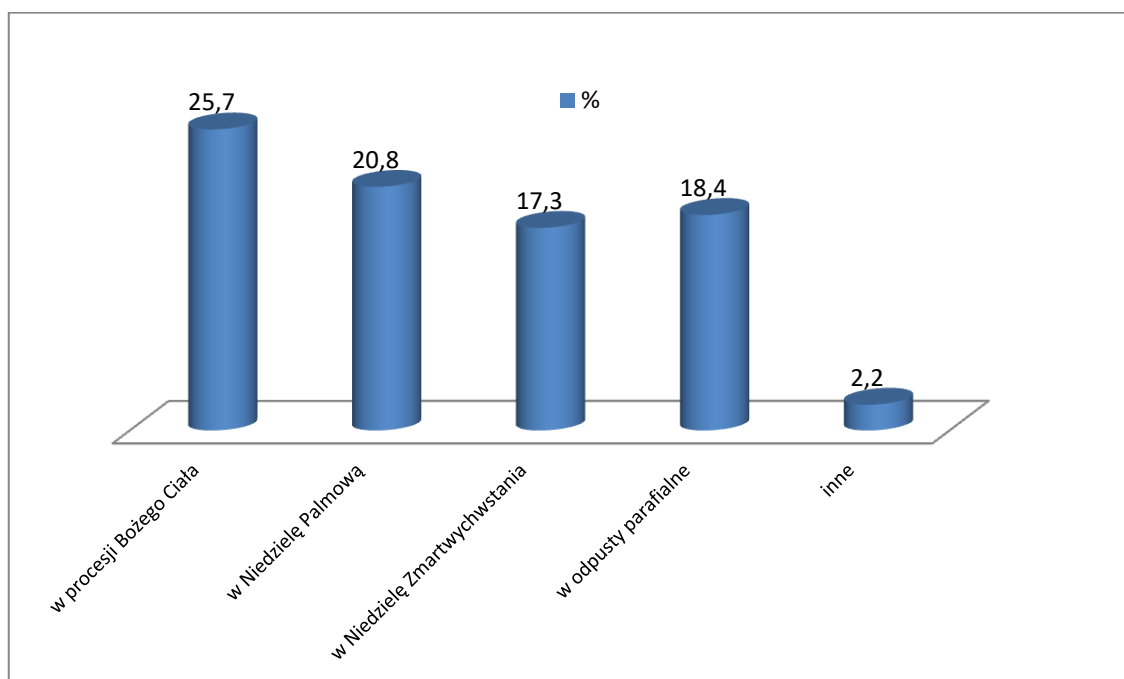
⁹⁶ Tamże.

⁹⁷ B. Kielak, *Zwyczaj wielkanocne na Kurpiach*, <https://leman-kurpie.pl/2010/05/19/zwyczaj-wielkanocne-na-kurpiach/>, [dostęp: 12.12.2021].

⁹⁸ B. Kielak, *Rok obrzędowy...*, dz. cyt., s. 7.

⁹⁹ E. Piskorz-Branekova, *Strój kurpiowski z Puszczy Zielonej*, <https://strojeludowe.net/stroje/kurpiowskizzielonej/>, [dostęp: 12.12.2021].

Wykres 49. Uczestniczenie w procesjach, odpustach w stroju regionalnym.

Źródło: badanie własne

Wyniki badań ukazują, że najczęściej osób uczestniczy w stroju regionalnym (25,7%) podczas procesji Bożego Ciała. Ponadto podczas procesji w Niedzielę Palmową (20,8%), Niedzielę Zmartwychwstania Pańskiego (17,3%) oraz w odpustach parafialnych (18,4%).

Respondenci wymieniają inne okoliczności, w których występują w stroju regionalnym. Odpowiedź taką wskazało (2,2%) ankietowanych¹⁰⁰.

4.2.3. Pielgrzymki

Pielgrzymka w pojęciu ogólnym to wędrowanie do miejsc świętych, podjęte z przekonań religijnych. Pobudki podjęcia trudu pielgrzymowania mogą być wielorakie: pragnienie zadośćuczynienia za popełnione grzechy lub też wyproszenie potrzebnych łask, wyrażenia prośby, np. o zdrowie, o pomyślność. Pątnicy pragną również wyrazić wdzięczność Bogu i świętym za otrzymane dobra.

Do cech funkcjonalnych ośrodka pielgrzymkowego należą mechanizmy jego oddziaływania. Zdaniem W. Piwowarskiego, na uwagę zasługują dwa aspekty:

¹⁰⁰ Inne wymienione przez badanych: bierzmowanie, gdy jestem o to poproszona, msza św. rezurekcyjna, msze kurpiowskie, msze z udziałem różnych gości, patriotyczne, okazjonalne, procesje stosownie do sytuacji, w pierwsze niedziele miesiąca, wyjazdy na dożynki i festyny.

spontaniczny i nieukierunkowany przez przedmioty znajdujące się w centrum pielgrzymkowym oraz zamierzony i ukierunkowany przez zespół ludzi związanych z tym centrum¹⁰¹. Ta druga płaszczyzna wydaje się być istotniejsza, ponieważ za jej pośrednictwem dokonuje się realizacja ideologii religijnej ośrodka. Działalność duszpasterska i ewangelizacyjna obejmuje dwa nurty: nauczanie i kult, poprzez które ośrodek wywiera wpływ na kształtowanie postaw i zachowań religijnych pielgrzymów. Czynności kultowe, które w ośrodkach pielgrzymkowych wydają się ważniejsze od nauczania, można podzielić na liturgiczne, paraliturgiczne (pobożność ludową) oraz prywatne. W pielgrzymkach katolickich najważniejszy jest udział we mszy św. poprzedzony przystąpieniem do sakramentu pokuty. Wielu pątników przywiązuje także duże znaczenie do innych praktyk¹⁰², np. uczestnictwa w Drodze Krzyżowej oraz do praktyk prywatnych. W tygodniku diecezji łomżyńskiej „Głos Katolicki” zamieszczono informację na temat pielgrzymowania Kurpiów: „Wspólnie udają się natomiast na pielgrzymki do Częstochowy, do Sanktuarium Maryjnego w Wąsewie, a czasami także do miejscowości Gadomskie – miejsca rzekomych objawień”¹⁰³.

Tadeusz Kowalewski dodaje, że Kurpie pielgrzymowali corocznie na Jasną Górę 18-tego maja. Pielgrzymka służy integracji mieszkańców Myszyńca – stolicy Kurpi¹⁰⁴.

Kurpie wielokrotnie doświadczali szczególnej matczynej opieki i wielu dowodów, że tam, gdzie Maryja odbiera cześć, tam rozwija się wiara w Boga i przywiązanie do Kościoła. Region ten budził zawsze ogromne zainteresowanie i fascynację prostotą życia, ale też głębią przeżyć i szczególnym zamiłowaniem Matki Boskiej. Jej Kurpie przedstawiali swoje codzienne problemy i radości w lokalnych sanktuariach, takich jak: Wąsewo¹⁰⁵ i Dąbrówka.

Ksiądz Witold Jemelity w opracowaniu „Sanktuaria Maryjne w Diecezji Łomżyńskiej” zebrał między innymi relacje dotyczące wstawienniczej pomocy Maryi: o liczbie łask płynących z „cudownego obrazu” świadczą liczne wota. Na Kurpiach każda wieś miała własną kapliczkę, a w niej krzyż procesjonalny, chorągwie i obrazy¹⁰⁶. Wśród Kurpiów można dostrzec szczególne umiłowanie Matki Boskiej Częstochowskiej. Pielgrzymowanie do tego sanktuarium maryjnego było trwałym

¹⁰¹ Por. W. Piwowarski, *Socjologia religii*, dz. cyt., s. 144.

¹⁰² Tamże.

¹⁰³ J. Sikora, *Myszyniec na Kurpiach*, dz. cyt., s. 8-9.

¹⁰⁴ T. Kowalewski, *Zwyczaj i obrzędowość kurpiowska w kształtowaniu i wzmacnianiu tożsamości mieszkańców Myszyńca; Małe miasta. Tożsamość*, red. M. Zemło, Lublin – Supraśl 2015, s. 245.

¹⁰⁵ W. Jemelity, *Sanktuaria maryjne w diecezji łomżyńskiej, Łomża 1991*, s. 215.

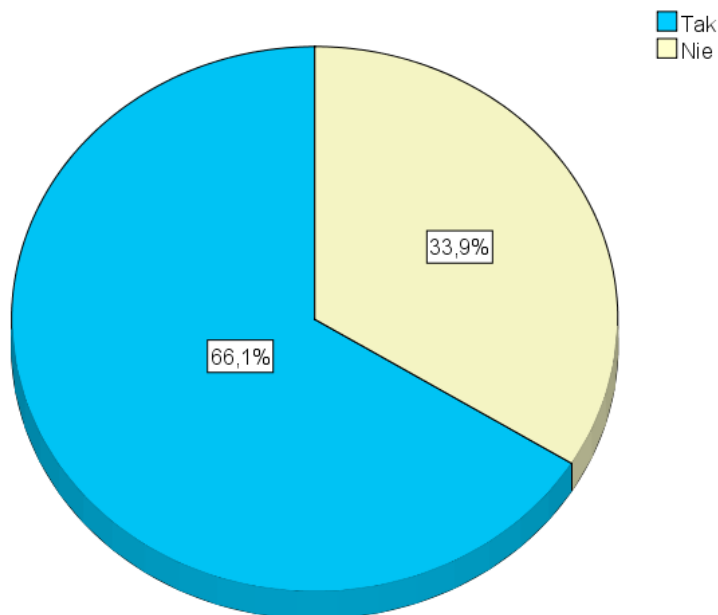
¹⁰⁶ W. Jemelity, *Życie religijne w parafiach Puszczy Kurpiowskiej*, t. 21, Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego, Ostrołęka 2007, s. 36.

elementem ich religijności: „Nie masz podobno i jednego Kurpia, żeby tam nie był”¹⁰⁷. Kurpiów nazywano „skowronkami odpustowymi”¹⁰⁸, gdyż jako pierwsi z ludu polskiego corocznie odwiedzali Jasną Górę na Wielkanoc, a czasami też na Zesłanie Ducha Świętego.

Ważnym elementem związanym z pielgrzymkami było nabywanie w Częstochowie obrazów, którymi Kurpie zdobili ściany domów. Jak zauważył Jacek Olędzki, spuścizną po pielgrzymkach na Jasną Górę były też obrazy umieszczane w kościelnych feretronach¹⁰⁹.

Rodziny zamieszkujące na Kurpiach zapytano czy uczestniczą w pielgrzymkach do sanktuariów maryjnych. Odpowiedzi respondentów ukazuje (wykres 50).

Wykres 50. Uczestniczenie w pielgrzymkach do Sanktuariów Maryjnych?

Źródło: badanie własne

Jak wynika z badań (66,1%) ankietowanych pielgrzymuje do sanktuariów maryjnych. Zauważa się, że w starszych grupach wiekowych respondenci pielgrzymują

¹⁰⁷ Ł. Gut, *Pielgrzymki Kurpiów na Jasną Górę 1864-1939*, <http://kurpie-historia-trwanie.blogspot.com/2017/09/nie-masz-podobno-i-jednego-kurpia-zeby.html>, [dostęp: 14.04.2022].

¹⁰⁸ Jako przykład można podać, że 15 sierpnia 1906 roku w uroczystościach poświęcenia jasnogórskiej wieży brało udział ok. 500 tys. pątników. „Skowronki odpustowe” z samej parafii Kadzidło na Wielkanoc tegoż 1906 roku przybyli w liczbie ok. 400 osób. W tym 240 osób przybyło wówczas od Warszawy koleją, a pieszych pielgrzymów naliczono 150. Relacje prasowe notują w zasadzie najczęściej pielgrzymów z parafii Kadzidło i Myszyniec, ale też z parafii Brodowe Łąki i Chorzele za: <http://kurpie-historia-trwanie.blogspot.com/2017/09/nie-masz-podobno-i-jednego-kurpia-zeby.html>, [dostęp: 12.12.2021].

¹⁰⁹ Tamże.

znacznie częściej (powyżej 71 lat – 85,2% badanych, podobnie grupa wiekowa 51-70 – 82,4%, a najmłodszy o wiele rzadziej (41,0%). Do tych miejsc kultu znacznie częściej udają się osoby pozostające w związku małżeńskim, jak też wdowy/wdowcy niż osoby rozwiedzione i stanu wolnego.

Podsumowując, pielgrzymki odgrywają ważną rolę w ożywianiu religijności danej grupy społecznej lub wyznaniowej. Zdaniem socjologów religii, pielgrzymki wpływają na życie religijne pątników w trzech sferach: świadomości religijnej, praktyk religijnych oraz życia moralnego. Wpływ pielgrzymki jest najbardziej widoczny w sprawowaniu praktyk, które stają się bardziej systematyczne oraz intensywniej przeżywane¹¹⁰. Wierzący z obszaru Puszczy Zielonej reprezentowali bogactwo zwyczajów i obrzędów. To odróżnia kurpiowską wspólnotę lokalną, nie przekreślając jednak jej związku z Kościołem powszechnym, co zostało zachowane m.in. dzięki duchowieństwu, które nie odrzucało kurpiowskich zwyczajów, wykorzystując je jako element uroczystości kościelnych¹¹¹, a zarazem czuwało, by nie pojawiły się błędy doktrynalne.

Podsumowanie

Podsumowując udział wiernych w liturgii Kościoła zauważa się:

1. Ważną wspólnotową rodzinną uroczystością jest chrzest święty, w którym uczestniczy rodzina i przyjaciele.
2. Zdecydowana większość wiernych z rodzin kurpiowskich przystępuje do spowiedzi wielkanocnej (94,3%) ankietowanych. Częściej do spowiedzi wielkanocnej przystępowały kobiety (96%), rzadziej mężczyźni (90,7%). Najczęściej do spowiedzi wielkanocnej przystępowały osoby w wieku od 36 do 50 lat (99,1%) oraz powyżej 50 lat (96,9%), rzadziej ankietowani w wieku poniżej 35 lat (86,8%). Znacznie częściej do spowiedzi wielkanocnej przystępowały osoby będące w związku małżeńskim (97,4%), rzadziej osoby niebędące w związku małżeńskim (88,8%) oraz osoby z wykształceniem wyższym (97,4%) i średnim (95%), rzadziej osoby z niższym stopniem wykształcenia (89,4%).
3. W każdą niedzielę albo sobotę wieczorem uczestniczy we mszy świętej 56,3% badanych. Porównując uczestnictwo we mszy świętej badanych rodzin kurpiowskich

¹¹⁰ Por. J. Baniak, Pielgrzymka, w: *Leksykon socjologii religii: zjawiska-badania-teorie*, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, J. Mariański, Warszawa 2004, s. 290.

¹¹¹ Por. J. Olędzki, *Kultura artystyczna...*, dz. cyt., s. 43.

do badań przeprowadzonych w diecezji łomżyńskiej przez Ośrodek Sondaży Społecznych ISKK w Warszawie na przełomie czerwca i lipca 2003 r. należy podkreślić, że obecnie wierni tego rejonu wypadają zdecydowanie lepiej. W roku 2003 (32,8%%) badanych z rejonu Kurpiów zadeklarowało uczestnictwo we mszy świętej w każdą niedzielę albo sobotę wieczorem¹¹².

Prawie codziennie uczestniczy (7,7%) ankietowanych, a (1,1%) badanych deklaruje, że nie uczestniczy w ogóle. Kobiety czynią to częściej (59,4%) od mężczyzn (49,6%). Badania przeprowadzone w 2003 r. w diecezji łomżyńskiej również wykazały, że zasadniczo częściej we mszy świętej udział biorą kobiety (42,1%), a mężczyźni (27, 8%)¹¹³.

W porównaniu do respondentów płci żeńskiej, w grupie mężczyzn zdecydowanie liczniejszy był odsetek tych, którzy brali udział we mszy świętej okazjonalnie, z uwagi na ślub, chrzest czy też pogrzeb. Odpowiednio: kobiety – 1,2%, mężczyźni – 8,5%.

Najczęściej w każdą niedzielę albo sobotę wieczorem uczestniczyły w nabożeństwie osoby w wieku powyżej 50 lat (68,8%) oraz osoby będące w związku małżeńskim (65,7%), jak też respondenci posiadający wykształcenie wyższe (67,8%).

Na podkreślenie zasługuje to, że znaczna część badanych niesystematycznie uczestniczy we mszy świętej.

4. Rodziny kurpiowskie mają świadomość, że msza święta jest przede wszystkim eucharystycznym spotkaniem z Bogiem, bowiem tak uważa (79,3%) respondentów.
5. Jak wykazują badania, co trzeci mieszkaniec Kurpi (33,7%) przyjmuje Komunię Świętą w każdą niedzielę. Z danych empirycznych wynika, że w każdą niedzielę do Komunii Świętej przystępuje (34,1%) kobiet i nieco mniej (31,4%) mężczyzn. W każdą niedzielę najczęściej Komunię Świętą przyjmują respondenci powyżej 71 lat (44,4%), a najrzadziej najmłodszy respondenci (14,1%). Najliczniejszą grupę, która podaje, że nie przystępuje do Komunii Świętej stanowią respondenci w wieku 26-35 lat (14,0%) oraz najmłodszy badani 18-25 lat (11,5%). Mieszkańcy badanego terenu nie przystępują do Komunii świętej zbyt często. Niekorzystnie w tej mierze przedstawiają się najmłodszy badani (18-25 lat).

¹¹² Por. W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba, *Postawy społeczno-religijne...*, dz. cyt., s. 56,

¹¹³ Tamże, s. 58.

6. Ważną uroczystością rodzinną jest sakrament bierzmowania. Kandydaci przygotowują się do przyjęcia sakramentu dojrzałości poprzez spotkania w grupach oraz życie sakramentalne (Eucharystia, pokuta).
7. Większość respondentów uznała sakrament małżeństwa za istotny w ich życiu (92,6%). Najwyższą wartość ma sakrament małżeństwa wśród respondentów w wieku 36-50 lat (94,1%), a najniższą wśród badanych w wieku 18-25 lat (75,6%), a najwyższy w wieku 36-50 lat (94,1%). Najwyższy procent wagi sakramentu małżeństwa występuje wśród wdów/wdowców (100%) oraz wśród respondentów żonatych/zamężnych (93,6%).
8. W rodzinach kurpiowskich istotny jest też sakrament namaszczenia chorych. Chorzy przystępują do sakramentu pokuty i Eucharystii oraz przyjmują sakrament namaszczenia chorych.
9. Na Kurpiowszczyźnie zachował się również zwyczaj „Bożych obiadów” jako forma modlitwy za zmarłych.
10. Rodziny kurpiowskie wspólnotowo i indywidualnie uczestniczą w procesjach liturgicznych, takich jak procesja z palmami w Niedzielę Palmową (uczestniczy 85,1% badanych, w tym wspólnie z rodziną – 66,8%), procesja rezurekcyjna (77,7%) badanych, procesja Bożego Ciała (89,5% respondentów, w tym wspólnie z rodziną – 79,5%), na odpust świętego Rocha w kościele parafialnym pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Nowogrodzie. Wierni przychodzą na procesje kościelne w strojach regionalnych. Wyniki badań empirycznych podają, że najwięcej osób uczestniczy w stroju regionalnym podczas uroczystości Bożego Ciała (25,7%), kolejno: podczas procesji w Niedzielę Palmową (20,8%), niedzielę Zmartwychwstania Pańskiego (17,3%) oraz w odpustach parafialnych (18,4%). Respondenci wymieniają inne okoliczności, w których występują w stroju regionalnym: „bierzmowanie, msze kurpiowskie, msze z udziałem różnych gości, uroczystości patriotyczne, okazjonalne, procesje w pierwszą niedzielę miesiąca, wyjazdy na dożynki i festyny”.
11. Rodziny zamieszkujące na Kurpiach uczestniczą w pielgrzymkach do sanktuariów maryjnych (66,1%). W starszych grupach wiekowych respondenci pielgrzymują znacznie częściej (powyżej 71 lat, podobnie grupa wiekowa 51-70 – 82,4%), a najmłodszy o wiele rzadziej). Osoby pozostające w związku małżeńskim, wdowy/wdowcy znacznie częściej pielgrzymują od badanych stanu wolnego.

4.3. Wspólnotowy wymiar kultu świętych

Zapis w Konstytucji dogmatycznej o Kościele przypomina: „Łączność zatem pielgrzymów z braćmi, którzy zasnęli w pokoju Chrystusowym, bynajmniej nie ustaje; przeciwnie, według nieustannej wiary Kościoła, umacnia się jeszcze dzięki wzajemnemu udzielaniu sobie dóbr duchowych. Albowiem mieszkańcy nieba, będąc głębiej zjednoczeni z Chrystusem, jeszcze mocniej utwierdzają cały Kościół w świętości, a cześć, którą Kościół tutaj, na ziemi, oddaje Bogu, uszlachetniają i różnorodnie obracają na większe zbudowanie Kościoła (...)”¹¹⁴.

Kult świętych zajmuje ważne miejsce także w tradycji i obrzędowości ludowej Kurpiowszczyzny. A. Chętnik pisał: „pełno też po wsiach i na rozstajnych drogach kapliczek, krzyży i figur świętych”¹¹⁵. Figury świętych odgrywały w życiu mieszkańców wsi ważną rolę. Uznawano, że święty opiekował się danym terenem¹¹⁶.

4.3.1. Kult Maryi i św. Józefa

Syn Boży przyszedł na świat w małżeństwie Józefa i Maryi¹¹⁷. Święta Rodzina z Nazaretu Rodzina staje się dla każdej wspólnoty rodzinnej wzorcem życia. Mentalność współczesna często odrywa małżeństwo i rodzinę od wartości religijnych, uznając je za całkowicie niezależne od Boga¹¹⁸. Badania empiryczne mają na celu ukazanie, czy Święta Rodzina stanowi wzorzec życia małżeńskiego, rodzinnego dla rodzin badanego terenu. Czy Maryja i św. Józef są ważnymi świętymi w codziennym życiu rodzin kurpiowskich? Warto przytoczyć tu słowa św. Jana Pawła II: „Maryjo Królowo Polski, Pani Jasnogórska, bądź natchnieniem polskich sumień. Bądź naszą Matką i Wychowawczynią. Nie zrażaj się naszymi słabościami”¹¹⁹.

W obrazie funkcji religijnej rodziny kurpiowskiej kult maryjny zajmuje ważne miejsce. Wierni parafii kurpiowskich uczestniczą w nabożeństwach maryjnych, a zwłaszcza w modlitwie różańcowej. We wszystkich kościołach na Kurpiach widać

¹¹⁴ KK, nr 49.

¹¹⁵ A. Chętnik, *Kurpie...*, dz. cyt., s. 14-15.

¹¹⁶ Por. A. Najda, *Kult świętych...*, dz. cyt., s. 15.

¹¹⁷ Por. A. Skreczko, *Józef i Maryja przyjmują Chrystusa w rodzinie: paradygmat dla współczesnej rodziny*, „Salvatoris Mater” VI (2004), 4, s. 78.

¹¹⁸ A. Skreczko, *Józef i Maryja...*, dz. cyt., s. 78-79.

¹¹⁹ A. L. Szafranski, *Z dawna Polski Tyś Królową*, „Ateneum Kapłańskie” 80 (1988) t. 111, s. 85; J. Pach, *Pielgrzymka Jana Pawła II na Jasną Górę - 1987 r.*, <http://m.jasnagora.com/wydarzenie-6791>, [dostęp: 11.08.2022].

bogaty kult Maryi. Wierni, z wdzięczności Maryi zanoszą przed Jej wizerunki pieśni, modlitwy, ale też swoje dary dziękczynne w postaci wotów.

Kalendarz ludowy poświęca Bogurodzicy liczne dni (wigilie, święta, soboty), okresy (nowenny, oktawy), miesiące (maj, październik) i czasy (adwent)¹²⁰. Lud kurpiowski darzy Maryję wielką czcią. Jej uroczystości są wplecione w kalendarz rolnika. Wypadają w przełomowych dniach pracy, jak sianie, sianokosy czy żniwa. Stąd nazywano Ją Siewną, Zieloną, Śnieżną¹²¹. W tradycyjnej kulturze i religijności Kurpiów występuje bogaty zestaw maryjnych wątków i form pobożności. Pobożność ludowa posługuje się równie chętnie obrzędem, gestem, śpiewem lub tańcem, co zwerbalizowanymi formułami¹²².

Kurpie ze szczególną gorliwością obchodzili święta i uroczystości związane z Matką Boską. Do takich należały nabożeństwa różańcowe w październiku odprawiane przy wiejskich kapliczkach czy krzyżach, a także nabożeństwa majowe, kiedy śpiewano litanie do Matki Bożej Loretańskiej oraz parafialne odpusty, takie jak: Nawiedzenia Matki Boskiej, Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, Zwiastowania, Wniebowzięcia, Różańcowej i Niepokalanego Poczęcia¹²³. W dalszej części niniejszego rozdziału zostaną ukazane zachowane formy kultu Matki Jezusa. Na święto Matki Boskiej Gromnicznej na Kurpiach w każdym prawie domu robiono świece woskowe, okręcane włóknem lnianym, które gromnicami nazywają dopiero po poświęceniu ich w kościele¹²⁴.

Lud kurpiowski kultywuje zwyczaj święcenia gromnicy w Święto Matki Bożej Gromnicznej¹²⁵ – (92,7%), w tym (80,8%) respondentów udaje się w tym do świątyni z rodziną, aby wyprasać u Matki Bożej potrzebne łaski. Wykres 51 ilustruje wyniki badań respondentów.

¹²⁰ Por. J. J. Kopeć, *Elementy Maryjne w polskiej pobożności ludowej*, „Ateneum Kapłańskie” R. 80 (1988), z. 1/476, s. 30.

¹²¹ Por. A. Datko, *W stronę ludowej religijności*. „Wiara i odpowiedzialność” (1987) nr 7, s. 62-63.

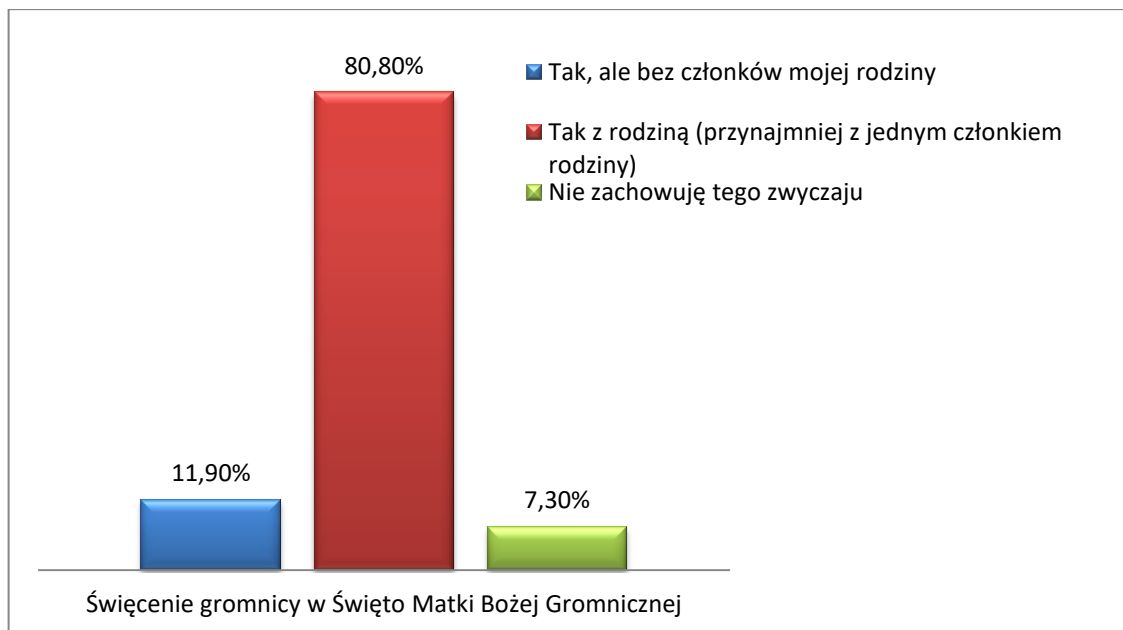
¹²² Por. A. Białczak, *Krzyże w krajobrazie zachodniej Kurpiowszczyzny*, „Kurpie” (2003) 4, s. 17.

¹²³ Por. W. Jemielity, *Sanktuaria Maryjne...*, dz. cyt., s. 224.

¹²⁴ Światło Chrystusa w znaku zapalanej świecy nieśli ludzie po skończonej mszy św. do swoich domów. Istniało przekonanie, że kto dojdzie do domu z zapaloną gromnicą, temu Bóg będzie błogosławił. Por. A. Zaremba, *Życie religijne rodziny...*, dz. cyt., s. 37.

¹²⁵ W ciągu roku zapalano gromnicę przy różnych okazjach: gdy przychodził ksiądz do chorego z olejami świętymi, albo gdy szalała burza – stawiano ją w oknie domu, bądź obchodzono trzykrotnie obejście. Por. A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 85.

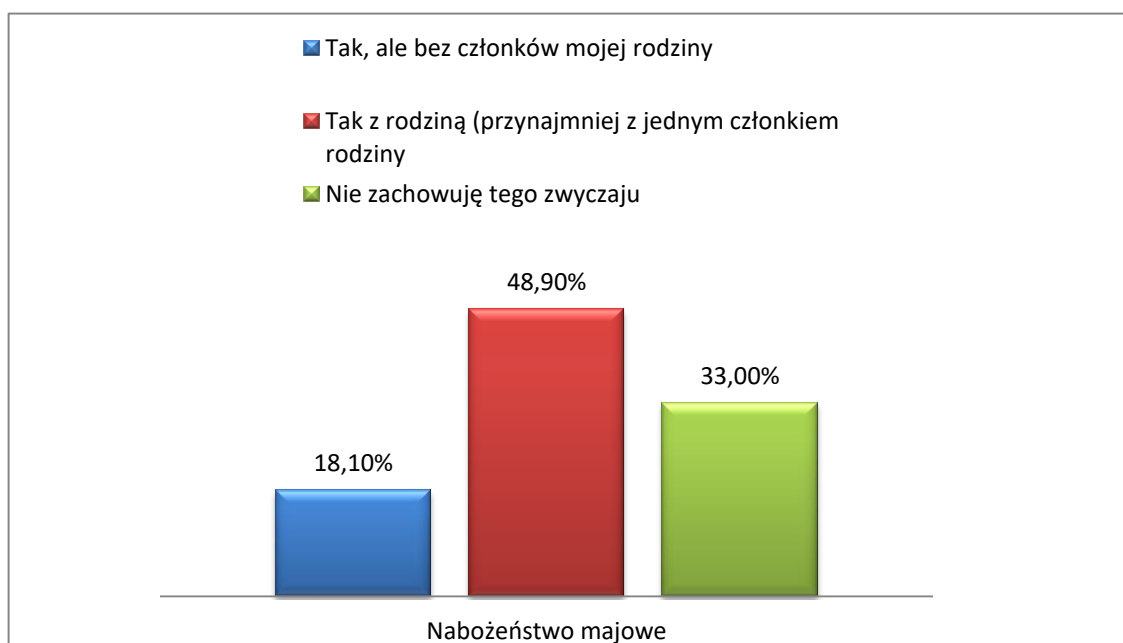
Wykres 51. Świecenie gromnicy w Święto Matki Bożej Gromnicznej

Źródło: badanie własne

W maju nadal dekoruje się krzyż lub kapliczkę, przy której gromadzą się mieszkańcy odmawiając litanie modląc się i śpiewając pieśni maryjne¹²⁶. Współczesne rodziny kurpiowskie zapytano o uczestnictwo w nabożeństwie majowym. Uzyskane wyniki badań przedstawia (**wykres 52**).

Wykres 52 Uczestniczenie w nabożeństwie majowym

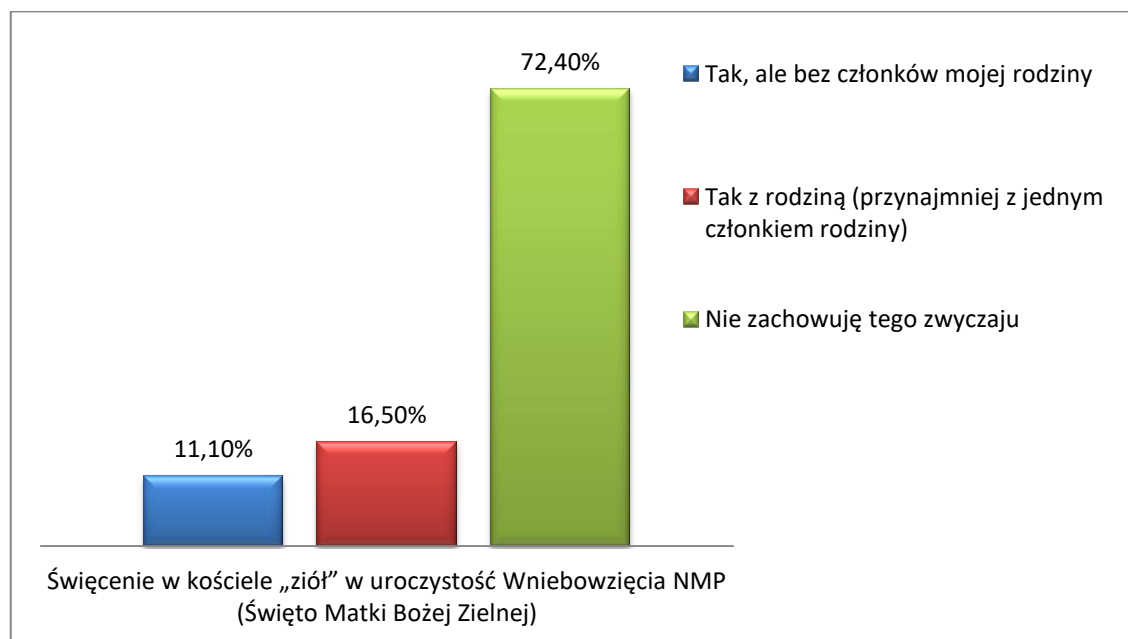
Źródło: badanie własne

¹²⁶ Por. tamże, s. 89; B. Kielak, *Rok obrzędowy...*, dz. cyt., s. 6.

W nabożeństwie majowym bierze udział (67%) respondentów. Nieco mniej niż co drugi ankietowany wskazał uczestnictwo wspólnie z rodziną w nabożeństwie majowym – (48,9%). Zwyczaj jest zachowywany do dzisiaj. Te spotkania mają wymiar wspólnotowy i są istotne dla całej rodziny.

15 sierpnia Kościół obchodzi uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, co zbiega się z zakończeniem żniw, stąd nadano uroczystości nazwę Matki Bożej Zielnej. Lud kurpiowski przynosi w tym dniu do świątyni bukietki z płodów ziemi, składające się z kłosów zbóż, lnu, strąków grochu, marchwi, makówek itp. Wszystko, co zrodziła ziemia, składają w ofierze Matce Bożej. Podczas mszy św. kapłan poświęcił przyniesione bukietki, z których następnie wykruszało się ziarno, mieszało z ziarnem siewnym i używało przy pierwszym siewie na pole, by prosić za wstawiennictwem Matki Bożej o dobry urodzaj¹²⁷. Na Kurpiowszczyźnie zachował się zwyczaj święcenia w kościele „ziół” w uroczystość Wniebowzięcia NMP – (wykres 53).

Wykres 53. Święcenie w kościele „ziół” w uroczystość Wniebowzięcia NMP

Źródło: badanie własne

Mieszkańcy parafii kurpiowskich udają się na modlitwę do kościołów w uroczystość Wniebowzięcia NMP. Zwyczaj święcenia „ziół” w Święto Matki Bożej Zielnej kultywuje (27,6%) badanych. Wspólnie z rodziną uczestniczy (16,5%) respondentów.

¹²⁷ Por. B. Kielak, Rok obrzędowy..., dz. cyt., s. 8.

Kult maryjny jest także widoczny poprzez stawiane nowe kapliczki lub odnawianie już stojących. Często są wyrazem prywatnego ślubu, realizacji przyrzeczenia w zamian za doznanie łaski: zdrowia lub majątku¹²⁸.

Na wsiach kurpiowskich można spotkać do dzisiaj karawaki¹²⁹. Obok tych starych stanęły w 2020 r. nowe z inicjatywy wiernych podczas rozpoczętej epidemii koronawirusa SARS-CoV-2. Taki krzyż epidemiczny pojawił się między innymi przed kościołem w Dylewie¹³⁰. Druhowie z OSP w Ramionach (gm. Baranowo) również postawili (16.09.2020) w swojej wsi nowy krzyż epidemiczny. Poprzedni – mocno już zniszczony – stał tam od ponad 180 lat¹³¹.

Jak wykazały badania, współczesne rodziny kurpiowskie deklarują, że mają na swojej posesji kapliczki ogrodowe. Na posiadanie kapliczki wskazuje (28,8%) badanych.

Na Kurpiach w opiekę „Najświętszej Pani” powierzano matkę w stanie błogosławionym i dziecko, wierząc, że ta która sama porodziła Syna weźmie ich w opiekę. Dla każdej Kurpianki Maryja jest wzorem w wychowywaniu dzieci, troski o dom i gospodarstwo. Za wstawiennictwem Najświętszej Dziewicy Maryi lud kurpiowski prosi Jej Syna o potrzebne łaski. Zwyczaje, obrzędy i tradycje podkreślają z jednej strony oryginalność kultury omawianego regionu, z drugiej ukazują bogactwo form, w których wyrażone zostały przeżycia religijne związane z czią, jaką otacza się na Kurpiach Matkę Bożą.

Członków rodzin Kurpiowszczyzny zapytano o udział w nabożeństwach, świętach i uroczystościach poświęconych Matce Bożej. Wyniki badań na temat kultu Maryi, zebrano w (**tabeli 74**). Uzyskane dane dotyczą uczestniczenia w nabożeństwach, świętach i zwyczajach związanych z kultem Maryi.

¹²⁸ Por. A. Białczak, *Krzyżew krajobrazie...*, dz. cyt., s. 17.

¹²⁹ Karawaka to krzyż z dwiema poprzeczkami. Taka forma krzyża epidemicznego (cholerycznego, morowego) pochodzi z XVI i XVII wieku. Krzyże takie zaczęto stawiać w Hiszpanii (nazwa pochodzi od hiszpańskiego miasta Caravaca). Taka forma krzyża upowszechniła się w całej Europie. W Polsce karawaki stawiano powszechnie już od XVIII wieku. Choć warto dodać, że krzyże epidemiczne stawiano też w tradycyjnej formie. Miały one chronić przed zarazą, często też były stawiane po jej przejściu – jako krzyże wotywnie. Por. za: <https://to.com.pl/dylewo-krzyz-epidemiczny-zostanie-poswiecony-3052020-zdjecia/ga/c1-14938130/zd/43066832>, [dostęp: 12.07.2022].

¹³⁰ Por. tamże.

¹³¹ „W naszej wsi miała miejsce wymiana krzyża na nowy który był postawiony ponad 180 lat temu w czasie epidemii cholery i zachował się aż do dziś” – wypowiedź mieszkańca. Za: <https://to.com.pl/gmina-baranowo-nowy-krzyz-epidemiczny-w-ramionach-poprzedni-stal-we-wsi-blisko-200-lat-16092020-zdjecia/ar/c1-15182204>, [dostęp: 12.07.2022].

Tabela 74. Udział w nabożeństwach, świętach i uroczystościach poświęconych Maryi

Rodzaj nabożeństwa, zwyczaj	Tak, ale bez członków mojej rodziny		Tak z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)		Nie zachowuję tego zwyczaju	
	N	%	N	%	N	%
Nabożeństwo majowe	67	18,1%	181	48,9%	122	33%
Nabożeństwo październikowe w kościele	43	11,6%	143	38,6%	184	49,7%
Odmawianie różańca w domu	93	25,1%	143	38,6%	142	36,2%
Nabożeństwa pierwszosobotnie	31	8,4%	48	13,0%	114	78,6%
Święcenie w kościele „ziół” w uroczystość Wniebowzięcia NMP	43	11,1%	201	16,5 %	48	72,4%
Godzinki do Matki Bożej	41	13,2%	61	57,6%	107	29,2%
Święcenie gromnicy	49	11,9%	213	80,8%	46	7,3%

Źródło: badanie własne

1. Lud kurpiowski kultywuje zwyczaj święcenia gromnicy – (92,7%), zaś do świątyni udaje się razem z rodziną (80,8%) badanych.
2. Mieszkańcy parafii kurpiowskich udają się na modlitwę do kościołów w uroczystość Wniebowzięcia NMP. Zwyczaj święcenia „ziół” kultywuje (27,6%), a wspólnie z rodziną (16,5%) respondentów.
3. Jak wskazują badania (67%) respondentów bierze udział w nabożeństwie majowym. Nieco mniej niż co drugi ankietowany wskazał uczestnictwo wspólnie z rodziną w nabożeństwie majowym – (48,9%).
4. W nabożeństwie różańcowym (październikowym) w kościele uczestniczy (50,2%), w tym (38,6%) badanych (uczestniczy w nabożeństwie w kościele wspólnie z rodziną). Więcej respondentów deklaruje odmawianie różańca w domu (63,7%). Wspólnie z rodziną na modlitwie różańcowej w domu gromadzi się (38,6%).
5. Zwyczaj śpiewania Godzinek do Matki Bożej podaje (70,8%) respondentów, wspólnie z rodziną śpiewa (57,6%) badanych.
6. W nabożeństwie pierwszosobotnim bierze udział (21,41%) respondentów. Rodzinnie na to nabożeństwo udaje się do kościoła (13,0%) badanych.

Analizując udział w nabożeństwach maryjnych, świętach związanych z czcią Maryi, należy podkreślić, że są one nadal kultywowane przez respondentów indywidualnie lub wspólnie z rodziną. Rodziny kurpiowskie ze szczególną gorliwością obchodzą święta i uroczystości związane z Matką Bożą. Uczestniczą w nabożeństwach różańcowych w październiku, w nabożeństwach majowych, odprawianych w kościołach, lub przy kapliczkach czy krzyżach, jak też w odpustach parafialnych.

Kult św. Józefa

Św. Józef – Oblubieniec Najświętszej Maryi Panny – zajmuje szczególne miejsce w kalendarzu liturgicznym. Jego wspomnienie, obchodzone przez Kościół 19 marca, jest zaliczane do uroczystości¹³². Ponadto 1 maja katolicy obchodzą wspomnienie świętego Józefa, czczonego jako Rzemieślnik¹³³. Święty Jako głowa Świętej Rodziny z Nazaretu, doskonale oddany woli Bożej jest czczony w rodzinach kurpiowskich, które widzą w nim wzór ojca. W dniu św. Józefa wierni parafii Myszyniec gromadzą się w Kościele, aby wysławiać cnoty i skromne życie świętego. W tradycji kurpiowskiej św. Józef uchodzi za patrona rzemieślników, szczególnie stolarzy i cieśli. Św. Józef przypomina swym przykładem, jak można służyć Jezusowi, żyjąc życiem tego świata, w pracy i w rodzinie¹³⁴.

O popularności kultu św. Józefa na Kurpiowszczyźnie świadczą obrazy w domach kurpiowskich oraz figury wystawione ku jego czci w kościołach parafialnych. Duszpasterze w swoich homiliach o św. Józefie, patronie rodzin, stawiają go za wzór ojca. Zachęcają, aby wierni, wpatrując się w Świętą Rodzinę, nauczyli się żyć wartościami domu nazaretańskiego, takimi jak: miłość, szacunek, zgoda, pokój, ofiarność i wzajemne wybaczenie. Rodziny kurpiowskie modlą się za wstawiennictwem św. Józefa, aby otoczył ich wspólnoty rodzinne ojcowską opieką.

Spośród ankietowanych (57,8%) widzi w św. Józefie opiekuna swoich rodzin. Badania empiryczne wskazują, że spośród wskazanych świętych ankietowani na pierwszym miejscu mówią o jego Oblubienicy – Maryi (91,4%), a później o Józefie. To pozwala uznać, że Maryja i Józef są nadal obecni w codziennym życiu rodzin kurpiowskich.

¹³² Por. J. Sołowianiuk, *Kalendarz liturgiczny diecezji łomżyńskiej*, Łomża 1996, s. 73.

¹³³ Por. M. Cierniewski, *Módlmy się. Trzydziestodniowe nabożeństwo ku czci świętego Józefa*, Lublin 2021, s. 5.

¹³⁴ Por. L. Balter, *Święty Józef jako prorok*, „Ateneum Kapłańskie” R. 77 (1985), z. 104, s. 471.

4.3.2. Kult Świętych Pańskich

W religijności, zarówno w przeszłości, jak i obecnie, powszechnym zjawiskiem jest kult świętych, których wierni stawiają sobie za wzór. Każdy region ma sobie tylko właściwy sposób modlitwy za wstawiennictwem świętych oraz kultu im oddawanego. Kult świętych w omawianym regionie był i nadal pozostaje bardzo żywy. Wynika z wiary w wstawiennictwo świętych u Boga, a przejawia się w prośbach zanoszonych do świętych i w naśladowaniu ich. Uwidacznia się także w kulturze kurpiowskiej (pieśniach, modlitwach, obrazach, rzeźbach).

W opracowaniu zagadnienia kultu świętych Autorka opiera się o badania własne przeprowadzone w rodzinach kurpiowskich. W ankiecie wskazano respondentom poszczególnych świętych, z prośbą o wskazanie tych, których pozostaje nadal żywy zgodnie z rokiem liturgicznym.

W okresie Adwentu na omawianym terenie wierni oddają cześć św. Marcinowi z Tours, św. Katarzynie, św. Andrzejowi Apostołowi, św. Barbarze, św. Mikołajowi oraz św. Łucji.

Kult św. Marcina przybył do Polski wraz z pierwszymi misjonarzami. Przejawem czci wobec świętego były kościoły pod jego wezwaniem budowane na terenie Kurpiowszczyzny. W kościele parafialnym w Myszyncu w ołtarzu bocznym, po lewej stronie, znajduje się obraz tego świętego, który częściowo jest pokryty sukienką drewnianą i złoconą¹³⁵. Na wsi kurpiowskiej na dzień św. Marcina wykonywane były tzw. „marcinki”¹³⁶. Na Kurpiach od 11 listopada przestrzegano czterdziestodniowego postu przed Bożym Narodzeniem, dlatego dzień św. Marcina w tradycji chrześcijańskiej rozpoczynał cykl uroczystości ku czci świętych w Adwencie¹³⁷. Na św. Marcina wskazało 58 respondentów (15,7%), uznając za ważnego świętego w swoim życiu.

Dzień św. Katarzyny zapowiadał zbliżający się koniec roku liturgicznego. Wskazuje na to przysłowia ludowe¹³⁸. Św. Katarzynę wskazało 24 respondentów (6,5%), uznając ją za ważną świętą.

Z kolei dzień św. Andrzeja Apostoła na Kurpiach przynosił rozrywkę i zabawy towarzyskie. W tym dniu stawiano wiele wróżb¹³⁹. Andrzejkowe zabawy i wróżby

¹³⁵ Por. W. Jemielity, *Diecezja łomżyńska*, Łomża 1990, s. 182-183.

¹³⁶ „Marcinki” to przygotowane przez pasącego bydło specjalne gałęzie, które zawierały tyle mniejszych gałązek ile sztuk bydła pał w tym roku. Gospodarz „gałąź marcinkową” pozostawiał w oborze na cały rok. Zwyczaj ten miał zapewnić zdrowie zwierzętom i powodować pomnożenie dobytku. Za: A. Chętnik, *Kalendarzyk...*, dz. cyt., s. 23.

¹³⁷ Por. W. Zaleski, *Święci na każdy dzień*, Łódź 1984, s. 698; A. Najda, *Kult...*, dz. cyt., s. 20.

¹³⁸ Por. A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 92.

ustąpiły dziś miejsca wieczorkom tanecznym¹⁴⁰. Z badań wynika, że św. Andrzeja Apostoła za ważnego uznaje 43 badanych (11,6%).

Kolejną świętą, której cześć oddają rodziny kurpiowskie, to św. Barbara. W wielu domach na Kurpiowszczyźnie znajdują się obrazy przedstawiające św. Barbarę z wieżą w jednej ręce i kielichem z Hostią świętą w drugiej¹⁴¹. W taki sam sposób ukazuje się postać dziewicy na procesyjnych feretronach. Wierzono, że: „Kto się do niej zwróci, nie umrze bez sakramentów świętych”¹⁴². Z dniem św. Barbary mieszkańcy Puszczy Zielonej łączą jednak najczęściej prognozę pogody na wigilię Bożego Narodzenia i na całą zimę¹⁴³. Widziano w niej także „patronkę dobrej śmierci”, ale też „patronkę żywych”, którzy zwracali się do niej o wstawiennictwo do Boga”¹⁴⁴. Badania empiryczne wskazują, że mieszkańcy omawianego terenu uznają św. Barbarę za ważną dla nich świętą, tak wskazuje 47 respondentów (12,7%).

Kolejnym świętym czczonym przez rodziny kurpiowskie jest św. Mikołaj (6 grudnia)¹⁴⁵. Kult św. Mikołaja najbardziej znany jest w Chorzelach¹⁴⁶. Zachował się on prawdopodobnie dlatego, że kościół parafialny jest pod wezwaniem św. Mikołaja. Do dziś na skrajach wsi Puszczy Zielonej można spotkać rzeźby Świętego, umieszczone w kapliczkach. Św. Mikołaj miał ochraniać miejscową ludność przed wilkami. Dzieciom ten dzień kojarzy się z pięknym zwyczajem rozdawania prezentów przez starszych. Św. Mikołaj jest ważnym świętym dla rodzin kurpiowskich – tak wskazuje (25,9%) respondentów.

Obecnie imię Łucja na Kurpiowszczyźnie jest raczej mało znane. Dawniej spotykało się je częściej, zwłaszcza w jego odmianach: Lucjan, Lucyna. Łucja jest również ważną świętą – tak podaje (8,4%) ogółu badanych.

Oktawa Świąt Bożego Narodzenia w Puszczy Zielonej wypełniona była obchodami na cześć tych świętych, którzy bezpośrednio związali swoje życie z narodzinami lub latami dziecięcymi Jezusa. Drugi dzień Bożego Narodzenia poświęcony jest

¹³⁹ Wrózono też z gałązki wiśniowej ułamanej w dzień św. Andrzeja i wstawionej w wodę. Gdy na Boże Narodzenie pokryła się białym kwieciami, był to znak szczęścia czekającego pannę. Ta forma wróżby była powszechnie znana w parafii Myszyniec. Za: A. Najda, *Kult...*, dz. cyt., s. 25.

¹⁴⁰ Por. A. Rojewski, *Zwyczaje i obrzędy adwentu*, Płock 1987, s. 10 n.

¹⁴¹ Por. H. Fros, *Wprowadzenie do mszy o świętych*, cz. 1, Warszawa 1980, s. 81.

¹⁴² Z. Kossak, *Rok Polski. Obyczaj i wiara*, Warszawa 1958, s. 100.

¹⁴³ Przysłowia głosiły: „Gdy na Barbarę pluła – to na Wigilię zawierucha”; „Gdy na Barbarę deszcz – to pasterka po mrozie”. Za: A. Najda, *Kult...*, dz. cyt., s. 28.

¹⁴⁴ Por. tamże, s. 30.

¹⁴⁵ Por. A. Najda, *Kult...*, dz. cyt., s. 30.

¹⁴⁶ Por. A. Chętnik, *Kalendarzyk ...*, dz. cyt., s. 26.

św. Szczepanowi¹⁴⁷. Z dniem św. Szczepana łączono na Kurpiach wiele zwyczajów. W nocy z pierwszego na drugi dzień Bożego Narodzenia ruszali po wioskach kurpiowskich kolędniczy¹⁴⁸. Ludność kurpiowska, udając się do kościoła w dniu św. Szczepana, zabierała ze sobą owies lub groch, który był potem święcony. Gdy kapłan poświęcił owies, na znak męczeńskiej śmierci św. Szczepana, wszyscy obsypywali się owsem¹⁴⁹. Obecnie tradycja ta zanikła, ale drugi dzień Bożego Narodzenia obchodzi się nadal w atmosferze radości¹⁵⁰. Trzeci dzień oktawy jako poświęcony kultowi św. Jana Apostoła i Ewangelisty¹⁵¹. Kult św. Jana jest bardzo żywy w Puszczy Zielonej. Nie ma takiego kościoła, w którym nie byłoby symbolu Ewangelisty – św. Jana. W Kadzidle i w Lelisie znajdują się obrazy i figury św. Jana. W parafii Zbójna w XIX wieku „wszyscy Janowie” postanowili ze wspólnie zebranych pieniędzy sprawić ołtarz z obrazem swego patrona¹⁵². Na św. Jan Apostoła jako ważnego świętego wskazuje 41 badanych (11,6%). Trzeci dzień po Bożym Narodzeniu, po uroczystości św. Jana Ewangelisty następuje święto Młodzianków. Z relacji osób zamieszkujących tereny Puszczy Zielonej wynika, że 28 grudnia był dniem poświęconym „wszystkim małym dzieciom, których okrutny Herod kazał w całym Betlejem wymordować”¹⁵³. W dniu Świętych Męczenników rodziny kurpiowskie modlą się w intencji dzieci nienarodzonych, aby rodzice z miłością potrafili przyjąć każde nowe życie¹⁵⁴.

W okresie Wielkiego Postu na Kurpiowszczyźnie obchodzi się uroczystość św. Kazimierza (4 marca), wspomnienie św. Grzegorza (12 marca) i uroczystość św. Józefa (19 marca). W parafiach: Kadzidło, Miastkowo, Piski, Szczepankowo i Zalas znajdują się obrazy, rzeźby i figury św. Kazimierza¹⁵⁵. Św. Kazimierz jest dla ludności kurpiowskiej wzorem pobożności i przykładem przeżywania Wielkiego Postu. Z kolei imię Grzegorz było częste wśród ludu kurpiowskiego. Od tego imienia pochodzą także nazwiska: Grzeszczuk, Grzegorzcyk¹⁵⁶. Ponad połowa respondentów (57,8%), odpowiadając na pytanie: „Którzy z wymienionych świętych są ważni dla Pana/Pani

¹⁴⁷ Por. T. Sinka, *Zarys liturgiki...*, dz. cyt., s. 119.

¹⁴⁸ Por. J. Stefański, *Liturgia dla każdego*, Gniezno 1995, s. 84.

¹⁴⁹ Por. A. Chętnik, *Kalendarzyk...*, dz. cyt., s. 28.

¹⁵⁰ „Św. Szczepan zapowiada, jaka pogoda w styczniu wypada”. Za: A. Najda, *Kult...*, dz. cyt., s. 38.

¹⁵¹ T. Sinka, *Zarys liturgiki...*, dz. cyt., s. 120.

¹⁵² Por. A. Chętnik, *O Kurpiach*, dz. cyt., s. 28.

¹⁵³ A. Najda, *Kult...*, dz. cyt., s. 40.

¹⁵⁴ Tamże, s. 41.

¹⁵⁵ „Na św. Kazimierza wyjdzie skowronek spod pierza”; „Na św. Kazimierza dzień się z nocą przymierza”. Za: S. Adalberg, *Księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, Warszawa 1984, s. 203.

¹⁵⁶ „Na św. Grzegorza idzie zima do morza”, „Na św. Grzegorza wraca kaczka z morza”; za: Tamże, s. 166.

rodziny” – wskazała na postać św. Józefa. Kult świętego został opisany w podrozdziale 3.3.1.

W okresie Wielkanocy na Kurpiowszczyźnie obchodzi się święta męczenników św. Wojciecha (23 kwietnia) i bpa Stanisława (8 maja). Obydwaj to popularni święci na Kurpiowszczyźnie. Świadczy o tym częste nadawanie jego imienia kościołom (Ostrołęka, Wyszaków, Szczepankowo) wzniesionych ku ich czci. W parafiach, których patronem jest święty Wojciech, czytane są w Wigilię Uroczystości jego żywoty¹⁵⁷. W parafiach: Czarnia k. Myszyńca, Kuzie, Myszyniec znajdują się obrazy i figury przedstawiające św. Wojciecha¹⁵⁸. Św. Stanisław jest razem ze św. Wojciechem patronem Polski. Kult towarzyszący osobie św. Stanisława kojarzył się respondentom z odpustem ku czci św. męczennika w parafiach: Lubiel, Parciaki, Płoniawy, Sieluń, Somianka.

W okresie zwykłym na terenie Kurpiowszczyzny z wielką pobożnością oddawana jest część następującym świętym: Agnieszce (21 stycznia), Błażewi (3 lutego), Agacie (5 lutego), Florianowi (4 maja), Izydorowi, Antoniemu (13 czerwca), Janowi Nepomucenowi (21 maja), Janowi Chrzczicielowi (24 czerwca), Piotrowi, Pawłowi (29 czerwca), Annie (26 lipca), Rochowi (16 sierpnia), Bartłomiejowi (24 sierpnia), Rozalii, Stanisławowi Kostce.

W kościele parafialnym pod wezwaniem Świętego Ducha w Kadzidle możemy spotkać tak ukazaną świętą Agnieszkę na feretronie procesyjnym¹⁵⁹. Lud puszczański wzywa pomocy św. Błażeja przy bólach gardła. Znany jest zwyczaj przykładania do szyi zapalanej „błażejki”¹⁶⁰. Wspomnienie liturgiczne św. Agaty wiąże się z poświęceniem w tym dniu chleba, soli i wody¹⁶¹. Poświęcone w tym dniu kawałki chleba i sól wrzucano do ognia, by wiatr odwrócił pożar w przeciwnym kierunku albo czyniono to w przeświadczeniu, że ogień całkowicie zostanie stłumiony. Rodziny kurpiowskie troszczyły się o to, by w domach mieć obraz z podobizną świętej¹⁶². Św. Florian w Puszczy Zielonej czczony jest jako patron strażaków. Na omawianym obszarze znajduje się tylko jeden kościół pod wezwaniem św. Floriana, w Jednorozcu¹⁶³. Na terenie Kurpiowszczyzny św. Jan Nepomucen należał do

¹⁵⁷ Por. J. Nowacki, *Z dziejów kultu świętego Wojciecha*, w: *Święty Wojciech 997-1944*, red. Z. Bernacki, Gniezno 1947, s. 148n.

¹⁵⁸ Por. W. Jemielity, *Diecezja...*, dz. cyt., s. 174.177.182.

¹⁵⁹ „*Sól św. Agaty chroni od ognia chaty*”. Za: A. Najda, *Kult...*, dz. cyt., s. 63.

¹⁶⁰ Por. A. Chętnik, *O Kurpiach*, dz. cyt., s. 120.

¹⁶¹ Por. A. Fischer, *Sól świętej Agaty*, w: *Kalendarz rolnika polskiego*, Warszawa 1925, s. 103-107.

¹⁶² A. Najda, *Kult...*, dz. cyt., s. 67.

¹⁶³ T. Bronakowski, T. Śliwowski, *Rocznik diecezji łomżyńskiej*, Łomża 1995, s. 127.

najpopularniejszych świętych. Na honorowych miejscach u granic wsi, na centralnych placach wiosek, przed polami lub obejściami fundatorów do dzisiaj można spotkać ponad kilkadziesiąt jego figur. W ten sposób określano obszar, którym opiekować się miała osoba świętego Jana Nepomucena¹⁶⁴. Najczęściej jednak figury tego świętego, zwanego „Nepomukiem”, ustawiano nad wodami, powierzając jego opiece łąki, pola, zasiewy, uznając, że jedynie on może właściwie wpływać na obfitość opadów i umiarkowanie roztopów¹⁶⁵. Chłopi wierzyli w opiekę świętego nad łąkami, polami, zasiewami. To on miał wpływać na potrzebne opady deszczu i umiarkowane roztopy¹⁶⁶. Kapliczki z figurami rzeźbionymi Jana Nepomucena do dnia dzisiejszego możemy spotkać w wielu miejscowościach kurpiowskich (Wach, Jazgarka, Grale, Cierpięta, Orzoł, Myszyniec)¹⁶⁷. Dzisiaj nieliczni mieszkańcy Kurpi uważają św. Jana Nepomucena za ważnego świętego w ich życiu. Tak podaje 18 respondentów (4,9%). Na Kurpiowszczyźnie św. Antoni czczony jest jako cudotwórca i orędownik w różnych zmartwieniach, zwłaszcza jako pomocnik w odnajdywaniu rzeczy zagubionych oraz jako dobroczyńca ubogich, patron narzeczonych i małżeństw¹⁶⁸. Odpusty ku czci św. Antoniego odbywają się w takich parafiach jak; Czarnia k. Myszyńca, Gąsewo, Olszewka, Ostrołęka, Przytuły Stare, Turośl¹⁶⁹. Wielu respondentów wspomina, że św. Antoni dopomógł im w odnalezieniu różnych rzeczy¹⁷⁰. Z kolei św. Jan Chrzciciel występuje w wielu zwyczajach ludowych¹⁷¹. W dniu 24 czerwca w parafiach Puszczy Zielonej takich jak: Sypniewo i Wach odbywają się uroczystości odpustowe¹⁷². Jego imię należy dzisiaj jeszcze do często spotykanych tak u mężczyzn, jak u niewiast

¹⁶⁴ A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 69.

¹⁶⁵ Mężczyźni: „Święty Janie Nepomuceński,

Ty jesteś patron sławy ludzkiej

Pomóż, pomóż w tej niedoli

Bo mnie serce bardzo boli.

Kobiety: Twoja sława z grobu słynie,

Kto Cię uczi, ten nie zginie

Ja do Ciebie ręce wznoszę

bym nie zginął, o to proszę".

Za: K. Keller, *Zbiór pieśni nabożnych katolickich*, Pelplin 1871, s. 680; O. Kolberg, *Dziela wszystkie. Mazowsze*, t 1, Warszawa 1964, s. 400.

¹⁶⁶ J. Olędzki, *Kultura artystyczna...*, dz. cyt., s. 78

¹⁶⁷ Por. A. Chętnik, *Z Puszczy Zielonej*, „*Ziemia*” T. 10 (1914), s. 153n. Zabytkową kapliczkę z figurą św. Jana Nepomucena możemy spotkać w Skansenie Kurpiowskim w Nowogrodzie.

¹⁶⁸ Por. K. Wilk, *Święty Antoni z Padwy*, Lwów 1931, s. 31 n.

¹⁶⁹ T. Bronakowski, T. Śliwowski, *Rocznik...*, dz. cyt., s. 129.180.187. 232. 243. 248.

¹⁷⁰ Tamże, s. 76.

¹⁷¹ Por. Z. Kuchowicz, *Obyczaje staropolskie XVI – XVIII w.*, Łódź 1975, s. 406 – 407; Z. Głogier, *Rok polski w życiu, tradycji i pieśni*, Warszawa 1908, s. 236.

¹⁷² Por. A. Najda, *Kult...*, dz. cyt., s. 81.

zamieszkujących tereny Puszczy Zielonej (Janina)¹⁷³. Badania empiryczne ukazują, iż św. Jan Chrzyciel jest bardzo ważnym świętym w życiu rodzin kurpiowskich. Tak twierdzi prawie co trzeci badany (108 osób – 29,2%).

Ludność z wielką pobożnością uczestniczy w uroczystościach św. Piotra i Pawła. Przejawem kultu Świętych Apostołów są liczne odpusty parafialne (Baranowo, Dobrylas, Płoniawy, Zalas)¹⁷⁴. W kościołach kurpiowskich często są figury, obrazy, rzeźby świętych Piotra i Pawła, przed którymi ludność modli się o łaskę przymnożenia wiary¹⁷⁵. Badania własne podają, że prawie co drugi respondent (48,9%) – 181 osób – wskazuje św. Piotra i Pawła za bardzo ważnych patronów, których otacza czcią.

Święta Anna jest uważana za patronkę matek, wdów, ludzi starszych, wychowawców i szkół chrześcijańskich. Największy kult odbiera św. Anna w następujących parafiach kurpiowskich: Dąbrówka k. Ostrołęki, Łyse, Różan. Znajdują się tam kościoły pod wezwaniem Świętej¹⁷⁶. W ikonografii na terenie Puszczy Zielonej św. Anna przedstawiana jest w otoczeniu Maryi – córki, i Jezusa – wnuka. Dość często spotyka się także obrazy, przedstawiające św. Annę nauczającą Maryję Pannę prawd Bożych. Z imieniem św. Anny mieszkańcy Puszczy łączą wiele przysłów¹⁷⁷.

Co czwarty respondent w ankiecie wskazuje św. Annę za ważną świętą – 92 osoby (24,9%).

Świętym powszechnie czczonym na Kurpiach jest św. Roch, jako patron strzegący od zarazy oraz troszczący się o zwierzęta hodowlane¹⁷⁸. Na św. Rocha istniał zwyczaj święcenia bydła. Rankiem świątecznie ubrani mieszkańcy wypędzali bydło na wygon za wsią.¹⁷⁹ Po przyjsciu z kościoła procesji z księdzem na czele, rozpalano duże ognisko. Gospodarze przepędzali bydło w pobliżu ogniska, tak, żeby przeszło przez unoszący się dym, a ksiądz kropił poszczególne zwierzęta wodą święconą¹⁸⁰. Dzień św. Rocha był

¹⁷³ „Kiedy się Jan rozczuli, to go dopiero Matka Boska utuli”, „Już św. Jana, ruszajmy do siana”. Za: A. Najda, *Kult...*, dz. cyt., s. 79; W. Zaleski, *Rok kościelny*, T. 2, Warszawa 1993, s. 121.

¹⁷⁴ T. Bronakowski, T. Śliwowski, *Rocznik...*, dz. cyt., s. 171. 183. 190. 238.

¹⁷⁵ Por. W. Jemielity, *Diecezja...*, dz. cyt., s. 197.205.240; I. Galicka, H. Sygietyńska, Ostrołęka i okolice, w: *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, T. 10, z. 11, Warszawa 1983, s. 5. 22.

¹⁷⁶ T. Bronakowski, T. Śliwowski, *Rocznik...*, dz. cyt., s. 237.253.284.

¹⁷⁷ „Niejedna panna ma na imię Anna”; „Od świętej Anki zimne poranki”. Za: A. Najda, *Kult...*, dz. cyt., s. 87.

¹⁷⁸ Por. W. Zaleski, *Święci...*, dz. cyt., s. 476.

¹⁷⁹ Obrzęd ten rozpoczynał się bardzo wczesnym rankiem, kiedy to ludność wsi odświętnie ubrana wypędza bydło na tzw. wygon, czyli pastwisko za wsią. O godz. 600 rano wychodzi z kościoła procesja pod przewodnictwem księdza. Wierni niosą krzyże, chorągwie, śpiewają przy tym litanię. Za: A. Chętnik, *Z Puszczy Zielonej*, Warszawa 1978, s. 125; B. Kielak, *Rok...*, dz. cyt., s. 89; M. Łepicka, *Rola ognia w historii i tradycji Kurpiowszczyzny*, Warszawa 2011, s. 33. *Taki zwyczaj trudno by gdzie indziej w Polsce znaleźć*. Za: J. Czyżmański, *Dorobek badawczo-pisarski...*, dz. cyt., s. 71.

¹⁸⁰ Por. A. Chętnik, *Z Puszczy...*, dz. cyt., s. 125

dniem świątecznym, w którym nie wykonuje się żadnych prac gospodarskich. Omawiany zwyczaj nosi nazwę „wyrzeczysko”, gdyż w tym dniu ludność wyrzeka się jedzenia potraw mięsnych¹⁸¹. Dawna tradycja powraca m.in. w Kadzidle, gdzie świeci się zwierzęta¹⁸². Uroczystości odpustowe ku czci św. Rocha odbywają się również w parafiach: Czarnia k. Myszynca, Leman, Lipniki i Krasnosielc¹⁸³. Badania potwierdzają, że prawie co czwarty respondent w ankiecie wskazuje św. Rocha za ważnego patrona – 91 osób (24,6%).

Kult św. Bartłomieja rozpowszechniony jest przede wszystkim w tych parafiach kurpiowskich, które są pod jego wezwaniem (Baranowo, Troszyn)¹⁸⁴. W dniu 24 sierpnia lud puszczański zaczynał pierwsze miodobranie u starosty bartnego. Zapraszano kapłana, aby pobłogosławił miód i rozpoczął uroczystości. Przy śpiewach i zabawie spożywano chleb z miodem¹⁸⁵, wspomniano go także w przysłowiaach¹⁸⁶. Tylko 20 respondentów (5,4%) wskazuje św. Bartłomieja jako ważnego w ich życiu.

Natomiast kult św. Stanisława Kostki szybko dotarł na tereny Puszczy Zielonej, ponieważ Rostków z jego sanktuarium leży blisko omawianych terenów. Jednym z przejawów czci dla świętego Stanisława są wzniesione świątynie pod jego wezwaniem (Jaciążek, Zalas, Żebry-Perosy)¹⁸⁷. Parafianie licznie gromadzą się w dniu 18 września, szczególnie dzieci i młodzież zawierają patronowi swoje dzieciństwo i młodość. Na pytanie: „Którzy z wymienionych świętych są ważni dla Pan/Pani rodziny?”, aż 124 respondentów (33,5%) wskazało na św. Stanisława Kostkę. Współczesne rodziny na Kurpiowszczyźnie widzą w orędownika w intencji młodzieży.

Mieszkańcy Kurpiowszczyzny oddają cześć świętym, świadczą o tym modlitwy, pieśni, ale także przydrożne figury, kapliczki i krzyże, które są nieodłącznym elementem krajobrazu kurpiowskiego. Do respondentów skierowano pytanie: „Którzy z wymienionych świętych są ważni dla Pana/Pani rodziny?”. Wyniki badań poniżej.

¹⁸¹ Wieczorem mieszkańcy Puszczy gromadzą się na rżyskach poza wsią. Palą ogniska, w których pieką ziemniaki. Do ziemniaków kobiety przygotowywały „sobór” czyli niekwaszoną zupę cebulową. Za: A. Chętnik, *Kalendarzyk...*, dz. cyt., s. 231.

¹⁸² <https://www.moja-ostroleka.pl/art/1660550332/na-matki-boskiej-zielnej-kurpie-swiecili-plony-a-na-swietego-rocha-zabezpieczali-bydlo-od-pomoru-i-zarazy> [dostęp: 10.09.2022].

¹⁸³ T. Bronakowski, T. Śliwowski, *Rocznik...*, dz. cyt., s. 176. 188. 231. 234. 254.

¹⁸⁴ T. Bronakowski, J. Myszkowski, T. Śliwowski, *Rocznik...*, dz. cyt., s. 136-158.

¹⁸⁵ A. Chętnik, *Kalendarzyk...*, dz. cyt., s. 22.

¹⁸⁶ „Powiedział Bartek, że dziś tłusty czwartek, a Bartkowa uwierzyła i dobrych pączków nasmażyła”

„Bartłomiej zwiastuje, jak jesień następuje”

„Od Bartłomieja lepsza w stodole nadzieja”, Za: A. Najda, *Kult...*, dz. cyt., s. 90.

¹⁸⁷ T. Bronakowski, T. Śliwowski, *Rocznik...*, dz. cyt., Łomża 1995, s. 187, 238, 290.

Tabela 75. Święci w życiu rodzin kurpiowskich. Możliwość wielokrotnych odpowiedzi.

Którzy z wymienionych świętych są ważni dla Pana/Pani rodziny ?	Tak	Nie
Maryja	91,4%	8,6%
Św. Józef	57,8%	42,2%
Św. Piotr i Paweł	48,9%	51,1%
Św. Stanisław Kostka	33,5%	66,5%
Św. Jan Chrzyciel	29,2%	70,8%
Św. Mikołaj	25,9%	74,1%
Św. Anna	24,9%	75,1%
Św. Roch	24,6%	75,4%
Inni	16,5%	83,5%
Św. Marcin	15,7%	84,3%
Św. Barbara	12,7%	87,3%
Św. Andrzej	11,6%	88,4%
Św. Jan Apostoł	11,1%	88,9%
Św. Szczepan	8,6%	91,4%
Św. Łucja	8,4%	91,6%
Św. Katarzyna	6,5%	93,5%
Św. Bartłomiej	5,4%	94,6%
Św. Jan Nepomucen	4,9%	95,1%
Brak	2,7%	97,3%

Źródło: badanie własne

Badani wskazali także innych świętych, błogosławionych i mistyków, których uznają za ważnych w ich życiu.

Tabela 76. Badani wskazali też innych świętych niewymienionych w ankiecie

Inni błogosławieni, święci, opiekunowie	N	%
Brak wskazania	270	73,0%
Alicja Lenczewska	1	0,3%
Aniołowie	1	0,3%
Archanioł Gabriel	1	0,3%
św. Benedykt	1	0,3%
św. Brygida Szwedzka	1	0,3%
Ojciec Dolindo	1	0,3%
św. Ekspedyt	1	0,3%
św. Juda Tadeusz	1	0,3%
bł. Kard. Stefan Wyszyński	1	0,3%
Michał Archanioł	2	0,6%
św. Ojciec Pio	8	2,2%
św. Charbel	3	0,8%
św. Antoni	5	1,4%
św. Apolonia	1	0,3%
św. Brygida	1	0,3%
św. Dorota	2	0,5%
św. Faustyna	5	1,4%
św. Florian	2	0,5%
św. Jan Paweł II	27	7,3%
św. Jan z Dukli	1	0,3%
św. Krzysztof	8	2,2%
św. Małgorzata	1	0,3%
św. Stanisław Papczyński	1	0,3%
św. Rita	21	5,7%
św. Tadeusz Juda	1	0,3%
św. Maria Vianney	1	0,3%
św. Wojciech	1	0,3%

Źródło: badanie własne

Spośród wskazanych w badaniu własnym, ważnych w życiu rodzin Kurpiowszczyzny, świętych respondenci najczęściej wybierają Maryję (91,4%). Często wybieranym przez badanych świętym jest także św. Józef (57,8%). Do ważnych świętych respondenci zaliczają również św. Piotra i Pawła (48,9%), św. Stanisława Kostkę (33,5%), św. Jana Chrzciciela (29,2%), św. Mikołaja (25,9%), św. Annę (24,9%), św. Rocha (24,6%), św. Marcina (15,7%), św. Barbarę (12,7%), św. Andrzeja (11,6%) oraz św. Jana Apostoła (11,1%). Respondenci oprócz świętych wskazanych w ankiecie wymieniają inne uznawane w Kościele osoby, którzy są ważni w ich życiu. 27 badanych (co daje 7,3%) wymieniło św. Jana Pawła II, zaś 21 osób św. Ritę (5,7%). Nie zauważono istotnych różnic statystycznych w wyborze świętego ze względu na płeć.

Podsumowanie

Sposób przeżywania kultu świętych przez współczesne rodziny zamieszkujące tereny Kurpiowszczyzny omówiono w oparciu o rok liturgiczny. Kurpie to lud niezwykle religijny. Jednym z elementów tej religijności był kult świętych. Formy tego kultu uzyskały specyficzne cechy religijności w poszczególnych okresach roku liturgicznego. Kult świętych wyraził się w dziedzinie obyczajowo – religijnej.

Kurp, którego życie toczyło się z dala od skupisk ludzkich, narażony na niebezpieczeństwa niesione przez przyrodę, starał się zabezpieczyć. Szukał więc pomocy świętych opiekunów, którzy mogliby interweniować u Boga. Święci patronowie mieli czuwać nad osobami, ich zagrodami, wioską, parafią czy okolicą i udzielać pomocy swym czcicielom. Imiona świętych patronów obdarzano szczególnym szacunkiem, a ich uroczystości świąteczne ściśle związane z okresami roku liturgicznego obchodzono z wielką czcią.

Aby zapewnić sobie i rodzinie opiekę, orędownictwo i interwencję u Boga nadawano dzieciom na chrzcie imiona świętych patronów, by naśladować ich życie osiągnęły pełnię szczęścia w niebie.

Pod wezwaniem świętych budowano świątynie i wznoszono ołtarze. Na ich cześć układano pieśni i modlitwy. Szczególnie uroczysty charakter miały odpusty, z którymi związane były bogate zwyczaje. Na podkreślenie zasługuje fakt, że wierni licznie gromadzili się w tych dniach w kościołach, przystępując do sakramentu pokuty i Eucharystii. Bogatą oprawę liturgii stanowiły procesje, w których lud uczestniczył w pięknych regionalnych strojach. Każda prawie wioska posiadała własne chorągwie, obrazy i figurki, z którymi udawała się do kościoła procesyjnie, ze śpiewem.

Święci przez miejscową ludność postrzegani jako wspomóżyciele przy wszystkich sprawach życia rodzinnego i gospodarczego. Do nich lud zwracał się w chwilach zagrożenia, im przedstawiał swoje potrzeby, do nich zanosił prośby i dziękczynienia. Na wszystkie niemal sprawy, kłopoty są w niebie odpowiedni patronowie, przez których Bóg udziela swej nadprzyrodzonej mocy, rozdaje łaski i zaspokaja różne potrzeby człowieka.

W obchodach ku czci świętych na terenie Kurpiowszczyzny można wyróżnić uczestnictwo w liturgii Kościoła oraz obrzędy i zwyczaje domowe związane z poszczególnymi świętymi.

W roku liturgicznym jest jeszcze wiele dni poświęconym świętym, których przeżywanie w rodzinach nie wyrażało się ani w uczestnictwie w liturgii Kościoła, ani w żadnych formach liturgii domowej. Z dniem tym wiązały się jedynie różne przysłowia ludowe. Były one bardziej związane z porą roku i cyklem w przyrodzie niż z życiem świętych i liturgią. Pobożność ta była często przepojona różnymi zabobonami, wierzeniami i pogańskimi praktykami.

4.4. Przeżywanie roku liturgicznego w rodzinie i we wspólnocie

W rodzinach kurpiowskich do dziś przetrwało wiele zwyczajów i obrzędów nawiązujących do tradycji przodków. Wiele z nich jest kontynuowanych w kolejnych okresach roku liturgicznego, co oznacza, że parametr wspólnotowości i praktyk religijnych jest obecny w rodzinach kurpiowskich. W dalszej części zostanie to ukazane w oparciu o badania własne zgodnie z kolejnością roku liturgicznego.

4.4.1. Okres Adwentu i Bożego Narodzenia

Początek roku liturgicznego jest związany z przeżywaniem Adwentu, okresem bezpośrednio przygotowującym do przeżycia świąt Bożego Narodzenia. W tradycji kurpiowskiej powstało wiele zwyczajów, obyczajów, rytów związanych z przeżywaniem okresu Adwentu i Bożego Narodzenia. Na Kurpiowszczyźnie Adwent był nazywany „czterdziestnicą” albo „przedgrodzim”, ponieważ trwał czterdzieści dni, zaczynając się na drugi dzień po św. Marcinie¹⁸⁸. Współcześnie adwent ma podwójne znaczenie: eschatologiczne oraz jako bezpośrednie przygotowanie do Bożego

¹⁸⁸ Por. Z. Gloger, *Rok polski...*, dz. cyt., s. 19.

Narodzenia. Wątek eschatologiczny skłania Kurpiów, by myśleli o czasie ponownego przyjścia Chrystusa. Sobór Watykański II zaakcentował w tym okresie charakter radosny dając mu pierwszeństwo nad pokutnym.

W przeszłości rodziny kurpiowskie zachowywały nakazywane przez Kościół posty w okresie adwentu podobnie jak przed Wielkanocą¹⁸⁹. Współcześnie w tym czasie nie organizuje się wesel, zabaw tanecznych i innych imprez rozrywkowych. Prawdę o powtórny przyjsciu Chrystusa przypominała gra na ligawkach tj. długich drewnianych trąbach, robionych z grubych gałęzi sosnowych przypominających słowa: „Czuwajcie, bądźcie gotowi, bo w chwili której się nie domyślicie Syn Człowieczy przyjdzie”¹⁹⁰. W adwencie pamiętano w sposób szczególny o zmarłych poprzez tzw. „Boże obiady”. Inną formą modlitewnej łączności z Bogiem w okresie adwentu był udział we mszy porannej zwanej rostatami¹⁹¹.

Respondentów z Kurpiów zapytano o praktyki religijne związane z przeżywaniem Adwentu. Jak Pan/Pani wraz z członkami swojej rodziny przeżywa okres Adwentu? Ankietowani mieli możliwość kilku odpowiedzi. Dane empiryczne ukazuje (tabela 77).

Tabela 77. Przeżywanie okres Adwentu w rodzinie

Jak Pan/Pani wraz z członkami swojej rodziny przeżywa okres Adwentu?	Ilość odpowiedzi	%
Uczestniczę we mszy świętej rostatniej	95	25,7%
Uczestniczę w rekolekcjach	276	74,6%
Zachowuję post	242	65,4%
Powstrzymuję się od udziału w zabawach	250	67,6%
Powstrzymuję się od picia alkoholu	184	49,7%
Powstrzymuję się od jedzenia słodczy	44	11,9%
Inne	4	1,1%

Źródło: badanie własne

Początkiem Adwentu jest udział wiernych w rekolekcjach adwentowych, co deklaruje (74,6%) badanych. Mniej ankietowanych w okresie Adwentu powstrzymuje się od udziału w zabawach (67,6%) oraz zachowuje post (65,4%), a od picia alkoholu w tym czasie powstrzymuje się prawie co drugi badany (49,7%). Udział

¹⁸⁹ A. Chętnik, *Pożywienie...*, dz. cyt., s. 84.

¹⁹⁰ A. Chętnik, *Kurpie.*, dz. cyt., s. 92.

¹⁹¹ Por. A. Zaremba, *Życie religijne...*, dz. cyt., s. 20.

w roratach wskazuje ponad co czwarty ankietowany mieszkaniec Kurpi (25,7%). Badani wskazują (1,1%) na jeszcze inne formy przeżywania Adwentu („czytam Pismo Święte”, „czytam literaturę i prasę chrześcijańską”, „postanawiam modlić się więcej i wybieram modlitwę”).

Słowo „wigilia” oznacza czuwanie. Dawniej zwyczajem na Kurpiach było, że dzień przed większymi uroczystościami obowiązywał post i wierni przez całą noc oczekiwali na tę uroczystość, modląc się wspólnie¹⁹². Obecnie w wigilię Bożego Narodzenia już nie obowiązuje post, ale na Kurpiach jest nadal zachowywany. Wigilia Bożego Narodzenia posiada bardzo bogatą liturgię domową. W dzień wigilijny wnoszono do izby snop zboża, aby zapewnić pomyślne zbiory, chociaż od I wojny światowej snop został zastąpiony przez choinkę¹⁹³.

Punktem kulminacyjnym tego dnia była wieczerza wigilijna, którą zaczynała wspólna, rodzinna modlitwa, a po niej dzielenie się opłatkiem i życzenia. Rozpoczęcie wieczerzy następowało tuż po pojawieniu się pierwszej gwiazdy na niebie. W rodzinach kurpiowskich stół, przy którym zbierała się rodzina, nakryty był białym obrusem. Nadal zachował się zwyczaj wypatrywania gwiazdy i wkładania siana pod obrus, na pamiątkę narodzin Bożego Syna na sianie¹⁹⁴. Dzielenie się opłatkiem rozpoczynał gospodarz, głowa rodziny, najczęściej ojciec, który brał opłatek do ręki i mówił: „Daj nam Boże, żebyśmy tak na drugi rok szczęśliwie doczekali”¹⁹⁵. Dzielenie się opłatkiem to znak łączności żywych ze zmarłymi, a także wzajemnej życzliwości. Uczy, że ostatni nawet kawałek chleba należy podzielić z bliźnimi¹⁹⁶. Przy spożywaniu wieczerzy pamiętano o tych, którzy odeszli, co przejawiało się to w zwyczaju zostawiania wolnego miejsca przy stole wigilijnym¹⁹⁷. Wolne miejsce przy stole według innych informatorów zostawiano dla przygodnego gościa. Po wieczerzy wigilijnej gospodarz resztki opłatka z częścią potraw dawał bydłu – owcom, krowom i wołom, gdyż były one obecne przy narodzeniu Jezusa¹⁹⁸. Po spożyciu wigilijnej wieczerzy wszyscy domownicy gromadzili się wokół choinki śpiewając kolędy¹⁹⁹. Przed północą członkowie rodziny udawali się

¹⁹² Por. P. Parsch, *Rok liturgiczny*, T. 1, Poznań 1956, s. 150.

¹⁹³ Por. B. Kielak, *Gody w Puszczy Zielonej*, „Kurpie” (2002) nr 5, s. 9.

¹⁹⁴ A. Chętnik, *Kalendarz zwyczajów...*, dz. cyt., s. 27.

¹⁹⁵ Por. B. Kielak, *Gody...*, dz. cyt., s. 9.

¹⁹⁶ Z. Kossak, *Rok Polski. Obyczaj i wiara*, Warszawa 1974, s. 184.

¹⁹⁷ Por. A. Zaremba, *Życie religijne...*, dz. cyt., s. 22.

¹⁹⁸ Por. A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 79-80.

¹⁹⁹ Tamże, s. 79.

zwykle do najbliższego kościoła na pasterkę. W kościołach przygotowywano szopki figuralne²⁰⁰. Wymienione zwyczaje podtrzymywane są do dziś.

Respondentów zapytano o zwyczaje kultywowane w ich rodzinach związane z Wigilią Bożego Narodzenia. Badania wykazały, iż współczesne rodziny kurpiowskie w znacznym stopniu zachowały zwyczaje religijne i tradycje swoich przodków. Wyniki badań przedstawia (tabela 78):

Tabela 78. Zwyczaje wigilijne w rodzinach respondentów

Zwyczaje wigilijne	Ilość odpowiedzi	%
Spożywanie postnej wieczerzy wigilijnej	354	95,7%
Śpiewanie kolęd przy kolacji wigilijnej	255	68,9%
Dzielenie się opłatkiem z rodziną	356	96,2%
Czytanie Pisma Św. przy wieczerzy wigilijnej	233	63,0%
Kładzenie siana pod obrus wigilijny	244	65,9%
Ustawianie szopki	80	21,6%
Przygotowanie choinki	333	90%
Podawanie opłatka zwierzętom	134	36,2%
Udział w Pasterce	266	71,9%
Inne	2	9,2%

Źródło: badanie własne

Jak wynika z tabeli (96,2%) badanych w każdej grupie wiekowej powiedziało, iż ich rodzina dzieli się opłatkiem z rodziną, podobnie wysoki wskaźnik to spożywanie postnej wieczerzy wigilijnej (95,7%), a (90%) osób twierdzi, że w ich domu dekoruje się choinkę. Z badań wynika także, że (71,9%) respondentów jest w kościele na Pasterce. Kolędy po kolacji wigilijnej śpiewa (68,9%) ankietowanych, zaś (65,9%) wskazuje, że zachował się u nich także zwyczaj kładzenia siana pod obrus wigilijny. Pismo Święte przy wieczerzy wigilijnej czyta (63,0%) ankietowanych. Warto zwrócić uwagę, że na Kurpiowszczyźnie zachował się też zwyczaj podawania opłatka zwierzętom (36,2%) oraz ustawiania szopki (21,6%). Respondenci wymieniają też zwyczaje związane ściśle z Wigilią, tj.: „puste miejsce przy stole”, „modlitwę w intencji zmarłych” oraz „wspólną modlitwę przed dzieleniem się opłatkiem”.

²⁰⁰ Por. B. Kielak, *Gody...*, dz. cyt., s. 9; Obecnie w parafii w Myszyńcu przygotowuje się szopkę bożonarodzeniową (postaci w strojach regionalnych).

Z okresem Bożego Narodzenia związane są liczne zwyczaje, obrzędy i oraz formy kolędowania zachowane na Kurpiach. W parafiach kurpiowskich w pierwszy dzień świąt ludzie nadal masowo idą do kościoła na pasterkę, a po śniadaniu ponownie na sumę²⁰¹. Po mszy św. wystawia się figurki przypominające o narodzeniu Jezusa. Szopki, z postaciami przebranymi w stroje ludowe, urządza się nadal np. w kościele w Myszyńcu²⁰². W badaniach własnych (21,6%) respondentów potwierdza zwyczaj ustawiania szopek bożonarodzeniowych.

Jezus leżący w żłobie łączy wszystkich: rodziny, sąsiadów i obcych. Pierwszego dnia świąt rodziny kurpiowskie przebywają w domu, spędzając czas przy śpiewie kolęd i słuchaniu różnych pobożnych opowieści (wypowiedzi respondentów). Posprzątany dom, kolorowa choinka, zawieszony „pająk” tworzą scenerię do klimatu serdeczności i modlitwy. Niemalże w każdej rodzinie jest choinka – twierdzi tak (90%) ankietowanych.

Z uroczystością Narodzenia Pańskiego i z czasem Bożego Narodzenia związane było kolędowanie. Jedną ze znanych form kolędowania w tradycji kurpiowskiej są tzw. „Herody”²⁰³. W niniejszych badaniach tylko (9,2%) respondentów wskazuje, że jeszcze zachował się zwyczaj przyjmowania „Herodów” i kolędników w domu. W okresie Bożego Narodzenia przedstawia się w szkołach „jasełka”. Obecnie zanika tradycja zbiorowego śpiewania kolęd w wioskach, a są raczej śpiewane tylko w rodzinach²⁰⁴, co potwierdza (68,9%) respondentów.

Z kolei w związku z uroczystością Objawienia Pańskiego na Kurpiach zachował się do dziś zwyczaj święcenia w kościele mirry i kredy. Po powrocie z kościoła ojciec przy współudziale całej rodziny kreśli na drzwiach wejściowych napis K+M+B i aktualny rok²⁰⁵. Obok święcenia kredy istniał na terenie Kurpiowszczyzny zwyczaj święcenia gałązek jałowca, które następnie spalano i okadzano dymem dom oraz oborę. W badaniach własnych zapytano mieszkańców omawianego terenu, czy w uroczystość Trzech Króli jest zwyczaj przynoszenia z kościoła do domu poświęconej kredy i zaznacza nią drzwi domów. Wyniki badań przedstawia (**wykres 54**).

²⁰¹ Por. A. Najda, *Kult...*, dz. cyt., s. 37.

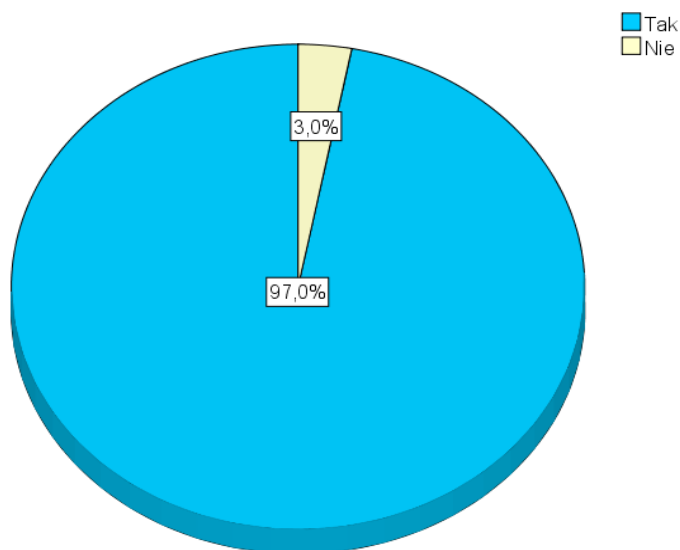
²⁰² Por. A. Chętnik, *Kalendarzyk...*, dz. cyt., s. 28.

²⁰³ Starsza młodzież i dorośli chodzili po kolędzie z tzw. „Herodami Była to specjalnie przebrana grupa, w skład której wchodził: król Herod, marszałek, żołnierze Heroda, śmierć, anioł, diabeł i inni”. Za: A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 8; „Herody obchodząc domostwa prezentowali dramat biblijny z życia Dzieciątka i Heroda, składali gospodarzom życzenia, za co otrzymywali poczęstunek, czasem pieniądze”. Za: A. Chętnik, *Kalendarzyk...*, dz. cyt., s. 29.

²⁰⁴ Z relacji respondentów.

²⁰⁵ Tamże.

Wykres 54. Zwyczaj święcenia kredy w Uroczystość Trzech Króli i zaznaczania nią drzwi domu/mieszkania

Źródło: badanie własne

Respondenci z terenu Kurpiowszczyzny zachowują zwyczaj przynoszenia do domów poświęconej kredy i zaznaczania nią drzwi w uroczystość Trzech Króli (97,0% badanych). Ze względu na płeć kobiety w niewielkim stopniu kultywują ten zwyczaj częściej (97,2% badanych kobiet wobec 93,2% mężczyzn). W związku z analizą grup wiekowych w zakresie tego zwyczaju wyróżnia się średnia grupa wiekowa (36-50 lat) – aż 99,2% ankietowanych. Należy jednak stwierdzić, iż we wszystkich grupach wiekowych ponad (90%) respondentów kontynuuje niniejszą tradycję.

Podsumowanie

Na podstawie badań, których wyniki zostały zaprezentowane (w tabeli 78 i wykres 54), zauważa się, iż w dużym stopniu zachowały się we współczesnych rodzinach kurpiowskich zwyczaje wigilijne i bożonarodzeniowe.

Najwięcej (96,2%) badanych odpowiedziało, iż w ich domu dzieli się opłatkiem z całą rodziną. Podobne wyniki otrzymano przy pytaniu o spożywanie postnej wieczerzy wigilijnej (95,7%), jak również (90%) osób twierdzi, że w ich domu ubiera się choinkę. Z tabeli wynika, że (71,9%) respondentów jest w kościele na Pasterce, a (71,1%) bierze udział we mszy św. zarówno I jak i II dnia świąt Bożego Narodzenia. W mniejszym stopniu występuje zwyczaj podawania opłatka zwierzętom (36,2%) oraz ustawiania szopki (21,6%). W uroczystość Trzech Króli (97,0%) badanych przynosi do domów poświęconą kredę i zaznacza nią drzwi, co świadczy o przyznawaniu się

rodziny do wspólnoty chrześcijańskiej. Niestety zanika zwyczaj przyjmowania „Herodów” i kolędników w domach.

Czas adwentu i Bożego Narodzenia na Kurpiowszczyźnie jest bogaty w przeżycia religijne. W adwencie raczej na umartwienie, pokutę, ale były także na chwile radosne. Można wskazać na wieczory adwentowe, które zarówno umacniały więź sąsiedzką. W okresie Bożego Narodzenia ważną rolę spełniały zespoły kolędnicze. Radość świąteczna, jaką przeżywają nadal współczesne rodziny Kurpiowszczyzny, uzewnętrznia się w także w zwyczajach, obrzędach, pieśniach, przysłowiach, w odświętnym stroju, w specjalnym przygotowanym posiłku. Oznacza to, że współczesna rodzina na Kurpiowszczyźnie kontynuuje funkcje religijną podejmowaną przez poprzednie pokolenia i nadal czerpie ze wspólnego chrześcijańskiego źródła.

4.4.2. Okres Wielkiego Postu i Wielkanocy

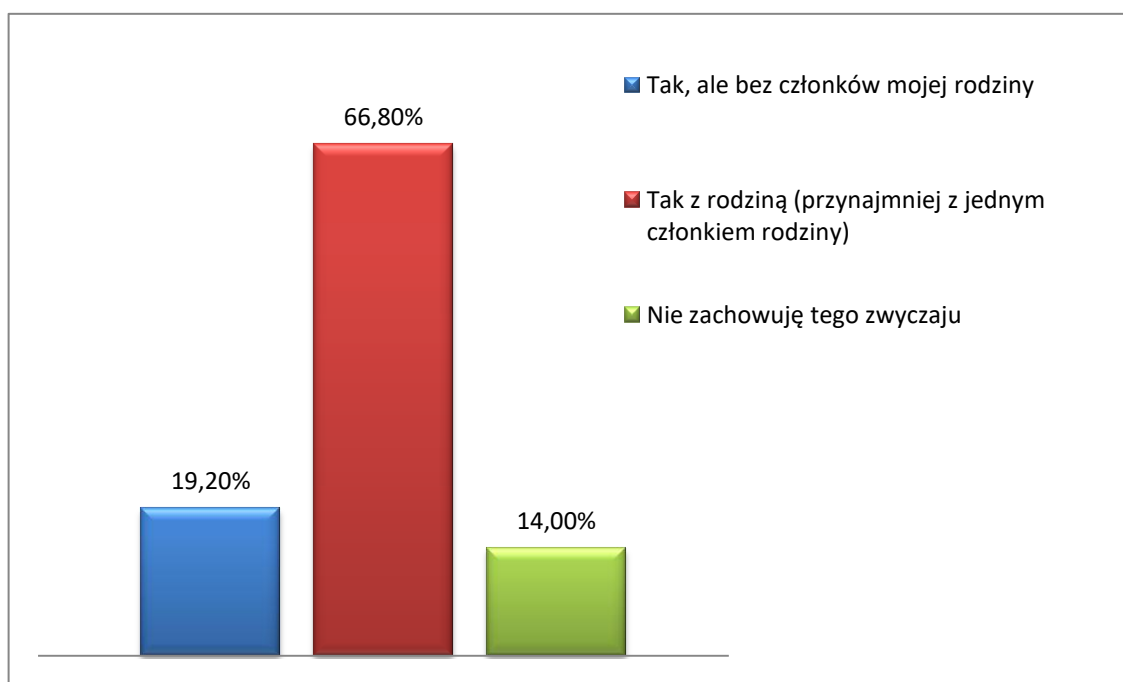
Jezus Chrystus dokonał dzieła odkupienia ludzi i uwielbienia Boga przede wszystkim przez paschalne misterium swojej męki, zmartwychwstania i wniebowstąpienia, stąd źródłem i punktem szczytowym całego roku liturgicznego jest Paschalne Triduum męki, śmierci oraz zmartwychwstania Pańskiego²⁰⁶, które poprzedza Wielki Post, który skupia się wokół trzech tematów: pokuty, chrztu i Męki Pańskiej. Pokuta obejmuje modlitwę, post i jałmużnę, dlatego wierni podejmują gorliwą praktykę modlitwy tak prywatnej, jak i wspólnotowej, np. rodzinnej. Z myślą o tym organizuje się wspólne nabożeństwa pokutne: Gorzkie Żale, Drogę Krzyżową, rekolekcje parafialne²⁰⁷. Ważnym aspektem powinno być także przypomnienie chrztu oraz pojednanie się z bliźnimi i czynna miłość wyrażana w postaci pomocy materialnej, choćby za cenę własnego wyrzeczenia – za przykładem Jezusa Chrystusa.

Od Środy Popielcowej na Kurpiach milkną śpiewy i zabawy, likwiduje się z jadłospisu potrawy mięsne i tłuste. Rozpoczyna się czas nawrócenia i pokuty za grzechy. Popiół, który święcił ksiądz pochodzi z ubiegłorocznych palm wielkanocnych. Jak pokazują badania rodziny kurpiowskie licznie uczestniczą we mszy świętej w Środę Popielcową. Wyniki uzyskanych badań prezentuje (wykres 55).

²⁰⁶ Por. B. Nadolski, *Liturgika*. t. 2, Poznań 1991, s. 138.

²⁰⁷ Por. T. Sinka, *Zarys liturgiki*, Gościkowo-Paradyż 1988, s. 126.

Wykres 55. Uczestnictwo respondentów we mszy świętej w Środę Popielcową

Źródło: badanie własne

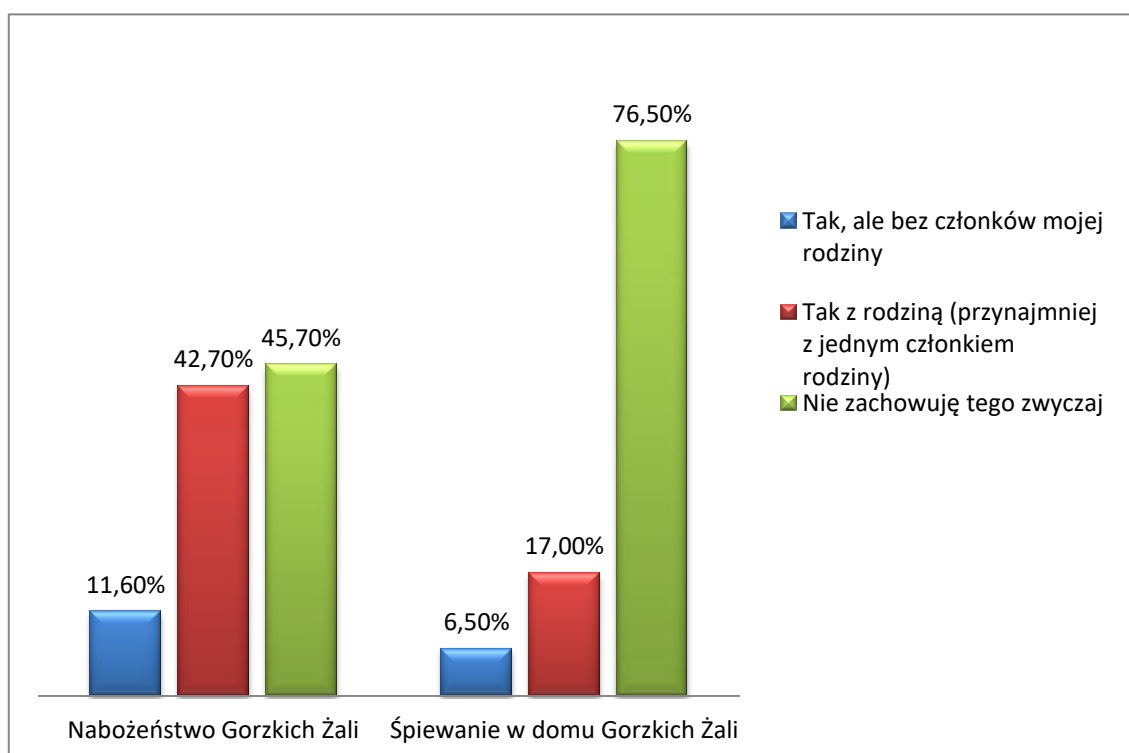
Badani przedstawiciele rodzin kurpiowskich w większości (86%) zadeklarowali, że uczestniczą w liturgii w Środę Popielcową. Na uwagę zasługuje fakt, że (66,8%) wiernych wspólnie z rodziną uczestniczy we mszy św. w Środę Popielcową, aby rozpocząć okres Wielkiego Postu w duchu pokuty i nawrócenia. Tylko mała część badanych (14,0%) nie uczestniczy we mszy św. w tym dniu, a (19,2 %) uczestniczy we mszy św. w Środę Popielcową, ale bez członków rodziny.

Droga Krzyżowa i nabożeństwo Gorzkich Żali ma liczną frekwencją do dziś. Z kolei nabożeństwo o nazwie „Fontanna” jest podobne Gorzkich Żali, w samej strukturze modlitwy, ale tekst pochodzi z pobożności ludowej, opierając się o fragmenty opisów starotestamentalnych dotyczących Męki Pańskiej. Członkowie rodzin kurpiowskich uczestniczą w Gorzkich Żalach, rozważając Mękę Jezusa Chrystusa.

Tabela 79. Udział w nabożeństwie Gorzkich Żali

Zwyczaj	Tak, ale bez członków mojej rodziny		Tak z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)		Nie zachowuję tego zwyczaju	
	Liczebność	%	Liczebność	%	Liczebność	%
Nabożeństwo Gorzkich Żali	43	11,6%	158	42,7%	169	45,7%
Śpiewanie w domu Gorzkich Żali	24	6,5%	63	17,0%	283	76,5%

Źródło: badanie własne

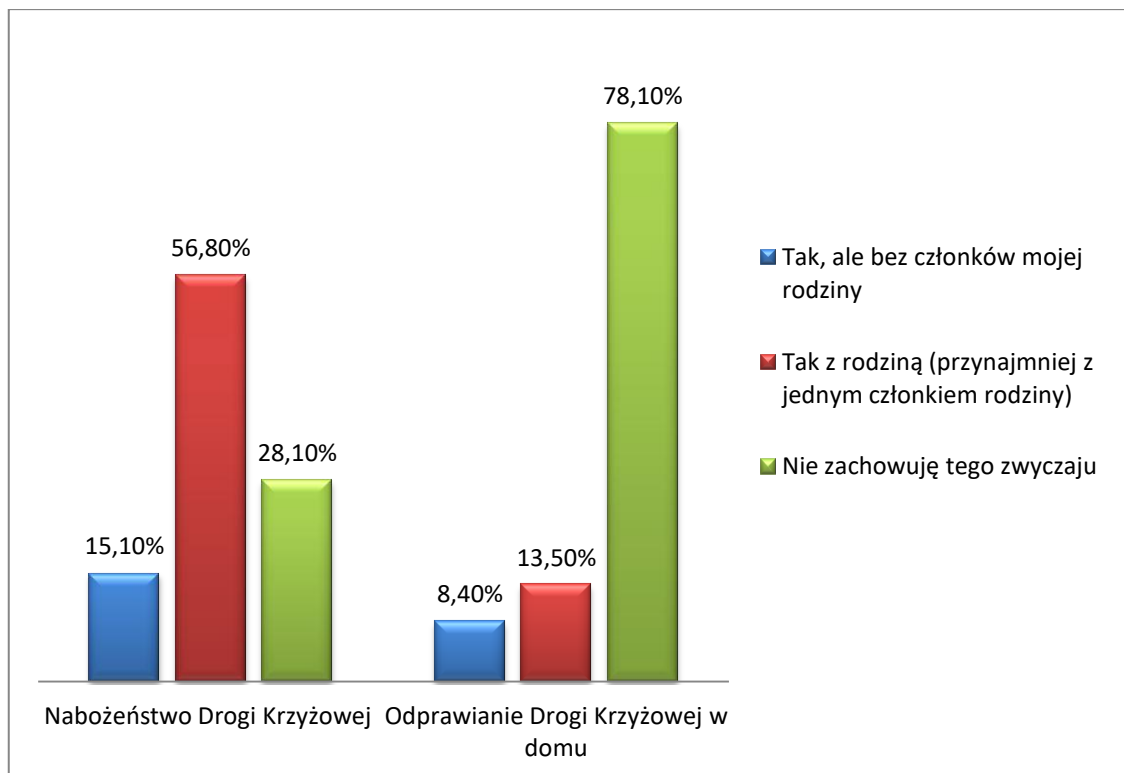
Wykres 56. Udział w nabożeństwie Gorzkich Żali

Źródło: badanie własne

Z badań własnych wynika, że ponad połowa badanych (54,3%) uczestniczy w nabożeństwie Gorzkich Żali, przy czym w kościele – (42,7%) badanych, zaś w domu wraz z rodziną śpiewa je (17,0%) respondentów.

Jak wcześniej wspomniano, ludowa pobożność kurpiowska nadal akcentuje misterium męki Jezusa Chrystusa, co ma swój wyraz w odprawianym w tym czasie innym wielkopostnym nabożeństwie – Drodze Krzyżowej, odprawianej w każdy piątek.

Wykres 57. Uczestnictwo wiernych kurpiowskich w nabożeństwie Drogi Krzyżowej

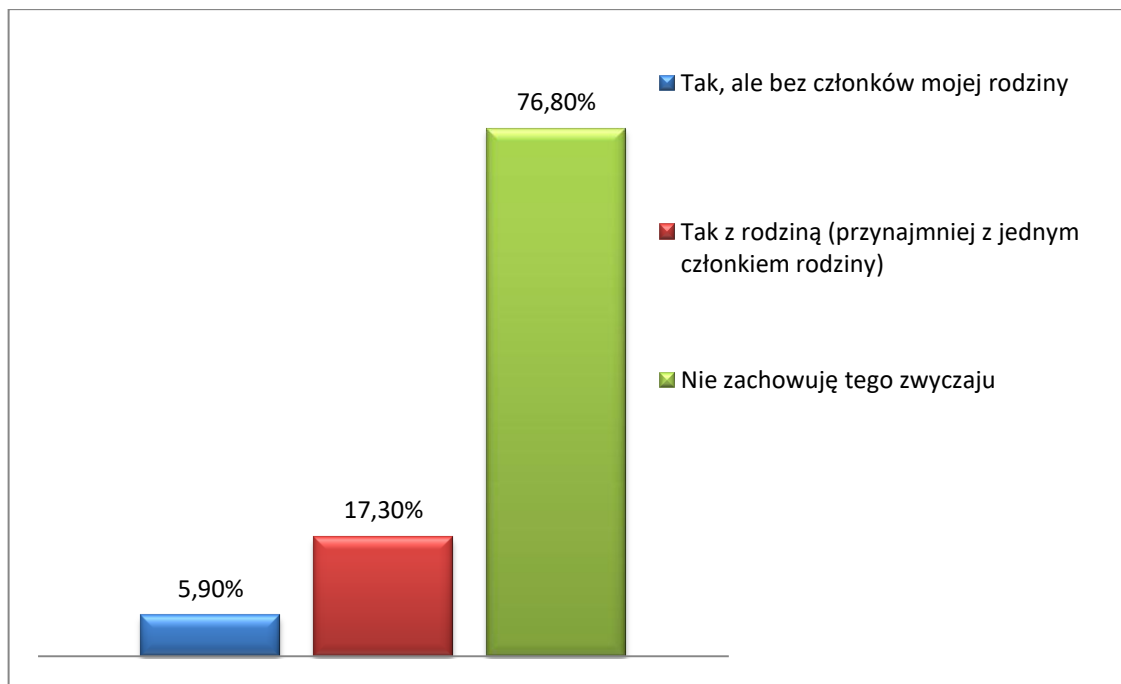

Źródło: badanie własne

Jak wykazały badania członkowie rodzin kurpiowskich licznie (71,9%) uczestniczą w nabożeństwie Drogi Krzyżowej. Ponad połowa ankietowanych (56,8%) uczestniczy z rodziną w nabożeństwie Drogi Krzyżowej w kościele, zaś (13,5%) odprawia Drogę Krzyżową w domu, wspólnie z innymi członkami rodziny oraz tylko (8,4%) respondentów nie podejmuje tego nabożeństwa. Oznacza to, że najmłodsze pokolenie może uczestniczyć w nabożeństwie lub przynajmniej obserwować starszych.

W tym czasie Kurpie śpiewają pieśni wielkopostne: „Ludu mój ludu”, „Ogrodzie Oliwny”, „Krzyżu Święty”, „Wisi na krzyżu”, „W krzyżu cierpienie”, „Ach mój Jezu”. Zachowanie zwyczaju śpiewania pieśni wielkopostnych w rodzinach kurpiowskich ukazuje (wykres 58).

Wykres 58. Zwyczaj śpiewania pieśni wielkopostnych

Źródło: badanie własne

Zwyczaj śpiewania w domu rodzinnym pieśni wielkopostnych wspólnie z rodziną zachował się u (17,3%) respondentów, a (5,9%) badanych śpiewa te pieśni w okresie Wielkiego Postu indywidualnie. Badania ukazują, iż zwyczaj śpiewania pieśni o tematyce religijnej zanika, zwłaszcza wśród młodego pokolenia.

Przygotowanie do Wielkanocy wiąże się dla współczesnych rodzin kurpiowskich z tworzeniem palmy oraz udziałem w liturgii Niedzieli Palmowej jako całkowitym opowiedzeniem się za Chrystusem Królem i Jego Królestwem. W Niedzielę Palmową nazywano również „Niedzielą Kwietną” gdyż najczęściej przypada ona w kwietniu, kiedy pokazują się pierwsze kwiaty²⁰⁸ Kurpie przynoszą kolorowe palmy²⁰⁹. W wioskach i rodzinach kurpiowskich palmy są tworzone z gałązek sosnowych lub plecione na długich prętach leszczynowych. Zielone gałązki przeplatane są kwiatami wykonanymi z bibuły²¹⁰. W górnej części palmy przywiązane są barwne wstążki (czasami z bibułki z kokardą u nasady), a dolną część pręta okręca się bibułką lub haftowaną tkaniną.

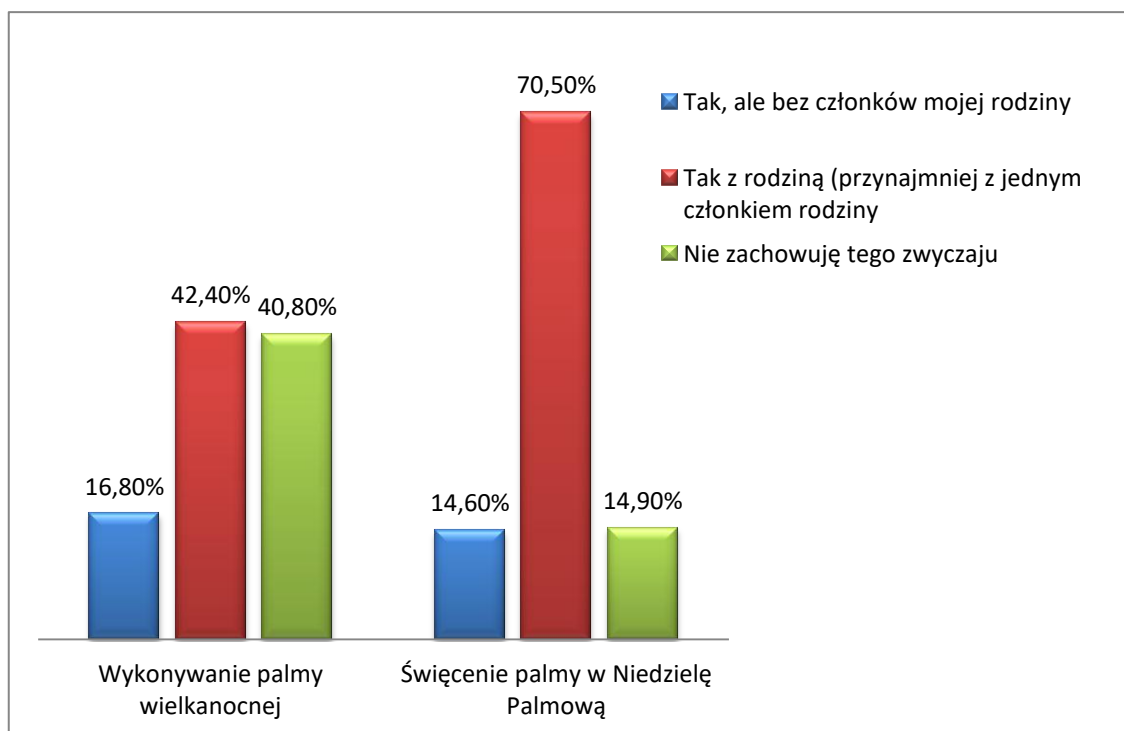
²⁰⁸ Por. A. Chętnik, *Kalendarzyk...*, dz. cyt., s. 13.

²⁰⁹ Palmy są wykonywane zarówno w rodzinach, jak i w grupach rówieśniczych np. w szkołach. Każdy kościół zakwita kolorowymi palmami, jak gdyby całe gaje oddawały hołd Zbawicielowi. Warto tu wspomnieć, że w miejscowości Łyse, położonej w pobliżu Kadzidła, odbywa się każdego roku konkurs palm. Palmy mają po kilkanaście metrów wysokości i dźwigane są przez całe rodziny.

²¹⁰ Por. J. Nowicka, *Palma kurpiowska. Konkursy w Łysych w latach 1969-1988*, Ostrołęka 1988.

W niedzielę palmy uczestniczą w zwyczajowej procesji wokół kościoła, po czym są oceniane i nagradzane, później palmy ozdabiają ołtarzyki domowe lub świątynie. Współcześnie piękne palmy można oglądać w Łysych, Myszyńcu, Kadzidle, Zalasie i Lipnikach. Wyniki badań na temat deklaracji respondentów dotyczących zwyczaju wykonywania i święcenia palmy wielkanocnej zawiera (wykres 59).

Wykres 59. Zwyczaj wykonywania i święcenia palmy wielkanocnej

Źródło: badanie własne

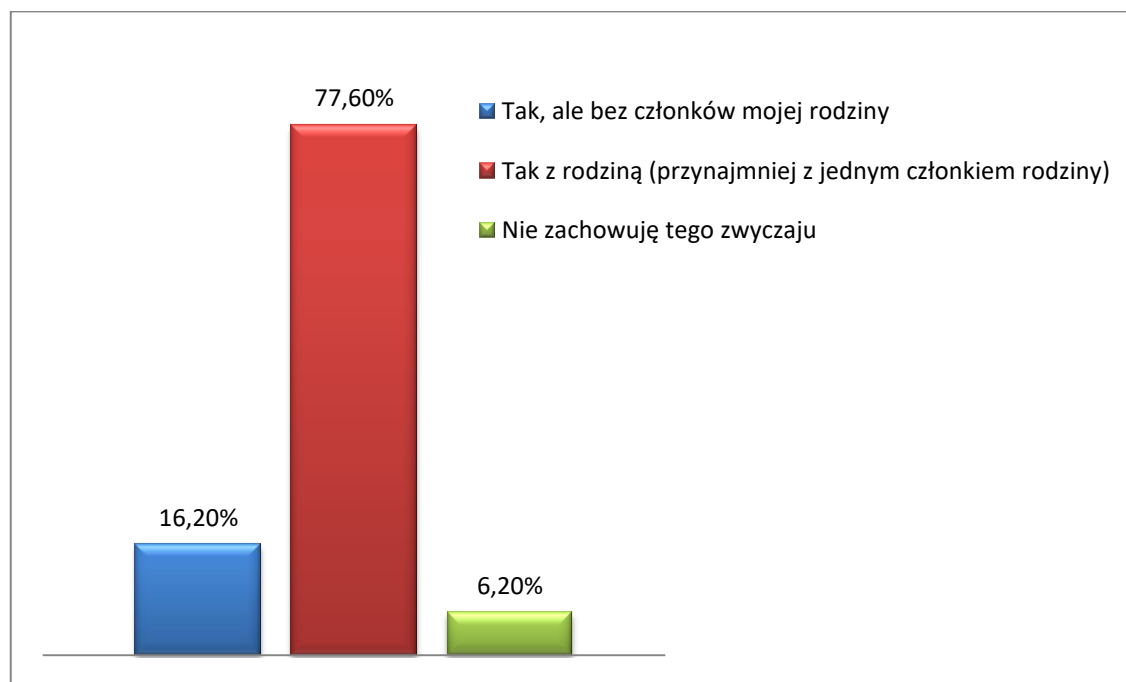
Jednym z najczęściej zachowywanych zwyczajów wielkopostnych jest święcenie palm w Niedzielę Palmową, wskazuje na to wysoki procent respondentów (85,1%). Na świętowanie Niedzieli Palmowej i świecenie palm wspólnie z rodziną wskazuje aż (70,5%) mieszkańców parafii omawianego terenu. Warto podkreślić, że w wykonywanie palmy zaangażowane są całe rodziny, tak podaje (42,4%) ankietowanych, a (16,8%) również wykonuje własnoręcznie palmę, ale bez udziału członków rodziny.

Triduum Paschalne – trzy święte dni Wielkiego Tygodnia to najważniejsze wydarzenie w roku liturgicznym dla Kurpiów. Wielki Czwartek jest dniem ustanowienia Eucharystii i Kapłaństwa. Na Kurpiowszczyźnie we wszystkich rodzinach uczestniczy się w nabożeństwie Wielkiego Czwartku. Z kolei w Wielki Piątek Kurpie uznają za najsmutniejszy dzień w roku, stąd zachowany nastrój smutku, żałoby i ścisłego postu. Zachowywano post tak surowo, że nie przyjmowano cały dzień

pokarmu. W wielu rodzinach także dziś nie słucha się muzyki rozrywkowej, nie ogląda się programów telewizyjnych. W tradycji kurpiowskiej, tak jak i w całej Polsce, istnieje zwyczaj urządzania w świątyniach grobu Jezusa Chrystusa. Na Kurpiowszczyźnie przywiązuje się szczególną wagę do odwiedzania grobu Chrystusa. Przy grobie zawsze stoi straż, która na terenie Puszczy Zielonej nazywana jest „turkami”²¹¹. Przy grobie Chrystusa czuwają także strażacy, harcerze, młodzież oazowa, ministranci, dorośli i dzieci. Adoracja przy Grobie Pańskim ma wymiar integrujący rodzinę i społeczność lokalną. Dawniej w Wielki Piątek odbywało się na Kurpiach coroczne ślubowanie, zwane „wyrzeczyskiem”²¹². Obecnie przyjęło ono formę prywatnych postanowień.

We współczesnych rodzinach kurpiowskich Wielka Sobota to bardzo ważny dzień, w którym prócz modlitwy zachował się zwyczaj święcenia pokarmów. Święcenie odbywa się w kościołach, a czasem w wioskach. Bywa, że całe rodziny niosą pokarmy do poświęcenia w pięknie ozdobionych, wiklinowych koszyczkach. Zwyczaj święcenia potraw w Wielką Sobotę tzw. święconki prezentuje (wykres 60).

Wykres 60. Zwyczaj święcenia potraw w Wielką Sobotę tzw. święconki

Źródło: badanie własne

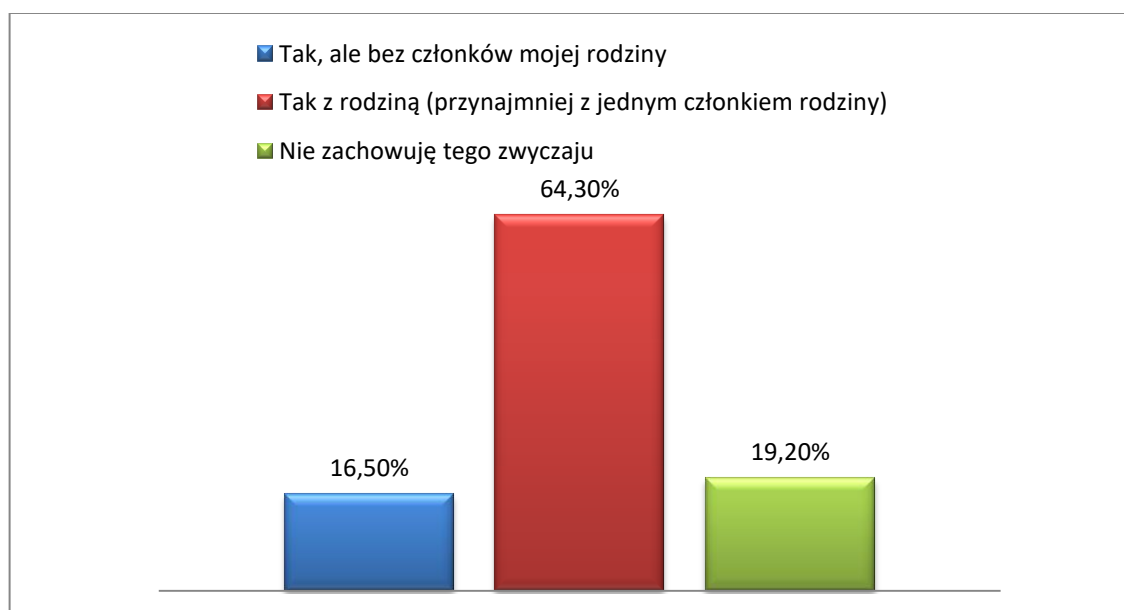
²¹¹ Oddział „turków” przebrany w tekturowe lub drewniane kaski, zbroje, miecze, dzidy i halabardy pełnił na zmianę straż przy grobie od Wielkiego Piątku do Rezurekcji w niedzielę. Prócz straży czuwały też kobiety i dziewczęta ubrane w stroje regionalne. Por. B. Kielak, *Rok obrzędowy...*, dz. cyt., s. 5.

²¹² Zwyczaj ten wywodzi się z XIX w., kiedy to wśród ludności tego regionu spożycie alkoholu tak wzrosło, iż stało się powszechnym nałogiem. Dlatego to w roku 1858 ludność Kurpiów złożyła w kościołach przysięgę wyrzeczenia się na zawsze picia tego niecnego napoju w nadmiernych ilościach. Co roku w Wielki Piątek odnawiane było dawne „wyrzeczysko”. Por. T.M. Ciołek, J. Olędzki, A. Zadrożyńska, *Wyrzeczysko. O świętowaniu w Polsce*, Warszawa 1976, s. 156.

Większość badanych (93,8%) potwierdza zachowanie zwyczaju święcenia potraw w Wielką Sobotę tzw. święconki, (77,6%) podkreśla, że wspólnie z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny) udają się na poświęcenie pokarmów, a (6,2%) nie zachowuje tej tradycji.

W Wielką Sobotę rodziny „nawiedzają” Grób Pański, kiedy przybywają do kościoła na święcenie pokarmów. Trwają wówczas na adoracji w ciszy i skupieniu²¹³. Z okresem Wielkanocy wiąże się także zwyczaj wykonywania pisanek²¹⁴. Jak wynika z badań, do dzisiaj zachował się na Kurpiach zwyczaj przynoszenia z kościoła w Wielką Sobotę święconej wody, którego zachowanie potwierdza (80,8%) respondentów, zaś (64,3%) badanych wspólnie z rodziną uczestniczy w nabożeństwie Wielkiej Soboty. Opinie respondentów na temat wyżej wymienionego zwyczaju przedstawia **wykres 61**.

Wykres 61. Przynoszenie z kościoła w Wielką Sobotę święconej wody

Źródło: badanie własne

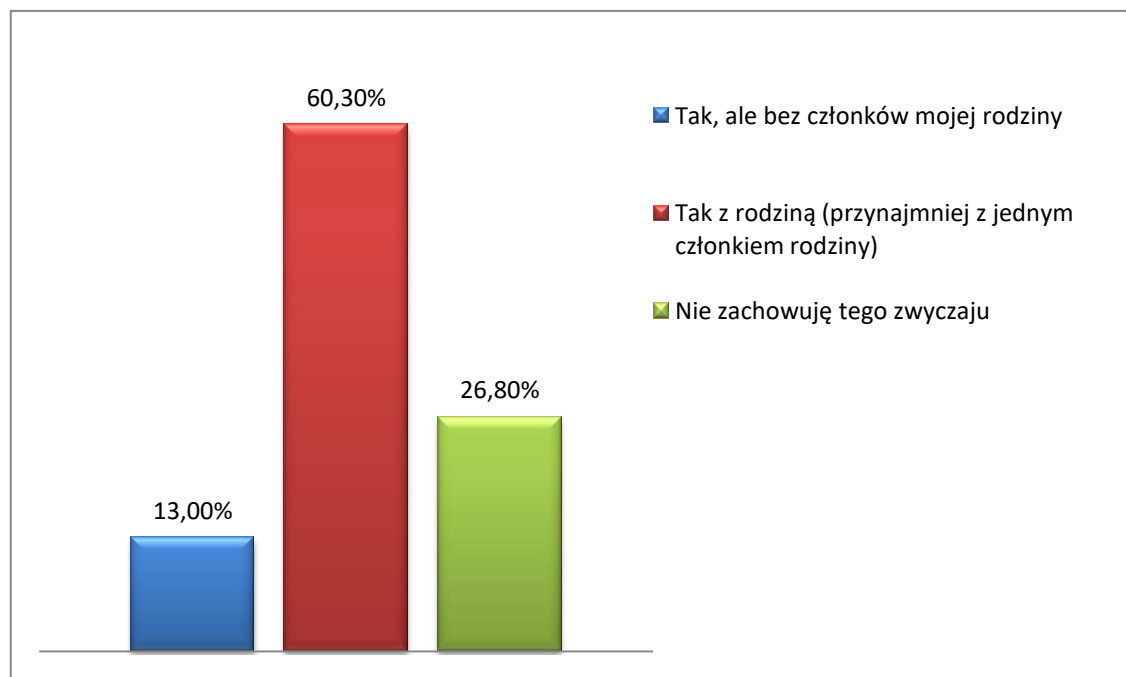
²¹³ Z. Jaroszewski, *Biblia...*, dz. cyt., s. 94.

²¹⁴ W pisankarstwie Kurpiowszczyzny posługiwano się dwiema technikami. Pierwsza polegała na pisaniu woskiem, a następnie zanurzeniu jaj w płynnym roztworze barwnika. Po wyjęciu i wyschnięciu, usuwano wosk, przez co otrzymywano biały wzór na barwnym tle. Powtarzając tę operację kilka razy przez nakładanie wosku w coraz to inne miejsca i zmienianie barwników otrzymywano pisanek wielobarwną. Pisanki skrobane robiono z jaj zabarwionych w całości wyskrobując na skorupce ostrym przedmiotem różnorodne ornamenty. Pisanki wykonywano w większych ilościach. Robiono je dla własnych dzieci, wręczano chrześniakom, gdy przyszły z życzeniami świątecznymi, natomiast dorosłe dziewczęta obdarowywały nimi swoich narzeczonych. Z pisankami wiąże się również szereg zwyczajów. W niektórych wsiach Kurpiowszczyzny tłuczono skorupki i rozsypywano w obejściu zabezpieczając w ten sposób zagrodę przed szkodnikami. Skorupki rozsypywano także w polu, by były lepsze plony. Por. B. Kielak, *Rok obrzędowy...*, dz. cyt., s. 5.

Okres Wielkiego Tygodnia dla współczesnych rodzin kurpiowskich jest czasem skupienia, modlitwy, postów, pokuty i nawrócenia. Triduum Paschalne to czas, w którym Kurpie wspominają najważniejsze wydarzenia w historii zbawienia.

Udział respondenci w nabożeństwach Wielkiego Tygodnia przedstawia (wykres 62).

Wykres 62. Udział w nabożeństwach Wielkiego Tygodnia

Źródło: badanie własne

W nabożeństwach Wielkiego Tygodnia uczestniczy (73,3%) badanych wiernych Kurpi, a wspólnie z rodziną (60,3%). To pokazuje, że większość współczesnych rodzin kurpiowskich bierze aktywny udział w liturgii Triduum Paschalnego, co potwierdza realizację funkcji religijnej.

Analiza zebranych danych pozwala stwierdzić, iż mieszkańcy Kurpiowszczyzny zachowują w dużej mierze praktyki wielkopostne. Dane empiryczne ukazuje **tabela 80**.

Tabela 80. Wyniki badań w zakresie zachowywania zwyczajów wielkopostnych. Możliwość wielokrotnych odpowiedzi

	Tak, bez członków rodziny	Tak, z rodziną	Nie zachowuję tego zwyczaju
Święcenie potraw w Wielką Sobotę tzw. święconka	16,2%	77,6%	6,2%
Msza święta w Środę Popielcową	19,2%	66,8%	14,0%
Święcenie palmy w Niedzielę Palmową	14,6%	70,5%	14,9%
Przynoszenie z kościoła w Wielką Sobotę święconej wody	16,5%	64,3%	19,2%
Nabożeństwa Wielkiego Tygodnia	13,0%	60,3%	26,8%
Nabożeństwo Drogi Krzyżowej	15,1%	56,8%	28,1%
Wykonywanie palmy wielkanocnej	16,8%	42,4%	40,8%
Nabożeństwo Gorzkich Żali	11,6%	42,7%	45,7%
Śpiewanie w domu Gorzkich Żali	6,5%	17,0%	76,5%
Śpiewanie w domu pieśni wielkopostnych	5,9%	17,3%	76,8%
Odprawianie Drogi Krzyżowej w domu	8,4%	13,5%	78,1%

Inne	malowanie pisanek i kraszanek, posty różnego rodzaju, święcenie wianków, święcenie ziarna, święcenie ziół i ziarna, wstrzymywanie się od potraw mięsnych w Wielką Niedzielę
------	---

Źródło: badanie własne

Podsumowanie

1. Przeważająca większość respondentów kultywuje zwyczaje wielkopostne z rodziną.
2. Badani Kurpie w większości (86%) rozpoczynają okres Wielkiego Postu, uczestnicząc we mszy św. w Środę Popielcową. Na uwagę zasługuje fakt, że aż 247 osób (66,8%) Kurpiów wspólnie z rodziną uczestniczy we mszy św. w Środę Popielcową, aby rozpocząć okres Wielkiego Postu w duchu pokuty i nawrócenia.
3. Członkowie rodzin kurpiowskich (71,9%) uczestniczą w nabożeństwie Drogi Krzyżowej, w tym ponad połowa ankietowanych (56,8%) uczestniczy z rodziną w nabożeństwie Drogi Krzyżowej w kościele, a (13,5%) odprawia Drogę Krzyżową w domu, wspólnie z członkami rodziny. W Drodze Krzyżowej w kościele uczestniczą najczęściej najmłodszy respondenci.

4. W Gorzkich Żalach w kościele bierze udział (42,7%) badanych, zaś w domu wraz z rodziną śpiewa je (17,0%). Analizując grupy wiekowe respondentów, w Gorzkich Żalach w kościele uczestniczą głównie osoby w średnim wieku i starsze.
5. Jednym z najczęściej zachowywanych zwyczajów jest święcenie palm w Niedzielę Palmową, co potwierdza wysoki procent respondentów (85,1%). Na świętowanie Niedzieli Palmowej i świecenie palm wspólnie z rodziną wskazuje aż (70,5%) mieszkańców parafii omawianego terenu. Warto podkreślić, że w wykonywanie palmy zaangażowane są całe rodziny, tak podaje aż (42,4%) ankietowanych, a (16,8%) również wykonuje własnoręcznie palmę, ale bez udziału członków rodziny.
6. Większość badanych (93,8) potwierdza zachowanie zwyczaju święcenia potraw w Wielką Sobotę, (77,6%) podkreśla, że wspólnie z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny) udają się na poświęcenie pokarmów.
7. Współcześnie zachował się na Kurpiach zwyczaj przynoszenia z kościoła w Wielką Sobotę święconej wody, co potwierdza (80,8%) respondentów, (64,3%) badanych wspólnie z rodziną uczestniczy w nabożeństwie Wielkiej Soboty.
8. Zwyczaj śpiewania w domu pieśni wielkopostnych wspólnie z rodziną zachował się u (17,3%) respondentów. Kultuwują go przede wszystkim osoby starsze (w grupie powyżej 71 lat – 48,1%).
9. Wśród innych zwyczajów i tradycji związanych z okresem Wielkiego Postu respondenci wymieniają: „malowanie pisanek i kraszanek”, „posty różnego rodzaju”, „święcenie wianków”, „święcenie ziarna”, „święcenie ziół i ziarna”, „wstrzymywanie się od potraw mięsnych w Wielką Niedzielę”.
10. Mężczyźni i kobiety w podobnym stopniu uczestniczą w praktykach religijnych okresu Wielkiego Postu.

Okres Wielkanocny rozpoczyna się Wigilią Wielkanocną i kończy się niedzielą Zesłania Ducha Świętego. Wielkanoc to na Kurpiowszczyźnie dni przepełnione tradycją i bogatą symboliką. W pierwszym dniu Wielkanocy zgodnie z tradycją całe rodziny tłumnie podążają wczesnym rankiem do kościoła na rezurekcję²¹⁵. Jak pokazują badania uczestniczy w niej aż (77,7%) wiernych badanych parafii kurpiowskich.

²¹⁵ Kapłan wynosił z Grobu Chrystusa Najświętszy Sakrament i wyruszała radosna procesja dookoła Kościoła ze śpiewem pieśni „Wesoły nam dzień dziś nastał”. Procesja, wyjątkowo w tym dniu uroczysta, obchodziła kościół trzy razy wokół przy triumfalnym biciu dzwonów. Dawniej podczas procesji rezurekcyjnej bywały gwałtowne strzelaniny. Strzelano z różnego rodzaju broni palnej, a nawet

Po powrocie z kościoła do domu, pierwszy świąteczny posiłek poprzedza krótka modlitwa. Stół jest zastawiony obficie, główne miejsce zajmuje „święconka, baranek wielkanocny oraz artystycznie ozdobione pisanki. Podczas śniadania rodzina dzieli się jajkiem²¹⁶. Zachowanie zwyczaju święcenia potraw w Wielką Sobotę tzw. święconki, potwierdza (93,8%) badanych, a tylko 23 osoby (6,2%) nie zachowuje tej tradycji. Współcześnie jak wynika z badań własnych zachował się na Kurpiach zwyczaj przynoszenia z kościoła w Wielką Sobotę święconej wody. Zachowanie się tego zwyczaju potwierdza (80,8%) respondentów. W Wielką Sobotę z rozpalonego przed kościołem ogniska zabiera się do domów żagiewki, którymi rozpala się ogień w dzień świąteczny, co potwierdza (34,2%) badanych.

Współczesne rodziny kurpiowskie stwierdzają, że Niedzielę Wielkanocną spędzają tylko w gronie rodzinnym. Tak podaje (78,2%) respondentów. Natomiast w niewielkim stopniu zachował się zwyczaj śpiewania pieśni wielkanocnych. Jak ukazują badania, co piąty badany wskazuje na tę praktykę (20,1%) badanych. Poniedziałek Wielkanocny miał odmienny charakter od pierwszego. Po mszy świętej odwiedzano bliższą i dalszą rodzinę, znajomych, sąsiadów. Zwyczajem Poniedziałku Wielkanocnego pozostaje na wsi kurpiowskiej „śmigus – dyngus”.

Zwyczaje wielkanocne świadczą o postawie dzielenia się radością zmartwychwstania z członkami rodziny i innymi bliskimi. Znaczna część respondentów respondenci potwierdza, że obecnie drugi dzień świąt Wielkanocy spędzany jest w gronie rodziny i sąsiadów.

Tabela 81. Spędzanie drugiego dnia Wielkanocy w gronie rodziny i sąsiadów

	%
Przeżywanie drugiego dnia Wielkanocy w gronie rodziny i sąsiadów	43,5%
Inne: – „uczestniczenie we mszy św. innej niż rezurekcja” – „oblewanie wodą najbliższych” – „wykupy chrześniaków”	0,8%

Źródło: badanie własne

Pierwszy dzień świąt Zmartwychwstania Pańskiego mieszkańcy Kurpiowszczyzny spędzają głównie w gronie rodzinnym (78,2%), a Poniedziałek Wielkanocny w gronie rodziny i sąsiadów (43,5%). Wśród zwyczajów wymieniają: „wykupy”

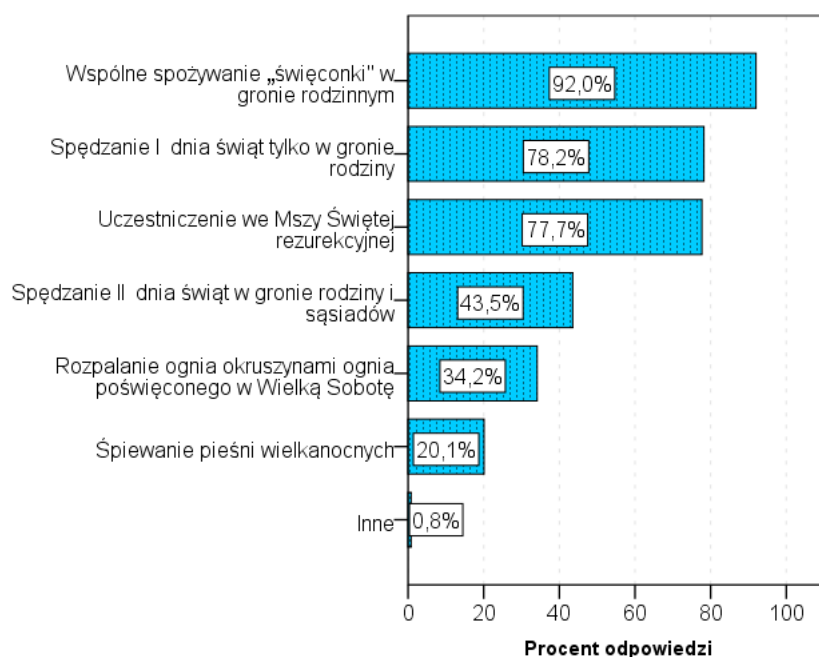
z moździerzy. Huk wystrzałów miał przypominać trzęsienie ziemi, jakie towarzyszyło zmartwychwstaniu. Por. A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 87.

²¹⁶ Por. B. Kielak, *Rok obrzędowy...*, dz. cyt., s. 6.

chrześniaków²¹⁷, oblewanie wodą najbliższych „oblewki”. Wyniki Badań empirycznych nad zachowywaniem zwyczajów związanych z Niedzielą Zmartwychwstania Pańskiego ukazują kolejny wykres

Wykres 63. Zwyczaje związane ze Świętami Zmartwychwstania Pańskiego.

Możliwość wielokrotnych odpowiedzi

Źródło: badanie własne

1. Z badań wynika, że we mszy św. rezurekcyjnej uczestniczy (77,7%) wiernych.
2. Wspólnie w gronie rodzinnym spożywa „święconkę” (92,0%) respondentów.
3. I dzień świąt Zmartwychwstania Pańskiego mieszkańcy Kurpiów spędzają w gronie rodzinnym (78,2%), zaś Poniedziałek Wielkanocny (43,5%) respondentów spędza w gronie rodziny i sąsiadów.
4. Zachował się również zwyczaj przynoszenia z kościoła w Wielką Sobotę święconej wody. Zachowanie się tego zwyczaju potwierdza aż (80,8%) respondentów.
5. Zwyczaj rozpalania ognia od węgielków z ognia poświęconego w Wielką Sobotę zachował się u co trzeciego badanego (34,2%).
6. Analizując zwyczaje wielkanocne, w najmniejszym stopniu zachowało się śpiewanie pieśni wielkanocnych (20,1%).

²¹⁷ To tradycja powszechnie praktykowana na Kurpiach oznacza obdarzanie chrześniaków prezentami.

7. Wśród „innych” zwyczajów wielkanocnych ankietowani wymieniają: „wykupy” chrześniaków, „oblewki”.

Z badań własnych wynika, że Niedziela Zmartwychwstania Pańskiego dla współczesnych rodzin kurpiowskich to najważniejsze święto. Obchody Wielkanocy są przepełnione bogactwem zwyczajów religijnych jak też tradycji regionalnych.

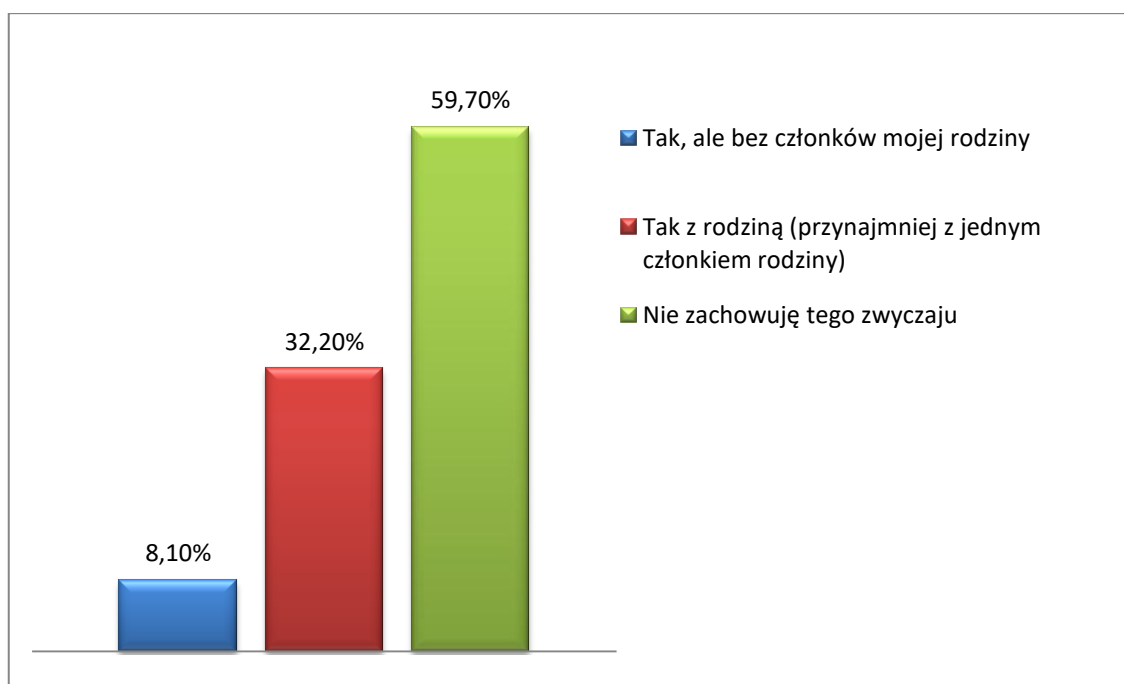
Czterdziestego dnia od Niedzieli Zmartwychwstania Pańskiego jest obchodzona uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego, kiedy wierni przedstawianego regionu starają się czynnie uczestniczyć we mszy św. i powstrzymują się od ciężkich prac gospodarskich.

Zakończeniem okresu wielkanocnego jest uroczystość Zesłania Ducha Świętego. Jak opisywał A. Chętnik „ludność mai swoje chałupy od zewnątrz gałęziami zielonymi lub całymi brzózkami, od wewnątrz tatarakiem, ustawiając go w oknach, zatykając za belki i obrazy, podłogę i podwórko przed sienią też posypuje się siekanym tatarakiem”²¹⁸. Do dziś podtrzymuje się tradycję ozdabiania domów zielonymi gałązkami na Kurpiowszczyźnie.

Z przeprowadzonych badań wynika, że (40,3%) respondentów przyozdabia gałązkami na Zielone Świątki domy, krzyże i kapliczki. (32,2%) badanych podaje, że czyni to razem z rodziną, ale (59,7%) ankietowanych nie zachowuje już tego zwyczaju.

²¹⁸ Por. A. Chętnik, *Kalendarzyk...*, dz. cyt., s. 17-18.

Wykres 64. Zwyczaj przyozdabiania w Zielone Świątki zielonymi gałązkami domów, krzyży i kapliczek

Źródło: badanie własne

Bardzo ważnym elementem przeżyć świątecznych jest stół rodzinny. Każda rodzina starała się przygotować obfitsze pożywienie, upiec kołaczki, placek pszenny; chociaż ludowe porzekadło podaje: „Na Zielone Świątki dobre i otrąbki”; (bo okres Zielonych Świątek to czas kończących się niegdyś zapasów żywności, tzw. przednówek)²¹⁹. Współcześni członkowie rodzin kurpiowskich obowiązkowo uczestniczą w liturgii i procesji w uroczystość Zesłania Ducha Świętego.

Podsumowując przeżywanie okresu paschalnego przez rodziny na Kurpiowszczyźnie należy stwierdzić, że ma on nadal charakter religijny, choć jest zabarwiony różnymi praktykami pozakościelnymi. Posłużono się licznymi tekstami źródłowymi i opracowaniami głównych badaczy omawianego regionu oraz badaniami własnymi. Jak podają źródła w rodzinach kurpiowskich jest czas na pracę, modlitwę, przygotowanie pięknych palm na Niedzielę Palmową, dekorację mieszkań na Zielone Świątki. W Wielkim Poście zaś czas na umartwienie, pokutę, post. Liturgia działała na wyobraźnię ludu i pobudzała do twórczości. Można tu wskazać na ciekawą sztukę kurpiowską, bowiem kurpiowskie palmy i dekoracje (wycinanki) są niepowtarzalne i znane w całym kraju.

²¹⁹ Por. A. Chętnik, *Pożywienie...*, dz. cyt., s. 85.

Z przeprowadzonych badań wynika, że współczesne rodziny kurpiowskie rozumieją istotę badanego okresu i zachowują różnorodne praktyki religijne. Niekiedy nawet stawiają sobie wymagania większe, niż wynika to z obowiązującego prawa kościelnego, np. ściśle przestrzeganie postów przez cały czterdziestodniowy okres przygotowania do Święta Paschy. Badania empiryczne potwierdzają udział rodzin kurpiowskich w nabożeństwach pasyjnych, a także kultywowanie zwyczajów, obrzędów i tradycji związanych z okresem Wielkiego Postu i Wielkanocy.

4.4.3. Okres zwykły

W ciągu roku liturgicznego realizuje się tajemnicę Chrystusa w każdej mszy świętej, zwłaszcza w niedzielę, która jest cotygodniową Paschą. Teksty liturgiczne dają podstawę do rozważań nad wydarzeniem Zbawczym, nad prawdą objawioną, czy zasadą moralną²²⁰. Czytania, formularze modlitw mszalnych używane w poszczególne dni okresu zwykłego przekazują podstawową prawdę o życiu Jezusa Chrystusa. Ostatnia niedziela w okresie zwykłym poświęcona jest Chrystusowi Królowi Wszechświata. Dla Niego bowiem wszystko żyje i do Niego zmierza²²¹.

Najpierw zostanie ukazane przeżywanie niedzieli we współczesnych rodzinach kurpiowskich, a następnie inne nabożeństwa związane z okresem zwykłym. Niedziela jest dniem zmartwychwstania Chrystusa, stąd już pierwsi chrześcijanie gromadzili się regularnie w niedzielę na słuchanie słowa Bożego, wspólną modlitwę i „łamanie chleba”²²². Istotą „dnia Pańskiego” jest bowiem Eucharystia. Dodatkowo niedziela pozostaje dniem modlitwy, dziękczynienia, serdecznej rodzinności oraz odpoczynku. Sobór Watykański II przypomina: „Zgodnie z tradycją apostołską, która wywodzi się od samego dnia Zmartwychwstania Chrystusa, misterium paschalne Kościoła obchodzi co osiem dni, w dniu, który słusznie nazywany jest Pańskim albo niedzielą. W tym dniu bowiem wierni powinni schodzić się razem dla słuchania słowa Bożego i uczestnictwa w Eucharystii, aby wspominać Mękę Zmartwychwstania i chwałę Pana Jezusa i składać dziękczynienie Bogu, który ich odrodził przez zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa ku nadziei żywej”²²³. Współczesne rodziny kurpiowskie pamiętają o ważności niedzieli w życiu chrześcijańskim, chociaż jak zauważają respondenci, społeczeństwo traci

²²⁰ Por. A. Najda, *Kult...*, dz. cyt., s. 61; T. Sinka, *Zarys liturgiki*, Gościkowo-Paradyż 1985, s. 117.

²²¹ Por. M. Iwanicki, *Jestem z wami*, Warszawa 1990, s. 152.

²²² Por. T. Sinka, *Zarys Liturgiki...*, dz. cyt., s. 111-113.

²²³ KL, nr 106.

szacunek dla niedzieli jako dnia świętego. Składa się na to wiele przyczyn, lecz głównie wiąże się ze zlaicyzowaniem całego życia codziennego. Szybkie tempo pracy, gonitwa za zyskiem, przekonanie o sile człowieka sprawia, że ludzie gubią odniesienie do „sacrum”.

Badania empiryczne wykazują, że zachowywanie trzeciego przykazania: „Pamiętaj, abys dzień święty święcił” deklaruje (75,6%) badanych. Wskaźnik procentowy spada, gdy dotyczy to uczestnictwa we mszy świętej. Udział we mszy św. w każdą niedzielę albo sobotę wieczorem deklaruje ponad połowa respondentów z badanych parafii kurpiowskich – (56,3%), a (33,7%) badanej grupy potwierdza przyjmowanie Komunii Świętej w każdą niedzielę. Na uwagę zasługuje fakt, iż (79,3%) stwierdza, że msza święta jest dla nich „eucharystycznym spotkaniem z Bogiem”.

Na podstawie analizy badań własnych można dostrzec, iż msza święta dla znacznej części rodzin kurpiowskich ma nieocenioną wartość, bowiem jest najdoskonalszą Ofiarą składaną Ojcu przez Chrystusa w Duchu Świętym. Członkowie rodzin kurpiowskich wychodząc do kościoła i wracając pozdrawiają wszystkich zwrotem: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”²²⁴. W badanych rodzinach kurpiowskich zachował się używanie pozdrowień chrześcijańskich, takich jak: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”, „Szczęść Boże”, „Z Bogiem”, „Daj Boże”, „Boże błogosław”. Respondenci, którzy podają, że często używają wyżej wymienionych pozdrowień, stanowią (38,4%), zaś czasami używa ich ponad połowa badanych (57,0%). Częściej pozdrowień chrześcijańskich używają osoby w wieku powyżej 50 roku życia. Niedzielne świętowanie, którego centrum zawsze była i pozostaje msza święta zbliża członków rodziny tworząc z nich wspólnotę miłości.

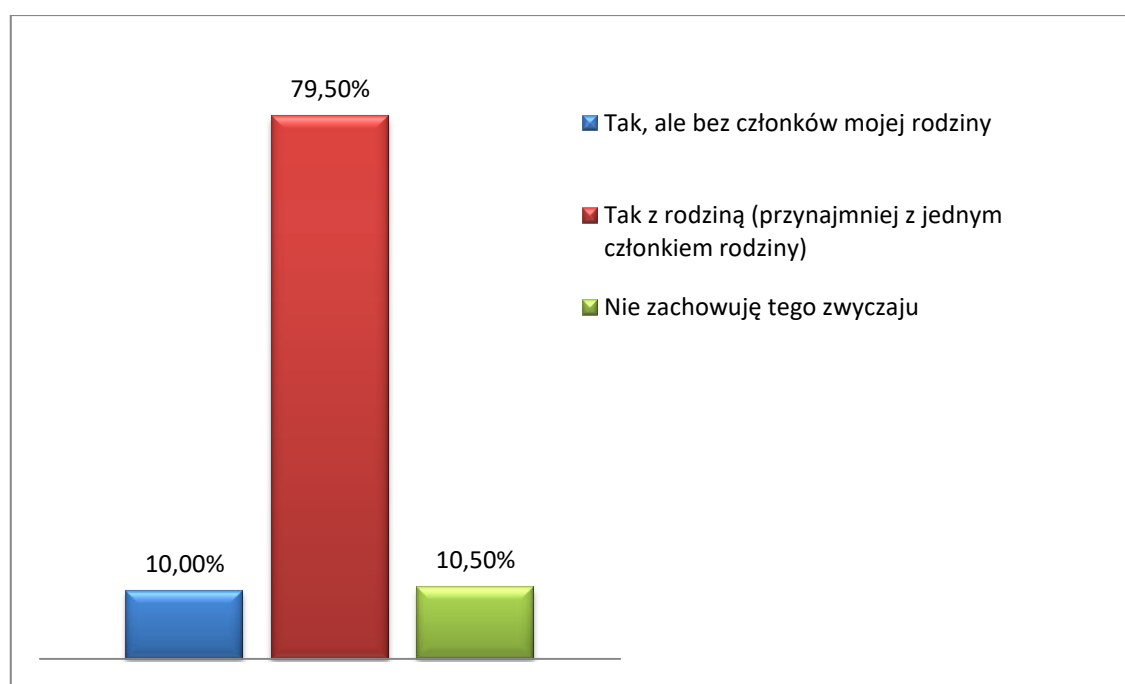
Rodziny kurpiowskie przywiązują dużą wagę do uroczystości Bożego Ciała. W przeddzień uroczystości Bożego Ciała wykonywane są cztery ołtarze, przybrane bogato zielenią, głównie gałązkami brzołowymi. Rodziny dekorują domy, często umieszczają obrazy o tematyce religijnej w otoczeniu świec oraz kwiatów, także bramy i płoty są dekorowane zielonymi gałązkami. Uroczysta procesja z Najświętszym Sakramentem gromadzi wielu Kurpiów. W barwnym tłumie niosącym feretrony, figury, chorągwie, różańce i poduszki wyróżniają się osoby ubrane w kurpiowskie stroje. Zwyczaj udziału w procesji w strojach ludowych utrzymał się do dzisiaj nadając uroczystościom oryginalną oprawę. Po skończonej uroczystości gałązki brzołowe z ołtarzy są zabierane do domów.

²²⁴ Por. A. Zaremba, *Życie religijne...*, dz. cyt, s. 63.

W oktawę Bożego Ciała dziewczyny i kobiety wykonywały małe wianuszki z ziół: rozchodnika, macierzanki i innych roślin. Po mszy św. wianki były poświęcane, a następnie przynoszone do domu i zawieszane pod obrazami religijnymi. Dawniej istniało przekonanie, że poświęcone zioła chronią domowników przed chorobami i innymi nieszczęściami²²⁵. Tradycja przygotowania, a później święcenia wianków z polnych kwiatów i ziół na zakończenie oktawy Bożego Ciała istnieje również obecnie.

Wyniki badań, wskazujące na fakt, iż uroczystość Bożego Ciała jest bardzo ważnym wydarzeniem religijnym w rodzinach kurpiowskich prezentuje **(wykres 65)**.

Wykres 65. Udział w procesji Bożego Ciała

Źródło: badanie własne

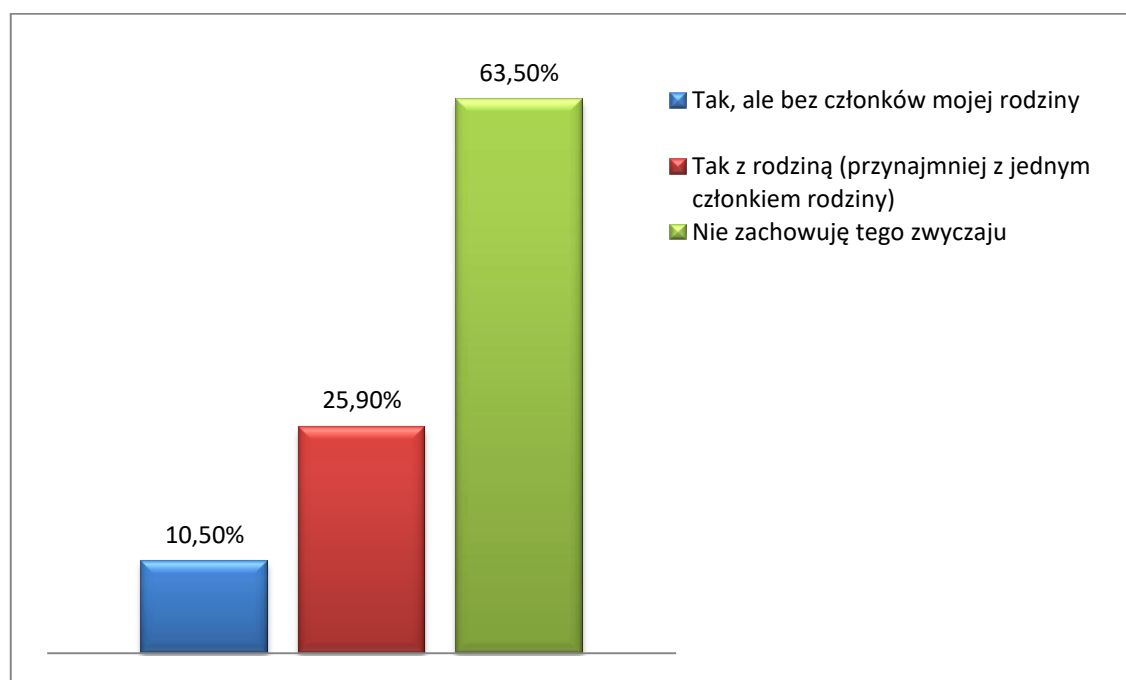
Z danych wynika, że w procesji Bożego Ciała bierze udział prawie każda rodzina – (89,5%) respondentów. Tylko (10,5%) nie uczestniczy w tej procesji. Rodziny kurpiowskie licznie uczestniczą w procesji Bożego Ciała publicznie oddając część Jezusowi ukrytemu w Najświętszym Sakramencie.

Kurpie Zielone są jednym z regionów Polski, gdzie stroje stanowiły jeden z ważniejszych wyznaczników tożsamości regionalnej. Dawniej występowały różnice nie tylko między ubiorami różnych grup społeczno-zawodowych (bartnicy, strzelcy), ale też między mieszkańcami i mieszkankami różnych części Zagajnicy. Strój kurpiowski tej części regionu posiadał pewną odrębność, która dzisiaj niestety już

²²⁵ Por. O. Kolberg, *Rok obrzędowy...*, dz. cyt., s. 132.

została prawie zatracona. Strój męski zanika już od początku XX w. Stroje kurpiowskie utrzymały się u kobiet i dziewcząt²²⁶ i są zakładane na procesję Bożego Ciała – 95 badanych (25,7%), niedzielę Palmową, tak podaje 77 osób (20,8%), odpusty parafialne – 68 respondentów (18,4%) i niedzielę Zmartwychwstania Pańskiego – 64 osoby (17,3%). Nabożeństwo czerwcowe należy do ważnych praktyk religijnych na Kurpiach. Kiedyś w wieczory czerwcowe gromadziła się ludność kurpiowska przy krzyżach i kapliczkach przydrożnych, aby śpiewać litanie do Serca Pana Jezusa. Obecnie (36,4%) badanych potwierdza udział w nabożeństwie czerwcowym oraz (25,9%) respondentów wskazuje, że uczestniczy w nabożeństwie wspólnie z rodziną, a (63,5%) ankietowanych nie uczestniczy w nabożeństwie czerwcowym. Deklarację uczestnictwa respondentów w nabożeństwie czerwcowym ukazuje wykres 66.

Wykres 66. Udział w nabożeństwie czerwcowym

Źródło: badanie własne

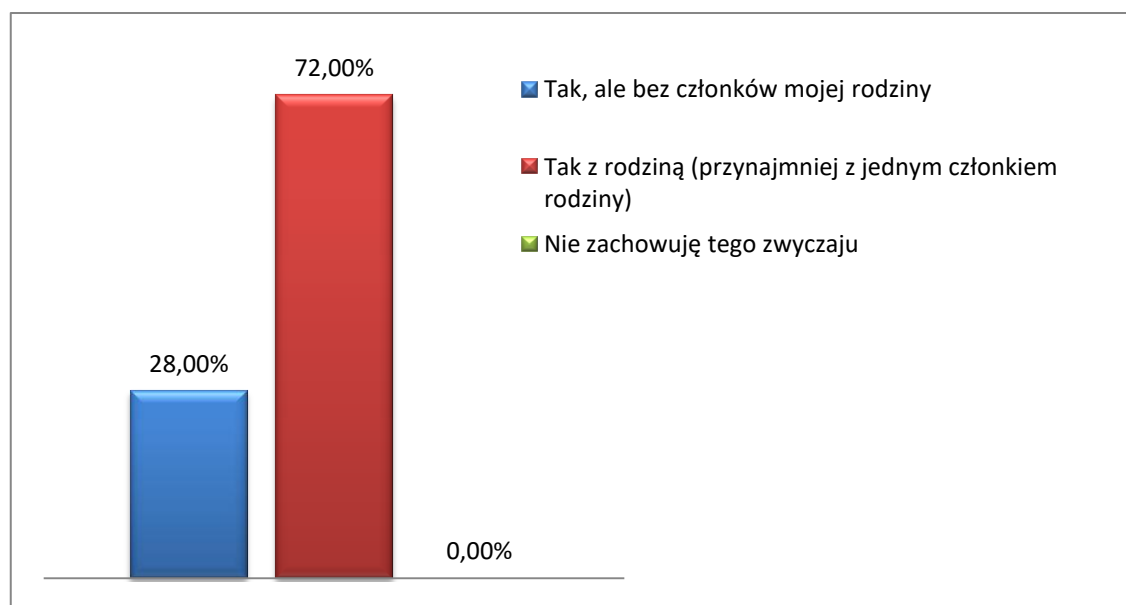
W religijności Kurpiów zarówno w przeszłości jak i obecnie powszechnym zjawiskiem jest kult świętych i pamięć o zmarłych. Lud kurpiowski jest szczególnie wrażliwy na sprawę życia pozagrobowego, pamięta o sądzie Bożym, karze lub

²²⁶ Por. M. W. Kmoch, *Mała Ojczyzna: Strój kurpiowski z Jednorożca na początku XX w.*, <http://www.kurpiankawielkimswiecie.pl/2017/06/maa-ojczyzna-jak-dawniej-wyglada-stroj.html>, [dostęp: 14.04.2022].

nagrodzie, a także o czyścicu, w którym zmarli muszą pokutować za swoje przewinienia. Aby im przyjść z pomocą, żyjący nie szczędzą modlitw i dobrych uczynków²²⁷.

Podobnie jak kiedyś, podobnie obecnie 1 i 2 listopada wierni na Kurpiach licznie uczestniczą we mszy św. w kościele, odwiedzają groby najbliższych, modlą się za nich, a także składają ofiary na „podzwonne”²²⁸, wypominki i msze św. Dni te poświęcone są pamięci i modlitwie za zmarłych. Współcześnie wszyscy badani deklarują modlitwę przy grobach oraz udział w nabożeństwach związanych z uroczystością Wszystkich Świętych i Dniem Zadusznym. Aż (72,0%) czyni to we wspólnocie rodzinnej. Należy pokreślić, że te praktyki wykonują nawet osoby deklarujące się jako niewierzące.

Wykres 67. Modlitwa przy grobach, udział w nabożeństwach we Wszystkich Świętych i w Dniu Zadusznym

Źródło: badanie własne

Mieszkańców badanych parafii kurpiowskich zapytano o kultywowanie w rodzinie zwyczajów związanych z rokiem liturgicznym: „Które zwyczaje związane z rokiem liturgicznym są kultywowane w Pana/Pani rodzinie?”. Respondent miał możliwość wyboru kilku odpowiedzi. Podsumowanie wyników badań w zakresie uczestnictwa w nabożeństwach okresu zwykłego przedstawia (**tabela 82**).

²²⁷ Por. H. Ropiak, *Ziszczeni*, Słupsk 1994, s. 78-49.

²²⁸ „Podzwonne” – „to dzwonienie na Wszystkich Świętych i Dzień Zaduszny za dusze zmarłych, za co kościelny otrzymywał ofiarę pieniężną bądź datki w naturze”. Za: A. Chętnik, *Kalendarzyk...*, dz. cyt., s. 22.

Tabela 82. Zwyczaje związane z rokiem liturgicznym są kultywowane w rodzinie ankietowanego.**Możliwość wielokrotnych odpowiedzi**

	Tak, bez członków rodziny	Tak z rodziną	Nie zachowuje tego zwyczaju
Modlitwa przy grobach, udział w nabożeństwach we Wszystkich Świętych i w Dniu Zadusznym	28,0%	72,0%	0,0%
Święcenie gromnicy w Święto Matki Bożej Gromniczej	11,9%	80,8%	7,3%
Procesja Bożego Ciała	10,0%	79,5%	10,5%
Godzinki do Matki Bożej	13,2%	57,6%	29,2%
Nabożeństwo majowe	18,1%	48,9%	33,0%
Odpusty parafialne	11,6%	54,3%	34,1%
Odmawianie różańca w domu	25,1%	38,6%	36,2%
Odpusty parafialne	8,9%	47,3%	43,8%
Nabożeństwo październikowe w kościele	11,6%	38,6%	49,7%
Przyozdabianie zielonymi gałązkami na Zielone Świątki domu, krzyża, kapliczki	8,1%	32,2%	59,7%
Nabożeństwo czerwcowe	10,5%	25,9%	63,5%
Nabożeństwa pierwszopiątkowe	11,6%	23,0%	65,4%
Święcenie w kościele „ziół”	11,1%	16,5%	72,4%
Nabożeństwa pierwszosobotnie	8,4%	13,0%	78,6%

Źródło: badanie własne

Analizując zwyczaje i praktyki religijne związane z okresem zwykłym roku liturgicznego, jak zaznaczają przedstawiciele rodzin kurpiowskich, są one w znacznym stopniu podtrzymywane wraz z rodziną lub przynajmniej z jednym członkiem rodziny.

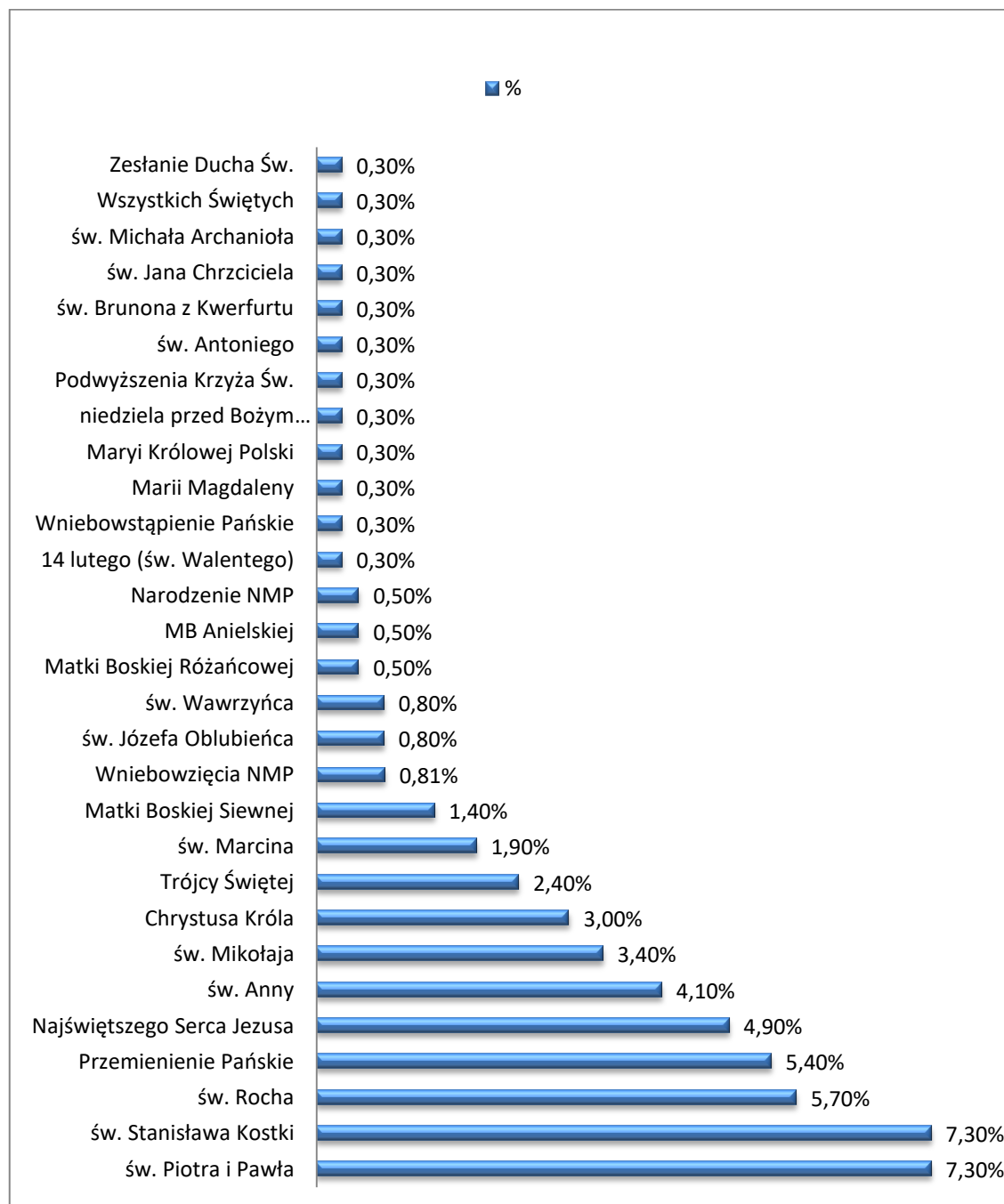
1. Do najczęściej wskazywanych zwyczajów zaliczyć możemy modlitwę przy grobach i udział w nabożeństwach związanych z uroczystością Wszystkich Świętych i Dniem Zadusznym (100%). Należy pokreślić, że praktykują to nawet osoby deklarujące się jako niewierzące.
2. W procesji Bożego Ciała bierze udział (89,5%) respondentów, a wspólnie z rodziną (79,5%). Jednak tylko (25,7%) badanych wskazuje, iż uczestniczy w procesji Bożego Ciała w stroju regionalnym.
3. Lud kurpiowski kultywuje zwyczaj święcenia gromnicy w Święto Matki Bożej Gromniczej – (92,7%), a tylko (7,3%) nie zachowuje tego zwyczaju.

4. Mieszkańcy parafii kurpiowskich licznie udają się na modlitwę do kościołów w uroczystość Wniebowzięcia NMP. Zwyczaj święcenia „ziół” w Uroczystość Matki Bożej Zielnej kultywuje (65,9%) badanych. Wspólnie z rodziną uczestniczy ponad połowa badanych (54,3%).
5. W nabożeństwie majowym bierze udział (67%) respondentów udział. Nieco mniej niż co drugi ankietowany wskazał uczestnictwo wspólnie z rodziną w nabożeństwie majowym – (48,9%).
6. W nabożeństwie różańcowym (październikowym) w kościele uczestniczy (50,2%), w tym (38,6%) badanych uczestniczy w nabożeństwie w kościele wspólnie z rodziną. Więcej respondentów deklaruje odmawianie różańca w domu (63,7%). Wspólnie z rodziną na modlitwie różańcowej w domu gromadzi się (38,6%).
7. W nabożeństwie pierwszopiątkowym uczestniczy (34,6 %) badanych wiernych.
8. W nabożeństwie pierwszosobotnim uczestniczy (21,4%) respondentów. Rodzinnie na to nabożeństwo udaje się do kościoła (13,0%) badanych.
10. Zwyczaj śpiewania Godzinek do Matki Bożej podaje ponad jedna czwarta respondentów (27,6%). Wspólnie z rodziną śpiewa godzinki (16,5%).
11. Rodziny, które przyozdabiają zielonymi gałązkami dom, krzyż i kapliczki na Zielone Świątki stanowią (40,3%), z czego trzeci czyni to wspólnie z rodziną (32,2%).
12. W nabożeństwie czerwcowym deklaruje uczestnictwo (36,4%) badanych, a co czwarty respondent (25,9%) uczestniczy w nabożeństwie czerwcowym z rodziną.
13. Ponad połowa wiernych badanych parafii na Kurpiowszczyźnie uczestniczy w odpustach parafialnych (56,2%), a rodzinnie na odpusty udaje się (47,3%) ankietowanych wiernych.
14. Rodziny kurpiowskie używają pozdrowień chrześcijańskich, takich jak: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”, „Szczęść Boże”, „Z Bogiem”, „Daj Boże”, „Boże błogosław”. Częściej pozdrowień chrześcijańskich używały osoby w wieku powyżej 50 lat, a najrzadziej najmłodszy respondenci.

Płeć i wiek ankietowanych nie różnicują znacznie wyników badań empirycznych w zakresie uczestnictwa w zwyczajach i nabożeństwach kultywowanych wspólnie z rodziną.

Badani z rodzin kurpiowskich udzielili obszernych odpowiedzi na temat uczestnictwa w odpustach parafialnych. **Wykres 68** prezentuje odpusty wymienione przez respondentów.

Wykres 68. Udział w odpustach

Źródło: badanie własne

1. Do najczęściej wymienianych przez respondentów odpustów, w których uczestniczą wierni parafii kurpiowskich zaliczyć można: św. Stanisława Kostki i św. Piotra i Pawła (po 7,3%) badanych.
2. Na drugim miejscu badani wskazują odpust św. Rocha (5,7%).
3. Następnie występuje odpust Przemienienia Pańskiego (5,4%), Najświętszego Serca Jezusa (4,9%) oraz Chrystusa Króla (3,0%).

4.4.4. Podsumowanie

Analiza badań empirycznych na temat przeżywania w omawianym rozdziale miała na celu ukazanie życia religijnego rodzin Kurpiowszczyzny na tle wydarzeń roku liturgicznego. W zakres badań empirycznych wchodziło życie religijne rodzin kurpiowskich w cyklu roku kościelnego poprzez Adwent, czas Bożego Narodzenia, Wielkiego Postu, Wielkanocy i okres zwykły. Badania wykazały, że zwyczaje i praktyki religijne związane z rokiem liturgicznym są w dużym stopniu podtrzymywane w rodzinach kurpiowskich.

Bogata obyczajowość i kultura ludowa ludności tego regionu wyrosła z głęboko zakorzenionej i zachowanej tradycji chrześcijańskiej. Nie da się bowiem oddzielić tej tradycji od codziennego życia ludności. Te właśnie formy życia wypływające z wiary nazywano „pobożnością ludową”. Wiele form tradycji ludowej ukazanej w niniejszym rozdziale ginie, ale znaczna ich część, która pozostaje w świadomości mieszkańców omawianego regionu, jest nadal kontynuowana.

Dzięki pieśniom kurpiowskim i zwyczajom religijnym, które zawsze były i są obecne w życiu rodzin kurpiowskich, szerzy i umacnia się wiara, tworząc swego rodzaju kod międzypokoleniowy²²⁹. W czasie okresu Bożego Narodzenia do dziś wierni śpiewają pieśni, kolędy i pastorałki w gwarze kurpiowskiej. Na uwagę zasługuje fakt, że w każdym miesiącu inna wioska przygotowuje oprawę mszy świętej w gwarze kurpiowskiej w Bazylice kolegiackiej Trójcy Przenajświętszej w Myszyńcu. Wśród młodzieży i dorosłych przetrwał zwyczaj „Herodów”.

Współczesne rodziny kurpiowskie licznie i wspólnotowo uczestniczą w procesjach liturgicznych, takich jak: procesja z palmami w Niedzielę Palmową, procesja w niedzielę Zmartwychwstania Pańskiego, procesja Bożego Ciała, z okazji odpustów

²²⁹ Por. Z. Jaroszewski, *Biblia...*, dz. cyt., s. 245.

parafialnych. Ponadto Kurpie uczestniczą w procesjach i innych uroczystościach w stroju regionalnym²³⁰.

Mieszkańcy badanego terenu kultywują zwyczaj święcenia gromnicy w Święto Matki Bożej Gromnicznej, zwyczaj święcenia „ziół” w Uroczystość Matki Bożej Zielnej, także przyozdabiają zielonymi gałązkami domy, krzyże i kapliczki na Zielone Świątki.

Zwyczajem głęboko utrwalonym w życiu wsi kurpiowskiej jest organizowanie nabożeństw majowych przy przystrojonych krzyżach i kapliczkach.

Do dzisiaj przetrwał charakterystyczny dla Kurpi zwyczaj wykonywania palm kurpiowskich. W miejscowości Łyse odbywa się w Niedzielę Palmową barwna procesja z palmami i konkurs palm.

Oprócz palm charakterystycznymi motywami sztuki ludowej są wycinanki kurpiowskie m.in. z motywem „leluji”²³¹, przydrożne kapliczki, krzyże, świątki (rękodzielnicze wytwory Kurpiów – rzeźbiarstwo), haft, koronka, szycie strojów, potrawy regionalne, pisanki oraz domowe ołtarzyki przyozdabiane kwiatami z bibuły. Na Kurpiach prowadzone są liczne warsztaty uczące tych umiejętności²³².

Zachował się też zwyczaj Bożych Obiadów (róžaniec za zmarłych z poczęstunkiem).

Zwyczaj religijne i obrzędowość kurpiowska, które przetrwały w istotny sposób przyczyniają się do budowania tożsamości rodzin badanego terenu Kurpi.

W pobożności Kurpiów występuje dużo autentycznej tęsknoty za Bogiem, odważnego patrzenia na siebie przez pryzmat wiary, poszukiwania oparcia w Jezusie Chrystusie, który jako jedyny jest w stanie przeprowadzić nas ze śmierci do życia. Powyższe cechy religijności ukazują zwyczaje, obrzędy i tradycje religijne, często dziś kultywowane przez rodziny kurpiowskie. Liczne pieśni, ciekawe zwyczaje i obrzędy tego regionu, zachowane do dziś i praktykowane, ukazują urzeczywistnianie się wspólnoty pośród tego ludu i świadomość potrzeby umacniania jej. Pokazuje to,

²³⁰ Respondenci wymieniają inne okoliczności, w których występują w stroju regionalnym: „bierzmowanie, msze kurpiowskie, msze z udziałem różnych gości, uroczystości patriotyczne, okazjonalne, procesje w pierwszą niedzielę miesiąca, wyjazdy na dożynki i festyny”.

²³¹ Leluj – typ wycinanki papierowej o jednoosiowej symetrycznej budowie w formie drzewka z podstawą. Charakterystyczny dla kurpiowskiej Puszczy Zielonej, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Leluj>, [dostęp: 15.07.2022]

²³² T. Kowalewski, *Zwyczaj i obrzędowość kurpiowska w kształtowaniu i wzmacnianiu tożsamości mieszkańców Myszynca; Małe miasta. Tożsamość*, red. M. Zemło Wydawnictwo KUL, Lublin – Supraśl 2015, s. 265.

że w kulturze kurpiowskiej istotną rolę odgrywa pojęcie wspólnoty, co potwierdzają badania.

Funkcja religijna realizowana w rodzinie kurpiowskiej jest odpowiedzią na potrzeby członków rodziny, zwłaszcza ich pragnienia pozostawania w łączności z Bogiem i obejmuje wszystkie czynności i przekazy werbalne i niewerbalne, które dotyczą religijnego rozwoju człowieka, na który składa się m.in. poznanie rzeczywistości religijnej, wymogów moralnych, ale też zachowanie łączności ze wspólnotą religijną i praktyk religijnych. W niniejszym rozdziale skupiono się na dwóch parametrach funkcji religijnej, badania własne Autorki wykazały, że w zakresie wspólnotowości i praktyk religijnych rodzina kurpiowska nadal zachowuje wysoki poziom kontaktu ze wspólnotą a także dba o realizację praktyk religijnych, szczególnie modlitwy indywidualnej i rodzinnej, wyrażanie czci wobec świętych i błogosławionych, udział w pielgrzymkach, procesjach, życiu sakramentalnym, przeżywaniu roku liturgicznego zgodnie ze wskazaniem Kościoła.

Wnioski

Celem niniejszej rozprawy było ukazanie współczesnej rodziny kurpiowskiej mocno osadzonej w kulturze i religijności ludowej Kurpiowszczyzny oraz zaprezentowanie jej funkcji religijnej, ze szczególnym uwzględnieniem globalnego stosunku do wiary, wiedzy religijnej, ideologii religijnej, doświadczenia religijnego, praktyk religijnych, wspólnoty religijnej i moralności religijnej. Badanie miało na celu ustalenie czy, a jeśli tak, to w jakim zakresie, współczesna rodzina kurpiowska spełnia funkcję religijną?

Zarówno cel nadrzędny, jak i hipoteza główna zostały zweryfikowane pozytywnie. Wyniki badań pozwalają na stwierdzenie, że rodzina kurpiowska to wspólnota, która dba o realizację funkcji religijnej zarówno wewnątrz rodziny, jak i we współpracy z lokalną wspólnotą eklezjalną jako instytucja społeczna.

Zebrany materiał w trakcie przeprowadzonych badań empirycznych umożliwił nakreślenie obrazu współczesnej rodziny kurpiowskiej z szczególnym uwzględnieniem jej funkcji religijnej. W efekcie nasuwają się następujące wnioski:

- Świadomość wiary i praktyki religijne jako podstawowy przejaw religijności ludowej przetrwały gwałtowne przemiany społeczno-kulturowe a nawet uległy umocnieniu. Niewątpliwy wpływ na to miało ugruntowanie rodzin kurpiowskich w tradycji.

Należy zwrócić uwagę, iż w sytuacji, gdy poziom autodeklaracji religijności od kilkunastu lat systematycznie spada w skali ogólnopolskiej²³³, to w badanych rodzinach kurpiowskich, stwierdza się wysoki wskaźnik identyfikacji z wiarą i praktykami religijnymi, aż (98,2%) – łączny wskaźnik głęboko wierzących i wierzących. To wskaźnik wyższy niż uzyskany w ogólnopolskich badaniach²³⁴ i wyższy od uzyskanego w diecezji łomżyńskiej w 2003 r. (ok. 97%)²³⁵.

Można stwierdzić, iż współczesne rodziny kurpiowskie mają świadomość przynależności do Boga. Ponad połowa mieszkańców badanych parafii kurpiowskich to osoby określające się jako głęboko wierzący i systematycznie praktykujący (52,7%). Warto podkreślić, że wskaźnik głęboko wierzących jest

²³³ Por. D. Tułowiecki, *Bez Boga...*, dz. cyt., s. 199.

²³⁴ GUS, *Życie religijne w Polsce. Wyniki Badania spójności społecznej 2018*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/wyznania-religijne/zycie-religijne-w-polsce-wyniki-badania-spojnosci-spolecznej-2018,8,1.html> [dostęp: 22.08.2022]. Jak wykazały wyniki badania, w pierwszej połowie 2018 r. niespełna 81% mieszkańców Polski określiło się jako osoby wierzące albo głęboko wierzące, natomiast 3% jako niewierzące.

²³⁵ W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba, *Postawy społeczno-obyczajowe...*, dz. cyt., s. 38-39.

wyższy niż w diecezji łomżyńskiej (33,3% głęboko wierzący) w stosunku do badań przeprowadzonych przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego w 2003 r. (badania prowadzone były w 4 regionach; Podlasie, rejon łomżyński, Kurpie, Mazowsze)²³⁶, natomiast wskaźnik praktykujących systematycznie wynosi (52,7%) i jest niższy w porównaniu do badań przeprowadzonych przez Instytut statystyki Kościoła Katolickiego SAC w Warszawie w 2003 r. – (59,7% praktykujący systematycznie)²³⁷. Niewierzący i niepraktykujący członkowie rodzin kurpiowskich stanowią 0,5%, zaś niezdecydowanych jest 0,8%. Najliczniejszą grupę głęboko wierzących i systematycznie praktykujących stanowią respondenci w wieku powyżej 50 lat oraz osoby w wieku od 36 do 50 lat, rzadziej praktykują ankietowani w wieku poniżej 35 lat. Z badań wynika, że najczęściej osobami wierzącymi i systematycznie praktykującymi są osoby będące w związku małżeńskim. Uzyskane wyniki badań empirycznych pozwalają stwierdzić, że wraz z wiekiem wzrasta odsetek wierzących, a zarazem maleje lub zanika odsetek obojętnych religijnie, wątpiących i niewierzących. Spadł wskaźnik osób praktykujących niesystematycznie – obecnie wynosi (34,5%), w stosunku do badań przeprowadzonych przez porównaniu do badań przeprowadzonych przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC w Warszawie w 2003 r. (36,1% na Kurpiach)²³⁸. Wskaźnik badanych, którzy podają, że nie uczestniczą w praktykach religijnych, to (5,2%), jest to wyższy wskaźnik w stosunku do wspomnianych badań w diecezji łomżyńskiej (1,4%)²³⁹. Po dokładnej analizie wyników badań nasuwa się wniosek, że mieszkańcy rodzin Kurpiowszczyzny przystępują do sakramentów świętych i ma to dla nich duże znaczenie.

- Więcej niż co drugi badany z rodzin kurpiowskich uczestniczy we mszy św., czyniąc to w każdą niedzielę albo sobotę wieczorem. Rozkład uczestnictwa we mszy św. pokrywa się zatem zasadniczo z rozkładem autodeklaracji respondentów w zakresie praktyk religijnych. Jak wykazują badania co trzeci mieszkaniec Kurpi przystępuje do sakramentu Eucharystii w każdą niedzielę. Częściej w każdą niedzielę albo sobotę wieczorem we mszy świętej uczestniczą osoby będące w związku małżeńskim. Deklarowany udział w niedzielnej mszy świętej,

²³⁶ W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba, *Postawy społeczno-obyczajowe...*, dz. cyt., s. 38.

²³⁷ Tamże, s. 54.

²³⁸ Por. W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba, *Postawy społeczno-obyczajowe...*, dz. cyt., s. 54.

²³⁹ Tamże.

częstotliwość przystępowania do Komunii Świętej jest wyższy u respondentów w starszym wieku.

- Zdecydowana większość wiernych kurpiowskich przystępuje również do spowiedzi wielkanocnej. Najczęściej do spowiedzi wielkanocnej przystępują osoby będące w związku małżeńskim, niż osoby niebędące w związku małżeńskim.
- Warto również dodać, że wiernym badanego terenu przywiązaniu do religii towarzyszy powszechna wiara w podstawowe dogmaty chrystologiczne i trynitarnie:
 - prawie wszyscy respondenci (98,1%) wierzą, że Bóg jest Jeden w Trzech Osobach;
 - prawdy wiary we wcielenie, śmierć na krzyżu i zmartwychwstanie Chrystusa zadeklarowało (97,3%) badanych.
 - większość badanych (93,8%) uważa Jezusa za Boga (Syna Bożego),

Badania przeprowadzone wśród respondentów wskazały na wysoki poziom wiedzy religijnej. Znajomość prawd wiary i kierowanie się nimi w życiu deklaruje (75,3%) badanych. Można zatem stwierdzić, że akceptacja prawd religijnych nie jest tylko zależna od znajomości tych prawd. Zauważmy, że wskaźnik wiary w jako Jezusa Syna Bożego jest wyższy od wskaźnika deklaracji znajomości prawd wiary.

- Badania empiryczne wykazały, że znajomość prawd wiary w grupach wiekowych w ich własnej ocenie i kierowanie się nimi w życiu jest na najwyższym poziomie u badanych w wieku powyżej 50 lat, nieco rzadziej osoby w wieku od 36 do 50 lat, a najrzadziej osoby w wieku poniżej 35 lat. Okazuje się, że najmłodszy, pomimo iż uczestniczą w katechezie szkolnej, najniżej oceniają swoją znajomość prawd wiary. W badaniach potwierdziła się hipoteza, iż wiedza religijna osób z wyższym wykształceniem będzie na wyższym poziomie niż pozostałych respondentów. Częściej prawdy wiary znali i postępowali wg nich ankietowani będący w związku małżeńskim oraz osoby posiadające wykształcenie wyższe.
- Z samooceny dynamiki własnej religijności wynika, że rodziny badanych terenów Kurpi cechuje ponadto trwałość postaw religijnych. Widoczne zmiany religijności kierunkują się zdecydowanie w stronę wzrostu niż spadku. Badania empiryczne wykazały, iż w rodzinach kurpiowskich (31,3%) respondentów deklaruje dzisiejszą religijność jako mocniejszą niż kiedyś. Wskaźnik ten jest wyższy w stosunku do

badan z 2003 roku (Kurpie – 20,9%)²⁴⁰, a niewielki procent badanych ocenia się dziś jako mniej religijnych niż dawniej. Największą stabilność religijną wskazują wdowa/ wdowiec oraz respondenci w grupach wiekowych powyżej 51 lat.

- Członkowie rodzin kurpiowskich pogłębiają swoją wiedzę religijną korzystając z Pisma Świętego, Katechizmu Kościoła Katolickiego, książek religijnych, broszur czy prasy katolickiej. Najwięcej badanych wskazuje na posiadanie w domu Pisma Świętego, na kolejnym miejscu wskazują na książki i czasopisma religijne, a najmniej osób posiada Katechizm Kościoła Katolickiego. Pismo Święte posiadały najczęściej osoby z wykształceniem wyższym oraz średnim i osoby powyżej 36 lat.
- Wierni z badanego obszaru dużą wagę przywiązują do znaków religijnych. Krzyż posiada prawie każda rodzina kurpiowska. Obrazy religijne również znajdują się w większości kurpiowskich domów. Ankietowani wskazywali też na posiadanie krzyża lub kapliczki w ogrodzie. Istotny jest fakt, że w rodzinach kurpiowskich zachował się zwyczaj posiadania „ołtarzyka”, tzw. „kącika religijnego”. Można je zauważyć najczęściej w domach starszych respondentów.
- W tradycji rodzin kurpiowskich zachowało się używanie pozdrowień chrześcijańskich, takie jak: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”, „Szczęść Boże”, „Z Bogiem”, „Daj Boże”.
- Dane empiryczne potwierdzają, że badani wskazują na rodziców, jako osoby, które mają wpływ na kształtowanie się obrazu Boga. Na drugim miejscu wskazują dziadków na trzecim kapłanów, na czwartym miejscu są katecheci.
- We współczesnych rodzinach zamieszkujących badane tereny Kurpiowszczyzny tematy religijne nie należą do wiodących w podejmowanych rozmowach w kręgu rodzinnym i wśród znajomych. Najczęściej tematy religijne podejmują małżonkowie między sobą, tak stwierdza połowa respondentów. Na drugim miejscu według wskazań ankietowanych podejmowane są takie rozmowy z dziećmi.
- Obszar doświadczenia religijnego obejmuje przede wszystkim doświadczenie bliskości i opieki Bożej. Współczesne wspólnoty rodzinne Kurpiowszczyzny postrzegają Boga przede wszystkim jako Stworzyciela, Dobrego i Miłosiernego Ojca. Mieszkańcy omawianego terenu zgadzają się również z twierdzeniem, że Bóg jest Wszechmogący, Sędzią Sprawiedliwym.

²⁴⁰ Por. W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba, *Postawy społeczno-obyczajowe...*, dz. cyt., s. 40.

- Ankietowani w swych odpowiedziach podkreślali, że najbardziej cenione dla nich wartości to rodzina, dzieci, zbawienie, wiara religijna. Na uwagę zasługuje podkreślenie, że dla mieszkańców Kurpiowszczyzny duże znaczenie mają również: ojczyzna, zwyczaje i tradycja. Uzyskane dane empiryczne są podobne do badań przeprowadzonych przez porównaniu do badań przeprowadzonych przez Instytut statystyki Kościoła Katolickiego SAC w Warszawie w 2003 r.²⁴¹.
- Z badań wynika, że mieszkańcy Kurpiowszczyzny mają świadomość zobowiązań zawartych w przykazaniach i akceptują Dekalog. Badania empiryczne wykazały, że kobiety istotnie częściej niż mężczyźni stosowały się do przykazania VI, VII, IX i X. Ankietowani będący w związku i osoby w starszym wieku częściej stosowali się do wszystkich przykazań. Ponadto większość badanych katolików głęboko wierzących i systematycznie praktykujących zachowuje przykazania zawarte w Dekalogu. W zakresie akceptacji norm Dekalogu wyniki badań pozostają na podobnym poziomie w stosunku do badań z 2003 r.²⁴², a są wyższe niż ogólnopolskie. Warto podkreślić, że wskaźniki akceptacji norm Dekalogu w niewielkim stopniu spadły w porównaniu do badań przeprowadzonych w diecezji łomżyńskiej z 2003 r., ale są jednak nadal wyższe niż w Polsce.
- Respondenci w większości akceptują wybrane normy moralne, uważając, że sprzeczne z nimi zachowania są niedopuszczalne. Badani najbardziej nie akceptują takich zachowań moralnych jak: zdrada małżeńska, kradzież mienia społecznego, eutanazja, przerywanie ciąży, rozwód. Ankietowani deklarujący się jako głęboko wierzący w znacznie większym stopniu zachowują w swoim życiu normy moralne. Badani nie będący w związku małżeńskim istotnie częściej niż respondenci będący w związku oraz ankietowani w młodszym wieku istotnie częściej niż starsi respondenci dopuszczali takie zachowania moralne jak: wolne związki, współżycie seksualne przed ślubem kościelnym, zdrada małżeńska, rozwód, stosowanie środków antykoncepcyjnych, przerywanie ciąży, eutanazja, kradzież mienia społecznego. Badania empiryczne przeprowadzone wśród członków rodzin kurpiowskich w zakresie wybranych problemów moralnych ukazują, iż Kurpie na tle danych przedstawiających średnią całej Polski²⁴³, w większym stopniu nie akceptują zachowań niezgodnych z normami moralnymi.

²⁴¹ Por. W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba, *Postawy społeczno-obyczajowe...*, dz. cyt., s. 119.

²⁴² Por. tamże, s. 72-73.

²⁴³ Por. tamże, dz. cyt. s. 78.

- Przeprowadzone badania empiryczne pozwalają wyraźnie dostrzec zachowany rodzinny charakter świąt kościelnych.
- Badania własne potwierdziły wspólną realizację praktyk religijnych w rodzinach kurpiowskich. Respondenci uczestniczą w następujących uroczystościach, świątach i nabożeństwach i zwyczajach religijnych: zwyczaj święcenia gromnicy w święto Matki Bożej Gromnicznej, udział w nabożeństwie majowym, w uroczystości Wniebowzięcia NMP (podtrzymywanie zwyczaju święcenia „ziół” w Święto Matki Bożej Zielnej), udział w nabożeństwie różańcowym (październikowym), zwyczaj śpiewania Godzinek do Matki Bożej, udział w roratach, w pasterce, we mszy świętej pierwszego i drugiego. dnia świąt Bożego Narodzenia, śpiewanie kolęd i innych pieśni religijnych, święto Trzech Króli (święcenie kredy i oznaczanie nią drzwi domów), rekolekcjach, w Środzie Popielcowej, Gorzkich Żalach, Drodze Krzyżowej, święceniu palm wielkanocnych, nabożeństwach Wielkiego Tygodnia, święceniu potraw w Wielką Sobotę (tzw. święconki), przynoszenie z kościoła w Wielką Sobotę święconej wody, modlitwa przy grobach zmarłych w uroczystości Wszystkich Świętych i Dniu Zadusznym, udział w procesji rezurekcyjnej, Niedzieli Palmowej, Bożego Ciała, udział w nabożeństwie czerwcowym, w odpustach parafialnych. Kurpie kultywują swoiste obrzędy związane z pogrzebem, modlitwy za zmarłych, tzw. Boże Obiady.
- Z innych zdarzeń służących integracji mieszkańców stolicy Kurpi są pielgrzymki do miejsc kultu religijnego, w tym coroczna Pielgrzymka Kurpiów na Jasną Górę.
- W badaniach przeprowadzonych przez Autorkę niniejszej rozprawy, modlitwę codzienną deklaruje (93,6%) badanych członków rodzin²⁴⁴. Rodzinnie modli się (27,4%), a (indywidualnie 66,2%) ankietowanych. Porównując do badań przeprowadzonych w diecezji łomżyńskiej w 2003 r., gdzie modlitwę codzienną lub prawie codzienną deklarowało (73,4%)²⁴⁵, można zauważyć, że rodziny kurpiowskie modlą się częściej.
- Badania wykazały, że jeszcze zachował się zwyczaj przyjmowania „Herodów” i kolędników w domu. Obecnie bardziej powszechny jest zwyczaj przedstawień jasełkowych, który jest podtrzymywany w każdej szkole na Kurpiowszczyźnie.
- Rodziny kurpiowskie dużą uwagę przywiązują do kultu świętych, którzy są postrzegani jako opiekunowie spraw życia rodzinnego i gospodarczego. Spośród

²⁴⁴ Wynik ten jest sumą modlących się indywidualnie, jak też z rodziną (codziennie rano i wieczorem, codziennie tylko rano, codziennie tylko wieczorem) – tabela 59.

²⁴⁵ Por. W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba, *Postawy społeczno-religijne...*, dz. cyt., s. 68-69.

świętych najbardziej czczonych respondenci najczęściej wskazują Maryję oraz św. Józefa. Do ważnych świętych respondenci zaliczają również św. Piotra i Pawła, św. Stanisława Kostkę, św. Jana Chrzciciela, św. Mikołaja, św. Annę, św. Rocha oraz innych. Respondenci oprócz świętych wskazanych w ankiecie wymieniają innych świętych min. św. Jana Pawła II, św. Ritę.

- Ważnym elementem religijności badanych rodzin jest msza święta w gwarze kurpiowskiej raz w miesiącu w bazylice myszyńskiej.
- Przeprowadzone badania socjologiczne ukazują, iż respondenci identyfikują się w sposób wyraźny z parafią. Ponad połowa badanych potwierdziła również swoje zaangażowanie w życie parafii. Częściej z parafią związani byli ankietowani w wieku powyżej 50 lat oraz w wieku od 36 do 50, rzadziej ankietowani w wieku poniżej 35 lat. Głęboko wierzący i systematycznie praktykujący wyraźnie częściej deklarują swój związek z parafią. Na uwagę zasługuje fakt, iż w rodzinach wieloosobowych wskaźnik więzi z parafią jest wyższy niż w rodzinach 1- ,2- ,3-osobowych.
- Ponad połowa badanych potwierdziła swoje zaangażowanie w życie parafii. Deklarowanemu poczuciu więzi z parafią towarzyszy większe zaangażowanie wiernych w różne formy działalności i sprawy parafialne. W życie parafialne najczęściej angażowali się ankietowani w wieku powyżej 50 lat oraz w wieku od 36 do 50 lat, najrzadziej najmłodszy respondenci w wieku do 35 lat. Głęboko wierzący i systematycznie praktykujący najbardziej angażują się w życie parafialne oraz osoby żyjące w rodzinach wieloosobowych (7-14 osób).
- Do najistotniejszych spraw do rozwiązania w parafii wg respondentów należy: zachęcanie dzieci, młodzieży i dorosłych do uczestnictwa we mszach św. i nabożeństwach, następnie właściwe przygotowanie do sakramentów, respondenci dostrzegają również potrzebę dbania o wystrój kościoła, jak też zwracają uwagę na akcje charytatywne oraz konieczność remontu budynków kościelnych.
- Członkowie rodzin kurpiowskich deklarują przynależność do ruchów, wspólnot religijnych oraz stowarzyszeń katolickich i dobroczynnych w parafiach. Najwięcej badanych wymieniło przynależność do kół różańcowych, kolejno Rodzinę Radia Maryja, Kościół Domowy, jak też inne grupy. Wspólnoty istniejące na terenie parafii kurpiowskich przyczyniają się do budowania więzi lokalnej i podtrzymywania tradycji, a więc odgrywają ważną rolę w Kościele. Stają się też czynnymi uczestnikami bezpośredniej ewangelizacji oraz współtwórcami odnowy

moralnej w społeczeństwie. Owocem pracy ruchów i wspólnot oraz stowarzyszeń jest pogłębiona religijność, a także misyjne i ekspansywne duszpasterstwo w parafii. Działalność ruchów katolickich ma zawsze prowadzić do pełniejszego włączenia wiernych w życie wspólnoty parafialnej.

- W religijności rodzin kurpiowskich można odnaleźć cechy religijnej kultury ludowej. Wśród tradycji i zwyczajów właściwych dla rodzin kurpiowskich można wymienić: „malowanie pisanek i kraszanek”, „posty różnego rodzaju”, „święcenie wianków”, „święcenie ziół i ziarna”, sporządzanie tradycyjnych palm i święcenie ich w kościele w Niedzielę Palmową, a także barwne procesje z palmami. Obecnie piękne palmy można oglądać w Łysych, Myszyńcu, Kadzidle, Zalasie i Lipnikach. Ciekawe formy zdobienia palm na konkurs zachowały się najmocniej na terenie parafii Łyse. Ludowa twórczość artystyczna jest charakterystycznym znakiem religijności rodzin i stanowi perłę kurpiowskiego krajobrazu (krzyże i kapliczki, rzeźby przedstawiające Chrystusa Ukrzyżowanego, wycinanki kurpiowskie m.in. z motywem „*lelui*”, świątki, kierce, pająki, bukiety na ołtarzyki itp.). Do dziś nie tylko w muzeum spotkać można tego typu ozdoby.
- Przygotowywanie szopki bożonarodzeniowej w kościele w Myszyńcu, gdzie figury są ubierane w stroje ludowe.
- Zachował się również zwyczaj uczestnictwa w strojach kurpiowskich (msza święta rezurekcyjna, Boże Ciało, odpusty parafialne, sakrament bierzmowania, uroczystości patriotycznych, wyjazdy na dożynki i festyny).
- Do barwnych obrzędów rodzinnych należy Wesele Kurpiowskie. Widowisko zatytułowane „Wesele Kurpiowskie” odbywa się co roku w czerwcu w Kadzidle (to obok Miodobrania Kurpiowskiego w Myszyńcu – największa impreza folklorystyczna w regionie). Pokazuje żywe przywiązanie Kurpiów do tradycji.
- Zachowały się zwyczaje związane z chrztem (tzw. „wykup” na Wielkanoc – obdarowywanie upominkami chrześniaków).
- Swoistym wyznacznikiem kultury kurpiowskiej jest dobrze zachowana gwara kurpiowska. Elementy gwary przetrwały dzięki przekazom ustnym, jako tzw. „gadki kurpiowskie”.
- Wspólnota, która jest rzeczywistością realizującą się w Kościele występuje w kulturze Puszczy Zielonej. Liczne pieśni, ciekawe zwyczaje i obrzędy tego regionu, zachowane do dziś i praktykowane ukazują urzeczywistnianie się wspólnoty pośród tego ludu i świadomość potrzeby umacniania tej wspólnoty.

- Warto podkreślić, że w miejscowościach kurpiowskich obok starych karawak, stanęły w 2020 r. nowe z inicjatywy wiernych podczas rozpoczętej epidemii koronawirusa SARS-CoV-2. Krzyże epidemiczne pojawiły się między innymi przed kościołem w Dylewie²⁴⁶. Druhowie z OSP w Ramionach (gm. Baranowo) również postawili (16.09.2020) w swojej wsi nowy krzyż epidemiczny. Poprzedni – mocno już zniszczony – stał tam od ponad 180 lat²⁴⁷.
- Tradycja kurpiowska nierozzerwalnie łączy się z kulturą chrześcijańską. Członkowie rodzin kurpiowskich w zdecydowanej większości są dumni z bycia Kurpiem/Kurpianką. Najstarsi respondenci w przedziale wiekowym (51 – powyżej 71 lat), to osoby najbardziej dumne z bycia Kurpiem/Kurpianką, a w młodszych grupach wiekowych ten wskaźnik jest niższy.
- Mieszkańcy Kurpiowszczyzny są bardzo przywiązani do tradycji regionalnej. Najbardziej cenią sobie tradycję kurpiowską osoby powyżej 71 lat, podobnie w grupie wiekowej 51-70 lat, niższy obserwujemy u badanych w wieku 25-50 lat, a najniższy w najmłodszej grupie badanych 18-25 lat. Warto podkreślić, że mieszkańcy wsi są bardziej przywiązani do tradycji niż miejscowości gminnych czy miast.

Nakreślony na podstawie badań obraz rodziny kurpiowskiej wskazuje w szerokim wymiarze realizację funkcji religijnej we wspólnocie rodzinnej. Współczesna rodzina kurpiowska pozostaje wspólnotą życia i miłości, którą zawsze zespałała i nadal zespała wiara w Boga, chociaż zmieniają się formy wyrazu jej religijności.

Rodzina kurpiowska pozostaje środowiskiem i wspólnotą wychowawczą. Jej codzienne funkcjonowanie jest nadal bezpośrednio związane z kształtowaniem najmłodszego pokolenia. Współczesna rodzina kurpiowska realizuje swoją funkcję religijną, pozostając nie tylko wspólnotą miłości i życia, ale również wiary. Należy podkreślić, iż znaczna część rodzin kurpiowskich podejmuje zadanie rozwijania swojej wiary i dzielenia się nią z członkami rodziny.

Kościelne praktyki religijne są nadal powszechne, zauważa się więź pomiędzy liturgią a sposobem życia mieszkańców Kurpiowszczyzny. Niestety wiele form

²⁴⁶ <https://to.com.pl/dylewo-krzyz-epidemiczny-zostanie-poswiecony-3052020-zdjecia/ga/c1-14938130/zd/43066832>, [dostęp: 12.07.2022].

²⁴⁷ „W naszej wsi miała miejsce wymiana krzyża na nowy który był postawiony ponad 180 lat temu w czasie epidemii cholery i zachował się aż do dziś?”. Za: <https://to.com.pl/gmina-baranowo-nowy-krzyz-epidemiczny-w-ramionach-poprzedni-stal-we-wsi-blisko-200-lat-16092020-zdjecia/ar/c1-15182204>, [dostęp: 12.07.2022].

tradycji ludowej ukazanej w niniejszym opracowaniu ginie, ale ta ich część, która pozostała w świadomości mieszkańców omawianego regionu jest nadal kultywowana. Na podstawie uzyskanych danych z badań własnych można stwierdzić, że rodzina kurpiowska zachowuje świadomość religijną, przyjmuje silniej niż statystyczna polska rodzina postawę moralną wyraźnie odrzucając naruszenia norm moralno-obyczajowych i podejmuje działania apostołsko-misyjne zwłaszcza w kręgu rodziny i wspólnoty eklezjalnej, zatem we wskazanych parametrach realizuje funkcję religijną.

Zakończenie

Współczesna rodzina podlegając wielu czynnikom zewnętrznym odrywa się od swego klasycznego obrazu i przeobraża swoją strukturę i funkcje, co prowadzi także do jej odmiennego postrzegania w nauce, polityce, kulturze, społeczeństwie i prawie. Rodzina jest coraz częściej ujmowana jako dynamiczny projekt, który może być realizowany w wielu zróżnicowanych wariantach i podlegać nieustannej modyfikacji. Ponowoczesna socjologia rodziny podkreśla procesualny, a nie strukturalny charakter rodziny. Rodzina nie jest wedle tej socjologii stałą, obiektywną i jasną strukturą, ale rzeczywistością zależną od subiektywnej opinii jej członków. Współczesny zamęt myślenia o rodzinie jest konsekwencją poważnego błędu antropologicznego prowadzącego do niszczenia podstawowych instytucji społecznych.

W tej sytuacji Kościół katolicki uznając rangę i znaczenie rodziny dla społeczeństwa, narodu, państwa i samego Kościoła nieustannie głosi prawdę o człowieku i rodzinie. Przypomina, że każdy człowiek został przez Boga uzdolniony do miłości, otwartości, relacji, do obdarowywania sobą innych. W miłości ujawnia się prawda o stworzeniu człowieka na obraz i podobieństwo Boga, jego zbawieniu i uświęceniu. Bezinteresowny dar z siebie realizuje się w szczególny sposób w małżeństwie i w rodzinie. Wobec zmieniającej się rzeczywistości społeczno-kulturowej oraz postępującego kryzysu rodziny potrzeba ukazywania i przypominania zarówno filozoficznych założeń dotyczących rodziny jak i Bożego zamysłu na temat małżeństwa i rodziny.

Dostrzegając zachodzące zmiany społeczno-kulturowe a jednocześnie interesując się kulturą kurpiowską Autorka postanowiła odkryć w czym tkwi istota i oryginalność rodziny kurpiowskiej, na jakich fundamentach bazuje, z czego wynika jej szczególna wartość, na jakie założenia funkcji religijnej w rodzinie kurpiowskiej należy zwrócić szczególną uwagę, a przede wszystkim jakie aspekty funkcji religijnej w rodzinie kurpiowskiej są nadal zachowane, a jakie ulegają osłabieniu lub nawet zanikowi?

Wydaje się, że silna więź religijna członków rodziny, a także ich uczestnictwo we wspólnocie eklezjalnej dostarcza rodzinom poczucia większej siły w zmaganiu się z różnymi zagrożeniami, ryzykiem i niebezpieczeństwem. Współcześnie, kiedy instytucja rodziny stoi przed poważnymi wyzwaniami, szczególnie ważne dla jej trwałości jest przekazywanie wartości, norm i wzorców zachowań.

Autorka przedstawiła w niniejszej rozprawie współczesną rodzinę kurpiowską osadzoną w kulturze i religijności ludowej Kurpiowszczyzny jak również zaprezentowała jej funkcję religijną, ze szczególnym uwzględnieniem globalnego stosunku do wiary, wiedzy religijnej, ideologii religijnej, doświadczenia religijnego, praktyk religijnych, wspólnoty religijnej i moralności religijnej.

System wartości moralnych regulujących życie małżeńsko-rodzinne, duchowe, specyfika relacji wewnątrzrodzinnych, więzi z parafią stają się motywem działań oraz obrazem realizacji funkcji religijnej. Przedstawione w niniejszej dysertacji badania wykazały, że we współczesnych rodzinach kurpiowskich nadal przeżywana jest wiara w życiu codziennym w wymiarze indywidualnym i wspólnotowym. Podtrzymywane w rodzinach zwyczaje, obrzędy religijne oraz praktyki religijne sprawiają, iż rodziny stają się aktywnymi uczestnikami ewangelizacji oraz współtwórcami odnowy moralnej w społeczeństwie. Zauważa się także dość duże zaangażowanie członków rodzin na rzecz parafii. Owocem działania ruchów i wspólnot oraz stowarzyszeń jest pogłębiona religijność, a także misyjne i ekspansywne duszpasterstwo w parafii. Rodzina kurpiowska ukształtowana została przez pokolenia na fundamencie wiary powiązanej z silną tożsamością lokalną.

Kurpiowszczyzna jest przykładem społeczności, w której tradycje przeplatają się z nowoczesnością, a jak wskazują ankietowani mieszkańcy, rodzina stanowi dla nich wielką wartość. Uświęcona tradycją duchową i materialną kultura kurpiowska ma nadal (choć w mniejszym stopniu niż kiedyś) swój wpływ na przygotowanie do życia w małżeństwie i rodzinie, model rodziny, wzorce wychowania dziecka, stosunek do drugiego człowieka.

Nakreślony na podstawie badań własnych rodziny kurpiowskiej i jej funkcji religijnej może posłużyć do porównania religijności rodzin z innych obszarów naszego kraju. Przeprowadzone badania mogą nie tylko pomóc w poszukiwaniu rozwiązań, służących wzmocnieniu funkcji religijnej polskich rodzin, ale także stać się pomocne w szukaniu odpowiedzi na pytanie, w jakim kierunku będzie się ona rozwijać. Na uwagę zasługuje fakt, że dla rodzin kurpiowskich ważne jest nie tylko to, co tradycyjne, znane od pokoleń, ale również nowe propozycje Kościoła, np. uczestnictwo w nieznanym wcześniej ruchach religijnych.

Przedstawiona praca to także próba stworzenia modelu współczesnej rodziny, która jest częścią wspólnoty lokalnej, ale również wspólnoty religijnej. To często przeplata się ze sobą, jak np. podczas decydowania o postawieniu nowej kapliczki lub krzyża we

wsi. To sprawa ważna dla całej wspólnoty – rozumianej jako mieszkańcy wsi i jako grupa parafian.

Nowością niniejszej dysertacji względem wcześniej realizowanych badań na terenie Kurpi jest przeprowadzenie badań, które skoncentrowane były na szeroko pojętej funkcji religijnej realizowanej przez współczesną rodzinę kurpiowską. Wskazania i wnioski naukowe Autora niniejszej rozprawy doktorskiej wynikające ze zrealizowanych badań empirycznych dotyczących funkcji religijnej rodziny kurpiowskiej podążają w kierunku potrzeby wieloaspektowego umacniania religijności rodzinnej. Zapis socjologiczny winien być uzupełniony ujęciem teologicznym. Współcześnie, w warunkach ponowoczesności, kiedy nie tylko ujawnia się wiele konkurencyjnych systemów wartości, ale podważane są fundamenty godności człowieka i wspólnota rodzinna niezbędne staje się tworzenie silnych fundamentów przygotowujących do przyjęcia wiary w środowisku rodzinnym. Można przyjąć, że na realizację wychowania młodego pokolenia do wiary wpływa wiele czynników ale do najważniejszych należą: atmosfera rodzinna, struktura rodziny, kultura całego środowiska rodzinnego, relacje interpersonalne w rodzinie, świadomość i doświadczenie wiary, siła relacji z Bogiem, system wartości, świadectwo wiary starszego pokolenia.

W związku z tym, że na podstawie badań empirycznych dostrzeżono wyraźne osłabienie udziału w praktykach religijnych oraz niższy stopień uznania kluczowych wartości moralnych przez najmłodsze pokolenie, niezbędne staje się mądre i odpowiedzialne przygotowanie młodzieży do zawarcia związku małżeńskiego, a później towarzyszenie w osobistym dojrzewaniu do życia zgodnie z wyznawaną wiarą oraz zachęta do pielęgnowania tradycji oraz wartości, których źródłem jest wiara chrześcijańska.

W badaniach empirycznych wykazano także, że więź członków rodzin katolickich z parafią przekształca się, nowe formy wypierają stare, ale poczucie odpowiedzialności zostaje. Powinna to być przedmiotem dalszej eksploracji i dbałości duszpasterzy o jej umacnianie, jak również w przyszłości przedmiotem badań socjologicznych. W działaniach duszpasterskich, wychowawczych należy wspierać rodziny w procesie kształtowania osób w cnotach ludzkich i społecznych. Dynamizm, rozwój poszczególnych członków rodziny wywiera wpływ na całą społeczność lokalną, a także i narodową. Działalność duszpasterska Kościoła w jeszcze bardziej wzmocnionym wymiarze powinna koncentrować się na wsparciu rodziny zarówno w głoszeniu

Ewangelii w środowisku rodzinnym w dostępny jej sposób, jak i praktykach religijnych oraz zachowaniu chrześcijańskiego systemu wartości. Istotnym elementem jest świadectwo życia chrześcijańskiego, nieustanna formacja religijna, która będzie sprawiać, aby rodziny mogły wzrastać jako prawdziwi wyznawcy Jezusa Chrystusa.

Badania wskazują, że lokalna tożsamość może być odpowiedzią na wiele pytań o kryzys wiary i upadek tradycyjnych wzorców, a postawa ankietowanych mieszkańców Kurpiowszczyzny jest przyczynkiem w ich poszukiwaniu. Rodzina kurpiowska radzi sobie z wyzwaniem XXI wieku. Przechowuje depozyt wiary na swój własny, interesujący sposób, czego dowodem są nowe ruchy w Kościele, które na Kurpiach przyciągają nie mniej uczestników, niż te znane od dawna. Warto podkreślić także przywiązanie do zwyczajów, w innych częściach kraju zapomnianych, jak Boże Obiady, stawianie krzyży morowych czy udział w procesjach w strojach ludowych.

Odpowiedzialna realizacja funkcji religijnej we wspólnocie rodzinnej w warunkach „płynnej nowoczesności” staje się rzeczywistością coraz trudniejszą, wymagającą mądrości i szlachetności rodziców, dziadków, kuzynów, którzy otrzymują coraz mniejsze wsparcie od współczesnego społeczeństwa i kultury. Dlatego warto wskazywać na Kurpie jako region Polski, w którym rodzina pomimo wielu wyzwań odwołuje się do tradycji chrześcijańskich i realizuje swoją funkcję religijną.

BIBLIOGRAFIA

I. PISMO ŚWIĘTE

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych, Poznań 2005.

II. ŹRÓDŁA

2.1. Źródła wytworzone

370 ankiet wypełnionych przez mieszkańców Kurpiowszczyzny (w archiwum autorki).

2.2. Nauczanie Kościoła powszechnego

2.2.1. Sobór Watykański II

Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje, Poznań 2002.

2.2.2. Nauczanie papieży

– Pius XII

Pius XII, Konstytucja apostolska *Munificentissimus Deus*, 1 XI 1950, w: *Mariologia na przełomie wieków*, red. L. Balter, P.M. Lenart, Częstochowa-Niepokalanów 2001, 64-93.

– Paweł VI

Paweł VI, Adhortacja apostolska *Evangelii nuntiandi*, 8 XII 1975, Warszawa 1986.

– Jan Paweł II

– Encykliki

Jan Paweł II, Encyklika *Dominum et Vivificantem*, 18 V 1986, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1997, s. 253-351.

Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris missio*, 7 XII 1990, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Kraków 1996, s. 378-404.

– Adhortacje

Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Catechesi tradendae*, 16 X 1979, w: *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1996, s. 5-86.

Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Familiaris Consortio*, 22 XI 1981, w: *Adhortacje – adhortacja apostolska Jana Pawła II Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1996, s. 87-208.

Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Christifideles laici*, 30 XII 1988, w: *Adhortacje Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1996, s. 345-480.

Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Ecclesia in Europa*, 28 VI 2003, Poznań 2003.

Franciszek

Franciszek, Adhortacja apostolska o głoszeniu Ewangelii we współczesnym świecie *Evangelii Gaudium*, 24 XI 2013, Kraków 2013.

Franciszek, Adhortacja apostolska o miłości w rodzinie *Amoris Laetitia*, 8 IV 2016, Kraków 2016.

Franciszek, Adhortacja apostolska *Gaudete et Exsultate* o powołaniu w świecie współczesnym, 19 III 2018, Kraków 2018.

2.3. Inne dokumenty

Kodeks Prawa Kanonicznego, 25 I 1983, Poznań 1984.

Katechizm Kościoła Katolickiego, 7-8 XII 1992, Poznań 1994.

Komisja Apostolstwa Świeckich, *Dyrektorium apostolstwa świeckich*, Kraków 1969.

Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, 20 VI 2001, Kraków 2001.

Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium duszpasterstwa rodzin*, 1 V 2003, Warszawa 2003.

III. OPRACOWANIA

Adalberg S., *Księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, Warszawa 1984.

Adamski F., *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków 2002.

Babbie E., *Podstawy badań społecznych*, Warszawa 2009.

Balter L., *Święty Józef jako prorok*, „Ateneum Kapłańskie” 77 (1985), z. 104, s. 460-473.

Baniak J., *Globalne deklaracje wiary, praktyk religijnych i niewiary młodzieży polskiej. Studium socjologiczne na przykładzie badań w Kaliszu i w Poznaniu*, „Humaniora” (2013) nr 4, s. 13-27.

- Baniak J., *Pielgrzymka*, w: *Leksykon socjologii religii: zjawiska-badania-teorie*, red. M. Libiszowska – Żółtkowska, J. Mariański, Warszawa 2004, s. 289-290.
- Baniak J., *Życie współczesnej rodziny polskiej na pograniczu sacrum i profanum*, „Socjologia religii” 7 (2009), s. 7-10.
- Baranowski B., *Walka chłopów kurpiowskich*, Wrocław 1962.
- Baranowski I., *Najstarszy opis Puszczy Kurpiowskiej*, „Ziemia” 2 (1911), nr 18, s. 278-279.
- Barker E., *Nowe ruchy religijne*, Kraków 2012.
- Bednarek S., *Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w zreformowanej szkole*, Wrocław 1999.
- Benedict R., *Wzory kultury*, Warszawa 1966.
- Bialik K., *Obrzęd i teatr w „Weselu na Kurpiach”*, „Kurpie” 3 (2003), s. 10-12.
- Białczak A., *Krzyże w krajobrazie zachodniej Kurpiowszczyzny*, „Kurpie” (2003) 4.
- Białobrzeski H., *Adam Chętnik – badacz i obrońca Kurpiów*, w: *Adam Chętnik. Kurp i Polak*, red. A. Bobrow, Cz. Brodzicki, Marian Mieszkowski, E. Ogrodnik, H. Wiśniewska, Łomża 1987, s. 19-28.
- Boguszewski R., *Religia i religijność Polaków w zmieniającym się społeczeństwie. Studium socjologiczne*, Toruń 2012.
- Boissen A. T., *Religion in crisis and custom: a sociological and psychological study*, New York 1955.
- Bokszański Z., *Rodzina*, w: *Encyklopedia socjologii*, t. 3, Warszawa 2000, s. 312-321.
- Bołoz W., *Promocja osoby w rodzinie*, Warszawa 1998.
- Borowik I., *Religijność*, w: *Leksykon religii*, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, J. Mariański, Warszawa 2004, s. 334-335.
- Borutka T., Świerczek A., *Rodzina silna Bogiem. Teologiczno-duszpasterska refleksja na temat rodziny*, Kraków 2013.
- Braun K., *Niedziela Palmowa na Kurpiach*, Warszawa 2000.
- Bronakowski T., Śliwowski T., *Rocznik diecezji łomżyńskiej*, Łomża 1995.
- Bronakowski T., Myszkowski J., Śliwowski T., *Rocznik diecezji Łomżyńskiej*, Łomża 1994.
- Brzeziński M., *Przekaz wiary i tradycji chrześcijańskiej w rodzinie wypełnieniem sakramentalnych zobowiązań małżonków i rodziców*, „Studia nad Rodziną” (2011) 15/1-2 (28-29), s. 165-178.

- Bulanda E., *Pojęcie religii, jej geneza i rozwój*, w: E. Dąbrowski, *Religie Wschodu*, Poznań 1962, s. 21-120.
- Burszta J., *Kultura ludowa – kultura narodowa*, Warszawa 1974.
- Bystron J., *Kultura Ludowa*, Warszawa 1936.
- Chętnik A., *Chata kurpiowska*, Warszawa 1915.
- Chętnik A., *Jak się lud budził. Wspomnienia z lat 1904-1906*, Warszawa 1919.
- Chętnik A., *Jałowiec w życiu, obrzędach i wierzeniach Kurpiów*, „Ziemia” 13 (1928) nr 7, s. 269-274.
- Chętnik A., *Kalendarzyk zwyczajów dorocznych, obrzędów i niektórych wierzeń*, Nowogród 1934.
- Chętnik A., *Kraj kurpiowski*, w: *Równina kurpiowska*, oprac. A. Dobroński, Ostrołęka 1992.
- Chętnik A., *Krótki przewodnik po Kurpiach*, Warszawa 1932.
- Chętnik A., *Krzyże i kapliczki kurpiowskie*, „Polska Sztuka Ludowa”, 31 (1977), z. 1, s. 39-52.
- Chętnik A., *Kurpie*, Kraków 1924.
- Chętnik A., *Kurpie. Polska ziemia i człowiek*, Kraków 1924.
- Chętnik A., *Kurpiowski jantar*, „Literatura Ludowa”, Warszawa, 5 (1961), nr 4-6.
- Chętnik A., *O Kurpiach*, Warszawa 1919.
- Chętnik A., *Ostatni Kurpie*, Łomża 1987.
- Chętnik A., *Pożywienie Kurpiów*, Kraków 1936.
- Chętnik A., *Puszcza Kurpiowska*, Ostrołęka 2004.
- Chętnik A., *Puszcza Kurpiowska*, Warszawa 1913.
- Chętnik A., *Równianka Kurpiowska. Wybór z prac Adama Chętnika*, Ostrołęka 1992.
- Chętnik A., *Strój kurpiowski Puszczy Zielonej. Atlas polskich strojów ludowych*, cz. 4. „Mazowsze”, z. 7, Wrocław 1961, s. 6-75.
- Chętnik A., *Sztuka kurpiowska w okresie wielkanocnym*, „Polska Sztuka Ludowa”, 2 (1948) nr 2, s. 6-15.
- Chętnik A., *Z pieśni o Kurpiach*, Warszawa 1919.
- Chętnik A., *Z Puszczy Zielonej*, „Ziemia”, 10 (1914), s. 151-154.
- Chętnik A., *Z Puszczy Zielonej*, Warszawa 1978.
- Chętnik A., *Zdolności muzyczne Kurpiów*, w: *Równianka kurpiowska*, oprac. A. Dobroński, Ostrołęka 1992, s. 31-32.
- Chętnik A., *Życie puszczańskie Kurpiów*, Warszawa 1971.

- Chmielewski M., *Leksykon duchowości katolickiej*, Lublin – Kraków 2002.
- Choroszeńska-Zyśk I., *Dożynki na Kurpiach*, „Kurpie” (2007) z. 2, s. 25.
- Choroszeńska-Zyśk I., *Encyklopedia kurpiowska. Fakty i ciekawostki*, Ostrołęka 2021.
- Choroszeńska-Zyśk I., *Oj, miodku kochany*, „Kurpie” (2002) nr 3, s. 3.
- Chrostowska K., *Problem z określeniem własnej tożsamości w społeczeństwie postindustrialnym*, w: *Gospodarka i społeczeństwo w dobie globalizacji*, red. A. Bączkiewicz, Warszawa 2000, s. 219-225.
- Chudy W., *Filozofia kłamstwa. Kłamstwo jako fenomen zła w świecie osób i społeczeństw*, Warszawa 2003.
- Ciecieląg P., *Postawy wobec wartości*, w: *Postawy społeczno-obyczajowe diecezjan łomżyńskich*, red. W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba, Łomża 2005, s. 103-126.
- Ciepierska T., *Świątki bogorobów*, „Kurpie” (2002), nr 2, s. 16.
- Cierniewski M., *Módlmy się. Trzydziestodniowe nabożeństwo ku czci świętego Józefa*, Lublin 2021.
- Ciołek T. M., Olędzki J., Zadrożyńska A., *Wyrzeczysko. O świętowaniu w Polsce*, Warszawa 1976.
- Copik I., *Pedagogika miejsca – kultura lokalna a kształtowanie się tożsamości współczesnego człowieka*, „Pedagogika” 22 (2013), t. XXII, s. 183.
- Czajkowski M., *Powiat Ostrołęcki – Perły Kurpiowszczyzny*, Bydgoszcz 2005.
- Czarnowski S., *Kultura religijna wiejskiego ludu polskiego*, w: *Dzieła*, t. I, Warszawa 1956, s. 80-99.
- Damrosz J., *Zainteresowanie etnograficzne terenem Kurpiowskiej Puszczy Zielonej na tle historii regionu do czasów uwłaszczenia*, w: *Kurpie, Puszcza Zielona*, red. A. Kutrzeba-Pojnarowa, T. 1, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962, s. 39-80.
- Datko A., *W stronę ludowej religijności*, „Wiara i odpowiedzialność” (1987) nr 7, s. 62-63.
- Davie G., *Europe: The Exceptional Case*, London 2002.
- Dawson Ch., *Formowanie się chrześcijaństwa*, tłum. J. Marzęcki, Warszawa 1969.
- Dąbrowska G., *Wesele kurpiowskie*, Kraków 1985.
- Dąbrowska M., *Kult Maryi w kulturze kurpiowskiej na podstawie literatury ludowej oraz przeprowadzonych wywiadów*, Warszawa 2007, mps.
- Deskur B., *Z pamiętników „Dla wnuków” materiały do historii powstania styczniowego 1863-1864*, Lwów 1890.

- Dobroński A., *Równianka kurpiowska. Wybór z prac Adama Chętnika*, Ostrołęka 1992.
- Doktor T., *Orientalne ruchy religijne i parareligijne w Polsce*, „Więź” 35 (1992) nr 5, s. 52-60.
- Dworakowski S., *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu*, Białystok 1964.
- Dybowska B., *Liturgika*, Poznań-Warszawa-Lublin 1954.
- Dyczewski L., *Rodzina polska i kierunki jej przemian*, Warszawa 1981.
- Dyczewski L., *Rodzina, społeczeństwo, państwo*, Lublin 1994.
- Dziedzic J., *Religijność a postawy moralne polskiej młodzieży. Refleksja psychologiczno-pastoralna*, „Polonia Sacra” 20 (2016) nr 4, s. 67-86.
- Ferenc-Szydełkowa E., *Rok kościelny a polskie tradycje*, Poznań 1988.
- Firlit E., *Poczucie i przejawy więzi parafialnej w latach dziewięćdziesiątych*, w: *Religijność Polaków 1991-1998*, red. W. Zdaniewicz, Warszawa 2001, s. 116-133.
- Firlit E., *Przemiany społecznej roli parafii*, w: *Kościół katolicki w przededniu wejścia Polski do Unii Europejskiej*, Warszawa 2003, s. 150-179.
- Fischer A., *Sól świętej Agaty*, w: *Kalendarz rolnika polskiego*, Warszawa 1925.
- Focus on Family and Education*, red. E. Osewska, Split 2016.
- Frątczak-Muller J., *Rodzina, potrzeby, polityka społeczna*, Warszawa 2014.
- Fros H., *Wprowadzenie do mszy o świętych*, cz. 1, Warszawa 1980.
- Gadomski H., *Kurpiowskie zespoły folklorystyczne*, Ostrołęka 1982.
- Galek A., *Praktyki religijne jako przejaw pobożności ludowej*, Warszawa 1979.
- Galicka I., Sygietyńska H., *Ostrołęka i okolice*, w: *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, T. 10, z. 11, Warszawa 1983, s. 1-58.
- Gałkowski J. W., *Człowiek, praca, wartości*, Lublin 2012.
- Gielas J., Głaz S., *Udział rodziców w kształtowaniu obrazu Boga u dzieci*, w: *Człowiek i jego życie religijne*, red. S. Głaz, Kraków 2009, s. 51-164.
- Gieysztorowa I., Żaboklicka A., *Lustracja dóbr królewskich województwa mazowieckiego 1565*, cz. 2, Warszawa 1968.
- Gloger Z., *Encyklopedia Staropolska*, T. 1, Warszawa 1900.
- Gloger Z., *Rok polski w życiu, tradycji i pieśni*, Warszawa 1908.
- Gminny Ośrodek kulturalno-oświatowy w Lelis, *Dożynki na Kurpiach – Lelis 2007*, „Kurpie” 2 (2007), s. 25.
- Górecki E., *Prawo zrzeczania się w Kościele*, „Colloquium Salutis” 20 (1990), s. 255-269.

- Granat W., *Personalizm chrześcijański. Teologia osoby ludzkiej*, Poznań 1985.
- Grant W., Kopec E., *Jezus Chrystus*, Lublin 1988.
- Grodzka A., *Jak to na Kurpiach*, Łomża 2015.
- Grom B., *Psychologia religii*, Kraków 2009.
- Grześkowiak J., *Centralne idee teologii małżeństwa*, w: *Małżeństwo i rodzina w świetle nauki Kościoła i współczesnej teologii*, red. A. L. Szafranski, Lublin 1985, s. 26-27.
- Hamm C., *Philosophical Issues in Education: An Introduction*, New York – Philadelphia – London 1993.
- Hartlieb S., *Polskie zwyczaje w odnowionej liturgii*, „Ateneum Kapłańskie”, 78 (1972), z 3/380, s. 444-456.
- Iwanicki M., *Jestem z wami*, Warszawa 1990.
- Jabłońska-Deptuła E., *W dobie wiosny ludów i powstania styczniowego*, w: *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1945*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1980, s. 219–242.
- Jan Paweł II, *Matka Boga*, w: *Maryja w Tajemnicy Chrystusa i Kościoła*, Watykan 1998, s. 135–137.
- Jan Paweł II, *Wychowawczyni Syna Bożego*, w: *Maryja w Tajemnicy Chrystusa i Kościoła*, Watykan 1998, s. 138-140.
- Janicka I., *Kohabitacja a małżeństwo w perspektywie psychologicznej*, Łódź 2007.
- Jankowski A., *Opis ziem zamieszkałych przez Polaków*, T. 2, Warszawa 1905.
- Jarmoch E., *Globalne postawy Polaków wobec religii*, w: *Religijność Polaków 1991-1998*, red. W. Zdaniewicz, Warszawa 2001, s. 16-29.
- Jarmoch E., *Wiara i wierzenia*, w: *Postawy społeczno-religijne diecezjan tarnowskich*, red. W. Zdaniewicz, T. Zemrzuski, Warszawa 2001.
- Jarosz A., *Polityka społeczna*, Jarosław 2003.
- Jaroszewski Z., *Biblia w świadomości oraz żywej kulturze i tradycji Kurpiów*, Myszyniec 2017.
- Jasnos A., *Obraz Boga u młodzieży. Studium przypadku na podstawie badań maturzystów w diecezji tarnowskiej*, Lublin 2019.
- Jemielity W., *Dekanat Myszyniecki*, Łomża 1990.
- Jemielity W., *Diecezja łomżyńska*, Łomża 1990.
- Jemielity W., *Krzyże przydrożne*, „Głos Katolicki”, Łomża 3 (1995), s. 4.
- Jemielity W., *Parafie Puszczy Kurpiowskiej*, Łomża 1975.
- Jemielity W., *Parafie Puszczy Kurpiowskiej*, Łomża 2004.

- Jemielity W., *Parafie w Puszczy Kurpiowskiej*, „Głos Katolicki” 3 (1995) nr 6, s. 4.
- Jemielity W., *Rozwój sieci parafialnej w Puszczy Kurpiowskiej*, „Roczniki Humanistyczne” 23 (1975), z. 2, s. 151-185.
- Jemielity W., *Sanktuaria maryjne w diecezji łomżyńskiej*, Łomża 1991.
- W. Jemelity, *Życie religijne w parafiach Puszczy Kurpiowskiej*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” (2007), s. 27-40.
- Jędrzejczyk L., *Kult Chrystusa Króla w pobożności kurpiowskiej na podstawie literatury ludowej i przeprowadzonych wywiadów*, Warszawa 1999.
- Kawula S., Brągiel J., Janke A., *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Toruń 2000.
- Keller K., *Zbiór pieśni nabożnych katolickich*, Pelplin 1871.
- Kielak B., *Artyści ludowi województwa ostrołęckiego*, Ostrołęka 1984.
- Kielak B., *Chata kurpiowska w zwyczajach i obyczajach*, „Kurpie” (2003) nr 1, s. 10-11.
- Kielak B., *Dom w zwyczajach i obrzędach Kurpiowskiej Puszczy Zielonej*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” (1995), z. 9, s. 271-282.
- Kielak B., *Gody w Puszczy Zielonej*, „Kurpie” (2002) nr 5, s. 9-10.
- Kielak B., *Kurpiowskie zwyczaje i obrzędy doroczne*, Ostrołęka 1989.
- Kielak B., *Rok obrzędowy Puszczy Zielonej*, Ostrołęka 1984.
- Kijowski J., *A w Zielonej, w Myszynieckiej*, „Kurpie” (2003) nr 2, s. 10-21.
- Kitowicz J., *Opis obyczajów za panowania Augusta II*, Wrocław 1951.
- Klimaszewski S., *Legends chrześcijańskie*, Warszawa 1988.
- Kochel J., *Dziecko w pedagogii biblijnej*, „Roczniki Pedagogiczne”, 13 (2021), nr 4, s. 9-14.
- Kocik L., *Wzory małżeństwa i rodziny. Od tradycyjnej jednorodności do współczesnych skrajności*, Kraków 2002.
- Kolberg O., *Dzieła wszystkie*, Warszawa 1964.
- Kolberg O., *Dzieła wszystkie*, Wrocław – Poznań 1890.
- Konecki K., *Symbolika krzyża w odnowionej liturgii sakramentów*, „Ateneum Kapłańskie” 79 (1987), nr 470, s. 67-78.
- Konieczny F., *Modlitwa ludów pierwotnych. Studium historyczno-religijne*, Lwów 1934.
- Kopczyńska-Jaworska B., Niewiadomska-Rudnicka M., *Piękno użyteczne czy piękno ginące*, Łódź 1997.

- Kopeć J. J., *Elementy Maryjne w polskiej pobożności ludowej*, „Ateneum Kapłańskie” 80 (1998), z. 1/476, s. 29-43.
- Koperek J., *Rodzina Europejska*, Lublin 2011.
- Korolko M., *Leksykon kultury religijnej w Polsce*, Warszawa 1999.
- Korulska E., *Przemiany upodobań estetycznych ludności kurpiowskiej na przykładzie sposobu urządzania wnętrza mieszkalnego*, w: *Adam Chętnik a współczesne badania wsi kurpiowskiej*, red. M. Drozd Piasecka, Warszawa 1988, s. 50-68.
- Kossak Z., *Rok Polski. Obyczaj i wiara*, Warszawa 1974.
- Kościół w życiu publicznym. Teologia polska i europejska wobec nowych wyzwań*, red. K. Góźdz, K. Klauza, C. Rychlicki, H. Słotwińska, P. Szczur, Lublin 2004.
- Kowalewski T., *Zwyczaj i obrzędowość kurpiowska w kształtowaniu i wzmacnianiu tożsamości mieszkańców Myszynca*, w: *Małe miasta. Tożsamość*, red. M. Zemło, Lublin – Supraśl 2015, s. 249-270.
- Krapiec M. A., *Człowiek i prawo naturalne*, Lublin 1986.
- Krapiec M. A., *Ja-człowiek. Zarys antropologii filozoficznej*, Lublin 1974.
- Król J., *Obraz ojca a pojęcie Boga u dzieci*, w: *Psychologia religii*, red. Z. Chlewiński, Lublin 1982, s. 181-223.
- Kryczka P., *Zmiana ról rodzinnych w rodzinach bezrobotnych*, w: *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*, red. P. Kryczka, Lublin 1997, s. 209-210.
- Krzywicki L., *Artykuły i rozprawy 1892. Kurpie*, Warszawa 1962.
- Krzywicki L., *Kurpie*, „Biblioteka Warszawska” 52 (1892), t. 3, s. 497-600.
- Krzywobłocka B., *Rodzina i dom. Stare i nowe obyczaje*, Warszawa 1981.
- Krzyżanowski J., *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, T. 2., Warszawa 1970.
- Krzyżanowski J., *Słownik folkloru polskiego*, Warszawa 1965.
- Kubeł S., *Krzyk o północy*, Massachusetts (USA) 1988.
- Kubeł S., *Ziemia kurpiowska*, Łomża 1992.
- Kuchowicz Z., *Obyczaje staropolskie XVI – XVIII w.*, Łódź 1975.
- Kuczyńska U., *Skansen Kurpiowski im. Adama Chętnika w Nowogrodzie – nestor polskich muzeów na wolnym powietrzu*, „Studia Łomżyńskie” 10 (1999), s. 111.
- Kutrzeba-Pojarowa A., *Kultura ludowa i jej badacze. Mit i rzeczywistość*, Warszawa 1977.
- Kutrzeba-Pojnarowa A., *Kurpie Puszcza Zielona*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1962.

- Kutrzeba-Pojnarowa A., *Z Puszczy Zielonej*. Wyboru pism dokonał i wstępem opatrzył H. Syska, Warszawa 1978.
- Kwak A., *Rodzina w dobie przemian*, Warszawa 2005.
- Leksykon pedagogiki religii. Podstawy – koncepcje – perspektywy*, red. C. Rogowski, Warszawa 2007.
- Libiszowska-Żółtkowska M., *Postawy inteligencji wobec religii. Studium socjologiczne*, Warszawa 1991.
- Lis W., *Diecezja Płocka*, Płock 1978.
- Lombaerts, *The Management and Leadership of Christian Schools*, Groot Bijgaarden 1998.
- Loska T., *Mszał z czytaniem*, Katowice 1993.
- Luckmann T., *Komunikacja moralna w nowoczesnych społeczeństwach*, w: A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski, *Współczesne teorie socjologiczne*, Warszawa 2006, t. 2, s. 938-947.
- Łaszczyc U., *Śladem Kurpsiów cas wędrować...*, „Kurpie” 2 (2003), s. 4.
- Łępicka M., *Rola ognia w historii i tradycji Kurpiowszczyzny*, Warszawa 2011.
- Łobocki M., *Metody badań pedagogicznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982.
- Łupiński J., *Religia rzymskokatolicka na Kurpiowszczyźnie jako czynnik tożsamości kulturowej*, „Studia Teologiczne” 22 (2004), s. 455-463
- Madej-Babula M., *Edukacja zintegrowana w dialogu z wychowaniem religijnym*, Kraków 2006.
- Majewski W., *Kurpie w walkach o niepodległość od Potopu do Baru*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego”, 12 (1998), s. 5-30.
- Majka J., *Przemiany społeczne a religijność*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, Warszawa 1970, s. 163-172.
- Majka J., *Wychowanie chrześcijańskie – wychowaniem personalistycznym*, w: *Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej*, red. F. Adamski, Kraków 1984, s. 31-55.
- Małżeństwo i rodzina w świetle nauki Kościoła i współczesnej teologii*, red. A.L. Szafranski, Lublin 1985.
- Marczewscy E. i M., *„Kościół domowy”. Ocena pojęcia*, w: *Małżeństwo i rodzina w świetle nauki Kościoła i współczesnej teologii*, red. A. L. Szafranski, Lublin 1985, s. 239-254.

- Mariański B., *Adwent*, „Mazur”, 3 (1908) nr 48, s. 377.
- Mariański J., *Kościół Katolicki w społeczeństwie obywatelskim*, Lublin 1998.
- Mariański J., *Kryzys moralny czy transformacja wartości? Studium socjologiczne*, Lublin 2001.
- Mariański J., *Modlitwa indywidualna jako przedmiot badań socjologicznych*, „Collectanea Theologica” 55 (1985) z. 3, s. 133-142.
- Mariański J., *Moralność jako fakt społeczny*, w: *Moralność współczesnego społeczeństwa polskiego. Założenia i rzeczywistość*, red. J. Baniak, Poznań 2008, s. 11-35.
- Mariański J., *Moralność w procesie przemian. Szkice socjologiczne*, Warszawa 1990.
- Mariański J., *Podstawy katolików wobec dekalogu i norm moralności małżeńsko-rodzinnej*, w: *Postawy społeczno-religijne mieszkańców Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej*, red. W. Zdaniewicz, S.H. Zaręba, Szczecin 2006, s. 97-129.
- Mariański J., *Przekaz wartości moralnych w rodzinie*, w: *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*, red. P. Kryczka, Lublin 1997, s. 188-200.
- Mariański J., *Religia i Kościół w społeczeństwie pluralistycznym. Polska lat dziewięćdziesiątych*, Lublin 1993.
- Mariański J., *Religijność ludowa*, „Twórczość Ludowa” 7 (1992) nr 1-2, s. 16-19.
- Mariański J., *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej*, Kraków 2004.
- Mariański J., *Religijność w procesie przemian*, Warszawa 1991.
- Mariański J., *Sekularyzacja i desekularyzacja we współczesnym świecie*, Lublin 2006.
- Mariański J., *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Studium socjologiczne*, Toruń 2017.
- Mariański J., *Trwałość postaw religijnych*, Warszawa 1978.
- Mariański J., *Typy postaw wobec religii w Polsce*, w: *Z badań nad religijnością polską*, red. J. Piwowarski, W. Zdaniewicz, Poznań-Warszawa 1996, s. 136-138.
- Mariański J., *W poszukiwaniu sensu życia. Szkice socjologiczno-pastoralne*, Kraków 1990.
- Mariański J., *Wiedza i wierzenia religijne Polaków*, w: *Kościół katolicki na początku trzeciego tysiąclecia w opinii Polaków*, red. W. Zdaniewicz, S.H. Zaręba, Warszawa 2004, s. 33-59.

- Mariański J., *Więź z parafią katolików diecezji łomżyńskiej*, w: *Postawy społeczno-religijne diecezjan łomżyńskich*, red. W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba, Łomża 2005, s. 127-152.
- Mariański J., *Wprowadzenie do socjologii moralności*, Lublin 1989.
- Michalak J., *Liturgia czyli wykład obrzędów Kościoła katolickiego*, Płock 1932.
- Misiaszek K., *Katecheza i kultura*, w: *Wybrane zagadnienia z katechetyki*, red. J. Stala, Tarnów 2003, s. 63-64.
- Mroczkowski I., *Rodzina, gender i nowy feminizm*, Płock 2014, s. 14-39.
- Mróz M., *Drugie życie przedmiotów: stół*, „Kurpie” (2007) z. 2, s. 8-9.
- Murawski Cz., *Teologia małżeństwa i rodziny w nauczaniu biskupów polskich 1945-1980*, Sandomierz 1988.
- Muszyński W., *Rodzina jako wartość: wzory – modele – redefinicje*, Toruń 2015.
- Nadolski B., *Liturgika*. T. 2, Poznań, 1991.
- Najda A., *Kult świętych na Kurpiowszczyźnie na podstawie źródeł pisanych, literatury i wywiadów*, Warszawa 1997, mps.
- Najda A., *Nowe formy okazywania miłosierdzia*, w: *Perygrynacja Obrazu Jezusa Miłosiernego w diecezji łomżyńskiej. Jezu Ufam Tobie. Pomoce duszpasterskie*, red. J. Sołowianiuk, Łomża 2008, s. 198-205.
- Napiórkowski A., *Kościół wobec wyzwań współczesności*, w: *Kościół w czasach Jana Pawła II*, red. M. Rusecki, K. Kaucha, J. Mastej, Lublin 2005, s. 145-158.
- Niedziałkowska Z., *Kurpie. Bory Ostrołęckie*, Warszawa 1939.
- Niedziałkowska Z., *Kurpie. Bory Ostrołęckie*, Warszawa 1988.
- Niedziałkowska Z., *Ostrołęka dzieje miasta*, Wrocław 1967.
- Niedziałkowska Z., *Puszcza Zielona. Bory Ostrołęckie*, Warszawa 1981.
- Nikitorowicz J., *Funkcja kulturowa rodziny w społeczeństwie wielokulturowym*, w: *Rodzina ludzka w nauce i kulturze*, red. J.M. Dołęga, J.W. Czartoszewski, „Episteme” 8 (2000), Olecko 2000, s. 231-244.
- Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 1, red. B. Petrozolin-Skowrońska, Warszawa 1995.
- Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 3, red. B. Petrozolin-Skowrońska, Warszawa 1996.
- Nowacki J., *Z dziejów kultu świętego Wojciecha*, w: *Święty Krzywicki Wojciech 997-1944*, red. Z. Bernacki, Gniezno 1947, s. 143-151.

- Nowacki W., *Życie i dzieło Brata Zenona*, „Episteme” 48 (2005), Olecko 2005, s. 133-141.
- Nowak S., *Metodologia badań socjologicznych. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1970.
- Nowicka J., *Palma kurpiowska. Konkursy w Łysych w latach 1969–1988*, Warszawa 1988.
- Nowina-Sroczyńska E., Latocha S., *Nowe czytanie tradycji. Z inspiracji Rokiem Kolbergowskim*, Łódź 2016.
- Ogrodowska B., *Święta polskie tradycje i obyczaj*, Warszawa 1996.
- Ogryzko-Wiewiórska M., *Rodzina polska u progu nowego wieku*, w: *Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunek przemian*, red. Z. Tyszka, Poznań 2001, s. 37-45.
- Olechnicki K., Załęcki P., *Słownik socjologiczny*, Toruń 1997.
- Olejnik St., *Teologia moralna. Dar. Wezwanie. Odpowiedź. Podstawowe ukierunkowanie życia chrześcijańskiego*, t. 4, Warszawa 1989.
- Olędzki J., *Artystyczna twórczość kowalska na terenie Kurpiowskiej Puszczy Zielonej od końca XIX w. do I wojny światowej*, „Polska Sztuka Ludowa – Konteksty” (1961), nr 4, s. 213–214.
- Olędzki J., *Kultura artystyczna ludności kurpiowskiej*, Wrocław 1971.
- Olędzki J., *Przemiany funkcji mieszkania w życiu ludności Kurpiowskiej Puszczy Zielonej od połowy XIX do połowy XX wieku*, w: *Kurpie. Puszcza Zielona*, red. A. Kutrzeba-Pojarowa, T. 3, Wrocław 1965, s. 225-264.
- Olędzki J., *Sztuka Kurpiów*, Wrocław 1970.
- Olszewski D., *Z zagadnień religijności w diecezji płockiej w XIX wieku*, „Studia Płockie” (1975), T. 3, s. 333-358.
- Omelaniuk A. J., *Regionalizm współczesny – jego znaczenie i rola w procesie oddziaływania na młodzież u progu XXI wieku*, w: *Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w zreformowanej szkole*, red. S. Bednarek, Wrocław 1999, s. 55-71.
- Osewska E., *Edukacja religijna w szkole katolickiej w Anglii i Walii w świetle „Living and Sharing Our Faith. A National Project of Catechesis and Religious Education”*, Tarnów 2008.
- Osewska E., *Jakość życia wspólnotowego rodziny jako podstawa skuteczności wychowania*, „Roczniki Nauk o Rodzinie” 5(2013), s. 5-22.

- Osewska E., *Modele współczesnej rodziny: zagrożenia i szanse*, w: *Wychowanie w rodzinie: od bezradności ku możliwościom*, red. R. Chałupniak, T. Michalewski, E. Smak, Opole 2016.
- Osewska E., *Natura, treść, cele i zdania katechezy dzieci w wieku przedszkolnym*, w: *Wychowanie dzieci w wieku przedszkolnym*, red. J. Stala, Tarnów 2005, s. 298-302.
- Osewska E., *Rodzina i szkoła w Polsce wobec współczesnych wyzwań wychowawczych*, Kraków 2020.
- Osewska E., Simonič B., *A Civilization of Love according to John Paul II*, „The Person and the Challenges“ 9 (2019) nr 1, s. 23-32.
- Osewska E., Stala J., *Katecheza rodzinna*, w: *Wokół katechezy posoborowej*, red. R. Chałupniak, J. Kochel, J. Kostorz, W. Spyra, Opole 2004, s. 214-223.
- Osewska E., Stala J., *W kierunku katechezy rodzinnej*, Kielce 2003.
- Osewska E., *Value education in the Polish family*, w: *Strengthening Families*, red. J. Stala, J. Garmaz, Kraków 2016, s. 303-316.
- Osewska E., *W poszukiwaniu modeli wychowania młodzieży ku wartościom*, w: *Katechizować dzisiaj. Problemy i wyzwania*, red. J. Stala, Kielce 2004, s. 193-209.
- Ozorowski E., *Kościół. Zarys eklezjologii katolickiej*, Wrocław 1984.
- Ozorowski M., *Kultura religijna Kurpiowszczyzny*, „Episteme” 38 (2004), Olecko 2004.
- Ozorowski M., *Rozumienie prawd wiary w kulturze kurpiowskiej. Studium teologiczno-obrzędowe*, „Episteme” 38 (2004), Olecko 2004, s. 23-172.
- Pajka S., *Ku zjednoczeniu Kurpiów*, „Głos Katolicki” (1996) nr 27, s. 5.
- Pajka S., *Posłuszny nakazom ziemi rodzinnej*, (Wywiad z A. Dobrońskim), „Tygodnik Ostrołęcki” (1991) nr 51/52, s. 8.
- Pajka S., *Wpisani w Kurpiowszczyznę i w życie moje*, Ostrołęka 2003.
- Paprocka W., *Myszyniec*, Warszawa 1993.
- Paprocka W., *Przemysł domowy, rzemiosło i chałupnictwo wsi kurpiowskiej Puszczy Zielonej*, Wrocław 1967.
- Paprocka W., *Współczesne przemiany wsi kurpiowskiej*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975.
- Parsch P., *Rok liturgiczny*, T. 1, Poznań 1956.
- Pastuszka J., *Modlitwa. Refleksje filozoficzno-psychologiczne*, „Ateneum Kapłańskie”, 55 (1963), z. 5/328, s. 294-299.

- Piaścik P., *Osadnictwo w puszczy kurpiowskiej*, Warszawa 1939.
- Pikosz H., *Szlakami kurpiowskimi po Puszczy Zielonej*, Ostrołęka 1995.
- Piszczatowska M., *Misterium Wielkiej Nocy w pobożności kurpiowskiej na podstawie literatury ludowej*, Warszawa 1998, mps.
- Piwowarski W., *Podstawowe wartości społeczeństwa polskiego*, w: *Liberalizm i katolicyzm dzisiaj*, Lublin 10-12 XI 1992, Warszawa 1994, s. 1-10.
- Piwowarski W., *Przemiany religijnej funkcji rodziny – problematyka i hipotezy*, „*Studia Warmińskie*” 11 (1974), s. 405-451.
- Piwowarski W., *Religijność miejska w warunkach uprzemysłowienia (na przykładzie Puław)*, „*Studia Warmińskie*” 10 (1973), nr 10, s. 401-450.
- Piwowarski W., *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji*, Warszawa 1971.
- Piwowarski W., *Socjologia religii*, Lublin 1996.
- Piwowarski W., *Socjologia religii*, Lublin 2000
- Piwowarski W., *Socjologiczna definicja religii*, „*Studia Socjologiczne*” (1974), nr 2, s. 197-218.
- Piwowarski W., *Wartości życia codziennego*, w: *Religijność Polaków 1991–1998*, red. W. Zdaniewicz, Warszawa 2001.
- Pokropek M., *Transport i komunikacja na Kurpiach*, w: *Kurpie. Puszcza Zielona*, t. 3. red. A. Kutrzeba-Pojarowa, Wrocław 1965, s. 22-94.
- Potocki A., *Wychowanie religijne w polskich przemianach. Studium socjologiczno-pastoralne*, Warszawa 2007.
- Prejzner J., *Wiedza religijna objęta katechezą a umiejętności pokonywania trudności szkolnych u młodzieży niepełnosprawnej ruchowo w wieku dorastania. Studium empiryczno-analityczne*, Wrocław 2008.
- Przybyłowski J., *Jak modli się Polska młodzież*, Warszawa 2013.
- Przytocka M., *Dzieje parafii i kościoła pod wezwaniem Ducha Świętego w Kadzidle*, Kadzidło 2012.
- Pujer K., *Współczesna rodzina. Szanse – Zagrożenia – Kierunki przemian*, Wrocław 2016.
- Ratzinger J., *Wiara. Prawda. Tolerancja. Chrześcijaństwo a religia świata*, Kielce 2005.
- Rodzina – w świetle zagrożeń realizacji dotychczasowych funkcji. Szkice monograficzne*, red. W. Korzeniowska, A. Murzyn, U. Szuścik, Katowice 2007.
- Rodzina na przełomie wieków*, red. K. Majdański, Łomianki 2000.

- Rodzina. Bezcenny dar i zadanie*, red. J. Stala, E. Osewska, Radom 2006.
- Rojewski A., *Zwyczaj i obrzędy adwentu*, Płock 1987.
- Ropiak H., *Ziszczenie*, Słupsk 1994.
- Rubach J., *Zasady pisowni kurpiowskiego dialektu literackiego. Związek Kurpiów i Muzeum Kultury Kurpiowskiej*, Ostrołęka 2009.
- Ryczan K., *Ciągłość i zmiana tradycji religijnej. Studium socjologiczne na przykładzie wybranej społeczności miejskiej*, Lublin 1978, mps.
- Rynio A., *Znaczenie rodziny w chrześcijańskim wychowaniu dzieci i młodzieży w nauczaniu Stefana Kardynała Wyszyńskiego*, w: *Rodzina – historia i współczesność*, red. B. Kiereś, M. Gromek, K. Hryszan, Lublin 2018, s. 137-151.
- Rynio A., *Atrakcyjność wychowania chrześcijańskiego*, w: *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, red. A. Rynio, Lublin 2007, s. 672-689.
- Rynio A., *Integralne wychowanie w myśli Jana Pawła II*, Lublin 2004.
- Samsel B., *Parafia Myszyniec 1795-1925*, Łomża 2007, mps.
- Samsel E., *Wpływ religijności kurpiowskiej na duchowość Brata Zenona*, „Episteme” 48 (2005), Olecko 2005, s. 29-32.
- Samsel M., *Tradycje Niedzieli Palmowej*, „Kurpie” 1 (2002), s. 10-11.
- Sawisz A., *Szkola a system społeczny: wokół problematyki „nowej socjologii oświaty”*, Warszawa 1989.
- Schenk W., *Adwent*, w: *Encyklopedia Katolicka*, T. 1, Lublin 1973.
- Schenk W., *Rok liturgiczny*, w: *Wprowadzenie do liturgii*, Poznań, Warszawa, Lublin 1967.
- Sikora J., *Myszyniec na Kurpiach*, „Głos Katolicki” (1997) nr 8 (170), s. 8-9.
- Sinka T., *Nowenna do świętej Anny*, Kraków 1992.
- Sinka T., *Zarys liturgiki*, Gościkowo-Paradyż 1988.
- Sinka T., *Zarys liturgiki*, Kraków 1994.
- Skierkowski Wł., *Puszcza Kurpiowska w pieśni*, t. 3, red. H. Gadomski, Ostrołęka 2003.
- Skierkowski Wł., *Wesele na Kurpiach*, Płock 1933.
- Skorowski H., *Człowiek. Kultura. Świat. Refleksje etyczno – społeczne nad współczesną rzeczywistością*, Warszawa 2002.
- Skorowski H., *Znaczenie wartości kultury regionalnej w procesie rozwoju i wychowania młodego pokolenia*, w: *Edukacja regionalna. Dziedzictwo kulturowe w zreformowanej szkole*, red. S. Bednarek, Warszawa 1999, s. 43-54.

- Skreczko A., *Józef i Maryja przyjmują Chrystusa w rodzinie: paradygmat dla współczesnej rodziny*, „Salvatoris Mater” 6 (2004) 4, s. 78-93.
- Skreczko A., *Zrzeszenia eklezjalne jako pomoc życia wiarą*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 10 (2011), s. 131-143.
- Skudrzyk A., Rudnicka-Fira E., *Dialektologia, Materiały pomocnicze. Konteksty socjolingwistyczne i etnolingwistyczne*, Katowice 2010.
- Slany K., *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Kraków 2002.
- Smosarski J., *Świętowanie doroczne w Polsce*, Warszawa 1996.
- Sobiech M., *Mowa kurpiowska*, w: *Kultura religijna Kurpiowszczyzny*, red. M. Ozorowski, Episteme” 38 (2004), Olecko 2004, s. 173-177.
- Sołowianiuk J., *Kalendarz liturgiczny diecezji łomżyńskiej*, Łomża 1996.
- Sołowianiuk J., *Kult świętych*, Łomża 1984, mps.
- Sołowianiuk J., *Perygrynacja Obrazu Jezusa Miłosiernego w diecezji łomżyńskiej. Jezu Ufam Tobie. Pomoce duszpasterskie*, Łomża 2008.
- Sołowianiuk J., *Służba Boża*, Łomża 1995.
- Sorkowicz A., *Polska rodzina i wychowanie w świetle nauczania Jana Pawła II*, Katowice 2014.
- Sroka A., *Nabożeństwo ku czci świętego Stanisława Biskupa i Męczennika*, „Animator” 2 (1993), s. 24.
- Stala J., *Implikacje pedagogiczno-katechetyczne przeobrażeń współczesnej rodziny*, „Perspectiva” (2008) nr 2, s. 207-218.
- Stala J., Osewska E., *Doświadczenia dziecka związane ze światem zewnętrznym wyrażone w modlitwie*, „Studia nad Rodziną” 12 (2008) nr 1-2, s. 275-288.
- Stala J., *Tradycja katechezy rodzinnej w diecezji tarnowskiej*, Tarnów 1999.
- Stala J., *Współpraca rodziny, szkoły i parafii w dziele wychowania*, w: *Dydaktyka katechezy*, cz. I, red. J. Stala, Tarnów 2004, s. 339-376.
- Stala J., *Wybrane zagadnienia z katechetyki*, Tarnów 2003.
- Staszewski D., *Moralność i umoralnienie Kurpiów*, Płock 1903.
- Steczek B., *Modlitwa współczesnych chrześcijan*, „Studia Theologica Varsaviensia”, 18 (1980) nr 2, s. 197-208.
- Stefanek S., *Słowo wstępne*, w: E. Osewska, J. Stala, *W kierunku katechezy rodzinnej*, Kielce 2003, s. 5-6.

- Stefanek S., *Słowo wstępne*, w: E. Osewska, J. Stala, *W kierunku katechezy rodzinnej*, Stefański J., *Liturgia dla każdego*, Gniezno 1995.
- Stępisiewicz R., *Praktyki religijne*, w: *Postawy społeczno-obyczajowe diecezjan łomżyńskich*, red. W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba, Łomża 2005, s. 53-70.
- Styczeń T., *Etyka niezależna*, red. K. Krajewski, Lublin 2012.
- Syska H., *A w Zielonej w Myszynieckiej*, Warszawa 1956.
- Syska H., *Nad błękitną moją Narwią*, Warszawa 1952.
- Syska H., *W dolinie Orza*, Białystok 1982.
- Szacki J., *Trzy pojęcia tradycji*, Warszawa 1970.
- Szafrański A. L., *Z dawna Polski Tyś Królową*, „Ateneum Kapłańskie” 80 (1988) t. 11, s. 77-85.
- Szczepański J., *Emigracja Zarobkowa z Kurpiowszczyzny: (do I wojny światowej)*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 7 (1993), s. 40-51.
- Szczyпка J., *Kalendarz Polski*, Warszawa 1979.
- Szlendak T., *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2011.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002.
- Sztompka P., *Socjologia. Wykłady o społeczeństwie*, Kraków 2021.
- Szurawski A., Krupka J., Suchta G., *Rocznik Diecezji Łomżyńskiej*, Łomża 2022.
- Szyfer A., *Uwagi o gwarze kurpiowskiej*, w: *Literatura ludowa*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1961, s. 15-16.
- Szymczak J., *Definicje rodziny*, „Studia nad Rodziną” 6 (2002) nr 2 (11), s. 151-165.
- Szymczak J., *Troska Kościoła o współczesną rodzinę*, w: *Małżeństwo i rodzina w panoramie współczesnych systemów*, red. A. Offmański, Szczecin 2006, s. 156-157.
- Świątkiewicz W., *Parafia*, w: *Religia. Encyklopedia PWN*, red. T. Gadacz, B. Milewski, Warszawa 2003, s. 512-513.
- Świątkiewicz W., *Rodzina wobec Kościoła*, w: *Kościół instytucjonalny a rodzina. Problem relacji i więzi wzajemnych*, w: *Socjologia religii*, t. 5, red. J. Baniak, Poznań 2007, s. 127-149.
- Świątkiewicz W., *Rodzina współczesna w Polsce. Kondycja i kierunki przemian*, w: *Rodzina w społeczeństwie – relacje i wyzwania*, red. E. Osewska, J. Stala, Kraków 2019, s. 17-33.
- Świątkiewicz W., *Tradycja i wybór. Socjologiczne studium religijności na Górnym Śląsku*, Katowice–Wrocław 1997.

- Tokarski St., *Obraz Boga a dojrzałość osobowościowa*, Warszawa 2011.
- Tokarz W., *Marsz Madalińskiego*, Warszawa 1926.
- Tułowicki D., *Bez Boga, Kościoła i zasad? Studium socjologiczne nad religijnością młodzieży*, Kraków 2012.
- Tułowicki D., *Postawy społeczno-religijne mieszkańców archidiecezji katowickiej i diecezji tarnowskiej. Studium porównawcze*, „Studia Teologiczne Białystok, Drohiczyn, Łomża” 21 (2003), s. 241-268.
- Turowski J., *Zróżnicowanie i przemiany rodziny w Polsce, a teorie rodziny nuklearnej*, „Zeszyty Naukowe KUL” (1973), z. 1, s. 49-63.
- Tworowski St., *Krzyż Dowbora. Pieśń o matce*, Kraków 1958.
- Wejman H., *Modlitwa*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielewski, Lublin-Kraków 2002, s. 545-549.
- Weron E., *Apostolstwo katolickie. Zarys teologii apostołstwa*, Poznań 1987.
- Wierusz – Kowalski J., *Liturgika*, Warszawa 1955.
- Wilk J., *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*, Lublin 2016.
- Wilk K., *Święty Antoni z Padwy*, Lwów 1931.
- Wojciechowski M., *Etyka Biblii*, Kraków 2009.
- Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 1986.
- Wokół katechezy posoborowej*, red. R. Chałupniak, J. Kochel, J. Kostorz, W. Spyra, Opole 2004
- Wybrane zagadnienia z katechetyki*, red. J. Stala, Tarnów 2003.
- Zakrzewski D., *Socjalizacja religijna w rodzinie w obliczu współczesnych procesów społeczno-kulturowych*, „Studia nad Rodziną” 6 (2002) nr 1, s. 105-111.
- Zaleski W., *Rok kościelny*, Warszawa 1989.
- Zaleski W., *Święci na każdy dzień*, Łódź 1984.
- Zaremba A., *Życie religijne rodziny kurpiowskiej w roku liturgicznym na podstawie literatury ludowej i wywiadów*, Warszawa 1997, mps.
- Zaręba S. H., *Wiara i wiedza religijna jako wymiary religijności*, w: *Postawy społeczno-religijne diecezji łomżyńskiej*, red. W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba, Łomża 2005, s. 37-52.
- Zdaniewicz W., *Wybrane problemy moralne*, w: *Postawy społeczno-religijne diecezjan łomżyńskich*, red. W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba, Łomża 2005, s. 71-82.

- Zdaniewicz W., Zaręba S.H., *Postawy społeczno-religijne diecezjan łomżyńskich*, Łomża 2005.
- Zdrowa i mocna rodzina fundamentem społeczeństwa*, red. J. Stala, Kraków 2019.
- Zdybicka Z. J., *Filozofia a koncepcja i afirmacja Boga*, „Roczniki Filozoficzne” 33-34 (1985-1986), z. 2, s. 16-19.
- Zdybicka Z. J., *Jak dzisiejszemu człowiekowi mówić o Bogu*, red. B. Bejze, Warszawa 1993, s. 274-285.
- Zdybicka Z., *Człowiek i religia*, Lublin 1993.
- Ziebertz H.-G., *Religious Education in a Plural Western Society. Problems and Challenges*, Munster – Hamburg – London 2003.
- Zielińska M., *Wielkie granie w Lelisie*, „Kurpie” 4 (2002), s. 4.
- Ziółkowski J., *Kryzys wartości*, „Communio” 3 (1983), s. 25-40.
- Zwoliński A., *Spoleczny wymiar życia rodzinnego*, w: *Katolicka Nauka Społeczna*, red. T. Borutka, J. Mazur, A. Zwoliński, Częstochowa – Jasna Góra 1999, s. 181-196.
- Żebrowska D., *Obraz Kościoła w kulturze kurpiowskiej na podstawie literatury ludowej i przeprowadzonych wywiadów*, Warszawa 1997, mps.
- Żerański M., Bogdański M., *Gmina Kadzidło w samym sercu Kurpiowszczyzny*, Cieszyn-Kadzidło 2011.
- Żuchowski K., *Inscenizacja o świętym Mikołaju*, Pieniężno 1993.
- Żychewicz I., *Żywoty*, T 1, Kalwaria Zebrzydowska 1989.

IV. NETOGRAFIA

- Bartkiewicz E., *Biografie 108 męczenników z okresu 2 wojny światowej beatyfikowanych 13 czerwca 1999 w Warszawie przez Jana Pawła II*, https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TH/THW/bio_108meczennikow.html, [dostęp 04.11.2021].
- Braun K., *Współczesna religijność ludowa – kasus Kurpiów*, „Znak”, maj 2008, <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/6362008krzysztof-braunwspolczesna-religijnosci-ludowa/K. Braun>, [dostęp: 05.11.2021].
- Czyż L., *Zielganocno palma. Gadka kurpiowska*, http://www.gwara.kurpie.com.pl/zielganocno_palma/, [dostęp: 04.11.2021].
- Derewońko M. R., *Ksiądz prof. Witold Jemielity – laureatem nagrody marszałka*, <https://4lomza.pl/index.php?wiad=30295>, [dostęp: 31.03.2022 r.].

Gut Ł., *Pielgrzymki Kurpiów na Jasną Górę 1864-1939*, <http://kurpie-historia-trwanie.blogspot.com/2017/09/nie-masz-podobno-i-jednego-kurpia-zeby.html>, [dostęp: 14.04.2022].

<http://czasemsmiesznie.pl/piekno-regionow-czyli-kurpie-i-odpust-swietego-rocha/>, [dostęp: 12.12.2021].

<http://parafiakadzidlo.pl/?wspolnoty-parafialne,39>, [dostęp: 29.05.2022].

<http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=opis-dialektow&l2=dialekt-mazowiecki&l3=kurpie&l4=kurpie-region-dzis>, [dostęp: 03.01.2022].

http://www.infopolska.com.pl/polska/wojewodztwo_mazowieckie_7,powiat_ostrolecki_156,miescowosc_zalas_19226, [dostęp: 23.03.2022].

<http://www.parafia.myszyniec.pl/>, [dostęp: 31.05.2022].

<https://diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/zalas-parafia-pw-sw-stanislawa-kostki,173>, [dostęp: 23.03.2022].

<https://diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/dabrowy-parafia-pw-sw-jozefa-oblubienca,25>, [dostęp: 23.03.2022].

<https://diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/nowogrod-parafia-pw-narodzenia-nmp,98>, [dostęp: 06.03.2022].

<https://www.diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/lipniki-parafia-pw-najswietszego-serca-jezusowego,72>, [dostęp: 23.03.2022].

<https://diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/zareby-parafia-pw-sw-wawrzynca,177>, [dostęp: 24.03.2022].

<https://to.com.pl/dylewo-krzyz-epidemiczny-zostanie-poswiecony-3052020-zdjecia/ga/c1-14938130/zd/43066832>, [dostęp: 12.07.2022].

https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/tydzien-spoeczny_11092013.html, [dostęp: 06.07.2022].

https://wmbc.olsztyn.pl/Content/10853/09_przemiany_funkcji_rodziny.pdf, [dostęp: 12.08.2022].

<https://www.diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/kadzidlo-parafia-pw-ducha-swietego,50>, [dostęp: 23.03.2022].

<https://www.diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/dobrylas-parafia-pw-najswietszego-sakramentu,29>, [dostęp: 23.03.2022].

<https://www.diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/myszyniec-parafia-pw-trojcy-przenajswietszej,95>, [dostęp: 15.05.2022].

- <https://www.diecezja.lomza.pl/parafie-diecezji-lomzynskiej/ad/parafie,1/lyse-parafia-pw-chrystusa-krola-wszechswiata,90>, [dostęp: 16.05.2022].
- <https://to.com.pl/gmina-baranowo-nowy-krzyz-epidemiczny-w-ramionach-poprzedni-stal-we-wsi-blisko-200-lat-16092020-zdjecia/ar/c1-15182204>, [dostęp: 12.07.2022].
- <https://www.miesiecznik.znak.com.pl/6362008krzysztof-braunwspolczesna-religijnosc-ludowa/K. Braun>, [dostęp: [05.11.2021].
- <https://www.moja-ostroleka.pl/art/1660550332/na-matki-boskiej-zielnej-kurpie-swiecili-plony-a-na-swietego-rocha-zabezpieczali-bydlo-od-pomoru-i-zarazy> [dostęp: 10.09.2022].
- <https://www.zwiazekkurpiow.pl/index.php/kurpie-region-i-ludzie>, [dostęp: 15.05.2022].
- Jan Paweł II, *Druga pielgrzymka Jana Pawła II do ojczyzny*, Wrocław, 21 czerwca 1983, <https://papiez.wiara.pl/doc/567028.Homilia-w-czasie-Mszy-sw-we-Wroclawiu>, [dostęp, 05.07.2022].
- Jan Paweł II, *Rodzina wspólnotą życia i miłości. Homilia podczas Mszy św. przed sanktuarium św. Józefa* (Kalisz, 4 VI 1997), 4, <http://www.dobrynin.tarnow.opoka.org.pl/xv-dzie--papiieski.html>, [dostęp: 04.11.2021].
- Kielak B. Zwyczaje wielkanocne na Kurpiach, <https://leman-kurpie.pl/2010/05/19/zwyczaje-wielkanocne-na-kurpiach/>, [dostęp online: 12.12.2021].
- Kmoch M. W., Mała Ojczyzna: Strój kurpiowski z Jednoróżca na początku XX w., <http://www.kurpiankawielkimswiecie.pl/2017/06/maa-ojczyzna-jak-dawniej-wyglada-stroj.html>, [dostęp: 14.04.2022 r.].
- Kuczyńska U., *Historia Skansenu Kurpiowskiego w Nowogrodzie*, http://www.historia.kurpie.com.pl/historia_skansenu_w_nowogrodzie, [dostęp: 04.11.2021].
- Misiaszek K., *Chrześcijańska formacja dzieci i młodzieży z punktu widzenia kulturowego. Próba poszukiwania zasad*, „Katecheta” (2007) nr 12, <https://www.katecheta.pl/Archiwum/2007/Katecheta-12-2007/VERBA-DOCENT/Chrzescijanska-formacja-dzieci-implodziezy-z-punktu-widzenia-kulturowego-Proba-poszukiwan-zasad>, [dostęp: 15.03.2022].

- Neis, P., *Muzeum Kurpiowskie Laury i Zdzisława Bziukiewiczów w Wachu (woj. mazowieckie)*. *Skiela wzion się burstyn?*, <http://polaneis.pl/tagi/tag/kadzidlo>, [dostęp: 28.02.2022].
- Neis P., *Zwyczaje bartnicze na Kurpiach (woj. mazowieckie)*, <http://polaneis.pl/miejsca/zwyczaje-bartnicze-na-kurpiach-woj-mazowieckie-surowe-wyroki-sadow-bartnych>, [dostęp 04.11.2021].
- Niedziela Palmowa*, <http://www.gminalyse.pl/p,71,niedziela-palmowa>, [dostęp: 13.05.2022].
- Papież Franciszek, *Przesłanie z okazji 47. Tygodnia Społecznego Katolików Włoskich*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/tydzien-spoleczny_11092013.html, [dostęp: 06.07.2022].
- Pinkwart M., *Łyse na Kurpiach. Wyjątkowa Niedziela Palmowa*, <https://keepcalmandtravel.pl/lyse-na-kurpiach-jak-wyglada-tradycyjna-niedziela-palmowa/>, [dostęp: 12.12.2021].
- Piskorz-Branekova E., *Strój kurpiowski z Puszczy Zielonej*, <https://strojeludowe.net/stroje/kurpiowskizzielonej/>, [dostęp: 12.12.2021].
- Walusiak M., *Miodobranie kurpiowskie pod Myszynćem*, <https://modanamazowsze.pl/miodobranie-kurpiowskie-pod-myszyncem/>, [dostęp: 04.11.2021].
- Życie religijne w Polsce. Wyniki Badania spójności społecznej 2018*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/wyznania-religijne/zycie-religijne-w-polsce-wyniki-badania-spojnosci-spolecznej-2018,8,1.html>, [dostęp: 22.08.2022].

SPIS TABEL I WYKRESÓW

1. Spis tabel

Nr	Opis
1	Zestawienie danych badanych parafii
2	Charakterystyka wybranych dekanatów diecezji łomżyńskiej
3	Dane na temat parafii objętych badaniem
4	Parafia, płeć, wiek, stan cywilny, wykształcenie, zawód, miejsce zamieszkania, liczebność rodziny ankietowanego
5	Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na płeć
6	Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wiek
7	Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim
8	Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wykształcenie
9	Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na miejsce zamieszkania
10	Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wielkość rodziny
11	Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na płeć
12	Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wiek
13	Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim
14	Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wykształcenie
15	Postawa religijna. Rozkład odpowiedzi z podziałem na miejsce zamieszkania
16	Przymioty Boga
17	Znaki religijne w domu ankietowanego. Możliwość wielokrotnych odpowiedzi
18	Źródła wiedzy i znaków religijnych. Rozkład odpowiedzi twierdzących z podziałem na płeć
19	Źródła wiedzy i znaków religijnych. Rozkład odpowiedzi twierdzących z podziałem na wiek

20	Źródła wiedzy i znaków religijnych. Rozkład odpowiedzi twierdzących z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim
21	Źródła wiedzy i znaków religijnych. Rozkład odpowiedzi twierdzących z podziałem na wykształcenie
22	Źródła wiedzy i znaków religijnych. Rozkład odpowiedzi twierdzących z podziałem na miejsce zamieszkania
23	Autodeklaracja znajomości prawd wiary i ich zastosowania w życiu. Rozkład odpowiedzi z podziałem na płeć
24	Autodeklaracja znajomości prawd wiary i ich zastosowania w życiu. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wiek
25	Autodeklaracja znajomości prawd wiary i ich zastosowania w życiu. Rozkład odpowiedzi z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim
26	Autodeklaracja znajomości prawd wiary i ich zastosowania w życiu. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wykształcenie
27	Autodeklaracja znajomości prawd wiary i ich zastosowania w życiu. Rozkład odpowiedzi z podziałem na miejsce zamieszkania
28	Znaczenie wartości
29	Ocena znaczenia poszczególnych wartości z podziałem na płeć
30	Ocena znaczenia poszczególnych wartości z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim
31	Wartości współczynnika korelacji rang Spearmana. Związek między wiekiem, wykształceniem, liczebnością rodziny, a oceną znaczenia poszczególnych wartości
32	Autodeklaracja zachowania przykazań
33	Zachowania przykazań zawartych w Dekalogu z podziałem na płeć
34	Zachowania przykazań zawartych w Dekalogu z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim
35	Wartości współczynnika korelacji rang Spearmana. Związek między wiekiem, wykształceniem, liczebnością rodziny, a stosowaniem przykazań Dekalogu
36	Częstość używania pozdrowień chrześcijańskich. Rozkład odpowiedzi z podziałem na płeć
37	Częstość używania pozdrowień chrześcijańskich. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wiek
38	Częstość używania pozdrowień chrześcijańskich. Rozkład odpowiedzi z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim
39	Częstość używania pozdrowień chrześcijańskich. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wykształcenie
40	Częstość używania pozdrowień chrześcijańskich. Rozkład odpowiedzi z podziałem na miejsce zamieszkania

41	Kradzież mienia społecznego
42	Ocena wybranych zachowań moralnych
43	Ocena zachowań moralnych z podziałem na płeć
44	Ocena zachowań moralnych z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim (1 – dopuszczalne, 2 – to zależy, 3 – niedopuszczalne)
45	Wartości współczynnika korelacji rang Spearmana. Związek między wiekiem, wykształceniem, liczebnością rodziny, a ocena zachowań moralnych
46	Ocena więzi z parafią. Rozkład odpowiedzi z podziałem na płeć
47	Ocena więzi z parafią. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wiek
48	Ocena więzi z parafią. Rozkład odpowiedzi z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim
49	Ocena więzi z parafią. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wykształcenie
50	Ocena więzi z parafią. Rozkład odpowiedzi z podziałem na miejsce zamieszkania
51	Angażowanie się w życie parafialne. Rozkład odpowiedzi z podziałem na płeć
52	Angażowanie się w życie parafialne. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wiek
53	Angażowanie się w życie parafialne. Rozkład odpowiedzi z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim
54	Angażowanie się w życie parafialne. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wykształcenie
55	Angażowanie się w życie parafialne. Rozkład odpowiedzi z podziałem na miejsce zamieszkania
56	Działania na rzecz parafii
57	Czy ankietowany bierze aktywny udział w życiu wspólnoty parafialnej, należąc do jakiejś grupy? Możliwość wielokrotnej odpowiedzi
58	Zaangażowanie we wspólnoty religijne wg wieku
59	Częstotliwość modlitwy rodzin kurpiowskich
60	Częstotliwość modlitwy przez badanych według płci i wieku. Wartości liczbowe i procentowe
61	Przystępowanie do spowiedzi wielkanocnej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na płeć
62	Przystępowanie do spowiedzi wielkanocnej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wiek

63	Przystępowanie do spowiedzi wielkanocnej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim
64	Przystępowanie do spowiedzi wielkanocnej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wykształcenie
65	Przystępowanie do spowiedzi wielkanocnej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na miejsce zamieszkania
66	Częstość uczestniczenia we mszy świętej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na płeć
67	Częstość uczestniczenia we mszy świętej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wiek
68	Częstość uczestniczenia we mszy świętej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na fakt bycia w związku małżeńskim
69	Częstość uczestniczenia we mszy świętej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na wykształcenie
70	Częstość uczestniczenia we mszy świętej. Rozkład odpowiedzi z podziałem na miejsce zamieszkania
71	Wartości współczynnika korelacji rang Spearmana. Związek między wiekiem, wykształceniem a częstością przystępowania do Komunii Świętej.
72	Częstotliwość przystępowania do Komunii świętej wg płci i wieku (wartości liczbowe)
73	Częstotliwość przystępowania do Komunii świętej wg płci i wieku w (%).
74	Udział w nabożeństwach, świętach i uroczystościach poświęconych Maryi
75	Święci w życiu rodzin kurpiowskich. Możliwość wielokrotnych odpowiedzi.
76	Badani wskazali też innych świętych niewymienionych w ankiecie
77	Przeżywanie okres Adwentu w rodzinie
78	Zwyczaje wigilijne w rodzinach respondentów
79	Udział w nabożeństwie Gorzkich Żali
80	Wyniki badań w zakresie zachowywania zwyczajów wielkopostnych. Możliwość wielokrotnych odpowiedzi
81	Spędzanie drugiego dnia Wielkanocy w gronie rodziny i sąsiadów
82	Zwyczaje związane z rokiem liturgicznym są kultywowane w rodzinie ankietowanego. Możliwość wielokrotnych odpowiedzi

2. Spis wykresów

Nr	Opis
1	Przynależność respondentów do poszczególnych parafii
2	Struktura badanej próby według płci
3	Struktura badanej próby według wieku
4	Struktura badanej próby według pochodzenia terytorialnego
5	Struktura badanej próby według stanu cywilnego
6	Struktura badanej próby według wykształcenia
7	Struktura badanej próby według sytuacji zawodowej
8	Respondenci według stanu rodzinnego
9	Czy Pan/Pani zachowuje tradycję kurpiowską
10	Zachowywanie tradycji kurpiowskiej wg płci
11	Zachowywanie tradycji kurpiowskiej wg wieku
12	Zachowywanie tradycji kurpiowskiej wg stanu cywilnego
13	Zachowywanie tradycji kurpiowskiej wg wykształcenia
14	Zachowywanie tradycji kurpiowskiej wg sytuacji zawodowej
15	Zachowywanie tradycji kurpiowskiej wg miejsca zamieszkania
16	Zachowywanie tradycji kurpiowskiej wg liczebności rodziny
17	Poczucie dumy respondentów z bycia Kurpiem / Kurpianką
18	Poczucie dumy z bycia Kurpiem z względu na płeć
19	Poczucie dumy z bycia Kurpiem z względu na wiek
20	Poczucie dumy z bycia Kurpiem z względu na stan cywilny
21	Poczucie dumy z bycia Kurpiem z względu na miejsce zamieszkania
22	Poczucie dumy z bycia Kurpiem z względu na wykształcenie

23	Poczucie dumy z bycia Kurpiem z względu na wykonywany zawód
24	Poczucie dumy z bycia Kurpiem z względu na liczebność rodziny
25	Autodeklaracja wiary i praktyk religijnych
26	Ocena własnej religijności na przestrzeni lat
27	Kto ma lub miał wpływ na kształtowanie się obrazu Boga? Możliwość wielokrotnych odpowiedzi.
28	Źródła wiedzy i znaków religijnych w domu ankietowanego. Możliwość wielokrotnych odpowiedzi
29	Rozmowy na tematy religijne w rodzinie
30	Wiara w Trójjedynego Boga
31	Przyjęcie chrystologicznych prawd wiary
32	Kim jest dla ankietowanego Jezus Chrystus? Możliwość wielokrotnych odpowiedzi.
33	Autodeklaracja znajomości prawdy wiary i ich zastosowania w życiu
34	Autodeklaracja zachowania przykazań
35	Częstość używania pozdrowień chrześcijańskich, takich jak: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”, „Szczęść Boże”, „Z Bogiem”, „Daj Boże”, „Boże błogosław”, itp.
36	Ocena zachowań moralnych
37	Ocena zachowań moralnych w zakresie zachowywania VI i IX przykazania
38	Ocena zachowań moralnych
39	Czy ankietowany uważa, że sakrament małżeństwa jest ważny w życiu?
40	Ocena więzi ze swoją wspólnotą parafialną
41	Czy ankietowany angażuje się w życie parafialne?
42	Jakie są najpilniejsze sprawy do rozwiązania w parafii przynależności? Możliwość wielokrotnych odpowiedzi
43	Zaangażowanie we wspólnoty religijne wg płci
44	Czy ankietowany przystępuje do nakazanej przez Kościół spowiedzi wielkanocnej?
45	Jak często ankietowany uczestniczy we mszy świętej?

46	Czym dla ankietowanego jest msza święta? Możliwość wielokrotnych odpowiedzi
47	Jak często ankietowany przystępuje do Komunii Świętej?
48	Zachowywanie zwyczaju Bożych Obiadów
49	Uczestniczenie w procesjach, odpustach w stroju regionalnym.
50	Uczestniczenie w pielgrzymkach do Sanktuariów Maryjnych?
51	Święcenie gromnicy w Święto Matki Bożej Gromnicznej
52	Uczestniczenie w nabożeństwie majowym
53	Święcenie w kościele „ziół” w uroczystość Wniebowzięcia NMP
54	Zwyczaj święcenia kredy w Uroczystość Trzech Króli i zaznaczania nią drzwi domu/mieszkania
55	Uczestnictwo respondentów we mszy świętej w Środę Popielcową
56	Udział w nabożeństwie Gorzkich Żali
57	Uczestnictwo wiernych kurpiowskich w nabożeństwie Drogi Krzyżowej
58	Zwyczaj śpiewania pieśni wielkopostnych
59	Zwyczaj wykonywania i święcenia palmy wielkanocnej
60	Zwyczaj święcenia potraw w Wielką Sobotę tzw. święconki
61	Przynoszenie z kościoła w Wielką Sobotę święconej wody
62	Udział w nabożeństwach Wielkiego Tygodnia
63	Zwyczaj związane ze Świętami Zmartwychwstania Pańskiego. Możliwość wielokrotnych odpowiedzi
64	Zwyczaj przyozdabiania w Zielone Świątki zielonymi gałązkami domów, krzyży i kapliczek
65	Udział w procesji Bożego Ciała
66	Udział w nabożeństwie czerwcowym
67	Modlitwa przy grobach, udział w nabożeństwach we Wszystkich Świętych i w Dniu Zadusznym
68	Udział w odpustach

Aneks

- Aneks 1. Przykładowe zwroty gwary kurpiowskiej
- Aneks 2. Zachowywanie tradycji kurpiowskiej wg cech społeczno-demograficznych respondentów.
- Aneks 3. Uzasadnienia respondentów w zakresie zachowywania tradycji kurpiowskiej
- Aneks 4. Odpowiedzi respondentów w zakresie poczucia dumy z bycia Kurpiem/ Kurpianką
- Aneks 5. Lista zawodów wskazanych przez respondentów niewymienionych w kwestionariuszu ankiety.
- Aneks 6. Kwestionariusz ankiety.
- Aneks 7. Aneks zdjęciowy

Aneks 1.

Przykładowe zwroty gwary kurpiowskiej¹

dziewczyna	dziewcok
chłopak	chłopok
rodzina	famelija
sosny	chojecki
jablko	jepko
wiśnia	ziśnia
jagoda	jegoda
wiadro	ziedro
Pijesz piwo	psijes psiwo
wino	zino
skąd	zkela
kiedy	łonegdaj
szybko	hyzo
szybciej	sporzej
mówić	muzić
opowiem ci bajkę jaką pamiętam	opoziem ci bojke jakom panientom
na zdrowie	na zdrozie
dom	chałupa, izba
drzwi zamknięte	drzzi zaperte
dobry wieczór	dobry ziecór
głupi	głupsiok
jak się masz	jok sie mos
wiem	ziem
która godzina	chtóra godzino

¹ Por. J. Rubach, *Zasady pisowni kurpiowskiego dialektu literackiego. Związek Kurpiów i Muzeum Kultury Kurpiowskiej*, Ostrołęka 2009, s. 28-29; Por. A. Chętnik, *Kurpie*, dz. cyt., s. 106-120; https://pl.wikipedia.org/wiki/Gwara_kurpiowska, [dostęp: 04.11.2021].

Aneks 2.

Zachowywanie tradycji kurpiowskiej wg cech społeczno-demograficznych respondentów

Czy Pan/Pani zachowuje tradycję kurpiowską?			
		N	%
Płeć			
Kobieta	tak	168	66,7%
	nie	84	33,3%
	ogółem	252	100,0%
Mężczyzna	tak	78	66,1%
	nie	40	33,9%
	ogółem	118	100,0%
Wiek			
18 – 25 lat	tak	44	56,4%
	nie	34	43,6%
	ogółem	78	100,0%
26 – 35 lat	tak	27	62,8%
	nie	16	37,2%
	ogółem	43	100,0%
36 – 50 lat	tak	74	62,7%
	nie	44	37,3%
	ogółem	118	100,0%
51-70 lat	tak	78	76,5%
	nie	24	23,5%
	ogółem	102	100,0%
powyżej 71 lat	tak	21	77,8%
	nie	6	22,2%
	ogółem	27	100,0%

Stan cywilny			
panna/ kawaler	tak	56	55,4%
	nie	45	44,6%
	ogółem	101	100,0%
żonaty/ zamężna	brak danych	11	4,7%
	tak	163	70,0%
	nie	59	25,3%
	Ogółem	233	100,0%
wdowa/ wdowiec	tak	18	81,8%
	nie	4	18,2%
	Ogółem	22	100,0%
rozwiedziony/ rozwiedziona	tak	6	60,0%
	nie	4	40,0%
	Ogółem	10	100,0%
w separacji	nie	1	100,0%
Wykształcenie			
podstawowe/ gimnazjalne	tak	39	63,9%
	nie	22	36,1%
	Ogółem	61	100,0%
zasadnicze zawodowe	tak	36	67,9%
	nie	17	32,1%
	Ogółem	53	100,0%
średnie	tak	66	66,0%
	nie	34	34,0%
	Ogółem	100	100,0%
wyższe, przynajmniej licencjackie	tak	102	66,7%
	nie	51	33,3%
	Ogółem	153	100,0%

Zawód			
rolnik	tak	75	76,5%
	nie	23	23,5%
	Ogółem	98	100,0%
rzemieślnik	tak	9	45,0%
	nie	11	55,0%
	Ogółem	20	100,0%
pracownik umysłowy	tak	116	64,8%
	nie	63	35,2%
	Ogółem	179	100,0%
inny	tak	25	58,2%
	nie	18	41,8%
	Ogółem	43	100,0%
Miejsce zamieszkania			
miasto	tak	27	50,0%
	nie	27	50%
	Ogółem	54	100,0%
miejscowość gminna	tak	53	60,9%
	nie	34	39,1%
	Ogółem	87	100,0%
wieś	tak	166	73,1%
	nie	61	26,9%
	Ogółem	227	100,0%

Ile osób liczy w sumie Pana/ Pani rodzina? (rodzice, dzieci, dziadkowie, inni domownicy,...)			
1	tak	7	77,8%
	nie	2	22,2%
	Ogółem	9	100,0%
2	tak	19	73,1%
	nie	7	26,9%
	Ogółem	26	100,0%
3	tak	15	38,5%
	nie	28	61,5%
	Ogółem	39	100,0%
4	tak	72	72,7%
	nie	37	27,3%
	Ogółem	99	100,0%
5	tak	42	60,9%
	nie	27	39,1%
	Ogółem	69	100,0%
6	tak	38	69,1%
	nie	17	30,9%
	Ogółem	55	100,0%
7	tak	21	70,0%
	nie	9	30,0%
	Ogółem	30	100,0%
8	tak	7	77,8%
	nie	2	22,2%
	Ogółem	9	100,0%
9	tak	4	66,6%
	nie	2	33,4%
	Ogółem	6	100,0%
10	tak	2	100,0%

11	tak	3	60,0%
	nie	2	40,0%
	Ogółem	5	100,0%
12	nie	1	100,0%
13	tak	1	100,0%
14	tak	1	100,0%

Źródło: badanie własne

Aneks 3.

Uzasadnienia respondentów w zakresie zachowywania tradycji kurpiowskiej

	N	%
Brak odpowiedzi	247	66,8%
„aby nie zanikła”	1	0,3%
„aby nie zatracić tradycji kurpiowskiej”	1	0,3%
„aby przekazywać ją następnym pokoleniom”	2	0,6%
„bardzo piękny zwyczaj, budujący, powinniśmy kultywować takie zachowania”	1	0,3%
„bo chcę”	1	0,3%
„bo jest ciekawa”	1	0,3%
„bo jestem Kurpianką”	4	1,0%
„bo jestem Kurpiem”	4	1,0%
„bo mi się podoba”	1	0,3%
„bo są to moje korzenie”	1	0,3%
„bo tak było w mojej rodzinie, przekazana była ta tradycja”	1	0,3%
„bo tak zostaliśmy nauczeni przez dziadków, rodziców”	1	0,3%
„bo ten region jest mi bardzo bliski”	1	0,3%
„bo to część mojego życia”	1	0,3%
„bo to moje korzenie, element kultury, wartości”	1	0,3%
„bo tu mieszkam i bardzo mi się podoba tradycja kurpiowska”	1	0,3%
„bo tu się urodziłam, jestem związana z tym regionem”	1	0,3%
„bo urodziłam się na Kurpiach”	1	0,3%
„brak mi na to czasu”	1	0,3%
„by podtrzymywać zwyczaje i obrzędy, przekazywać je dzieciom”	1	0,3%
„chcę przekazać ją potomkom”	1	0,3%

	N	%
„chcę przekazywać tę tradycję dzieciom”	1	0,3%
„chcę, aby kultywować tradycję także w młodym pokoleniu”	1	0,3%
„chciałabym, aby była podtrzymywana przez moje dzieci i wnuki”	1	0,3%
„część tradycji zachowuje się w ramach wymiany pokoleniowej, uważam to za ważne”	1	0,3%
„czuję głęboką więź z tą ziemią i ludźmi”	1	0,3%
„czuję przynależność do tego regionu”	1	0,3%
„czuję sentyment do Kurpiowszczyzny, jestem Kurpianką”	1	0,3%
„czuję się związana z tą tradycją”	1	0,3%
„czuję się związany z tą grupą regionalną”	1	0,3%
„dla podtrzymania kultury kurpiowskiej, przekazania dzieciom tradycji”	1	0,3%
„jest mi bliska”	1	0,3%
„jest mi bliska, jest oryginalna”	1	0,3%
„jest naszą wartością, historią”	1	0,3%
„jest to kultura w której się wychowałam”	1	0,3%
„jest to moja mała ojczyzna”	1	0,3%
„jest w niej bardzo dużo mądrości i wartości rodzinnych, szacunku do przyrody”	1	0,3%
„jest ważna dla pokoleń”	1	0,3%
„jestem dumna z mojego pochodzenia, każda tradycja jest dla mnie ważna”	1	0,3%
„jestem dumna, że jestem Kurpianką”	1	0,3%
„jestem katoliczką i kultywuję swoją tradycję”	1	0,3%
„jestem Kurpianką i staram się kultywować tradycję”	1	0,3%
„jestem Kurpianką, jest to tradycja rodzinna”	1	0,3%
„jestem przywiązana do tradycji kurpiowskiej, od dziecka byłam w niej wychowana, jest mi szczególnie bliska”	1	0,3%

	N	%
„jestem tak wychowany”	1	0,3%
„jestem związana z tym regionem od urodzenia, tu mieszkam”	1	0,3%
„lubię to i podziwiam”	1	0,3%
„mam inne obowiązki, nie czuję takiej potrzeby”	1	0,3%
„mieszkam w mieście poza tą tradycją”	1	0,3%
„mieszkam w tym regionie”	1	0,3%
„należy kultywować tradycję swojego regionu, przekazywać ją następnym pokoleniom”	1	0,3%
„należy rozpowszechniać tradycję naszych dziadków”	1	0,3%
„nie było tej tradycji w domu”	1	0,3%
„nie czuję takiej potrzeby, znam tę tradycję, ale nie pochodzę z Kurpi”	1	0,3%
„nie interesuje mnie”	1	0,3%
„nie lubię tej tradycji”	2	0,5%
„nie mam takiej potrzeby”	1	0,3%
„nie odczuwam takiej potrzeby”	1	0,3%
„nie pochodzę z tego regionu”	1	0,3%
„nie wychowałam się na Kurpiach”	1	0,3%
„nie wyrosłam na tej tradycji”	1	0,3%
„nie znam tradycji kurpiowskiej, ponieważ nie pochodzę z rodziny kurpiowskiej”	1	0,3%
„oprócz nielicznych kurpiowskich tradycji nie praktykujemy w domu”	1	0,3%
„pielęgnowanie takich tradycji jest bardzo ważne”	1	0,3%
„pielęgnuję gwarę kurpiowską”	1	0,3%
„pochodzę z innego regionu”	1	0,3%
„pochodzimy z Kurpii”	1	0,3%
„podoba mi się ta tradycja”	1	0,3%

	N	%
„ponieważ chcę ją kultywować i przekazywać młodemu pokoleniu”	1	0,3%
„ponieważ jest przekazywana innym pokoleniom”	1	0,3%
„ponieważ jest ściśle związana z praktyką religii”	1	0,3%
„ponieważ jestem związana z tym regionem”	2	0,5%
„ponieważ mieszkam na Kurpiach”	7	1,9%
„ponieważ mieszkam na Kurpiach, chcę to robić”	1	0,3%
„ponieważ mieszkam w tym regionie”	1	0,3%
„ponieważ mieszkam w tym regionie, jest mi bliski, pragnę zachowywać tradycję i przekazywać ją dzieciom”	1	0,3%
„ponieważ pochodzę z tego regionu”	1	0,3%
„ponieważ są to tradycje moich przodków”	1	0,3%
„ponieważ tańczyłem w zespole kurpiowskim i zostało mi to we krwi”	1	0,3%
„ponieważ urodziłam się tu i tak zostałam nauczona”	1	0,3%
„ponieważ w niej się wychowałam”	1	0,3%
„ponieważ ważne jest kultywowanie tradycji”	1	0,3%
„pragnę przekazać to co najlepsze pokoleniom”	1	0,3%
„tak zostałam wychowana”	3	0,8%
„tak zostałem wychowany”	1	0,3%
„to dobro narodowe”	1	0,3%
„to jest w mojej rodzinie od pokoleń, znam tę kulturę, według niej żyję”	1	0,3%
„to moja mała ojczyzna”	1	0,3%
„to moja mała ojczyzna, moja duma, moje dziedzictwo, moje hobby”	1	0,3%
„to moja mała ojczyzna, wyróżnia mnie, jestem z tego dumna”	1	0,3%
„to są fundamenty mojego życia”	1	0,3%

	N	%
„tradycja kurpiowska jest bogata, odróżnia się od innych, tradycja regionalna”	1	0,3%
„tu się urodziłam i jestem Kurpianką”	1	0,3%
„w mojej rodzinie nie było tej tradycji, pochodzę z innego regionu”	1	0,3%
„warto kultywować tradycję i zachowywać pamięć oraz przekazywać innym pokoleniom”	1	0,3%
„ważne jest, by pokazywać dorobek naszej kultury i kultywować piękne zwyczaje oraz tradycję”	1	0,3%
„wychowałam się na Kurpiach, należy zachowywać i podtrzymywać tradycję tego regionu”	1	0,3%
„wychowałam się w rodzinie kurpiowskiej, jej zwyczaje, stroje są piękne, Kurpie są ludźmi wierzącymi, szczerymi, otwartymi na innych ludźmi”	1	0,3%
„z szacunku do naszych przodków”	1	0,3%
„z szacunku i pozytywnych emocji do mojego regionu”	1	0,3%
„zachowanie pamięci dla przyszłych pokoleń”	1	0,3%
„zachowuję tradycję na tyle, na ile ją znam, na ile mnie nauczono”	1	0,3%
„ze względu na moich przodków i miejsce, w którym mieszkam”	1	0,3%
„bo nie”	1	0,3%
„bo w mojej parafii nie ma takiego zwyczaju”	1	0,3%
„zanikło to w mojej miejscowości”	1	0,3%

Źródło: badanie własne

Aneks 4.

Odpowiedzi respondentów w zakresie poczucia dumy z bycia Kurpiem/Kurpianką

Czy jest Pan/Pani dumny/a z bycia Kurpiem / Kurpianką?			
		N	%
Płeć			
kobieta	tak	181	71,8%
	nie	8	3,2%
	nie mam zdania	63	25,0%
	ogółem	252	100,0%
mężczyzna	tak	96	81,4%
	nie mam zdania	22	18,6%
	ogółem	118	100,0%
Wiek			
18 – 25 lat	tak	59	75,6%
	nie	1	1,3%
	nie mam zdania	18	23,1%
	Ogółem	78	100,0%
26 – 35 lat	tak	32	74,4%
	nie	2	4,7%
	nie mam zdania	9	20,9%
	ogółem	43	100,0%
36 – 50 lat	tak	86	72,9%
	nie	4	3,4%
	nie mam zdania	28	23,7%
	ogółem	118	100,0%
51-70 lat	nie	1	1,0%
	tak	76	74,5%
	nie mam zdania	25	24,5%
	ogółem	102	100,0%

		N	%
powyżej 70 lat	tak	22	81,5%
	nie mam zdania	5	18,5%
	ogółem	27	100,0%
Stan cywilny			
panna/ kawaler	tak	75	74,2%
	nie	2	2,0%
	nie mam zdania	24	23,8%
	ogółem	101	100,0%
żonaty/ zamężna	tak	172	73,8%
	nie	6	2,6%
	nie mam zdania	55	23,6%
	ogółem	233	100,0%
wdowa/ wdowiec	tak	20	90,9%
	nie mam zdania	2	9,1%
	ogółem	22	100,0%
rozwiedziony/ rozwiedziona	tak	7	70,0%
	nie mam zdania	3	30,0%
	ogółem	10	100,0%
w separacji	nie mam zdania	1	100,0%
Wykształcenie			
podstawowe/ gimnazjalne	tak	50	82,0%
	nie mam zdania	11	18,0%
	ogółem	61	100,0%
zasadnicze zawodowe	tak	40	75,5%
	nie mam zdania	13	24,5%
	ogółem	53	100,0%

		N	%
średnie	tak	73	73,0%
	nie	3	3,0%
	nie mam zdania	24	24,0%
	ogółem	100	100,0%
wyższe, przynajmniej licencyjne	tak	111	72,5%
	nie	5	3,3%
	nie mam zdania	37	24,2%
	Ogółem	153	100,0%
Zawód			
rolnik	tak	81	82,7%
	nie	12	2,0%
	nie mam zdania	15	15,3%
	ogółem	98	100,0%
rzemieślnik	tak	14	70,0%
	nie mam zdania	6	30,0%
	ogółem	20	100,0%
pracownik umysłowy	tak	131	73,2%
	nie	6	3,4%
	nie mam zdania	42	23,4%
	Ogółem	179	100,0%
inny	tak	27	62,8%
	nie mam zdania	16	37,2%
	ogółem	43	100,0%

		N	%
Miejsce zamieszkania			
miasto	tak	33	61,1%
	nie	1	1,9%
	nie mam zdania	20	37,0%
	ogółem	54	100,0%
miejsowość gminna	tak	64	73,6%
	nie	3	3,4%
	nie mam zdania	20	23,0%
	ogółem	87	100,0%
wieś			
	tak	179	78,9%
	nie	4	1,7%
	nie mam zdania	44	19,4%
	ogółem	227	100,0%
Ze względu na liczbę osób w rodzinie (rodzice, dzieci, dziadkowie, inni domownicy,...)			
1	tak	6	66,7%
	nie mam zdania	3	33,3%
	ogółem	9	100,0%
2	tak	17	65,4%
	nie mam zdania	9	34,6%
	ogółem	26	100,0%
3	nie	1	2,5%
	tak	26	66,7%
	nie mam zdania	12	30,8%
	ogółem	39	100,0%
4	tak	74	74,8%
	nie	2	2,0%
	nie mam zdania	23	23,2%
	ogółem	99	100,0%

		N	%
5	tak	51	73,9%
	nie mam zdania	18	26,1%
	ogółem	69	100,0%
6	nie	1	1,8%
	tak	44	80,0%
	nie mam zdania	10	18,2%
	ogółem	55	100,0%
7	tak	24	80,0%
	nie	1	3,3%
	nie mam zdania	5	16,7%
	ogółem	30	100,0%
8	tak	8	88,9%
	nie	1	11,1%
	ogółem	9	100,0%
9	nie	1	16,7%
	tak	5	83,3%
	ogółem	6	100,0%
10	tak	2	100,0%
11	nie	1	20,0%
	tak	3	60,0%
	nie mam zdania	1	20,0%
	ogółem	5	100,0%
12	tak	1	100,0%
13	tak	1	100,0%
14	tak	1	100,0%

Źródło: badanie własne

Aneks 5.

Lista zawodów wskazanych przez respondentów niewymienionych w kwestionariuszu ankiety.

	Liczebność	%
wymienione w pytaniu	336	90,8%
Cukiernik	1	0,3%
działalność gospodarcza	2	0,6%
gospodyni domowa	1	0,3%
informatyk	1	0,3%
kierowca	2	0,5%
kucharz	1	0,3%
mechanik samochodowy	1	0,3%
murarz	1	0,3%
piekarz	1	0,3%
pracownik biurowy	1	0,3%
pracownik fizyczny	8	2,2%
przedsiębiorca	2	0,5%
sprzedawca	6	1,6%
stolarz	1	0,3%
technik ekonomista	1	0,3%
technik kosmetyczny	1	0,3%
technolog żywności	2	0,5%
tokarz, kierowca	1	0,3%

Źródło: badanie własne

Aneks 6.

Kwestionariusz ankiety.

Ankieta

Zwracam się do Pani/Pana z prośbą o wypełnienie poniższego kwestionariusza ankiety dotyczącej problematyki *rodziny kurpiowskiej i jej funkcji religijnej*. Ankieta jest anonimowa, a zebrane dane posłużą przygotowaniu pracy naukowej. Serdecznie dziękuję za poświęcony czas i wypełnienie ankiety. Po zapoznaniu się z pytaniem, proszę zaznaczyć odpowiedź stawiając w okienku lub tabeli znak X lub napisać własną odpowiedź.

Część I

Metryczka

A. Płeć

1. Kobieta
2. Mężczyzna

B. Wiek

1. 18 – 25 lat
2. 26 – 35 lat
3. 36 – 50 lat
4. 51-70 lat
5. Powyżej 71 lat

C. Stan cywilny

1. Panna/ kawaler
2. Żonaty/ zamężna
3. Wdowa/ wdowiec
4. Rozwiedziony/ rozwiedziona
5. W separacji

D. Wykształcenie

1. Podstawowe/ gimnazjalne
2. Zasadnicze zawodowe
3. Średnie
4. Wyższe, przynajmniej licencjackie

E. Zawód

1. Rolnik
2. Rzemieślnik
3. Pracownik umysłowy
4. Inny (proszę podać jaki)

F. Miejsce zamieszkania

1. Miasto
2. Miejscowość gminna
3. Wieś

G. Ile osób liczy w sumie Pana/ Pani rodzina? (rodzice, dzieci, dziadkowie, inni domownicy,...)

.....

Część II

Przekonania i wiedza religijna

1. Jak ocenia Pan/Pani swoją religijność na przestrzeni lat...

1. Mocniejsza dawniej
2. Mocniejsza obecnie
3. Bez zmian
4. Nie wierzę w istnienie Boga

2. Kto ma lub miał wpływ na kształtowanie się Pana/Pani obrazu Boga? (możliwość wyboru kilku odpowiedzi)

1. Rodzice
 2. Dziadkowie
 3. Kapłani / Kościół
 4. Katecheci
 5. Nauczyciele
 6. Inne (proszę wymienić)
-

3. Czy uważa Pan/Pani, że zna prawdy wiary i według nich postępuje?

1. Tak znam i kieruję się nimi w życiu.
 2. Tak znam, ale mają mały wpływ na moje decyzje.
 3. Tak znam, ale nie mają one wpływu na moje decyzje.
 4. Nie znam prawd wiary i nie zamierzam ich poznawać.
 5. Inne (proszę wymienić)
-

4. Czy wierzy Pan/Pani w to, że Bóg jest Jeden w Trzech Osobach?

1. Tak
2. Nie

5. Kim jest dla Pana/Pani Jezus Chrystus? (możliwość wyboru kilku odpowiedzi)

1. Bogiem (Synem Bożym)
 2. Bogiem-Człowiekiem
 3. Wybitną postacią historyczną
 4. Postacią legendarną
 5. Inne (proszę wymienić)
-

6. Czy wierzy Pan/Pani w to, że Bóg stał się człowiekiem, umarł na krzyżu i zmartwychwstał dla naszego zbawienia?

1. Tak
2. Nie

7. Kim dla Pan/Pani jest Bóg? (możliwość wyboru kilku odpowiedzi)

1. Dobrym Ojcem
2. Wszechmogącym
3. Stworzycielem
4. Sędzią Sprawiedliwym
5. Trójjedynym Bogiem
6. Miłosiernym Ojcem
7. Inne (proszę wymienić)

.....

8. Czy w Pana/Pani rodzinie podejmowane są rozmowy na tematy religijne?

	Rozmowy ze współmałżonkiem 1	Rozmowy z dziećmi 2	Rozmowy z pozostałymi członkami rodziny 3
8.1. Często			
8.2. Rzadko			
8.3. Wcale			

Część III

Praktyki religijne

9. Jak Pan/Pani określa swoją postawę religijną?

1. Głęboko wierzący(a) i systematycznie praktykujący(a)
2. Wierzący(a) i praktykujący(a) niesystematycznie
3. Wierzący(a) i praktykujący(a) rzadko
4. Wierzący(a), ale niepraktykujący(a)
5. Jestem niewierzący(a), ale chodzę do kościoła
6. Jestem niewierzący(a) i niepraktykujący(a)
7. Niezdecydowany(a)

10. Jak często uczestniczy Pan/Pani we Mszy Świętej?

1. Prawie codziennie
2. W każdą niedzielę albo sobotę wieczorem
3. 2-3 razy w miesiącu
4. Tylko w wielkie święta
5. Tylko z okazji ślubu, chrztu, pogrzebu
6. Nie uczestniczę

11. Czym dla Pan/Pani jest Msza Święta? (możliwość wyboru kilku odpowiedzi)

1. Wypełnieniem obowiązku wobec Kościoła
2. Spełnieniem nakazu sumienia
3. Eucharystycznym spotkaniem z Bogiem
4. Przeżyciem religijnym
5. Dostosowaniem do wymagań rodziny
6. Dostosowaniem się do społecznego zwyczaju

12. Czy przystępuje Pan/Pani do nakazanej przez Kościół spowiedzi wielkanocnej?

1. Tak
2. Nie

13. Jak często Pan/Pani przystępuje do Komunii świętej?

1. Codziennie
2. Kilka razy w tygodniu
3. W każdą niedzielę
4. Kilka razy w miesiącu
5. Kilka razy w roku
6. Raz w roku
7. Nie przystępuję

14. Jak często Pan/Pani się modli?

Modlitwa	Tak, ale bez członków mojej rodziny	Tak z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)
14.1. Codziennie rano i wieczorem		
14.2. Codziennie tylko rano		
14.3. Codziennie tylko wieczorem		
14.4. Raz w tygodniu (głównie w niedzielę)		
14.5. Raz w miesiącu		
14.6. Kilka razy w roku		
14.7. Nie modłę się		

**15. Jak Pan/Pani wraz z członkami swojej rodziny przeżywa okres Adwentu?
(możliwość wyboru kilku odpowiedzi)**

1. Uczestniczę we Mszy świętej roratniej
2. Uczestniczę w rekolekcjach
3. Zachowuję post
4. Powstrzymuję się od udziału w zabawach
5. Powstrzymuję się od picia alkoholu
6. Powstrzymuję się od jedzenia słodyczy
7. Inne (proszę wymienić?)

.....

16. Jakie zwyczaje bożonarodzeniowe zachowywane są w Pana/Pani rodzinie (możliwość wyboru kilku odpowiedzi)

1. Spożywanie postnej wieczerzy wigilijnej
2. Śpiewanie kolęd przy kolacji wigilijnej
3. Dzielenie się opłatkiem z rodziną
4. Czytanie Pisma Świętego przy wieczerzy wigilijnej
5. Kładzenie siana pod obrus wigilijny
6. Ustawianie szopki
7. Przygotowanie choinki
8. Podawanie opłatka zwierzętom
9. Udział w Pasterce
10. Udział we Mszy Świętej I. i II. dnia Świąt Bożego Narodzenia
11. Przyjmowanie Herodów i Kolędników w domu
12. Inne (proszę wymienić)

.....

17. Czy w Uroczystość Trzech Króli przynosi Pan/Pani do domu poświęconą kredę i zaznacza nią drzwi domu/mieszkania?

- Tak
 Nie

18. Jakie zwyczaje wielkopostne zachowywane są w Pana/Pani rodzinie (możliwość wyboru kilku odpowiedzi)

Zwyczaj	Tak, ale bez członków mojej rodziny	Tak z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)	Nie zachowuję tego zwyczaju
18.1. Msza Święta w Środę Popielcową			
18.2. Nabożeństwo Gorzkich Żali			
18.3. Śpiewanie w domu Gorzkich Żali			
18.4. Śpiewanie w domu pieśni wielkopostnych			
18.5. Nabożeństwo Drogi Krzyżowej			
18.6. Odprawianie Drogi Krzyżowej w domu			
18.7. Wykonywanie palmy wielkanocnej			
18.8. Święcenie palmy w Niedzielę Palmową			
18.9. Nabożeństwa Wielkiego Tygodnia			
18.10. Przynoszenie z kościoła w Wielką Sobotę święconej wody			
18.11. Święcenie potraw w Wielką Sobotę tzw. święconka			
18.12. Inne (proszę wymienić)			

19. Które ze zwyczajów związanych z Niedzielą Zmartwychwstania Pańskiego zachowywane są w Pana/Pani rodzinie?(możliwość wyboru kilku odpowiedzi)

1. Uczestniczenie we Mszy Świętej rezurekcyjnej
 2. Rozpalanie ognia okruszynami ognia poświęconego w Wielką Sobotę
 3. Wspólne spożywanie „święconki” w gronie rodzinnym
 4. Śpiewanie pieśni wielkanocnych
 5. Spędzanie I. dnia świąt tylko w gronie rodziny
 6. Spędzanie II. dnia świąt w gronie rodziny i sąsiadów
 7. Inne (proszę wymienić)
-

20. Które zwyczaje związane z rokiem liturgicznym są kultywowane w Pana/Pani rodzinie?(możliwość wyboru kilku odpowiedzi)

Rodzaj nabożeństwa, zwyczaj	Tak, ale bez członków mojej rodziny	Tak z rodziną (przynajmniej z jednym członkiem rodziny)	Nie zachowuję tego zwyczaju
20.1. Przyozdabianie zielonymi gałązkami na Zielone Świątki domu, krzyża, kapliczki			
20.2. Nabożeństwo majowe			
20.3. Procesja Bożego Ciała			
20.4. Nabożeństwo czerwcowe			
20.5. Nabożeństwo październikowe w kościele			
20.6. Odmawianie różańca w domu			
20.7. Nabożeństwa pierwszopiątkowe			
20.8. Nabożeństwa pierwszosobotnie			
20.9. Odpusty parafialne. Jakie?			
20.10. Świecenie w kościele „ziół” w uroczystość Wniebowzięcia NMP (Święto Matki Bożej Zielnej)			
20.11. Godzinki do Matki Bożej			
20.12. Świecenie gromnicy w Święto Matki Bożej Gromnicznej			
20.13. Modlitwa przy grobach, udział w nabożeństwach we Wszystkich Świętych i w Dniu Zaduszonym			

21. Czy w Pana/Pani miejscowości, parafii istnieje zwyczaj modlitw za zmarłych, tzw. Boże Obiady?

1. Tak
2. Nie

22. Czy w Pana/Pani domu znajdują się znaki religijne?

Znaki	Tak	Nie
22.1. „Ołtarzyk”, „kącik religijny”		
22.2. Krzyż		
22.3. Obrazy religijne		
22.4. Krzyż lub kapliczka Matki Bożej w ogrodzie		
22.5. Pismo Święte		
22.6. Katechizm Kościoła katolickiego		
22.7. Książki i czasopisma religijne		

23. Jak często używa Pan/Pani pozdrowień chrześcijańskich, takich jak: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”, „Szczęść Boże”, „Z Bogiem”, „Daj Boże”, „Boże błogosław”, itp.

1. Często
2. Czasami
3. Nigdy

24. Czy uczestniczy Pan/Pani w stroju regionalnym podczas różnych uroczystości? (możliwość wyboru kilku odpowiedzi)

1. W procesji Bożego Ciała
2. W Niedzielę Palmową
3. W Niedzielę Zmartwychwstania Pańskiego
4. W odpusty parafialne
5. Inne święta (proszę wymienić)

.....

25. Którzy z wymienionych świętych są ważni dla Pan/Pani rodziny? (możliwość wyboru kilku odpowiedzi)

1. Maryja
2. Św. Roch
3. Św. Józef
4. Św. Bartłomiej
5. Św. Jan Nepomucen
6. Św. Stanisław Kostka
7. Św. Anna
8. Św. Łucja
9. Św. Katarzyna
10. Św. Barbara
11. Św. Piotr i Paweł
12. Św. Andrzej
13. Św. Jan Chrzciciel
14. Św. Jan Apostoł
15. Św. Szczepan

- 16. Św. Mikołaj
 - 17. Św. Marcin
 - 18. Inni (proszę wymienić)
-

26. Czy uczestniczył/a Pan/Pani w pielgrzymkach do Sanktuariów Maryjnych?

- 1. Tak
- 2. Nie

27. Czy Pan/Pani zachowuje tradycję kurpiowską?

- 1. Tak
 - 2. Nie
 - 29. Dlaczego?
-

28. Czy jest Pan/Pani dumny/a z bycia Kurpiem / Kurpianką?

- 1. Tak
- 2. Nie
- 3. Nie mam zdania

Część IV

Wybrane problemy moralne i wartości

29. Proszę określić, na ile zachowuje Pan/Pani przykazane zawarte w Dekalogu?

	Przykazania		Zdecydowanie zachowuję	Częściowo zachowuję	Nie zachowuję
29.1.	I	Nie będziesz miał bogów cudzych przede mną.			
29.2.	II	Nie będziesz wzywał imienia Boga twego nadaremnie.			
29.3.	III	Pamiętaj, abyś dzień święty święcił.			
29.4.	IV	Czczij ojca swego i matkę swoją.			
29.5.	V	Nie zabijaj.			
29.6.	VI	Nie cudzołóż.			
29.7.	VII	Nie kradnij.			
29.8.	VIII	Nie mów fałszywego świadectwa przeciw bliźniemu swemu.			
29.9.	IX	Nie pożądaj żony bliźniego swego.			
29.10.	X	Ani żadnej rzeczy, która jego jest.			

30. Jak ocenia Pan/Pani następujące zachowania moralne:

Zachowanie moralne	Dopuszczalne	To zależy	Niedopuszczalne
30.1. Trwałe pożycie z jednym partnerem bez żadnego ślubu (wolny związek)			
30.2. Współżycie seksualne przed ślubem kościelnym			
30.3. Zdrada małżeńska			
30.4. Rozwód			
30.5. Stosowanie środków antykoncepcyjnych			
30.6. Przerwanie ciąży			
30.7. Eutanazja			
30.8. Kradzież mienia społecznego			

31. Czy uważa Pan/Pani, że sakrament małżeństwa jest ważny w życiu?

1. Tak
2. Nie
3. Nie mam zdania

32. Jakie znaczenie dla Pana/Pani mają następujące wartości:

Wartości	Duże znaczenie	Średnie znaczenie	Małe znaczenie	Brak znaczenia
32.1. Rodzina				
32.2. Dzieci				
32.3. Wiara religijna				
32.4. Zbawienie				
32.5. Życie we wspólnocie religijnej				
32.6. Zwyczaje, tradycja				
32.7. Przyjaciele, sąsiedzi				
32.8. Ojczyzna				
32.9. Majątek, pieniądze				
32.10. Zainteresowania				
32.11. Inne (proszę wpisać)				

Część V

Udział w życiu parafii

33. Jak ocenia Pan/Pani swoją więź ze swoją wspólnotą parafialną?

1. Mocna
2. Słaba
3. Trudno powiedzieć

36. Czy bierze Pan/Pani aktywny udział w życiu wspólnoty parafialnej należąc do jakiejś grupy?

Wspólnota	Tak	Nie
36.1. Koło Różańcowe		
36.2. Ruch Światło-Życie, Oaza		
36.3. Liturgiczna Służba Ołtarza		
36.4. Parafialne Koło Caritas		
36.5. Krucjata Wyzwolenia Człowieka		
36.6. Bractwo Trzeźwości		
36.7. Chór, Schola		
36.8. Rada Parafialna		
36.9. Odnowa w Duchu Świętym		
36.10. Kościół Domowy		
36.11. Rodzina Radia Maryja		
36.12. Akcja Katolicka		
36.13. Inne (proszę wpisać)		

34. Czy Pan/Pani angażuje się w życie parafialne?

1. Tak
2. Nie

35. Jakie są Pana/Pani zdaniem najpilniejsze sprawy do rozwiązania w parafii przynależności? (możliwość wyboru kilku odpowiedzi)

1. Remont budynków kościelnych
2. Dbanie o wystrój kościoła
3. Zachęcanie dzieci, młodzieży i dorosłych do uczestnictwa we Mszy św. i nabożeństwach
4. Właściwe przygotowanie do sakramentów
5. Aktywność charytatywna
6. Zaangażowanie w grupy i organizacje działające w parafii
7. Trudno jednoznacznie wskazać takie sprawy
8. Inne (proszę wymienić)

.....

Dziękuję za poświęcony czas i wypełnienie ankiety

Aneks 7.

Aneks zdjęciowy

**Figura św. Jana Nepomucena i fragment młyna wodnego na tle rzeki Narew.
Skansen im. A. Chętnika w Nowogrodzie Fot. Anna Najda**

Skansen Kurpiowski im. A. Chętnika w Nowogrodzie. Fot. Anna Najda

Kiermasz rękodziela ludowego podczas Niedzieli św. Rocha w Skansenie Kurpiowskim im. A. Chętnika w Nowogrodzie. Fot. Anna Najda

Procesja w Niedzielę Palmową w Łysych
https://parafialyse.plgaleria_zdjecprocesja-z-palmami-w-niedziele-palmowa-2022-r,8 (2)

Procesja w Niedzielę Palmową w Łysych

https://parafialyse.plgaleria_zdjecprocesja-z-palmami-w-niedziele-palmowa-2022-r,8

Palmy kurpiowskie w kościele pw. św. Anny w Łysych.

https://parafialyse.plgaleria_zdjecprocesja-z-palmami-w-niedziele-palmowa-2022-r,8

Udział rodzin kurpiowskich w oprawie liturgicznej mszy świętej podczas Niedzieli Palmowej w kościele pw. Chrystusa Króla Wszechświata w Łysych
https://parafialyse.plgaleria_zdjecprocesja

Ołtarzyk w chacie kurpiowskiej. Skansen Kurpiowski im. A. Chętnika w Nowogrodzie.
Fot. Anna Najda

OŚWIADCZENIE PROMOTORA

Rozprawa doktorska została przygotowana pod moim kierunkiem i może być podstawą postępowania o nadanie autorowi rozprawy stopnia doktora.

.....
(czytelny podpis promotora)

OŚWIADCZENIE AUTORA

Świadom odpowiedzialności prawnej oświadczam, że rozprawa doktorska została napisana przeze mnie samodzielnie i nie zawiera treści uzyskanych w sposób niezgodny z obowiązującymi przepisami.

Oświadczam, że rozprawa doktorska nie była wcześniej przedmiotem procedur związanych z uzyskaniem stopnia doktora w wyższej uczelni.

Wersja rozprawy doktorskiej jest identyczna z załączoną wersją elektroniczną.

.....
(czytelny podpis autora)

OŚWIADCZENIE

Wyrażam zgodę na udostępnianie przez Archiwum Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie rozprawy doktorskiej, zgodnie z obowiązującymi na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie zasadami udostępniania.

.....
(czytelny podpis autora)